شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى

(41)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى

(41)

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى ھەيئىتى تۈزدى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

新疆文史资料选集 第41辑:维吾尔文/自治区政协文史资料编辑部编. —乌鲁木齐:新疆人民出版社,1999.5
ISBN7 —288—05152—1

Ⅰ.新… Ⅱ.自… Ⅲ.文史资料—新疆—维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.K294.5

中国版本图书馆CIP数据核字(1999)第19503号

新疆文史资料选辑(41)(维吾尔文)
中国人民政治协商会议新疆维吾尔自治区
委员会文史资料委员会编

新疆人民出版社出版
(乌鲁木齐市解放南路348号 邮政编码:830001)
新疆新华书店发行 新疆工人时报印刷厂印刷
850×1168毫米 32开本 13.875印张 2插页
1999年7月第1版 1999年7月第1次印刷
印数:1—3,000

ISBN7—228—05152—1/K·704 定价:22.00元

مۇندەرىجە (41)

ئىنقىلابىي كۆرەشلەر

شانلىق سەھىپە ..... سەيدۇللا سەيپۇللايۇق (1)
نەنجىڭگە سەپەر ..... خەمىد سۇلتان (67)
پۈجى ئالتۇن كان ئىشچىلىرىنىڭ قوزغىلىڭى توغرىسىدا
..... مەمتىمىن شېرىپ (107)
بىر مەيدان كەسكىن ئېلىشىش ... توختى ھاشىم (118)

سودا ـ ئىقتىساد

ئازادلىقتىن ئىلگىرى ئاقسۇ كونا شەھەر ناھىيىسى بىلەن
سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مال ئالماشتۇرۇشى .....
..... قادىر مەجىت (129)
شىنجاڭ ئاياللىرىنىڭ ياپونغا قارشى ئۇرۇشقا قىلغان ئىئا-
نەتلىرى..... قەمبەرنىسا مۇھەممەت ھاجى (131)

قوزغىلىش ـ تەرەققىيات

چۆل ـ باياۋاندىكى ئۆچمەس ئىزلار .....
..... ئو. چولتۇم (141)
مەكتەپ ناھىيىسى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردىكى ھۆ-
كۈمەت ئورگانلىرى ۋە ئاساسىي قاتلام ھاكىمىيەت تەشكىلاتى
..... ئادىل تۇران (167)

مەدەنىيەت ـ مائارىپ

ئانا مەكتەپ (ئۇرۇمچى 2 ـ دارىلمۇئەللىمىن توغرىسىدا ئەسلىمە) ..... ئەكبەر ۋەلى (175)

شېئىر شىسەي دەۋرىدىكى ئىلى مائارىپى ۋە مائارىپچىرۋەرلەر ..... مۇختەبەر (185)

پەن ـ تېخنىكا

كىنونىڭ قەشقەرگە كىرىشى ۋە ئۇنىڭ ئېلان سەنئىتى ..... ئابباس بۇرھان (199)

ئەدەبىيات ـ سەنئەت

خوتەن تىياتىرىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە ئۇنىڭ تەرەققىياتى ..... ز. ئى. كازىم (203)

تارىخىي شەخسلەر

ناتىقنىڭ جاۋابى ..... مۇھەممەت رەھىم (245)

ۋەتەنپەرۋەر، دېموكراتىك زات ئابدۇكېرىم دامۇللا ھاجى توغرىسىدا ..... ھۇسەن روزى تىرمىك (248)

خەلقپەرۋەر ئابدۇقادىر ھاجى تۇڭلىڭ ..... سەدۇللا تاھىرى (263)

ياڭ زېڭشىننىڭ ئەسكەر باشقۇرۇش «تەدبىرى» ..... ئەركىن ئەرشىدىن (280)

يۇرت تارىخىدىن

يەكەننىڭ 1910 ـ يىلىدىن 1949 ـ يىلىغىچە بولغان يېرىم

ئەسىرلىك تارىخىغا دائىر ئەھۋاللار .....

..... ئى. ئەسقەرى (287)

1946 ـ يىلىدىكى بىر ۋەقەدىن ئەسلىمە .....

..... ياسىن زۇنۇن (314)

1933 ـ يىلى چۆچەكتە بولغان ۋەقەلەردىن ئەسلىمە ...

..... ئابدۇقادىر روزى (373)

ئۇمۇر خاتىرلىرى

بوران ـ چاپقۇن ئىچىدە ئۆتكەن ھايات .....

سۆزلەپ بەرگۈچى: رەجەپ مۇپتۇللا، قەلەمگە ئالغۇچى: ئىمىنجان سادىق..... (390)

چوڭ ۋەقەلەر خاتىرىسى

شىنجاڭنىڭ ھازىرقى زامان تارىخىدىكى چوڭ ۋەقەلەر خاتىرىسى ..... تۇرغۇن ئۆمەر تەرجىمىسى (430)

新疆文史资料第41期(维文)目录

1、光辉的篇章 …… 赛杜拉·赛甫拉也夫
2、南京之行 …… 哈米德·苏黎坦
3、甫吉金矿工人暴动 …… 麦麦提明·西黎甫
4、一场激烈的斗争 …… 托合提·哈西姆
5、解放前的温宿县与原苏联的物资交易 …… 卡迪尔·麦格提
6、新疆妇女为抗日战争的募捐活动
…… 康巴尔尼莎·木合买提阿吉
7、戈壁荒漠不灭的足迹 …… 吾·乔尔东
8、麦盖提设县初期的政府机构和基层组织 …… 阿迪黎·吐然
9、忆我的母校乌鲁木齐第二师范 …… 艾克伯尔·外黎
10、盛世才统治时期的伊犁教育状况与教育家…… 木合搭拜尔
11、电影之进入喀什及其广告艺术…… 阿巴斯·包尔汉
12、和田歌剧的出现及其发展…… 兹·伊·卡兹姆
13、雄辩家的答复…… 木合麦特·赖也姆
14、忆爱国民主人士阿布都克黎姆大毛拉阿吉
…… 玉山·肉兹·特莱克
15、民主人士卡迪尔阿吉统领…… 赛杜拉·塔希尔
16、杨增新的治兵办法…… 艾尔肯·艾尔西丁
17、莎车县1910年至1949年的历史概况…… 伊·艾斯卡黎
18、忆1946年发生的一件事 …… 亚森·祖农
19、忆1933年在塔城发生的事件 …… 阿布都卡迪尔·鲁兹
20、艰难的历程
口述:热吉甫·木甫吐拉,整理:伊明江·莎迪克
21、现代新疆史事记…… 吐尔洪·吾买尔译

شانلىق سەھنە

سەيدۇللا سەيپۇللايوف

شىنجاڭ خەلقى 1944 - يىلى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيىتىگە قارشى قوراللىق كۈرەشكە ئاتلانغان بولۇپ، ھازىر بۇنىڭغا 50 يىلدىن ئاشتى.

ھەممىگە ئايانكى، نەدە زۇلۇم بولسا شۇيەردە قارشىلىق بولىدۇ. مۇشۇ ئەسىرنىڭ 40-يىللىرى شىنجاڭدا زۇلۇم، ئېكسپىلاتاتسىيە، مىللىي زۇلۇم ۋە مىللىي كەمسىتىش ئېغىرلىشىپ ئۇچىغا چىقتى. ئۇنىڭغا بولغان قارشىلىقمۇ ئەۋج ئالدى. جاي - جايلاردا گومىنداڭغا قارشى يوشۇرۇن ئىنقىلابىي تەشكىلاتلار قۇرۇلۇپ ئاممىنى ئويغىتىش ۋە تەشكىللەش ئىشلىرى ئېلىپ بېرىلدى. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ يالقۇنلۇق ئوتى 1944 - يىلى 8 - ئايدا ئىلى ۋىلايىتى ىلقا ناھىيىسىنىڭ ئۇلاستاي تېغىدىن باشلاندى. پارتىزانلار ئالدى بىلەن ىلقا ناھىيىسىنى ئازاد قىلىپ ئاندىن غۇلجا خەلقى بىلەن بىرلىكتە 11 - نويابىر كۈنى غۇلجا شەھىرىنى ئازاد قىلدى. 2 - قەدەمدە ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت ۋە مۇنتىزىم ئارمىيە قۇرۇلۇپ، 1945 - يىلى 9 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنىڭ 27 ناھىيە دائىرىسىدە گومىنداڭ ھاكىمىيىتى پۈتۈنلەي ئاغدۇرۇلدى. 1946 - يىلى 6 - ئايدا 3 ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى بىلەن گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى ئارىسىدا 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىم ئىمزالىنىپ شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەشكىل قىلىندى. 1947 - يىلى 7 - ئايدا گومىنداڭ تەرەپ

بىتىمنى بۇزغاندىن كېيىن تاكى 1949 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە، 3 ۋىلايەت خەلقى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى داۋاملىق كۈرەش ئېلىپ باردى.

1949 ـ يىلى سېنتەبىردە، شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ ئارمىيىسى گېنېرال تاۋ سىيۋ ۋە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىس بۇرھان شەھىدىنىڭ باشچىلىقىدا ھەقىقەتكە قايتىپ، گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىدىن ئالاقىسىنى ئۈزدى. 3 ۋىلايەت خەلقى 7 ۋىلايەت خەلقى (ئۇ چاغدا شىنجاڭدا 10 مەمۇرىي ۋىلايەت بار ئىدى) بىلەن بىللە شىنجاڭغا يۈرۈش قىلغان جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنى قارشى ئالدى.

3 ۋىلايەت ئىنقىلابى شىنجاڭ خەلقىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە، جۈملىدىن ئۇنىڭ ئارقا تېرىكى بولغان ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى ھەرىكىتى بولۇپ، گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ شىنجاڭدىكى 100 مىڭچە ئارمىيىسىنى ئىسكەنجىگە ئېلىپ، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ، بولۇپمۇ غەربىي شىمالىنى ئازاد قىلىش ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىسىگە، جۈملىدىن شىنجاڭنىڭ تىنچ ئازاد بولۇشىغا تۆھپە قوشتى. بۇ ئىنقىلاب نامىدا «3 ۋىلايەت ئىنقىلابى» دەپ ئاتالسىمۇ، ئەمەلىيەتتە 3 ۋىلايەت دائىرىسىدىن ھالقىپ، يەكەن، قەشقەر، ئاقسۇ، قاراشەھەر، ئۈرۈمچى (تۇرپان قاتارلىق 3 ناھىيە)، قۇمۇل ۋىلايەتلىرىنىڭ بىر قىسىم ناھىيىلىرىگىچە كېڭەيىپ، 9 ۋىلايەتنىڭ 43 ناھىيىسىدە ئىنقىلاب ئوتلىرى ئوخشىمىغان دەرىجىدە يالقۇنلاپ، ئوق ئاۋازلىرى پاڭىرىغان. دېمەك، 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى ئەمەلىيەتتە پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئىنقىلابىي ھەرىكىتى ئىدى. بۇ ئىنقىلاب شىنجاڭ تارىخىدا يولۇپ ئۆتكەن مىللىي ئازادلىق ۋە دېموكراتىيە ھەرىكەتلىرى ئىچىدە خەلق ئارىسىدا ئەڭ كەڭ يىلتىز تارتقان ۋە ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ ئەڭ قىزغىن قوللىشىغا ئېرىشكەن، شۇنداقلا بىر قەدەر تەرتىپلىك مەمۇرىي ئاپپاراتلىرى

رى، جەڭگىۋار، مۇنتىزىم ئارمىيىسى ۋە مۇئەييەن قانۇن ـ تۈزۈمى بولغان خەلق دېموكراتىك ھاكىمىيىتى قۇرۇشنى مەقسەت قىلغان مىللىي ئازادلىق ھەرىكەت بولۇپ، شىنجاڭ تارىخىدا شانلىق بىر سەھىپە ھېسابلىنىدۇ.

1. شىنجاڭنىڭ 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىدىن بۇرۇنقى ئىجتىمائىي ۋەزىيىتى

ھەر قانداق بىر كونا ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، يېڭى ھاكىمىيەتنى تىكلەش يولىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان ھەر خىل كۈرەشلەرنىڭ مۇئەييەن تارىخىي ۋە ئىجتىمائىي سەۋەبلىرى بولىدۇ. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى ھەققىدە سۆز ئاچقاندا، شىنجاڭنىڭ تارىخىي، ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى قىسقىچە بولسىمۇ ئەسلىمەي بولمايدۇ. بۇ يەردە، شىنجاڭ خەلقى نەچچە ئەسىرلەردىن بۇيان تارتقان ھەر خىل زۇلۇم، ئادالەتسىزلىك، تەڭسىزلىكلەر ئەمەس، پەقەت 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى پارتلاش ئالدىدىكى 10 نەچچە يىللىق بەزى ئەھۋاللارنى ئەسلەپ ئۆتسەكلا كۇپايە بولار.

شىنخەي ئىنقىلابىدىن كېيىن 1933 ـ يىلىغىچە، شىنجاڭغا ياڭ زېڭشىن (1912 ـ 1928 ـ يىللىرى) ۋە جىن شۇرېن (1928 ـ 1933 ـ يىللىرى) ھۆكۈمرانلىق قىلغانىدى. ئۇلار شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان يىللاردا، شىنجاڭ دۇنيا بويىچە زۇلۇم ئەڭ ئېغىر، خەلق ئەڭ كەمبەغەل، ئىقتىساد ۋەمەدەنىيىتى ئەڭ قالاق رايونلارنىڭ بىرى ئىدى. جۈملىدىن 1930 ـ يىلىدىن ئىلگىرى شىنجاڭنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى تولىمۇ قالاق بولۇپ، ناھايىتى كۆپلىگەن دېھقانلار ساپان (بوقۇسا) بىلەن، ھەتتا بىرقىسىم يېزىلاردىكى دېھقانلار ئاچا ياغاچ بىلەن يەر ھەيدەپ، ئۇرۇق سالاتتى. يەرسىز ياكى

يېرى ئاز كەمبەغەل دېھقانلار يېزا نوپۇسىنىڭ 70 پىرسەنتتىن كۆپرەكىنى تەشكىل قىلاتتى.

1934 - يىلغىچە شىنجاڭدا تىلغا ئالغۇدەك ھېچقانداق سانائەت يوق ئىدى، خەلق پۈتۈنلەي دېگۈدەك قول ھۈنىرىگە تايىناتتى. ئۇ چاغلاردا، شىنجاڭ خەلقى تېلېفوننى، ھەتتا ئېلېكتر چىراغنىمۇ كۆرمىگەن، ئەگەر ئۇ نەرسىلەر بار دېيىلسە، پەقەت ياڭ زېڭشىن بىلەن جىن شۇرېننىڭ ئىشخانىسىدىلا بولۇشى مۇمكىن. قاتناش جەھەتتىن ئالغاندا مۇنداق بىر مىسالنى ئالساملا كۆپايە: مەن 1934 - يىلى تۇرپاندىن قەشقەرگە ھارۋا بىلەن 40 نەچچە كۈندە يېتىپ بارغانىدىم. شۇنچە ئۇزۇن يولدا ھارۋا، ئېشەك، ئاتتىن باشقا بىرەر ئاپتوموبىل قاتنىغانلىقىنى كۆرمىگەنىدىم.

شىنجاڭدىكى ئەكسىيەتچىلەر خەلقنى نادانلىقتا تۇتۇپ ئىدارە قىلىش سىياسىتىنى يۈرگۈزگەنلىكتىن، ئاھالىنىڭ 90 پىرسەنتتىن ئارتۇقراقىنى تەشكىل قىلغان يەرلىك خەلقنىڭ بالىلىرىغا ھۆكۈمەت باشقۇرىدىغان بىرەر مەكتەپ، ھەتتا مىللىي تىلدا ئوقۇيدىغان بىرەر سىنىپنىمۇ ئېچىپ بەرمىگەن. بەزى ناھىيە - يېزىلاردا يەرلىك مەرىپەتپەرۋەر زاتلار ئۆز ئىقتىسادى بىلەن بىر-ياكى بىر نەچچە سىنىپلىق پەننىي مەكتەپ ئاچقان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ بىر قىسمى ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ بېسىمى بىلەن تاقىلىپ كەتكەن. يەرلىك ئاز سانلىق مىللەت پەرزەنتلىرى پەننىي بىلىملەرنى ئۆگىنىش ھوقۇقىدىن مەھرۇم بولغاچقا، پۈتۈنلەي دېگۈدەك دىنىي مەكتەپلەردە ئوقۇيتتى. پەقەت ئايرىم جايلاردا ئېچىلغان خۇسۇسىي پەننىي مەكتەپلەردىلا ناھايىتى ئاز سانداكى بالىلار پەننىي دەرس ئوقۇيتتى. مەسىلەن، تۇرپان خېلى چوڭ ناھىيىلەرنىڭ بىرى بولسىمۇ، ئۇنىڭ «نەنمىڭ» دېگەن بازىرىدا 1930 - يىللارنىڭ ئالدى - كەينىدە مەرىپەتپەرۋەر لېتىپ ئەپەندى ئاچقان 1 سىنىپلىق پەننىي مەكتەپ بولۇپ،

ئۇنىڭدا 10 - 15 ئوقۇغۇچى ئوقۇيتتى (مەنمۇ شۇ سىنىپتا ئوقۇغانىدىم). يەنە ئاستانە يېزىسىدا مەخسۇت مۇھىتى ئاچقان 1 پەننىي مەكتەپ بارلىقىنى ئاڭلايتتۇق. خەلق ئىچىدە ساۋاتسىزلىق شۇ قەدەر ئومۇمىي ئەھۋال ئىدىكى، كىشىلەر بىرەر پارچە سالام خەت يازدۇرماقچى بولسا، ئۆز مەھەللىسىدىن يەنە بىر مەھەللىگە بېرىپ خەت يازالايدىغان كىشىنى تېپىپ يازدۇرىدىغان ئەھۋاللار دائىم دېگۈدەك ئۇچرايتتى. يەرلىك خەلق ئىچىدە خەنزۇچە بىلىدىغان كىشىلەر يوق دېيەرلىك ئىدى. ئېسىمدە قېلىشچە، شۇچاغدا تۇرپاندا خەنزۇچە خەت يازالايدىغان ھامۇت تۇڭچى، مۇھەممەت ئابدۇل تۇڭچى (بۇ ئىككىيلەن ناھايىتى تەرجىمان بولغان) ۋە روزى موللا (ئاشلىق ئامبىرىدا دەپتەر تۇتقان) دېگەن 3 ئادەم بولۇپ، بۇ ئۇچەيلەن ناھىيە بويىچە داڭلىق شەخسلەردىن ھېسابلىناتتى. 30 - يىللارنىڭ بېشىدا، شىنجاڭدا كۆپلىگەن ناھىيىلەرنىڭ ئەھۋالى تۇرپاننىڭكىدىنمۇ ناچار ئىدى. بۇ يەردە ياڭ زېڭشىننىڭ «ئىستىغپارخانا» دا ئولتۇرۇپ «چەنتۇلار» ئۇيغۇرلارنى دېمەكچى - ئاپتۇر، نىڭ مەدەنىيەت - مائارىپى راۋاجلانسا، ئۇلاردا ھاكىمىيەت ئېڭى قوزغىلىدۇ، بۇ چوقۇم شىنجاڭنى قالايمىقانچىلىققا ئېلىپ بارىدۇ» دەپ ئاسما خەت يازغانلىقىنى ئېيتىپ ئۆتسەك كۆپايە قىلار. دېمەك، ئەكسىيەتچىلەر شىنجاڭ خەلقىنى نادانلاشتۇرۇش ئارقىلىق ئۇلارنى ئەبەدىي قۇل قىلىش خام خىيالىدا بولغان. بۇ يەردە يەنە مۇنداق ئەھۋالنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەك: ئۇ چاغلاردا ناھىيىدىن تارتىپ ئۆلكە دەرىجىلىك ئىدارىلەرگىچە بولغان ھەممە ئورۇنلاردا ئەمەلدارلار خەنزۇلاردىن قويۇلغان بولۇپ، يەرلىك مىللەتلەردىن يوق ئىدى، شۇنداقلا، سوت، باج، ساقچى، مەدەنىيەت، مائارىپ قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ ھەممىسىدە پۈتۈنلەي دېگۈدەك يەرلىك مىللەت كىشىلىرى ئىشلىتىلمەيتتى. پەقەت يېزا - قىشلاقلاردا بەگ، باۋجاڭ، ئاغلاقچى، زەڭگىلەر يەرلىك مىللەت كىشىلىرىدىن بو-

لۇپ، بۇ ئەمەللەرمۇ كۆپ هاللاردا قىممەت باھادا سېتىۋېلىناتىتى. ئەمما بەگ، ئاقىلاقچى، باۋ جاڭلار ئاشۇ ئەمەلدارلارنىڭ غالچىسى بولۇپ يۈقىرىغا خۇشامەت قىلىش، تۆۋەنگەن زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىش ئارقىلىق ئۆزلىرىنىمۇ، ئەمەلدارلارنىمۇ بېيىتاتتى.

ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىنىڭ ئېغىر زۇلۇمىغا چىدىيالمىغان شىنجاڭ خەلقى ئالدى بىلەن 1931 - يىلى قۇمۇلدا ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتكە قارشى قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈردى. بۇنىڭ تەسىرى بىلەن 1932 - 1933 - يىللاردا شىنجاڭنىڭ 40 ناھىيىسىدە ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ قوزغىلاڭلار كۆتۈرۈلدى. قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن خەلقنىڭ مەقسىتى ئۆز ئازادلىقى ۋە ئەركىنلىكىنى قولغا كەلتۈرۈپ تۇرمۇشىنى ياخشىلاش-تىن باشقانەرسە ئەمەس ئىدى. شۇڭا قوزغىلاڭ تېز ئومۇملىشىپ شىنجاڭنىڭ كۆپلىگەن جايلىرى قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىغا ئۆتتى. 1933 - يىلىغا كەلگەندە، ھېيلىگەر مىللىتارىست شېڭ شىسەي ئۇرۇمچىدە «12 - ئاپرىل» سىياسىي ئۆزگىرىشى بولۇ-شى بىلەن ھاكىمىيەتنى قولغا كىرگۈزۈۋالدى. شېڭ شىسەي ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن بەزى تەرەققىيپەرۋەر سىيا-سەتلەرنى يۇرگۈزدى. ئۇنىڭ بەزى سىياسەتلىرىدىن خەلق دەس-لەپتە رازى بولۇپ، «شىنجاڭنى قاپلىغان قارا بۇلۇتلار تارقاپ كېتىپ باردۇ» دەپ قارىغاندى. ئەمما، ئۇزۇن ئۆتمەي شىنجاڭ-نىڭ ئاسمىنىنى يەنە قارا بۇلۇتلار قاپلاپ كەتتى، ھەتتا قارا بوران - چاپقۇنلار باشلىنىپ، شىنجاڭ خەلقىنىڭ بېشىغا يەنە يېڭى بالايىئاپەتلەر يېغىشقا باشلىدى.

شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتى تىكلەنگەن كۈنلەردە، شىنجاڭ-نىڭ كۆپلىگەن جايلىرىدا ھەرخىل خەلق قوزغىلاڭلىرى تېخى داۋام قىلىۋاتاتتى. قۇمۇل قوزغىلىڭىنىڭ سەركەردىسى خوجى-نىياز ھاجى تۇرپان ئەتراپىغا كېلىپ شېڭ شىسەي ئۈچۈن خەۋپلىك

كۈچ بولۇپ قالدى؛ گەنسۇدىن ماجۇڭيىڭ چىقىپ، قۇمۇل ۋە گۇچۇڭنى ئىگىلەپ ھەربىي كۈچ جەھەتتە ئۇمۇ شېڭ شىسەي ئۈچۈن خەۋپلىك كۈچ بولۇپ قالدى؛ جىن شۇرېننىڭ ئىلىدىكى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، قوشۇمچە 8 - دېۋىزىيىنىڭ قوماندانى جاڭ پېيىۋەن ئەسلىدە ھەربىي ئورۇن جەھەتتە شېڭ شىسەيدىن يۇقىرى تۇراتتى، ئۇنىڭ مەقسىتىمۇ شېڭ شىسەينى يوقىتىپ پۈتۈن شىنجاڭنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىش ئىدى. مانا بۇ 3 تەرەپتىن كېلىۋاتقان تەھدىتنى تارمار قىلىشقا شېڭ شىسەينىڭ كۈچى يەتمەيتتى. لېكىن، شېڭ شىسەي ئۈچىغا چىققان ھېيلىگەر بولغاچقا، مۇشۇنداق قىيىن ئەھۋالدىمۇ ئۆز دۈشمەنلىرىنى تارمار قىلىپ شىنجاڭنىڭ ئالىي ھوقۇقىنى قولىغا ئېلىشقا ئامال تاپتى. ئۇ ئۆزىنى «ماركسىزم - لېنىنىزم ئەسەر-لىرىنى ئوقۇغان، سوتسىيالىزمنى خالايدىغان» كىشى قىلىپ كۆرسىتىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىنى ئۆزىگە ئىشەندۈر-دى. سوۋېت ئىتتىپاقى شېڭ شىسەينى شىنجاڭنىڭ باشلىقى بولۇشقا بىردىنبىر مۇناسىپ ئادەم دەپ قاراپ، ئۇنى قوللىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى ئەسلىدە قورال - ياراغ بېرىپ ۋە مەسلىھەتچى-لەرنى ئەۋەتىپ خوجىنىياز ھاجىنى قوللىغانىدى؛ كېيىن خوجى-نىياز ھاجى بىلەن شېڭ شىسەينى ئىتتىپاقلىشىپ ئىناق ئۆتۈشكە دەۋەت قىلىپ، بۇ ئىككىسىنىڭ ئارىسىدا كېلىشىم تۈزدۈرۈپ «گۇۋاھلىق» بەردى. خوجىنىياز ھاجى بۇ كېلىشىم بويىچە جەنۇ-بىي شىنجاڭغا يۈرۈش قىلدى. سوۋېت ئىتتىپاقى شېڭ شىسەي-نىڭ تەلىپى بىلەن بىرقىسىم قىزىل ئارمىيىنى شىنجاڭغا ئەۋە-تىپ، ئىلى رايونىدىكى جاڭ پېيىۋەن قىسىملىرىنى تارمار قىل-دى؛ ئۇرۇمچى ئەتراپىدا ئۇرۇمچىنى قورشاپ تۇرغان ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنى بىتچىت قىلدى. ماجۇڭيىڭ قەشقەرگە قېچىپ بار-غاندا ماڭىدىغان يول تاپالماي ، 100 گە يېقىن مۇھاپىزەتچىسى ۋە توپلىغان مال - دۇنياسىنى ئىلىپ ئەركەشتام چېگرىسى

ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ مۇئاۋىنى ماخۇسەن (ماجۇڭيىڭنىڭ ئاچىسىنىڭ ئېرى) ما جۇڭيىڭنىڭ قالدۇق قوراللىق كۈچلىرىنى باشلاپ، كېلىشىم بويىچە خوتەنگە بېرىپ تۇردى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا ئۇرۇش توختاپ، تىنچلىق مەزگىلى باشلاندى.

1931 ـ يىلدىن 1933 ـ يىلغىچە كەڭ ئەۋج ئالغان دېھقانلار قوزغىلىڭدا نەچچە ئون مىڭلىغان خەلق قۇربان بولغان بولسىمۇ، ھاكىمىيەت ئاخىرىدا يەنىلا شېڭ شىسەيدەك ئالدامچىنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتتى. ئۇ قولغا كەلگەن ھوقۇقنى ساقلاپ قېلىش ۋە مۇستەھكەملەش ئۈچۈن دەسلەپكى بىر نەچچە يىلدا پۈتۈنلەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا يۆلىنىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كۆپلىگەن مەسلىھەتچىلەر ۋە مۇتەخەسسىسلەرنى ئالدۇرۇپ كەلدى ھەم ئىقتىسادىي ۋە ھەربىي ياردەم ئالدى. جۇڭگو كومپارتىيىسى بىلەن ئالاقە ئورنىتىپ يەنئەندىن ئەۋەتىلگەن كادىرلارنى ئورۇنلاشتۇردى. جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما قۇرۇلدى. يەرلىك مىللەتلەردىن ئۆلكىگە مۇئاۋىن رەئىس، ۋىلايەتلەرگە ۋالىي، كۆپلىگەن ناھىيىلەرگە ھاكىملار قويۇلدى. يەرلىك مىللەت خەلقىگە پەننىي مەكتەپلەر ئېچىپ بېرىلدى. كىچىك كۆلەمدە بولسىمۇ دوختۇرخانىلار، ئېلېكتر ئىستانسىلىرى قۇرۇلدى. ئاممۇ ئۈچۈن ئىشلەيدىغان ئاپتوموبىل، تېلېفونلار بارلىققا كەلدى. يېزىلاردا يېڭى دېھقانچىلىق سايمانلىرى، مال دوختۇرخانىلىرى پەيدا بولدى. مانا بۇ يېڭىلىقلارنى تۇنجى قېتىم كۆرگەن شىنجاڭ خەلقى خۇشاللىنىشقا باشلىدى. لېكىن، ئۇزاق ئۆتمەي شېڭ شىسەي ئىچكى جەھەتتىن ئۆزىگە خەۋپلىك دەپ تونۇلغان كىشىلەرنى پىلانلىق ھالدا تۇرلۇك شەكىللەر بىلەن يالغان دېلو تۇرغۇزۇپ تۇركۈم ـ تۇركۈملەپ قاماشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، كەڭ كۆلەمدە ساقچىلىق، پايلاقچىلىق تۈزۈمىنى يولغا قويدى. شۇ چاغدا خۇددى كىشىلەر ئېيتقاندەك «3 كىشى بىر

يەرگە كەلسە، ئۇنىڭ بىرى ئىشپىيون» دېگەن ھالەت شەكىللەندى.

1941 ـ يىلى 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن، گىتلېر فاشىستلىرىنىڭ قىسمەن ئىلگىرىلەشلىرىنى كۆرگەن شېڭ شىسەي ۋەزىيەتنى خاتا مۆلچەرلەپ، ئۆز تەختىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، ئىلگىرى ئۆزى ئېلان قىلغان بارلىق سىياسەت ۋە پروگراممىلاردىن ۋاز كېچىپ، ئۆزىنى جىياڭ جېيشىنىڭ قوينىغا ئېتىشىنى بىردىنبىر ياخشى چارە دەپ قاراپ، بۇ جەھەتتىكى ھەرىكەتلىنى جىددىيلەشتۇردى. 1942 ـ يىلى كۈزگە كەلگەندە، شىنجاڭدا خىزمەت قىلىۋاتقان جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئەزالىرىدىن 100 دىن ئارتۇق كىشىنى تەزەربەنت قىلدى ۋە قولغا ئالدى، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى چېن تەنچېۋ، ماۋ زېمىن، لىن جىلۇ قاتارلىق بىر قىسىم مۇنەۋۋەر كومپارتىيە ئەزالىرىنى ئۆلتۈردى. شىنجاڭدا خىزمەت قىلىۋاتقان بارلىق سوۋېت مۇتەخەسسىسلىرىنى ئۆز دۆلىتىگە قوغلىدى، قۇمۇلدا تۇرۇشلۇق قىزىل 8 ـ پولكىنى قايتۇردى. 4 مىليونغا يېقىن نوپۇسى بار شىنجاڭدا ھەرخىل باھانە ـ سەۋەبلەر بىلەن ۋە يالغان دېلولار بىلەن 100 مىڭدىن ئارتۇق ھەر مىللەت خەلقىنى ناھەق تۇرمىگە تاشلىدى ۋە يوقاتتى. شىنجاڭنى پۈتۈنلەي ئاق تېررورلۇق قاپلاپ كەتتى. سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان سودا مۇناسىۋىتى (ئۇ چاغدا شىنجاڭ پەقەت سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەنلا سودا مۇناسىۋىتى ئورناتقانىدى) ئۈزۈلۈپ خەلق ئېھتىياجلىق بولغان تاۋارلار شۇنچىلىك قىس بولۇپ كەتتىكى، مۇسۇلمانلار ئۆلۈم ـ يېتىم ئىشلىرىغا ئىشلىتىشكە كېپەنلىك رەختمۇ تاپالماي قالدى، ھەتتا كېپەنلىككە ئاق ماتا تېپىشمۇ تەس بولۇپ قالدى. بىرنەچچە يىللىق چارۋا مەھسۇلاتلىرى سېتىلماي بېسىلىپ قېلىپ، چارۋىچىلارغا ئېغىر زىيان بولدى. 1تاختا قارا چاينى 100 كىلوگرام يۇڭغا ياكى 1 قويغا ئالماشتۇرىدىغان ئەھۋال كۆرۈلدى. شېڭ شىسەينىڭ ئالدامچىلىرى

قى، تېررورلۇقى ۋە بۇلاڭچىلىقى خەلقنى قاتتىق غەزەپلەندۈرگە-
ندى. شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان ھەممە
توختامنامىلەرنى يىرتىپ تاشلىغاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى
بىلەن دۈشمەنلىشىپ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچى، ئىلى قا-
تارلىق جايلىرىدىكى كونسۇلخانا خادىملىرىنىڭ بازاردىن
يېمەك - ئىچمەك ۋە باشقا تۇرمۇشقا لازىملىق نەرسىلەرنى سېتى-
ۋېلىشىغمۇ توسقۇنلۇق قىلدى. سوۋېت ئىتتىپاقى نەنجىڭ ھۆ-
كۈمىتىگە شېڭ شىسەينىڭ شىنجاڭدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى
قىلىۋاتقان ھەرىكەتلىرىنى چەكلەشنى، ھەتتا شېڭ شىسەينى شىن-
جاڭدىن قايتۇرۇپ كېتىشنى ئۆتتۈرىغا قويغان. ئۇزاقتىن بۇيان
شېڭ شىسەينى تىزگىنلىيەلمەي كەلگەن نەنجىڭ ھۆكۈمىتى بۇ
پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ جىددىي ھەرىكەت قوللىنىپ، شېڭ
شىسەينى ئۆز ئىلكىگە ئېلىپ، شىنجاڭدا گومىنداڭ پىرقىسىنى
قۇردى. ئاندىن 1944 - يىلى كۈزدە شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشقا
شېڭ شىسەينىڭ ئورنىغا ۋۇ جۇڭشىننى ئەۋەتتى. شىنجاڭدا گو-
مىنداڭ ھاكىمىيىتى تىكلەنگەندىن كېيىن، سىياسى زۇلۇم ۋە
ھەربىي بېسىم تېخىمۇ كۈچەيدى، خەلق ئىگىلىكى ئېغىر دەرىجە-
دە ۋەيران بولۇپ، خەلق تۇرمۇشى يامانلىشىپ كەتتى. ھەممە
يەردە پارىخورلۇق، خىيانەتچىلىك، قىمارۋازلىق، ئەپيۇنكەشلىك
ئەۋج ئېلىپ كەتتى. ۋۇ جۇڭشىن شىنجاڭدا داۋاملىق تۇرده
ئەكسىيەتچىل سىياسەت يۈرگۈزگەنلىكتىن خەلقنىڭ نارازىلىقىمۇ
بارغانسېرى كۈچىيىپ كەتتى. گومىنداڭ دائىرىلىرىمۇ شىنجاڭ
خەلقىنىڭ ئۆزلىرىنى قارشى ئالمايدىغانلىقىنى بىلگەنلىكى ئۈچۈن
جايلارغا «ئېھتىياتلىق قەدەم» بىلەن سىڭىپ كىرىپ، ئۆز ھاكى-
مىيىتىنى مۇستەھكەملەشكە باشلىدى. بۇ يەردە مۇنداق بىر ئىش-
نى ئەسلەپ ئۆتىمەن: ئىلى گېمنازىيىسىدە تەشكىل قىلىنغان
جاھانگىرلىككە قارشى ئۈيۇشمىنىڭ مىللىي سىنىپلاردىكى گۈ-
رۇپپىلىرى 1943 - يىلى 5 - ئايلاردا «ھەپتىلىك ئۆگىنىش»

نى داۋاملاشتۇرۇۋاتاتتى. بۇنى بىرەر كىشى چەكلىمىدى. شۇ
ۋاقىتتا مەن بۇ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى ئىدىم. شۇ يىلى يازلىق
تەتىل مۇناسىۋىتى بىلەن ئېچىلغان ئوقۇتقۇچىلار يىغىنىدا مەك-
تەپ مۇدىرى بارلىق ئوقۇتقۇچىلارغا: «يۇقىرىنىڭ يولىورۇقى
بويىچە، شەھىرىمىزدە چەت ئەلدە بېسىلغان كىتابلار كۈتۈپخانە-
سى ئېچىلماقچى، شۇڭا سىلەر قولۇڭلاردا بار چەت ئەلدە بېسىل-
غان كىتابلارنى تاپشۇرۇپ بېرىڭلار» دەپ ئۇقتۇرۇش قىلدى (بۇ
يىغىنغا قاتناشقان ئوقۇتقۇچىلاردىن شۇ مۇتوك، دىلىنلار ھازىرمۇ
ھايات). ئەسلىدە ئۇلارنىڭ مەقسىتى سوۋېت ئىتتىپاقىدا بېسىل-
غان كىتابلارنى يىغىۋېلىش ئىكەن. ئۇ چاغلاردا شىنجاڭدا دەرس-
لىك بېسىش شارائىتى بولمىغاچقا مىللىي ئوقۇتقۇچىلار سوۋېت
ئىتتىپاقىدا بېسىلغان كىتابلاردىن پايدىلىنىتتى. ئەمدى ئۇلارغا
ھېچقانداق دەرسلىك قالمىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، مۇشۇ كۈن-
لەردە گومىنداڭچىلارنىڭ بەزى ئىشلىرى، مەسىلەن، ئىلىدىكى
«گومىنداڭ ھاۋا ئارمىيە مەكتىپى» (سوۋېت - جۇڭگو كېلىشە-
مى بويىچە سوۋېت مۇتەخەسسىسلىرى ئوقۇغۇچى تەربىيىلەۋاتقان
مەكتەپ بولۇپ، ئەسلىدە قۇمۇلدا تەشكىل قىلىنغان، كېيىن
ئىلىغا كۆچۈرۈلگەن) ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ غۇلجىدىكى يەرلىك
خەلقنىڭ قىزلىرىغا قىلغان پەسكەش قىلمىقلىرى خەلقنىڭ غەزە-
پىنى قوزغىماقتا ئىدى. گومىنداڭچىلار يەرلىك مىللەتلەرنىڭ
قارشىلىقىغا ئۇچراپلا قالماستىن، خەنزۇ خەلقىنىڭ قارشىلىقىغە-
مۇ ئۇچرىغان. مەسىلەن، غۇلجا خەنزۇ بازىرىدىكى كۇلۇبتا چاڭ-
چىلە قويۇلغاندا، يەرلىك خەنزۇلار بىلەن ھاۋا ئارمىيە مەكتىپە-
نىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئارىسىدا ماجىرا يۈز بېرىپ لىيوتچىكلار تاياق
يېدى.

مۇشۇنداق نارازىلىقلار كۆپىيىۋاتقان مەزگىلدە، گومىنداڭ
ھۆكۈمىتى خەلققە 10 مىڭ ھەربىي ئات سېلىقى (خەلق ئىچىدە
«گەز ئات» دېيىلەتتى) سالدى. ئۇلار 1 ئاتقا 550 يۈەن باھا

قويغان بولسىمۇ، لېكىن ئاتنىڭ بازاردىكى باھاسى 700 يۈەندىن ئارتۇق ئىدى. دېمەك 1 ئات ئۈستىدىن ئېلىنىدىغان سېلىق 150 يۈەن ئىدى (ئۇ چاغدا 1 باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسىنىڭ 1 ئايلىق مائاشى 40 يۈەن ئەتراپىدا ئىدى). بۇ ئات سېلىقى ئاساسەن ئېلى، تارباغاتاي ۋىلايەتلىرىدىكى بىر قىسىم چارۋىچىلارنىڭ زىممىسىگە چۈشكەن بولۇپ، بۇ سېلىقنى تۆلەش ئۇلارغا ناھايىتى ئېغىر كېلەتتى. ئۇزاقتىن بۇيان داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان تەڭسىزلىك، خورلۇق ۋە تېررورلۇقلارنىڭ ئۈستىگە ئەنە شۇنداق ئېغىر سېلىقلار خەلق ئۈستىدىكى زۇلۇمنى چېكىگە يەتكۈزۈپ، خەلقنى زۇلۇمغا قارشى قوزغىلىشقا مەجبۇر قىلدى. شۇنىڭ بىلەن يەنە بىر قېتىم قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلدى. دېمەك، خەلقنىڭ قوزغىلىشىغا ئېغىر زۇلۇم، باراۋەرسىزلىك، ئېكسپلاتاتسىيە سەۋەب بولغان بولسا، ئات سېلىقى ئىلى قوزغىلىڭىغا پىلىتە بولدى.

2. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ پارتلىشى ۋە غەلىبە قىلىشى

مەلۇم بولۇشچە، شىنجاڭدا گومىنداڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى قوراللىق كۈرەش ئەسلىدە 1943 - يىلى يازدا جەنوبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭنىڭ بىر نەچچە يېرىدە باشلانماقچى بولسىمۇ، ئوڭۇشلۇق بولماي قېلىپ، رەسمىي كۈرەش ئىلىدا 1944 - يىلى باشلاندى. ئالتاي تەرەپتە 1940 - يىلى 1 - ئاينىڭ بېشىدا شېڭ شىسەيگە قارشى بىر قوراللىق گۈرۈھ پەيدا بولغان. بۇ گۈرۈھ گاھ توزۇپ، گاھ توپلانغان. 1943 - يىللىرى بۇ گۈرۈھقا ئوسمان ئىسلام باشلىق بولغان. بۇ گۈرۈھتىن پايدىلىنىش زۆرۈر بولغاچقا، سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە تاشقى مۇڭغۇلىيەنىڭ خىزمەت ئىشلىشى بىلەن، ئوسمان ئىسلام سوۋېت تەرەپتىن قورال

ۋە تەمىنات ئېلىش بەدىلىگە شېڭ شىسەيگە - گومىنداڭغا قارشى ئۇرۇش قىلىشقا ماقۇل بولۇپ قوراللىق ھەرىكىتىنى داۋاملاشتۇردى. شۇ يىلى يازدا شەرقىي ئالتايدا (جېمىنەي تەرەپتە) موللا ئىسلام ئىسمائىلوف قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن بولسىمۇ، كۈچى ئاجىز بولغانلىقتىن مەغلۇپ بولغان ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپكە قېچىپ بېرىپ پاناھلانغان (1944 - يىلى يازدا قايتىپ كېلىپ پارتىزانلىق قىلغان). شۇ كۈنلەردە ئىلىدا فاتىخ مۇسلىموف، قەشقەر تەرەپتە ئىسھاقبېكلەرنىڭ ھەرىكىتىمۇ ئوڭۇشلۇق بولماي قوزغىلالمىغان. تاشقورغان تەرەپتە ئىنقىلاب ئۇچقۇنلىرىنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە ئالتايدىكى قىسمەن جەڭلەرنىڭ داۋام قىلىشى بىلەن گومىنداڭ دىققەت - ئېتىبارىنى ئۇ تەرەپلەرگە قاراتماي تۇرالمىدى. شۇنداق مۇڭاپىق پەيتتە، يەنى 1944 - يىلى 8 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ئېلى ۋىلايىتى نىلقا ناھىيىسىنىڭ ئۇلاستاي دېگەن يېرىدە رەسمىي قوراللىق قوزغىلاڭ پارتلىدى. بۇ ھەرىكەتنى فاتىخ مۇسلىموف گۇرۇپپىسى بىلەن ئەكبەر، غېنى، سىيىت، ناۋان، مولداجان، ئىۋاشوتوف قاتارلىق ئەزمەتلەر باشلىغانىدى. بۇنىڭغا فاتىخ مۇسلىموف، ئەكبەر، غېنىلار رەھبەرلىك قىلغان. فاتىخ مۇسلىموفنىڭ گۇرۇپپىسىدا خەمىت مۇسلىموف (فاتىخنىڭ ئوغلى)، رەپىق بايچۇرىن (فاتىخنىڭ ھەدىسىنىڭ ئوغلى)، قۇربان بۇرھانىدىنوف، ئوسمان ئىبراھىموف، نۇر ئوبۇلوف، ھوشۇر مامىتوفلار بار ئىدى. بۇلاردىن فاتىخ نىلقا ناھىيىلىك يەرلىك مىللار شىركىتىنىڭ دېرىكتورى، قوربان بۇرھانىدىنوف ئۇرۇمچىدىكى ھەربىي مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىسى، قالغانلىرى ئىشچىلار بولۇپ، ئوسمان، نۇر، ھوشۇرلار «غۇلجا ھاۋا ئارمىيە مەكتىپى» دىكى سوۋېت مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ ھويلا ئىشچىلىرى ئىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئىلى ۋىلايىتىدىن بولۇپ، 1943 - يىلى شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتى جىددىيلىشىپ كەتكەنلىكتىن، ھەرخىل يوللار بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا چېقىپ

پاناهلانغان. ئۇلار سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ قوللىشى بىلەن بىر نەچچە جايدا تەشكىللىنىپ، شىنجاڭغا قايتىپ كېلىپ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى كۈرەش قىلغان. جۈملىدىن ئىلىدىن بېرىپ قازاقىستاندا تەشكىللەنگەن گۇرۇپپىدىن فاتىخ مۇسلىموف باشلىق 7 كىشىلىك گۇرۇپپا 1944 - يىلى 8 - ئاينىڭ ئوتتۇرا-لىرىدا ئالما - ئاتادىن نىلقا ناھىيىسىگە قاراپ ئاتلانغان. ئۇلار-نىڭ نىلقىنى تاللىۋېلىشىدىكى سەۋەب: بىرىنچىدىن، جۇغراپىيە-لىك ئورۇن جەھەتتىن نىلقا سوۋېت چېگرىسىدىن 210 كىلومې-تىر، غۇلجا شەھىرىدىن 120 كىلومېتىر شەرقىي جەنوپتا بو-لۇپ، تاغ - داۋانلار ۋە چىغىر يوللار ئارقىلىق شىمالدا جىڭ ناھىيىسى، جەنۇبتا كۇنەس ناھىيىسى ئارقىلىق شىنجاڭنىڭ باشقا يەرلىرىگە تۇتۇشىدۇ؛ ئىككىنچىدىن، نىلقىنىڭ ئۆلاستاي تاغلا-رى پارتىزانلىق ئۇرۇشىغا تېخىمۇ باب بولۇپ، مۇداپىئەلىنىشكە ئەپلىك. ئۈنىڭ ئەپسانىلەردە ئېيتىلغاندەك «1 مەرگەن 1000 دۇشمەننى ئۆتكۈزمەيدىغان» داڭلىق جىلغىسى بار؛ ئۇچىنچى-دىن، فاتىخنىڭ نىلقىدا ئىجتىمائىي ئاساسى بار ئىدى.

قوراللىق گۇرۇپپا ئۇلاستاي تاغلىرىدا پەيدا بولغاندىن كې-يىن، خەلق ئارىسىدا گومىنداڭغا قارشى قوزغىلىش توغرىسىدا كەڭ كۆلەملىك تەشۋىقات ئېلىپ بارىدى. بۇ تەشۋىقاتتا گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇش، خەلقنى ئازاد قىلىش ئوتتۇرىغا قو-يۇلدى. خەلق ئاممىسى قوزغىلاڭچىلارنى قىزغىن قوللىدى، ھەت-تا نۇرغۇن كىشى غۇلجا ۋە باشقا ناھىيىدىن نىلقا ناھىيىسىگە بېرىپ قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى قوزغىلاڭچىلارنى يوقىتىش ئۈچۈن ئارقا - ئارقىدىن ئەسكەر چىقارغان بولسىمۇ، پارتىزانلار بىلەن خەلق ئاممىسى دۇشمەنلەر-نى پۈتۈنلەي تارمار قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن، پارتىزانلار بىلەن نىلقا بازىرىغا ھۇجۇم قىلىشنى پىلانلىدى ۋە بىر قىسىم ساقچى پونكىتلىرىغا ھۇجۇم قىلىش بىلەن بىرگە 10 - ئاينىڭ بېشىدا

نىلقا ناھىيە بازىرىنى ئىشغال قىلدى. بۇنىڭدىن چۆچىگەن گو-مىنداڭ ھۆكۈمىتى قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ غۇلجا شەھىرىدىكى ئاساسىي كۈچىنى نىلقا تەرەپكە يۆتكىدى. بۇنىڭ بىلەن غۇلجا شەھىرىدە دۇشمەن كۈچى ئاجىزلاپ كەتتى. شۇ كۈنلەردە غۇلجا شەھىرىدە «ئازادلىق جەمئىيىتى» ناملىق يەر ئاستى تەشكىلات بولۇپ، ئۇلار گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيىتىگە قارشى كەڭ تەشۋىقات ئېلىپ بېرىۋاتاتتى. بۇنىڭدىن باشقا، شەھەردە يەنە بىر قانچە گۇرۇپپىلارمۇ گومىنداڭغا قارشى تەشۋىقاتلارنى كۈچەيتتى. گومىنداڭ ساقچىلىرى شەھەردە نىلقا پارتىزانلىرىنى قوللىغان ياكى ئۇلارغا ھېسداشلىق قىلغان كۆپلە-گەن ياشلارنى قولغا ئېلىپ ئۇلارنى قىينىدى، ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈردى. قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا شەھەردىكى ھەر مىللەت ياش-لىرىدىن 200 دىن ئارتۇق كىشى ئىز - دېرەكسىز يوقىلىپ كەتتى. بۇ ئىش شەھەر خەلقىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە بولغان ئۆچمەنلىكىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى. 7 - نويابىر كۈنى، شەرقتىن نىلقا پارتىزانلىرى، غەربتىن قورغاس پارتىزانلىرى غۇلجا شەھىرىگە ھۇجۇم قىلغاندا، شەھەر خەلقىمۇ قوزغىلىپ كۈرەشكە ئاتلاندى. شۇنداق قىلىپ 11 - نويابىر كۈنى گومىنداڭ-نىڭ غۇلجا شەھىرىدىكى ئاساسىي ھەربىي پونكىتلىرى ۋە باش ساقچى ئىدارىسى ئىشغال قىلىندى. گومىنداڭنىڭ قالدۇق قو-رالىنى كۈچلىرى شەھەر ئەتراپىدىكى ھەرەمباغ گازارمىسى، لەڭ-شاڭ بۇتخانىسى ۋە ئايرودرومغا قېچىپ بېرىپ مۇداپىئەلەندى. ئايرودرومدا ئەسلىدە «گومىنداڭ ھاۋا ئارمىيە مەكتىپى» نىڭ 500 گە يېقىن ئادىمى بار ئىدى، شەھەردىن قېچىپ بارغان ۋە نىلقىدىن چېكىنىپ كەلگەنلەر بولۇپ جەمئىي 1500 دىن ئارتۇق قوراللىق دۇشمەن ھەرەمباغقا ئورۇنلاشتى. غۇلجا شەھىرى ئازاد قىلىنغاندا گومىنداڭنىڭ تەشۋىقاتىغا ئالدانغان ۋە قورقۇپ كەتكەن بىر قىسىم خەنزۇ پۇقرالار، جۈملىدىن كۆپلىگەن

ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرمۇ گومىنداڭ قىسىملىرى تەرەپكە (ھەرەمباغقا) قېچىپ بېرىۋالدى. شۇنداق قىلىپ ھەرەمباغقا گومىنداڭ قوراللىق كۈچلىرى، خەنزۇ پۇقرالار ۋە ئۇلارنىڭ بالا ـ چاقىلىرى بولۇپ 8800 دەك كىشى توپلاشتى. قوزغىلاڭچى قوشۇن يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ھەرەمباغ ۋە ئايرودروم ئەترا-پىنى پۈتۈنلەي قورشۇالدى. پارتىزانلار غۇلجا شەھىرىنى ئاسا-سەن ئىشغال قىلىپ بولغاندىن كېيىن ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت تەشـ-كىل قىلىپ، بىر قىسىم مەمۇرىي ئاپپاراتلارنى قوردى، لېكىن، بۇ ۋاقىتتا شەھەرنى تەلتۆكۈس ئازاد قىلىش ئۈچۈن ھەرەمباغدە-كى گومىنداڭ كۈچلىرىنى تارمار قىلىش ئاساسىي ۋەزىپە بولۇپ قالغانىدى. غۇلجا شەھىرى ئازاد بولغاندىن كېيىن پارتىزانلار يەنە بەزى ناھىيىلەرنى ئازادقىلغان. تېكەس، مۇڭغۇلكۈرە، توق-قۇزتارا، كۈنەس ناھىيىلىرىدىكى ئەمەلدارلار، بىرقىسىم پۇقرا-لار ئاقسۇ، قاراشەھەر تەرەپلەرگە قېچىپ كەتكەنلىكتىن ئۇ ناھە-يىلەرنىمۇ خەلق ئىگىلەپ بولغان ئىدى.

گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئىلىدىكى قوراللىق قوزغىلاڭنىڭ مۇنداق چوڭ غەلىبىسىنى كۆرۈپ قاتتىق چۆچىيدۇ ۋە بىر نەچچە قېتىم ھەربىي يۈرۈش پىلانلىرىنى تۈزىدۇ. ئۇلار ئىلىغا بىر نەچچە تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ، ھەرەمباغدا قورشاۋدا قالغان كۈچلىرى بىلەن بىرلىشىپ غۇلجا شەھىرىنى قايتۇرۇۋالماقچى، شۇنىڭ بىلەن ئىنقىلابىي ھەربكەتنى باستۇرماقچى بولىدۇ. لې-كىن، قوزغىلاڭچىلارنىڭ قاتتىق قارشىلىقى ۋە باتۇرانە كۈ-رەشلىرى گومىنداڭنىڭ بۇ پىلانلىرىنى بىتچىت قىلىۋېتىدۇ. 12 ـ نويابىردىن باشلاپ ھەرەمباغدا 78 كۈن مۇداپىئەلىنىپ ياتقان گومىنداڭ قوراللىق كۈچلىرى 1945 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى مۇھاسىرىنى بۆسۈپ قېچىشقا ئۇرۇنغاندا خەلق قورال-لىق كۈچلىرى يول ئۈستىدە دۈشمەنلەرنىڭ ئالدىنى توسۇپ ئۇ-لارنى تەلتۆكۈس تارمار قىلدى. شۇنىڭ بىلەن غۇلجا شەھىرى

گومىنداڭنىڭ ئاساربتىدىن تولۇق ئازاد قىلىندى. ھەرەمباغ ئىشغال قىلىنغاندا 2000 دانە ھەر خىل قورال ـ ياراغ ۋە كېچىك تېپتىكى 54 ئايروپىلان غەنىيمەت ئېلىندى. غۇلجا شەھىرى تولۇق ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت يەرلىك خىزمەتلەرنى ئىشلەش بىلەن بىللە، ئەڭ مۇھىمى ھەربىي ئورۇن-لاشتۇرۇشنى تەشكىللەپ، بارلىق پارتىزان ئەترەتلىرىنى مۇن-تىزىم ئارمىيىگە ئايلاندۇرۇپ، قوراللىق كۈرەشنى تېخىمۇ كې-ڭەيتىشكە كىرىشتى. مۇنتىزم ئارمىيە قۇرۇلۇپ ئاز ۋاقىت تەر-تىپكە سېلىنغاندىن كېيىن، بىر قىسىم كۈچنى شىمالى سەپ ۋە ئوتتۇرا سەپكە ئاتلاندۇردى. تارباغاتايغا بارغان مۇنتىزم قىسىم يەرلىك پارتىزانلار بىلەن بىرلىكتە جەڭ قىلىپ، 7 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى دۆربىلجىننى ئازاد قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىرقىسىم قورال ـ ياراغنى ۋە ئالتايدىن ئۇرۇمچىگە كېلىۋاتقان 30 نەچچە ئاپتوموبىلنى قولغا چۈشۈردى. 3 كۈندىن كېيىن چۆچەك ئازاد قىلىندى. گومىنداڭنىڭ تارباغاتايدىكى ھەربىي ـ مەمۇرىي ئە-مەلدارلىرى چۆچەكتىكى سوۋېت كونسۇلخانىسى بىلەن ئالاقە باغ-لاپ، قوراللارنى چېگرىدا تاپشۇرۇش شەرتى بىلەن سوۋېت ئىت-تىپاقىغا ئۆتۈپ كەتتى. چۆچەك ئازاد بولغاندىن كېيىن مۇنتىزم قىسىم تارباغاتايدىكى قوراللىق قوزغىلاڭچىلار بىلەن بىرلىكتە ئالتايغا يۈرۈش قىلدى. ئۇلار ئالتايغا بارغاندىن كېيىن بۇ يەردە جەڭ قىلىۋاتقان دەلىلقان ۋە ئوسمان ئىسلام قىسىملىرى بىلەن بىرلىشىپ، 1945 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ئالتاينى ئازاد قىلدى. ئالتايدا گومىنداڭنىڭ ۋالىيسى ۋە بىر گېنېرالى باشلىق جەمئىي 1600 ئادەم تەسلىم بولدى. مۇنتىزم ئارمىيىنىڭ ئوتتۇ-را سەپكە يۈرۈش قىلغان قىسمى جەڭ، شىخو ئەتراپلىرىدا گو-مىنداڭ قىسىملىرىغا ھۇجۇم قىلىپ، 10 نەچچە مىڭ دۈشمەننى مەغلۇپ قىلىپ 9 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى جېڭتى، 8 ـ كۈنى شىخونى ئازاد قىلدى. ئۇلار داۋاملىق ئىلگىرىلەپ 1945 ـ يىلى

9 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ماناس دەريا‌سى بويىغىچە كەلدى. ئۇرۇمچىگە يەققەت 140 كىلومېتىر يول قالغانىدى. مۇنتىزم ئارمىيە شىمالىي سەپ ۋە ئوتتۇرا سەپلەرگە هوجۇم باشلىغاندىن كېيىن، مىللىي ئارمىيە باش شتابى قارا شەهەر، توقسۇن تەرەپـ لەرگىمۇ پارتىزان ئەترەتلىرىنى ئەۋەتىپ، كىچىك كۆلەمدىكى ئۇرۇشلارنى قىلدى. مۇنتىزم ئارمىيىسىنىڭ جەنۇبىي سەپكە يۇرۇش قىلغان پارتىزان ئەترەتلىرى خەلقىنىڭ قوللىشى بىلەن 1945 ـ يىلى 17 ـ ئاۋغۇستتا باي ناهىيىسىنى، 6 ـ سېنتەبىردە ئاقسۇ كوناشەهەر ناهىيىسىنى ئىشغال قىلدى ۋە ئاقسۇ شەهىرىدىكى گومىنداڭ قىسىملىرى بىلەن جەڭ قىلدى.

گومىنداڭغا قارشى قوراللىق كۈرەشنىڭ يەنە بىر مۇهىم نۇقتىسى ـ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى تاشقۇرغان ناهىيىسى ئىدى. 1943 ـ يىلى يازدا تاشقۇرغان تەرەپتە قوراللىق هەرىكەتلەر بولدى؛ 1945 ـ يىلغا كەلگەندە پارتىزانلىق هەرىكەتلەر كۈچەيىپ، 8 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى تاشقۇرغان ئازاد قىلىندى. 1945 ـ يىلنىڭ ئاخىرلىرىدا قىزىل تاغ لىنىيىسى تاكتىكا يۈزىسىدىن تىنچلىق بىتىمىنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش مەقسىتىدە يەكەن تەرەپلەردە هۇجۇمنى توختاتمىدى. پارتىزانلار قاغىلىق، پوسكاملارنى ئىشغال قىلىپ، 1946 ـ يىلى 27 ـ يانۋار كۈنى يەكەنگە هوجۇم قىلغان بولسىمۇ، مەغلۇبىيەتكە ئۇچـ راپ چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن پارتىزانلار قايتىدىن تەشكىللىنىپ قىزىلتاغ لىنىيىسى ۋە ئويتاغ لىنىيىسىـ گە ئايرىلىپ (قىزىلتاغ لىنىيىسى يېڭىسار ئارقىلىق يەكەن تەـ رەپكە، ئويتاغ لىنىيىسى قەشقەر تەرەپكە مەسئۇل بولۇپ) هوـ جۇمغا تەييارلاندى. شۇ كۈنلەردە 3 ۋىلايەت ۋاقىتلىق هۆكۈمىتى بىلەن گومىنداڭ هۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا تىنچلىق سۆهبىتىنى باشلاش ۋە تىنچلىق بىتىمى ئىمزالاش مۇناسىۋىتى بىلەن بارلىق ئۇرۇش هەرىكەتلىرى توختىتىلدى ۋە پارتىزان ئەترەتلىرى تارقـ

تىۋېتىلدى.

يۇقىرىدا ئېيتىلغان بىرىنچىچە سەپلەردىكى جەڭلەر بىرـ بىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، بۇنىڭدىن 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ بىر قەدەر پىلانلىق، تەشكىللىك ۋە غەلىبىلىك ئېلىپ بېرىلغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئۇلاستايدا تۇنجى ئوق ئاۋازى 1944 ـ يىلى 19 ـ سىنتەبىردە ئاڭلانغان بولسا، 2 ئايغا يەتمىگەن ۋاقىتتا 1000غا يېقىن پارتىزانغا تەرەققي قىلىپ غۇلجا شەهىرىنى ئازاد قىلغانلىقى، 10 ئايغا قالماي 3 ۋىلايەت دائىرىسىدە 27 ناهىيە ئازاد قىلىنىپ، 30 مىڭ قوراللىق قوشۇنغا ئىگە بولۇشى هەقىقەتەن بىر مۆجىزە ئىدى. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى نېمە ئۈچۈن ئۆزىدىن نەچچە هەسسە كۈچلۈك دۈشمەننى مەغلۇپ قىلىپ زور غەلىبىلەرگە ئېرىشتى؟ ئۇنىڭدا ئاساسەن مۇنداق ئامىللار مەۋجۇت:

1. شىنجاڭ خەلقى ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان كۆپ جەبرى ـ زۇلۇم چەككەن، ئادالەتسىزلىك ۋە مىللىي خورلۇقنىڭ دەردىنى يەتكىچە تارتقان بولغاچقا، ئازاد ۋە ئەركىن ياشاشقا ناهايىتى تەشنا ئىدى. خەلقنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە بولغان غەزىپى چېكىگە يەتكەنىدى. «زۇلۇمدىن غەزەپ تۇغۇلىدۇ، خورلۇقتىن قەهرىمانلىق» دېگەندەك، شىنجاڭ خەلقى غەزەپ بىلەن قوزغـ لىپ، ئىتتىپاقلىشىپ، قەهرىمانلارچە كۈرەش قىلدى. شىنجاڭ تارىخىدا كۆپ قېتىم مىللىي ئازادلىق هەرىكەتلىرى بولغان بولـ سىمۇ، ئۇلار هېچقاچان بۇ قېتىمقىدەك كەڭ ۋە قىزغىن قوللاشـ لارغا ئىگە بولمىغان دېسەك مۇبالىغە بولمايدۇ. بۇ هەقتە مۇنداق بىرنەچچە ئىشنى مىسال كەلتۈرۈشكە بولىدۇ. نىلقىدا بىرنەچچە كىشى قوراللىنىپ چىققاندا، مىڭلىغان خەلق ئۆز ئاتلىرىنى مىنىپ، ئۆز كىيىم ـ كېچەكلىرى ۋە ئوزۇق ـ تۇلۇكى بىلەن قوزغىلاڭچىلار سېپىگە قوشۇلغان. نىلقىدا جەڭ بولغان كۈنلەرـ دە، شاكىر دېگەن كىشىنىڭ كېلىنى سۇ ئالغىلى بۇلاق بېشىغا

ببرىپ، هودۇقۇپ يۈرگەن 3 گومىنداڭ ئەسكىرىنى يولۇقتۇرغان، بۇ ئايال هېچ ئىككىلەنمەستىن ئۇلارنىڭ قورالىنى ئېلىۋېلىپ، ئۇلارنى هەيدەپ ئاپىرىپ پارتىزانلارغا تاپشۇرۇپ بەرگەن. غۇلجا شەهىرىدە قوزغىلاڭ بولغان كۈنلەردە مەهەللە ـ مەهەللىدىن مىڭلىغان كىشىلەر قولىغا كالتەك، ئارا، گۈرجەك ئېلىپ قوزغىلىپ چىققان. باش هەربىي شتاب ياشلارنى هەربىي سەپكە چاقىرغاندا، توققۇزتارا ناهىيىسىدىكى ئەيسا ئۇستا ئۇزۇنىڭ 4 ئوغلىنى ئۆز قولى بىلەن ئارمىيە سېپىگە ئەكىرىپ بەرگەن. ئۇ چاغدىكى خەلقنىڭ قىزغىنلىقى، جەڭچىلەرنىڭ قەهرىمانلىقلىرى كىشىنى تولىمۇ هەيران قالدۇراتتى. دېمەك، 3 ۋىلايەتتە هەر مىللەت خەلقى بىردەك ئىتتىپاقلىشىپ، ئىنقىلابنى قىزغىن قولىلاپ، كۈچى بارلار كۈچى بىلەن، مېلى بارلار مېلى بىلەن ياردەم بەرگەن.

7 ۋىلايەت دائىرىسىدە (گومىنداڭ هۆكۈمرانلىقىدىكى رايونلاردا) مىللىتى ئاۋازى ياڭراش بىلەنلا يۈزلىگەن، مىڭلىغان خەلق قولىغا توقماق، ئارا، گۈرجەكلەرنى ئېلىپ پارتىزانلارغا قوشۇلۇپ، گومىنداڭغا قارشى هەر خىل كۈرەشلەرنى ئېلىپ بېرىپ، ئىنقىلاب داۋامىدا كۆپلەپ قۇربانلارنى بەرگەن.

2. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى سوۋېت ئىتتىپاقى هۆكۈمىتىنىڭ باشتىن ـ ئاخىر قوللاپ، هەر جەهەتتىن ياردەم بېرىشىگە ئېرىشتى. شىنجاڭنىڭ شەرقىي شىمالى، غەربىي ۋە غەربىي جەنۇبىدىكى تاشقۇرغان ناهىيىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 21 ناهىيىنىڭ 2000 كىلومېتىردىن كۆپرەك چېگرىسى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. شۇڭا، قانداق سەۋەب بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭ مەسىلىسىدە چەتتە قاراپ تۇرمايدىغانلىقى هەممىگە ئايان. شىنجاڭدا 1933 ـ 1942 ـ يىللىرىدىكى تارىخىي ۋەزىيەتتە پىشىپ چىققان زىيالىيلار ۋە ياشلار، جۈملىدىن خەلق ئىچىدىكى سوۋېتنىڭ تەسىرىنى ئالغان

كىشىلەر سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىنى قوبۇل قىلىشقا تەييار ئىدى. ئۇلار، سوۋېت ئىتتىپاقىنى ئېزىلگەن مىللەتلەرنىڭ ئازادلىق ئىشلىرىغا هەقىقىي ياردەم بېرىدىغان بىردىنبىر سوتسىيالىستىك دۆلەت دەپ قاراپ، ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ ئارقا تىرىكى دەپ هېسابلايتتى. ئەمەلىيەتتىمۇ، سوۋېت هۆكۈمىتى 3 ۋىلايەتنىڭ هەر بىر ئورگانلىرىغا سوۋېتلىك مۇتەخەسسىسلەرنى قويدى، هەربىي قىسىملارىدا سوۋېت ئارمىيەسىنىڭ نەچچە يۈزلىگەن ئوفىتسېرلىرى جەڭلەردە قوماندانلىق ئىشلىرىغا قاتناشتى. تىنچلىق بىتىمى ئىمزالىنىشى بىلەن ئۇلار ئۆز ۋەتىنىگە قايتقان بولسىمۇ، 3 ۋىلايەتنىڭ خىزمىتى سوۋېتلىكلەرنىڭ ياردىمىدىن ئايرىلىپ قالمىدى.

3. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى جۇڭگو كومپارتىيەسى ۋە جۇڭگودىكى ئىلغار كۈچلەرنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى. جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ شىددەتلىك هۇجۇمى گومىنداڭ هۆكۈمىتىنى ئۆز ۋاقتىدا شىنجاڭغا كۆپلەپ ئەسكەر يۆتكەش پۇرسىتىدىن مەھرۇم قىلدى. يۇقىرىقى 3 ئامىل بولمىغان بولسا 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ غەلبە قىلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

3. تىنچلىق بىتىمىنىڭ ئىمزالىنىشى ۋە بۇزۇلۇشىدىكى سەۋەبلەر

نېمە ئۈچۈن 3 ۋىلايەت تەرەپ بىلەن گومىنداڭ هۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىم ئىمزالىنىدۇ؟ بۇ ئىش يالغۇز شىنجاڭدا تىنچلىق ئورنىتىشنى مەقسەت قىلىپلا قالماستىن، بەلكى شىنجاڭنىڭ سىياسىي ئىستىقبالى بىلەن، يەنى 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ تۇپ مەقسىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك مەسىلە ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا بەزى كىشىلەر تىنچلىق بىتىم ئىمزالانغانلىقىغا هەيران بولۇپ: «3 ۋىلايەت ئارمىيەسى ماناس دەريا سى

بويىغا كېلىپ ئۇرۇمچىگە يېقىنلاپ قالغان، ئۇنىڭ ئۇستىگەجەنو-
بي شىنجاڭدىكى قوراللىق كۈرەشلەر رەسمي كېڭەيگەن ئەھۋالدا
نېمە ئۇچۇن گومىنداڭ بىلەن تىنچلىق بىتىمى تۈزۈلدى» دېيىش-
كەندى. ھەتتا ئارمىيە ئىچىدىكى ئايرىم كىشىلەر: «ماناس
دەريا‌سى بويىغا كېلىپ قالغان ھۇجۇمنى داۋاملاشتۇرۇپ ئۇرۇم-
چىنى ئېلىش‌كېرەك» دەپ تەلەپ قويغاندا، ئۇلار «ھەربىي ئىز-
تىزامغا خىلاپلىق قىلدى» دەپ ئەيىبلەنگەنىدى.

نېمە ئۇچۇن تىنچلىق بىتىمى ئىمزالاندى دېگەن مەسىلە
ئۇستىدىكى ئوخشاشمىغان قاراشلار ئەينى ۋاقىتتا مەۋجۇت بولۇپلا
قالماستىن ھازىر ھەم مەۋجۇت. بۇ ھەقتە مەن تۆۋەندىكى قاراش-
لىرىمنى ئېيتىپ ئۆتىمەن:

1. بەزىلەر: «3 ۋىلايەت ئارمىيىسى ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم
قىلىپ غەلىبە قازىنىشقا كۆزى يەتمىگەنلىكتىن ماناس دەريا‌سى
بويىدا توختاپ تىنچلىق بىتىمى تۈزۈشكە مەجبۇر بولغان» دېگەن
قاراشتا بولغان. مېنىڭچە بۇ خىل قاراشنىڭ قىلچە ئاساسى يوق.
3 ۋىلايەت ئارمىيىسى 3 ۋىلايەتنى ئازاد قىلىپ ماناس دەريا‌سى
بويىغا كەلگەندە، ماناس ناھىيىسىدىكى گومىنداڭ قوشۇنى ناھە-
يىنى تاشلاپ شەرق تەرەپكە چېكىنىشكە باشلىغان. 3 ۋىلايەت
ئارمىيىسى ماناس دەريا‌سىدىن ئۆتمىگەنلىكتىن گومىنداڭ قوشۇ-
نى ماناس‌ناھىيە بازىرىغا قايتىپ كېلىپ قايتىدىن ئۇرۇنلاشقان.
بۇ چاغدا گومىنداڭ قوشۇنى كۆپلىگەن ئەسكىرىي كۈچىدىن ئايرە-
لىپ ئاجىزلاپ قالغاچقا، ئۇرۇمچىدىمۇ پۈت تىرەپ تۇرالمايدىغان
ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى. شۇ ۋاقىتتىكى گومىنداڭنىڭ ئۇرۇم-
چىدە تۇرۇشلۇق 8 ـ ئۇرۇش رايونىنىڭ قوماندانى جۇ شاۋلياڭ
نەنجىڭگە قايتا ـ قايتا تېلېگراممىا يوللاپ: «ۋەزىيەت ئېغىر،
كەلگۈسىدە قانداق بولىدىغانلىقىنى مۆلچەرلەش تەس» دېگەن. ئۇ
يەنە گېنېرال جاڭ جىجۇڭ ئۇرۇمچىگە ئەھۋال ئۇقۇشقىلى كەل-
گەندە، ئۇنىڭغا شۇ چاغدا ئۇرۇمچىنى ساقلاۋاتقان بارلىق گومى-

داڭ قوشۇنىنىڭ ئاران 6 يىڭ (باتالىيون) ئىكەنلىكىنى ئېيتە-
قان. گېنېرال جاڭ جىجۇڭ دەرھال جياڭ جېيشىگە تېلېگراممىا
يوللاپ: «بۇ يەرنىڭ ئەھۋالى ئىنتايىن جىددىي... غوللا قوشۇن-
لىرىنىڭ ئىلگىرىلىشىنى توختىتىشتىن باشقا ئامال قالمىدى.
ئۇرۇمچىنى قوغداپ قېلىشقا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىدىغان ئا-
ساس يوق... ھازىر پەقەت دىپلوماتىيە يولى ئارقىلىقلا تىنچ يول
بىلەن ھەل قىلىش ئىمكانىيىتى بار»① دېگەن. دېمەك، بۇ چاغ
دەل 3 ۋىلايەت ئارمىيىسى غەلىبە قىلىۋاتقان، گومىنداڭ ئۆز
مەغلۇبىيىتىگە تەن بېرىۋاتقان ۋاقىت بولۇپ، ئۇ 3 ۋىلايەت ئار-
مىيىسىنىڭ ئاجىز كېلىپ قېلىپ بىتىم تۈزۈش يولىغا ماڭغانلى-
قىدىن دېرەك بەرمەيدۇ. 3 ۋىلايەت ئارمىيىسى ماناس دەريا‌سى
بويىغا كېلىش ئالدىدا، گومىنداڭنىڭ جىڭ ناھىيىسىدىكى 7000
كىشىلىك، شىخو ناھىيىسىدىكى 4000 كىشىلىك قوشۇنىنى
بىتچىت قىلىپ تاشلىغان ۋە كۆپلىگەن قورال ـ ياراغ غەنىيمەت
ئالغان. ئەنە شۇنداق ئەھۋالدا، 3 ۋىلايەت تەرەپ گومىنداڭنىڭ
ئۇرۇمچىدىكى 6 باتالىيون ئەسكىرىدىن قورقۇپ تىنچلىق بىتىمى
تۈزۈش يولىغا ماڭغان دېيىلسە، بۇ تازىمۇ بىر كۈلكىلىك گەپ
بولۇپ قالمامدۇ؟ 3 ۋىلايەت ئارمىيىسى ماناس دەريا‌سى بويىغا
يېتىپ كەلگەندە، ئۇرۇمچىدىكى گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى بالا ـ
چاقىلىرىنى ئىچكى ئۆلكىلەرگە ماڭدۇرۇشقا، ئىقتىسادى يار بەر-
مىگەنلىرى نەرسە-كېرەكلىرىنى سېتىپ قېچىشقا باشلىغانىدى.
ھەتتا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئۆلكە مەركىزىنى ئىچكى جەھەتتە
قۇمۇلغا يۆتكىگەن. 3 ۋىلايەت ئارمىيىسى جىڭ، شىخو ناھىيىلە-
رىگە ھۇجۇم قىلغان كۈنلەردە، جياڭ جېيشى گەرچە ئۇرۇمچىدە-
كى كاتتىباشلىرىغا تېلېگراممىا ئارقىلىق: «ئۆز بېشىمچىلىق
بىلەن چېكىنگەنلەرنى كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھەل قىلغۇچ

① جاڭ جىجۇڭنىڭ «ئۇرۇمچى سۆھبىتىدىن شىنجاڭ تىنچ ئازاد بولغانغا قەدەر» دېگەن
ئەسلىمىسىنىڭ ئويغۇرچە نەشرى 3 ـ، 6 ـ بېتىدىن ئېلىندى.

جەڭدىن قاچقانلىق جىنايىتى بىلەن بىر تەرەپ قىلىپ ئېتىۋېتىڭ-
لار! كەچۈرۈم قىلىشقا بولمايدۇ» دەپ «يوليورۇق» بەرگەن
بولسىمۇ، لېكىن بۇ «يوليورۇقلار» ئاخىرى قۇرۇق گەپكە ئايلا-
نىپ قالغانىدى. مانا شۇنداق ئەھۋالدا 3 ۋىلايەت ئارمىيىسىنىڭ
ماناس دەرياسى بويىدا توختاپ قالغانلىقى ئۈرۈمچى خەلقىنى ھەي-
ran قالدۇرغانىدى.

2. تىنچلىق بىتىمىنىڭ ئىمزالىنىشىنى يالغۇز شىنجاڭدىكى
يەككە يىگانە مەسىلە دەپ قارىماي ئۇنى شۇ چاغدىكى جۇڭگونىڭ
ئىچكى ۋەزىيىتى ۋە دۇنيا ۋەزىيىتى بىلەن بىرلەشتۈرۈش كې-
رەك. مەسىلەن، 1) 1944 - يىللىرى شىنجاڭنىڭ بىرنەچچە
يېرىدە گومىنداڭنىڭ ئېزىشىگە ۋە زوراۋانلىقىغا قارشى قوراللىق
كۈرەش باشلاندى. شۇ چاغدا غەربتە گىتلېر ئارمىيىسىنىڭ مەغ-
لۇبىيىتى ئېنىق بولۇپ قالغان، شەرقتە ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ
تەقدىرى ھالاكەتكە يۈزلەنگەنىدى. ئەنە شۇنداق تارىخىي شارائىت-
تا، 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئەسلى مەقسىتى ياكى پىلانى جۇڭگو
خەلق ئازادلىق ئۇرۇشىغا يېقىندىن ماسلىشىپ، ئامېرىكا جاھان-
گىرلىكىنى ئارقا تىرەك قىلغان گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھاكىمىـ
يىتىگە زەربە بېرىپ، جۇڭگو خەلقىنىڭ ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ
غەلىبىسىنى بالدۇراق قولغا كەلتۈرۈش بىلەن بىرگە شىنجاڭ
خەلقىنىمۇ ئازاد قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى؛ 2) 1945 - يىلى
5 - ئايدا گىتلېر گېرمانىيىسى تارمار قىلىنىدى. 1945 - يىلى
8 - ئايدا ياپون جاھانگىرلىكى شەرتسىز تەسلىم بولدى. شۇنىڭ
بىلەن 2 - دۇنيا ئۇرۇشى ئاياغلاشتى. 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدا بىر
قانچە 10 دۆلەت، نەچچە مىليارد خەلق ئۇرۇشقا سۈرەپ كىرىلـ
دى. بۇجەرياندا 60 نەچچە مىليون ئادەم چېقىم بولدى. شۇڭا،
دۇنيا خەلقى تىنچلىقنى، دېموكراتىيىنى ئارزۇ قىلىدۇ، دېگەن
قاراش ئاساسىدا، دۇنيادىكى تۈرلۈك خەلق قوراللىق كۈچلىرى
تىنچلىق ۋە دېموكراتىيىنى ئىشقا ئاشۇرۇش مەقسىتىدە تىنچلىق

سۆھبەتلىرى ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى. نەتىجىدە چاۋشيەن، ۋېيتنام
جەنۇب ۋە شىمال دەپ 2گە بۆلۈندى. گېرمانىيە شەرق ۋە غەرب
دەپ 2گە ئايرىلدى. شۇ كۈنلەردە ئىران ھۆكۈمىتى بىلەن ئىران
ئەزەربەيجان قوزغىلاڭچىلىرى ئوتتۇرىسىدا تىنچلىق بىتىمى تۈ-
زۈلگەنىدى (كېيىن ئىران ھۆكۈمىتى ئەزەربەيجان قوزغىلاڭچى-
لىرىنى باستۇرۇۋەتكەن)؛ 3) جۇڭگودىمۇ 1945 - يىلى 8 -
ئاينىڭ ئاخىرىدا رەئىس ماۋزېدۇڭ يەنەندىن چۇڭچىڭغا بېرىپ
جياڭ جېيشى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ «ئۆكتەبىر كېلىشىمى»
نى ئىمزالىغاندىن كېيىن، گومىنداڭ تەرەپ ئۇنىڭغا ئەمەل قىلـ
مايلا قالماستىن بەلكى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە ھۇجۇم قوز-
غاپ، ئۇنى پۈتۈنلەي يوقىتىۋېتىشكە ئۇرۇندى. جۇڭگو كومپارتـ
يىسى رەئىس ماۋزېدۇڭ رەھبەرلىكىدە ئىنقىلابنى ئاداققىچە ئې-
لىپ بېرىپ، گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، پۈ-
تۈن جۇڭگونى ئازاد قىلىشقا بەل باغلىدى. شۇڭا 1950 - يىلى
رەئىس ماۋزېدۇڭ موسكۋاغا بارغاندا، ستالىن رەئىس ماۋزېدۇڭ-
نىڭ ئالدىدا ئۆزىنى تەنقىد قىلىپ: «يولداش ماۋزېدۇڭ ئەمەل-
يەت سىزنىڭ توغرا قىلغانلىقىڭىزنى ئىسپاتلىدى» دېگەن.①

3. بەزىلەر: «سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭنى مۇستەقىل
قىلىش پىلانىنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا خەلقئارا ۋەزىيەتنىڭ يول قوي-
مىغانلىقى شىنجاڭدا تىنچلىق بىتىمىنىڭ ئىمزالىنىشىغا سەۋەب
بولغان» دېگەن قاراشتىمۇ بولغان. بۇ قاراشتىكىلەر 3 ۋىلايەت
ئىنقىلابىنىڭ دەسلەپكى 1 يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە مۇستە-
قىللىق شوئارى ئوتتۇرغا قويۇلۇپ، ۋاقىتلىق شەرقىي تۈركىس-
تان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان، لېكىن ئامېرىكا، سوۋېت، ئەنگە-
لىيەدىن ئىبارەت 3 چوڭ دۆلەت باشلىقلىرى يالتا يىغىنىدا
شىنجاڭنىڭ جۇڭگونىڭ بىر ئۆلكىسى بولۇپ قېلىۋېرىدىغانلىقى

① سەيپىدىن ئەزىزنىڭ «رەئىس ماۋزېدۇڭ بىلەن بىرگە بولغان كۈنلەردە» ناملىق ئەسلىمە-
سىدىن ئېلىندى. «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى»نىڭ 1993 - يىلى 9 - نويابىردىكى سانىدا.

ھەققىدە كېلىشىم ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، 3 ۋىلايەت مۇستە-
قىللىقتىن ۋاز كېچىپ گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن تىنچلىق
بىتىمى تۈزۈش يولىغا ماڭغان دېمەكچى بولىدۇ. باشقىچە قىلىپ
ئېيتقاندا، ئۇلار خەلقئارانىڭ موسكۋاغا بولغان بېسىمى نەتىجە-
سىدە موسكۋا 3 ۋىلايەتنى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن تىنچلىق
بىتىمى تۈزۈشكە مەجبۇرلىغان دېمەكچى بولىدۇ. 1945 - يىلى
3 چوڭ دۆلەت باشلىقلىرى - ستالىن، روزۋېلىت، چىرچىللەر-
نىڭ يالتادا ئېچىلغان يىغىنىدا ستالىننىڭ ئوتتۇرغا قويۇشى بە-
لەن شىنجاڭ، تاشقى موڭغۇلىيە قاتارلىق جۇڭگوغا مۇناسىۋەت-
لىك مەسىلىلەرنى مۇزاكىرە قىلغانلىقى، ئاخىردا شىنجاڭنىڭ
يەنىلا جۇڭگونىڭ بىر ئۆلكىسى بولۇپ قالىدىغانلىقى ھەققىدە
كېلىشىم ھاسىل قىلغانلىقى ئەمەلىيەت. ئەمما سوۋېت ئىتتې-
قىنىڭ شىنجاڭ مەسىلىسى توغرىسىدىكى ئىزچىل مەيداندىن
ئېلىپ ئېيتقاندا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭنى مۇستەقىل
دۆلەت (ياكى قارام دۆلەت) قىلىش نىيىتى يوق. يالتا يىغىنى-
داستالىننىڭ شىنجاڭ مەسىلىسىنى ئوتتۇرغا چىقىرىشى، شۇ-
جاڭنى ئەمەس بەلكى تاشقى موڭغۇلىيەنىڭ مۇستەقىللىقىنى ئې-
تىراپ قىلدۇرۇشنى مەقسەت قىلغان دەپ ئېيتالايمىز. بەزىلەر
يازغان ماتېرىياللاردىن قارىغاندا، ستالىن جياڭ جېيشىنىڭ يالتا
يىغىنىنىڭ قارارىنى ئىجرا قىلىش لازىملىقىنى تەكىتلىگەندە سو-
ۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بىخەتەرلىكى ئۈچۈن جۇڭگو تاشقى مۇڭغۇلـ-
يىنىڭ مۇستەقىللىقىنى ئېتىراپ قىلىشى لازىملىقىنى ئوتتۇرغا
قويغان. شۇ كۈنلەردە يەنە گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تاشقى ئىش-
لار مىنىستىرى سۇن كې ستالىنغا ئۆز كۆز قارىشىنى ئېيتىپ،
ئەگەر ستالىن ھېلىقى پىكرىنى ئاز تولا ئۆزگەرتسىلا سوۋېت
ئارمىيىسىنىڭ تاشقى موڭغۇلىيەگە كىرىپ تۇرۇشىغا قارشى تۇر-
مايدىغانلىقىنى ۋە تاشقى موڭغۇلىيەگە يۇقۇرى دەرىجىلىك ئۆز -
ئۆزىنى باشقۇرۇش (ئالىي مۇختارىيات يۇرگۈزۈش) ھوقۇقى

بېرىشكىمۇ بولىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن بولسىمۇ، ستالىن يەنىلا
جۇڭگوغا تاشقى موڭغۇلىيەنىڭ مۇستەقىللىقىنى ئېتىراپ قىلدۇ-
رۇش پىكرىدە چىڭ تۇرۇۋالغان. دېمەك، مېنىڭچە تىنچلىق
بىتىمىنىڭ ئىمزالىنىشىغا خەلقئارانىڭ موسكۋاغا بېسىمى سەۋەب
بولغان دېگەندىن كۆرە، ستالىننىڭ شىنجاڭنىڭ داۋاملىق تۇرىدە
جۇڭگونىڭ بىر ئۆلكىسى بولۇپ قېلىۋېرىشىنى ئۈمىد قىلغانلىقى
سەۋەب بولغان دېگەن مۇۋاپىق بولسا كېرەك.

4. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى دەۋرىدىكى بەزى ئەھۋاللاردىن تىنچ-
لىق بىتىمىنىڭ ئىمزالىنىشىنىڭ سەۋەبلىرىنى كۆرۈۋالغىلى بو-
لىدۇ. 3 ۋىلايەت دەۋرىدىكى بەزى ئەھۋاللارنى، جۈملىدىن تىنچ-
لىق بىتىمىنىڭ ئىمزالىنىشىغا مۇناسىۋەتلىك بەزى ئەھۋاللارنى
چۈشىنىشتە ئالدى بىلەن مۇنداق 2 نۇقتىنى ئۇنتۇماسلىق كې-
رەك: بىرىنچىدىن، 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ
قوللىشى ۋە ياردىمىگە تايانغان؛ ئىككىنچىدىن، 3 ۋىلايەت ئىنقى-
لابىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە رەھبەرلىك تەركىبىدە دىنىي زاتلار
ۋە يۇقىرى تەبىقىدىكى كىشىلەر كۆپ سانلىق ئىگىلىگەن بولۇپ،
بۇ كىشىلەر كوممۇنىزم بىلەن چېقىشالمايتتى ۋە سوۋېت ئىتتىپا-
قىنىڭ ياردىمىدىن گۇمانلىناتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇلارنىڭ ئا-
رىسىدىكى بەزى كىشىلەر سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردەم بېرىشىنى
ئۈمىد قىلاتتى. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇلار ئىنقىلاب باشلاڭ-
غان ئىكەن، غەلىبە قىلىش ئۈچۈن سوۋېت ئىتتىپاقىغا يولەنمەي
مۇمكىن ئەمەسلىكىنى بىلىدۇ. رەھبەرلىك قاتلىمىدىكى ئاز ساڭ-
دىكى زىيالىيلار ۋە كادىرلار ئىچىدىكى ياشلار ھەر خىل دەرىجىدە
كوممۇنىزمنى ياقلىغۇچىلار ئىدى. بۇ ياشلار سوۋېت ئىتتىپاقىنى
ئازاد قىلغۇچى ياكى ئۆزلىرىگە بىردىنبىر شاپائەتچى دەپ قارايتتى
دېيىشكە بولىدۇ.

تىنچلىق بىتىمىنىڭ ئىمزالىنىشىغا مۇناسىۋەتلىك 3 ۋىلايەت
دەۋرىدىكى بەزى ئەھۋاللار دېگەندە تۆۋەندىكىلەرنى كۆزدە تۇتماق-

چىمەن: 1) 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى باشلىنىش ئالدىدا، يەنى ئىلقا تاغلىرىدا تۇنجى ئوق ئېتىلمىغان ۋاقىتلاردىلا ـ ئىنقىلاب غەلىبە قىلسا شىنجاڭنىڭ سىياسىي ئىستىقبالى قانداق بولۇشى كېرەك دېگەن مەسىلە ئىچكى جەھەتتە قارار قىلىنىپ بولغان دەپ قارايمەن. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنى باشلاشتىكى مەقسەت بىلەن ئۇنىڭ نەتىجىسىنىڭ ئوخشاش بولغانلىقى بۇ مەسىلىنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ؛ 2) 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى باشلانغان دەسلەپكى كۈندە، يەنى ئىلقا تاغلىرىدا قوراللىق جەڭلەر بولۇۋاتقان چاغلاردا «گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى ئازاد قىلىش...» دېگەن شوئارلار ئوتتۇرغا قويۇلغان بولۇپ، باشقا شوئار قويۇلغان ئەمەس (ئۇ چاغلاردا «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن جۇغراپىيىلىك نام دەپ قارالغان)؛ 3) 1944 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ (غۇلجا شەھىرى ئازاد بولغاندىن كېيىن)، 3 ۋىلايەت دائىرىسىدە مۇستەقىللىق شوئارى ئوتتۇرغا چىقتى ۋە «شەرقىي تۈركىستان ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى» تەشكىل قىلىندى. بۇ ئەھۋال بىر يىل داۋام قىلىپ تىنچلىق بىتىمىنىڭ تۈزۈلۈشى بىلەن ئاخىرلاشتى. ئېيتىلارغا قارىغاندا، 1945 ـ يىلى يىل بېشىدا ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت نامىدىن (ئىچكى جەھەتتە) موسكۋاغا خەت يېزىلىپ شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئېتىراپ قىلىشى ئوتتۇرغا قويۇلغاندا، موسكۋا ئاشكارا جاۋاب بەرمىگەن. ئۇنداقتا پىلان ـ مەقسەتتە ئۆزگىرىش بولدىمۇ ياكى بۇ شوئار ئايرىم كىشىلەرنىڭ ئارزۇسى بويىچە ئوتتۇرغا قويۇلغانمۇ؟ بۇنى تەھلىل قىلىش لازىم. بۇ يەردە يەنە شۇنى ئېيتىش مۇمكىنكى، ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت تەشكىل قىلىنىشى بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇلغان خىتابنامىنى تۈزگەنلەر ۋە ماقۇللىغانلار، شۇنداقلا شەرقىي تۈركىستان ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىنى موسكۋانىڭ ئېتىراپ قىلىشىنى تەلەپ قىلغانلارنىڭ شىنجاڭنىڭ سىياسىي ئىستىقبالىنىڭ قانداق بولـ

مىغانلىقى ھەققىدىكى ئىچكى جەھەتتىكى تۈپ پىلاندىن خەۋەردار بولۇشى ناتايىن، خەۋەردار دېگەندىمۇ ئايرىم كىشىلەرنىڭ خەۋىرى بولۇشى مۇمكىن. شىنجاڭنىڭ سىياسىي ئىستىقبالى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ غەلىبىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسىمۇ، مۇستەقىللىق شوئارىنى ھېچكىم چەكلىمىدى. ئەمما، غۇلجا شەھىرى ئازاد قىلىنغان كۈنلەردە، ئايرىم كىشىلەر «ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇش» دېگەن سۆزنى قىلغان بولسىمۇ بۇ سۆز تىزلا «غايىپ» بولدى. بۇنىڭدىن شۇنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇكى، ھوقۇقلۇق تەرەپ ئىنقىلابنىڭ دەسلىپىدە بەزى شوئارلارنىڭ ئوتتۇرغا قويۇلغانلىقىغا سۈكۈت قىلىپ تۇرۇش ئارقىلىق ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشنى مەقسەت قىلغان ھەمدە ۋاقتى كەلگەندە ئۇ شوئارلارنى قالدۇرۇۋېتىش مۇمكىن دەپ قارىغان؛ 4) تىنچلىق بىتىمى ئىمزالانغان كۈنلەردە ئايرىم سوۋېتلىك ئەربابلار بىللە ئىشلەۋاتقان كادىرلارنىڭ قۇلىقىغا: «تىنچلىق بىتىمىنىڭ ئىمزالىنىشىدىكى سەۋەب، شىنجاڭنى مۇستەقىل قىلماسلىق، بۇنى بىلىپ قالساڭلار بولىدۇ» دەپ شۇنىرلاپ قويغان ئىشلارمۇ بولغان. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى مەيلى قانچىلىك زور غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن بولسۇن، ئۇنىڭ گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن تىنچلىق بىتىمى ئىمزالىشى مۇقەررەر ئىدى؛ 5) 1946 ـ يىلى 5 ـ ئايدا 3 ۋىلايەتتە تەشكىل بولغان خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى ئۆزىنىڭ نىزامنامە ـ پروگراممىسىغا «شىنجاڭنى مۇستەقىل قىلىش» دېگەن مەزمۇننى كىرگۈزمىگەن. بۇ پارتىيىنىڭ مەسئۇلى ئابدۇكېرىم ئابباسوفنىڭ 1946 ـ يىلى 12 ـ ئايدا جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ نەنجىڭدا تۇرۇشلۇق ۋەكىلى يولداش دۇڭ بىۋۇ بىلەن كۆرۈشكەنلىكى ھەمدە خەلق ئىنقىلابىي پارتىيەسىگە جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىك قىلىشىنى ئىلتىماس قىلغانلىقى ھەمما ئايان؛ 6) 3 ۋىلايەت ھۆكۈمىتى بىرلەشمە ھۆكۈمەتتىن ئايرىلىپ ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرۈپ تۇرغان كۈنلەردە، 3 ۋىلايەت

بىلەن گومىنداڭ ئوتتۇرىسىدا تالاش ـ تارتىش ۋە تۇرلۇك زىددىـ يەتلەر كۆرۈلۈپ تۇردى. لېكىن، 3 ۋىلايەت تەرەپ ئۆزىنىڭ 11 مادداىلىق بىتىمگە سادىق ئىكەنلىكىنى تولۇق ئىپادىلەش بىلەن گومىنداڭ تەرەپتىن بىتىمنى ئىجرا قىلىشنى تەلەپ قىلىپ كەلـ دى. ھەرگىزمۇ شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنى قايتىدىن تەشـ كىل قىلىش نىيىتىدە بولمىدى. 1948 ـ يىلىغا كەلگەندە، غۇلجىدا «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» نى قۇرۇپ، ھەر مىللەت خەلقىنى زىچ ئىتتىپاقلاشتۇـ رۇپ جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى قارشى ئېلىشقا ئىدىيە جەھەتتە تەييارلىق كۆردى.

5. تارىخىي جەھەتتىن ئالغاندىمۇ، ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقى شىنجاڭنى مۇستەقىل قىلىش ياكى ئۆزىگە قوشۇۋېلىش نىيىتىدە بولمىغانلىقى ھەققىدە كۆپ پاكىتلار بار. مەسىلەن، 1) 1921 ـ يىلى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بىر قىسىم ئۇيغۇرلار «تۈركىستان بيۇروسى» ئارقىلىق، شىنجاڭدا مۇستەـ قىل جۇمھۇرىيەت قۇرۇش ھەققىدە موسكۋادىكى سوۋېت خەلق كومىسسارىياتىغا يارەم سوراپ مۇراجىئەتنامە يازغان. موسكۋا بۇنىڭغا: «شىنجاڭدا مۇستەقىل دۆلەت قۇرۇش سەلبىي ئاقىۋەتكە ئېلىپ بارىدۇ...»، «جۇڭگوغا نىسبەتەن بىزنىڭ ئومۇمىي دوستـ لۇق سىياسىتىمىز ۋە جۇڭگو دېموكراتىيىسىگە ئىشەنچىمىز بولـ غانلىقى تۈپەيلىدىن، جۇڭگو ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان ياخشى مۇناسىۋىتىمىزنى ساقلاشقا مەجبۇرمىز» دەپ جاۋاب يازغان. لې كىن، شۇ كۈنلەردە سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزى ئۈچۈن ئىستراتېگـ يە جەھەتتە ئەڭ مۇھىم دەپ بىلگەن تاشقى مۇڭغۇلىيىدىن ئىبا رەت ئەڭ قالاق، نوپۇسى ئەڭ ئاز چۆللۈك رايوندا مۇستەقىللىق ئۈچۈن ھەربىكەت ئېلىپ بېرىۋاتقان سۇخا باتۇرغا يارەم بېرىپ ئۇنى قوللىدى. مانا بۇ روشەن سىلىشتۇرما سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭغا بولغان مەيدانىنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ

بېرىدۇ؛ 2) 1931 ـ يىللارنىڭ بېشىدا سوۋېت ئىتتىپاقى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى ۋە ئۇنىڭ باشلىقى خوجىنىياز ھاجىنى قوللاپ، ئۇنىڭغا ھەر جەھەتتىن يارەم بەرگەنىدى، كېيىن شېڭ شىسەينىقوللاپ، خوجىنىياز ھاجىنى شېڭ شىسەي بىلەن ئىتتىد ـ پاقلىشىشقا ئۇندىدى. شۇنىڭدەك شېڭ شىسەيگە قارشى قوراللىق كۈچلەرنى تارمار قىلىپ، شېڭ شىسەينىڭ ھاكىمىيىتىنى مۇس ـ تەھكەملىۋېلىشىغا يارەم بەردى. 3) 1935 ـ يىلى 18 ـ يانۋار (شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ۋاقىتلار) سو ـ ۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيىسىنىڭ 7 ـ قۇرۇلتىيىدا تاشقى ئىش ـ لار مىنىستىرى مولوتوف جاكارلىغان مۇراجىئەتنامىدە: «مەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگوغا قارىتانھەقىقىي سىياسىتىنى تە ـ كىتلەپ ئۆتۈشىنى زۆرۈر دەپ قارايمەن. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قارىشىچە، باشقا دۆلەتلەرنىڭ تېررىتورىيىسىنى تارتىۋېلىش بىز ـ نىڭ تاشقى سىياسىتىمىز بىلەن سىغىشالمايدۇ. ئۇ شىنجاڭنى ئۆز ئىچىگە ئالغان پۈتكۈل جۇڭگو تېررىتورىيىسىنىڭ بىر پۈتۈن ـ لۈكى ۋە ئىگىلىك ھوقۇقىنى قەتئىي قوغدايدۇ» دېيىلگەن؛ 4) 1938 ـ يىلى 2 ـ ئايدا گومىنداڭ ئەمەلدارى سۇن كې ستالىن بىلەن سۆھبەتلەشكەندە، ستالىنىڭ: «سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشقىمۇڭغۇلىيە ياكى شىنجاڭغا نىسبەتەن زېھىن تەلىپى يوق» دېگەنلىكى، يەنە بىر قېتىملىق سۆھبەتتە ستالىنىڭ يەنە: «سو ـ ۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭ مەسىلىسىدە چۈڭچىڭ بىلەن پايدا ـ زىيان توقۇنۇشى يوق» دېگەنلىكى مەلۇم؛ 5) 1938 ـ يىلى شېڭ شىسەي مەخپىي ھالدا موسكۋانى زىيارەت قىلىپ ستالىن بىلەن سۆھبەتلەشكەندە، شىنجاڭنى مۇستەقىل بىر رىس ـ پوبلىكا قىلىش تەلىپىنى ئوتتۇرغا قويغان ھەمدە سوۋېت كومپار ـ تىيىسىگە ئەزا بولۇپ، 185911 ـ نومۇرلۇق پارتىيە ئەزالىق كىنىشكىسىنى ئالغان. ئۇنىڭ ئۇستىگە، شۇ ۋاقىتلاردا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ماتورلاشقان بىر بريگادا ئارمىيىسى قۇمۇلدا 8 ـ

پولىك نامى بىلەن تۇراتتى، ئۇرۇمچىتۇدۇڭخابادىمۇ سوۋېت قوراللىق كۈچلىرى تۇرغانلىقى مەلۇم. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭنى بىر تەرەپ قىلىۋېتىشى تامامەن مۇمكىن بولغان ئاشۇنداق ۋەزىيەتتىمۇ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىش ھوقۇقىنى شېڭ شىسەيدەك سوۋېت ئىتتىپاقىغا «سادىق» دەپ تونۇلۇپ قالغان بىر شەخسكە تاپشۇرۇشنى لايىق كۆرگەن؛ 6) 1942 - يىللىرىدا شېڭ شىسەي - سوۋېت مۇناسىۋىتى بۇزۇلغان كۈنلەردە، سوۋېت ئىتتىپاقىدا «شەرق ھەقىقىتى» (تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان)، «يېڭى ھايات» (ئالما-ئاتادا نەشر قىلىنغان) دېگەن مەخسۇس شىنجاڭغا قارىتىلغان ئۇيغۇرچە ژۇرناللار نەشر قىلىنغان. بۇ ژۇرناللارنىڭ ئاساسىي مەقسىتى شىنجاڭنى مۇستەقبل بولۇشقا چاقىرىش ئەمەس، بەلكى شىنجاڭ خەلقىنى ئويغىتىشقا، ئازادلىققا ئېرىشىشكە چاقىرىش ئىدى دەپ قارايمەن.

6. تىنچلىق سۆھبىتى باشلىنىشىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى بەزى ھەرىكەتلەردىن قارىغاندىمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭ مەسىلىسىدە يەنىلا ئۆزىنىڭ مۇددىئاسى ۋە پىلانى بويىچە ئىش ئېلىپ بېرىۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. مەسىلەن:

(1) 1945 - يىلى 8 - ئاۋغۇستتا (ياپونىيە شەرتسىز تەسلىم بولغاندا) موسكۋادا جۇڭگو - سوۋېت دوستلۇق شەرتنامىسى ئىمزالاندى. بۇ شەرتنامىگە قوشۇمچە قىلىپ ئالماشتۇرۇلغان ھۆججەتتە گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تاشقى موڭغۇلىيەنىڭ مۇستەقىللىقىنى ئېتىراپ قىلدى. «سوۋېت ئىتتىپاقى شىنجاڭدا يېقىندىن بويان يۈز بەرگەن ۋەقەلەر توغرىسىدا توختالغاندا، «شەرتنامە» نىڭ5 - ماددىسىدا ئېيتقاندەك، «جۇڭگونىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىش نىيىتىنىڭ يوقلۇقىنى يەنە بىر قېتىم بايان قىلدى» («شىنخۇا گېزىتى» نىڭ 1945 - يىلى 27 - ئاۋغۇستتىكى سانىغا قارالسۇن).

(2) گومىنداڭ ۋەكىلى جياڭ جىڭگو (جياڭ جىيېشىنىڭ

ئوغلى) 1945 - يىلى 4 - ئايدا ئۇرۇمچىگە كەلگەندە، ئۇرۇمچىدىكى سوۋېت كونسۇلى بىلەن سۆھبەتلىشىپ، شىنجاڭ مەسىلىسىنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش مۇمكىنلىكىنى بىلىپ قايتقان. ئۇ يەنە شۇ يىلنىڭ ئاخىرى موسكۋاغا بېرىپ قايتىشىدا ئۇرۇمچىدە توختاپ، موسكۋانىڭ 3 ۋىلايەت بىلەن بولغان سۆھبەتنى ئالغا سۈرۈشكە يارىدەم بەرمەكچى بولغانلىقىنى ئۇقتۇرغان. ئۇ يەنە گېنېرال جاڭ جىجۇڭ ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۆتكۈزگەن زىياپەتتە ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق 3 ۋىلايەت ۋەكىللىرى بىلەن بىللە بولغان.

(3) 1945 - يىلى 9 - ئاينىڭ 13 - كۈنى گېنېرال جاڭ جىجۇڭ شىنجاڭغا تۇنجى قېتىم كەلگەندە مەسىلىنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش كېرەكلىكىنى تونۇپ يېتىپ، ئۇرۇمچىدىكى سوۋېت كونسۇلى يېۋسېيف بىلەن كۆرۈشكەن. يېۋسېيف: «بۇ ئىشنى (شىنجاڭ مەسىلىسىنى دېمەكچى) ئامال بار تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش كېرەك» دېگەن. ئۇ يەنە: «بۇ مەسىلىنى جۇڭگو ھۆكۈمىتى سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىنىڭ ئالدىغا قويسا ئاسان ھەم ئۇنۇملۇك بولاتتى» دېگەن. شۇ كۈنى گېنېرال جاڭ جىجۇڭ جياڭ جىيېشىغا تېلېگرامما يوللاپ: «بۇ يەرنىڭ ئەھۋالى ئىنتايىن جىددىي، ھازىر پەقەت دىپلوماتىيە ئارقىلىق تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش ئىمكانىيىتىلا بار، بۇنداق بولمىغاندا، ئۇرۇمچى قولدىن كېتىپ قالسا ۋەزىيەت پۈتۈنلەي يامانلىشىپ كېتىدۇ... شىنجاڭ ۋەزىيىتىنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش ھەمدە بۇنىڭدىن كېيىن شىنجاڭدا جۇڭگو - سوۋېت ھەمكارلىقىنى يولغا قويۇش توغرىسىدا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرغا چىقىپ ياراشتۇرۇشىنى موسكۋادىكى باش ئەلچىمىز ئارقىلىق سوراپ بېقىش ھەققىدە دەرھال تېلېگرامما يوللاشقا بولامدۇ - يوق؟» دەپ تەكلىپ بەرگەن.

(4) يەنە شۇ 1945 - يىلى 9 - ئاينىڭ ئوتتۇرلىرىدا

لوندۇندا گومىنداڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى ۋاڭ سوۋېت تاشقى ئىشلار مىنىستىرى مولوتوف بىلەن كۆرۈشكەندە، غۇلجا ۋەقەسى ھەققىدە سۆز ئاچقاندا، مولوتوف: «مۇنداق ۋەقەنىڭ بولۇشى ۋاقىتلىق ھادىسە، ئۇ ئۇزۇن ئۆتمەي بېسىقىدۇ» دېگەن.

(5) گېنېرال جاڭ جىجۇڭ يەنە 9 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى جياڭ جېيشىغا دوكلات قىلىش ئۈچۈن چوڭچىڭغا بارغان. 9 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چوڭچىڭدىكى باش ئەلچىسى پىدۇروف جۇڭگو تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىگە بىر ئەسلەتمە تاپشۇرغان. ئۇنىڭدا: «مۇسۇلمانلاردىن بىرمۇنچە كىشى ئۆزلىرىنى شىنجاڭ قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ ۋەكىلى دەپ، غۇلجىدىكى كونسۇلخانىمىزغە كېلىپ، روسىيىلىكلەرنىڭ ئوتتۇرغا چىقىپ ۋاستىچى بولۇپ، ئۆزلىرى بىلەن جۇڭگو دائىرلىرى ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن توقۇنۇشنى ياراشتۇرۇپ قويۇشنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى ئاستىرتتىن بىلدۈردى ھەمدە قوزغىلاڭچى خەلقنىڭ ئەسلىدىنلا جۇڭگودىن ئايرىلىپ كېتىش نىيىتى يوقلۇقىنى ئىزھار قىلدى... ئەگەر جۇڭگو ھۆكۈمىتى ماقۇل بولسا، شىنجاڭدا يۈز بەرگەن توقۇنۇشنى توختىتىش، جۇڭگو ھۆكۈمىتىگە زۆرۈر بولغان يارەملەردە بولۇش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ غۇلجىدا تۇرۇشلۇق كونسۇلىنى تەيىنلىمەكچى»[1] دېيىلگەن. يەنە شۇ كۈنى لەردە جياڭ جېيشى رادىئو نۇتقى سۆزلەپ، شىنجاڭ مەسىلىسىنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. يۇقىرىقى سوۋېت دىپلوماتىيىسىنىڭ ھەربىكەتلىرى يالتا يىغىنىنىڭ ئالدى ـ كەينىدىكى ھەربىكەتلەر بولۇپ، ئەسلىدىكى تۈپ مەقسەتنى ئىجرا قىلماقچى بولغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ دەپ قاراش لازىم.

(6) 3 ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى 1945 ـ يىلى 10 ـ

① جاڭ جىجۇڭنىڭ «ئۇرۇمچى سۆھبىتىدىن شىنجاڭ تىنچ ئازاد بولغانغا قەدەر» ناملىق ئەسلىمىسى، ئۇيغۇرچە، 7 ـ، 8 ـ بەتلەر.

ئاينىڭ 2 ـ كۈنىدىكى 100 ـ سانلىق ھەيئەتلەر يىغىنىدا، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈشنى مۇزاكىرە قىلىپ، ئەگەر گومىنداڭ ھۆكۈمىتى سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە قوشۇلسا، 3 ۋىلايەت خەلقىنىڭ ۋەكىلى قىلىپ رەھىمجان سابىرھاجى، ئەخمەتجان قاسىمى ۋە ئوبۇلخەيرى تۆرەلەردىن تەشكىل تاپقان ۋەكىللەر ئۆمىكى تەشكىل قىلىشنى قارار قىلغان.

يۇقىرىقى پاكىتلارغا ئاساسەن، 3 ۋىلايەت بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا تىنچلىق بىتىمىنىڭ ئىمزالىنىشىغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەرنى تۆۋەندىكى بىرنەچچە نۇقتىغا يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ دەپ قارايمەن:

بىرىنچى، يۇقىرىقى ئەھۋاللار 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى باشلانغاندىن تارتىپ تىنچلىق بىتىمى ئىمزالانغانغا قەدەر بولسۇن ياكى سوۋېت ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن تارتىپ تاكى 1949 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە بولسۇن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭ مەسىلىسىدە ئىزچىل تۇرغان ئۆز مۇددىئاسى ۋە پىلانى بويىچە ئىش كۆرۈپ كەلگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. يەنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭ مەسىلىسىگە ئالاقىدار بارلىق ھەربىكەتلىرىنىڭ تۈپ چىقىش نۇقتىسى ـ شىنجاڭدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى كۈچلەرنىڭ ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەپ كېتىشىگە يول قويماسلىق ۋە سوۋېت ئوتتۇرا ئاسىياسىغا بولىدىغان سەلبىي تەسىرىنى توسۇش بىلەن ئۇ جايلارنىڭ مۇقىملىقىنى ساقلاشتىن ئىبارەت بولۇپ كەلگەن.

ئىككىنچى، بىتىم 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى باشلىنىشتىن بۇرۇنلا ئىنقىلابنىڭ ئالدىغا قويۇلغان ۋەزىپە بىلەن مۇناسىۋەتلىك. يەنى شىنجاڭ خەلقىنىڭ سىياسىي ئىستىقبالى پۈتۈن جۇڭگو خەلقىنىڭ سىياسىي ئىستىقبالى بىلەن بىردەك بولىدىغانلىقى ئىچكى جەھەتتە مۇقىملىشىپ بولغان دەپ قاراش لازىم.

ئۇچىنچى، 1944 ـ يىلى 11 ـ ئايدا غۇلجا شەھىرى ئازاد

بولغاندىن كېيىنكى 1 يىلچە ۋاقىت ئىچىدە مۇستەقىللىق شوئارى-
نىڭ ئوتتۇرغا قويۇلغانلىقى ۋە شەرقىي تۈركىستان ۋاقىتلىق
ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ خىزمەتلەرگە رىياسەتچىلىك قىل-
غانلىقى ئەمەلىيەت. لېكىن بۇ يەردە يەنە مۇنداق ئەھۋاللارنى
ئەسلەش لازىم: (1) ئەينى ۋاقىتتىكى شارائىتتا شىنجاڭدا مىل-
لىي، دىنىي مەسىلىلەر مۇرەككەپ بولغاچقا، «كومموننىزم»،
«كومپارتىيە» ھەققىدە ئاشكارا سۆز ئېچىش ئىنقىلابىي خىزمەت-
لەرگە پايدىلىق ئەمەس، بەلكى پۈتلىكاشاك بولىدۇ، دەپ قارال-
غان؛ (2) ئىنقىلابنىڭ تۈپ مەقسىتىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىدىن
خەۋىرى يوق كىشىلەر، جۈملىدىن رەھبەرلىك قاتلىمىدىكى بىر
قىسىم كىشىلەر مۇستەقىللىق توغرىسىدىكى تەشۋىقاتنى كۆچەپ
ئالغا سۈرگەن؛ (3) 40 - يىللارنىڭ باشلىرىدا شىنجاڭدا يۈقە-
رى قاتلام كىشىلەرنىڭ تەسىرى كۈچلۈك بولغان. گەرچە ئىلغار
كۈچلەر بەزىبىر مۇھىم ئورۇنلارنى ئىگىلىگەن بولسىمۇ، لېكىن
ئۇلارنىڭ سانى ئاز ئىدى، بولۇپمۇ چېنىققان سىياسىي رەھبەرلەر
تېخىمۇ ئاز ئىدى. يۇقىرى قاتلام كىشىلىرى مىللىي ئازادلىق
ھەرىكىتىگە ئاكتىپ قاتناشقان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە بەزىلەر
ئىنقىلابنىڭ يۆنىلىشىدىن «گۇمانلانغان» بولسىمۇ، سۈكۈت قە-
لىشقا مەجبۇر بولغانىدى. تىنچلىق بىتىمى ئىمزالىنىش ئالدىدا
ئىلىخان تۆرە ھۆكۈمىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئەخمەتجان قا-
سىمى باشچىلىقىدىكى يېڭى رەھبەرلىك بەنزىسى تىكلىنىپ، ئىن-
قىلابنىڭ يۆنىلىشى، ئىنقىلابنىڭ تۈپ پىلانىنى ئىشقا ئاشۇرۇش
يولىغا قاراپ بۇرۇلۇشقا باشلىغان. يۇقىرىقىدەك بەزىبىر مۇرەك-
كەپ ئەھۋاللار مەۋجۇت بولۇپ تۇرغانلىقتىن، بەزى شوئارلارنىڭ
ئوتتۇرغا قويۇلۇشىنى كۈچلۈك دۈشمەنگە قارشى كۈرەشتە ۋاستە
سۈپىتىدە پايدىلانماقچى بولغان دەپ قاراشقا توغرا كېلىدۇ.

تۆتىنچى، تىنچلىق بىتىمى ئىمزالانغاندىن كېيىن، خەلق
ئارىسىدا «ئىنقىلابنىڭ مەقسىتى مۇستەقىللىق ئۇچۇن ئەمەس

ئىكەن» دەيدىغان تونۇش پەيدا بولۇشقا باشلىغان. شۇ كۈنلەردە
يەنە خەلق ئىچىدە «تىنچلىق بىتىمى ئىمزالىنىپ يەنە گومىنداڭ-
نىڭ قولىغا قالساق ئۇلار بىزدىن ئۆچ ئېلىشى مۇمكىن» دېگەن
ئەندىشىلەرمۇ پەيدا بولغان. 1948 - يىلى ئىلىدا «شىنجاڭدا
تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» تەشكىل
بولغاندىن كېيىن، خەلق ئارىسىدا ئىنقىلابنىڭ مەقسىتى مۇستە-
قىللىق ئۇچۇن ئەمەسلىكىنى چۈشىنىدىغانلار كۆپىيىشكە باشلە-
دى. ئەھۋال شۇنداق بولسىمۇ، ئەينى ۋاقىتتا شەرقىي تۈركىس-
تان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقى ۋە ئۇنىڭ بەلگىلىرىنى كۆر-
گەن نۇرغۇن كىشىلەر كېيىنكى چاغلاردىمۇ 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى-
نى «مۇستەقىللىق ئۇچۇن كۈرەش قىلغان» دەپ قاراشتى.

ئاخىرىدا شۇنى ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، سوۋېت ئىتتىپا-
قى 1944 - يىلى 8 - ئايدىن بۇرۇن شىنجاڭنى «مۇستەقىل
بولمايدۇ» دېگەن بولسا، 11 - ئايدا ئىلىدا شەرقىي تۈركىستان
جۇمھۇرىيىتىنىڭ تەشكىل بولۇشىغا ياردەم بەرگەن، لېكىن بۇ
ھۆكۈمەتنى ئېتىراپ قىلمىغان. 1945 - يىلى 6 - ئايدىن
باشلاپ شىنجاڭنىڭ مۇستەقىل بولمايدىغانلىقىنى ئالغا سۈرۈپ،
9 - ئايدا تىنچلىق بىتىمىنىڭ ئەمەلىيلىشىشى ئۇچۇن ئالدىرە-
غان. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بۇنداق «ئۆزگىرىشچان» ياكى
«سىرلىق» دىپلوماتىيىسى كىشىلەرنى گۇمانلاندۇرماي قويماي-
دۇ. ئەمما بىز ستالىننىڭ بىر قېتىم شىنجاڭنىڭ مۇستەقىللىق
ھەققىدە سۆز ئاچقانلىقىغا قاراپ ئەمەس، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ
ئىزچىل مەيدانغا قاراپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭنى مۇس-
تەقىل قىلىش نىيتى بولمىغان دېيەلەيمىز. شۇنداقلا تىنچلىق
بىتىمىنىڭ ئىمزالىنىشى 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ مەقسىتىگە ۋە
پىلانىغا مۇناسىۋەتلىك دەپ ئېيتالايمىز.

تىنچلىق بىتىمى نېمە سەۋەبتىن بۇزۇلدى؟

1945 - يىلى 10 - ئايدىن 1946 - يىلى 6 - ئاينىڭ

6 ـ كۈنىگىچە، 9 ئايلىق جەددىي كۈرەش ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈلگەن تىنچلىق بىتىمى ئاساسىدىكى بىرلەشمە ھۆكۈمەت ئاران 1 يىل‌خىزمەت ئىشلىيەلىدى. گومىنداڭ تەرەپ دەسلەپتە تىنچلىق بىتىمى تۈزۈش ئۈچۈن قىزغىن ھەرىكەت قىلغان بولسىمۇ، كېيىنكى كۈنلەردە ئېچكىرىدىن ھەربىي كۈچلەرنى يۆتكەپ كېلىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ تىنچلىق بىتىمىگە بولغان پوزىتسىيىسى ئۆزگىرىپ، ھەرخىل ھىيلە ـ مىكىرلەر بىلەن تىنچلىق بىتىمىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىشقا باشلىدى. نەتىجىدە، 3 ۋىلايەت ۋەكىللىرىنىڭ ئورۇمچىدە بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەركىبىدە تۇرۇپ خىزمەت ئىشلەش ئىمكانىيىتى قالمىدى. شۇڭا ئۇلار غۇلجىغا قايتىپ كەتتى. گومىنداڭ تەرەپنىڭ تىنچلىق بىتىمىگە قارشى ئېلىپ بارغان بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىنى تۆۋەندىكى ئەھۋاللاردىن ئېنىق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

ئەسلىدە بىتىم بويىچە جايلاردا دەرھال ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرى ۋە ھاكىملارنى سايلاپ چىقىش لازىم ئىدى. لېكىن سايلام باشلانغاندىن كېيىن گومىنداڭ تەرەپ خەلقنىڭ ئۆزلىرى ھىمايە قىلىدىغان كىشىلەرنى سايلىشىغا تۈرلۈك ئامالالار بىلەن توسقۇنلۇق قىلدى. ھەتتا گومىنداڭ ئەسكەرلىرى كۈچا، كىرىيە قاتارلىق ناھىيىلەرنىڭ خەلق ئاممىسى يېغىلغان سايلام مەيدانلىرىدا ئوق چىقىرىپ بىرقانچە ئادەمنى يارىدار قىلدى ۋە ئۆلتۈردى. بەزى جايلاردا خەلق سايلاپ چىققان ھاكىملارنى نەزەربەنت ئاستىغا ئېلىپ، ئۇلارنىڭ خىزمەت ئىشلىشىگە يول قويمىدى. شۇنىڭ بىلەن خەلق سايلىغان ھاكىملار ۋە ئۇلارنى ھىمايە قىلغۇچىلار ئۆز ناھىيىلىرىنى تاشلاپ باشقا جايلارغا قېچىشقا مەجبۇر بولدى. جايلاردا گومىنداڭچىلار كونا ھاكىملىرىنى ساقلاپ قېلىش ياكى يېڭىدىن چىققان ئەكسىيەتچىلەرنى ھاكىم قىلىپ سايلاش ئۈچۈن نۇرغۇن ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ باردى. سايلام ۋاقتىلىرىدا گومىنداڭچىلارنىڭ يەكەن ۋىلايىتىدە ئېلىپ بارغان

سايلامغا بۇزغۇنچىلىق قىلغان ھەرىكەتلىرىدىن تۆۋەندىكىلەرنى مىسال قىلىشقا بولىدۇ: سايلامنىڭ ئالدى ـ كەينىدە ئەكسىيەتچىلەر يەكەندە مەخسۇس كالتەكچىلەر ئەترىتى تەشكىل قىلىپ، تىنچلىق بىتىمىنى ئىجرا قىلىشنى ياكى سايلامدا دېموكراتىيىنى جارى قىلدۇرۇشنى تەلەپ قىلغانلاردىن ئابلىمىتخان (باجخانا خادىمى)، مۇھەممەتنىياز قوربان قاتارلىق كىشىلەرنى كالتەكلەپ ئۇرۇپ ئۆلتۈرگەن ۋە 100 دىن ئارتۇق كىشىنى ئۇرۇپ يارىدار قىلغان. ھەر بىر ناھىيەدىن بىتىمنى قوغداش يۈزىسىدىن سۆزلىگەن، گومىنداڭنىڭ قىلمىشلىرىنى ئەيىبلىگەن زىيالىيلار ۋە يۇرت چوڭلىرىنى كۆپلەپ تۇرمىگە تاشلىغان. مەسىلەن، يەكەن ناھىيىسىدە مۇھەممەتئىمىن توختىنىياز قاتارلىق 20 كىشى، يەنە بىر قېتىمدا ئابدۇسەمى، مۇھەممەت غوجا، ئابدۇراخمان مەخسۇم، مىرزا مەھمۇت، ئىمىن ئاخۇن قاتارلىق 30 نەچچە كىشى تۇرمىگە تاشلانغان. قاغىلىق ناھىيىسىدە قۇددۇس غوجا، مامۇت ساۋۇت قاتارلىق 20 نەچچە كىشى تۇرمىگە تاشلانغان. مەكىت ناھىيىسىدە مۇيدىن نىياز (ھاكىم)، قادىر خەلپە (ناھىيىلىك كېڭەش مۇدىرى)، ھەسەن بارات، ئابدۇقادىر تاھىر قاتارلىق 30 نەچچە كىشى تۇرمىگە تاشلانغان. پوسكامدا ئابدۇللا ئاقچى (باجخانا خادىمى)، مۇھەممەت زۇنۇن قاتارلىق 20 نەچچە كىشى تۇرمىگە تاشلانغان. يەكەن ۋىلايىتىدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى خەلقنى ئۇرۇپ، قاماپ، باستۇرۇپ، ئۆزلىرى تەييارلىغان ئەكسىيەتچىلەرنى، جاسۇسلارنى، كالتەكچىلەر باشلىقلىرىنى ناھىيىلەرگە ھاكىم، كېڭەش ھەيئىتى، ساقچى باشلىقى قىلىپ ئورۇنلاشتۇردى.

سايلامغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ، ئىلغار زىيالىيلارنى قاماش، ئۇرۇش، ئۆلتۈرۈشلەر جەنۇبىي شىنجاڭدىكى كۆپلىگەن ناھىيىلەردە يۈز بەردى. بەزى جايلاردا خەلق ئۆزى سۆيگەن كىشىلەرنى ھاكىم قىلىپ سايلاشنى تەلەپ قىلسا، ئەكسىيەتچىلەر: «ئۇلار

ئۇيغۇرلارنى ھاكىم قىلىپ، خەنزۇلارنى ئىدارىلەردىن قوغلاپ چىقارماقچى» دەپ ئىغۋا تارقىتىپ، مىللىي زىددىيەت ئۇرۇقلىرىنى چاچماقچى بولدى. ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن ئاۋات ناھىيىسىدە ئۆتكەن مۇنۇ كۆلكىلىك ئىشلارنىمۇ ئېيتىپ ئۆتەي: ئاقسۇ ھاكىمى ياك، مۇئاۋىنى چۇلار ئۆزلىرىنى ھاكىملىققا سايلىتىش ئۈچۈن بىر قاتار ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ باردۇ. ئاخىردا: «سايلام كۈنى بىزنىك ئىسمىمىزنى ئۇنتۇپ قالماڭلار» دەپ ئىسىملىرىنى ئۇيغۇرچە يېزىپ، شافىگرافتا بىر نەچچە مىڭنى بېسىپ خەلققە تارقىتىدۇ. ئاقسۇ ناھىيىسىنىك ساقچى باشلىقى ئاۋات ناھىيىسىگە بېرىپ: «كونا ھاكىم ما دېگەن ياخشى ئادەم، ئۇنى ھاكىم قىلىپ سايلاڭلار، مېنى مۇئاۋىن ھاكىم قىلىپ سايلاڭلار» دەپ بىرقاتار ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ بارغان. دېمەك، بۇ جانابلار ئۆزلىرىنى «دانا» چاغلاپ، «يۇرت سوراشقا يارالغانلارمىز» دەپ ھېسابلايدۇ. ئەمەلىيەتتە بولسا XX- ئەسىرنىك ئوتتۇرلىرىدا ئۇلارنىك ئۇيغۇر خەلقى 99 پىرسەنتتىن كۆپرەكنى تەشكىل قىلىدىغان ناھىيىگە ئۆزلىرىنى ھاكىم ۋە مۇئاۋىن ھاكىم قىلىپ سايلىتىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلغانلىقى ئۇلارنىك ئەپتى - بەشىرىسىنى ۋە تازا دۆتلۈكىنى كۆرسىتىدۇ، خالاس. مۇشۇ قېتىمقى سايلام مۇناسىۋىتى بىلەن ئىلىدىكى «ئازاد شەرقىي تۈركىستان» گېزىتىنىك 1946 - يىلى 16 - سانىدا ئېلان قىلغان ماقالىسىدە: « ... ئۇرۇمچىدە كۆتۈرۈڭلۇغىنى خەلقچىللىق بايرىقى، جار سالغىنى دېموكراتىك سىياسەت، ئەمما جايلاردا سايلاپ چىقىلغىنى ئەكسىيەتچى فېئودال پومېشچىكلار ۋە ئاخۇنلار؛ ئۇلار خەلقنىك بەختىنى كۆزلىمەيدۇ. ئەزگۈچى سىنىپلار جاللاتلىق قېلىچىنى مەڭگۈ تاشلىمايدۇ. بىز سايلامغا قارشى تۇرمايمىز ئەكسىچە تېخىمۇ قىزغىن ئاۋاز قوشىمىز، بىراق، بىز ئۆزىمىز ھىمايە قىلىدىغان كىشىلەرنى سايلايمىز» دېيىلگەنىدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىك بىتىمگە بۇزغۇنچىلىق قىلغانلىقىنىك يەنە بىر مۇھىم پاكىتى شۇكى، بىتىم بويىچە بولغاندا قوراللىرىنى تاشلاپ يۇرتىغا قايتقان پارتىزانلارنى سۈرۈشتە قىلماسلىق، ئۇلارنىك جىسمانىي ئەركىنلىكى ۋە ھاياتىنىك بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش لازىم ئىدى. ئەمما گومىنداڭچىلار بىتىم بويىچە قوراللىرىنى تاشلاپ يۇرتىغا قايتقان نۇرغۇن پارتىزانلارنى قىرغىن قىلىۋەتتى ياكى تۇتۇپ يوقىتىۋەتتى. مەسىلەن، 1946 - يىلى 6 - ئايدا تاشقورغان پارتىزانلىرى قوراللىرىنى تاشلاپ (يولداش شېرىپ خۇشتار ئۆزىنىك شۇ چاغدا تاشقورغاندا قورال تىزىملاشقا قاتناشقانلىقىنى، يېغىۋېلىنغان ھەر خىل قوراللارنىك 5600 گە يەتكەنلىكىنى ئېيتىدۇ)، يۇرتىغا قايتىپ كېتىۋاتقاندا، گومىنداڭ ئايروپىلانلىرى ئۇلارنى پىلىموت بىلەن ئوققا تۇتۇپ ۋە بومبا تاشلاپ قىرغىن قىلغان. يېڭىسارنىك قەزىل يېزىسىدىن پارتىزانلار ئەترىتىگە قاتنىشىپ مەسئۇل خىزمەت ئىشلەپ، بىتىم بويىچە يۇرتىغا قايتقان ھەسەن ھاجى، ساۋۇت قارى، تۇرسۇن ئاخۇنلارنى تۇتۇپ مەخپىي يوقىتىۋەتكەن. يەكەن تەرەپتە پارتىزانلار تەركىبىدە مەسئۇل خىزمەت ئىشلەپ، بىتىم بويىچە يۇرتىغا قايتقان ھاشىم خۇيجاك، تۇردى قارى، راشىدىن ئەلەم ۋە ئىسھاقجان قاتارلىق 20 نەچچە كىشىنى قولغا ئالغان. قاغىلىق ناھىيىسىنىك چۆپتاغ قىشلاقىدىنلا بىتىمگە ئاساسەن يۇرتىغا قايتقان پارتىزانلاردىن ھەسەن بەگ، مېھمان ئاخۇن، تۇراخۇن قاتارلىق بىر تۇركۇم كىشىلەرنى تۇرمىگە تاشلىغان ۋە ئۇلارنىك بىر قىسمىنى ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرگەن. بەزى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، يەكەن، قەشقەر ۋە ئاقسۇ ۋىلايەتلىرىدە تىنچلىق بىتىمىنىك ئالدى - كەينىدە گومىنداڭ تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىك سانى 2000 دىن ئاشقان. جۇملىدىن، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى 3 ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى ئىلىدىن ئاقسۇغا چۇشكەندە ۋەتەنپەرۋەر شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ، مۇندىرىدىن خوجا قاتارلىق 20 نەچچە ئىلغار ياشنى ئۆلتۈرۈپ سىپىل

تۇڭگە كۆمۈۋەتكەن. مىللىي ئارمىيە بىتىم مۇناسىۋىتى بىلەن ئىلىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئاقسۇ ۋە بىرقىسىم ناھىيىلەر-دىكى بىر قىسىم خەلقىرمۇ قىرغىن قىلىنغان. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئاقسۇدا ئۆلتۈرۈلگەن كىشى 338 كە يېتىدىكەن (ئۇچتۇرپاندا ئۆلتۈرۈلگەن 18 كىشىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە). تىنچ-لىق بىتىمىنىڭ سىياسىي قۇرۇمايى تۇرۇپلا، سايلام جەريانىدىكى مەسىلىلەر ۋە قورال تاشلاپ يۇرتىغا قايتقان پارتىزانلارغا يۇرگۈز-گەن تېررورلۇق ھەرىكەتلىرى گومىنداڭ تەرەپنىڭ تىنچلىق بە-تىمىگە قىلغان بۇزغۇنچىلىقلىرىغا يېتەرلىك پاكىت بولالايدۇ. يۇقىرىقىلاردىن باشقا، گومىنداڭ تەرەپنىڭ تىنچلىق بىتىمىنى بۇزغانلىقى ھەققىدە يەنە تۆۋەندىكى بىرنەچچە پاكىتنى قىسقىچە ئېيتىپ ئۆتىمەكچىمەن: 1) بىتىمگە ئاساسەن گومىنداڭ تەرەپ 3 ۋىلايەتكە بېرىشكە تېگىشلىك ھەربىي ۋە مەمۇرىي خىراجەتلەرنى تولۇق ۋاقتىدا بەرمىدى؛ 2) بىتىم ئاساسىدا جەنوبىي شىنجاڭدا يەرلىك خەلقتىن تەشكىل قىلىنماقچى بولغان 2 ئامانلىق ساقلاش پولكى تەشكىل قىلىنمىدى؛ 3) 3 ۋىلايەتكە كۆپلەپ ئىشپىيون ئەۋەتتى (شۇ چاغدا ئەۋەتىلگەن ئىشپىيون 100 نەچچە كىشى بولۇپ، ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ئۆزىنى مەلۇم قىلغان)؛ 4) 1947 - يىلىغا كەلگەندە، ئالتايدا ئوسمانىنى قۇتراتىپ ئۇنىڭغا قورال ۋە باشقا ماددىي بۇيۇملارنى بېرىپ، 3 ۋىلايەتكە قارشى قوراللىق ئاغدۇرمىچىلىق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بارغۇزۇپ، كۆپلەپ پاراكەندىچىلىك سالدى. ساۋەنىڭ ھاكىمى قالىبەگكە قورال بېرىپ، ئۇنى 3 ۋىلايەتكە قارشى ئىسيان كۆتۈرگۈزدى. ئۇلار مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن گومىنداڭ تەرەپكە قېچىپ بېرە-ۋالدى؛ 5) بىرمۇنچە جايلاردا بىتىمنى قوغداش ھەققىدە سۆزلە-گەن ياشلارنى قولغا ئالدى ۋە ئۆلتۈردى. مەسىلەن: يەكەندە ئەۋەر يۈسۈپ (مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇپەتتىشى) ۋە ئىمىن ئىسلام (ئىلغار زىيالىي) لارنى تىرىك كۆمگەن. بولۇپمۇ گومىن-

داڭ ھەربىيلىرى يەرلىك ئىشلارغا چات كىرىۋېلىپ، قورال كۈ-چى بىلەن زورلۇق - زومبۇلۇق قىلدى؛ 6) ئۇرۇمچىدە ئىشپە-يونلار بىلەن ھەربىيلەر ئارىلاشقان مەخسۇس 3 ۋىلايەتكە قارشى نامايىش ئۇيۇشتۇرۇپ «25 - فېۋرال» قانلىق ۋەقەسىنى پەيدا قىلدى؛ 7) 1947 - يىلى 5 - ئايدا 1 - قېتىملىق ئۆلكىلىك كېڭەش يىغىنىنىڭ ئېچىلىشىغا توسقۇنلۇق قىلدى ۋە ئۆلكە رە-ئىسلىكىگە مەسئۇدنى تەيىنلىدى. بۇنىڭ بىلەن 3 ۋىلايەت كېڭەش ۋەكىللىرى ۋە 7 ۋىلايەتنىڭ بىر قىسىم ۋەكىللىرى نارازىلىق بىلدۇرۇپ ئىلىغا قايتىپ كەتتى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى مۇشۇنداق بۇزغۇنچىلىقلارنى قىلغان تۇرۇقلۇق، يەنە 3 ۋىلايەت تەرەپنى: «ئالاھىدە بولىۋال-دىكلار»، «مۇستەقىللىق ئۈچۈن كۈرەش قىلىشتىن يانمىدىكلار» دەپ تەكرار - تەكرار «ئەيىبلەپ» كەلدى. خەلق ئاممىسى 7 ۋىلايەت دائىرىسىدە بىتىمنىڭ ئىجرا قىلىنمىغانلىقىغا نارازىلىق بىلدۇرسە ياكى گومىنداڭ دائىرلىرىنىڭ قىلمىشلىرىغا پىكىر بەرسە، گومىنداڭ دائىرلىرى بۇنىمۇ «3 ۋىلايەت تەرەپ قوزغاۋا-تىدۇ»، «شەرقىي تۈركىستان قۇرماقچى»، «خەنزۇلارغا قارشى تۇرۇۋاتىدۇ» دەپ ئىغۋا تارقاتتى. ئەمەلىيەتتە، گومىنداڭ تەرەپ تىنچلىق سۆھبىتى باشلىنىش بىلەنلا 3 ۋىلايەتنىڭ مۇستەقىللىق دەۋاسى قىلمىغانلىقىنى ئىقرار قىلغانىدى. مەسىلەن، 1945 - يىلى 12 - ئايدا، 3 ۋىلايەت ۋەكىللىرى بىلەن گومىنداڭ ئوتتۇ-رىسىدا سۆھبەت باشلانغاندا، گومىنداڭ تەرەپ ئەسلىدە 3 ۋىلايەت تەرەپنى مۇستەقىللىق تەلەپ قىلىشنى مەقسەت قىلىپ كەلگەن، دەپ قارىغان بولسىمۇ، سۆھبەت جەريانىدا 3 ۋىلايەت تەرەپ ۋەكىللىرىنىڭ مەقسىتى ئۇنداق ئەمەسلىكىنى چۈشەنگەنلىكىنى ئىقرار قىلغان. گېنېرال جاڭ جىجۇڭ ئۆزىنىڭ ئەسلىمىسىدە بۇ ھەقتە مۇنداق دېگەن: «مۇستەقىللىق دېگەن نېمە؟ دەپ سورە-غاندا، ئۇلار (3 ۋىلايەت ۋەكىللىرى): بۇ - ئۆز جايىنىڭ سىيا-

سىي، ئىقتىسادىي، ھەربىي قاتارلىق ئىشلىرىنى خەلق ئۆزى باشقۇرسۇن؛ دىپلوماتىيە، قاتناش، پۇل - مۇئامىلە تۈزۈمى قاتارلىقلارنى مەركەز باشقۇرسۇن، دېدى... مەن شۇنىڭدىلا ئىلى تەرەپنىڭ تەلەپ قىلىدىغىنى - مىللىي مۇستەقىللىق ئەمەس، بەلكى مىللىي ئاپتونومىيە ئىكەنلىكىنى چۈشەندىم» دېگەن. بۇ- نىڭدىن باشقا 1946 - يىلنىڭ ئاخىرى، شىنجاڭدىن نەنجىڭگە دۆلەت قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىشقا بارغان شىنجاڭ ۋەكىللىرى قۇ- رۇلتايغا سۇنغان 10 ماددىلىق تەكلىپنىڭ 8نى چوڭ يىغىن قوبۇل قىلغان. شىنجاڭ ۋەكىللىرى ئىچىدە ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇ- كېرىم ئابباسوف قاتارلىق بىرقانچە كىشىمۇ بار ئىدى. ئۇ تەلەپ- لەردە شىنجاڭدا ئاپتونومىيە قۇرۇش ھەققىدە سۆزلىنىپ، مۇس- تەقىللىق توغرىسىدا ھېچقانداق سۆز بولمىغان، جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى بۇ ئەھۋاللاردىن تولۇق خەۋەردار ئىدى. يەنە مۇنداق بىر ئەھۋالمۇ بولغان: تىنچلىق بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن، بىتىم- گە ئاساسەن 3 ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى ئەمەلدىن قالىدۇ، ئاي، يۇلتۇزلۇق بايرىقىنى ئېلىپ تاشلاپ گومىنداڭ بايرىقىنى ئاسقان. لېكىن شىنجاڭ نامىنى قوللانماي «شەرقىي تۈركىستان ئىلى ۋىلايىتى» دەپ قوللانغان. بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن، گومىنداڭ تەرەپنىڭ پوزىتسىيىسىگە قاراپ 3 ۋىلايەتكە گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ ۋە چېگرا قوغداش قىسىملىرىنىڭ كىرىشىنى ئارقىغا سۈرگەن. ئەينى ۋاقىتتىكى ئەھۋالدىن قارىغاندىمۇ، گو- مىنداڭ تەرەپنىڭ بۇ مەسىلىدە چىڭ تۇرۇشىمۇ بىر مەسىلە ئى- دى. شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل- لىرىنىڭ قىلمىشىغا خەلق پىكىر قىلسا، گومىنداڭچىلار ئۆزىنىڭ ئەپتى - بەشىرسىگە قارىماي قورال كۈچىگە تايىنىپ باشقىلارنى ئەدەپلەش بىلەن قانداقتۇر «شەرقىي تۈركىستانچىلار» دەپ ئەيىپ- لەشكە كىرىشتى. يىغىپ ئېيتقاندا، 3 ۋىلايەت تەرەپ قولغا كەلتۈرگەن ئۇتۇقلىرىنى قوغدىماقچى، گومىنداڭ تەرەپ پۈتۈن

شىنجاڭغا ئۆز ھۆكۈمراملىقىنى تىكلىمەكچى ئىدى.

گومىنداڭ تەرەپ يەنە، تىنچلىق بىتىمىنىڭ بۇزۇلۇشىغا 3 ۋىلايەت تەرەپنىڭ 1947 - يىلى 7 - ئايدا تۇرپان، پىچان، توقسۇندا قوزغىلاڭ تەشكىللىگەنلىگى سەۋەپچى بولدى، دەپ ئىغۋا تېرىپ، ئۇنى ئالاھىدە مەسىلە قىلىپ كۆتۈرۈپ چىقتى. ئەمەل- يەتتە، تۇرپان قاتارلىق 3 ناھىيە خەلقىنىڭ قورالىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشىگە گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ زۇلۇمى ۋە ئىغۋاگەرچى- لىكى سەۋەب بولغان. شۇڭا 3 ناھىيە خەلقىنىڭ 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنى ئاكتىپ قوللىغانلىقى ھېچقانداق ئەجەبلىنەرلىك ئە- مەس ئىدى. ئۇلار گومىنداڭ ھەربىيلىرىدىن مەخپىي ھالدا نەچچە 10 مىلتىق ۋە تاپانچا سېتىۋالغانلىقى، ئۇندىن باشقا يەرلىك ئۇستىلارغا بىرنەچچە قارا مىلتىق ياستىپ قوغدىنىش ئارزۇسىدا بولغانلىقى مەلۇم. گومىنداڭ تەرەپ 3 ناھىيە خەلقىدە قورال بارلىقىنى بىلگەندىن كېيىن ئەندىشىگە چۈشۈپ، بىرەر باھانە تېپىپ قالايمىقانچىلىق چىقىرىش ئارقىلىق خەلقنى باستۇرۇپ، ئۇلارنىڭ قولىدىكى قورالنى تارتىۋالماقچى بولغان. شۇ كۈنلەر- دە، ئاستانە يېزىسىنىڭ تۆتسوقما دېگەن يېرىدىكى تېرىلغۇ يەر- لەرنىڭ ئەسلى ئىگىلىرى شېڭ شىسەي دەۋرىدە مۇسادىرە قىلى- نىپ سېتىۋېتىلگەن يەرلەرنى بەلگىلىمە بويىچە قايتۇرۇۋېلىشقا بارغاندا، يەرنى سېتىۋالغانلار گومىنداڭ ھەربىيلىرى بەرگەن قوراللارنى كۆتۈرۈپ چىقىپ قارشىلىق قىلغان. ئۇلارغا قارشى لۇكچۈن - ياڭخىيلىق ياشلارئىمىن شاڭجاڭنىڭ باشچىلىقىدا قو- راللىنىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ قوراللىرىنى تارتىۋالغان. شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ دائىرلىرى ئادەم تۇتۇش، قاماش، نازارەت قىلىش ھەرىكىتىنى جىددىيلەشتۈرگەن، بۇنىڭ بىلەن خەلق ئا- مالسىز قوزغالغان. ھەتتا تۇرپان ھاكىمى ئابدۇراخمان مۇھىتىغا سۇيىقەست قىلماقچى بولغاندا ئۇ شەھەردىن قېچىپ چىققان. دې- مەك، «3 ناھىيە خەلقىنى 3 ۋىلايەت تەرەپ قوزغىلاڭ قىلدۇر-

دى» دېگەن سۆزنىڭ ھېچقانداق ئاساسى يوق. ئۇنىڭ ئۇستىگە، شۇ چاغلاردا بۇ 3 ناھىيە خەلقىنى قوراللىق قوزغىلىشقا تەشەببۇس قىلىش ئۇلارنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرگەنلىك بولاتتى. بۇقوزغىلاڭغا باشلامچىلىق قىلغان ياكى ئەھۋالنى بىلىدىغان ئىمىن شاڭجاڭ، ئەخمەتنىياز داۋۇت، ھەمدۇل ھېۋىپ (پىچاندىن)، باۋۇدۇن يۈسۈپ، رەجەپ توختى (تۇرپاندىن)، تۇرسۇن ئابدۇرەھىم، شېرىپ پەتتار (توقسۇندىن) قاتارلىق كۆپلىگەن كىشىلەر-دىن ھازىرمۇ كۆپى ھايات. ئۇلار 3 ۋىلايەت تەرەپنىڭ قوزغىلىشقا تەشەببۇس قىلمىغانلىقى، ئەكسىچە «قوزغىلىشقا بولمايدۇ، بەتىمنى ئىجرا قىلىش لازىم» دەپ قوزغىلاڭنى توسۇغانلىقىنى ئېيتىشىدۇ. شۇ چاغدا تۇرپان قوزغىلىڭىنىڭ رەھبىرى ئابدۇراخمان مۇھتىمۇ ھايات ۋاقتىدا شۇ ئەھۋالنى ماڭا بىر نەچچە قېتىم ئېيتقان. 1947 - يىلى 6 -، 7 - ئايدا (قوزغىلاڭ باشلىنىشتىن ئىلگىرى) ئۇرۇمچىدىن تۇرپانغا بارغان بەزى ياشلار، مەسىلەن، خالىق (تۇرپاندا) بىلەن تۇرسۇن (بانكا)، ساپاخان بىلەن تۇرسۇن ۋاھىدى، غېنى بىلەن مۇسا (قاقباش) قاتارلىقلار «قوزغىلىمىز، ئىنقىلاب قىلىمىز» دەپ بىر نەچچە قېتىم ئوتتۇرىغا چىققاندا، 3 ۋىلايەت رەھبەرلىرىنىڭ تەلىپى بويىچە تۇرپان ھاكىمى ئابدۇراخمان مۇھتى ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسىغا يول قويمىغان. ئۇلاردىن غېنى، مۇسا (قاقباش) قاتارلىق 10 نەچچە كىشى قوراللىنىپ تاغقا چىقىۋالغاندىمۇ تۇرپان ھاكىمى ئابدۇراخمان مۇھتى 3 ۋىلايەت رەھبەرلىرىنىڭ ئارزۇسىغا ئاساسەن، ئۇلارنى توسۇشقا ساقچى ئەۋەتكەن. ھەتتا بۇ ساقچىلار بىلەن ئۇلار ئوتتۇرىسىدا توقۇنۇش بولۇپ غېنى، مۇسا (قاقباش) قاتارلىق 4 كىشى ئوق تېگىپ ئۆلگەن. قوزغىلاڭچى ياشلارنىڭ ئەڭ كىچىكى 17 ياش، چوڭى 20 نەچچە ياش بولۇپ، ئۇلار تۇرپان تەرەپكە بېرىپ: «بىز ئۇرۇمچىدىن ئىنقىلاب قىلىشقا كەلدۇق» دەپ يۇرگەن. ئۇلارنىڭ ئىچىدە بىرسى 1 دانە كونا

فوتو ئاپپاراتىنى بوينىغا ئېسىۋېلىپ، ئۇنى «ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن سۆزلىشىدىغان راتسىيە ئاپپاراتى» دەپ يالغان ئېيتىپ، ئۆزىنى كۆرسەتمەكچى بولغان. ئۇلارنى ھەرگىزمۇ 3 ۋىلايەت تەرەپ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە ئەۋەتكەن ئەمەس.

گومىنداڭ تەرەپ 3 ۋىلايەت تەرەپتىن قاتتىق گومانلانغانلىقى ئۈچۈن قالايمىقان «ئەيىبلەشكە» ئۇرۇنغان. بۇ ھەقتە تۆۋەندىكى بىر مىسالنى ئېيتىساق ئارتۇقچە بولماس: قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلگەن كۈنلەردە، تۇرپان شەھىرىدىكى نەمىن (جەنۇبىي دەرۋازا) ساقچى بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ئابدۇجېلىل سوجاڭ (ئۇچتۇرپانلىق يەگىت) ئۆز قول ئاستىدىكى بىر نەچچە ساقچىنى باشلاپ چىقىپ قوزغىلاڭغا قاتناشقان ۋە باتۇرلارچە جەڭ قىلغان. لېكىن، بەختكە قارشى توقسۇن ناھىيىسىدىكى بىر جەڭدە دۈشمەنگە ئەسىرگە چۈشۈپ قالغان. بۇ يېگىت تولىمۇ سېرىق ۋە كۆزى كۆك بولغاچقا گومىنداڭچىلار دەرھال بېشىنى كېسىپ توقسۇن بازىرىغا ئېسىپ قويغان ھەمدە: «بۇ كىشى 3 ۋىلايەت ئەۋەتكەن رۇس» دەپ بىلدۈرگەن.

بەزىلەر كېيىنكى كۈنلەردە ئەسلىمە يېزىپ: «تۇرپان، پەچان، توقسۇن 3 ناھىيىگە 3 ۋىلايەتنىڭ ياشلار تەشكىلاتى ئادەم ئەۋەتتى» دېگەن. ئەمەلىيەتتە مۇنداق ئىش زادى بولغان ئەمەس. چۈنكى، 3 ۋىلايەتتىكى ياشلار تەشكىلاتىنىڭ 3 ۋىلايەت سىرتىدا ھېچقانداق تەشكىلى يوق، ئۇنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش ۋەزىپىسى يوق ئىدى. ئەگەر 3 ناھىيىدە قوزغىلاڭ كۆتۈرگۈچىلەرنىڭ ئارىسىدا ياشلار تەشكىلاتىنىڭ ئەزالىرى بار ئىدى دېيىلسە، ئۇلار 7 ۋىلايەتنىڭ ئۇرۇمچىدە قورۇلغان خەلقچىل ياشلار تەشكىلاتىنىڭ ئەزالىرى بولۇشى مۇمكىن. 3 ۋىلايەتنىڭ ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى بىلەن 7 ۋىلايەتنىڭ خەلقچىل ياشلار تەشكىلاتى باشقا - باشقا 2 تەشكىلات بولۇپ، 2 سىنىڭ ھېچقانداق مۇناسىۋىتى يوق ئىدى. 7 ۋىلايەت خەلقچىل ياشلار تەشكىلاتىنىڭمۇ شۇ

چاغدا تۇرپان قاتارلىق 3 ناھىيىگە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە ئادەم ئەۋەتكەنلىكىگە ئىشەنمەيمەن.

3 ۋىلايەت ۋەكىللىرى نېمە ئۈچۈن غۇلجىغا قايتىپ كەتتى؟ دېگەن مەسىلىگە جاۋاب بېرىش ئۈچۈن تۆۋەندىكى ئەھۋالنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش لازىم. 1947 - يىلى 2 - ئايدا ئەخمەتجان قاسىمى نەنجىڭدىن قايتىپ كېلىپ، ئۆلكىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشما كۇلۇبىدا ئۆتكۈزۈلگەن چوڭ يىغىندا سۆز قىلىپ مۇنداق دېگەندى: «مەن نەنجىڭدىن قايتىپ كەلگەن كۈنىڭ ئەتىسى ئاپتومات ئاسقان بىر يىگىت بىر پارچە خەتنى ماڭا بېرىپ، 3 كۈن ئىچىدە جاۋاب بېرىشىمنى ئېيتىپ قويۇپ كەتتى، شۇ كۈنى مېنىڭ دەرۋازام ئالدىدا 30 - 40 ئاتلىق قوراللىق ئادەم ئۇياق - بۇياققا ئۆتۈپ تۇردى. ئاردىدىن 2 كۈن ئۆتكەندە ×× خانىم «مەن سېنى ئۆلتۈرۈمەن» دەپ خەت يېزىپتۇ. ھەقىقەتەن مېنى ئۆلتۈرۈش ناھايىتى ئاسان ئىش، چۈنكى ئۇرۇمچىدە مېنى مۇھاپىزەت قىلىدىغان خەلقتىن باشقا شەخسىي بىرمۇ مۇھاپىزەتچىم يوق، مېنى ئۆلتۈرۈمەن دېگەن كىشى پۈتۈن ئۇرۇمچى خەلقىغە مەلۇم بولسىمۇ، لېكىن ساقچىلىرىمىزنىڭ ئۇنىڭدىن مۇتلەق خەۋىرى يوق. مەن دەرھال مېنى ئۆلتۈرمەكچى بولغانلارنى چاقىرىپ، مېنى ئۆلتۈرگەن بىلەن ھېچقانداق پايدا چىقمايدىغانلىقىنى ۋە مېنى ئۆلتۈرۈشنىڭ ھېچقانداق ئاساسى يوق ئىكەنلىكىنى ئېيتتىم». ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ بۇ سۆزىدىنمۇ تۇرپان قوزغىلىڭىدىن 5 ئاي بۇرۇنلا ئۇرۇمچىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تۇرلۇك ئىغۋاگەرچىلىكى چېكىدىن ئېشىپ، ئۇرۇمچى ۋەزىيىتى جىددىيلىشىپ كەتكەنلىكىنى، 3 ۋىلايەت ۋەكىللىرىنىڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەركىبىدە تۇرۇپ خىزمەت ئىشلىشىگە ئىمكانىيەتنىڭ قالمىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

3 ۋىلايەت تەرەپتە بىتىمگە خىلاپ بىرەر ئىش بولدىمۇ - يوق دېگەندە، 3 ۋىلايەت تەرەپتىمۇ بەزىبىر ئەھۋاللار كۆرۈلدى،

ئەمما 3 ۋىلايەت رەھبەرلىرى ئۇنداق ئەھۋاللارغا قارىتا ئېنىق پوزىتسىيە بىلدۈرگەن ۋە ئۇنى ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلىشنى ئۈتتۈرىغا قويغان. مەسىلەن، دۆربىلجىنىدە ئالتايغا سايلام ئۆتكۈزۈشكە ماڭغان سايلام گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى تۇركىستاننى ۋە تارباغاتايدا 1945 - يىلى 7 - ئايدا چۆچەكتىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا قېچىپ كېتىپ، بىتىم تۈزۈلگەندىن كېيىن چۆچەك ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە كېتىۋاتقان گومىنداڭنىڭ ئوفىتسېر ۋە ساقچىلىرىدىن بىرنەچچە كىشىنى خەلق ئۇر - ئۇر قىلىپ ئۆلتۈرۈپ قويغان. 3 ۋىلايەت تەرەپ بۇ ئىشنىڭ خاتا بولغانلىقىنى ئۆز ۋاقتىدا ئىقرار قىلغان ۋە بۇنى دەرھال تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. تۇركىستانىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكى ھەققىدە ئەخمەتجان قاسىمى 1947 - يىلى 2 - ئايدا مەدەنىيەت كۇلۇبىدا سۆزلەپ مۇنداق دېگەن: «دۆربىلجىنىدە تۇركىستان ئۆلتۈرۈلدى دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىدىم. ماڭا كەلگەن خەۋەرنىڭ مەزمۇنىدىن قارىغاندا تۇركىستان ئەپەندى دۆربىلجىن كىنوخانىسى ئالدىدا كىتاب تارقاتقان ۋاقتىدا بىر قىسىم ئاممىا ئۇ كىتابنى تارقاتقۇزمايمىز - دەپ ئۇنى توسۇپتۇ - دە، شۇنىڭ بىلەن ئاردىدا جاڭجال چىقىپ، خەلق تۇركىستاننى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويۇپتۇ. قانداقلىكى بولمىسۇن بىز تۇركىستانىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىگە قارشىمىز. ئايرىم كىشىلەرنى ئۆلتۈرۈش قاتىللىق يولى بولۇپ، ئۇ ھەرگىز بىزنىڭ يولىمىز ئەمەس. ھېلىمۇ تۇركىستان ئىكەن، ئۇنىڭدىن باشقا بىزنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنىمىز بولغان تەقدىردىمۇ ئۇنى ئۆلتۈرۈشكە قەتئىي قارشىمىز. ئايرىم كىشىلەرنى ئۆلتۈرۈش بىلەن تۈزۈمنى ئۆزگەرتكىلى بولمايدىغانلىقىنى بىز ناھايىتى ياخشى بىلىمىز». دېمەك، بۇ مەسىلىدە 3 ۋىلايەتنىڭ پوزىتسىيىسى ناھايىتى ئوچۇق بولغان. بۇنىڭدىن باشقا، بىتىمنىڭ بۇزۇلۇشىغا 3 ۋىلايەت تەرەپ سەۋەبچى بولغان بىرەر كونكرېت پاكىتنى بىلمەيمىز. 3 ۋىلايەت رەھبەرلىرى، بولۇپمۇ ئەخمەتجان

قاسمى تىنچلىق سۆھبىتىدە، 3 ۋىلايەت تەرەپ ۋەكىللىرى ئۇچىدىكى ئاساسلىق ئادەم بولۇش سۈپىتى بىلەن تىنچلىق بىتىمىنىڭ تۈزۈلۈشىگە زور تۆھپە قوشتى. ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەركىبىدە مۇئاۋىن رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن مەزگىلىدىمۇ تىنچلىق بىتىمىنى سەمىمىي قوغدىدى ۋە ئۇنى ئىجرا قىلىش يولىدا ناھايىتى چوڭ كۈچ چىقاردى. ئۇ، 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ تەقدىرى جۈملىدىن ئىنقىلابىنىڭ تەقدىرى بىلەن بىر ئىكەنلىكىنى ئوبدان چۈشىنىدىغان رەھبەر بولغاچقا، بىتىم بۇ- زۇلغاندىن كېيىنمۇ ھەر قانداق ئەھۋال ئاستىدا، 3 ۋىلايەت دائىرىسىدە بىتىمگە ئەمەل قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى»نى قۇرۇپ، ھەر مىللەت خەلقىنى تەشكىللەپ ۋە ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، جۈملىدىن خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنى قارشى ئېلىشىنىڭ ئىدىيىۋى تەييارلىقىنى ئىشلىدى، ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ ماڭغان يولى ھەر بىر ماركسىزم، لېنىنىزمگە ئېتىقاد قىلغۇچىلارنىڭ بىردىنبىر يولى بولۇپ، باشقىچە بولۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

4. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى مەڭگۈ شانلىق بىر تارىخىي سەھىپە بولۇپ قالىدۇ

شىنجاڭ 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى ـ شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى زور ۋەقە بولۇپ، شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، موڭغۇل، خۇيزۇ، شىبە، تاجىك قاتارلىق 10 نەچچە مىللەت خەلقى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ مىللىي زۇلۇم ۋە ئېكسپىلاتاتسىيىسىگە چىدىيالماي، مىللىي ئازادلىق ۋە دېموكراتىيىنى قولغا كەلتۈرۈش مەقسىتىدە 1944 ـ يىلى 8 ـ ئايدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى قوراللىق كۈرەشنى ئېلىپ بارسا، يەنە بىر تەرەپتىن دېھقانلارغا يار-يۆلەك بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىشنى تېزدىن ئەسلىگە كەلتۈردى، خەلق ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇردى، مەدەنىيەت ـ مائارىپ ۋە سەھىيە ئىشلىرىنى

قاتتىشىپ ئىنقىلابنى قوللىغان. 1 يىلغا يېقىن قان كېچىپ جەڭ قىلىش ئارقىلىق ئىلى، تارباغاتاي ۋە ئالتايدىن ئىبارەت 3 ۋىلايەت ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق 27 ناھىيە تەۋەسىدىكى گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنى ئۇزۇل ـ كېسىل بىت ـ چىت قىلىپ، ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتىنى ئورناتقان. شۇنداقلا پۈتۈن جۇڭگو خەلقىنىڭ ئازادلىق ھەرىكىتىگە ماسلاشقان ھالدا ئېلىپ بېرىلغان ئىنقىلابىي ھەرىكەت. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ بىر نىيەت ـ بىر مەقسەتتە ئۇيۇلتاشتەك ئىتتىپاقلىشىپ، ئالدىنقىلارنىڭ ئىزىنى كېيىنكىلەر بېسىپ، مۇرىنى ـ مۇرىگە تىرەپ جەڭ قىلىش ۋە نەچچە مىڭلىغان ھەر مىللەت ياشلىرىنىڭ باتۇرانە قۇربان بېرىشى نەتىجىسىدە 3 ۋىلايەتتىكى 700 مىڭدىن ئارتۇق نوپۇسقا ئىگە زېمىنىدا غەلىبىگە ئېرىشكەن، شۇنداقلا شىنجاڭنىڭ باشقا 7 ۋىلايىتىدىمۇ ناھايىتى زور تەسىر پەيدا قىلغان. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ تەقدىرى جۇڭگو خەلقىنىڭ ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ تەقدىرى بىلەن، ھەتتا پۈتۈن دۇنيا خەلقىنىڭ فاشىزمغا قارشى ئۇرۇشىنىڭ تەقدىرى بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان.

3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ تارىخىي ئەھمىيىتىنى تۆۋەندىكى 3 نۇقتىغا يېقىنچاقلاپ كۆرسىتىش مۇمكىن.

3.1 ۋىلايەت ئىنقىلابى قوراللىق كۈرەش ئارقىلىق گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ 3 ۋىلايەتتىكى ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، ھەر مىللەت خەلقىنى گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ مىللىي زۇلۇمى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيىسىدىن ئازاد قىلدى.

3 ۋىلايەت ئىنقىلابى غەلىبىگە ئېرىشىپ، ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، بىر تەرەپتىن قوراللىق كۈرەشنى ئېلىپ بارسا، يەنە بىر تەرەپتىن دېھقانلارغا يار-يۆلەك بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىشنى تېزدىن ئەسلىگە كەلتۈردى، خەلق ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇردى، مەدەنىيەت ـ مائارىپ ۋە سەھىيە ئىشلىرىنى

تەرەققي قىلدۇردى، شۇنداقلا باشقا تۈرلۈك خىزمەتلەرنى ئىلگە-
رى سۈردى. ئىقتىسادي ۋە ئىجتىمائىي جەھەتلەردىمۇ نۇرغۇن
ئۇنۇملۇك خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قىزغىن
قوللىشىغا ۋە ھىمايىسىگە ئېرىشتى. 3 ئۆلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈ-
مىتى ئۆز خىتابنامىسىدە «مىللىي باراۋەرلىكنى ئىشقا ئاشۇ-
رۇش»، «خەلق مائارىپىنى يۇكسەلدۇرۇش»، «سوۋېت ئىتتىپاقى
بىلەن دوست ئۆتۈش»، «ھۆكۈمەت ئىشلىرىدا دېموكراتىك سىيا-
سىينى گەۋدىلەندۇرۇش»، «ئارمىيە خەلققە مەنسۇپ بولۇش» دې-
گەنگە ئوخشاش پرىنسىپلارنى ناھايىتى ئېنىق بەلگىلىگەن. ۋا-
قتىلىق ھۆكۈمەت 1945 - يىلى 1 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئېلان قىل-
غان خىتابنامىسىدىمۇ «بانكا، پوچتا - تېلېگراف، ئورمان ۋە
بارلىق يەر ئاستى بايلىقلىرى دۆلەت ئىگىدارچىلىقىدا بولىدۇ»
دەپ ئېنىق ئۇتتۇرىغا قويغان. ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت يەنە دېھقانلار-
نىڭ باج سېلىقىنى يېنىكلىتىشنى قارار قىلدى، كەمبەغەل دېھ-
قانلارغا ئۇلاغ ۋە ئۇرۇقلۇق ياردەم قىلدى ۋە ئۆسۈمسىز قەرز
بەردى. يالغۇز ئىلى ۋىلايىتىدىلا يېرى ئاز ياكى يەرسىز دېھقانلار-
غا 100 مىڭ مودىن كۆپرەك يەر تەقسىم قىلىپ بەردى. شىنجاڭ
تارىخىدا تۇنجى قېتىم يېزا ئىگىلىك بانكىسى تەسىس قىلىپ،
دېھقانلارنى جازانىخورلارنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيىسىدىن قۇتۇلدۇر-
دى. 3 ئۆلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىنىڭ ھەربىي چىقىمى شۇنچە
كۆپ بولسىمۇ، مالىيە كىرىمىنىڭ $\frac{1}{3}$ قىسمىنى يەنىلا مائارىپ
ئىشلىرىنى تەرەققي قىلدۇرۇشقا ئاجراتتى. شىنجاڭ تارىخىدا
تۇنجى قېتىم دۆلەت شتاتىدىكى سەنئەت ئۆمىكى تەشكىل قىلدى.
يۇقۇملۇق كېسەللىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە بەزىبىر داۋالاش ئىشلە-
رىنى ھەقسىز ئېلىپ باردى ۋەھاكازالار. بۇنداق ئىشلارنى پەقەت
3 ئۆلايەتكە ئوخشاش يېڭى دېموكراتىك سىياسىينى يولغا قويۇشقا
كىرىشكەن ئالاھىدە رايونلاردىلا ئېلىپ بارغىلى بولدۇ.

2. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى مىللىي ئارمىيىسى گومىنداڭنىڭ
3 ۋىلايەت دائىرىسىدىكى ئەسكىرىي كۈچىنى ئۆزۈل - كېسىل
تارمار قىلىش بىلەن 100 مىڭ كىشىلىك گومىنداڭ قوشۇنىنى
ئىسكەنجىگە ئېلىپ، جۇڭگو خەلقىنىڭ ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ،
بولۇپمۇ غەربىي شىمالدىكى ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىسىگە
تۆھپە قوشتى. شىنجاڭنى تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىشقا زور
تۆھپە قوشتى.

3. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك ئىن-
قىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشى ئۈچۈن نۇرغۇنلىغان ھەر
مىللەت مۇنەۋۋەر كادىرلىرىنى يېتىشتۈرۈپ بەردى. ئۇلار جۇڭگو
خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى قارشى ئې-
لىش، باندىت تازىلاش، يېڭى ھاكىمىيەت قۇرۇش، ئىجارە ھەق-
قىنى كېمەيتىپ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى
ئېلىپ بېرىش، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ چاۋۇش-
يەنگە ياردەم بېرىش، سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئېلىپ بې-
رىش قاتارلىق بىر قاتار ھەرىكەتلەردە ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇ-
لۇشنىڭ ھەرقايسى سەپلىرىدە ئاكتىپ ئىشلەپ، ئۆزىنىڭ رولىنى
جارى قىلدۇرۇپ، شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە
سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تۆھپىلەرنى يارىتتى.

3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئەھمىيىتىگە بولغان تونۇشنى ئۆس-
تۈرۈپ، ئىنقىلاب جەريانىدىكىبەزى مەسىلىلەرگە توغرا قارىشى-
مىز لازىم. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ رەھبىرى يولداش ئەخمەتجان
قاسىمى 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ خاراكتېرى ئۈستىدە توختالغاند-
ا: «3 ۋىلايەت ئىنقىلابى يالغۇز مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتى
بولۇپلا قالماي، ئۆز نۆۋىتىدە يەنە دېموكراتىك سىياسىينى قولغا
كەلتۈرۈش ھەرىكىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا مىللىي ئازاد-
لىق كۈرىشىنىڭ تىغ ئۇچىنى خەلق دېموكراتىيىسىنىڭ دۈشمەن-
لىرىگە، يەنى جاھىل گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە ۋە ئۇلارنىڭ

خوجايىنى جاھانگىرلارغا قارىتىش لازىم» ، «3 ۋىلايەت ئىنقىلابىـ
نىڭ مەقسىتى — ئازادلىق، باراۋەرلىك، تىنچلىق، ۋە دېموكراـ
تىيىنى قولغا كەلتۈرۈش» دەپ كۆپ قېتىم تەكىتلىدى.

1946 ـ يىلى 12 ـ ئايدا، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەـ
سىنىڭ ۋەكىلى دۇك بۇۋۇ نەنجىڭدە ئابدۇكېرىم ئاببباسوفنى
قوبۇل قىلغان چاغدىمۇ شىنجاڭدىكى ئىلغار تەشكىلاتلارنىڭ بىرـ
لەشكەنلىكىنى قۇۋۋەتلىگەندىن كېيىن: «شىنجاڭ نۇرغۇن ئاز
سانلىق مىللەت خەلقى توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جاي، ئۇ يەردە
دىنىي ئېتىقاد كۈچلۈك، شۇڭا ئۇ يەردە كوممۇنىزم بايرىقىنى
بەك بالدۇر كۆتۈرۈپ چىقىش مۇۋاپىق ئەمەس، يەنە كېلىپ
ھازىرقى باسقۇچتىكى ئىنقىلاب يەنىلا دېموكراتىك ئىنقىلاب···»
دەپ ئېنىق يولىورۇق بەرگەنىدى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەـ
سى مەركىزىي كومىتېتى 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ مەقسىتى،
ۋەزىپىسى ۋە ئۇنىڭ قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىگە ئاساسەن
ئۇنى قوللىغان ۋە تەلەپكە بىنائەن رادىست پىك گوئەننى شىنجاڭغا
ئەۋەتكەن. 1949 ـ يىلى 8 ـ ئايدا يولداش دېڭ لىچۇننى ئىلغا
ئەۋەتىپ ئالاقىچىلىققا تەيىنلىگەن. يولداش دېڭ لىچۇن غۇلجىدا
«لىچۇن رادىئو ئىستانسى»نى قۇرۇپ، 3 ۋىلايەتتىكى ئەھۋاللاـ
رنى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىغا دوكلات قىلىپ، پارتىيە مەرـ
كىزىي كومىتېتىنىڭ يولىورۇقلىرىنى 3 ۋىلايەت رەھبەرلىرىگە
يەتكۈزۈپ تۇرغان. رەئىس ماۋزېدۇڭ 1949 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ
18 ـ كۈنى غۇلجا ئالاھىدە رايون ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبىرى يولـ
داش ئەخمەتجان قاسىمغا يازغان خېتىدە: «سىلەرنىڭ كۆپ
يىللاردىن بۇيان داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن كۈرىشىڭلار پۈتۈن جۇڭـ
گو خەلقىنىڭ يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ بىر قىسمى، غەرـ
بىي شىمالدىكى خەلق ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىلىك تەرەققىي
قىلىشىغا ئەگىشىپ، شىنجاڭ ئۇزۇنغا قالماي پۈتۈنلەي ئازاد
بولىدۇ، سىلەرنىڭ كۈرىشىڭلارمۇ ئاخىرى مۇۋەپپەقىيەت قازىنىـ

دۇ.» دەپ 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىغا يۇقىرى باھا بېرىپ، ئۇنىڭ
خاراكتېرى توغرىسىدا ئىنتايىن توغرا يەكۈن چىقارغان. پارتىيە
مەركىزىي كومىتېتى 3 ۋىلايەت رەھبەرلىرىگە تېلېگراممـا ئەۋەـ
تىپ، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ 1 ـ يىغىنىغا قاتنىشىش
ئۈچۈن شىنجاڭ خەلقىگە ۋاكالىتەن ئىلىدىن بىر ۋەكىللەر ئۆمـ
كى ئەۋەتىشنى ئۇقتۇرغان. ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق ۋەكىللەر
ئۆمىكى ئايروپىلان ھادىسىسىگە ئۇچراپ قازا قىلغاندىن كېيىن،
رەئىس ماۋزېدۇڭ پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىغا ۋاكالىتەن تەزىيە
تېلېگراممىسى ئەۋەتىپ، ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق 5 يولداشـ
نىڭ ۋاپاتىغا چوڭقۇر تەزىيە بىلدۈرگەن ھەمدە قايتىدىن يەنە بىر
ۋاكىللەر ئۆمىكى ئەۋەتىشنى ئۇقتۇرغان. شۇنىڭ بىلەن يولداش
سەيپىدىن ئەزىزى باشچىلىقىدىكى شىنجاڭ ۋەكىللەر ئۆمىكى
مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ 1 ـ يىغىنىغا قاتنىشىپ،
جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشقا ئالاقىدار بولغان دۆلەتنىڭ
چوڭ ـ چوڭ ئىشلىرىنى مۇزاكىرە قىلىشقا قاتناشقان. جۇڭخۇا
خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى 40 نەچچە يىلدىن
بۇيان، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ بىرقانچە نۆۋەتلىك شۇجـ
لىرىمۇ 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنى خاتىرىلەش مۇناسىۋىتى بىلەن
ئۆتكۈزۈلگەن يىغىنلاردا نۇتۇق سۆزلەپ، رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ
يۇقىرىقى يەكۈننى تۇنجا قىلغان ئاساستا، 3 ۋىلايەت ئىنقىلابـ
نىڭ تارىخىي تۆھپىلىرىنى تەكرار مۇئەييەنلەشتۇرۇپ، ئۇنىڭغا
ناھايىتى يۇقىرى باھالارنى بېرىپ كەلدى.

ئەمما شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، بەزى كىشىلەر 3
ۋىلايەت ئىنقىلابى توغرىسىدا بەزىبىر پىتنە ـ ئىغۋالارنى تارقـ
تىپ، 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ خاراكتېرىنى قەستەن بۇرمىلاپ،
3 ۋىلايەت ئىنقىلابىغا زەھەر خەندىلىك بىلەن ھۇجۇم قىلدى
ھەمدە شۇ ئارقىلىق رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى
توغرىسىدا چىقارغان توغرا يەكۈننى ئاغدۇرۇۋېتىش خام ـ خىيا ـ

لىدا بولدى. مەسىلەن، 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى جەريانىدا ئەسىرگە چۈشۈپ قېلىپ ياكى بولمىسا ئىنقىلابتا زىيان تارتىپ ئۇرۇمچىگە قېچىپ كېلىۋالغان بەزى كىشىلەر 1950 ـ يىللىرىنىڭ باشلىرىدا 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنى قانداقتۇر: «مىللىي قىرغىنچىلىق قىلدى»، «خەنزۇلارنى قىرىپ تۈگەتتى» دېسە، يەنە بەزىلەر «3 ۋىلايەت ئىنقىلابى خەنزۇلارغا قارشى ئىنقىلاب» دەپىشكەن. مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى جەريانىدىكى قالايمىقانچىلىق مەزگىللەردە، «4 كىشىلىك گۇرۇھ» 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنى ئىنكار قىلغانلىقتىن، بەزى ئادەملەر يۇقىرىقىدەك پىتنە ـ ئىغۋا سۆزلەرنى قايتىدىن كۆتۈرۈپ چىقىپ، 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتناشقان كادىرلارغا بېسىم ئىشلەتتى.

ئەمدى 3 ۋىلايەتتىكى مىللىي مەسىلىگە دائىر يۇقۇرىقىدەك مۇبالىغە ۋە پىتنە ـ ئىغۋالارغا رەددىيە بېرىش ئۈچۈن تۆۋەندىكى ئەھۋاللارنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش زۆرۈر بولسا كېرەك. ئالدى بىلەن شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش لازىمكى، 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە ۋە ئۇنىڭ ئارقا تېرىكى بولغان ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان قوراللىق كۈرەش بولۇپ، ئۇ ھەرگىزمۇ بىرەر مىللەتكە قارشى ئېلىپ بېرىلغان ئىنقىلاب ياكى قوراللىق كۈرەش ئەمەس. ئەگەر ئۇ بىرەر مىللەتكە قارشى تۇرۇشنى مەقسەت قىلغان بولسا، ئۇنى قانداقمۇ ئىنقىلاب دېگىلى بولسۇن؟!

3 ۋىلايەت تەرەپ باشتىلا ئۆزىنىڭ خىتاپنامىسىدا: «ھەممە مىللەت ھوقۇقتا باراۋەر» دېگەن شوئارنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويغان. 3 ۋىلايەتنىڭ ھاكىمىيەت ئورگانلىرىدا ۋە ئۇنىڭ ھەر قايسى خىزمەت ئاپپاراتلىرىدا ھەر مىللەت كادىرلىرى ھەر خىل ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. مەسىلەن، خۇيزۇلاردىن كېرەم ھاجى، مەنسۇر لوميوف، مۇھەممەت ھاجى قاتارلىقلار پولىك كومانداننى، بانكا باشلىقى، ئېلېكتىر ئىستانسىسىنىڭ باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن؛ ئاز ساندىكى خۇيزۇ ئاھالىسى ياشايدىغان چىلپەكزە، سۇيدۇك ناھىيىلىرىنىڭ ھاكىملىرى ئاساسىدىمۇ خۇيزۇلار بار ئىدى؛ شىبە ياشلىرىدىن شۇمۇتۇك، دېلىن، گىرو قاتارلىقلار مەسئۇل خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن، شۇمۇتۇك شۇ چاغدىكى ئەڭ مۇھىم ئورۇن ـ مىللىي ئارمىيىنىڭ رازۋېتكا بۆلۈم باشلىقى بولغان. بۇنىڭدىن باشقا يەنە ھەر قايسى مىللەت ياشلىرىدىن ئەسكەر قوبۇل قىلغان ھەمدە ئۇلاردىن بەزىلىرىنى ئۆز مىللىتىنى ئاساس قىلىپ ئايرىم قىسىم قىلىپ تەشكىللەپ، ئۇنىڭغا شۇ مىللەتتىن كومانداىرلارنى تەيىنلىگەن. مەسىلەن، مىللىي ئارمىيە تەركىبىدە خۇيزۇ پولكى، موڭغۇل پولكى، شىبە ئىسكادىرونى قاتارلىقلار تەشكىل قىلىنغان بولۇپ، ئۇلار گومىنداڭغا قارشى باتۇرلارچە جەڭ قىلغان. شىنجاڭ تارىخىدا ئاز سانلىق مىللەتلەر ھېچقاچان شۇ چاغدىكىدەك زىچ ئىتتىپاقلىشىپ، مۇرىنى ـ مۇرىگە تىرەپ جەڭ قىلىپ، ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتكە قارشى قوراللىق كۈرەش قىلىپ باققان ئەمەس. قاناتىبەك (قازاق)، لىيۇ بېيندى (خۇيزۇ)، ھاشىم (ئۇيغۇر) قاتارلىقلار ئۇ مىللەت ياكى بۇ مىللەت بولغانلىقى ئۈچۈنلا ئەمەس بەلكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ غالچىسى بولغانلىقى ئۈچۈنلا 3 ۋىلايەت تەرەپ ئۇلارغا ئۆلۈم جازاسى بەرگەن. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ دەسلىپىدە نىلقا تەرەپتە پارتىزانلىق ھەرىكەتلىرى بولۇۋاتقان چاغلاردا پارتىزانلار خەنزۇ پۇقرالارنى قوغداپ قالغان ۋە ئۇلارغا قۇتقۇزۇش بۇيۇملىرى تارقىتىپ بەرگەن؛ 3 ۋىلايەت تەرەپ خەنزۇ پۇقرالارنىڭ ھوقۇق ـ مەنپەئىتىنى قوغداش ئۈچۈن يەنە بەزىبىر ئۇنۇملۇك تەدبىرلەرنىمۇ قوللانغان. مەسىلەن، غۇلجا شەھىرى ئىشغال قىلىنغاندىن كېيىن ھەربىي شتاب شەھەردە بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلماسلىق، بولۇپمۇ خەنزۇلار ۋە ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلمايدىغان باشقا مىللەتلەرنىڭ مال ـ مۇلكىگە تەگمەس-

لىك، ئۇلارنى بوزەك قىلماسلىق ھەققىدە بۇيرۇق چىقاردى. يەنە شۇ مەزگىلدە، ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت قوراللىق بۇلاڭچىلىق قىلغان-لارنى قاتتىق جازالاش ھەققىدە قارار چىقىرىپ، بىر نەچچە كۈ-شىگە ئۆلۈم جازاسى بەرگەن. ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت ئەزالىرىنىڭ 1945 - يىلىنىڭ بېشىدىكى 24 - سانلىق يىغىنىدا چىقىرىلغان قارارىدا: «ھازىر بەزى قانۇنسىز ئۇنسۇرلار پۈتكۈل خەلقىمىز قوراللاندۇرۇلغان پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئاھالىلەرنىڭ ئۆيلە-رىگە باستۇرۇپ كىرىپ، بۇلاڭچىلىق، زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىپ ئىنقىلابىي تەرتىپكە بۇزغۇنچىلىق قىلماقتا. مۇنداق ئە-ھۋالغا قارشى قەتئىي كۈرەش قىلىپ، ئىنقىلابىي تەرتىپنى مۇستەھكەملەش لازىم. شۇنىڭ ئۈ-چۈن: (1) بۇلاڭچىلىق، باسقۇنچىلىق قىلغان جىنايەتچىلەر قاتـ-تىق جازالىنىپ، ئۇلارغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلىدۇ؛ (2) ئازاد-لىق ئىنقىلابىمىزدىن كېيىن خالىغانچە قورال ئىشلىتىپ، خالـ-غانچە يامان ئىشلارنى قىلغان ئوسمان تۆڭگان ۋە قۇتلۇقلارغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلسۇن» دېيىلگەن. ئادەم ئۆلتۈرگەنلەرگە ئۆ-لۈم جازاسى بېرىلگەنلىكى ھەققىدە سۆزلەپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجـ-تى يوق. بۇلاڭچىلىق، باسقۇنچىلىق قىلغانلارغا ئەھۋالنى پەرق-لەندۈرمەي بىردەك ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەنلىكىنى ئېغىر جازا بەرگەنلىك دەپ قاراش كېرەك. ئەمەلىيەتتە، ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەنلەر بۇلارلا ئەمەس. 1944 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا سۈيدۈڭ-كۈرە ئېلىنغاندا، خەنزۇ پۇقرالارنى ئۆلتۈرگەن لاتىفقا ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەن؛ سۈيدۈڭ ئازاد بولغاندىن كېيىن، بۇلاڭچىلىق قىلغان ئىسمائىل، مۇقانلارغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەن؛ چۆچەك ئازاد بولغاندىن كېيىن بۇلاڭچىلىق قىلىپ ئادەم ئۆلتۈرگەن مۇقاش قاتارلىق 3 جەڭچىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىلىپ، ئاممـا ئالدىدا ئىجرا قىلىنغان؛ شىخو ئېلىنغاندا، بىر خەنزۇ ئايالغا باسقۇنچىلىق قىلغان ۋەزۋوت كوماندىرى مۇقتارغىمۇ ئۆلۈم جازا-

سى بېرىلگەن. مۇنداق مىسالىلاردىن يەنە بىر نەچچىنى كۆرسـ-تىش مۇمكىن. 1945 - يىلى سۈيدۈڭ (ھازىرقى قورغاس) ناھىيىلىك ھاكىم ئىدارىسى يۇقىرىغا دوكلات يېزىپ، «لوسـ-گۈڭ يېزىسىدا تۈرۈڭانقان ياكى قېچىپ كېتىپ قايتىپ كەلگەن 50 نەچچە ئۆيلۈك خەنزۇ پۇقرانىڭ چارۋا ۋە مال - مۈلۈكىنى مۇسادىرە قىلىشقا بولمايدۇ، بارلىق مال - مۈلۈكنى ئۆز ئىگـ-سىگە بىخەتەر قايتۇرۇشقا كاپالەتلىك قىلىش كېرەك» دەپ يول-يورۇق بەرگەن. ئالتاي ۋالىي مەھكىمىسى 1945 - يىلى 11 - ئايدا خەنزو پۇقرالارنىڭ ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش توغرىسىدا 6 مادداىلىق بەلگىلىمە چىقارغان؛ 1946 - يىلى 3 - ئايدا دېھقانلارغا يەر تەقسىم قىلغاندا، خەنزۇ پۇقرالارغا ئوخ-شاشلا يەر تەقسىم قىلىپ بېرىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چىقار-غان. شۇنىڭدەك، باشقا مەكتەپلەرگە ئوخشاش خەنزۇ مەكتەپنىمۇ ئەسلىگە كەلتۈرگەن؛ باشقا گېزىتلەر قاتارىدا خەنزۇچە گېزىت چىقارغان؛ خەنزۇلار جەمئىيىتىنى تەسىس قىلغان. بۇ مىسالىلار 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ قانداقتۇر «باشقا مىللەتكە قارشى ئىنقـ-لاب» ئەمەسلىكىنى، 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ دەسلەپكى مەزگىل-دە، يەنى غۇلجا شەھىرىدە ئۇرۇش بولۇۋاتقان كۈنلەردە ئىنقىلاب سېپىگە كىرىۋالغان ئاز ساندىكى يامان نىيەتلىك كىشىلەر بەزى يامان ئىشلارنى قىلغان بولسىمۇ، لېكىن 3 ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ مەسىلىلەرگە جىددىي قاراپ، ئۇنىڭغا ئۆز ۋاق-تىدا مۇناسىپ تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، ئۇنداق يامان ئەھۋاللار-نىڭ داۋاملىق يۈز بېرىشىنىڭ ئالدىنى ئالغانلىقىنى، بۇنىڭغا ئوخشاش ئايرىم ئەھۋاللارنىڭ 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ تۈپ سىيا-سىي يۆنىلىشىگە ۋە خاراكتېرىگە داغ تەككۈزەلمەيدىغانلىقىنى تو-لۇق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

3 ۋىلايەت ئىنقىلابى «خەنزۇلارنى ئۆلتۈردى، قىردى» دې-گەن مەسىلە ئۇستىدە ئازراق توختىلىپ ئۆتەي.

3 ۋىلايەت ئىنقىلابى خۇددى يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ مىللىي زۇلۇم ۋە ئېكسپىلاتاتسىيىسىگە تاقەت قىلىپ تۇرالماي، سەۋرى قاچىسى تولغاندا پارتلىغان بولۇپ، ئۇنىڭدىن ئىلگىرى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ھەممىلا يەردە ھوقۇقنى ئۆزىنىڭ گۇماشتىلىرىغا تۇنۇۋۇپ، يەرلىك ئاز سانلىق مىللەت خەلقلىرىگە ھېچقانداق ھوقۇق بەرمىگەنىدى. مانا مۇشۇنداق ئەھۋال بىر قىسىم ئاممىنىڭ ئېڭىدا «مىللىي زۇلۇم ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە خەنزۇلاردىن كېلىۋاتىدۇ» دېگەن خاتا قاراشنى پەيدا قىلىپ قويغان. غۇلجا شەھىرىگە ھۇجۇم باشلانغاندىن كېيىن، پۈتۈن شەھەر خەلقى قولىغا تاياق ـ توقماق ئېلىپ كەڭ كۆلەمدە قوزغىلىپ، پارتىزانلارنىڭ ھۇجۇمىغا يېقىندىن ماسلاشتى، گومىنداڭ ھەربىي قىسىملىرى ھەرەمباغ تەرەپكە قېچىپ ببرىپ مۇداپىئەلىنىۋالدى. بۇ چاغدا غۇلجا شەھىرىنىڭ بىر تەرىپى تىنچ بولسىمۇ يەنە بىر تەرىپىدە قاتتىق ئۇرۇش بولۇۋاتاتتى. گومىنداڭ قىسىملىرى «قوغدىنىش ئەترىتى قۇرۇش» باھانىسى بىلەن بازار ئىچىدىكى خەنزۇ پۇقرالارغا قورال تارقىتىپ بەرگەن بولغاچقا، شەھەر خەلقى ھۇجۇمغا ئاتلانغاندا، گومىنداڭ قوراللاندۇرغان ئاشۇ خەنزۇ پۇقرالار ئىچىدىكى بەزى كىشىلەر ئايرىم جايلاردا خەلققە قارىتىپ ئوق چىقىرىپ ئادەم ئاتقان. بۇنىڭدىن باشقا يەنە غۇلجا شەھەرلىك باش ساقچى ئىدارىسى ئىشغال قىلىنغاندىن كېيىن، گومىنداڭ ساقچىلىرى ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈپ، ھاجەتخانىغا ياكى سېپىل تۇۋۇگە كۆمۈۋەتكەن 238 نەپەر ھەر مىللەت خەلقىنىڭ جەسىتى تېپىلغان. بۇنى كۆرگەن ئاممىنىڭ غەزىپى تېخىمۇ كۈچەيگەن. بۇ ئەھۋاللار بىر تەرەپتىن، بىرقىسىم ئاز سانلىق مىللەت ئاممىسىنىڭ «بىزنىڭ دۈشمىنىمىز زادى كىم؟» دېگەن مەسىلىدىكى مۇجمەل، ھەتتا خاتا تونۇشىنى مەلۇم دەرىجىدە كۈچەيتىۋەتكەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن،

بەزى يامان نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ يامان ئىشلارنى قىلىشىغا باھانە تېپىپ بەرگەن. بەزى كىشىلەر مۇشۇنداق مۇرەككەپ ئەھۋال ئاستىدا يوز بەرگەن يامان ئىشلارنى كۆپتۈرۈپ كىشىلەرنى قايمۇقتۇرۇشقا ئۇرۇنغان. قانداق ئەھۋالنىڭ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، پۇقرالارنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى خاتا. ئەينى ۋاقىتتىمۇ كۆپلىگەن كىشىلەر بۇ مەسىلىگە ئېپسۇسلانغان. 3 ۋىلايەت رەھبەرلىرىمۇ بۇ خاتالىقلارنى تونۇپ يېتىپ ئۆزلىرىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكەن. بۇ جەريانىدا زادى قانچىلىك پۇقرا ئۆلدى؟ ئەينى ۋاقىتتا خەنزۇ پۇقرالاردىن 178 كىشى ئۆلگەن دەپ ئاڭلايتتۇق. كېيىنكى ۋاقىتتا بەزىلىرى 50 ـ 60 مىڭ كىشى ئۆلتۈرۈلگەن دېسە، ھەتتا ئايرىم كىشىلەر «3 ۋىلايەت ئىنقىلابى داۋامىدا خەنزۇلار پۈتۈنلەي قىرىپ تاشلاندى» دەپ قالايمىقان جۆيلۇپ، ئىتتىپاقلىققا تەسىر يەتكۈزمەكچى بولدى. مېنىڭچە بۇ گەپلەرنىڭ ئاساسى يوق. 1944 ـ يىلى ئىلىدا خەنزۇلارنىڭ نوپۇسى زادى قانچىلىك ئىدى؟ ئېسىمدە قېلىشچە، شۇ چاغدا غۇلجا شەھىرىدىكى خەنزۇ ئاھالىسى ئىلى ۋىلايىتىدىكى ئومۇمىي خەنزۇ ئاھالىسىنىڭ تەخمىنەن يېرىمىنى تەشكىل قىلاتتى. غۇلجا شەھىرىدە 40 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا 15 باشلانغۇچ مەكتەپ (رۇس گىمنازىيىسىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) بولۇپ، ئۇنىڭ بىرسىلا خەنزۇ ـ خۇيزۇ مەكتىپى ئىدى. ئۇنىڭدا 10 نەچچە سىنىپلىق ئوقۇغۇچى بار ئىدى. شۇنىڭغا قاراپلا شۇ چاغدا غۇلجا شەھىرىدە ۋە ئىلى ۋىلايىتىدە قانچىلىك خەنزۇ ئاھالىسى بارلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. 1944 ـ يىلى 3 ۋىلايەت دائىرىسىدە 50 ـ 60 مىڭ خەنزۇ ئاھالىسى بولغانمۇ ـ يوق؟ ئاپتونوم رايونلۇق ستاتىستىكا ئىدارىسىنىڭ يېقىندا ئېلان قىلغان مەلۇماتىدىن قارىغاندا، 1944 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا 3 ۋىلايەت دائىرىسىدە 36 مىڭ 500 خەنزۇ ئاھالىسى بولغان. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى داۋامىدا ئۆلگەن ئەسكەرلەر بىلەن پۇقرالارنىڭ سانىنى ئېنىقلاپ چىقىش تەس. ئايرىم

جايلاردا ئۆلگەن پۇقرالار ئەسكەرلەردىن كۆپ بولغان. مەسىلەن، گومىنداڭ ئەسكەرلىرى غۇلجا شەھىرىدىن قېچىپ ھەرەمباغ گا- زار مىسىغا كىرىۋالغاندا، ئۇلارنىڭ ئەسكىرىي كۈچى 1500 ئەتـ- راپىدا بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ يالغان تەشۋىقاتلىرىغا ئالدىنىپ شۇلار تەرەپكە بېرىۋالغان «قوغدىنىش ئەترىتى» نىڭ ئەزالىرى، پۇقرالار ۋە ئۇلارنىڭ بالا ـ چاقىلىرىنى قوشقاندا ئۇلارنىڭ سانى جەمئىي 8800 كىشىگە يەتكەن. 2 ئايدىن كۆپرەك داۋاملاشقان مۇھاسىرە جېڭىدە گومىنداڭ گازارمىسىغا (ھەرەمباغ قاتارلىق جايلارغا) كۈندە مىنامىيوت ۋە زەمبىرەك ئوقلىرى ئېتىلىپ تۇرغان.

3 ئىلايەت تەرەپ گومىنداڭنىڭ بىر ۋالىيسىنى، بىر گېنې- رالىنى ۋە پولك، روتا كوماندىرى دەرىجىلىك بىر قانچە 100 ئوفىتسېرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان جەمئىي 6400 نەپەر ئەسىرنى گومىنداڭ تەرەپكە قايتۇرۇپ بەرگەن. 3 ئىلايەت تەرەپنىڭ كۆپ- لىگەن ھەربىي ئەسىرلەرنى ئىنسانپەرۋەرلىك يۈزىسىدىن گومىن- داڭ تەرەپكە ئۆتكۈزۈپ بەرگەنلىكىنىڭ ئۆزىلا 3 ئىلايەت ئىنقىلا- بىنى قارىلايدىغان ئېغۇالارغا ناھايىتى ئوبدان جاۋاب بۇلالايدۇ. بۇ يەردە مەن «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى» نىڭ 1993 ـ يىلى 1 ـ يانۋار سانىغا بېسىلغان يولداش سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ «ر- ئىس ماۋزېدۇڭ بىلەن بىللە بولغان كۈنلەردە» ناملىق ئەسلىمە- سىدە تىلغا ئالغان مۇنداق بىر ئىشنى كىتابخانلارنىڭ ئېسىگە سېلىپ قويۇشنى لايىق كۆردۈم: «3 ئىلايەت ئىنقىلابى ۋاقتىدا ئىلىدىن ئۇرۇمچىگە قېچىپ كېلىۋالغان بەزى گومىنداڭ ئەمەل- دارلىرى، پومېشچىك ۋە باي سودىگەرلەر ئازادلىقتىن كېيىن جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ سابىق شىنجاڭ بيۇروسىغا بېسىم كە- رىپ، سەيپىدىندىن ھېساب ئالماقچى بولغاندا، گېنېرال ۋاڭ جېن ئوتتۇرىغا چىقىپ ئۇلارنى ھەيدىۋەتكەن. كېيىن رەئىس ماۋزېدۇڭ بۇنى ئاڭلاپ سەيپىدىنگە: ۋاڭ جېن توغرا قىلىپتۇ،

مەسىلە ئۇنداق ئاسان ھەل بولۇپ كەتمەيدۇ. مۇندىن كېيىن يەنە ئوتتۇرىغا چىقىشى مۇمكىن. ئەگەر ئۇلار يەنە 3 ئىلايەت ئىنقىلابى خەنزۇلارنى ئۆلتۈردى، دەپ سىز بىلەن ھېسابلاشماقچى بولسا، سىز باشقىنى دېمەي زۇزۇڭتاڭ شىنجاڭدا ئۆلتۈرگەن ئۇيغۇرلار- نىڭ سانىنى ئۇلارنىڭ ئالدىغا تاشلاپ قويۇڭ، ئۇلار ئۆزلىرى ھېسابلىشۇالسۇن» دېگەن. كېيىنكى يىللاردا بۇ مەسىلىنىڭ يەنە ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە تەكرار ئوتتۇرىغا چىقىشى، خۇددى ماۋجۇشىئېيتقاندەك مەسىلىنىڭ ئۇنداق ئاسان ھەل بولۇپ كەتـ- مەيدىغانلىقىنى كۆرسەتتى. دېمەك، ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەز- گىلىدىكى بەزىبىر قالايمىقانچىلىقتىن پايدىلىنىپ، بۇلاڭچىلىق، زوراۋانلىق، لۇكچەكلىك قىلمىدىغانلار ۋە باشقا جىنايى ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلاردىن پۈتۈنلەي خالىي بولۇش تەس، ئاز ساندىكى يامان ئادەملەرنىڭ يامان ئىشلىرى شۇ چاغدىكى ئايرىم ئەھۋال بولۇپ، ئۇنى 3 ئىلايەت ۋاقتىلىق ھۆكۈمىتىنىڭ مىللىي سىياسىتىدىن پەرقلەندۈرۈش زۆرۈر. 3 ئىلايەت ۋاقتىلىق ھۆكۈ- مىتى بۇ خىل ئەھۋاللاردىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ئۇنداق ئىشلا- رنى توسۇش ۋە ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن نۇرغۇن ئۇنۇملۇك خىزمەتلەرنى ئىشلىگەنلىكىنى ئەستىن چىقىرىپ قويماسلىقىمىز لازىم.

بىز تارىخىي ۋەقەلەرگە باھا بېرىشتە ھەقىقەتنى ئەمەلىيەت- تىن ئىزدەشىپرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇپ، مەسىلىلەرنى تارىخىي ماتېرىيالىزملىق نۇقتىئىنەزىرى بىلەن كۆزىتىشىمىز، 3 ئىلايەت ئىنقىلابىغا باھا بېرىشتىمۇ ئۇنىڭ مۇھىم يۆنىلىشىگە، ماھىيىتى- گە، ئاساسىي ئېقىمىغا ۋە ئۇنىڭ تارىخىي رولىغا، جۇملىدىن ئۇنىڭ ئەڭ ئاخىرقى نەتىجىسىگە قارىشىمىز لازىم. ھەرقانداق بىر ئىنقىلاب تارىخىي تەرەققىياتىنىڭ يۆنىلىشىگە ۋە خەلقنىڭ مەنپەئىتىگە ئويغۇن بولسا توغرا بولغان بولىدۇ، ئۇ چوقۇم خەلقنىڭ ھىمايىسىگە ۋە قوللىشىغا ئېرىشىدۇ. ئەگەر ئۇنىڭ

ئەكسىچە بولسا خاتا بولغان بولىدۇ، ئەكسىلئىنقىلاب بولىدۇ هەمدە چوقۇم خەلقنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرايدۇ. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى دەل تارىخىي تەرەققىياتنىڭ يۆنىلىشىگە ۋە خەلقنىڭ مەنپەئىتىگە ئۇيغۇن بولغاچقا، شىنجاڭدىكى هەر مىللەت خەلقىنىڭ هىمايىسىگە ۋە زور كۈچ بىلەن قوللىشىغا ئېرىشكەن. كومۇنىستلار هەرقاچان، هەرقانداق جايدا هەرقانداق ئىشنى قىلماقچى بولسىدىكەنمىز، خۇددى يولداش دېڭ شياۋپىڭنىڭ ئېيتقىنىدەك، ئالدى بىلەن ئۇنى كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ خالايدىغان - خالمايدىغانلىقىغا، قوللايدىغان - قوللىمايدىغانلىقىغا قارىشىمىز لازىم. شۇنداقلا بىرەر مەسىلىگە باها بېرىشتىمۇ، خەلق مەنپەئىتىگە پايدىلىقمۇ - يوق، خەلق قوللامدۇ - يوق؟ دېگەن ئاساستا باها بېرىش لازىم.

يەنە شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، هەرقانداق بىر كۈرەش، هەرقانداق بىر ئىنقىلابىي هەرىكەت غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئۆزى مۇۋاپىق دەپ بىلگەن قوشنا دۆلەتلەرنىڭ يارىدەمىنى قوبۇل قىلماي تۇرالمايدۇ. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىمۇ بۇنىڭ سىرتىدا ئەمەس. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى 500 مىليون نوپۇس (شۇ ۋاقىتتا) قا ئىگە جۇڭگونىڭ چەت بىر چېگرا رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان قوراللىق كۈرەش بولغاچقا، ئۇ 3 ۋىلايەتكە قوشنا بولغان سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ هەر جەهەتتىن قوللىشى ۋە يارىدەمىگە ئېرىشكەن. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ سوتسىيالىستىك سوۋېت ئىتتىپاقىغا تايىنىپ ئېلىپ بېرىلغانلىقى 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ خاراكتېرىنى بەلگىلەشتىمۇ ئاساسىي ئامىل بولۇپ هېسابلىنىدۇ. ئەمما، بۇنىڭدىن بىلەن 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنى «سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قىلغانئىشى» دېيىشكە بولمايدۇ. ئىنقىلابنى ئېكسپورت قىلىشقا مۇمكىن بولمىغاندەك، ئۇنى ئىمپورت قىلىشمۇ مۇمكىن ئەمەس. پەقەت ئېزىلگەن خەلق، خورلانغان مىللەتلا ئىنقىلابقا تەشنا بولىدۇ. تاشقى ئامىل پەقەت ئىچكى ئامىل ئارقىلىقلا رول ئوينىيا-

لايدۇ. خەلق قوراللىق ئىنقىلاب قىلىشنى خالىمىسا، ئۇلارنىڭ قولىغا قورال تۇتقۇزۇپ ئىنقىلاب قىلىشقا مەجبۇرلىغان هالەتتە-مۇ ئۇنداق ئىنقىلاب غەلىبە قازىنالمايدۇ. باشقا دۆلەتنىڭ يارىدىمى هەرقانچە چوڭ بولغان تەقدىردىمۇ، تۇپ مەسىلە يەنىلا خەلقنىڭ ئىنقىلاب قىلىشنى خالاش - خالىماسلىقىدا.

يېقىنقى ئېيتقاندا، 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى شىنجاڭغا ئوخشاش جەمئىيەت تەرەققىي قىلمىغان، فېئودالىلىق ئىقتىساد ئاساس قىلىنغان، مۇتلەق كۆپ ساندىكى خەلق ئاممىسى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان، مىللىي زۇلۇم ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە ئىنتايىن ئېغىر بولغان بىر رايوندا، شۇنداقلا بىرەر سىياسىي پارتىيىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكى بولمىغان ئەھۋالدا ئېلىپ بېرىلغان مىللىي ئازادلىق هەرىكىتى بولۇش بىلەن بىرگە، خۇددى رەئىس ماۋزې-دۇڭ ئېيتقاندەك، جۇڭگو دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ بىر قىسمى. شۇڭا 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى شىنجاڭدىكى هەر مىللەت خەلقىنىڭ مەڭگۈ پەخىرلىنىشىگە ئەرزىيدىغان شانلىق ۋە شەرەپلىك تارىخىي سەهىپە بولۇپ قالىدۇ.

بىز 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ مۇساپىسى ۋە تارىخىي تۆھپىلىرىنى ئەسلىگىنىمىزدە، يولداش دېڭ شياۋپىڭنىڭ جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش نەزەريىسى ۋە پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۇشىيەنىدە چىڭ تۇرۇپ، باش شۇجى جياڭ زېمىن يادرولۇقىدىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەتراپىغا زىچ ئۇيۇشۇپ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ توغرا رەھبەرلىكىدە پارتىيىنىڭ تۇرلۇك فاكتېر، سىياسەتلىرىنى، جۇملىدىن مىللىي سىياسەتنى، شۇنداقلا «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» نى ئومۇميۈزلۈك، ئەستايىدىل ۋە ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلىق، هەمكارلىق ئاساسىدىكى يېڭىچە سوتسىيالىستىك مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنى ئۇزلۇكسىز مۇستەهكەملەپ ۋە راۋاجلاندۇرۇپ، هەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئور-

تاق گوللىنىشىنى ھەقىقىي ئىشقا ئاشۇرۇپ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ئىشلىرى ۋە سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىدا تېخىمۇ زور غەلبە بىلەرنى قولغا كەلتۈرۈشىمىز لازىم. مەن 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتناشقانلىقىم ئۈچۈن، كۆرگەن ۋە بىلگەن ئەھۋاللارغا ئاساسەن ئۆزۈمنىڭ بەزى قاراشلىرىمنى ئوتتۇرىغا قويدۇم. مۇۋاپىق بولمىغان ياكى تولۇق بولمىغان يەرلىرى بولسا، يولداشلارنىڭ تۈزىتىپ ياكى تولۇقلاپ قويۇشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

1996 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى

(ئاپتور: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ سابىق مۇئاۋىن مۇدىرى)

جاۋابكار مۇھەررىر: **تۇرغۇن ئۆمەر**

نەنجىڭگە سەپەر

خەمىد سۇلتان

مەن بۇ ئەسلىمەمنى خېلى بالدۇرلا يازماقچى ئىدىم. ئەپسۇسكى بېشىمدىن ئۆتكەن سەرگۈزەشتىلەر تۈپەيلى، ئەسلىمىگە ئائىت بىرمۇنچە ماتېرىيال، فوتو سۈرەت، خاتىرىلەر قاتارلىق مۇھىم نەرسىلەردىن ئايرىلىپ قالدىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ 1946ـيىلدىكى ئىش بولغاچقا ئارىدىن 47 يىل ئۆتۈپ كەتتى. گەرچە ۋاقىت جەھەتتە كېچىكىپ قالغان بولساممۇ، ئەمما يادىمدا قالغان خاتىرىلەرگە ئاساسەن بۇ ئەسلىمەمنى يېزىپ، 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ 50 ـ يىللىقىنى خاتىرلەش مەرىكىسىگە بېغىشلايمەن.

1944 ـ يىلى 9 ـ ئايدا، ئىلى ۋىلايىتىنىڭ نىلقا ناھىيىسىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى پارتىلىغان 3 ۋىلايەت خەلقىنىڭ مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابى غۇلجا شەھىرىنى ئازاد قىلدى. گومىنداڭنىڭ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ئارمىيىسىنى يوقۇتۇپ، ناھايىتى تېز ۋاقىتتىلا ئىلى، تارباغاتاي، ئالتايدىن ئىبارەت 3 ۋىلايەتنى ئازاد قىلدى. مىللىي ئارمىيە يەنە ھۇجۇمنى داۋاملاشتۇرۇپ غەلبىسىرى شەرققە قاراپ ئىلگىرىلەپ، جىڭ، شىخونى بۆسۈپ ئۆتۈپ، 1945 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا ماناس دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىغىچە ئىلگىرىلەپ كىردى.

ئەنە شۇ چاغدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى جياڭ جېيشىنىڭ رادىئو ئارقىلىق: «بىز چېگرا خەلقلىرىنىڭ مۇختارىياتىنى بېرىش

مىز» ، دەپ جاكارلىغاندىن كېيىن، شىنجاڭ خەلقىنىڭ، جۈملىدىن 3 ۋىلايەت خەلقلىرىنىڭ گومىنداڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى ئېلىپ بارغان قوراللىق كۈرىشى توختىدى.

جياڭ جيېشى يۇقۇرىدا بايان قىلىنغان رادىئو ئارقىلىق جاكارلىغان سۆزىگە ئاساسەن، 1945 - يىلى 10 - ئاينىڭ 4 - كۈنى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ سۆھبەت ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن تەيىنلىگەن ۋەكىلى گېنېرال جاڭ جىجۇڭ ئايروپىلان بىلەن چوڭچىڭدىن ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىدۇ.

3 ۋىلايەت تەرەپنىڭ ۋەكىللىرى: رەھىمجان سابىر ھاجى، ئۇبۇلخەيرتۆرە، ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق 3 كىشى بولۇپ، ئۇلار 2 كۈن ئاۋۇال (10 - ئاينىڭ 12 - كۈنى) ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن تىنچلىق سۆھبىتىنىڭ 1 - باسقۇچى 1945 - يىلى 10 - ئاينىڭ 17 - كۈنى رەسمىي باشلىنىدۇ. دەسلەپتە ھەر 2 تەرەپ ئۆز مەيدانلىرىدا چىڭ تۇرىدۇ. سۆھبەتتە ئانچە ئىلگىرىلەش بولمايدۇ. لېكىن، 1 - نۆۋەتلىك مۇزاكىرىگە قاراغاندا، 2 - نۆۋەتلىك مۇزاكىرە يەر بىلەن ئاسمانەك پەرق قىلىدۇ. «بۇ ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشى بولسا، بىزنىڭ قۇۋۋەتلىك كۈچىمىزنى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تونۇغانلىقىدۇر. دېمەك، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن 120 سائەتلىك مۇزاكىرە قىلىشىمىز جەريانىدا، گومىنداڭ ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى بىزلەرنى 60 سائەت بومباردىمان قىلغان بولسىمۇ، بىز گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىللىرىنى 60 سائەت بومباردىمان قىلدۇق»① دەيدۇ، ئەخمەتجان قاسىمى يۇمۇرلۇق قىلىپ. دېمەك، سۆھبەت نۇرغۇنلىغان تالاش - تارتىش ۋە ئېلىشىشلاردىن كېيىن ئاندىن ۋۇجۇدقا كەلگەن پرىنسىپ بويىچە ئېلىپ بېرىلىدۇ.

① ئە. قاسىمى: «تاللانما ئەسەرلىرى»، 1950 - يىل نەشرى، 9 - بەتكە قارالسۇن.

2 تەرەپ تەپسىلىي مۇزاكىرە قىلغاندىن كېيىن، «مەركەزىي شىنجاڭدا يۈز بەرگەن قىسمەن ئۆزگىرىشنى ھەل قىلىش توغرىسىدىكى كۆرسەتمە لايىھىسى»نى يېزىپ چىقىدۇ.

مۇشۇ ئارىلىقتا 3 ۋىلايەت ۋەكىللىرى غۇلجىغا قايتىپ، شۇ يىلى 11 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ئۇلار يەنە ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىدۇ، جاڭ جىجۇڭ 14 - كۈنى ئۇلارنى قوبۇل قىلىدۇ.

29 - كۈنى، سۆھبەتنىڭ مەركىزىي نوقتىسى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەركىبى بىلەن ھەربىي قىسىملارنى ئۆزگەرتىپ تەشكىللەشتىن ئىبارەت 2 مادداغا يىغىنچاقلىنىدۇ. ئاخىرى 11 مادداغا رەسمىي ھۆججەت دەسلەپكى قەدەمدە مۇئەييەنلىشىدۇ. شۇنداق قىلىپ 1946 - يىلى 1 - ئاينىڭ 2 - كۈنى رەسمىي ھۆججەت بىلەن قوشۇمچە ھۆججەت (1) گە رەسمىي ئىمزا قويىلىدۇ. قوشۇمچە ھۆججەت (2) دىكى قىسىملارنى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىش مەسىلىسى يەنە سۆھبەت ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن قالدۇرىلىدۇ.

1946 - يىلى 1 - ئاينىڭ 6 - كۈنى جاڭ جىجۇڭ چوڭچىڭغا قايتىپ كېتىپ، 4 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئايروپىلان بىلەن يەنە ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىدۇ. بۇ قېتىم ئۇ مەركەزنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدىلا ئەمەس، بەلكى يەرلىك ئورۇننىڭ ھەربىي ۋە مەمۇرىي باشلىقى سالاھىيىتى بىلەن كېلىدۇ. ئۇ، 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئىلى تەرەپ ۋەكىللىرىنى قوبۇل قىلىدۇ. 4 - ئاينىڭ 7 - كۈنى جاڭ جىجۇڭ ئۇلارنى 2 - قېتىم قوبۇل قىلىپ، قوشۇمچە ھۆججەت (2) ئۈستىدە مۇزاكىرىلىشىدۇ. 6 مادداغا ئىبارەت قوشۇمچە ھۆججەت (2) گە 1946 - يىلى 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى رەسمىي ئىمزا قويۇلىدۇ.

دېمەك، 1 يىل 8 ئاي داۋام قىلغان غۇلجا ئۆزگىرىشىنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش مەسىلىسى ئۈستىدە ئىشلەنگەن خىزمەتلەر ئاخىرى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىنىدۇ.

تىنچلىق سۆھبىتى مۇڭەپپەقىيەتلىك ئاخىرلاشقاندىن كې-
يىن، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تەشكىلىي ئىسىملىكى
ئەنجىگە ھۆكۈمىتى مەمۇرىي ئىشلار پالاتاسى تەرىپىدىن 1946 -
يىلى 6 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئېلان قىلىنىدۇ. بۇنىڭ بىلەن
7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە يېڭى
ھۆكۈمەتنىڭ رەسمىي قۇرۇلغانلىقى جاكارلىنىپ، مىللىي ئىت-
تىپاقلىق، خەلقچىللىق ئاساسىدىكى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋۇ-
جۇدقا كېلىدۇ. ئەنجىگە گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تەپتىش پالاتاسى-
نىڭ باشلىقى يۇ يۈرىن ئايروپىلان بىلەن ئۈرۈمچىگە كېلىپ،
ھۆكۈمەت ئەزالىرىنىڭ قەسەمياد يىغىنىغا نازارەت قىلىشقا قاتنى-
شىدۇ.

1946 - يىلى 11 - ئايدا، ئەنجىگە ھۆكۈمىتى «گومىندا-
خۇي» (مىللىي قۇرۇلتاي) چاقىرماقچى بولىدۇ. بۇ، «ئاساسىي
قانۇن» تۈزۈش قۇرۇلتىيى بولۇپ، ئۇنى تېخى ئاساسىي قانۇننى
يۈرگۈزۈش قۇرۇلتىيى دېگىلى بولمايتتى.

ئەنجىگە ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇقتۇرۇشى شىنجاڭغا يېتىپ كەل-
گەندىن كېيىن، جاڭ جىجۇڭ بۇ ھەقتە مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەت-
جان قاسىمى بىلەن مەسلىھەتلىشىدۇ، ئۇ قاتنىشىشنى خالايدىغان-
لىقىنى بىلدۈرىدۇ. جاڭ جىجۇڭ بۇنىڭغا خۇش بولۇپ ماقۇل
بولىدۇ. شىنجاڭدىن قۇرۇلتايغا بېرىشقا تېگىشلىك ۋەكىل 18
نەپەر بولۇپ، 3 ۋىلايەت 7 سانىنى ئىگىلەيدۇ. ئۇلار: مۇئاۋىن
رەئىس ئەخمەتجان قاسىمى، مۇئاۋىن باش كاتىپ ئابدۇكېرىم
ئابباسوف، كېرىم ھاجى (خۇيزۇ)، خەمىد سۇلتان، ئەنۋەر
سالىجان (قازاق)، زىيا سەمىدى، ئابلەت مەخسۇم قاتارلىق 7
كىشىدىن ئىبارەت. قالغان 11 نەپەر ئادەم 7 ۋىلايەتتىن بولۇپ،
ئۇلار: خادىۋاڭ (قازاق، ئايال)، ئامىنە خانىم، ئەيسابەگ،
مەخسۇت تېيىپ، مادەمبەك (قىرغىز)، ۋۇجىڭبىن (موڭغۇل،
ئايال)، چاۋجاپ (موڭغۇل - ئايال)، مۇھەممەت ئىمىن، جاۋ

جېنفېڭ، ماگويى (خۇيزۇ)، مۇجىڭدا (شىبە) قاتارلىقلار.

1946-يىلى 11-ئاينىڭ 11-كۈنى ئەتىگەن سائەت 10 ئەترا-
پىدا، شىنجاڭ ۋەكىللىرى ئەنجىگدە چاقىرىلىدىغان قۇرۇلتايغا
قاتنىشىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىدىن ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ ئىچكىرىگە
قاراپ يولغا چىقتۇق. ۋەكىللەر بىلەن جەنوبىي شىنجاڭ گارنىزو-
نى (تىنچلىق ساقلاش) قىسىملىرىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى گېنې-
رال جاۋ شىگۇاڭ ھەم ئۇنىڭ رەپىقىسى ۋە بىر نەپەر فوتۇسۇرەت
مۇخبىرى، بىر كاتىپ شۇ ئايروپىلاندا بىللە ماڭدى (جاۋ شى-
گۇاڭ بولسا، سەپەر ئۈستىدىكى بىخەتەرلىك ئىشلىرى بىلەن
ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشلىرىغا مەسئۇل كىشى ئىدى).

ئايروپىلان كۆتۈرۈلۈپ ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ ھاۋا بوشلۇقى-
دا بىر ئايلىنىپ، شەرققە قاراپ يول ئالدى. تەخمىنەن بىر يېرىم
سائەت ئۇچقاندىن كېيىن قۇمۇل ئايرودرومىغا قوندى. قۇمۇلدا
بىر كېچە قونۇپ، ئەتىسى سەھەردە ئايروپىلان شەرققە قاراپ
ئۇچۇپ، كۆپ ئۆتمەي جاڭ يې شەھىرىنىڭ ئايرودرومىغا يېتىپ
كېلىپ قوندى. بۇ يەردىمۇ بىر كېچە قوندۇق. ئەتىسى، (11
- ئاينىڭ 13 - كۈنى) سەھەردە ئايروپىلان جاڭ يې ئايرودرومە-
دىن كۆتۈرۈلۈپ، لەنجۇغا قاراپ يول ئالدى. خېلى ئۇچقاندىن
كېيىن، ئايروپىلان خادىملىرىنىڭ بىرسى: «لەنجۇغا يېقىنلە-
شىپ قالدۇق» - دېدى. بىر ئازدىن كېيىن، ئايروپىلان بارغانچە
تۆۋەنلەپ، ئاستا لەنجۇ ئايرودرومىغا قوندى. ۋەكىللەرنىڭ كېلە-
شىنى كۈتۈپ تۇرغان گېنېرال تاۋ سىيۈ باشلىق گومىنداڭنىڭ
لەنجۇدىكى ھەربىي، مەمۇرىي ئەمەلدارلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا،
ماشىنىدا ئولتۇرۇپ لەنجۇ شەھىرىگە قاراپ يول ئالدۇق، كەچتە
كاتتا مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇق.

ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە ۋەكىللەر لەنجۇدا 2 كۈن تۇرىدىغان
بولدۇق. ئەتىسى، لەنجۇ شەھىرىنىڭ مۇھىم مەنزىرلىرىنى
ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. مەسىلەن، لەنجۇ شەھىرىنىڭ ئاۋات

رەستە ـ بازارلىرى، خۇاڭخې دەرياسى ئۇستىگە سېلىنغان كۆۋرۈك، خۇاڭخې دەرياسىنىڭ 2 ياقىسىدىكى ئادەملەرنىڭ «تۇلۇم قېيىق» (تۇلۇم سال) بىلەن دەريانىڭ ئۇ قېتىمدىن بۇ قېتىغا ئۇزۇپ ئۆتۈشلىرى قاتارلىقلارنى كۆردۈق.

2 ـ كۈنى لەنجۇ شەھىرىدىن 60 كىلومېتىر كېلىدىغان ئارىلىقتىكى مەشھۇر شىك لوڭشەن تېغىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. شىك لوڭشەن تېغى ئانچە ئېگىز بولمىغان ئىدىرسىمان تاغ بولۇپ، ئېيتىشلىرىچە ياخشى ئارامگاھ ئىكەن. ئۇنىڭ مەنزىرىسى ھەقىقەتەن گۈزەل ھەم كۆركەم بولۇپ، پۈتكۈل تاغ ياپيېشىل قارىغاي، ئارچا ۋە باشقا ھەرخىل دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان، ھەممە ياقتا رەڭمۇ رەڭ گۈل ـ گىياھلار خۇشبۇي ھىد چېچىپ تۇرغان، ئۇنىڭ ساپ ھاۋاسى ۋە جىمجىتلىقى ھەقىقەتەن ئارامگاھلىققا خاس كىشىنىڭ كۆڭلىگە ئارام بەخش ئېتىدىكەن.

تاغنىڭ ئۇستىگە چىقىش ئۈچۈن چىرايلىق پەلەمپەيلىك يول ياسالغان بولۇپ، ئادەم ئانچە ھارغىنلىق ھېس قىلمايلا تاغنىڭ ئۇستىگە چىقالايدىكەن. تاغنىڭ ئۇستىگە چىققاندىن كېيىن، قەدىمىي ئۇسلۇبتا ياسالغان قەسىر كۆرۈندى. يول باشلىغۇچى بىزنى ئەنە شۇ قەسىرنىڭ ئىچىگە باشلاپ ماڭدى ۋە «مانا بۇ تارىخنى ئۆتكەن مەشھۇر زات چىڭگىزخاننىڭ ھەيكىلى» دېدى. ھەيكەلنىڭ يان تەرەپ تامدىكى ئېسىقلىق تۇرغان ئوقيا چىڭگىزخان ئىشلەتكەن ئوقيا ئىكەن.

دەرۋەقە، چىڭگىزخاننىڭ ھېلىقى ھەيكىلى تەخمىنەن 6 مېتىر ئېگىز بولۇپ، ھەيكەل 2 قولىنى 2 يوتىسىغا قويۇپ ئولتۇرغان ھالەتتىكى شەكىل بويىچە قاتۇرۇلغان (ياسالغان) بولغاچقىمۇ، گويا خۇددى ھايات چىڭگىزخاننىڭ ئولتۇرغان ھالەتتىكى ئوبرازىنى ئەكس ئەتتۈرەتتى. چىڭگىزخان ئىشلەتكەن ئوقيا ناھايىتى پۇختا ئىشلەنگەن بولۇپ، ئادەتتىكى ئوقياغا زادى ئوخشىمايتتى.

«يۇرتداشلار ئۇيۇشمىسى» دا

ئەينى يىللاردا تۇرلۇك سەۋەبلەر تۈپەيلى، شىنجاڭدىن لەنجۇغا بېرىپ ئىستىقامەتتە بولۇۋاتقان يۇرتداشلار خېلى بار ئىكەن. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ «يۇرتداشلار ئۇيۇشمىسى»نى قۇرۇپ، شۇ ئارقىلىق پائالىيەت ئېلىپ بارىدىكەن.

مەزكۇر «ئۇيۇشما»نىڭ رەئىسى غۇلجىلىق ئىسمائىل ئەپەندى دېگەن كىشى ئىكەن. لەنجۇدىكى يۇرتداشلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك «يۇرتداشلار ئۇيۇشمىسى»غا ئەزا ئىكەن. ئۇلار ۋەكىللەرنىڭ لەنجۇغا كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقاچقا، بىز بىلەن كۆرۈشكىلى كەلدى. سالام ـ سائەتلىشىپ، دىدار كۆرۈشكەنلىكىدىن خۇرسەن بولۇشتى.

ئۇلار قايتار ۋاقتىدا، ئەخمەتجان قاسىمنى «يۇرتداشلار ئۇيۇشمىسى»غا قەدەم تەشرىپ قىلىشقا تەكلىپ قىلدى. ئەخمەتجان قاسىمى ئۇلارنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ، ۋاقتى قەرەلىدە «يۇرتداشلار ئۇيۇشمىسى»غا باردى. ئۇلار تەييارلىنىپ ھازىر بولغان ئىكەن، ئەخمەتجان قاسىمى زالغا قەدەم تەشرىپ قىلىشى بىلەن، پۈتكۈل زالدىكى يۇرتداشلار ئورنىلىرىدىن تۇرۇپ ئالقىش سادالىرى ئىچىدە ئەخمەتجان قاسىمغا ھۆرمەت ۋە ئىھتىرام بىلدۈرۈپ قارشى ئالدى.

سالام ـ سائەتتىن كېيىن، «ئۇيۇشما» رەئىسى ئىسمائىل ئەپەندى ئاز ھەم ساز قارشى ئېلىش نۇتقى سۆزلىدى، ئاندىن كېيىن، ئەخمەتجان قاسىمنى سۆزگە تەكلىپ قىلدى. زالدىكىلەر قاتتىق ئالقىش يادىراتتى.

ئەخمەتجان قاسىمى:

— ئەزىز يۇرتداشلار، ھەممەلەرنىڭزلەرگە يۇرتىمىز خەلقى

نامىدىن قېرىنداشلارچە سالام! بىز يۇرتداشلار بىلەن دىدار كۆ-
رۈشكەنلىكىمىز ئۈچۈن كۆپ خۇرسەنمىز! خەبەرلەرىڭىز بارىكى،
بىز ئىنقىلاب قىلدۇق. ئىلى، تارباغاتاي ۋە ئالتايلاردىن ئىبارەت
3 ۋىلايەت ئازاد ئېتىلدى.
غەلىبىسىرى ئالغا ئىلگىرىلەۋاتقان پەيتتە نەنجىڭ مەركىزي ھۆ-
كۈمەت تەرەپتىن سۆھبەت ئارقىلىق تىنچ يول بىلەن مەسىلىنى
ھەل قىلىش ئىستىكى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بىز ھەم بۇنى ماقۇل
كۆرۈپ، 2 ئوتتۇرىدا تىنچلىق سۆھبىتى باشلىنىپ، نەتىجىدە
11 مادىدىن ئىبارەت بىتىم ئىمزالىنىپ، شۇ بىتىم روھىغا بىنا-
ەن ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت ۋۇجۇدقا كەلدى.
نەنجىڭدىكى مەركىزي ھۆكۈمەت گومىنداخۇي (مىللىي قۇ-
رۇلتاي) چاقىرماقچى بولۇپ، بىزلەرنى ئاشۇ قورۇلتايغا قاتنا-
شىشقا تەكلىپ قىلدى. بىزنىڭ بۇ قېتىمقى سەپىرىمىز ئەنە شۇ
قۇرۇلتايغا ئىشتىراك قىلىش ئۈچۈندۇر. سەپەر ئۇستىدە لەنجۇ
شەھىرىگە كەلگەندىن سۇڭ، سىزلەر بىلەن كۆرۈشۈپ تۇرۇپتە-
مىز. بۇ بىر قىممەتلىك ئۇچرىشىش بولدى. سىزلەرنىڭ «يۇرت-
داشلار ئۇيۇشمىسى» تەسىس قىلىپ، شۇ ئارقىلىق پائالىيەت
ئېلىپ بارغانلىقىڭىزلار بىزنى تولىمۇ خۇشاللاندۇردى...
كۆرۈشۈش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئىسمائىل ئەپەندىنىڭ
ھەمراھلىقىدا «يۇرتداشلار ئۇيۇشمىسى»نىڭ ئىش ئورنى بىنا-
سى، ئىشخانىلىرىنى كۆرۈپ، ئۇلار بىلەن خۇشلىشىپ قايتتۇق.
شۇنىڭ بىلەن لەنجۇدىكى 2 كۈنلۈك پائالىيىتىمىز ئاخىرلاشتى.
11 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى لەنجۇدىن شاڭخەيگە قاراپ ئۇچۇش-
نى داۋاملاشتۇردۇق. لەنجۇدىن ئۇچقان ۋاقتىمىز چۈشتىن كې-
يىن بولغاچقا، ئايروپىلان خېلى ئۇچقاندىن كېيىن، يول ئۇستى-
دە ئايروپىلان ماي قاچىلاشقا توغرا كەلگەن بولسا كېرەك، ئايرو-
پىلان خەنكو شەھەر ئايرودرومىغا قوندى. ماي قاچىلىنىپ بولغاچ-
قىدىن كېيىن شاڭخەيگە قاراپ ئۇچتۇق. بىر ئاز ئۇچقاندىن كې-

يىن، ھاۋا بۇلۇتلىشىپ يامغۇر يېغىشقا باشلىدى. ئايروپىلان
بۇلۇتلار ئارا ئۇچۇشنى داۋاملاشتۇرماقتا. كۆن بارغانسىرى كەچ-
كىرىپ، قاش قارايغان ۋاقىت بولۇپ قالدى. ئېلېكتر چىراغلار
يېنىپ، چاقناشقا باشلىدى. ئاخىرى ئايروپىلان خادىمى شاڭخەي
شەھىرى ھاۋا بوشلۇقىغا كەلگەنلىكىمىزنى مەلۇم قىلدى. شاڭ-
خەي شەھىرىنىڭ ئېلېكتر چىراغلىرى يېنىپ تۇراتتى. ئايرود-
رومىنىڭ چوڭ پروژېكتورلىرى ئۆتكۈر نۇر چېچىپ ھەممە ياقنى
يورۇتماقتا ئىدى. ئايروپىلان بارغانسىرى ئاستىلاپ پەسلەپ ئۇ-
چۇپ، شاڭخەي شەھەر ئايرودرومىغا قوندى. شاڭخەي شەھەر
باشلىقى ۋۇتېچىڭ باشلىق قارشى ئېلىشقا چىققان ئەمەلدارلار،
ئەربابلار ئالدىمىزغا چىقتى. بىز شاڭخەيدىكى ئاتاقلىق مېھمانخا-
نىغا چۈشتۇق. ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە شاڭخەيدە 3 كۈن تۇرۇپ
قالدۇق. ئەتىسى، شاڭخەي «تېز خەۋەرلەر گېزىتى»نىڭ مۇخبى-
رى قاتارلىق بىر نەچچە مۇخبىر ۋەكىللەرنى زىيارەت قىلىشقا
كەلدى. ئۇلاردىن شاڭخەي «تېز خەۋەرلەر گېزىتى»نىڭ مۇخبى-
رى ئەخمەتجان قاسىمنى زىيارەت قىلىپ ئۇنىڭدىن: «سىز شېڭ
شىسەيگە قانداق باھا بېرىسىز؟» دەپ سورىدى.
ئەخمەتجان قاسىمى يۇمۇرلۇق قىلىپ: «بىز شېڭ شىسەي
كەلگەنگە قەدەر قارشىغۇ ئۆيدە ئولتۇرۇشقانىدۇق، شېڭ شىسەي
كېلىپ ئېلېكتر يېقىشنى ئۆگىتىپ بەردى. كېيىن، شېڭ شى-
سەي ئېلېكترنى يوقۇتۇپ، لامپىمۇ بەرمەستىن شامغا ئۆگىتىمەن
دېدى، ئېلېكترگە ئۆگەنگەن خەلق بۇنىڭغا بوي بەرمىدى، ئې-
لېكتر بىلەن ياشايمەن دېدى» دەپ جاۋاب بەردى.
ئاردىدىن ئانچە ۋاقىت ئۆتمەيلا، ھېلىقى شاڭخەي «تېز خە-
ۋەرلەر گېزىتى»نىڭ مۇخبىرى زىيارەتكە يەنە كەلدى. بۇ قېتىم
«تېز خەۋەرلەر گېزىتى»دىن بىرقانچە سان (نۇسخا) ئالغاچ
كەلگەن ئىكەن، كۆرۈپ بېقىش ئۈچۈن گېزىتنى بىزگە بەردى.
گېزىتنى ئۇقۇساق ئۇنىڭغا:

«شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ھەم شىنجاڭ ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ باشلىقى ئەخمەتجان قاسىمى ئەپەندى كۆپ تەرەپلىمە چوڭقۇر مەلۇماتلىق، پىشىپ يېتىلگەن قابىلىيەتلىك سىياسىيئون؛ چۈھر ھەم دانا رەھبەر؛ ئۆتكۈر ھەم كۆچلۈك سۆزلۈك ئاراتور (ناتىق)؛ مەشھۇر جامائەت ئەربابى بولۇشى بىلەن بىللە، رۇسچىنى پۈختا ھەم پىشىق بىلىدىغان ھەم راۋان سۆزلىيەلەيدىغان تالانتلىق ئەرباپ ئىكەن»...

«شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى ھەم شىنجاڭ ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ ئەزاسى (ۋەكىلى) ئابدۇكېرىم ئابباسوف دېپلوماتىيە جەھەتتە پىشقان، پائالىيەتچانلىقى كۆچلۈك، روھى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان ياش دېپلومات بولۇش بىلەن بىللە، خەنزۇچىنى ياخشى بىلىدىغان ھەم راۋان سۆزلىيەلەيدىغان، تالانتلىق ياش ئىكەن. بىز ئۇنىڭ بىلەن بىۋاستە خەنزۇچە بىمالال سۆزلەشكەنلىكىمىز ئۈچۈن خۇشاللاندۇق»... دەپ بېرىلگەن باھاسى يېزىلغانىكەن.

ئەتىسى، ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە شاڭخەي شەھەر باشلىقى ۋۇ تېچىڭنىڭ ھەمرىلىقىدا شاڭخەي شەھىرىنىڭ مەنزىرىسى، جۈملىدىن شاڭخەيدىكى مەشھۇر قۇرۇلۇشلارنىڭ بىرى ـ خەلقئارا مېھمانخانا بىناسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. بۇ قۇرۇلۇش 22 قەۋەتلىك بولۇپ، پۈتۈنلەي قىزىل خىش بىلەن سېلىنغان (يالغان) ناھايىتى كۆركەم ئىمارەت ئىكەن، ئېيتىشلىرىچە، شاڭخەي شەھىرى بويىچە مەشھۇر ئىمارەتلەرنىڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىكەن. ئىمارەتنىڭ ئەڭ ئېگىز (ئوستىنكى) قەۋەتتىكى مۇنارىسى جايلاشقان جايغا چىقىپ ئەتراپقا كۆز سالسىڭىز، پۈتكۈل شاڭخەينىڭ ئومومىي گەۋدىلى مەنزىرىسى ۋە خۇاڭپۇجيانىڭ دەريا-سىنىڭ يۇقىرى ئېقىمىنى كۆرگىلى بولىدىكەن. شۇ كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى ۋەكىللەرنى ئەنە شۇ خەلقئارا مېھمانخانىسىنىڭ ئاستى قەۋىتىگە جايلاشقان كۇلۇبتا ئويۇن كۆرۈشكە تەكلىپ قىلدى.

ئەتىسى، ئېكسكۇرسىيە يەنە داۋاملاشتى. بۇ قېتىم كۆردىغىنىمىز خۇاڭپۇجيانىڭ دەريا-سىنىڭ شەرقىي جۇڭگو دېڭىزىغا قۇيۇلىدىغان ئېغىزى ۋۇسۇڭكو بولدى. ئۇ يەرگە بارغاندىن كېيىن، خۇاڭپۇجيانىڭ دەريا-سىنىڭ ۋۇسۇڭكو ئېغىزى ئارقىلىق شەرقىي جۇڭگو دېڭىزىغا قۇيۇلىشى، يەنى، دەريا بىلەن دېڭىزنىڭ قوشۇلۇشى، سۇ يۈزىدە لەيلەپ (توختاپ) تۇرغان ھەرخىل شەكىلدىكى قېيىق ـ قولۇاقلارنىڭ كۆرۈنىشلىرى تولىمۇ قىزىقارلىق ئىدى. بۇ قولۇاقچىلارنىڭ بەزىلىرى بېلىق تۇتۇش بىلەن، بەزىلىرى سۇ ئۈستى ترانسپورتى بىلەن شۇغۇللىنىدىكەن. ئۇلارنىڭ بىردىن بىر تۇرمۇش ۋاستىسى ئەنە شۇ قولۇاق بولغاچقا، ئۇلارنىڭ روز غارى (ئۆي ـ ماكانى) ھەم ئەشۇ قولۇاق ئىكەن.

ئەخمەتجان قاسىمى ئۇلارنىڭ بۇ خىل تۇرمۇشىغا قىزىقىپ، ئۇلارنىڭ ھال ـ ئەھۋالى (تۇرمۇشى، مەئىشىتى، كۇندۇلۇك تاپاۋىتى) قاتارلىقلارنى بىر ـ بىرلەپ سوراپ بولغاندىن كېيىن، قولۇاققا چۈشۈپ ئۇلار بىلەن بىللە خاتىرە ئۈچۈن رەسىمگە چۈشتۇق. ئەتىسى ساياھەت يەنە داۋاملاشتى.

فرانسىيە كونسىسىيەسى①

شاڭخەيدە ئەينى زامانىدىكى فرانسىيە كونسىسىيەسى بار ئىدى-كەن. ساھىپخان تەرەپنىڭ نېمە مۇددىئا بىلەن بىزنى ئۇ يەرنى كۆرۈشكە ئېلىپ بارغانلىقى مەلۇم ئەمەس. بىز بارغاندىن كېيىن، يولباشلىغۇچىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئۇنىڭ ئىچىدىكى ھەر خىل ياۋروپاچە ئۇسلۇبتا ياسالغان قۇرۇلۇشلارنى كۆرۈپ، بۇ ئۆز ئالدىغا بىر دۇنيا ئىكەن دېگەن تۇنۇشقا كەلدۇق. شاڭخەيدەك بىر چوڭ شەھەردە ھەر خىل سۇرەن ـ شاۋقۇن ئاۋازلىرى كېچە ـ

① «كونسىسىيە» ـ جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ ئەينى يىللاردا ئىجارىگە ئالغان جايى.

كۈندۈز دېگۈدەك ھۆكۈم سۈرگەن بولسا، بۇ يەردە تىپ - تىنچ جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرىدىكەن. ئۇنىڭ كەڭ ھەم ئازادە ياسالغان ئاسفالىت يوللىرى، گۈلباغلىرى، ئۆزگىچە ئۇسلۇبتا ياسالغان تۇرلۇك تەنھەرىكەت جاھاز - ئۇسكۇنىلىرى قاتارلىقلار بار ئىكەن. كونىسىيەنى ساقلاش ئۈچۈن بىرنەچچە قاراۋۇلدىن باشقا ئادەم كۆرۈنمەيتتى. ھەمراھ بولغۇچىلار بۇ ھەقتە ئارتۇقچە گەپ قىلمىغاندىن كېيىن، بىز ھەم ئوشۇقچە گەپ سورىمىدۇق.

رىكشا

رىكشا خەنزۇچە «人力车» دەپ ئاتىلىدۇ، بۇ ئادەم تارتىدىغان كىرا ھارۋىسى دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ئىچكىرىدىكى چوڭ ھەم ئوتتۇراھال شەھەرلەردە رىكشالارنى ئۈچراتقىلى بولىدۇ. رىكشا - بىرخىل قاتناش ۋاستىسى بولۇپ، كىراكەشلىك بىلەن شوغۇللىنىدۇ. رىكشانىڭ خوجايىنلىرى بولىدۇ. ئۇلارنىڭ رىكشالىرىنىڭ سانىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ. رىكشىچىلار بولسا، ئەنە شۇ خوجايىنلارغا يالىنىپ ئىشلەيدىغان مېھنەتكەشلەردۇر.

ئەخمەتجان قاسىمى رىكشىچىلارنى كۆرۈپ بىزگە: «كۆرۈپ تۇرۇپسىزلەر رىكشىچىلار ناھايىتى ئېغىر ئەمگەك قىلغۇچى ۋە قاتتىق خورلانغۇچىلاردۇر. ئۇلار خۇددى ھايۋاندەك ھارۋىغا (رىكشىغا) قېتىلىپ، ئادەم تارتىدۇ. ئادەمنى - ئادەم تارتىدىغان ئىشتىن ئارتۇق خورلۇق بولامدۇ؟ شۇڭا رىكشىچىلارغا ئىنسانپەرۋەرلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىش كېرەك. ناۋادا ئۇلار ئالدىڭلارغا رىكشىسىنى ھەيدەپ كېلىپ قالسا، ئەگەر ياخشىسى ئۇلارنىڭ رىكشىسىغا چىقماي (ئولتۇرماي)، ئۇلارغا چۈشەندۈرۈش بېرىپ، سەنمۇ ئادەم، مەنمۇ ئادەم، مەن رىكشىغا ئولتۇرۇپ، ساڭا تارتقۇزسام، بۇ قانداق بولغىنى؟ بۇنداق قىلساڭ ياخشى بولمايدۇ! - ئەگەر ياخشىسى مەن سېنىڭ ھەققىڭنى بېرەي، ئەمما

رىكشىدا ئولتۇرمايمەن - بولامدۇ؟ - دېسەڭلار ئېھتىمال ئۇلار ھەيران قالار، ئەمما مۇددىئانى بىلگەندىن كېيىن، ئۇ رازى بولۇپ، ئۇنىڭغا تەڭلىگەن (كىرا ھەققى) نى ئالىدۇ. چۈنكى، ئۇلار تۇرمۇش گەچۈرۈش ئۈچۈن، رىكشا تارتىشتەك بۇنداق جىسمانىي خورلۇققا مەجبۇر بولغاندۇر» دېگەنىدى.

دېمەك، شاڭخەيدەك چوڭ ھەم گۈزەل شەھەردە رىكشىچىلار خېلى كۆپ بولسا كېرەك. ئۇلار شەھەرنىڭ ھەممە كوچا ۋە بۇلۇڭ - پۇشقاقلىرىغىچە ھەممە يېرىنى پىششىق بىلگەچكە ئەينى ۋاقىتتا «TAXI» لىق رولىنى ئويناپبەرگەن.

بىر كۈنى ئەخمەتجان قاسىمى: «يۈرۈڭلار، بۈگۈن كوچا ئايلىنىپ كېلەيلى» دېدى. شۇنىڭ بىلەن پىيادە سىرتقا چىقتۇق. بىز چۈشكەن نەنجىڭ مېھمانخانىسى جايلاشقان كوچىنىڭ ئۇدۇلدىكى كوچىغا كىردۇق. بۇ كوچىنىڭ ئىسمى شافى كوچىسى[1] بولۇپ، رۇسلار كۆپرەك جايلاشقانكەن. بىز بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن بىر ئاپتىكا (دورا دۇكىنى) غا كىردۇق. دوكان ناھايىتى رەتلىك ھەم پاكىزە بولۇپ، ئاپتىكىغا كىرسەڭىز ئەترىنىڭ پۇرىقى گۇپپىدە دېمىغىڭىزغا ئۇرىلىدۇ. ئاپتىكانىڭ ئالدىنقى پۈكىسىدە ناھايىتى ئۇز (چىرايلىق) بىر قىز، 2 - پۈكىسىدە بىر ئايال؛ 3 - پوكىسىدە بولسا بىر ئەركىشى تۇراتتى. ئۇلارنىڭ قىياپىتىدىن رۇس مىللىتى ئىكەنلىكى مانا - مەن دەپلا بىلىنىپ تۇراتتى.

ئەخمەتجان قاسىمى ئالدىمىزدا ئاۋۇال ئاپتىكىغا كىردى. ئۇلار بىلەن رۇسچە سالاملىشىپ تۇرۇشىغا ئولگۈرۈپ، قالغانلىرىمۇ ئاپتىكىغا كىرىپ كەلدۇق. سالاملاشقاندىن كېيىن، ئاپتىكانت بىزنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى، بىزمۇ تەكەللۇپ قىلماستىنلا ئولتۇردۇق.

① «شافى كوچىسى» - ئەينى يىللاردا «شافى» ئىسىملىك بىر رۇسنىڭ نامىغا قويۇلغان ئىكەن، ئازادلىقتىن كېيىن، «خۇەيخې» كوچىسى دەپ ئۆزگەرتىلگەن.

— خوش كەپسىزلەر مېھمانلار، قەيەردىن سورايمىز؟ — سورىدى ئاپتىكانت.

— سىزنىڭچە بىز قەيەردىن كەلگەندەك تۇرىمىز؟ — دەپ سورىدى ئەخمەتجان قاسىمى.

— مېنىڭچە سىزلەر كامچاتكادىن كەلگەندەك كۆرۈنىسىزلەر — توغرىمۇ! — دېدى ئاپتىكانت بىزنىڭ ئۇستىبېشىمىزغا قاراپ.

— ياق، تولىمۇ يىراقتا كەتتىڭىز، بىز ئوتتۇرا ئاسىيا — كاشغاردىن كەلدۇق — دېدى ئەخمەتجان قاسىمى كۈلۈمسىرەپ.

— ھە، ئوھو، ئەمدى بىلدىم، چۈشەندىم — دېدى ئاپتىكانت. ئاندىن كېيىن، ئاپتىكانت ئۆزىنى، ئايالىنى تونۇشتۇردى. ئاخىرىدا:

— بۇ مېنىڭ قىزىم ھەم قابىل ياردەمچىم بولىدۇ — دەپ قىزىنى تونۇشتۇردى.

— بۇ دوستلارنى ئۆزۈڭلەر ياسىغانمۇ — قانداق؟ — سورىدى ئەخمەتجان قاسىمى.

— دوستلارنىڭ كۆپرەكىنى ئۆزىمىز ياسايمىز دېسەكمۇ بولىدۇ. قېنى پۇكەينىڭ ئالدىغا كېلىپ كۆرۈڭلار — دېدى ئاپتىكانت. ئاندىن ئۆزى باشلاپ يۇرۇپ دوستلارنى كۆرسەتتى.

— ئەمدى ئازغىنە دەم ئېلىپ تۇرۇڭلار، — دېدى ئۆزى ياسىغان پەردا بۇيۇملىرىدىن: ئۇپا — ئەڭلىك، لەۋسۇرۇق، لاك، ئەتىر قاتارلىقلارنى بىر كىچىك قەغەز كۇروپكىغا قاچىلاپ:

— بۇنى ئاپتىكامىزغا قەدەم تەشرىپ قىلغانلىقىڭىزلار ئۈچۈن، ئاز بولسىمۇ سوۋغا ئورنىدا قوبۇل قىلغايسىز — دەپ ھېلىقى كۇروپكىنى ئەخمەتجان قاسىمغا ئۇزاتتى.

ئاپتىكانت ئېھتىمال ئامىنە خانىمنى رەپىقىسى بولسا كېرەك دەپ چۈشىنىپ قالدى بولغاي:

— رەپىقىڭىزگە...

— بولدى قىلىك، نىمانچە ئاۋارە بولىسىز، سىزلەر بىلەن كۆرۈشتۇق. ئاپتىكاڭىزنى كۆردۇق، مۇشۇنىڭ ئۆزى كۇپايە، — دېدى ئەخمەتجان قاسىمى.

رۇس خەلقىنىڭ مىجەزىنى ئويدان بىلىدىغان ئەخمەتجان قاسىمى ئۇلارغا رەھمەت ئېيتتى، بىز ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ ئاپتىكادىن چىقتۇق.

ئەخمەتجان قاسىمى ئاپتىكادىن چىقىپلا:

— ئامىنە خانىم، بۇ سىزگە كېرەكلىك نەرسىلەر ئىكەن، قېنى مەرھەمەت قىلىڭ — دەپ ھېلىقى كۇروپكىنى ئامىنە خانىمغا بەردى.

بىزنىڭ شاڭخەيدىكى بىرنەچچە كۈنلۈك دەم ئېلىشىمىز ھەم ئاخىرلاشتى.

11 — ئاينىڭ 19 — كۈنى شاڭخەيدىن پويىزغا ئولتۇرۇپ، يول بويى سۇجۇ قاتارلىق شەھەرلەرنى بېسىپ ئۆتۈپ نەنجىڭگە كەلدۇق.

نەنجىڭ پويىز ۋوگزالىدا شياۋ لىزى ئەپەندى قاتارلىق نەنجىڭدىكى ھەربىي، مەمۇرىي ئەمەلدارلار قارشى ئېلىشقا چىققانىكەن.

ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن ئابدۇكېرىم ئابباسوف ئىككىسى جاڭ جىجۇڭنىڭ نەنجىڭدىكى تۇرالغۇسىغا ئورۇنلاشتى. قالغان ۋەكىللەر بولسا، نەنجىڭدىكى شىنجاڭ ئىش بېجىرىش باشقارمىسىغا كېلىپ ئورۇنلاشتى.

1946 — يىلى 11 — ئاينىڭ 29 — كۈنى قۇرۇلتاينىڭ ئېچىلىش مۇراسىمى باشلاندى. ئېچىلىش نۇتۇقى سۆزلەنگەندىن كېيىن، كۈن تەرتىپى ئوقۇپ ئۆتۈلدى. شىنجاڭ ۋەكىللەر ئۆمىكى قۇرۇلتاينىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا قاتناشقاندىن سىرت، باشقا چاغدا ئۇنىڭغا قاتناشمىدى. چۈنكى، شىنجاڭ ۋەكىللەر

ئۆمىكى يولغا چىقىشتىن بۇرۇن، جاڭ جىجۇڭ مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان قاسىمىدىن: «تەكلىپ لايىھەسىنى تەييارلىدىڭلارمۇ - يوق؟» دەپ سورىغانىكەن. ھەمدە تەكلىپ لايىھە بولغان تەقدىر-دىمۇ، ئارتۇقچە ئارزۇلاردا بولماسلىق ھەققىدە، مەسىلەن، تىنچ-لىق سۆھبىتى مەزگىلىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان شەرقىي تۈركىس-تاننىڭ مۇستەقىللىق مەسىلىسى، يۇكسەك ئاپتونومىيە مەسىلە-سى قاتارلىقلار، دەپ بىشارەت قىلغانىكەن. ئەخمەتجان قاسىمى: «ھازىر بىزدە تەييارلانغان تەكلىپ لايىھە يوق، نەنجىڭگە بارغاندىن كېيىن، ئەھۋالغا قاراپ بىر نەرسە دەرمىز» دېگەنىكەن.

شۇنىڭ ئۈچۈن قۇرۇلتايىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا قاتناشقاندىن سىرت، قالغان ۋاقىتتا قۇرۇلتايغا سۇنۇش ئۈچۈن تەكلىپ لايىھەسىنى تەييارلاشقا توغرا كەلدى.

دېمەك، تەكلىپ لايىھەسى تەييارلىنىپ قۇرۇلتايغا سۇنۇلغانىدى.

يەنى: «شىنجاڭنى جۇڭخۇا مىنگو تەۋەسىدە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» گە ئۆزگەرتىپ، يۇكسەك ئاپتونومىيە بېرىش؛

شىنجاڭنىڭ ئىسمىنى «شەرقىي تۈركىستان»غا ئۆزگەرتىش؛ ھەتتا ئاخىرىدا بايراق تەقدىم قىلىش؛ جياڭ جېيشىغا يۈزمۇيۈز (يۈزتورا) ئەرز قىلىش قاتارلىق بىرقانچە ماددىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تەكلىپ سۇنۇلغانىدى.

قۇرۇلتايغا يۇقۇرىقى مەزمۇندىكى لايىھە سۇنۇلغاندىن كېيىن، شياۋ لىزى ئەپەندى قاتارلىق نەنجىڭدىكى ھەربىي - مۇلكى ئەمەلدارلار، شىنجاڭدىكى جاڭ جىجۇڭغا تېلېگراممۇ يوللاپ، ئۇنى بۇ ئىشتىن خەۋەردار قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن جاڭ جىجۇڭ نەنجىڭدىكى يۇيۇرىن، سۇن كې، جاڭ چۇن، شياۋ لىزى، ۋۇ تېچىڭ، ۋاڭ شىجى، چېن لىغۇ، بەي چۇڭشى، چېن چىڭ، خۇڭ لىيەنياۋ قاتارلىق كىشىلەرگە ئالاھىدە تېلېگراممۇ يوللاپ،

ئۆزىنىڭ پىكرىنى ئۇلارغا يەتكۈزىدۇ.

جاڭ جىجۇڭ مۇنداق دېگەن:

«ئۇلار ئوتتۇرىغا قويۇۋاتقان مىللىي ئاپتونومىيە مەسىلىسى، زۇڭلى (سۇن جۇڭشەن) نىڭ ۋەسىيىتىدە مەلۇم نەزەريىۋى ئاساسقا ئىگە، بىراق ئۇلار مىللىي ئاپتونومىيە بىلەن يۈكسەك ئاپتونومىيە ئوتتۇرىسىغا بەلگىلىك چەك قويمىغان. ئادەتتىكى يەرلىك ئاپتونومىيە دېگەن بىلەن ئارىلىقى قانچىلىك، بۇنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشمۇ تەس. ئەگەر ساپ نەزەريىە نۇقتىسىنەزىردىن ئېيتقاندا، مەملىكەت ئىچىدىكى بەزى ئاز سانلىق مىللەتلەر-گە ئۆلچىمى كەڭرەك بولغان ئاپتونومىيە ھوقوقى بېرىش، مىللىي مەسىلىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىغا ئۇيغۇن كېلىدۇ.»①

جاڭ جىجۇڭ يەنە نەنجىڭدىكىلەرنى كۆپرەك سۆز بىلەن قايىل قىلىش ۋە كۆپ تەرەپلىمە ئۇچرىشىش، ھېسسىياتتا بىر-لىككە كېلىش، ئايرىم سۆھبەتلىشىش قاتارلىقلارنى ئىشلەشكە دەۋەت قىلىپ، نەنجىڭگە تېلېگراممۇ يوللايدۇ. نەنجىڭ تەرەپ ئۇنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ، مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ ئەخمەتجان ۋە باشقا ۋەكىللەر بىلەن كۆپ قېتىم سۆھبەت ئوتكۈزگەن.

جاڭ جىجۇڭ مۇنداق دەيدۇ:

«شۇ چاغدا مەن شياۋ لىزى ئەپەندىنىڭ يازغان خېتىنى تاپشۇرۇۋالدىم. خەتتە مۇنداق دېيىلگەن: شىنجاڭ ۋەكىللىرى نەنجىڭگە كەلگەندىن كېيىن، كەمىنە ئىنىلىرى تاپىلىغانلىرىغا ئەمەل قىلىپ، ئۇلارنى ئەتراپلىق كۈتۈۋالدىم. بۇنى پەش قىلىپ ئولتۇرمايمەن.

مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن 3 قېتىم ئۇزۇن سۆھبەتتە بولدۇم. 1 - قېتىمقىسى، دۆلەت قۇرۇلتىيىغا سۇنۇل-

① جاڭ جىجۇڭنىڭ ئەسلىمىسى: «ئۇرۇمچى سۆھبىتىدىن شىنجاڭ تىنچ ئازاد بولغانغا قەدەر» ، ئۇيغۇرچە، 138-بەتكە قارالسۇن.

غان تەكلىپلەر ئاياغلاشقان كۈنى بولدى. نەتىجىدە قارشى تەرەپ ئوتتۇرىغا قويغان تەلىپىنى قايتۇرۇۋېلىشقا ماقۇل بولدى. 2-، 3-قېتىمقى سۆھبەتلەر، دۆلەت قۇرۇلتىيى يېپىلغاندىن كېيىن بولدى. دەسلەپتە قارشى تەرەپ كونكرېت جاۋاب بەرمىدى. ئۇلارغا سەممىي ھالدا چۈشەنچىلەر بەرگەندىن كېيىن، تەكلىپلەر ئاخىرى بايراق تەقدىم قىلىش ھەمدە جياڭ جېپىڭغا يۈزمۇ يۈز ئەرز سۆنۈش دېگەن سۆز ئېلىۋېتىلىپ، قالغان 8 ماددا مۇۋاپىق تېپىلدى. ئۇلارغا يۇمشاق سۆزلەر بىلەن تەسەللى ئېيتتىم، ئۇلار رازى بولۇشتى»①

زامان ۋە ماكان ئېتىبارى بىلەن ئېيتقاندا، يۇقىرىقى مەسىلە گەرچە تىنچلىق سۆھبىتىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولسىمۇ، بىراق ئۇ تېخى قۇرۇلتايدەك قانۇن تۈزۈم سورۇنىدا ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ قانۇنلاشتۇرۇلمىغانلىقى ئۈچۈن، بۇ قېتىمقى قۇرۇلتايدا ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى تامامەن زۆرۈر ئىدى. چۈنكى، بۇ قېتىمقى قۇرۇلتاي قانۇن تۈزۈش قۇرۇلتىيى بولغاچقا، ئۇنىڭغا ئۆزىمىزنىڭ يۇقىرىقىدەك تەكلىپ لايىھىسىنى سۇنۇش، ئۇنى قانۇنىي ئاساسقا ئىگە قىلىش، قانونىي كۈچكە ئىگە قىلىپ قانۇنلاشتۇرۇش، تولىمۇ ئەھمىيەتلىك ئىش ئىدى. شۇڭا بۇ تەلەپ قانۇنغا ئۇيغۇن ۋە ھەققانىي تەلەپ ئىدى.

ئەپسۇسكى، گومىنداڭ دائىرلىرى ئۇنداق قىلمىدى، ئۆزىنىڭ دېگەن سۆزىگە قايىل بولمىدى، بۇنىڭ ئاقىۋىتىنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس.

قۇرۇلتايغا كەلگەن ۋەكىللەر ئىچىدە بىزدىن باشقا يەنە ئىچكى موڭغۇل ۋە تىبەت (شىزاڭ) نىڭ ۋەكىللىرى ئۆمىكى بار ئىدى، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ تەكلىپ لايىھىلىرىنى مەركەز موڭغۇل-تىبەت ھەيئىتى ئارقىلىق قۇرۇلتايغا سۇنغانلىقى مەلۇم،

① جاڭ جىڭخۇنىڭ ئەسلىمىسى: «ئۇرۇمچى سۆھبىتىدىن شىنجاڭ تىنچ ئازاد بولغانغا قەدەر» ، ئۇيغۇرچە، 142-بەتكە قارالسۇن.

بىراق ئۇلارنىڭ تەكلىپ لايىھىسىنىڭ مەزمۇنىدىن بىزنىڭ خەۋىرىمىز بولمىغاچقا بو ھەقتە توختالمىدۇق.

ۋەكىللەر نەنجىڭدىكى ۋاقتىدا مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان قاسىمىنى جياڭ جېپىڭ 3 قېتىم قوبۇل قىلغانىكەن.

جىياڭ جىڭگو - جياڭ جېپىڭنىڭ چوڭ ئوغلى. ئۇ 1925 - 1937يىلىغىچە سوۋېت ئىتتىپاقىدا بولغان، ئوقوغان ۋە ئىشلىگەن. رۇسچىنى ياخشى بىلىدۇ ھەم راۋان سۆزلىيەلەيدۇ. ئۇ، بىر رۇس قىزىغا ئۆيلەنگەن.

جياڭ جىڭگو نەنجىڭدە ئەخمەتجان قاسىمنى كۆپ قېتىم يوقلاپ بارغان ۋە ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ، كۆپ جايلارنى بىللە ئېكسكۇرسىيە قىلغان. ئۇلار ھەر ئىككىسى رۇسچىنى ياخشى بىلگەچ ھەم راۋان سۆزلىگەچكە بۇاستە رۇسچە سۆزلىشەلەيتى.

قۇرۇلتاي ئاخىرلىشاي دەپ قالغان ئارىسال ۋاقىتتا، ئۇروشلاشتۇرۇش بويىچە ئېكسكۇرسىيەنى باشلىدى.

ئەڭ ئاۋۋال گومىنداڭ پىرقىسىنىڭ ئاساسىي قۇرغۇچىسى ھەم شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ پېشۋاسى سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ مەقبەرىسىنى زىيارەت قىلدۇق.

«سۇن جۇڭشەن مەقبەرىسى» گە زىيارەت

نەنجىڭ شەھىرىنىڭ تەخمىنەن غەربىي شىمالى تەرىپىگە جايلاشقان بىر ئېگىز تۆپىلىككە سۇن جۇڭشەن مەقبەرىسى ياسالغانىكەن.

ھەممە ئەتراپى ياپيېشىل قارىغاي، ئارچا ۋە باشقا ھەرخىل دەل - دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان بۇ تۆپىلىككە چىرايلىق پەلەمپەيلىك يول ياسالغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئەتراپى قويۇق دەرەخزارلىق، خىلمۇ خىل گۈل -گىياھلار بىلەن ئورالغانىكەن. بىز ھەمراھ-

لارنىڭ باشلامچىلىقىدا، پەلەمپەيدىن ئاستا - ئاستا قەدەم تاشلاپ يۇقىرىغا قاراپ ئۆرلىدۇق.

ئوتتۇرا يولدا چىرايلىق ياسالغان پەي لۇ (3 دەرۋازا) بار ئىكەن. ئۇنىڭدىن يۇقىرىغا قاراپ يەنە ماڭدۇق. بۇ يەردە سۇن جۇڭشەننىڭ تىك (ئۆرە) تۇرغان ھەيكىلىنى كۆردۇق. ئۇنىڭدىن ئۆتۈپ يۇقىرىغا چىقىپ، مەقبەرەنىڭ ئالدىغا كەلگەندە بىرئاز سۇكۇتتە تۇرۇپ، ئېھتىرام بىلدۈردۇق. ئاندىن مەقبەرەنىڭ ئىچكىرىسىگە كىردۇق. قارىساق ئايلانما شەكىللىك لەھەتتە، كىرىستالدىن ئىشلەنگەن تاۋۇتتا ياتقان سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ جەسىتىنى كۆردۇق ھەمدە جىمجىتلىقتا ئاستا دائىرىنى بىر قېتىم ئايلىنىپ سىرتقا چىقتۇق. شۇنىڭ بىلەن سۇن جۇڭشەن مەقبەرىسىنى زىيارەت قىلىش تاماملاندى.

ئۇچرىشىش

شىنجاڭ ۋەكىللەر ئۆمىكى ئەنجىگە يېتىپ كېلىپ 2، 3 كۈن ئۆتكەندە، گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى تەپتىش پالاتاسىنىڭ باشلىقى يۇ يۈرىن ئەپەندى ۋەكىللەرنى زىيارەتكە تەكلىپ قىلدى.

شۇنى ئېيتىش كېرەككى، يۇ يۈرىن ئەپەندى شۇ يىلى (1946 - يىلى 6 - ئايدا) ئەنجىگە ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ ئۇرۇمچىگە كېلىپ، ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت ئەزالىرىنىڭ «قەسەمياد» مۇراسىمىغا نازارەتچىلىك قىلدۇ. ئۇ كىشى شۇ كەلگىنىچە ئۇرۇمچىدە 2 ئايدەك تۇرۇپ، 9 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ئەنجىگە قايتىپ كېتىدۇ.

دېمەك، يۇ يۈرىن ئەپەندى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەزالىرى بىلەن تونۇش دېگەن سۆز. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ كىشى ئالدى بىلەن ۋەكىللەرنى زىيارەتكە تەكلىپ قىلغانلىقى چۈشىنىشلىك بىر

ئىش.

ۋەكىللەر تەكلىپ بويىچە زىيارەتكە ئىشتىراك قىلىپ، غىزا لىنىش ئاياغلاشقاندا، ئابدۇكېرىم ئاباباسوف ھاۋالىنىش ئۈچۈن زىيارەت زالىدىن سىرتقا چىقىدۇ. دەل شۇ پەيتتىن پايدىلىنىپ، يۇ يۈرىن ئەپەندىمۇ سىرتقا چىقىدۇ — دە، ئاباباسوف بىلەن پاراڭلىشىپ:

— ھاۋا سوغۇقمىكەن؟ — دەيدۇ.

— شىنجاڭنىڭ سوغۇقىغا قارىغاندا، بۇنى سوغۇق دېمىسىمۇ بولىدۇ، — جاۋاب بېرىدۇ ئاباباسوف.

يېقىندا مەن دۇڭ بۇۋۇ بىلەن ئۈچرىشىپ قالغانىدىم. سىزنىڭ ئىسمىڭىزنى تىلغا ئېلىشىم بىلەنلا، ئۇ سىزنى بىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى، — دەيدۇ يۈيۈرىن.

ئاباباسوف چۆچىگەندەك قىلىپ، يۇ يۈرىن ئەپەندىگە بىر قاراپ قويدى - دە، دەرھال ئېسىگە: يۇ يۈرىن ئەپەندى بىلەن ئۇرۇمچىدە تونۇشۇپ قالغانلىقى، ئۇنىڭ گومىنداڭ ئىچىدىكى ئىلغار زات ئىكەنلىكى ھەمدە كومپارتىيە ئىچىدىكى بىرمۇنچە رەھبىرىي ئەربابلار بىلەن شەخسىي مۇناسىۋىتى بارلىقى قاتارلىق جەھەتلەر يادىغا كېلىدۇ.

— ئۇ قەيەردە ئولتۇرىدۇ؟ ئۇ يەرگە قانداق بارغىلى بولىدۇ؟ — دەپ سورايدۇ ئاباباسوف.

— ھەي، ئالدىرىماڭ، ئۇ يەرگە ھەرگىز ئۆزىڭىز يالغۇز بېرىشقا بولمايدۇ... — دەيدۇ يۇ يۈرىن.

بۇنىڭ بىر بىشارەت ئىكەنلىگىنى ئاباباسوف چۈشىنىدۇ.

12 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئاباباسوف تۇرغان يەرگە بىر قىز پەيدا بولىدۇ.

— يۇ يۈرىن يۈەنجاڭدىن ماڭا تېلېفون كەلدى، سىزنى باشلاپ كەل، ئۇنىڭ ئايالىنىڭ بىرنەچۈرە ھەدىسى يۈەنجاڭ مەھكىمىسىدە ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشمەكچى، دەپ مېنى

سىزگە ئەۋەتتى، — دەيدۇ.

شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئىككىسى دەرۋازىدىن چىقىدۇ. ئىشىك ئالدىدا بىر قارا پىكاپنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرىدۇ، بىراق پىكاپنىڭ شوپىرى كۆرۈنمەيتتى، شۇئاندا ھېلىقى قىز دەرھال ماشىنىنىڭ رولىنى ئالىدۇ - دە، پىكاپنى ئۆزى ھەيدەيدۇ.

ئابباسوف بولسا، ماشىنىنىڭ ئىچىدە ئۇن-تىنسىز، جىمجىت خىيال سۈرۈپ ئولتۇرىدۇ. ماشىنا بىرمۇنچە ئەگرى توقاي يوللارنى ئايلىنىپ مېڭىپ، بىر خىلۋەت كوچىغا كەلگەندە، ئاندىن ھېلىقى قىز گەپ باشلاپ:

— مەن چىڭ لىيەن بولىمەن! — يولداش دۇڭ بۇۋۇ سىزنى ئەكىلىشىمگە مېنى ئەۋەتكەن — دەيدۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئابباسوف ھاياجانلىنىپ:

— ئۇزاقتىن بۇيانقى ئارزۇيوم ئەمەلگە ئاشىدىغان بولدى — دەيدۇ.

چىڭ لىيەن بولسا، جياڭ جيېشىنىڭ مۇلكى (مەمۇرىي) ئىشلار كاتىپى چىڭ بۇلېينىڭ قىزى بولۇپ، ئۆزىنىڭ ئەسلى زاتىغا يۇز ئۆرۈپ، ئىنقىلابقا ئۆزىنى بېغىشلىغان قىز.

ماشىنا 15 مىنۇتقا قالماي «مېيۇەن يېڭى كەنتى»گە يېتىپ كېلىدۇ. ئابباسوف چىڭ لىيەتنىڭ ھەمراھلىقىدا، ھويلىغا كىرىدۇ. ھويلىدا بولسا، ئوتتۇرا بوي كەلگەن، ئاددىي كىيىنگەن، ياش قورامى 30دىن سەل ئاشقان بىر ئەركىشى ئابباسوفنى ساقلاپ تۇرغانكەن. ئۇ كىشى ئابباسوفنىڭ يېنىغا كېلىپ كۆرۈشۈپ: «يولداش ئابباسوف قېنى مەرھەمەت قىلىڭ، يولداش دۇڭ بۇۋۇ سىزنى ساقلاۋاتىدۇ» — دەيدۇ (بۇ كىشى تۇڭ شياۋپىڭ بولۇپ، ئىش بېجىرىش باشقارمىسىنىڭ كاتىپى ئىكەنلىكىنى ئابباسوف كېيىن بىلىدۇ).

ئابباسوف كىرىپ، دۇڭ بۇۋۇ بىلەن بىۋاستە كۆرۈشىدۇ. يولداش دۇڭ بۇۋۇ ئابباسوفنى قىزغىن قارشى ئالىدۇ. شىنجاڭ-

نىڭ ئەھۋالىغا ئائىت بىرقانچە سوئاللارنى سورايدۇ. ئابباسوف ھەممە سوئاللارغا جاۋاب بېرىدۇ.

ئابدۇكېرىم ئابباسوف نەنجىڭغا مېڭىش ۋاقتىدا «شىنجاڭ كوممۇنىزىمچىلار ئىتتىپاقى»[1]نىڭ جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىغا يازغان خېتىنى ئالغاچ بارغاچقا، ئۇنى دۇڭ بۇۋۇغا تاپشۇرىدۇ. بۇ خەتتە نېمىلەر يېزىلغانلىقى مەلۇم ئەمەس. ئاخىرىدا ئابباسوف يولداش دۇڭ بۇۋۇغا تۆۋەندىكى 3 تەلەپنى قۇيىدۇ:

1، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسىنى ئۆزىنىڭ قارمىقىدىكى بىر تەشكىلات سۈپىتىدە قوبۇل قىلسا؛

2، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى بىرنەچچە رەھبىرىي كادىر ئېۋەتسە، بىزنىڭ خىزمىتىمىزگە رەھبەرلىك قىلسا؛

3، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى بىلەن ئالاقە باغلاپ تۇرۇشىمىز ئۈچۈن، شىنجاڭغا بىر نەپەر رادىئو تېلېگىراف تېخنىكا كادىرى ۋە رادىئو تېلېگىراف ئاپپاراتىنى ئەۋەتسە بەرسە.

ئابباسوف سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن، دۇڭ بۇۋۇ بىر ئاز ئويلىنىۋېلىپ: «سىز ئېيتقان ئەھۋاللارنىڭ ھەممىسى بەك مۇھىم، بىزنىڭ شىنجاڭنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى بىلىشىمىزگە خېلى ياردەمى بار. سىز ئاخىرىدا ئوتتۇرغا قويغان 3 تەلەپنىڭ ھەممىسى مۇھىم مەسىلىلەر، مەن ئۆز ئالدىمغا جاۋاب بېرەلمەيمەن. مەركىزىي كومىتېتقا دوكلات قىلىشىمغا توغرا كېلىدۇ. مەركىزىي كومىتېتنىڭ يولىورۇقىنى ئالغاندىن كېيىن، ئاندىن سىزگە رەسمىي جاۋاب بېرەي» - دەيدۇ.

دۇڭ بۇۋۇ ئابدۇكېرىم ئابباسوفنىڭ بۇ قېتىم زىيارەت قىلىپ كەلگەنلىكىگە ئالاھىدە ئېتىبار بىلەن قاراپ، دەرھال يەنئەن-

① «شىنجاڭ كوممۇنىزىمچىلار ئىتتىپاقى» - ئۇرۇمچىدىكى بىر قىسىم خەنزۇ زىيالىيلىرى تەسىس قىلغان تەشكىلات.

گه تېلېگراما يوللايدۇ.①

1946 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى كەچ سائەت 10 لاردا، دۇڭ بۇۋ ئابباسوفنى يوشۇرۇنچە مېيۇەنگە چاقىرتىپ، مەركىزىي كومىتېتنىڭ يوليورۇقىنى ئۇنىڭغا يەتكۈزىدۇ.

دۇڭ بۇۋ ج ك پ مەركىزىي كومىتېتنىڭ پەقەتلا بىر رادىست بىلەن رادىئو تېلېگراف ئاپپاراتى توغرىسىدىكى تەلىپىگە قوشۇلىدىغانلىقىنى ئېيتقاندىن كېيىن، پىڭ گوئەننى بىر دانە رادىئو ئاپپاراتىنى ئېلىپ، ئابباسوف بىلەن شىنجاڭغا بېرىشنى بەلگىلەشنى ئۇقتۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىش ئاياغلاشىدۇ.

زۇڭتوڭ مەھكىمىسىدە

بىر كۈنى ۋەكىللەرگە: «بۈگۈن زۇڭتوڭ مەھكىمىسىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان زىياپەتكە قەدەم تەشرىپ قىلغايسىزلەر» ـ دېگەن «تەكلىپنامە» كەلدى. شۇنىڭ بىلەن دەل ۋاقتىدا شياۋلىزى، جاۋ شىگۇاڭ قاتارلىقلارنىڭ ھەمراھلىقىدا زۇڭتوڭ مەھكىمىسىگە باردۇق. ھەمراھ بولغۇچىلار ۋەكىللەرنى دەم ئېلىش ئۆيىگە باشلاپ كىردى. ھەممىمىز ئولتۇرغاندىن كېيىن، شياۋ لىزى بىلەن جاۋ شىگۇاڭ ئىككىسى ئىچكىرگە كىرىپ كەتتى. ئۇلار جىياڭ جېيشىغا ۋەكىللەرنىڭ كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلغان بولسا كېرەك، سەلپەل ئوتتۇپ جىياڭ جېيشى بىلەن سۇڭ مېيلىڭ خانىم كىرىپ كەلدى، ۋەكىللەر ئورنىمىزدىن تۇرۇپ ئۇلارغا ھۆرمەت بىلدۇردۇق.

جىياڭ جېيشى بىلەن سۇڭ مېيلىڭ خانىم ماس قەدەم تاشلاپ باش لىڭشىتىپ سالامنى قوبۇل قىلىپ، ھازىرلانغان ئورۇندا

① سەيپىدىن ئەزىزنىڭ «ئۆمۈر داستانلىرى»، 2 ـ توم، 204 ـ بەتكە قارالسۇن.

ئولتۇردى. ئاندىن شياۋ لىزى بىلەن جاۋشىگۇاڭ ۋەكىللەرنى ئىسمى شەرىپى بىلەن ئۇلارغا تونۇشتۇردى.

جىياڭ جېيشى بىلەن ئەخمەتجان قاسىمى ۋە ئابباسوفلار ئۆزئارا پاراڭلاشتى. سۇڭ مېيلىڭ خانىم بولسا، ئورنىدىن تۇرۇپ ۋەكىللەرنىڭ ئالدىغا (يېنىغا) كېلىپ، نۆۋەت بىلەن ھەر بىر ۋەكىل بىلەن پاراڭلاشتى.

نۆۋەتتە، جىياڭ جېيشىغا لەۋھە تەقدىم قىلىش مۇراسىمى باشلاندى: شىنجاڭ ۋەكىللەر ئۆمىكى تەييارلىغان لەۋھە، خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە ئىككى خىل يېزىقتا يېزىلغان ئىدى (سۆز يادىمدا يوق).

لەۋھە تەقدىم قىلىش مۇراسىمى ئاددىيلا ئۆتكۈزۈلدى، ئارتۇقچە دەبدەبلىك ۋە داغدۇغىلار بولمىدى. جىياڭ جېيشى بىلەن سۇڭ خانىم ۋەكىللەرنى زىياپەت زالىغا تەكلىپ قىلدى.

زىياپەت داۋامىدا، غىزالانغاچ پاراڭلىشىشقا ئوڭاي بولسۇن ئۈچۈن، جىياڭ جېيشى ساھىپخان سۈپىتىدە ئۈستەلنىڭ باش تەرىپىدىن ئورۇن ئالدى. سۇڭ خانىم بولسا، ئۈستەلنىڭ يەنە بىر باش تەرىپىدىن ئورۇن ئالدى. شۇنىڭ بىلەن زىياپەت باشلاندى. زىياپەت داۋامىدا جىياڭ جېيشى بىلەن سۇڭ خانىم ئۆزئارا ئورۇنلىرىنى ئالماشتۇرۇپ، مېھمانلار بىلەن بىمالال سۆزلەشتى. زىياپەت باشتىن ـ ئاخىر خۇشال كەيپىياتتا ئۆتتى.

ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە ۋەكىللەرنى چىڭداۋ، تەيەنجىن ۋە بېيجىڭلارنى سايامەت قىلدۇرماقچى بولدى.

«كۇموش لاچىن» ئاسماندا

1946 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ ئاخىرقى 10 كۈنى ئىچىدە سايامەت قىلىش باشلاندى. ۋەكىللەر جاۋ شىگۇاڭنىڭ ھەمراھلىقىدا نەنجىڭ ئايرودرومىغا كەلدۇق.

بىز كېلىشتىن ئاۋۋال، جياڭ جىڭگو باشلىق ئەربابلار ئايرودرومغا كېلىپ بولغانىكەن. ئۇچۇش تەييارلىقى تەق قىلىپ قويۇلۇپتۇ. يەنى، بىز چۈشىدىغان ئايروپىلان سۇڭ مېيلىڭ ناملىق ئوتتۇرا تىپلىق مەخسۇس ئايروپىلان ئىكەن. ئاۋۋال جياڭ جىڭگو بىلەن ئەخمەتجان قاسىمى ۋە ئابباسوفلار ئايروپىلانغا چىقتى. ئاندىن جاۋشىگۇاڭ قالغان ۋەكىللەرنى باشلاپ ئايروپىلانغا چىقتۇق.

«كۈموش لاچىن» ئاسمانغا كۆتۈرلۈپ، نەنجىڭ شەھەر ئاسمىنى بىر ئايلىنىپ، چىڭداۋ تەرەپكە قاراپ يول ئالدى.

چىڭداۋ شەھىرى ـ چىڭداۋ يېرىم ئارىلىغا جايلاشقان، بۇ خەي دېڭىزى بويىدىكى پورت شەھىرىدۇر. ئايروپىلان ئاسمانغا كۆتۈرلۈپ بىرئاز ئۇچقاندىن كېيىن، كۆپ كۆك دېڭىز ئۈستىدە (دېڭىز ئاسمىنىدا) ئۇچقاچقا، ئۈستىمىزدىكى كۆك ئاسمان بىلەن ئاستىمىزدىكى دېڭىز سۇيى «كۆك» ئاسمىنى ئوتتۇرىسىدىكى كۆرۈنۈشلەر، خۇددى 2 قات ئاسماننى ھاسىل قىلغاندەك؛ «كۈموش لاچىن» بولسا گويا ئەنە شۇ2 قات كۆك ئاسماندا پەرۋاز قىلىپ كېتىۋاتقان ئالەم كېمىسىگە ئوخشاپ قالاتتى.

جياڭ جىڭگو بىلەن ئەخمەتجان قاسىمى يانمۇ يان ئورۇندۇقتا ئولتۇرغاچقا، رۇسچە بىمالال پاراڭلىشىپ ئارىلاپ كۈلۈشۈپ قوياتتى.

ئايروپىلان خېلى ئۇچقاندىن كېيىن، ئايروپىلان خادىمى: «چىڭداۋ شەھەر ئاسمىنىغا يېتىپ كەلدۇق» ـ دەپ خەۋەر قىلىدى. شۇنىڭ بىلەن ۋەكىللەر ئايروپىلاننىڭ دەرىزىسىدىن بۇ گۈزەل دېڭىز بويى شەھىرىنىڭ مەنزىرىسىنى كۆرۈشكە قىزىقىپ تۆۋەنگە قاراشقا باشلىدى. ئايروپىلان بارغانچە پەسلەپ ئۇچۇپ چىڭداۋ شەھەر ئايرودرومىغا قوندى.

ۋەكىللەرنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن، چىڭداۋ شەھىرىنىڭ باشلىقى قاتارلىق ئەربابلار ئۇ يەرگە چىققانىكەن. ئايروپىلاندىن

تەرتىپ بويىچە چۈشۈپ قارشى ئالغۇچىلار بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلارنىڭ ھەمراھلىقىدا ماشىنىغا ئولتۇرۇپ شەھەرگە يۈرۈپ كەتتۇق ۋە بەلگىلەنگەن مېھمانخانىغا بېرىپ ئورۇنلاشتۇق.

ئەتىسى، ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە، چىڭداۋ شەھىرىنىڭ گۈزەل مەنزىرىلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. مەسىلەن، چىڭداۋ شەھىرى جايلاشقان چىڭداۋ يېرىم ئارىلى، دېڭىز ساھىلىدىكى پورت (سۇغا چۆمۈلىدىغان ئورۇن)، ھەرخىل تىپتىكى پاراخوت، كېمە قاتارلىقلارنىڭ كېلىپ ـ كېتىشلىرى ۋە باشقىلار...

ئاندىن بىزنى باشلاپ چىڭداۋ پورتىغا توختىتىلىپ قويۇلغان ئامېرىكىنىڭ بىر چوڭ ھەربىي پاراخوتىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇردى. بۇ پاراخوت دېگەندەك خېلى چوڭ پاراخوت ئىكەن. پاراخوت 3 قەۋەتلىك بولۇپ، ئۇنىڭ ئەڭ ئاستىدىكى قەۋىتىگە تاماقخانا، مۇلازىمەت ئۆيى جايلاشقانىكەن؛ 2 ـ قەۋىتىگە دەم ئېلىش ئۆيى، پائالىيەت ئۆيى قاتارلىقلار جايلاشقانىكەن؛ 3 ـ قەۋىتىگە بولسا، دوختورخانا، بالنېس، ئاغرىقلارنى داۋالىتىش بۆلۈمى قاتارلىقلار جايلاشقانىكەن. بىرنەچچە يارىدارلار بالنېستا داۋالىنىۋېتىپتۇ. قارىغاندا پاراخوت ئارقا سەپ رولىنى ئوينىسا كېرەك. بىز پاراخوتنى ئېكسكۇرسىيە قىلىشنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئۇ يەردىن قايىتتۇق.

ھەمراھلار بىزنى يەنە ئەينى ۋاقىتتا گېرمانىيە تەرىپىدىن چىڭداۋ شەھىرىگە سېلىنغان دوختۇرخانىغا باشلاپ كەلدى. بۇ دوختۇرخانا پۈتۈنلەي قىزىل خىش بىلەن 8 قەۋەتلىك قىلىپ سېلىنغان ئىمارەت ئىكەن. قۇرۇلۇش پۈتۈنلەي ياۋروپا ئۇسلۇبىدا ياسالغان بولغاچقا، تاشقى كۆرۈنۈشىدىن ناھايىتى كۆركەم، زامانىۋى ھەم ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى.

شۇ كۈنى كەچقۇرۇنلىقى سائەت 5 ـ 6 ئەتراپىدا ئابدۇكېرىم ئابباسوفنىڭ چىڭداۋدا ئولتۇرۇشلۇق قېيىن ئىگىسى (ئايالىنىڭ بىر نەۋرە ھەدىسى) نىڭ ئۆيىگە پەتىگە باردۇق (ھەممىمىز

ئەمەس).

ئاببباسوفنىڭ بۇ تۇغقىنى چىڭداۋ شەھىرىنىڭ چېتىدەرەك، سەل خىلۇەت بىر مەھەللىدە ئولتۇرۇشلۇق ئىكەن. ئاببباسوف بىزنى باشلاپ تۇغقىنىنىڭ ئۆيىگە باردى، ئۇلار بىلەن كۆرۈشۇپ، تىنچلىق - ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن، پاراڭلىشىپ ئولتۇردۇق. شۇنىڭغىچە ۋاقىت خېلى كەچ بولۇپ، قاش قارايغان ۋاقىت بولۇپ قالغانىدى. شۇ ئەسنادا ئاببباسوف سىرتقا چىقىپ يەنە ئۆيگە كىردى - دە، مەخسۇت تېيىپ بىلەن مېنى ئىما - ئىشارەت قىلىپ چاقىردى ۋە تالاغا چىقىپ بىزگە: «يۇرتداشلار، بىز ئاۋۇ يەرگە بېرىپ كېلەيلى» -دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئىككى-مىزنى باشلاپ ماڭدى. خېلى بىر يەرگىچە ماڭغاندىن كېيىن: «سىلەر ئىككىڭلار مۇشۇ يەردە ئەتراپقا دىققەت قىلىپ تۇرۇڭلار، مەن بىردەمدىلا كېلىمەن» — دېدى - دە، ئۆزى يالغۇز كەتتى.

ئاببباسوف شۇ بارغانچە هېلىقى رادىست پىلك گوئەن (كېيىن ئىسمىنى ۋاڭ نەندىگە ئۆزگەرتكەن) نىڭ ئىشىنى تەق قىلىپ قويۇپ قايتىپ كەلدى.

كېيىن مەلۇم بولۇشىچە: دۇڭ بىۋۇ بىلەن ئاببباسوف كۆ-رۇشكەندە ماقۇل بولغان رادىست پىلك گوئەن ئۇ چاغدا نەنجىڭدا ئەمەس، چىڭداۋدا ئىكەن، شۇڭا بۇنى مەخپىي تۇتاشقاندەك كۆپ ئادەم بارغاندا ئۇنى تېپىپ ئۆزى بىلەن بىللە مېڭىشنى هەل قىلغان-كەن.

چىڭ داۋدىكى سايامەت تاماملىنىپ، تىيەنجىنگە ماڭماقچى بولدۇق، ئەتىسى مېڭىش ئالدىدا هېلىقى رادىست پىلك گوئەن بىز چۈشكەن مېھمانخانىغا پەيدا بولدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ هەم بىز بىلەن بىللە چىڭداۋدىن تىيەنجىنگە ماڭدۇق.

تىيەنجىنگە ئۇچۇش

تىيەنجىن شەھىرى - بوخەي دېڭىزىنىڭ بوخەي قولتۇقىغا جايلاشقان پورت شەھىرىدۇر.

بىز يەنە شۇ ئايروپىلان بىلەن چىڭداۋدىن تىيەنجىنگە ئۇچ-تۇق. بۇ قېتىم بىزگە يەنە بىر ئادەم - پىلك گوئەن قوشۇلغان-دى.

ئاببباسوف بۇ هەقتە ئالدىن ئالا جىلك جىڭگوغا: «مېنىڭ ئايالىمنىڭ بىر نەۋرە هەدىسى چىڭداۋدا ئولتۇرۇشلۇق ئىدى. بۇ قېتىم چىڭداۋغا كېلىپ ئۇلار بىلەن دىدار كۆرۈشۈپ ناهايىتى ياخشى بولدى. ئەنە شۇ هەدەمنىڭ ئېرىنىڭ ئىنىسى شىنجاڭغا بېرىپ تۇغقىنىنى كۆرۈش ئارزۇسىدا ئىكەن، بىز بىلەن بىللە شىنجاڭغا بارماقچى» - دەپ، ئۇنىڭ سەمىگە سالغان بولسا كې-رەك، شۇڭا بۇ هەقتە هېچقانداق گۇمانلىنىش ئالامەتلىرى كۆ-رۈلمىدى.

«كۇموش لاچىن» بوخەي دېڭىزىنىڭ بوخەي قولتۇقى ئۇس-تىدە ئۇچماقتا، دېڭىز ئۇستىدە ئۇچقاچقىمۇ ئايروپىلاندا هېچقان-داق سىلكىنىش يوق ئىدى. ئايروپىلاننىڭ دېرىزىسىدىن تۆۋەنگە قارىسىڭىز ئاسمان بىلەن دېڭىز گويا تۇتاشقاندەك كۆپ كۆك كۆرۈنەتتى. ئايروپىلان خېلى ئۇچقاندىن كېيىن، تىيەنجىن شەھەر بوشلۇقىغا يېتىپ كەلگەنلىكىنى ئايروپىلان خادىمى خەۋەر قىل-دى.

ئاڭلىشىمىزچە: بىز نەنجىڭدىن ئۇچۇش ئالدىدا جىلك جىڭگو ئايروپىلان خادىملىرىغا: هەر بىر شەھەرنىڭ هاۋا بوشلۇقىغا كەلگەندە خەۋەر قىلىشنى تاپىلىغانىكەن، شۇڭا ئايروپىلان خادىم-لىرى بۇنى بېجىرىپ، هەربىر شەھەرنىڭ ئۇستىگە كەلگەندە خەۋەر قىلغانىكەن. بۇنىڭدىن مەقسەت: ۋەكىللەرنىڭ شۇ شەھەر-نىڭ ئوممىي مەنزىرىسىنى ئايروپىلاننىڭ دېرىزىسى ئارقىلىق

بولسىمۇ بىر قۇر كۆرۈشىگە ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىشتىن ئىبا-رەت بولسا كېرەك. ئايروپىلان بارغانچە تۆۋەنلەپ، تېخىمۇ شە-ھەر ئايرودرومىغا قوندى. قارشى ئېلىش ئۈچۈن ئايرودرومغا تېخىنىمۇ شەھەر باشلىقى قاتارلىق بىرنەچچە ھەربىي، مۇلكى ئەربابلار چىققانىكەن.

ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە، ئەتىسى تېخىنىدىكى ئەڭ چوڭ توقۇمىچىلىق باش فابرىكىسى - «شەرقىي ئاسىيا توقۇمىچىلىق باش فابرىكىسى»نى ئېكسكۇرسىيە قىلىدۇق. بۇ توقۇمىچىلىق باش فابرىكىسىنىڭ يەنە شۆبە ھەم تارماقلىرى بار ئىكەن. مەسە-لەن، «دورىگەرلىك زاۋۇتى»، «شىلەپە ياساش زاۋۇتى» قاتار-لىقلار؛ باش فابرىكىنىڭ دېرىكتورى فابرىكىنىڭ قىسقىچە قۇرۇ-لۇش تارىخى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ سانى، ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى، ئىشلەپچىقىرىش مەھسۇلاتلىرى، سېخلار ۋە باشقىلار توغرىسىدا قىسقىغىنە تونۇشتۇرۇپ ئۆتتى ۋە ئىشلەنگەن مەھسۇ-لاتلارنىڭ ئەۋرىشكىلىرىنى كۆرسەتتى.

1946-يىلى ئاخىرلىشاي دەپ قالغانىدى، شۇڭا تېخىنىدىن ئۈزاق تۇرمىدۇق. ئالدىمىزدا يەنە بېيجىڭغا بارىدىغان ئىش بار ئىدى.

بېيجىڭغا ئۇچۇش

1946 - يىلى 12 - ئاينىڭ 30 - كۈنى تېخىنىدىن يەنە شۇ ئايروپىلان بىلەن بېيجىڭغا قاراپ ئۇچتۇق.

بۇ قېتىمقى ئۇچۇش مۇساپىسى ئانچە ئۇزاق بولمىغاچقا، كۆپ ۋاقىت ئۆتمەيلا، بېيجىڭ شەھەر ئاسمىنىغا كەلگەن بولساق كېرەك، ئايروپىلان خادىمى ئادەتتىكىدەك: «بېيجىڭ شەھەر ئۈستىگە كەلدۇق» دەپ خەۋەر قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ۋەكىللەر بۇ قەدىمىي شەھەر - بېيجىڭنىڭ ئومومىي كۆرۈنۈشىنى (مەنزىر-

سىنى) ئايروپىلانىنىڭ دېرىزىسى ئارقىلىق كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدى.

ئايروپىلان بېيجىڭ شەھەر ئۈستى بوشلۇقىدا بىر ئايلىنىپ ئاستا تۆۋەنلەپ ئۇچۇپ، بېيجىڭ شەھەر ئايرودرومىغا قوندى.

بىز ئايروپىلاندىن تەرتىپ بويىچە چۈشتۇق. ئايرودرومغا بېيجىڭ شەھەر باشلىقى قاتارلىق ئەمەلدارلار قارشى ئېلىشقا چىققانىكەن.

ئەتىسى، 1946 - يىلى 12 - ئاينىڭ 31 - كۈنى بۇ قەدىمىي شەھەر - بېيجىڭنىڭ مەشھۇر جايلىرىنى ساياھەت قىلـ-دۇردى. ئاۋۋال خان ئوردىسى، قەسىرلەر، تېخىنئەنمىن قاتار-لىقلاردىن باشلىنىپ، ئۇلارنى ساياھەت قىلىش تاماملانغاندىن كېيىن، بېيخەي، يىخېيۈەن، تېخىنتەن، مۇزېي ... قاتارلىقلارنى كۆردۇق.

قىسقىسى كۆرۈشكە تېگىشلىك مەشھۇر جايلار، ئاساره - ئەتىقە، مەنزىرىلىك ئورۇنلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ساياھەت قىلىندى. بۇ جەريانىدا فوتو سۈرەتچىلەر رەسمگە ئالغان كۆرۈ-نۈشلەرنى كېيىن يۇيۇپ تەييارلاپ ۋەكىللەرگە بەرگەنمۇ بولدى.

ئەتىسى، 1946 - يىلى ئاخىرلىشىپ، 1947 - يىل يېتىپ كەلگەنىدى.

ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە، 1947 - يىلنىڭ يېتىپ كېلىش مۇناسىۋىتى بىلەن يېڭى يىلنى قارشى ئېلىپ تەبرىكلەش مۇراسـ-مىغا قاتنىشىشقا تەكلىپ قىلىندۇق.

مۇراسىم ئورنى ناھايىتى ئازادە ۋە كۆركەم، بىر - بىرىگە يانداش سېلىنغان ئىمارەت ئىكەن. چوڭ زالدا ساھىپخان (بېيـ-جىڭ شەھەر باشلىقى) ھەمدە مۇراسىمغا تەكلىپ قىلىنغـ-ـان خانىم - ئەپەندىلەر بولۇپ خېلى كۆپ كىشى ھازىر بولۇشقا-نىكەن.

شىنجاڭ ۋەكىللىرى زالغا قەدەم تەشرىپ قىلىشى بىلەن

زالدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئالقىش ياڭىرىتىپ، قارشى ئالىدىغانلىقىنى ئىپادىلەشتى، شىنجاڭ ۋەكىللىرى ھەم ئۇلارغا قوشۇلۇپ چاۋاك چېلىپ ماسلاشتى. ئۆزئارا ئىپادە بىلدۈرۈپ چېلىنغان ئالقىش ساداسى زالنى ياڭراتتى، ئاندىن كېيىن مۇراسىم باشلاندى.

بېيجىڭ شەھەر باشلىقى يېڭى يىلنى قارشى ئېلىش، تەبرىكلەش نۇتۇقى سۆزلىدى. ئۇنىڭ قىسقىچە مەزمۇنى مۇنداق:

— ھۆرمەتلىك خانىم ـ ئەپەندىلەر، مېھمانلار، جانابلار:

بىز بۈگۈن بۇ يەرگە جەم بولۇپ، يېتىپ كەلگەن 1947 ـ يىلىنىڭ 1 ـ كۈنىنى شەھىرىمىز بېيجىڭغا يېتىپ كەلگەن شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ھەمدە ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ باشلىقى مۆھتەرەم ئەخمەتجان قاسىمى ئەپەندى جانابلىرى، شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى ھەم ۋەكىل ئابدۇكېرىم ئابباسوف ئەپەندى؛ ھەمدە ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى بارلىق ۋەكىللەرنىڭ قەدەم تەشرىپ قىلىپ ئىشتىراك ئېتىشى بىلەن بىرلىكتە قارشى ئالغانلىقىمىز ئۈچۈن ئىنتايىن خۇشالمىز! شۇ مۇناسىۋەت بىلەن سىز جانابلارنىڭ ۋە مېھمانلارنىڭ يېڭى يىلىڭىزلارنى تەبرىكلەيمىز!

ھەممىڭلارنىڭ يېڭى يىلىڭىزلارغا مۇبارەك بولسۇن!

بېيجىڭ شەھەر باشلىقى مېھمانلارنى ياندىكى يەنە بىر زىيارەت زالىغا تەكلىپ قىلدى. بۇگۈنكى زىيارەت باشقىچە تۈس ئالغاندەك سېزىلەتتى. ئەمەلىيەتتە مۆلچەردىكىدەك بولدى.

بۇ بىزگە باشقىچەرەك تۇيۇلاتتى. چۈنكى، بۇ تۇنجى قېتىم ئۇچراشقانلىقتىن بولسا كېرەك.

«كوكتېئىل ھارىقى» زىيارىتى

كوكتېئىل ھارىقى ـ ئارىلاشما ھاراق زىيارىتى، نۇرغۇن

دىپلوماتىيە ۋە ئىجتىمائىي سورۇنلاردا ئۆتكۈزۈلىدىغان بىر خىل ھاراق زىيارىتى.

كوكتېئىل ھارىقى «توخۇ قويرۇقى ھارىقى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

بۇ خىل زىيارەتتە مېھمانلار زىيارەت زالىغا كىرگەندىن كېيىنلا، ئۆزئارا 2 ـ 3 كىشى ئىختىيارىي ھالدا يەڭگىل قەدەم تاشلاپ، پاراڭلىشىپ ئۇياققا ياكى بۇياققا مېڭىپ يۈرىدۇ. ئەنە شۇ چاغدا كۈتكۈچى قىزلار ياكى مۇلازىمەتچىلەر كوكتېئىل ھارىقىنى رومكا ۋە زاكوسكا قاتارلىقلار بىلەن پەتنۇسقا سېلىپ كۆتۈرۈشۈپ كېلىپ، مېھمانلارغا: قېنى مەرھەمەت قىلىڭ! دەپ، ئۇلارغا سۇنىدىكەن. مېھمانلار خالىسا: قېنى ئەمىسە بىرەر قەدەھ ئىچەيلى ـ دەپ ھاراقنى ئىچىپ، يەنە پاراڭلىشىپ ماڭىدىكەن.

دېمەك، زىيارەت باشتىن ـ ئاخىر ئەنە شۇ يوسۇندا داۋام قىلىدىكەن. شۇڭا ئۇزاققا سوزۇلىدىغان بۇنداق زىيارەت «كوكتېئىل ھارىقى زىيارىتى» ياكى «توخو قۇيرۇقى ھارىقى زىيارىتى» دەپ ئاتىلىدىكەن. شۇنداق قىلىپ، 1947 ـ يىل (يېڭى يىل) نى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن «كوكتېئىل ھارىقى زىيارىتى» ئاخىرلاشتى.

1947 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى، ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق بىرقانچىمىز، بېيجىڭ شەھىرىنىڭ غەربىي شىمالى تەرىپىگە جايلاشقان «ۋېيگۇڭسۈن» (مۇسۇلمانلار مەھەللىسى) گە باردۇق. ئۇ يەردە مۇسۇلمانلار قەبرىستانلىقى بار ئىكەن، شۇ قەبرىستانلىققا بېرىپ، ئەينى يىللاردا مۇساپىرلىق سەرگۈزەشتىلىرىنى يەتكۈچە بېشىدىن كەچۈرۈپ، ئاخىرى بېيجىڭدا ئىستىقامەتتە تۇرۇپ قىلىپ، شۇ يەردە ئالەمدىن ئۆتكەن مەرھۇم مەھمۇت سىجاڭ (مەھمۇت مۇھىتى) نىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلدۇق. مەرھۇمنىڭ روھىغا ئاتاپ ئايەت ئوقۇپ، دۇئا قىلدۇق. ئاندىن

ئەخمەتجان قاسىمى يېنىدىكى گېرمانىيەدە ئىشلەنگەن «كونتاكىس» ماركىلىق ئاپتوماتىك فوتوسۈرەت ئاپپاراتىنى ئېلىپ، مەرھۇم مەھمۇت مۇھىتىنىڭ قەبرىسىنى رەسىمگە تارتتى، جۇملىدىن خاتىرە ئۈچۈن ھەممىمىز قەبرە بېشىدا رەسىمگە چۈشتۈق.

1947 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى، بىزنىڭ بېيجىڭدىكى بىرنەچچە كۈنلۈك ساياھىتىمىز ئاساسەن ئاخىرلىشىپ قالدى، ئەمدىلىكتە قايتىشقا توغرا كەلدى. جياڭ جىڭگومۇ بىز بىلەن بىللە نەنجىڭگە قايتتى. رادىست پاك گوئەن ئاببياسوفنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە نەنجىڭدىكى ئەنلى مېھمانخانىسىغا جايلاشىپ، تاكى ۋەكىللەر شىنجاڭغا قايتقىچە شۇ يەردە تۇردى.

بىز نەنجىڭگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، جاڭ جىجۇڭنىڭ ئۇرۇمچىدىن ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ نەنجىڭگە كەلگەنلىگىنى ئاڭلىدۇق.

ۋەكىللەر ساياھەتتىن نەنجىڭغا يېنىپ كەلگەندىن كېيىن، ئاردىدىن 2 ـ 3 كۈن ئۆتكەندە، جاڭ جىجۇڭ ئۆز نامىدا ۋەكىلەرنى زىياپەتكە تەكلىپ قىلدى، تەكلىپ بويىچە بىز زىياپەتكە باردۇق، جاڭ جىجۇڭ زىياپەتتە قىسقىچە سۆزلەپ مۇنداق دېدى:

ھۆرمەتلىك ۋەكىللەر، مېھمانلار:

ـ سىلەر شىنجاڭ ۋەكىللىرى «مىللىي قۇرۇلتاي»غا قاتنىشىشتىن سىرت، ئارىسال ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ، تەكلىپ بويىچە چىڭداۋ، تىيەنجىن ۋە بېيجىڭدىن ئىبارەت 3 شەھەرنى ساياھەت قىلىپ قايتقانلىقىڭلارنى ئاڭلاپ كۆپ خۇرسەن بولدۇم. بۇ، تولىمۇ ئوبدان ئىش بوپتۇ، بۇ جەريانىدا سىزلەرنى بىرمۇنچە تەسىراتلارغا ئېگە بولغاندۇ، دەپ ئويلايمەن.

قۇرۇلتايمۇ ئاخىرلىشىپ قالدى. سىزلەر شىنجاڭغا قايتىش ئالدىدا تۇرۇپسىزلەر، شۇ مۇناسىۋەت بىلەن مەن سىزلەردىن ھال سوراپ مۇشۇ ئاددىي زىياپەتكە تەكلىپ قىلدىم. مەن نەنجىڭدا

بىرئاز ۋاقىت تۇرۇپ ئاندىن شىنجاڭغا قايتىمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ مېنىڭ سىزلەرنى ئۇزۇتۇپ قويۇش چېيىم دېسەممۇ بولىدۇ.

قۇرۇلتايمۇ ئاياغلىشىپ قالغانىدى، ۋەكىللەر بولسا، شىنجاڭغا قايتىش ھازىرلىقىنى كۆرمەكتە. نوۋەتتە، شىنجاڭ ۋەكىللىرى نامىدىن نەنجىڭدىكى ھەربىي، مۇلكى ئەمەلدارلارنى زىياپەتكە تەكلىپ قىلىپ، ئۇلارنىڭ بىز شىنجاڭ ۋەكىللىرىنى ھەر تەرەپلىمە ئەتراپلىق كۈتۈۋالغانلىقىغا مىننەتدارلىق بىلدۇرۇش ۋە ئۇلار بىلەن خوشلىشىشقا توغرا كەلدى، شۇڭا، ئەخمەتجان قاسىمى شىنجاڭ ۋەكىللەر ئۆمىكىگە ۋاكالىتەن ئۆز نامىدا ئۇلارنى زىياپەتكە تەكلىپ قىلدى.

مېھمانلار ئىچىدە جاڭ جىجۇڭ ھەم بار ئىدى، مېھمانلار دەل ۋاقتىدا زىياپەت زالىغا ھازىر بولۇشتى.

زىياپەت باشلىنىش ئالدىدا، ئەخمەتجان قاسىمى ئاز ھەم ساز خوشلىشىش نۇتۇقى سۆزلىدى:

ھۆرمەتلىك جانابلار، ئەپەندىلەر:

ـ بىز شىنجاڭ ۋەكىللىرى تەكلىپ بويىچە «مىللىي قورۇلتاي»غا قاتنىشىش ئۈچۈن نەنجىڭگە كەلگەندىن بۇيان، ھەرقايسىڭلارنىڭ ھەرتەرەپلىمە، ئەتراپلىق كۈتۈۋېلىشىڭلارغا مۇيەسسەر بولدۇق. بۇنىڭ ئۈچۈن سىلەرگە چىن كۆڭلۈمىزدىن تەشەككۈر ئىزھار قىلىمىز ۋە مىننەتدارلىق بىلدۇرىمىز.

بىزنىڭ نەنجىڭدىكى ۋاقتىمىز مەنىلىك ئۆتتى. قۇرۇلتايغا قاتناشقاندىن سىرت، بىرمۇنچە مەشھۇر ئورۇنلارنى ئېكسكورسىيە قىلدۇق، سىلەر بىلەن ئۇچرىشىپ، سۆھبەتلەشتۇق، سۆزلەشتۇق، جۇملىدىن بىز يەنە تەكلىپ بويىچە چىڭداۋ، تىيەنجىن، بېيجىڭلاردىن ئىبارەت 3 شەھەرنى ساياھەت قىلىپ قايتتۇق، بۇ، بىزنىڭ بۇ قېتىمقى سەپىرىمىزگە يەنە بىر مەزمۇن قوشتى.

نۆۋەتتە قۇرۇلتاي ھەم ئاخىرلاشتى. بىزمۇ شىنجاڭغا قايتىش ئالدىدا تۇرىمىز، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇنى سىلەر بىلەن خوشلە-

شش چېيى دېسەكمۇ بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ قەدەھنى ھەمـ
مىگلارنىڭ سالامەتلىكى ئۈچۈن ئىچىشكە تەكلىپ قىلىمەن!

بىزنىڭ زىياپەت دەستۇرخانىمىزغا شىنجاڭنىڭ تاتاملىرى ھازىرلاندى، بۇنىڭدىن مەقسەت سىلەرنى شىنجاڭنىڭ مىللىي تاتاملىرىغا ئېغىز تەككۈزۈش. «ياۋروپا تاتاملىرىدا كۆز تويىدۇ؛ جۇڭگو تاتاملىرىدا ئېغىز تويىدۇ؛ شىنجاڭ تاتاملىرىدا قورساق تويىدۇ»، دېگەن تەمسىل بار، دېدى.

ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ بۇ تەمسىل سۆزىنى ئاڭلىغان مېھماندىلار پاراقلىشىپ كۈلۈشۈپ كەتتى.

شىنجاڭغا قايتىش

1947 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى، ۋەكىللەر نەنجىڭ ئايرودرومىغا چىقتۇق. بىزنى ئۇزۇتۇشقا چىققان مۇناسىۋەتلىك ئەربابلار ئۇ يەرگە ھازىرلىنىپ تۇرغان ئىكەن. بۇلارنىڭ ئىچىدە جاڭ جىجۇڭمۇ بار ئىدى.

ئايروپىلان شۇ ئۇچقانچە شىئەن شەھىرىنىڭ ئايرودرومىغا قوندى. شىئەن شەھىرى — غەربىي شىمال بويىچەچوڭ شەھەرلەرنىڭ بىرى بولۇشى بىلەن بىللە ئەينى يىللاردا پايتەخت شەھىرى ئىدى. شۇڭا شىئەن شەھىرىدە بىر كۈن تۇرۇشقا توغرا كەلدى. ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە، ئەتىسى شىئەن شەھىرىنىڭ ساياھەتگاھلىرىنى ئېكىسكورسىيە قىلدۇق.

ئەتىسى، 1947 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى، شىئەن شەھىرى بىلەن خوشلىشىپ، ئۈچۈشنى داۋاملاشتۇردۇق، ئايروپىلان سەھەردە شىئەن ئايرودرومىدىن كۆتۈرۈلۈپ خېلى ئۇچقاندىن كېيىن، تۆۋەنلەپ كېلىپ لەنجۇ شەھەر ئايرودرومىغا قوندى.

1947 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى، لەنجۇدىن شىنجاڭغا

قاراپ ئۇچتۇق. ئايروپىلان لەنجۇ ئايرودرومىدىن سەھەر ئۇچقاچقا، يول ئۇستىدە جاڭ يېدە بىر قونۇپ مېڭىشقا توغرا كەلدى، ئۇ يەردە بىر كېچە قونۇپ، ئەتىسى ئۈچۈشنى يەنە داۋاملاشتۇردۇق.

1947 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى، ئايروپىلان جاڭ يې ئايرودرومىدىن ئاۋۋالقىدەك ئۇچتى ۋە شۇ ئۇچقانچە قۇمۇلدا توختاپ، توپ ـ توغرا ئۇرۇمچىگە قاراپ ئۈچۈشنى داۋاملاشتۇردى. چۈشتىن كېيىن، سائەت 4 ئەتراپىدا ئۇرۇمچى ئايرودرومىغا كېلىپ قوندى.

دېمەك، ۋەكىللەر ساق ـ سالامەت ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلدۇق. شۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ نەنجىڭگە قىلغان سەپىرىمىز ئومۇمەن تاماملاندى.

«قۇرۇلتاي» ئەسلىدە گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيە ۋەكىللىرىنىڭ قاتنىشىشى بىلەن ئېچىلىشى كېرەك ئىدى. ئەمما، قۇرۇلتاي ئېچىلىش ۋاقتىدا، گومىنداڭ تەرەپ كومپارتىيە بىلەن ھەمكارلىق قىلىشنى خالىماي، قۇرۇلتاي يالغۇز گومىنداڭنىڭ خاھىشىدا ئېچىلدى.

نەتىجىدە گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيە ئوتتۇرىسىدىكى بىتىم بۇزۇلۇپ، كومپارتىيە ئىشغال قىلغان جايلارغا گومىنداڭ ھۇجۇم قىلدى. شۇنىڭ بىلەن كومپارتىيە بۇ يېغىنغا قاتناشمىدى.

بىز شىنجاڭ ۋەكىللىرى قۇرۇلتايدا خەلقچىللىق تۈزۈمىگە ئاساسلانغان قانۇننى قوبۇل قىلىشقا تىرىشقان بولساقمۇ، لېكىن ئۆلكە ۋەكىللىرى قۇرۇلتايغا قاتناشقان گومىنداڭ ۋەكىللىرىنىڭ ناھايىتى ئاز قىسمىنى تەشكىل قىلغاچقا، بىزنىڭ تىرىشچىمىز تەسىر قىلمايتتى. قۇرۇلتايغا بىزنىڭ قويغان توغرا پىكىر ۋە تەلەپلىرىمىزنىڭ ھېچقانداق ئېتىبارغا ئېلىنمايدىغانلىقى ئەجەپلەنەرلىك ئىش ئەمەس ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز قۇرۇلتايدا قوبۇل قىلىنغان رېئاكسىيون ئاساسىي قانۇننى ئىنكارمۇ قىلمـ

دۇق، ئېتىراپىمۇ قىلمىدۇق.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى كومپارتىيە مەسلىسىنى مانا شۇنداق سەل چاغلىغان ۋاقىتتا، شىنجاڭ مەسلىسىنى ھەل قىلىش تېخىمۇ ئاسان دەپ قىياس قىلغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئىچكىرىدىكى چاغدىلا ئۆلكىدە بىتىمنى بۇزۇشقا قارىتىلغان ھەرىكەتلەر باشلانغانىكەن. بىز قايتىپ كەلگەندە بولسا، بىز ئۆلكىدىن كەتكەن ۋاقتىمىزغا كۆرە پەرق كۆپ ئىدى. ۋەكىللەر تېخى نەنجىڭگە ماڭماي تۇرغان ۋاقتتا، گومىنداڭ تەرەپ بىتىمنى ئىجرا قىلىش تەرەپدارى بولۇپ تۇرغان بولسىمۇ، بىز قايتىپ كەلگەندە بولسا، بىتىمنى ئۆزىگە بىر يۈك ھېسابلاپ، بىتىم دېگەن سۆز بىرىمىزنىڭ ئاغزىدىن چىقىپ قالسا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىر تاتىرىپ، بىر بوزىدىغان بولۇپ قالدى. ئەكسىيەتچىلەر بىتىمنى جەزمەن بۇزۇشقا قارىتىلغان ئېغۇاگەرچىلىكىنى، ھوجۇمىنى باشلىدى.

1947 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى، بىز نەنجىڭدىن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدۇق. ئۇرۇمچىدە زىيالىيلار، خەلقچىللىق ئېقىمىنى تۇرمۇشقا ئاشۇرۇش تەرەپدارلىرى بولۇپ نۇرغۇن مۇتەۋەر زاتلار بىتىمنىڭ بۇزۇلۇاتقانلىقىدىن شىكايەت قىلىشقا باشلىدى، فېۋرالغا كەلگەندە ئەھۋال جىددىيلىشىپ كەتتى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بارغانسېرى غالجىرلىشىپ، ئاخىرى «25 ـ فېۋرال پاجىئەسى»[1] ئېغۇاسىنى تەشكىل قىلدى. بۇ، ئىلى تەرەپ ۋەكىللىرىگە قارشى قارىتىلغان ئېغۇانىڭ ئەڭ ئۇچىغا چىقىقىنى ئىدى. 5 ـ مارتتا ھەربىي ھالەت ئېلان قىلىپ، ئۇرۇمچىدىكى ھەممە مۇسۇلمانلارنى تەكشى گۇناھسىز، سەۋەبسىز، ئاساسسىز ئاختۇرۇپ، كۆپ بىگۇناھ ئادەملەرنى تۇتۇپ، گارنىزون قوماندانلىقى شتابىغا قامىدى. ھەر ھالدا ئىلى تەرەپ ۋەزىيەتىنىڭ

① «25 ـ فېۋرال پاجىئەسى»نىڭ تەپسىلاتى ھەققىدە «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى»نىڭ 30 ـ سانىغا قارالسۇن.

ئېغىرلىشىۋاتقانلىقىنى ئېتىبارغا ئېلىپ، خەلقىمىزنىڭ تەقدىرى بىلەن ئوينىشىشنى خالىماستىن چىداشلىق بەردى. ئىلى تەرەپنىڭ سەۋرىچانلىقى، ئۇچقۇننىڭ ئوت بولۇشىغا يول قويمىدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بۇلارنىڭ سەۋرىچانلىقىنى نەگە بارىدىكىن دەپ، فېۋرالدا ئالتايغا ھۇجۇم قىلدى. ئۇلارنىڭ بۇ ھۇجۇمى ئالتايدىكى مىللىي ئارمىيىنىڭ، خەلقنىڭ بىرلەشكەن كۈچى ئارقىلىق تار ـ مار قىلىندى، ئەلۋەتتە تار ـ مار بولۇشى كېرەك ئىدى.

نەنجىڭ ھۆكۈمىتى كومپارتىيىگە قارشى ئۇرۇشنى كۈندىن ـ كۈنگە كېڭەيتتى. پۈتۈن مەملىكەت بويىچە كومپارتىيەگە قارشى تۇرۇۋاتقان كەيپىيات ئاستىدا، شىنجاڭدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تىنچلىق بىتىمنى بۇزۇشقا ئۇرۇنغانىدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى كومپارتىيە مەسلىسىنى مانا مۇشۇنداق سەل چاغلىغان ۋاقتتا، شىنجاڭ مەسلىسىنى ھەل قىلىش تېخىمۇ ئاسان دەپ قىياس قىلغانىدى.

گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىگە ۋەكىللىك قىلىۋاتقان جاڭ جىجۇڭ دەل شۇ ۋاقتتا نەنجىڭدا ئىدى. قىسقىسى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىتىمنى بۇزۇش ئۈچۈن يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە شىنجاڭدىكى ھەربىي ـ ساقچىلارنىڭ يەرلىكنىڭ ئىشلىرىغا ئارلىشىشىغا يول قويغانىدى. جۇملىدىن مەسئۇدنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى بولۇش مەسلىسىمۇ بىتىمنىڭ روھىغا زىت ئىدى. جاڭ جىجۇڭ ئىلى تەرەپنىڭ قارشى تۇرىشىغا قارىماستىن، بۇ تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ، ئۇزۇن ئۆتمەي نەنجىڭ ھۆكۈمىتى ماقۇل بولىدۇ. 1947 ـ يىلى 5ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى رەسمىي بويرۇق ئېلان قىلىدۇ. 5 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى ئۇرۇمچى كوچىلىرىدا مەسئۇدقا قارشى تەشۋىق ۋەرەقىلىرى، لوزۇنكىلار پەيدا بولىدۇ. جاڭ جىجۇڭ 5 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان بىلەن كۆرۈشۈپ، مەركەزنىڭ قارارىنى ئۇنىڭ

غا ئۇقتۇرىدۇ. ئەخمەتجان قاسىمى شۇ زامات قوشۇلمايدىغان-لىقىنى بىلدۇرىدۇ ھەمدە نۇرغۇن دەلىللەرنى كۆرسىتىدۇ. بۇ قېتىمقى سۆھبەت 5 سائەتتىن ئۇزاق داۋام قىلىدۇ. مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان قاسىمى باشتىن - ئاخىر قوشۇلمايدۇ ۋە ئۇنىڭغا قارشى تۇرىدۇ. 5 - ئاينىڭ 28 - كۈنى مەسئۇدنىڭ ۋەزىپە ئۆتكۈزۈلۈش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلىدۇ. ئىلى تەرەپكە ۋە-كىللىك قىلىدىغان ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت - ئەزالىرى مۇراسىمغا قاتناشمايدۇ.

دېمەك، گومىنداڭ جاھىللىرى بىتىمنى ئەنە شۇنداق قوپال-لىق بىلەن بۇزدى.

غۇلجا تەرەپتىن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەركىبىگە قاتناشقان ئەخمەتجان قاسىمى، سەيپىدىن ئەزىزى، رەھىمجان سابە-رى، ئابدۇكېرىم ئابباسوف ۋە باشقىلار 1947 - يىلى 8 - ئايدا ئىلگىر - ئاخىر بولۇپ غۇلجىغا قايتىپ كەتتى.

(ئاپتور: ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر تىل - يېزىق كومە-تېتىدىن)

جاۋابكار مۇھەررىر: **ئابلىز مۇھەممەت سايرامى**

پۈجى ئالتۇن كان ئىشچىلىرىنىڭ قوزغىلىڭى توغرىسىدا

مەمتىمىن شېرىپ

قوزغىلاڭنىڭ سەۋەبى

شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتى 1937 - يىلى 9 - ئايدا خوتەن رايونىنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، 1944 - يىلىغىچە بولغان 8 يىل جەريانىدا، خوتەن رايونىدا سىياسىي، ئىقتىسادىي، ھەر-بىي جەھەتلەردە زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىپ، خوتەن رايونىدىكى نامى چىققان بايلارنى، سودىگەرلەرنى، دىنىي زاتلارنى ۋە خەلق ئىچىدە ئىززەت - ئابرۇيى بار نوپوزلۇق كىشىلەرنى ھەرخىل سەۋەبلەر بىلەن تۇتۇپ، نەچچە 1000 بىگۇناھ ئادەملەرنى ئۆلتۈر-گەن. ھازىرقى خوتەن شەھەرلىك ئاشلىق ئىدارىسى (بۇ جاي شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتى قۇرۇلۇشىنىڭ ئالدىدا ئەرمىنىستانلىق چوڭ باي خۇدابەردى ئەرمىنى دېگەن كىشىنىڭ شەخسىي قورۇ جايى بولغان) نىڭ ئورنىغا قۇرۇلغان چېگرا مۇداپىئە ئەترىتى بىلەن ھازىرقى خوتەن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئورنىغا شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى سالدۇرغان خوتەن ساقچى ئىدارىسى قاتارلىق جايلاردىن تاكى يېقىنغىچە ئۆلتۈرۈلگەن كىشىلەرنىڭ جەسەتلىرى تېپىلغانلىقى بۇنىڭغا مىسال بولالايدۇ. تۇتۇلغانلارنىڭ مال - مۈلۈكلىرى (15 تونىنا ئەتراپىدا) مۇسادىرە قىلىنىپ، 1938 - يىلى ماشىنا بىلەن يۆتكەپ كېتىلگەنلىكى كىشىلەر ئىچىدا ھېلىغىچە تەكرارلىنىپ كەلمەكتە.

شېكى شىسەي ھاكىمىيىتى تىكلەنگەن دەسلەپكى ۋاقىتلاردا، بىر چارەك غەللە قويولغان يەرلەرگە، ئاخىرىغا كەلگەندە 2 ھەسسە ئاشۇرۇپ 3 چارەكتىن غەللە قويۇلغان.

خوتەن رايونىدىن تېخىمۇ كۆپ ئالتۇن قېزىۋېلىش مەقسىتىدە، خوتەن ناھىيىسى لاگىرۇ يېزىسىنىڭ پۇجى كەنتىگە ئالتۇن كولاشقا نۇرغۇن ئادەملەرنى يىغىپ، ئۇلارنى كېچە - كۈندۈزلەپ ئالتۇن قېزىشقا سېلىپ، ئۇلارنىڭ يېمەك - ئىچمىكى، خىراجىتى بىلەن كارى بولمىغان. شۇ چاغلاردا بۇ يەرگە شېكى شىسەي ھاكىمىيىتى جىنكالڭ بەنسىچۇ (ئالتون كان ئىش بىجىرىش ئورنى) ناملىق ئورگان قۇرۇپ، خوتەن ناھىيىسى، قارىقاش ناھىيىسى، گۇما ناھىيىسى، لوپ ناھىيىسى ۋە كىرىيە ناھىيىسى قاتارلىق 5 ناھىيىنىڭ ھەر بىرسىدىن 1000 دىن ئادەم بېرىش ۋەزىپىسىنى قويۇپ، 5000 ئادەمنى توپلىغان. بۇلارغا كېتىدىغان ئاشلىقنى ھەرقايسى ناھىيىلەردىن تۆگە بىلەن يۆتكەپ كەلگەن بولسىمۇ ئاشلىق يېتىشمىگەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە كان ئىشچىلىرىنىڭ ئەتىگەن سەھەردىن تارتىپ، كۈن قىزارغىچە بولغان ئارىلىقتا كانغا چىقىپ ئىشقا چۈشۈپ بولۇشى بەلگىلىنىپ، بۇنى سۈرۈشتە قىلىدىغان مەخسۇس ئادەم بېكىتىلگەن. كېچىكىپ قالغانلارنى تىك تۇرغۇزۇپ، 2 قولىغا 2 تاشنى ئالدۇرۇپ، قولىنى 2 تەرەپكە كېرىتىپ قويغان. 2 قولىدىن باشقا بېشىغىمۇ يوغان تاش ئېلىپ قويىدىغان ئىشلارمۇ بولغان (ئۇلارنىڭ 2 قولى ۋە بېشىدىكى تاشنىڭ ئېغىرلىقى تەخمىنىي ھېسابلىغاندا، 2 قولىدىكىسى 20 جىڭدىن 40 جىڭ، بېشىدىكىسى 30 جىڭ ئەتراپىدا بولۇپ، جەمئىي 70 جىڭ). ئۇلارنى ئاشۇنداق 1 سائەتتىن 2 سائەتكىچە تۇرغۇزۇپ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئەتىگەندىن كەچكىچە ئىشقا سېلىشتىن تاشقىرى، يەنە ئاخشىمىمۇ قويۇپ بەرمەي كاندا ئىشلەتكەن. نەتىجىدە بۇنداق زۇلۇمغا چىدىمىغان ئىشچىلار ئىدىيە جەھەتتىن قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، بۇ ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇشقا

تەييارلانغان. دەل مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتناشقان ئىمىن ئەزىمەت دېگەن كىشى ئۇرۇمچىدىن خوتەنگە كېلىپ توختى بەگ بىلەن بىرلىشىپ، 40 - 50 ئادەمنى ئايلىق ئىشلىتىمىز دېگەن نامدا شۇ چاغدىكى ھۆكۈمەتنىڭ رۇخسىتىنى ئېلىپ، پۇجى كەنتىدىن 2 كۇنلۇك يىراقلىقتىكى گۇزە دېگەن تاغقا ئېلىپ چىقىپ تەخمىنەن 1 يېرىم ئاي ئەتراپىدا ئالتۇن قېزىشقا ئىشلەتكەن. ئۇلار بىر تەرەپتىن ئالتۇنغا ئىشلىسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئىمىن ئەزىمەت بىلەن توختى بەگ ياقا جايلارغا بېرىپ، شۇ دەۋردىكى زۇلۇم ھەققىدە ئۆزئارا سۆھبەتتە بولغان. ئۇلار بۇ خىل زۇلۇمنىڭ پەقەت پۇجىدىلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەممە جايلىرىدا بارلىقى ھەققىدە سۆزلىشىپ، بۇ زۇلۇم ئۈستىدىن ئىسيان كۆتۈرۈپ، شېكى شىسەينىڭ خوتەندىكى ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ھاكىمىيەت قۇرۇش قارارىغا كەلگەن. توختى بەگ: «بۇ ئىشقا قارىتا بىزنىڭ كۈچىمىز يەتمەيدۇ، ئىقتىسادىمىزمۇ يوق» دېگەندە، ئىمىن ئەزىمەت: «بۇ ئىشىمىزنىڭ ئارقا تەرىكى كۆچلۈك، سىلەر بۇ جايدا قوزغالساڭلار، بىز ئىلىدىن قوزغىلىپ، بۇ ھەرىكەتنى ئېلىپ بارىمىز» دېگەن. توختى بەگ: «ئىلىدا بىزنىڭ ئارقا تەرىكىمىز كىم بولىدۇ؟» دەپ سورىغاندا، ئىمىن ئەزىمەت: «ئىلىدىكى بىزنىڭ ئارقا تەرىكىمىز قوناخۇن بايۋەچچە دېگەن كىشى بولىدۇ. ئۇنىڭ نەچچە زاۋۇتى بار. بىز قورال - ياراغ سېتىۋالساق شۇ يەردىن سېتىۋالىمىز. ئۇنىڭدىن باشقا، بىزنىڭ ئېچكىرىدىمۇ ئالاقە قىلىشىدىغان ئادەملىرىمىز بار. بىز ھە دېسەكلا، ئۇلار بىزگە يارىدەم قىلىدۇ. بىز يېزىدىن قوزغىلىپ شەھەرگە كىرسەك شەھەردىكىلەرمۇ ئۆزلىكىدىن قوزغىلىپ ئالدىمىزغا چىقىدۇ» دېگەن.

توختى بەگ بۇ سۆزلەردىن كېيىن بارلىق ئىشلارنى ئۆز زىممىسىگە ئېلىپ، رەسمىي ھەرىكەت قىلىشقا باشلىغان. ئىمىن

ئەزىمەتمۇ: «ئەمىسە سىلەر بىلەن بولغان ھەرىكىتىمىز ھازىرچە مۇشۇنچىلىك بولغاچ تۇرسۇن. مەن شەھەرگە كىرىپ ئۆز ئىشلىرىمنى قىلغاچ تۇراي» دەپ، ھېلىنقى 40 ـ 50 ئادەمنىڭ ئايلىقىنى توختىتىپ شەھەرگە قايتىپ كەلگەن. توختى بەگ پۈجى ئالتۇن كانىغا قايتىپ كېلىپ، ئۇ يەردىكى بىر قىسىم ياشلار ۋە ئوتتۇرا ياشتىكى كىشىلەرگە ئىمىن ئەزىمەت بىلەن قىلىشقان مەسلىھەتىنى دېگەن. بۇ گەپلەر ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇ جاي ـ جايلاردا تارقىلىپ يۈرگەن. توختى بەگ بۇ گەپلەرنىڭ ئاشكارىلىنىپ بولغانلىقىنى ئۇقۇپ، «بىز ئىلىدىكى ھەرىكەتكە قارىماي ئالدى بىلەن بۇ ئىنقىلابنى باشلىۋېتەيلى» دېگەن قارارغا كېلىپ، ئەتراپىدىكىلەرگە: «شېڭ شىسەينىڭ خوتەندىكى تۇرمىسىدە 4 ـ 5 مىڭ ئادەم بار. بىز بۇ تۇرمىگە ئالدى بىلەن قول سالساق، تۇرمىدىكى ئادەملەرنى چىقىرىۋېتىدىغان ئادەملەر بار، بىزنىڭ ئۇلار بىلەن ئالاقىمىز بار، ھەتتا بىزنىڭ ھەربىيلەر ئىچىدىمۇ تونۇشلىرىمىز بار. ئۇلارمۇ يارىدەم قىلىدۇ» دەپ تەشۋىق، تەربىيە ئېلىپ بارغان.

قوزغىلاڭ جەريانى

توختى بەگ پۈجى ئالتۇن كانىدا ئىشلەۋاتقان 5000 دىن ئارتۇق كان ئىشچىلىرى ئىچىدىن قوزغىلاڭ قىلىشتىن خەۋىرى بارلارنى: «بۇگۈن بىزنىڭ ئۆيىدە كەچلىك چاي بار، مېھمان قىلىمىز» دەپ ئۆيىگە چاقىرغان. ئۇلار يېغىلىپ بولغاندىن كېيىن توختى بەگ: «ئەمىسە بۇگۈن ئاخشام قوزغىلاڭ قىلىمىز، بىز بۇيرۇق قىلغاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن پۈجىدىكى ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇپ، ئالتۇن كان ئىدارىسىنى ئىگىلەيمىز. بۇ ئالتۇن كان ئىدارىسىنىڭ ئۆيلىرى ئەسلىدە نىياز كېرەمبەگ دېگەن كىشىنىڭ ئۆيلىرى ئىدى. شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتى خوتەن

رايونىنى ئىگىلىگەندىن كېيىن، ئۇنى تۇتۇپ ئولتۇرۇپ، ئۆيلىرىنى مۇسادىرە قىلغان». بۇ گەپتىن كېيىن كان ئىشچىلىرى سىرتقا چىقىپ (تەخمىنەن 100 دىن 200 گىچە بولغان ئىشچى) 4 ئەتراپى باغ قىلىۋېتىلگەن بۇ ئىدارىنىڭ ئەتراپىنى قورشاپ يوشۇرۇنۇپ ياتقان. تاكى سەھەرگىچە شۇنداق تۇرغان. ئۇلار دەرۋازىنى چېقىپ كىرەي دېسە، ئىدارە ئىچىدىن ئوق چىقىپ قالارمىكىن، دەپ ئەندىشە قىلغان. بۇ ئالتۇن كان ئىدارىسىنىڭ ئىچىدە خىزمەت قىلىدىغان 15 تەك ئادەم بولۇپ، ئۇلاردا 8 ـ 10 دەك قورال بار ئىدى. ئۇلار شۇ قوراللاردىن پايدىلىنىپ كان ئىشچىلىرىغا زوراۋانلىق قىلغان. سەھەر ۋاقتىدا توختى پاسابەگ ئىسمىلىك شۇ ئىدارىنىڭ تەرجىمانى ئالدى بىلەن تاماز ئوقۇش ئۈچۈن دەرۋازا ئالدىدىكى ئېرىقتا تاھارەت ئالىمەن، دەپ دەرۋازىنى ئېچىپ چىققان. ئۇ ياش جەھەتتە توختالغان ئادەم بولغاچقا، ئۇ كىشى چىققان ھامان دەرۋازا ئالدىدا تۇرغان مەتقۇربان ئاخۇن قاغا دېگەن كىشى ئۇنى دادىسىنىڭ يېقىن ئادىمى ھېسابلاپ ئۇنىڭغا: «سىلە دەرھال بۇيەردىن چىقىپ كەتسىلە، بۇ يەردە ئىش بار» دەپ ئۇنى قاچۇرۇۋەتكەن. ئارقىدىنلا باشقىلارنى باشلاپ ئىدارىنىڭ ئىچىگە كىرگەن. ئالدى بىلەن ئىدارىگە كىرگەن 5 كىشى بولۇپ، ئۇلار مەتقۇربان ئاخۇن قاغا، روزاخۇن دەڭگە، ئابدۇراخمانئاخۇن سېرىق، كامىلبەگ، ئابدۇقادىر ئاخۇن سېرىق. بۇلار كىرگەندە باشقىلار ئۇخلاۋاتقان بولغاچقا، قوزغىلاڭچىلار پالتا، تۆمۈرزىن، پىچاق، كالتەك، توقماق قاتارلىقلار بىلەن ئۇلارنى ئۇرۇپ ياردار قىلغان. تاياق يەپ ياردار بولغان خادىملار ئۇلۇم گىردابىغا كېلىپ قالغاچقا قوزغىلاڭچىلارغا: «بىزلەرنى ئۆلتۈرۈۋەتمەڭلار، بىز سىلەرگە تەسلىم بولايلى» دەپ يالۋۇرۇپ قولىدىكى 8 ـ 10 دەك قورالنىڭ ھەممىسىنى قوزغىلاڭچىلارغا تاپشۇرۇپ بەرگەن. توختى بەگ قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھەرىكىتىنى باشقىلار بىلەن بىللە سىرتتا كۆزىتىپ تۇرغان. دەرۋازا ئېچىگە

كىرگەنلەر ئىدارىدىكىلەرنى ياردار قىلىپ، ئۇلارنى تەسلىم قىلىدۇرۇپ، قورال - ياراغلىرىنى ئېلىپ چىقىپ توختى بەگكە تاپشۇرغاندا، توختى بەگ ئاندىن ئىدارىگە كىرگەن ھەمدە ھېلىقى ياردار بولغان ئىدارە خادىملىرىغا قارىتىپ: «سىلەر بىزگە زۇلۇم قىلغان ئىدىكلار، بىز ئەمدى سىلەرنى قولغا چۈشۈردۇق. بىز پۈچىنىلا ئەمەس، بەلكى خوتەنىنىمۇ قولىمىزغا ئالىمىز. ئەگەر بىز غەلىبە قىلساق، سىلەر بىزنىڭ قولىمىزدا خىزمەت قىلىسىلەر؛ ئەگەر بىز يېڭىلىپ قالساق، ئۆز ئىشىكلارنى ئۆزۈكلەر قىلىسىلەر. قېنى ئالتۇننى تاپشۇرۇڭلار» دېگەن. ئۇلار: «ئالتۇن يوق، مۇشۇ بىر ھەپتە ئىچىدە 36 سەر ئالتۇن چۈشكەن ئىكەن، ئالتۇنلارنىڭ ھەممىسىنى خوتەنگە ئېلىپ كەتكەنىدى. مۇشۇ جايدا 5 - 6 مىڭ يۈەن پۇل بار» دەپ پۇللارنى توختى بەگكە تاپشۇرغان (شۇ چاغلاردا 5 - 6 مىڭ يۈەن پۇلغىلا 60 سەر ئالتۇن ئالغىلى بولاتتى. چۈنكى ئۇ چاغلاردا ئالتۇن بەكمۇ ئەرزان بولۇپ، بازاردا 1 سەر ئالتۇننى 100 يۈەنگە ئالغىلى بولاتتى). توختى بەگ پۇلنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، سىرتقا چىقىۋېتىپ قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھەر بىرىگە 10 يۈەندىن تەقسىم قىلىپ بەرگەن. ئاندىن قوزغىلاڭچىلارغا: «ئېتى بارلار ئېتىڭلارنى ئېلىپ كېلىڭلار، ئېتى يوقلىرىڭلار بارلارنىڭكىدىن ئېلىپ كېلىڭلار» دېگەن بۇيرۇقنى بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىر قىسمى توختى بەگنىڭ بۇيرۇقى بويىچە ئەتراپقا ئات ئەكېلىشكە ماڭغان. بۇ ئىشلارمۇ پۈتۈن يۇرتقا تارقالغان. قوزغىلاڭچىلار شۇ كۈنى ئەتىگەندىلا پۈتۈن پۈچىنى كونترول قىلىپ، ئاندىن خوتەن تەرەپكە قاراپ ماڭغان. بۇ چاغدا قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالتىق ۋە پىيادە بولۇپ سانى 6 - 7 يۈزگە يەتكەن. بۇلارنىڭ كۆپ قىسمى پىيادە ماڭغان. قوزغىلاڭچىلار پۈچىدىن چىقىپ، پوپۇناغا كەلگەن. بۇ يەردىكى خەلقلەرمۇ قوزغىلاڭچىلارنى قوللاپ، ئۇلارغا يېقىندىن ياردەم قىلغان. مەسىلەن، پوپۇنادا نامى بار سايىت ھاجىم دېگەن بىر كىشى بولۇپ، ئۇنىڭ يارامىلىق بىر ئېتى بولغان. خوتەنگە ئەھۋالنى خەۋەر قىلىپ قويغىلى ماڭغان تۇرسۇن بەگ (بۇرۇن پۈچىغا بەگ بولغان) دېگەن كىشى پوپۇناغا كېلىپ، سايىت ھاجىمغا: «پۈچىدا ئىنقىلاب چىقتى، ئاتلىرىنى ماڭا بېرىپ تۇرسىلا، خوتەنگە بېرىپ كېلىۋالسام، ئەگەر ئاتلىرى يولدا ئۇلۇپ كەتسە مەن 1 سەر ئالتۇن بەرسەم» دەپ يالۋۇرغان. لېكىن سايىت ھاجىم بەرمىگەن. ئەمما قوزغىلاڭچىلاردىن مەتقۇربان ئاخۇن قاغا دېگەن كىشى سايىت ھاجىمنىڭ قېشىغا كېلىپ: «ھاجىم، بىز ياخشى بىر يولنى ئىزدە قىلىپ كېتىپ بارىمىز. بىزنىڭ مەقسىتىمىز بۇ زۇلۇمنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش، خۇدا بىزگە نۇسرەت بېرەر دېگەن ئۈمىدتە كېتىۋاتىمىز. سىلى 2 ھەرەم كۆرگەن كىشى، بۇ قوشۇنىمىزنىڭ راۋاج تېپىپ كېتىشىگە دۇئا قىلسىلا» دېگەن. سايىت ھاجىم ماقۇل كۆرۈپ دۇئا قىلغاندىن كېيىن، مەتقۇربان ئاخۇن قاغا يەنە: «ھاجىم، ئەمدى ئاشۇ ئاتلىرىنى ياردەم قىلغان بولسىلا، پىيادە ئەسكەرلەر كۆپ بولۇپ قالدى» دېگەندە، سايىت ھاجىم ئىككىلەنمەيلا ئاتنى تەييارلاپ قوزغىلاڭچىلارغا بەرگەن.

قوزغىلاڭچىلار پوپۇنادىن ئۆتۈپ بىر نەچچە سائەت مېڭىپ لاكرۇغا يېتىپ كەلگەن. لاكرۇدا تۇرسۇن بەگنىڭ قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئەھۋالىنى خوتەنگە خەۋەر قىلغىلى كەتكەنلىكىنى ئاڭلىغان. ئەمەلىيەتتىمۇ تۇرسۇن بەگ خوتەنگە كېلىپ ھازىرقى خوتەن ناھىيىسىنىڭ بۇزاق يېزىسىغا جايلاشقان ئىمامى مۇستازىمدا تۇرۇشلۇق پەيچۇسو (ساقچىخانا، ئۇ چاغدا بۇ يەرنى ئازنا بازار پەيچۇسوسى دەپ ئاتايتتى) غا كىرىپ «پۈچىدا قوزغىلاڭ بولدى. بۇ قوزغىلاڭچىلارنىڭ سانى بەك تولا، مەن شۇ جايدىن قېچىپ كەلدىم» دەپ مەلۇم قىلغان. شۇنىڭ بىلەن پەيچۇسودىكىلەر بۇ ئەھۋالنى خوتەن ھەربىي رايونىغا خەۋەر قىلغان. ھەربىي رايون بىرقانچە 100 ئەسكەرنى چىقىرىپ ئازنا بازار پەيچۇسوسىنىڭ

يېنىدا ساقلاپ تۇرغان.

قوزغىلاڭچىلار تۇرسۇن بەگنىڭ خوتەنگە ئەھۋالنى خەۋەر قىلغىلى كەتكەنلىكىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئىدىيە جەھەتتىن 2 خىل قاراشقا كەلگەن. بىرىنچى خىل قاراشتىكىلەر، خوتەن تەرەپكە ماڭماي، قاراقاش تەرەپكە بېرىپ كۈچەيتىپ ئاندىن خوتەن تەرەپكە كېتەيلى، قاراقاشلىقلار مۇنداق ئىنقىلابقا نىسبەتەن مەسئۇلىيەت قىلمايلا قاتنىشىدۇ. خوتەنلىكلەر بولسا مەسئۇلىيەت قىلمىز، دەپ ئىشقا ۋاقتىدا قاتنىشالمايدۇ» دېگەن. ئىككىنچى خىل قاراشتىكىلەر: «ئۇدۇل خوتەنگە بارايلى، مۇبادا قوراللىق قوشۇن ئالدىمىزغا چىقىپ قالسا، ئۇلار بىلەن قەتئىي ئېلىشىمىز» دەپ چىڭ تۇرغان. نەتىجىدە كۆپ ساندىكىلەر قارىقاش تەرەپكە مېڭىش تەرەپدارى بولغاچقا، قاراقاش تەرەپكە ماڭغان. ئۇلار بىر كېچە يول يۈرۈپ، ئەتىسى تاڭ ئاتقاندا قاراقاشقا يېقىن بولغان توزاقچى دېگەن يەرگە كېلىپ تاماق يەيلى دەپ تۇرغاندا توساتتىن ساقچىلار بىلەن ئەسكەرلەر شۇ ئەتراپتا پەيدا بولغان. ئەسلىدە ساقچىلار بىلەن ئەسكەرلەر خوتەن يولىدا ساقلاپ تۇرۇپ قوزغىلاڭچىلار كەلمىگەندىن كېيىن، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ماڭغان يولىغا كېلىپ، ئۇلارنىڭ ئىزى بويىچە تاڭ ئاتقاندا شۇ يەرگە كەلگەن.

قوزغىلاڭچىلار لاڭرۇدىن ماڭغاندا 1000 دىن ئارتۇق ئادەم بولسىمۇ، لېكىن قارىقاشقا قاراپ ماڭغاندا كۆزقاراشنىڭ ئوخشىماسلىقى، شۇنىڭدەك بۇ ئىشقا ئىشەنچسىز يوقلار كېچىچە سۇغۇرۇلۇپ قىلىپ قوزغىلاڭچىلاردىن 200 دەك ئادەم قالغان. شۇنداقتىمۇ قوزغىلاڭچىلار ئەتراپتىن كېلىۋاتقان ساقچىلار ۋە ئەسكەرلەر بىلەن ئېلىشقان. پۈچىدىكى ئالتۇن كان ئىدارىسىدىن ئولجا ئالغان قوراللارنى قوزغىلاڭچىلار ئىچىدىكى خوتەن قوزغىلىڭى ۋە ماخۇسەن ھۆكۈمرانلىقى ۋاقتىدا ئەسكەر بولغان پىشقان ئادەملەر ئالغان بولغاچقا، ئۇلار قورال ئارقىلىق بىر نەچچە

سائەتكىچە قارشىلىق قىلغان. ساقچى باشلىقىغا ئوق تېگىپ ئېغىر يارىدار بولغان. ئېلىشىش جەريانىدا، ساقچىلار بىلەن ئەسكەرلەر 4 تەرەپتىن قوزغىلاڭچىلارنى قورشىۋالغان. بىر قىسىم قوزغىلاڭچىلار قېچىپ كەتكەن. 100 ـ 150 تەك قوزغىلاڭچى تۇتۇلغان. ساقچىلار بىلەن ئەسكەرلەر ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى باغلاپ، باش كېيىملىرىنى ئېلىپ تاشلاپ، ئېتى بارلارنى ئاتقا مىندۈرۈپ، ئېتى يوقلارنى ماڭدۇرۇپ قارىقاش ناھىيىسىنىڭ توزاقچىدىكى ئالتۇن كان ئىدارىسىغا ئېلىپ بارغان ۋە بۇ يەردىكى بارلىق كانچىلارنى يېغىپ ئۇلارغا: «مانا ئىنقىلاب قىلغۇچىلارنى تۇتتۇق، سىلەر خاتىرجەم ئىشلەڭلار، بۇنداق بۇزۇقلارنىڭ ئەدىبىنى بېرىمىز» دېگەندەك سۆزلەرنى قىلىپ، ئۇ يەردىن ئېلىپ مېڭىپ، يۇقۇرىدا ئېيتىلغان ئازنا بازارغا ئېلىپ كەلگەن. ئۇ يەرگە كېلىپ بولغىچە كەچ بولۇپ قالغاچقا، بۇ قوزغىلاڭچىلارنى 3 ئۆيگە سولاپ ئاندىن ئۇلارغا بىردىن نان ۋە سۇ بەرگەن. كېچىسى 1 لىيەن (روتا) ئەسكەر ئۆيلەرنىڭ ئەتراپى ۋە ئۆگزىدە پوستا تۇرغان. تاڭ ئاتقاندىن كېيىن خوتەن شەھىرىگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئۇدۇل ساقچى ئىدارىسىغا ئەكىلىپ تۇرمىگە تاشلىغان. شۇ كېچىدىن باشلاپ ھەر خىل قىيىن ـ قىستاق، سوئال ـ سوراقلارنى ئېلىپ بارغان. بۇ سوراق 10 كۈن ئەتراپىدا داۋاملاشقان بولۇپ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ سانى كۆپ بولغاچقا، بەزىلەر بولغان ئىشلارنى قالدۇرماي تولۇق دېگەن، نەچچە قېتىم سوراقتا ئېلىپ چىقىلغاندا شۇنچە قېتىم ئوخشاشلا دېگەن. بەزىلەر تۇنجى قېتىملىق سوراقتا ئۇنداق دېگەن بولسا، 2 ـ قېتىملىق سوراقتا بۇنداق دەپ تاياق يېگەنلەرمۇ بولغان. بەزىلىرى: «بىز ئەسلى كەلمەيتتۇق، پالانىنىڭ ھەيدەكچىلىكىدە كەلدۇق» دېسە، بەزىلىرى: «بىز باشقىلارنىڭ ھەيدەكچىلىكى بىلەن كەلمىگەن، بەلكى ئۆز ئىختىيارىمىز بىلەن كەلگەن» دەپ جاۋاب بەرگەن. نېمە سەۋەبتىن قوزغىلاڭ قىلغان دېگەن سوئالنى پەقەت

توختى بەگدىنلا سورىغان بولۇپ، ئۇندىن باشقا ھېچقانداق بىر قوزغىلاڭچىدىن ئۇنداق سوراق سورالمىغان. مەن تۆۋەندە توختىدىن بەگنىڭ سوراق قىلىنىش ئەھۋالىنى تەپسىلى بايان قىلىپ ئۆتىمەن.

سوراقچىلار توختى بەگدىن: «سەن نېمە ئۈچۈن قوزغىلاڭ قىلدىڭ» دەپ سورىغاندا، توختى بەگ: «مەن قوزغىلاڭنى ئۆز ھېسسىياتىم بىلەن قىلغان» دەپ جاۋاب بەرگەن. «ھېسسىياتىڭنى سۆزلەپ باق» دېگەندە، «مەن ئۆز ھېسسىياتىمدا ھۆكۈمەتكە قارشى ھۆكۈمەتمۇ ماڭا قارشى» دەپ جاۋاب بەرگەن. سوراقچى: «ھۆكۈمەت ساڭا نېمە ئۈچۈن قارشى» دەپ سورىغاندا، توختى بەگ: «مەن ئاتا ـ ئانامدىن كىچىك قېلىپ غېرىبچىلىقتا چوڭ بولدۇم. يېتىمچىلىكتە باشقىلارنىڭ ئۆيىدە تۇردۇم. بايلارنىڭ ئۆيىدە ياللىنىپ ئىشلىدىم. ئەمدى ئۆزۈمنىڭ كۈنىنى ئۆزۈم ئېلىپ ياخشىراق تۇرمۇشقا ئىگە بولاي دېسەم، ھەرخىل يوقىلاڭ باھانىلار بىلەن مېنى 8 قېتىم تۇرمىگە سولاپ، ئىقتىسادىمنى بۇلاپ ئالدى، ۋىجدانىم قاينىاپ ھۆكۈمەتكە قارشى چىقتىم. ھۆكۈمەتمۇ ماڭا قارشى چىقتى. ھۆكۈمەت مېنى سولاشقا، ئېزىنشىكە، نەرسىلىرىمنى تارتىپ ئېلىشقا تۇردى. مەن ھۆكۈمەتكە قارشى تۇرۇپ ئۇنى ئاغدۇرۇشقا تۇردۇم» دېگەن. كېيىن باشقىلارنىڭ ئېيتىشىچە، باش سوراقچى توختى بەگنى: «بۇنىڭ قولىدىن ئىش كېلىدىكەن، يەنىلا قويۇپ بېرىڭلار» دېگەن. بۇ قېتىمقى سوراقتا قاتناشقانلار ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت، ساقچى، كېڭەش، دۇبەن مەھكىمىسى، مائارىپ ئىدارىسىنىڭ خادىملىرى بولۇپ، ئۇلار: «توختى بەگ كەمبەغەل سىنىپىدىن چىققانىكەن، بۇنىڭ قولىدىن ئىش كېلىدىكەن، بۇنىڭغا يەنە كەڭچىلىك قىلىڭلار» دېگەن گەپنى قىلىپ قايتىپ كەتكەن. ئۇلار قايتىپ كۈچاغا بارغاندا 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ رەسمىي قوزغالغانلىقىنى ئاڭلاپ، كۈچادىن خوتەنگە: «توختى بەگنى ئېلان قىلماي، كېچىسى

بىسقتۇرۇۋېتىڭلار» دېگەن بۇيرۇقنى بەرگەن. خوتەن ساقچى ئىدارىسى بۇيرۇقنى تاپشۇرۇپ ئېلىپلا توختى بەگنى كېچىسى ئۇلتۇرۇپ كۆمۈۋەتكەن. شۇنىڭدىن تارتىپ ئاتلىق ئەسكەرلەر يېزا ـ كەنتلەردە، كوچا ـ كوچىلاردا كېچىلىرى پوست قىلىدىغان، ساقچىلار يېڭى شەھەردە كېچىلىرى پوست قىلىدىغان بولغان. پەيچۇسونىڭ خادىملىرى بولسا كونا شەھەردە كېچىلىرى پوست قىلىدىغان بولغان. بۇ ئىش 10 كۈن ئەتراپىدا داۋاملاشقان.

توختى بەگ ئۆلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئۆيىنى ئاختۇرۇپ ئالتۇن ـ كۈمۈش، مال ـ مۈلۈك، ئۆي ۋە يەر ـ زېمىن قاتارلىق بارلىق نەرسىلىرى مۇسادىرە قىلىنغان.

1948 ـ يىلىغا كەلگەندە، تۇرمىدە ياتقان قوزغىلاڭچىلار خوتەن ۋالىيسى مۇھەممەت نۇرىغا ئەرز يازغان بولغاچقا، بۇ ۋالىي ئۇرۇمچىدىن كەلگەن رەھبەرلەرگە بۇ ئەھۋالنى دوكلات قىلىپ: «پۇجى ئالتۇن كان ئىشچىلىرى ھېسابات مەسىلىسىدە ئۇرۇشۇپ قالغان ئىش بىلەن ئۇلارنى ئەكىرىپ سولاپ قويغىلى 5 ـ 6 يىل بولدى. ئۇلارنى بىرتەرەپ قىلىۋەتسەك بولاتتى» دېگەندە، ئۇلار «قويۇپ بېرىلسۇن» دەپ جاۋاب قىلغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنى قويۇپ بەرگەن. قويۇپ بەرگەندە ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى كىرىيە، گۇما، لوپتىن كەلگەنلەرگە 50 يۇەندىن، خوتەندىن كەلگەنلەرگە 20 يۇەندىن پۇل بېرىپ يولغا سالغان.

بۇ قوزغىلاڭ گەرچە ئۇزاق داۋام قىلماي مەغلۇپ بولغان بولسىمۇ، شۇ ۋاقىتتىكى ئەكسىيەتچىل ھاكىمىيەتكە سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە ئىدىئولوگىيە جەھەتتىن مەلۇم دەرىجىدە زەربە بەرگەن. ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ ئىنقىلابىي روھىنى ئۇرغۇتقان.

(ئاپتور: خوتەن ئالي پېداگوگىكا تېخنىكومىدىن)
جاۋابكار مۇھەررىر: **تۇرغۇن ئۆمەر**

بىر مەيدان كەسكىن ئېلىشىش

(شايار ناھىيىسىدە 1946 ـ 1947 ـ يىللىرى تىنچلىق
بىتىمىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن بولغان
كۈرەشلەردىن قىسقىچە ئەسلىمە)

توختى ھاشىم

شىنجاڭدا 1946 ـ يىلى 3 ئېلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىم ئىمزالىنىپ، ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، تىنچلىق بىتىمى ۋە ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىي پروگراممىسىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن، ھەر مىللەت خەلقى بىلەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئوتتۇرىسىدا بىر مەيدان كەسكىن ئېلىشىش بولغان ئىدى. تارىخىي چىنلىققا ھۆرمەت قىلغان ھالدا، 1946 ـ 1947 ـ يىللىرى شايار ناھىيىسىدە تىنچلىق بىتىمىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن بولغان كۈرەشلەرنى ئەسلەپ ئۆتۈش زۆرۈر، دەپ قارايمەن.

«تىنچلىق بىتىمىنىڭ ئىمزالىنىشى ۋە بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ قۇرۇلۇشى، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مىللىي باراۋەرلىك، خەلقچىللىق ۋە ئەركىنلىكنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدىكى ئىنقىلابىي كۈرەشتە ئېرىشكەن زور غەلىبىسى ئىدى». ①

1944 ـ يىلى 8 ـ ئايدا نىلقا ناھىيىسىدە پارتلىغان مىللىي

① سەيپىدىن ئەزىزى: «ئۇمۇر داستانى»، 2 ـ قىسىم، «تەڭرىتاغدا گۈلدۈرلىما»، 181 ـ بەت

دېموكراتىك ئىنقىلابنىڭ ئوت ئوچقونلىرى تېزدىن جەنوبىي شىنجاڭغا، جۈملىدىن ئاقسۇ رايونىغا يېتىپ كېلىشى بىلەن، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ فاشىستلاشقان، زوراۋانلىق ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا دەھشەتلىك ئازاب ـ ئوقۇبەت تارتىۋاتقان ھەر مىللەت خەلقىنى ئويغاتتى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى 3 ئېلايەت ئىنقىلابنىڭ تەسىرىنى توسۇش ئۈچۈن «ئىلىدىكى 6 ئوغرىنىڭ توپىلىڭى پات ئارىدا بېسىقتۇرۇلىدۇ. كىمكى ئۇلارغا ھېسداشلىق قىلسا كاللىسى ئېلىنىدۇ» دەپ خەلق ئاممىسىغا تەھدىت سالغانىدى. كېيىنرەك شۇ ھەقىقەت ئايدىڭلاشتىكى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى كۈچەپ تەشۋىق قىلغان ئاتالمىش «6 ئوغرى» نىلقا ناھىيىسىنىڭ ئۇلاستاي تېغىدا پارتىزانلىق ئۇرۇشى قوزغاپ، گومىنداڭ قاراقچىلىرىغا قاقشاتقۇچ زەربە بەرگەن ھەر مىللەت خەلق قەھرىمانلىرىدىن سىيىت باتۇر، نۇر باتۇر، ئوسمان باتۇر، غېنى باتۇر، فاتىخ باتۇر، خەمىت باتۇر ۋە ئەكبەر باتۇرلار بولۇپ، ئۇلار نىلقا، غۇلجا، سۈيدۇڭ قاتارلىق ناھىيىلەرنى ئازاد قىلىشتا ئاجايىپ قەھرىمانلىق كۆرسەتكەنىكەن.

1944 ـ يىلى 12 ـ ئايلاردا موڭغۇلكۈرە، تىكەس قاتارلىق ناھىيىلەردىكى گومىنداڭنىڭ بىر قىسىم ساقچى ئەمەلدارلىرى خوتۇن ـ بالىلىرىنى ئېلىپ مۇزداۋان ئارقىلىق ئاقسۇغا قېچىپ كەلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئاقسۇدىكى گومىنداڭنىڭ ھەربىي ۋە مۇلكى ئەمەلدارلىرى ئالاقزادە بولۇپ، پات ـ پاراقچىلىقتا قالدى، يەنە قورقۇپ خوتۇن ـ بالىلىرىنى خوتەنگە يولغا سېلىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭچىلارنىڭ خەلقنى ئالداپ سىياسى جەھەتتە بىخوتلاشتۇرۇش نەيرەڭمۇ كارغا كەلمەس بولۇپ قالدى.

1945 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ئابدۇكېرىم ئىباسوف، قاسىمجان قەمبىرى، سوپاخون پولكوۋنىك باشچىلىقىدىكى مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى تەڭرى تېغىدىن ئوتۇپ باي ناھىيىسىنى ئازاد قىلدى. گومىنداڭنىڭ مۇزداۋان يولىنى توسۇپ تۇرغان ھەربىي بازىسى

قورغاندىكى ئەسكىرىي كۇچلىرىنى بىت - چىت قىلىپ، 9 - ئايدا ئاقسۇ كونا شەھەر ناھىيىسىنى ئازاد قىلىپ، ئاقسۇ سېپىلى-نى مۇھاسىرىگە ئېلىۋالدى. خەلق ئازادلىقى يولىدا جان تىكىپ كۇرەش قىلىۋاتقان مىللىي ئارمىيىنىڭ تېزراق يېتىپ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۇتۇۋاتقان ئاقسۇ رايونىدىكى ھەر مىللەت خەل-قى مىللىي ئارمىيىگە ماددىي جەھەتتىن كۇچلۇك ياردەم قىلىپلا قالماي، پىدائىي بولۇپ ئارمىيە سېپىگە قوشۇلۇپ، مۇرىنى - مۇرىگە تىرەپ دۇشمەنگە قارشى جەڭگە ئاتلاندى.

گومىنداڭ ھەربىيلىرى تېخىمۇ غالجىرلىشىپ بىگۇناھ خەلق ئاممىسىنى قوراللىق باستۇرۇشقا كىرىشتى. جىنى تومشوقىغا كېلىپ قالغان گومىنداڭ فاشىست قاراقچىلىرى 1945- يىلى 18 - سىنتەبىردە «ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقى» نىڭ قۇرغۇچىسى ئاتاق-لىق شائىر، ۋەتەنپەرۋەر زىيالىي، جەسۇر ئىنقىلابچى لۇتپۇللا مۇتەللىپ باشچىلىقىدىكى 30 غا يېقىن ۋەتەنپەرۋەر ئىنقىلابىي زىيالىيلارنى فاشىستلارچە قىرغىن قىلدى.

1945 - يىلى سىنتەبىردە 3 ۋىلايەت قوراللىق كۇچلىرى ماناس ۋە ساۋەننى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، بۇ غالىبىيەت ئۇرۇمچىگە زور تەھدىت بولدى. بۇ ۋاقىتتا گومىنداڭ ئەكسىيەت-چى گۇرۇھى ئۆزلىرىنىڭ قوراللىق بىسقتۇرۇش چارىلىرىنىڭ ھەرقاندىقىنىڭ شەرمەندىلەرچە مەغلۇپ بولغانلىقىنى چۇشىنىپ يېتىپ، شىنجاڭدىكى ھۆكۇمرانلىقىنى ساقلاپ قېلىش ئۇچۇن شىنجاڭ مەسىلىسىنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش ھەققىدە تەك-لىپ قويۇشقا مەجبۇر بولدى. شۇنىڭ بىلەن 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۇمىتىنىڭ ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىقىدىكى ۋەكىللەر ئۆ-مىكى بىلەن گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۇمىتىنىڭ ۋەكىلى جاڭ جىڭجۇڭ ئوتتۇرىسىدا 3 ئايلىق جاپالىق سۆھبەت ئۆتكۇزلۇپ 1946 - يىلى 1 - ئاينىڭ 2 - كۇنى «11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىم» گە ئىمزا قويۇلدى.

11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىم ئىمزالىنىپ ئۆلكىلىك بىرلەش-مە ھۆكۇمەتنىڭ قۇرۇلۇشىدىن ئىبارەت غەلىبە خۇش - خەۋەرلەر ئاقسۇ رايونىغا، جۇملىدىن شايار ناھىيىسىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ھەر مىللەت خەلقى خۇشاللىنىپ تەنتەنە قىلىشتى. ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۇمەتنىڭ سىياسىي پروگراممىسىنى قەت-ئىي ھىمايە قىلدى. ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتى خەلققە پايدىلىق بولماقتا ئىدى. شايار ناھىيىسىدىكى ئىلغار زىيالىيلار ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ، 1946 - يىلى 7 - ئايدا تەشكىللىنىپ «شايا ناھىيىلىك ياشلار تەشكىلاتى»نى قۇرۇپ، تىنچلىق بىتىمىنىڭ ئىجراسى ئۇچۇن كۇرەشنى باشلىۋەتتى. 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمىنى تەشكىلاتىنىڭ پروگراممىسى قىلدى. «تارىم ئاۋازى» گېزىتىنى نەشر قىلىپ (شاپىگراف باسمىسى ئىدى) تىنچلىق بىتىمىنىڭ زور ئەھمىيىتىنى ئاممىغا تەشۋىق قىلدى. يەرلىك سايلامنى ياخشى ئۆتكۇزۇش، خەلق ئۇستىدىكى ئېغىر ئالۋان - ياساقنى ئازايتىش، مىللىي مائارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇش قاتار-لىق كونكرېت ئىشلار ياشلار تەشكىلاتىنىڭ كۆز ئالدىدىكى مۇھىم ۋەزىپە قىلىپ بېكىتىلدى. ياشلار تەشكىلاتى كىچىكلىكتىن زو-رىيىپ ئاممىۋى تەشكىلاتقا ئايلانغان بولۇپ، 1946 - يىلى 7 - ئايدىن 10 - ئايغىچە ئاشكارا پائالىيەت ئېلىپ باردى. ئەزالار چوڭ يىغىن ئۆتكۇزۇشكە مۇمكىن بولمىغانلىقتىن، بىر قېتىم-لىق كىچىك يىغىندا مەن (توختى ھاشىم) بىلەن ئابلا ئەيسالار ئاساسىي مەسئۇللۇققا، قوربان خۇدابەردى بىلەن ئابدۇراخمان ئۆمەرۇپلا تەشكىلاتنىڭ سىرت بىلەن ئالاقىلىشىدىغان ۋەكىللىرى قىلىپ كۆرسىتىلگەنىدى. ياشلار تەشكىلاتى كوللېكتىپ رەھبەر-لىككە تايىنىپ، دېموكراتىك ئاساستا ئىش ئېلىپ باردى. تەشكە-لاتتا «رەئىس، مۇئاۋىن رەئىس، باش كاتىپ» دېگەندەك ۋەزىپە-لەرمۇ بېكىتىلمىگەنىدى. ياشلار تەشكىلاتى كەڭ ئاممىۋى ئاساس-قا ئىگە بولۇپ، ئىلغار زىيالىي ياشلار ۋە ئوقۇتقۇچىلارنى ئاسا-

سني گەۋده قىلىش بىلەن دېھقانلار، قول ھۈنەرۋەنلەر، ئىلغار يۇرت مۇتىۋەرلىرىنى تەشكىلاتقا قوبۇل قىلغانىدى. تەشكىلاتنىڭ يادروسى مۇھەممەت نىياز ناسروف، توختى ھاشىم، ئابلا ئەيسا، قۇربان خۇدا بەردى، روزى ئىبراھىم، مۇھەممەت ژاھاپ، ئابدۇ-راخمان ئۆمەروف، راخمان قاسىم، قۇتۇب ھېسام، مۇھەممەتجان مىرزى، مۇھەممەت ئەخمىدى، ئاببباس موزەك قاتارلىق ياشلار-دىن تەركىب تاپقانىدى. يەنە ئىلغار ياشلاردىن ئابلىمىت شايوپ، ھىمىت مۇمىن، ھىمىت ھاشىم، ساتتار رەخمىتۇللا، قادىر كېرەم، ھىلىم ئەپەندى، ئابدۇژايىت زايىمى، ساۋۇت غازى، ئىمىنجان باتۇر، ئاۋۇت ئەرشىدىن، ئىسمائىل سايىم، ئىسمائىل ساۋۇت، تۇردى مەخسۇت، مىجىت تۇردى، يولۋاش موزەك، ئۆمەر يەھيا، تايىپ مۇسايوف، ھارسول تۇردى، مۇھەممەت ھەسەن، ئابدۇژايىت سىيىت، ئابدۇرېھىم ھەققۇلى، ئابدۇژايىت ھوشۇر قاتارلىقلار ژە ھەرقايسى يېزىلاردىكى ئوقۇتقۇچىلار ياشلار تەشكىلاتىنىڭ خىزمىتىگە ئاكتىپ قاتنىشىپ، ئوبدان رول ئوي-نىغانىدى. ئىمىن داموللام، شىرىپ داموللام، راخمان ھاجىم قاتارلىق دىنىي ساھەدىكى زاتلار ژە ھەرقايسى يېزىلاردىكى يۇرت مۇتىۋەرلىرى تىنچلىق بىتىمىنى ھىمايە قىلىش بىلەن ياشلار تەشكىلاتىغا ھېسداشلىق قىلغانىدى. ژەزىيەتنىڭ بېسىمى بىلەن بىر قىسىم گومىنداڭ ئەزالىرى ياشلار تەشكىلاتىغا كىرگەن بول-سىمۇ، يەرلىك سايلام يېقىنلاشقاندا تەشكىلاتتىن ئاشكارا چېكە-نىپ چىقىپ كېتىپ، گومىنداڭغا ساداقەتلىكىنى ئىپادىلىدى.

شايار ناھىيىسى ئاقسۇ ژىلايىتىنىڭ شەرقىي جەنوبىغا جايلاشقان چەت ناھىيە بولۇپ، گومىنداڭ ئۇ چاغدا بۇ ناھىيىدە ئەسكەر تۇرغۇزمىغانىدى. ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىلا بار ئى-دى. ساقچى، ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى يەرلىك مىللىيلار بو-لۇپ، يەرلىك ئاھالىلار، ياشلار بىلەن مۇناسىۋىتى قويۇق ئىدى. بۇ خىل ئەھۋال ياشلار تەشكىلاتىنىڭ كېيىنكى ۋاقىتلاردا تۇرلۇك

پائالىيەت ئېلىپ بېرىشىدا پايدىلىق ئامىل بولدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى ئابلىز مەخسۇم تىنچلىق بىتىمى ئاساسىدا ئاقسۇغا ژالىي بولۇپ كېلىپ ئاممىنى قوزغاشقا خېلى كۈچ چىقاردى. شايار ناھىيىسىگە كەلسەك ھاكىم ئابدۇرېھىمنىڭ خىزمىتى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قىلىپ، يەرلىك سايلامنى كۈتۈپ ياتاتتى. 7 ـ ئاينىڭ بېشىدىلا ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئەي شىڭۈ ئالمىشىپ كېتىپ، ئورنىغا ئورۇمچىدىن بارات ئىسىملىك بىرى باشلىق بولۇپ كەلدى. يەنە ئاقسۇدىن ئابلا ئەيسا بىلەن تاش مۇھەممەتلەر ساقچى ئىدارىسىغا مۇئاۋىن باشلىق بولۇپ كەلدى. بارات، ئابلا ئەيسا، تاش مۇھەممەتلەر تىنچلىق بىتىمىنى ژە ياشلار تەشكىلاتىنى ھىمايە قىلدى. ئابلا ئەيسا بىلەن تاش مۇھەم-مەتلەر ياشلار تەشكىلاتىنىڭ خىزمىتىگە ئاكتىپ رول ئوينىغان ئىدى.

ياشلار تەشكىلاتى 8 ـ 9 ـ ئايلاردا ناھىيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ سەنئەت ئۆمىكىنى باشلاپ يې-زىلارغا بېرىپ، سەييارە ئويۇن قويۇپ، تىنچلىق بىتىمىنى تەش-ۋىق قىلىپ يەرلىك سايلامغا خېلى پوختا تەييارلىق قىلىنغانىدى. ياشلار تەشكىلاتى نوپۇزلۇق ئاممىۋى تەشكىلاتقا ئايلىنىپ سايلام-نىڭ غەلىبىسى مۇقىملىشىپ قالغانىدى.

گومىنداڭچىلار ئاممىدىن ئايرىلىپ قالغاندىن كېيىن مەغلۇ-بىيىتىگە تەن بەرمەي، 10 ـ ئايغا كەلگەندە ئوچۇق تېررورلۇق ۋاستىلىرىنى قوللىنىپ ياشلار تەشكىلاتىنى ئۇجۇقتۇرۇپتىشكە كىرىشتى. ئۇرۇمچىدىن خو كېچاڭ ئىسىملىك بىر ئەمەلدارنى شايار ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تەينىلەپ، باراتنى ئاقسۇغا چاقىرتىۋالدى، ئابلا ئەيسا بىلەن تاش مۇھەممەت-نى كۈچاغا چاقىرتىپ قامىۋالدى. ئاقسۇ رايونىنىڭ يەرلىك سايە-لىمىغا نازارەت قىلىش ھەيئىتىنىڭ مەسئۇلى، ئابدۇرېھىم ئەيسا ژە يارەمچىلىرىدىن مەمتىمىن يۈسۈپ قاتارلىق كىشىلەر شايارغا

كېلىشتى. بىر ھەپتە ئىلگىرى كۇچادىكى ئاتلىق پولكنىك باشلىقى لېۇ چىڭشۇي شايارغا بىر روتا ئەسكەر بىلەن كېلىپ ياشلار تەشكىلاتىنىڭ پېشۋالىرىدىن 10 نەچچە كىشىنى تۇتۇپ، ساقچى ئىدارىسىنىڭ تۇرمىسىگە قامىۋالدى. تۇرمىگە قامالغانلار ئىچىدە توختى ھاشىم، قوربان خوجاھەردى، روزى ئىبراھىم، مۇھەممەت ژاھاپ، قۇتۇپ ھېسام، مۇھەممەتجان مىرزى، تۇردى مەخسۇت قاتارلىق ياشلار بار ئىدى. قولغا ئېلىنماي قالغانلار باشقا جايلارغا يوشۇرۇنۇشقا مەجبۇر بولدى.

11 ـ ئايغا كەلگەندە، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى قورال كۈچى بىلەن يەرلىك سايلام ئۆتكۈزۈپ، ئە. س نى ھاكىملىققا سايلىدى. ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرىمۇ يۇرت زومىگەرلىرىدىن قوراشتۇرۇلدى. سايلامغا نازارەت قىلىش ھەيئىتىدىكىلەر يۇقىرىقى ئەھۋاللاردىن خەۋەر تاپقان بولسىمۇ ئامال قىلالمىدى. تۇرمىدىكى ياشلار تەشكىلاتىنىڭ پېشۋالىرىنى قۇنقۇزۇپ قالالماي، ئائىلاج ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. شۇ قېتىم پۈتكۈل ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى يەرلىك سايلامدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى قورال كۈچى ئىشلىتىش، تۇرمىگە قاماش، ئاممىۋى يىغىنلارغا ئوق چىقىرىپ ئاممىنى باستۇرۇش، لۇكچەكلەرنى ئىشقا سېلىپ ئاممىنى ئۇردۇرۇش، خىزمەتتىن بوشۇتۇش، پۇل ۋە مەنسەپ بىلەن ئۆزىگە تارتىش قاتارلىق رەزىل ۋاستىلەرنى قوللىنىپ، تىنچلىق بىتىمگە ۋە يەرلىك سايلامغا بۇزغۇنچىلىق قىلغانىدى. مەسىلەن، كۇچادىكى ھورۇنباغدا تىنچ يىغىلىش ئۆتكۈزگەن ئاممىغا ئوق چىقىرىپ، ئاممىنى باستۇرغانلىقى بۇنىڭ ئەڭ گەۋدىلىك مىساللىرىدىن بىرى ئىدى.

شايارداقورال كۈچى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن «سايلام» دىن كېيىن، يۇقىرىنىڭ (3 ۋىلايەت رەھبەرلىرىنىڭ) سۇرۇشتۇرۇپ ئېتىراز بىلدۇرۇشى، ئاممىنىڭ نارازىلىقى ۋە ئىمىن دامۇللام باشچىلىقىدىكى يورت مۇتىۋەرلىرىنىڭ ئارىلىشىشى بىلەن گومىن-

داڭ دائىرىلىرى تۇرمىگە قامالغان ياشلار ۋەكىللىرىنى قويۇۋېتىشكە مەجبۇر بولدى. ياشلار تەشكىلاتى 1947 ـ يىلى 12 ـ ئايدىن كېيىن ئۆز خىزمىتىنى مەخپىي ئىشلەشكە كۆچۈپ، 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمنى ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن داۋاملىق كۈرەش قىلدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ يەرلىك سايلامدىكى بۇزغۇنچىلىق ۋە ساختىلىقلىرىنى داۋاملىق پاش قىلدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئەزەلدىنلا تىنچلىق بىتىمنى ئىجرا قىلىش سەمىمىيىتى بولمىغاچقا، تىنچلىق بىتىمگە باشتىن ـ ئاخىر بۇزغۇنچىلىق قىلدى. تىنچلىق بىتىمىدە كۆرسىتىلگەن خەلقنىڭ ئۆزى ئىشىنىدىغان كىشىلەرنى سايلاشقا يول قويمىدى. مەتبۇئات، يىغىلىش، سۆز ئەركىنلىكىدىن قىلچە ئەسەر كۆرۈلمىدى. ئەكسىچە، 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ھېسداشلىق قىلغان، تىنچلىق بىتىمنى ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن كۈچ چىقارغان كىشىلەرگە تېررورلۇق يۈرگۈزۈپ ئۇلارنى قورال كۈچى بىلەن باستۇردى. «يەرلىك سايلام» دىن كېيىن خەلق ئۇستىدىكى ئالۋان ـ سېلىقلار كۆپەيدى. بولۇپمۇ كېيىنكى ۋاقىتلاردا، شايار ناھىيىسى بۇيىچە 10 مىڭ سەر كۈمۈش تەڭگە يىغىپ كۇچادىكى گومىنداڭ ھەربىيلىرىگە تەقدىم قىلىش بىلەن خەلقنىڭ قان ـ ئىلىكلىرىنى شورىۋالدى. ئىلغار زىيالىي ياشلارغا قارىتا تۇرمىگە قاماش، ئىشتىن بوشىتىش، قىزىل پاچاقلار...دەپ ھاقارەتلەش ۋاستىلىرىنى قوللاندى. جۈڭگو كومپارتىيىسىگە، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ۋە 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قارىتا تۇرلۇك ئىغۋا ـ تۆھمەتلەرنى توختاتمىدى. 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمنى ئۇچۇق ـ ئاشكارا يىرتىپ تاشلىدى. گومىنداڭ قورچاقلىرىنىڭ خورىكى بەك ئۆسۈپ كەتتى. بۇ قورچاقلار خەلق ئۈستىدىن مەڭگۈ ھۆكۈمرانلىق قىلىمىز دېگەن خىيالغا پېتىپ قالغانىدى.

3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئىلھامى، 3 ۋىلايەت رەھبەرلىرىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن تىغمۇ تىغ كۈرەش قىلـ-

شى، ناھىيلىك ياشلار تەشكىلاتىنىڭ ئاما ئارىسىدا خىزمەت ئىشلىشى بىلەن خەلق ئاممىسىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ دەپسەندە قىلىشى ۋە مىللىي زۇلۇمىغا قارشى كۈرىشى 1947 ـ يىلى 3 ـ 4 ـ ئايلارغا كەلگەندە يېڭى يۈكسىلىشكە باشلىدى. بولۇپمۇ 1947 ـ يىلى 5 ـ ئايلاردا ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت ئەزالىرىنىڭ جەنوبىي شىنجاڭغا خىزمەت تەكشۈرۈشكە كېلىش خەۋىرى يېتىپ كېلىشى بىلەن خەلق ئاممىسىدا يېڭى ئۈمىد پەيدا بولدى. گومىنداڭچىلار ئۈستىدىن ئەرز ئەھۋال ئېيتىش ئۈچۈن 50 تىن ئارتۇق خەلق ۋەكىللىرى شايارىدىن كۈچاغا كەلدى. كۈچا، شايار، توقسۇدىن كۈچارغا يىغىلغان خەلق ۋەكىللىرى مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان قاسىمنى كۈتمەكتە ئىدى. بۇ ۋاقىتتا كۈچادىكى گومىنداڭچىلار ئالاقزادىلىككە چۈشۈپ قالدى. ئەكسىيەتچىلەر خەلق ۋەكىللىرىنىڭ ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن كۆرۈشۈشنى توسوش ئۈچۈن، قاتتىق ـ يومشاق ۋاستىلىرىنى ئىشقا سالدى.

ئالدى بىلەن گومىنداڭچەرەس كۈچالىق قوزغات سىيىت ئەخمەتنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ، 3 ناھىيىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشنى تەلەپ قىلدى. سۆھبەتتە سىيىت ئەخمەت: «سۇ كېتىدۇ تاش قالىدۇ، ئوسما كېتىدۇ قاش قالىدۇ» دەپ ۋەز ئېيتىپ، ياشلار ۋەكىللىرىنى گومىنداڭ ئۈستىدىن شىكايەت قىلماي، ئۆز ناھىيىلىرىگە قايتىپ كېتىشكە دەۋەت قىلدى. ياشلار ۋەكىللىرى ئۆز ئىرادىسىدىن قايتايدىغانلىقىنى، ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن چوقۇم كۆرۈشىدىغانلىقى توغرىسىدا چىڭ تۇردى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى سۆھبەتتە مەقسەتكە يېتەلمىگەندىن كېيىن، زورلۇق كۈچى بىلەن ياشلار ۋەكىللىرىنى باستۇرۇشقا كىرىشتى. پۇقراچە كىيىنگەن ھەربىي ۋە ساقچىلارنى ئىشقا سېلىپ، بىر قىسىم ياشلارنى ئۇرۇپ ساقچى ئىدارىسىگە قامىدى. ئامان قالغانلىرى نائىلاج كۈچادىن كېتىشكە مەجبۇر

بولدى. ئاقسۇ رايونىنى ئاق تېررورلۇق قاپلىغان ۋەزىيەتتە، ئىلغار ياشلار ۋەكىللىرى ئۇرۇمچىگە كېلىپ گومىنداڭچىلار ئۈستىدىن شىكايەت قىلىشنى لايىق تاپتى. كۈچادىن ئەزىز يۈسۈپ، ئابلىز ھامۇت ھاجى، ئىبراھىم ھاپىز قاتارلىقلار؛ شايار-دىن توختى ھاشىم، مۇھەممەتنىياز ناسىروف، قادىر كېرەم، مۇھەممەت ۋاھاپ، يولۋاس موزەك قاتارلىقلار تارىم دەرياسىدىن ئايلىنىپ مەخپىي يوللار بىلەن ئۇرۇمچىگە كېلىپ، ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق 3 ۋىلايەت رەھبەرلىرىنىڭ قىزغىن كۈتۈۋېلىشى ۋە غەمخورلۇقىغا ئېرىشتۇق. گومىنداڭ تەرەپ 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمگە خىلاپلىق قىلىپ، پانتۇركست مەسئۇدنى شىنجاڭغا رەئىس قىلغاندىن كېيىن، ئۆلكىلىك قۇرۇلتاي ئېچىلمىدى، 7 ۋىلايەتتىن كەلگەن بىر قىسىم خەلق ۋەكىللىرى ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ يارىدىمى ئارقىسىدا 7 ـ ئايدا ئازاد رايون غۇلجىغا كەتتى.

شايار ناھىيىلىك ھۆكۈمەت، ناھىيىلىك كېڭەش ۋە ناھىيىلىك گومىنداڭ پىرقىسى نامىدا يوقۇرىغا يوللانغان دوكلاتنىڭ تەلىپى بويىچە، توختى ھاشىم قاتارلىق ياشلار ۋەكىللىرىنى توپ ئۆلۈم جازاسى بىرىش ھەققىدە قەشقەر ۋە ئاقسۇدىكى ھەربىي لەرگە بۇيرۇق كەلگەن بولسىمۇ، گومىنداڭچىلار كېچىككەندى. توختى ھاشىم، مۇھەممەتنىياز ناسىروف، قادىر كېرەم قاتارلىق ياشلار ئاللىقاچان ئازاد رايونغا كەتكەنىدى. 1950 ـ يىلى بىر قېتىملىق چوڭ كۆرەش يىغىنىدا ھاكىم ئە. س مەزكور بۇيرۇقىنى چىقىرىشقا مەجبۇر بولغان بولسىمۇ، ئە. س: «مەن بۇيرۇقىنى باستۇرۇپ قويۇپ ياشلارنى قوتۇلدورۇپ قالغانىدىم» دەپ تۇلكىلىك قىلىپتۇ. بۇ بۇيرۇق ھازىر شايار ناھىيىلىك ئارخىپ بۆلۈمىدە.

1949 ـ يىلى 9 ـ ئايدا يورتىمىز گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تۆمۇر تاپىنى ئاستىدىن ئازاد بولدى. ھەر مىللەت

خەلقى خۇشال ـ خورام تۇرمۇش ئۆتكۈزۈش پۇرستىگە ئېرد-
شىپ، جۇڭگو خەلقىنىڭ ئۇلۇغ داھىيسى ماۋجۇشىغا، جۇڭگو
كومپارتىيىسىگە ۋە خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە تەنتەنە قىلىش-
تى. ھەر مىللەت ياشلىرى ئوقۇپ بىلىم ئېلىپ، ئۇلۇغ ۋەتەن-
مىزگە تۆھپە قوشۇش پورستىگە ئېرىشتى.

(ئاپتور: شىنجاڭ مالىيە ـ ئىقتىساد ئىنىستىتوتىدىن)
جاۋابكار مۇھەررىر: تۇرغۇن ئۆمەر

ئازادلىقتىن ئىلگىرى ئاقسۇ كوناشەھەر ناھىيىسى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مال ئالماشتۇرۇشى

قادىر مەمىت

1936 ـ يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت سابىق سوۋېت
ئىتتىپاقىنىڭ سودا ئورگانلىرى بىلەن سودا كېلىشىمى تۈزگەن-
دىن كېيىن، 1937 ـ يىلدىن 1945 ـ يىلغىچە ئاقسۇ كوناشە-
ھەر ناھىيىسى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى مالنى ـ مالغا ئالماشتۇ-
رۇش سودىسىنى يولغا قويغان. 1937 ـ يىلى ئاقسۇ كوناشەھەر
ناھىيىسىدە ۋىلايەتلىك يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتى تەسىس
قىلىنغان. شىركەتنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بىۋاستە
باشقۇرغان. بۇ شىركەتنىڭ خىزمەت بىناسى ھازىرقى كوناشەھەر
بازارلىق ھۆكۈمەتنىڭ ئورنى ئەتراپىغا سېلىنغان. ئۇنىڭدىن باش-
قا ناھىيە بازىرى يېنىدىكى غەربىي ئارقا سەپ تەمىنات شۆبىسى
ئورنىغا يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىنىڭ ئىسكىلاتى، ياتاق بە-
ناسى سېلىنغان. بۇ شىركەتنىڭ شۆبىلىرى كۇچا، ئۇچتۇرپان،
ئاقسۇ كوناشەھەردىمۇ قۇرۇلغان. مۇشۇ يەرلىك مەھسۇلاتلار
شىركىتىدە ئىشلىگەن ساۋۇت بارات (ھازىر ھايات، 73 ياشقا
كىرگەن) 1938 ـ يىلدىن 1941 ـ يىلغىچە ئاقسۇ كوناشەھەر
ناھىيىسىدىكى يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىدە، 1941 ـ يىلدىن
1943 ـ يىلغىچە ئۇچتۇرپان ناھىيىسىدە، 1943 ـ يىلدىن
1945 ـ يىلغىچە كۇچا ناھىيىسىدە پىرىۋمچى بولۇپ ئىشلىگەن.
ئۇنىڭ سۆزلەپ بېرىشچە، ئەينى ۋاقىتتا يەرلىك مەھسۇلاتلار
شىركىتىدە مالىيە، كاتىبات، كەسپىي بۆلۈملەر تەسىس قىلىن-

غان بولۇپ، ھەر بىر بۆلۈمدە 2 ـ 3 ئۇيغۇر، خەنزۇ، تاتار، رۇس قاتارلىق ھەر مىللەتتىن تەركىب تاپقان 15 كە يېقىن كىشى ئىشلىگەن. شۇ چاغدا ھوشۇر ئاخۇن، ھەمرائاخۇن، قاتارلىق كىشىلەر ئۇچۇر بېرىش، مال ئالماشتۇرۇش خىزمەتلىرىدە بولغان.

بۇ شىركەت قوي، ئۆچكە، كالا، ئات، ئېشەك، مۇشۇك، يولۋاس، يىلپىز، قاتارلىق ھايۋاناتلار تىرىسى ھەم يۇڭ، ئۇچەي قاتارلىق خام ماتېرىياللارنى سېتىۋېلىپ، پىرىۇم قىلىپ، كىرا-كەشىلەرگە كىرا ھەققىنى بېرىپ، مالنى ئات، تۆگىلەرگە ئارتىپ بۇ ناھىيىنىڭ ئارال يېزىسى، ئۇچتۇرپان ناھىيىسىنىڭ ئاقيار يېزىسى، ئۇچتۇرپان ناھىيە بازىرى ئارقىلىق يامانسۇنى بېسىپ ئۆتۈپ بەدەل داۋان ئېغىزى تۆۋىگە ئاپارغان. كوناشەھەر ناھىيەسى بىلەن بەدەل ئېغىزى ئارىلىقى تەخمىنەن 175 كىلومېتر بولۇپ، بىرنەچچە كۈن مېڭىشقا توغرا كېلەتتى. توشۇلغان خام مال بەدەل ئېغىزىدىكى مال تاپشۇرۇۋېلىش پونكىتىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى تەرىپىدىن تايلاپ قويۇلغان مال (سارجا، نىزا، خۇرۇم ئۆتۈك، ياغلىق، گەزلىمە) لار بىز تەرەپكە ئېلىپكېلىنگەن. كوناشەھەر يەرلىك مەسئۇلاتلار شىركىتى ئىسكىلاتىغا ئېلىپ كېلىنگەن سوۋېت مىللىرى ئاقسۇ، كۇچا قاتارلىق ناھىيىلەرگە تارقىتىلغان. كوناشەھەر بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى مالنى ـ مالغا ئالماشتۇرۇش سودىسى 8 يىل داۋام قىلغان بولۇپ، 1945 ـ يىلى مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن بۇ سودا ئۇزۇلۇپ قالغان. ھازىرقى كۈندە بەدەل ئېغىزى ئېچىۋېتىلىپ قوشنا دۆلەتلەر بىلەن بولغان سودا مۇناسىۋىتىمىز ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. چېگرا سودىسىنىڭ گۈللىنىشى ئىقتىسادىي ئىگىلىكىمىزنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

(ئاپتۇر: ئاقسۇ كوناشەھەر ناھىيىلىك پارتىيە مەكتىپىدىن)

جاۋابكار مۇھەررىر: **تۇرغۇن ئۆمەر**

شىنجاڭ ئاياللىرىنىڭ ياپونغا قارشى ئۇرۇشقا قىلغان ئىئانىلىرى

قەمبەرنىسا مۇھەممەت ھاجى

1931 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى، ياپون تاجاۋۇزچىلىرى مەملىكىتىمىزنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى 3 ئۆلكىنى بېسىۋېلىپ، پۈتۈن جۇڭگو خەلقى، ھەتتا پۈتۈن دۇنيا ئەللىرىنى زىل ـ زىلىگە سالغان «18 ـ سىنتەبىر ۋەقەسى» پاجىئەسىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. ئارىدىن 6 يىل ئۆتۈپ، 1937 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى «7 ـ ئىيول لوگۇچياۋ ۋەقەسى»نى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، جۇڭگوغا قارىتا ئومۇميۈزلۈك تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشىنى قوزغىدى.

جۇڭگو زېمىنىنى يۇتۇۋېلىش غەرىزى بىلەن باشلانغان بۇ تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشقا قارشى پۈتۈن جۇڭگو خەلقى ئۇلۇغ مىللىي بىرلىكسەپ بايرىقىنى كۆتۈرۈپ، 8 يىل قان كېچىپ، جاپا-مۇشەققەتلىك جەڭ قىلىش ئارقىلىق ئاخىرى 1945 ـ يىلى ياپون باسقۇنچىلىرىنى جۇڭگو زېمىنىدىن تەلتۆكۈس قوغلاپ چىقىرىپ، ئۇرۇشنىڭ ئەڭ ئاخىرقى شانلىق غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈردى. بۇ شانلىق غەلىبە جۇڭگو خەلقىنىڭ 100 يىللاردىن بېرى داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان تاجاۋۇزچىلىققا قارشى كۈرىشى، مىللىي ئازادلىق قوزغىلىڭى قولغا كەلتۈرۈش كۈرىشى جەريانىدا ئېرىشكەن تۇنجى قېتىملىق ئۇلۇغ غەلىبىسى بولدى.

8 يىلدىن ئارتۇق داۋام قىلغان ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي ئازادلىق ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئىلىمىزنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان شىنجاڭ ئۆلكىسى مۇستەھكەم ئارقا سەپلىك رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئۇزۇنغا سوزۇلغان بۇ ئۇرۇشقا تېگىشلىك

لىك ھەسسىسنى قوشتى. نوپۇسنىڭ يېرىمىنى تەشكىل قىلىدىغان شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت ئاياللىرىمۇ ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ تارىخىي تۆھپىلىرى ئارقىلىق، بۇ شانلىق تارىخقا يېڭى سەھىپە قوشتى. شىنجاڭ ئاياللىرىنىڭ ئۇرۇشقا قوشقان ئۇلۇغ تۆھپىسى ئاساسەن شىنجاڭدا قۇرۇلغان «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى»، «ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى قۇتقۇزۇش بويىچە ئارقا سەپ ياردەم بېرىش ئۇيۇشمىسى» قاتارلىق ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار قوزغىغان ئىئانە توپلاش ھەرىكىتىگە ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇش بىلەن ئىپادىلەندى.

ئەينى چاغدا شىنجاڭدا شېڭ شىسەي ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا تولۇق كىرگۈزۈپ ئېلىش ئۈچۈن، «تەرەققىپەرۋەرلىك» تونىنى كىيىپ، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش، پارىخور-لۇقتا قارشى تۇرۇش، تىنچلىقنى ساقلاش، شىنجاڭنى ئىسلاھ ۋە تەمىر قىلىشتىن ئىبارەت 6 بۇيۇك سىياسەتنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇ يەنە بۇ 6 بۇيۇك سىياسەتنى «بۇ جەڭگىۋارلىقى كۈچلۈك، ماركسىزم، لېنىنىزم نەزەرىيىسى ئاساس قىلىنغان، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۈچۈن نىجاتلىق ئېلىپ كېلىدىغان سىياسەت، شۇڭا ھەرمىللەت خەلقى رېئايە قىلىشقا ۋە ھىمايە قىلىشقا تېگىشلىك» دەپ شەرھلىدى. 6 بۇيۇك سىياسەت بىلەن پارتىيىمىزنىڭ دېموكراتىك ئىنقىلاب پروگراممىسى ئاساسىي جە-ھەتتىن ئوخشاش بولغاچقا، ئۇ ھەرمىللەت خەلقىنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىگە ئېرىشىپ، شىنجاڭدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كەيپىياتنىڭ ئەۋج ئېلىشىغا تۈرتكە بولدى ۋە ياپونغا قارشى مىللىي بىرلىكسەپنىڭ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن شەرت ھازىرلاپ بە-رىدى.

مۇشۇنداق تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈش ئاستىدا، 1935 - يىلى 4 - ئايدا شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى ئۇرۇمچىدە رەسمىي قۇرۇلدى. بۇ ئۇيۇشمىنىڭ شۆبە ئۇيۇشمىلىرىمۇ شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلە-

رىدا ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى. ئۇيۇشما قارمىقىدا كاتىبات باشقارمىسى، تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى، ئاياللار بۆ-لۈمى، ماۋارىپ بۆلۈمى، مەدەنىيەت بۆلۈمى، كېيىنچە يەنە ھەر-بىر ئىشلار بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. باشقارما - بۆلۈملەرگە بىرىدىن بۆلۈم باشلىقى ۋە مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى قويۇلدى.

جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش، ۋەتەن-نى قوتقۇزۇش توغرىسىدا كەڭ تەشۋىقاتنى قانات يايدۇردى. ئۇ-يۇشما ئەزالىرى كۈندىن - كۈنگە تەرەققىي قىلىپ، 1935 - يىلى 2417 نەپەرگە، 1936 - يىلى 2954 نەپەرگە، 1937 - يىلى يەنە زور كۆلەمدە تەرەققىي قىلىپ بىراقلا 5281 نەپەرگە، 1938 - يىلغا بارغاندا 8050 نەپەرگە يەتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئاياللار 116 نەپەر ئىدى. 1938 - يىلى 10 - ئايدا ئۇيۇشمىنىڭ رايونلۇق تارمىقى 17 گە، شۆبىسى 84 كە، بۆاستە قاراشلىق گۇرۇپپىسى 18 گە، بۆاستە قاراشلىق ياچېيكىسى 1 گە، پۈتۈن گۇرۇپپا 793 كە يەتتى. 1943 - يىلى 8 - ئايغىچە ئۇيۇشما ئەزالىرى تەرەققىي قىلىپ 10 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى.

شىنجاڭدا 1935 - يىلى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ جاھانگىر-لىككە قارشى تۇرۇش باش ئۇيۇشمىسى ۋە 1937 - يىلى 9 - ئايدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى قۇتقۇزۇش بويىچە ئارقا سەپ ياردەم بېرىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغاندىن كې-يىن، شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ قىلغان ماددىي ياردەمى ناھايىتى زور بولدى. بۇنى بىز جاڭ داجۇن «شىنجاڭدىكى بوران - چاپقۇنلۇق 70 يىل» دېگەن كىتابىدا يازغان مۇنۇ بايان-دىنمۇ ئېنىق كۆرۈۋالالايمىز: «ياپونغا قارشى تۇرۇش ئۇرۇشى مەزگىلىدە، شىنجاڭ ئۆلكىسى 1 ناھىيىدە 1 ئايروپىلان ئىئانە قىلىش ھەيئىتى تەسىس قىلغان. مىنگونىڭ 33 - يىلى (مىلادى 1944 - يىلى) 8 - ئايدىكى مەزكۇر ھەيئەتنىڭ ئېلانىدا مۇنداق دەپ يېزىلغان «مەزكۇر ئۆلكىلىك ئىئانە توپلاش ھەيئىتى ئۆتكەن يىلى (14 - ئاۋغۇست) ئىئانە توپلاش ھەرىكىتىنى قوزغىغاندىن

بۇيان، ھەر ساھەدىكى قېرىنداشلار بۇنىڭغا قىزغىن ئاۋاز قوشـ
تى. خۇسۇسەن ھەرقايسى ۋىلايەتلەرنىڭ مەمۇرىي تەپتىش ئەمەلـ
دارلىرى بىلەن ۋالىيلار، ھەرقايسى ناھىيىلەرنىڭ ھاكىملىرى،
ئىدارە باشلىقلىرى، مەكتەپ مۇدىرلىرى قىزغىن ياردەم بەردى.
توپلانغان پۇلنىڭ ئومۇمىي مىقدارى زور بولۇپ، پۈتۈن شىنجاڭ
بويىچە جەمئىي 144 ئايروپلاننىڭ پۇلى توپلىنىپ، مۆلچەردىن
64 ئايروپلان پۇلى ئېشىپ كەتتى.» .

شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت - ھەرساھە ئاياللىرىنىڭ بۇ جەر-
يانىدىكى تۆھپىسىنى شىنجاڭ خەلقىنىڭ ماددىي ياردىمى جەريانىدە-
كى كونكرېت ئەھۋاللاردىن ئېنىق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ژەتەننى قۇتقۇزۇش بو-
يىچە ئارقا سەپ ئىشانە توپلاش ھەرىكىتى مەزگىلىدە «دىخۇا
(ئۇرۇمچى) شەھىرىدە لى ژاڭشى ئىسىملىك ئائىلە ئايالى ئالدىن-
قى سەپكە ھال سوراش خېتى يېزىپ، قىزىنىڭ 500 مىڭ
سەرلىك پەدەز قۇتىسىنى ئالدىنقى سەپتىكى كوماندىر - جەڭچـ
لەرگە قىشلىق كىيىم - كېچەك سېتىۋېلىش ئۈچۈن ئىشانە
قىلدى. ئۇ: «مەن ئايال كىشى، مەن جەڭ مەيدانىدا ئۇرۇشقا
قاتنىشالمىسامۇ، ئالدىنقى سەپتە ياپون باسقۇنچىلىرى بىلەن
ئۇرۇش قىلىۋاتقان كوماندىر - جەڭچىلەرگە پۈتۈن كۈچۈم بىلەن
ياردەم بېرىشنى خالايمەن، بىرئاز پۇل خەجلەپ قىشلىق
كىيىم - كېچەك ئېلىش، ئالدىنقى سەپتىكى كوماندىر - جەڭچـ
لەرنى ئىسسىقراق كىيىندۇرۇپ، ياپون ئالۋاستىلىرىنى كۆپرەك
يوقىتىپ، تېخىمۇ كۆپرەك جۇڭگولۇقنى قۇتقۇزۇۋېلىش ئۈچۈن،
دېدى.

ئۇرۇمچى دوختۇرخانىسى تاشقى كېسەللىكلەر بۆلۈمىنىڭ
دوختۇرى جىن يۈنخۇا ئەر - خوتۇن ئىككىيلەن ياپون باسقۇنچـ
لىرىغا قارشى تۇرۇش ئۇرۇشىغا ئىشانە توپلاش يۈزىسىدىن قۇيۇل-
غان خالىس ئۇيۇننى كۆرگەندىن كېيىن، ئۇيۇن مەيدانىنىڭ
ئۆزىدىلا 2 مىسقال 6 پۇڭلۇق ئالتۇن بىلەزۈكتىن بىرنى، ئالتۇن
چاچ قىسقۇچتىن بىرنى ئىشانە قىلغان.

قۇتۇبى ناھىيىسىدە قىشلىق كىيىم - كېچەك توپلاش ھەيئـ
تى قۇرۇلۇش بىلەنلا، ئۇيغۇر، خۇيزۇ، خەنزۇ ئاياللىرى ئاكـ
تىپلىق بىلەن ئىشانە توپلىدى. توپلانغان ئىشانە ناھايىتى تېزلا
200 نەچچە مىڭ سەردىن ئارتۇق ئۆلكە پۇلىغا يەتتى. ئاقسۇدا
بىر ئۇيغۇر ئايال ئىشانە توپلاشقا مەردانىلىق بىلەن 27 يامبۇسىنى
ئىشانە قىلدى.

ئەينى ۋاقىتتىكى قەشقەر گېزىتىنىڭ مەلۇم سانىدا خەۋەر
قىلىنىشىچە، يېزىلاردىكى كۆپلىگەن تۇل ئاياللار ئۆزلىرى تەر-
گەن باشاقلارنى ئىشانە قىلغان. بۇ خىل ئەھۋال يۇقىرىغا يەتكەـ
دىن كېيىن، مەمۇرىي پالاتا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە تېلېگراممـا
يوللاپ، شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنى، بولۇپمۇ شىنجاڭ
خەلقىنىڭ ئەينى ۋاقىتتا 73% نى تەشكىل قىلغان ئاساسىي
مىللەت - ئۇيغۇر خەلقىنى مەدھىيلىگەن» .①

شىنجاڭدا ئېلىپ بېرىلغان ئالتۇن ئىشانە قىلىش ھەرىكىتىدە
ئۇرۇمچىدە ئولتۇرۇشلۇق شاجىشياڭ دېگەن كىشى خوتۇنى بىلەن
10 سەر ئالتۇننى ئىشانە قىلغان. بۇ خەۋەر گېزىتتە ئېلان قىلىنـ
غاندىن كېيىن، ئالتۇن ئىشانە قىلىش شىنجاڭنىڭ ھەممە ۋىلا-
يەت، ناھىيە - يېزىلىرىدا كەڭ قانات يايدى. شۇنىڭ بىلەن بىر
سەردىن 50 سەرگىچە ئالتۇن ئىشانە قىلغان كىشىلەر بىرقانچە
مىڭغا يەتتى. ئاياللار ئىچىدە ئالتۇن بىلەزۈك (بىر سەردىن 5
سەرگىچە)، ئالتۇن ئۈزۈك، ئالتۇن قاداق، ئالتۇن زىرە، ئال-
تۇن ھالقا، ئالتۇن سىرغا، ئالتۇن چەيزە، كۈمۈش، يامبۇ،
زىنچە ئالتۇن، كېپەك ئالتۇن ئىشانە قىلغانلار ھەددى - ھېسابـ
سىز بولغان. ئاقسۇ كوناشەھەردە مەرھۇم ئىسمائىل باي ھايات
ۋاقتىدا باشقىلارغا قەرز بەرگەن 27 يامبۇنى ساقچى ئىدارىسى
سۈرۈشتۈرۈپ ئايالى ئاتىكىخانغا ئېلىپ بەرگەندە، ئاتىكىخان
ئۇنىڭ ھەممىسىنى ئىشانە قىلغان. تۇرپان ئاستانىدا ھەر قېتىم
ئاياللار ئارا ئالتۇن ئىشانە قىلىش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلغاندا،

① «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژورنىلى»، 1985 - يىل 3 - سان.

ئالتۇن بىلەزۈك، ھالقا، زىرە - ئۇزۈك ۋە باشقا كۆمۈش بىزەك-لەر قوليا‌غلىققا پاتماي قالغان. ئاياللار بىر - بىرى بىلەن بەسلىشىپ ئىئانە قىلىشقان. ئاقسۇدا ئېلىپ بېرىلغان بىر قېتىملىق ئىئانە توپلاشتا، مەلۇم بىر ئايال 27 دانە 50 سەرلىك يامبۇنى پەتنۇسقا سېلىپ چىقىپ ئىئانە قىلغان. باي ناھىيىسىنىڭ ئالتۇن ئىئانە قىلىش مۇنبىرى ئالدىدا ھەمراخانىم (باي ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ئىبراھىم ھاجىمنىڭ ئايالى) بىلىكىدىن 2 سەرلىك ئالتۇن بىلەزۈكىنى سوغۇرۇپ ئېلىپ ئىئانە قىلغان. باي ناھىيىسىنىڭ گۈلى دەپ نام ئالغان رابىيە خېنىم 5 سەر ئالتۇن، گۈڭا خېنىم 100 سەر كۆمۈش تەڭگە، مەمەجان زەر-گەرنىڭ ئايالى بىر دانە ئالتۇن ئۈزۈك، ئەخمەت ئەلەم (قازى ئالان) نىڭ ئايالى 2 دانە ئالتۇن تۇگمە، ئەپكەشتە سۇچىلىق قىلىدىغان ھامۇتنىڭ ئايالى ئايتولۇنخان كىر يۇيۇپ تاپقان پۇلىغا ئالغان 2 مىسقال ئالتۇن زىرىسىنى ئىئانە قىلغان. باي ناھىيە-سىدىكى 1 كۇنلۇك ئىئانە توپلاش پائالىيىتىدە نەچچە 100 يامبۇ، نەچچە 1000 ئات، كالا، قوتاز، قوي، نۇرغۇن ئالتۇن جابدۇق، كۆمۈش تەڭگىلەر توپلانغان. ناھىيە ھاكىمى ئىبراھىم ھاجىم شۇ 1 كۇنلۇك ئىئانە ئەھۋالىنى خۇلاسە قىلىپ: «1 ناھىيە 1 ئايرو-پىلان ئىئانە قىلىش پائالىيىتىدە باي ناھىيىسى 2 ئايروپىلان سېتىۋېلىشقا يەتكۈدەك ئىقتىساد توپلىدى» دەپ ئېلان قىلغان.

شۇ ۋاقىتلاردا ئۇرۇمچى ۋە شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىدىكى سەنئەت ئۆمەكلىرى ۋە ئىشتىن سىرتقى سەنئەت كۇرۇژۇكلىرى سەييارە ئۈيۇن قويۇش پائالىيەتلىرىنى ئۈيۇشتۇرۇپ، كىرگەن كىرىمىنى ئالدىنقى سەپكە ئىئانە قىلىش دولقۇنى كۆتۇرۇلگەن-دى.

1942 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن شىنجاڭغا قايتىپ كەل-گەن قەمبەر خانىم، سىڭلىسى گۈلبەھرەم خانىم ئىلى - قەشقەر-دىكى بىر قىسىم ئاتاقلىق ئارتىسلار بىلەن ئۈيۇن قويۇپ، كىر-گەن كىرىمنى ئالدىنقى سەپكە ئىئانە قىلغان. ئۇرۇمچىدىكى ھەرقايسى مىللەت ئۈيۇشمىلىرى ئۆزلىرىگە تەۋە سەنئەت ئۆمەك-

لىرى ئۈيۇن قويۇپ تاپقان 2557 يۈەن شىنجاڭ پۇلىنى ئالدىنقى سەپكە ھال سوراپ ئەۋەتكەن.

ئاقتۇ - كوناشەھەر ئۈيۇشمىسى ئارتىسلىرى ئۈيۇن قويۇپ كىرىم قىلغان 450 يۈەن پۇلنى؛ تۇرپان ناھىيىسى ئۈيۇشمىسى ئارتىسلىرى 2 قېتىم ئۈيۇن قويۇپ كىرىم قىلغان 158 يۈەن پۇلنى؛ تۇرپان ئاستانە مەكتىپى 450 يۈەن پۇلنى؛ ئۇرۇمچىدىكى تىككۇچى ئاياللار 250 يۈەن پۇلنى ئالدىنقى سەپكە ھال سوراپ ئەۋەتكەن. لوپنۇر ناھىيىسى ھەيئىتى ئارتىسلىرى ئۈيۇن قويۇپ تاپقان كىرىمدىن 16425 يۈەننى؛ يارىدار ھەربىيلەردىن ھال سوراش ئۈچۈن توپلانغان 7580 يۈەننى؛ قاراشەھەر سەنئەت ئۆ-مىكى ئارتىسلىرى ئۈيۇن قويۇپ تاپقان كىرىمدىن 10000 يۈەن؛ كۇچا ناھىيىسى سەنئەت ئۆمىكى بىرلىشىپ ئۈيۇن قويۇپ توپلە-غان 3600 يۈەن پۇلنى ئايروپىلان ئىئانە قىلىش ھەيئىتىگە تاپشۇرغان. بۇ مەزگىللەردىكى سەنئەت ئۆمەكلىرىدە ئايال ئار-تىسلار كۆپ سانلىقنى تەشكىل قىلاتتى. چۈشىنىش تەس ئەمەس-كى، ئاياللار شىنجاڭدىكى ئىئانە توپلاش پائالىيىتىدە مۇھىم رول ئوينىغانىدى.

1 ناھىيە 1 ئايروپىلان ئىئانە قىلىش ھەرىكىتىدە، شىنجاڭ-دىكى كەسپىي سەنئەت ئۆمەكلىرىدىن باشقا ھەرقايسى ئىدارە ۋە ئاممىۋى تەشكىلاتلار ئۈيۇشتۇرغان سەنئەت گۇرۇپپىلىرىمۇ ئۈيۇن قويۇپ قىلغان كىرىملىرىنى ئىئانە قىلىپ ئالاھىدە رول ئوينە-غان. شىنجاڭ گېزىتخانىسىدا لۇتپۇللا مۇتەللىپ نابورچىكلاردىن سەنئەت گورۇپپىسى تەشكىللەپ، ئۆزى يېزىپ چىققان «بوراندىن كېيىنكى ئاپتاپ»، «كۆرەش قىزى»، «سامساق ئاكاڭ قاينايدۇ» قاتارلىق سەنئەت ئەسەرلىرىنى ئورۇندىاپ، قىلغان كىرىمنى ئۇي-غۇر، قازاق، رۇس نابورچىكلىرى نامىدىن ئالدىنقى سەپكە ئە-ۋەتكەن. ئەلۋەتتە، بۇ سەنئەت گۇرۇپپىسىدىكى ئارتىسلارنىڭ كۆپچىلىكىنىڭ ئاياللار ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلىش مۇمكىن.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى قوتقۇزۇش، شىنجاڭنى گۈللەندۇرۇش ئىئانە توپلاش ھەرىكىتى جەريانىدا،

شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ئاياللىرى ئۆزلىرىنىڭ ئەتىۋارلىق ئالـ
تۇن جابدۇقلىرىنى ھېچ ئىككىلەنمەستىن ئىئانە قىلىش ۋە ھەر
خىل ئاممىۋى تەشكىلاتلارغا ئۈيۈشۈپ سەنئەت كۇرۇژۇكلىرىغا
ئاكتىپ قاتنىشىپ، ئويۇن قويۇپ قىلغان كىرىمىنى ئىئانە قىـ
لىش قاتارلىق ئەمەلىي ھەرىكىتى ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ئالاھىدە
تۆھپىسىنى نامايان قىلغاچقا، ئاياللارنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىدىمۇ
ئالاھىدە چوڭ ئۆسۈش بولغانىدى.

1942 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنىدىن 5 ـ ئاينىڭ
8 ـ كۈنىگىچە ئۆلكىلىك 1 ـ قېتىملىق ئاياللار قۇرۇلتىيى
چاقىرىلدى. قۇرۇلتايغا شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ھەر
مىللەت ئاياللىرىدىن 400 دىن ئارتۇق ۋەكىل قاتناشتى. يولداش
ماۋزېمىن قۇرۇلتايغا دوكلات بېرىپ مۇنداق دېدى: «شىنجاڭ
ئاياللىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى ئۆستى، مەدەنىيەت سەۋىيىسى
مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. ھەرقايسى
ئىدارىلاردا نۇرغۇن ئايال خادىملار ھۆكۈمەت ئىشلىرىغا قاتنىشىپ
زور ئۈتۈقلار قازاندى».

ئاياللار قۇرۇلتىيى ھەر مىللەت ئاياللىرىنى ياپون باسقۇنچـ
لىرىغا قارشى تۇرۇش ـ شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈش ئىشلىرىنى
كۆچەيتىشكە ھەمدە ئاياللار مەنپەئىتى ۋە ئاياللار ئازادلىقى ئۈچۈن
كۈرەش قىلىشقا چاقىردى ۋە سەپەرۋەر قىلدى. قۇرۇلتاي يېپىلـ
غاندىن كېيىن، خەلق ئىشلىرى نازارىتى نامىدا ئايال ۋەكىللەرگە
زىياپەت بەردى.

1942 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى يولداش لىن جىلۇ
ئۈچتۇرپان ناھىيىسىنىڭ ئاياللار يىغىنىدا دوكلات بېرىپ مۇنداق
دېدى: «ئاياللار زور كۈچكە ئىگە، ئەگەر بۇ كۈچ جارى قىلدۇـ
رۇلمىسا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ـ شىنجاڭنى گۈل
لەندۈرۈش زىيانغا ئۇچرايدۇ. ئىنسانىيەتنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن
ئاھالىنىڭ يېرىمىنى تەشكىل قىلىدىغان ئاياللارنىمۇ ئازاد قىلىش

كېرەك»①

شىنجاڭدا ھەر مىللەت ئاياللىرىنىڭ ئىئانە توپلاش ھەرىكـ
تىدىكى تۆھپىسى ۋە ئىجتىمائىي ئورنىنىڭ ئۆسكەنلىكىنى 30
ـ، 40 ـ يىللاردا ئويغۇر ئەدەبىياتىدىكى ياپون باسقۇنچىلىرىغا
قارشى تۇرۇش، ۋەتەننى قۇتقۇزۇش تېمىسىدا يېزىلغان ئەدەبىي
ئەسەرلەردە، ئايال قەھرىمانلارنى مەدھىيىلەش تېمىسىدا يېزىلغان
ئەسەرلەرنىڭ خېلى كۆپ ئىكەنلىكىنىمۇ ئېنىق كۆرۈۋالغىلى
بولىدۇ. بۇ ۋاقىتتىكى ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ ئاساسى ئىدىيىسى
ياپونغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى كۆيلەش، ياپون ئالۋاستـ
لىرىنىڭ «قىرىپ تۈگىتىش، ئوت قويۇپ تۈگىتىش، بولاپ
تۈگىتىش» تىن ئىبارەت جىنايى قىلمىشلىرىنى پاش قىلىش،
ياپونغا قارشى ئۇرۇشتا مەيدانغا كەلگەن قەھرىمانلارنى مەدھىيـ
لەش، شۇ ئارقىلىق پۈتۈن ئاممىنى ياپونغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى
قۇتقۇزۇشقا سەپەرۋەر قىلىشتىن ئىبارەت بولغان. ياپونغا قارشى
ئۇرۇش جەريانىدا مەيدانغا كەلگەن قەھرىمانلارنى مەدھىيىلەش
ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان ئەدەبىي ئەسەرلەر ئىچىدە، ئايال
قەھرىمانىنى مەدھىيىلەش باش تېما قىلىنغان ئەسەرلەرمۇ خېلى
كۆپ سالماقنى ئىگىلىگەن ئىدى. مەسىلەن، لۈتېۋللا مۇتەللىپ
يازغان «كۈرەش قىزى» ئوپېراسى، «مۇھەببەت ۋە نەپرەت»
داستانى، «جۇڭگو قىزى رەيھاننىڭ مارت شامىلىغا بۇيرۇقى»
شېئىرى، سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ 1941 ـ يىلى يازغان «شانلىق
قۇربان ھېكايىسى» قاتارلىقلار ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇـ
رۇشتا باتۇرلۇق كۆرسەتكەن ئايال قەھرىمانىنى مەدھىيىلەشنى
ئاساسىي تېما قىلغان ئەسەرلەر جۈملىسىگە كىرىدۇ.

بۇ ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ مەيدانغا كېلىشى ئەلۋەتتە شىنجاڭـ
دىكى ھەرمىللەت ئاياللىرىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇـ
رۇپ ۋەتەننى قۇتقۇزۇش، شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن پۈلى
بارلار پۇل چىقىرىش، كۈچى بارلار كۈچ چىقىرىش، بىلىمى

① «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، 1989 ـ يىل 3 ـ سان.

بارلار بىلىمىنى چىقىرىشتىن ئىبارەت جەڭگىۋار شوئارغا قىزغىن ئاۋاز قوشۇپ، ئىشانە توپلاشتەك ئەملىي ھەرىكەتتە ئۆزلىرىنىڭ چوڭقۇر ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئائىلىسىدىكى پۇل، مال ـ مۈلۈك قاتارلىقلارنى ئىشانە قىلغاندىن سىرت، ئۆزلىرىنىڭ قىممەت باھالىق ئەتىۋارلىق ئالتۇن جابدۇقلىرىنىمۇ قىلچە ئىككىلەنمەستىن ئالدىنقى سەپكە ئىشانە قىلىشتەك قىزغىن ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەرىكىتىنىڭ ئىنكاسى ئەلۋەتتە.

پايدىلىنىلغان ماتېرىياللار:

1. «شىنجاڭ داشۆسى ئىلمىي ژۇرنىلى» نىڭ 1985 ـ يىللىق 3 ـ سانى، 1989 ـ يىللىق 2 ـ، 3 ـ، 4 ـ سانلىرى.
2. «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» 28 ـ سانى ۋە باشقا مۇناسىۋەتلىك سانلىرى.

(ئاپتۇر: شىنجاڭ ئۇنۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىدىن)

جاۋابكار مۇھەررىر: **دىلدار ئېزىز**

چۆل ـ باياۋانلىكى ئۆچمەس ئىزلار

ئو. چولتۇم

لەنجۇ ـ شىنجاڭ تۆمۈر يولى غەربكە سوزۇلۇپ ئارا يۇلتۇز (شىڭ ـ شىڭشيا) غا يېقىنلاپ كېلىشى بىلەن، دۆلەت شىنجاڭ ـ نىڭ كەلگۈسى تەرەققىياتىنى كۆزدە تۇتۇپ، شىنجاڭدىكى ھەر قايسى ئازسانلىق مىللەت ياشلىرىدىن تۆمۈرىيول كەسپىي خادىملىرىنى يېتىشتۇرۇشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ، بىر نەچچە تۇر كۇم ئوقۇغۇچى ۋە ئىشچىلارنى قوبۇل قىلىپ يېتىشتۇرۇشكە باشلىدى. 1956 ـ يىلى تۆمۈرىيول مىنىستىرلىكى 1 ـ لايىھەلەش ئىدارىسىنىڭ 1 ـ باش ئەترىتى تۇنجى قېتىم ئېلى، بورتالا، تارباغاتاي قاتارلىق ۋىلايەت، ئوبلاستتىن ئۇيغۇر، قازاق، موڭغۇل ياشلىرىدىن تەركىب تاپقان 41 نەپەر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىپ، ئۇرۇمچى شۇيمۇگودا بىر سىنىپلىق تۆمۈرىيول لېنىيە لايىھەلەش كۇرسىنى ئاچتى. بۇ ئوقۇغۇچىلار 1957 ـ يىلى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ 1958 ـ يىلىغىچە بىر يىل پىراكتىكا قىلغاندىن كېيىن، ھەرقايسى ئەترەتلەرگە تەقسىم قىلىنىپ، خەنزۇ تېخنىك ۋە ئىشچىلار بىلەن مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ بىللە ئىشلەپ تېگىشلىك ھەسسىسىنى قوشتى. مانا بۇلار تۆمۈرىيول ساھەسىدىكى لېنىيە لايىھەلەش، ئۆلچەش ۋە تەكشۈرۈش ئىشلىرىغا تارىختا تۇنجى قېتىم قاتناشقان شىنجاڭلىق ئازسانلىق مىللەت تۆمۈرىيول تېخنىك خادىملىرى ئىدى. ئۇلار پايانسىز چۆل ـ باياۋانلارنى كېزىپ، نەچچە مىڭ كىلومېتىر يولنى ئىككى پۈتىغا تايىنىپ بېسىپ ئۆتتى. ئۇلارنىڭ مەشغۇلاتى ئىنتايىن جاپالىق بولۇپ،

تومۇزكۈنلىرى خۇددى تونۇردەك يالقۇنجاپ تۇرىدىغان ئىسسىق چۆللەردە سۇسىز قالاتتى؛ زىمىستان قىش كۈنلىرى دەھشەتلىك بوران ـ چاپقۇن، قار ـ شۇرغانلاردا يېتىپ قوپاتتى. كۆز ئاچقۇسىز قۇم ـ بورانلاردا قېلىپ بىر ـ بىرىدىن ئادىشىپ ۋەھىمە، ئەندىشە ئىچىدە ئۆتەتتى. شارائىتىنىڭ شۇ قەدەر ناچار بولغىنىنىڭ ئۈستىگە قاتناش قولايسىز، يول يىراق بولغانلىقتىن يىل بويى 360 كۈن ئائىلىسىگە قايتمىغانلىق سەۋەبىدىن، بەزىسىنىڭ ئائىلىسى بۇزۇلۇپ خوتۇن ـ بالىلىرىدىن ئايرىلسا، بەزىلىرى نەچچە يىل داۋام قىلغان ئىسسىق ـ سوغۇق، ئۇسسۇزلۇق، ئاچلىق سەۋەبىدىن كېسەلگە دۇچار بولۇپ كەتتى، يەنە بىر قىسىملىرى ھادىسىگە ئۇچراپ مېيىپ بولدى، ھەتتا قۇربان بولدى.

بۇگۈنكى كۈندە بىز ئەنە شۇنداق كۈرەڭلىغان كىشىلەرنىڭ جاپالىق ئەمگەك بەدىلىگە بەرپا بولغان تۆمۈر يولدا، ئۇچقاندەك تېز ماڭىدىغان ئازادە پويىزدا ئولتۇرۇپ يول يۈرىمىز. مەن ھەر بىر بېكەت، ھەر بىر تونىل، ھەر بىر داۋاندىن پويىز بىلەن ئۆتىۋاتقاندا ئەنە شۇ سەپداشلىرىمنى، شۇ جاپالىق يىللارنى ئەسكە ئالىمەن. چۈنكى، مەن ئەينى ۋاقىتتىكى تۇنجى قارار 41 نەپەر ئوقۇغۇچىنىڭ بىرسى بولۇش سۈپىتىم بىلەن، ئەنە شۇ جاپالىق يىللارنى ئۆز بېشىمدىن ئۆتكۈزۈپ، پايانسىز چۆللەردە ئۆچمەس ئىزلارنى قالدۇرغان نامسىز قەھرىمانلارنىڭ ئىش ئىزلىرىنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا خاتىرە قالدۇرۇش مەسئۇلىيىتىم بار دەپ قاراپ، بۇ ئەسلىمەمنى يازدىم. لېكىن بۇ ئەسلىمەم تۆمۈريول قۇرۇلۇشىدىكى ھەممە ئەھۋالنى بايان قىلىش ئەمەس، بەلكى مېنىڭ ئۇلار بىلەن بىللە بولغان 5 يىل داۋامىدا ئۆزۈم بىۋاسىتە قاتناشقان، ئۆز سەپداشلىرىمنىڭ ئۆز ئاغزى بىلەن سۆزلەپ بەرگەن ئەينەن ئەھۋالىنىڭ پەقەت بىر قىسمىدىنلا ئىبارەت.

«13 ئۆي»[1] دىكى قۇم ـ بوران

ئەينى ۋاقىتتىكى پىلان بويىچە شىنجاڭدىكى تۆمۈريول قۇرۇلۇشى ئەڭ كېيىن بولغاندىمۇ 1959 ـ يىلى 1 ـ ئۆكتەبىردىن بۇرۇن تاماملىنىپ، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تۆمۈريولى بىلەن «ئاق توقاي» دا تۇتاشتۇرۇلماقچى ئىدى. شۇڭا ۋەزىپىنى ۋاقىتىدا ئورۇندىش ئۈچۈن، پۈتۈن لېنىيە بىرنەچچە بۆلەككە بۆلۈنۈپ بىرلا ۋاقىتتا ئىشقا كىرىشتى. شۇ ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە، ئارا يۇلتۇزدىن ئۈرۈمچىگىچە بولغان 900 كىلومېتىر يولنىڭ ئۆلچەش، لايىھىلەش ۋەزىپىسىنى 3 ـ ئاي ئىچىدە ئورۇندىاپ بولۇش 5 ـ شۆبە ئەترىتىگە تاپشۇرۇلدى. 5 ـ شۆبە ئەترەت يەنە 2 گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ، بىر گۇرۇپپا قۇمۇلدىن ـ ئارا يۇلتۇزغىچە، يەنە بىر گۇرۇپپا قۇمۇلدىن ـ تۇرپانغىچە بولغان ئارىلىقتا ئىشلەيدىغان بولۇپ، 1958 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى رەسمىي ئىشقا كىرىشتى. قۇمۇل ـ تۇرپان ئارىلىقىدىكى بىزنىڭ گۇرۇپپىدا خەنزۇ، موڭغۇل، ئۇيغۇر مىللەتلىرىدىن بولۇپ جەمئى 10 نەچچە ئادەم بار ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدە ياقۇپ (ئۇيغۇر)، لىگە، ئايۇشجاپ، مەن (چولتۇم)، نېمجاپ (بۇلار مۇڭغۇل) قاتارلىق 5 نەپەر شىنجاڭلىق ئازسانلىق مىللەت ياشلىرى بار ئىدۇق. 4 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرى بىز قۇمۇلدىن ماشىنا بىلەن يولغا چىقىپ «7 قۇدۇق» دېگەن جايغا كەلگەندە، شىمالغا بۇرۇلۇپ 3 سائەت يول يۈرگەندىن كېيىن «13 ئۆي» دېگەن جايغا يېتىپ كەلدۇق. ئەمما ئارىمىزدا ئىلگىرى بۇ جايغا كېلىپ باققان بىرمۇ كىشى بولمىغاچقا، بىز پەقەت لېيۇ ئىنژېنېرنىڭ يەر خەرىتىسىگە قارىغان ئاساستا ئۇ يەرنى تاپالىدۇق.

① بۇ جاي يەرلىك خەلق ئارىسىدا «گەمە» دەپ ئاتىلىدىكەن.

تىسى ئارقىلىقلا بۇ جاينى ئىزدەپ تاپقاندۇق. بۇ جاي چوڭ جىرانىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر تۈمشۇققا جايلاشقان چوڭ قورۇ بولۇپ، كۆلىمى 2 مو چامىسىدا ئىدى. قورۇنىڭ شىمالىي تەرىپىدە 13 ئېغىز ئۆستى ئوچۇق ئۆي بار ئىكەن. سەپ سېلىپ قارىسا، بۇ تاملار سوقۇلغاندىن بۇيان ئۇنىڭ ئۆستى يېپىلمىغانلىقى ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. مەن ئادەم ياشمايدىغان بۇ جەزىرىدە قانداقچە سوقۇلۇپ قالغان تاملاردۇر، دەپ ھەيران بولۇپ ئىنژىنېر لیۇدىن سوراپ باقتىم. ئۇ ماڭا: «بۇ جاي قەدىمكى يېپەك يولىنىڭ بىر قونالغۇسى بولسا كېرەك، كېيىنكى ۋاقىتلاردا يېڭى يول سېلىنىپ بۇ جاي تاشلىنىپ قالغان. بۇ جاينىڭ قونالغۇ بولۇشىغا كىچىككىنە بىر بۇلاق سەۋەب بولغان، ئۇنىڭدىن باشقا، بۇ جاينىڭ 4 تەرىپىدە نەچچە يۈز كىلومېتىر ئارىلىقىدا بىر تامچە سۇ تېپىلمايدۇ» دەپ سۆزلەپ بەردى. دېمىسىمۇ بۇ جاينىڭ جەنوبىي تەرىپىدە كىچىككىنە بىر قومۇشلۇق بولۇپ، 1 چۆمۈچ پاتقۇدەك كىچىككىنە بۇلاق بار ئىكەن.

بىز ماشىنىدىكى يۈك ـ تاقلارنى چۈشۈرۈپ بولۇپ، 3 ئېغىز ئۆينىڭ ئۆستىنى بېرزېنت بىلەن يېپىپ، ئۇ جاي ـ بۇ جايلارنى ياساپ قونالغۇ ئۆي راسلىۋالدۇق. ئۇنىڭدىن كېيىن مەن لیۇ ئىنژىنېردىن: «ئۆي تېمىنى سوقۇپ قويۇپ ئۇنى نېمىشقا ياپمىغاندۇ» دەپ سورىسام، ئۇ ماڭا جاۋاپ بېرىپ: «بۇ جايدا بوران قاتتىق چىقىدۇ، ئۆينى يېپىپ قويغان بىلەن بوران ئۆگزىنى ئۇچۇرۇپ كېتىدۇ. بوراننىڭ قاتتىقلىقى شۇ قەدەر بولىدۇكى، ھەتتا خېلى چوڭ ماشىنىلارنىمۇ ئۇچۇرۇپ كېتىدۇ» دېدى.

شۇنداق قىلىپ بىز ئەتىسىدىن باشلاپ تەكشۈرۈش، ئۆلچەش ئىشلىرىغا كىرىشىپ كەتتۇق. بۇ شۇ قەدەر قاقاس جاي ئىكەنكى، بىرەر ئۇششاق جانۋار ياكى بىرەر گىيانمۇ كۆرگىلى بولمايتى. بىز ئىش باشلاپ 5 ـ كۈنى، كەچ ئىشتىن چۈشۈپ قايتاشىمىزدا قاتتىق بوران چىقىشقا باشلىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي بوران

تېخىمۇ كۈچىيىپ، ئۆرە تۇرالماي قالدۇق. كىم ئورنىدىن تۇرسا شۇ ھامان ئۆرۈلۈپ چۈشتى. بوران ئۇچۇرۇپ كەلگەن قۇملارنىڭ دەستىدىن كۆز ئاچقىلى بولمايتتى. پۈرچاقتەك، قوناقتەك تاشلار ئۇچۇپ كېلىپ باشلىرىمىزغا تېگىپ، بەزى ھاللاردا پېشانە، يۈز ـ كۆزلىرىمىزنى قانتىتىۋېتەتتى. رېزىنكە ئاياغنىڭ ئۈستىدىن تەككەن تاشلار خۇددى تاياق تەككەندەك ئاغرىتاتتى. قانداقلا بولمىسۇن تۇرالغۇجايىمىزغا بارمىساق بۇ جايدا تۇنەش خەتەرلىك ئىدى، لېكىن بىز بىر قەدەممۇ ماڭالمىدۇق. شۇ چاغدا مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى جاڭ ئۇنلۇك توۋلاپ: «يولداشلار ئامال قىلىپ تۇرالغۇمىزغا تېز يېتىپ بارايلى»، دەپ ئورنىدىن تۇرۇشىغا ئۆرۈلۈپ چۈشۈپ 10 مېتىردەك يەرگە دومۇلاپ كەتتى. شۇ چاغدا پېشقەدەم ژاڭ ئۈستام ئەسۋاپ ساندۇقىنى يەلكىسىگە قويۇپ ئۆىلەپ ماڭدى، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بىزمۇ ئۆىلەپ ماڭدۇق. ئەمما ئۆىلەپ مېڭىپ بىر جايغا بارغاندا پۇت ـ قولىمىز ئاغرىپ يەرگە تەككۈزەلمەي قالدۇق. ياقۇپ بىلەن ئىككىمىز ئۇچىمىزغا قېلىن چاپان كىيگەن بولساقمۇ ئەمما مېڭىشقا يېنىكرەك بولسۇن دەپ پاختىلىق ئىشتاننى كىيمىگەن ئىكەنمىز، ئەمدىلىكتە يالاڭ ئىشتان يىرتىلىپ كېتىپ تىزلىرىمىز قاناپ كەتتى، ئامالسىز لىقتىن كۆينەكلىرىمىزنى يىرتىپ ئىككى تىزىمىزغا يۆگەپ ئۆىلەپ ماڭدۇق. شۇ تەرىقىدە 4، 5 سائەت ئۆىلەپ، قاراڭغۇ چۈشەي دېگەندە ئاران قورۇغا كىردۇق. قورۇ ئىچى بولغاچقا بوران قاتتىق تېگەلمىسىمۇ لېكىن قالايمىقان پىرقىرىغان قۇيۇندەك تۇيۇلۇپ، كۆز ئاچالمىدۇق ھەم ئۆرە تۇرالمىدۇق. شۇ ئەسنادا سول تەرەپتىكى تامنىڭ دالدىسىدا يانتاق لیۇ ئىنژىنېر: «ئارقا تەرەپتىكى تام ئۆرۈلۈپ چۈشتى، غەرب تەرەپتىكى تامنىڭ تېگىگە بارماڭلار، خەتەرلىك» دەپ ۋاقىرىدى. مەن بېشىمنى كۆتۈرۈپ قارىسام ئۆينىڭ ئۈستىگە ياپقان بېرزېنت قورۇدا ئۇيان ـ بۇيان

ئۇچۇپ يۇرۇپتۇ. ئۇنى كۆرۈپ بالىلىق چاغلىرىمدا تالادا ئويناپ يۇرۈپ، شامال چىقسا كىگىزگە يۆگىنىۋالىدىغان ئىشلار يادىمغا يېتىپ، يېنىمدىكى نىمجاپ ئىككىمىز بىر پارچە بېرزېنتىنىڭ ئىچىگە يۆگىنىۋالدۇق. ئاندىن كېيىن باشقا يولداشلارغىمۇ بېرزېنتىكە يۆگىنىشنى ئېيتتۇق. شۇنىڭدىن كېيىن باشقىلارمۇ بېرزېنتىكە يۆگىنىۋالدى. بۇنىڭ بىلەن شامالدىن بىر ئاز قوغدالغاندەك بولساقمۇ، لېكىن شامال ئۇچۇرۇپ كەلگەن تاشلار بېرزېنتىنىڭ ئۈستىدىن قاتتىق تېگىپ تۇردى. قانداقلا بولمىسۇن بىر ئاز ئارام ئالغاندەك بولۇپ، بوراننىڭ توختىشىنى كۈتۈپ ياتتۇق. بىر ۋاقىتتا بېشىمنى چىقىرىپ قارىسام چۈش ۋاقتى بولغاندەك تۇرىدۇ، ئەمما بوران تۇنۇگۈنكىدىن قاتتىق بولۇپ، بېرزېنتىنىڭ ئىچىدىن چىقىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئامال بولمىغاچقا شۇ تەرىقىدە يېتىپ، كۈن يەنە كەچ بولدى. لېكىن قورساق ئاچ، ھېچقايسىمىزنىڭ ئۈيقۇسى كەلمىدى. قانداق قىلىش كېرەك؟ ياقۇپ، نىمجاپ ئۇچىمىز بىر بېرزېنتقا يۆگىلىپ ياتقان بولغاچقا بىر- بىرىمىزگە ۋارقىراپ سۆزلەپ، ئامال قىلىپ قورساق توي- غۇزۇشقا چارە ئىزدىگەن بولساقمۇ، قاتتىق چىقىۋاتقان بوران بۇنىڭغا يول قويمىدى. شۇنىڭ بىلەن كېچىمۇ ئۆتۈپ، تاڭ ئاتقاندا ئۇچىمىز بىللە ئاشخانا تەرەپكە كېتىۋاتساق «توختاڭلار! خەتەر- لىك» دېگەن ئاۋاز چىقتى، بۇرۇلۇپ قارىساق شۇ فامىلىلىك ئاشپەز بىزگە قول ئىشارىتى قىلىپ تۇرۇپ: «ئاشخانا ئۆرۈلۈپ كەتتى، ھەممە نەرسە بېسىلىپ قالدى» دېدى. ئامال يوق، شۇ ھالەتتە 3 - كېچە باشلاندى. لېكىن بۇ كېچە ئۆتكەنكى ئىككى كېچىگە ئوخشىمايتتى. ئاۋۋالقى كېچىلەردە قانداقلا بولمىسۇن ئانچە - مۇنچە ئۇيقۇ كېلەتتى، بۇ كېچە ئۇيقۇمۇ يوق بولدى. چۈنكى ئاچلىق، بولۇپمۇ ئۇسسۇزلۇق جانغا تېگەتتى. تاماقلىرد- مىز قۇرۇپ گەپ قىلىشمۇ قىينىلاشتى، لەۋلىرىمىز قۇرۇپ يېرىلىشقا باشلىدى. ھەممىمىزلا ئەگەر مۇشۇ ھالەت يەنە بىر

سوتكا داۋام قىلسا ئۆلۈپ كېتىمىز، دېگەن ئەندىشىدە قالدۇق. خىيالغا پېتىپ ياتسام نىمجان قولۇمنى تارتىپ ئاستا ئاۋازدا: «بىز ئۆلۈپ قالارمىزمۇ؟ بىكاردىن - بىكار ئۆلىدىغان بولدۇق» دەپ خورسىندى. ياقۇپ بۇ گەپنى ئاڭلاپ: «نېمە دېيىشۇاتسىد- لەر؟ ئۆلۈمنىڭ گېپىنى قىلىۋاتسىلەرغۇ؟» دەپ سوردى. مەن ئۇنىڭغا: «ھەئە، شۇ گەپلەرنى قىلىۋاتىمىز، بىراق ئۆلمەيمىز، چۈنكى ھاۋا ئانچە ئىسسىق ئەمەس، دۇنيادا 7 كۈن چىقىدىغان بوران بولماس» دېدىم. ئەمما نىمجان بولۇپ قالغانلىقىم ئۆزۈمگە ئايان ئىدى.

شۇ كۈنى يېرىم كېچىدىن ئاشقاندا بوران سەل پەسلەپ، شېغىل تاشلارنىڭ ئۇچۇشى توختىدى، ئەمما بوراننىڭ كۈچى خېلى زور ئىدى. شۇ تەرىقىدە تاڭ يورۇپ، ئەتراپنى كۆرگۈدەك بولغاندا ھەممىمىز بېرزېنت ئاستىدىن بىر - بىرلەپ چىقتۇق - يۈ ئۆرە تۇرغۇدەك مادار يوق ئىدى. شۇنداقتىمۇ ھەممىمىزنىڭ دېققىتى ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ئاشۇ ئاشخانا تەرەپتە ئىدى. ھەممىمىز ئۆمىلەپ مېڭىپ دېگۈدەك ئاشۇ توپا توزۇپ تۇرغان ئاشخانىنىڭ يېنىغا بارساق، ئاشپەز ئۇستام ئاشخانىنىڭ ئۆرۈلۈپ كەتكەن تېمىنىڭ توپىسىنى قولى بىلەن كولىغىلى تۇرۇپتۇ. ئەتراپ باشلىقى جاڭ ئۇنى كۆرۈپ، شىمال تەرەپتىكى تامنىڭ تېگىدىن بىر تۆمۈر گۇرجەك تېپىپ كەلدى، گەرچە ھەممىمىز ھالىمىز- دىن كەتكەن بولساقمۇ جېنىمىزنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن گۇر- جەك بىلەن، گۇرجەك يېتىشمىگەنلەر قول بىلەن تاتىلاپ، توپىغا بېسىلىپ قالغان ئاشخانىنى ئېچىشقا كىرىشتۇق. بىر ھازادىن كېيىن بىرسى «قاسقان كۆرۈندى!» دەپ ۋارقىراپ كەتتى، ئۇنى ئاڭلاپ ھەممىمىزلا خۇددى ئۆلۈككە جان كىرگەندەك بىردىنلا تېتىكلىشىپ، خۇشال بولۇپ كەتتۇق. قاسقان تېپىلدىيۇ - بد- راق ئۈمىد يەردە قالدى. چۈنكى، بوران چىققان كۈنى ئاشپەز مانتا ئەتكەنكەن، قازان بىر قاپناپ مانتا چالا پىشقاندا، تام

ئۇرۇلۇپ چۈشۈپ قاسقاننى بېسىپ ئاپتۇ. ئاردىدا 3 كۈن ئۆتكەن بولسىمۇ، جان ساقلاش ئۈچۈن مانتىنى يېيىشكە باشلىدۇق. لېكىن توپا، قۇملار ئارىلىشىپ كەتكەن مانتىنى گالدىن ئۆتكۈزۈش تەس بولدى، شۇنداقتىمۇ قول بىلەن سۈرتۈپ، تىل بىلەن يالاپ مانتىنىڭ ئاستىدىكى قۇملارنى شۇنچە تازىلىساقمۇ، يەنىلا گىچىلداپ تۇردى. بىراق 4 كۈن سۇ ئىچمىگەن بولغاچقا مانتا بەزىلەرنىڭ گېلىغا تۇرۇپ قېلىپ، ئۆلۈپ قېلىشقا تاس قالدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ھەرقايسىمىز بىر قانچىدىن مانتىنى يانچۇققا سېلىپ بۇلاق بېشىغا بارساق، قۇم - بوران بۇلاقنىڭ كۆزىنى ئېتىۋېلىپ ئەتراپتىكى نەملىكنىمۇ قويماپتۇ. بىز بىر ئامال قىلىپ چېلەكنىڭ ئاغزىچىلىك يەرنى ئېچىپ سۇ تاپتۇق، ھەم نۆۋەتلىشىپ سۇ ئىچىپ بىر ئاز جان كىرگەندەك بولدى. بىر سائەت ئۆتكەندىن كېيىن سىياسىي كومىسسار: «ھوي، ماشىنا يوققۇ» دەپ ۋارقىراپ كەتتى، ھەممىمىز ئورنىمىزدىن تۇرۇپ قورۇ تەرەپكە قارىساق، ھەقىقەتەن ماشىنا يوق ئىدى. ئەتىرەت باشلىقى ئەنسىرىگەن ھالدا ھەممىمىزگە بىر قاراپ چىقىپ، ئارقىمىزدىن ما ئۇستامنىڭ يوقلۇقىنى ئېيتتى. دېمىسىمۇ ھەممىمىز ئۆز ھەلەكچىلىكىمىز بىلەن ما ئۇستامنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى بايقىماپتىمىز. ھەممىمىز ئەنسىزلىك ئىچىدە سول تەرەپتىكى جىراغا قاراپ ماڭدۇق. بېرىپ قارىساق جىرانىڭ ئىچىدە ماشىنىنىڭ پەقەت ئۇستىلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى، باشقا جايلىرى پۈتۈنلەي قۇمغا كۆمۈلۈپ قاپتۇ. ماشىنىنىڭ ئەتراپىدىكى قۇملار ئېگىز بولغاچقا، ماشىنىنىڭ ئىچىدە ئادەم بار - يوقلۇقى بىلىنمەيتتى. ئەندىشە ۋە ھاياجاننىڭ تەسىرىدىن بولسا كېرەك، ھالسىزلىقىمىزنى ئۇنتۇپ ھەممىمىز تەڭلا ھەرىكەتلىنىپ، ماشىنىنىڭ ئەتراپىدىكى قۇمنى قولىمىز بىلەن كولاپ ئېچىشقا باشلىدۇق. كابىنكىنىڭ ئەينىكى ئېچىلغاندىن كېيىن ما ئۇستامنىڭ گەۋدىسى كۆرۈندى. ئۇ رولنى 2 قوللاپ تۇتقان ھالدا، بېشىنى رولغا

قويۇپ قىمىر قىلماي تۇراتتى. بۇ ھالنى كۆرۈپ ھەممىمىز قورقۇپ كەتتۇق. ئەتىرەت باشلىقىمىز ئوڭ تەرەپتىكى ئەينەكنى چاقتى، بىز شوپۇرنى كېپىنكە ئىچىدىن تارتىپ چىقتۇق، ئۇ ھېچنېمىنى تۇيماي ئۆلۈكتەك ياتاتتى. لېيۇ ئىنژېنېر ئۇنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ كۆرۈپ: «جېنى بار ئىكەن، تومۇرى سوقۇۋاتىدۇ» دېدى، بىز بىر ئاز خاتىرجەم بولۇپ ئۇنىڭ ئاغزىغا سۇ تېمىتتۇق. بىر ئازدىن كېيىن شوپۇرنىڭ ئاغزى ھەرىكەتكە كېلىپ سۇ ئىچتى ۋە كۆزىنى ئاچتى. بۇ چاغدا بوراننىڭ كۈچى خېلى پەسلەپ قالدى، بىز ھەممىمىز قايتىپ كېلىپ ئوچۇق تامنىڭ ئۈستىگە بېرىزېنت يېپىپ، ئۆي ياساشقا كىرىشىپ كەتتۇق. قانداقلا بولمىسۇن بۇ قېتىمقى بوراندا ئۆلۈش ياكى چوڭ يارىلىنىش بولمىدى. ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ نەچچە كۈندە بىر قېتىم قاتتىق بوران چىقىپ تۇردى، ئادەتتىكى بورانلاردا ئىش توختىمىدى. شۇنىڭ بىلەن 40 نەچچە كۈن جاپالىق ئىشلەپ تاپشۇرۇلغان پۈتۈن ۋەزىپىنى تولۇق ئورۇندىاپ بولۇپ، تۇرپان بىلەن پىچان ئارىلىقىدىكى ۋەزىپىنى ئىشلەشكە يۆتكەلدۇق.

تەكلىماكاندىكى سەپەر ئىزلىرى

8 - شۆبە ئەتىرەت كورلا بىلەن چاقىلىق ئارىلىقىدىكى 400 كىلومېتىرلىق لېنىيىنى ئۆلچەش، لايىھىلەش ۋەزىپىسىنى 3 ئايدا ئورۇنداپ بولۇشنى ئۈستىگە ئېلىپ، 1958 - يىلى 8 - ئاينىڭ ئوتتۇرلىرى ئىش باشلىغانىدى. لېكىن ئىنسان ياشىمايدىغان بۇ جايدا تۇرۇش قىيىن بولغاچقا، ئىشنى بالدۇر پۈتتۇرۇپ، بالدۇر قايتىش ئۈچۈن كۈندىلىك ئىش ۋاقتىنى 12 سائەتتىن ئۇزارتىپ ئىشلەپ، 11 - ئاينىڭ 1 - كۈنى چاقىلىقتىن قايتماقچى بولغانىدى. لېكىن يۇقىرىدىن بىزگە پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، ئەسلىدە شىنجاڭ - چىڭخەي تۆمۈرىول لېنىيىسىنىڭ

ئۆلچەش، لايىھىلەش قىسمى ئورۇندىيالماي قالغان تەكلىماكاندىن كى 100 كىلومېتىر لېنىيەنى قۇشۇپ ئىشلەشنى تاپشۇردى، ئەمما بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنداش ئىنتايىن مۇشكۇل ئىدى. چۈنكى بۇ جاينىڭ يەر شارائىتى ئىنتايىن مۇرەككەپ، يەنە كېلىپ ئىچىدىكى سۇ بولمىغاننىڭ ئۈستىگە پۈتۈنلەي قۇم ۋە شورلۇق، ھاۋاسى ئۆزگىرىشچان ئىدى. ناۋادا بىرەر ئەھۋال كۆرۈلسە، قۇتقۇزۇشمۇ قىيىن ئىدى. ئاڭلىشىمىزچە، تارىختا بۇ جايدا نۇرغۇن كىشىلەر ئىز ـ دېرەكسىز يوقۇلۇپ كەتكەنىكەن، شۇڭا بۇ جايدا ئىشلەشنى ھېچكىم خالىمايتتى، ئەمما ۋەزىپىنى ئورۇندىمىساق يەنە بولمايتتى. ئاخىرى شۆبە ئەترەت پارتىيە تەشكىلى بىزنى 4 كۈنلۈك مۇزاكىرە ۋە ئۆگىنىشكە ئۈيۇشتۇرۇپ، يولداشلارنىڭ ئىختىيارىي پوزىتسىيە بىلدۈرۈشنى تەلەپ قىلدى، كېيىن شۇلارنىڭ ئىچىدىن ئىشلەشنى خالايدىغان 6 نەپەر كىشىنى تاللىدى. بۇنىڭ ئىچىدە مەن (چولتۇم) ، ياقۇپ ئاكا ۋە 3 نەپەر خەنزۇ يولداش بار ئىدۇق.

بىز 11 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى ئەتىگەندە، ماشىنىغا ئولتۇرۇپ چاقىلىقنىڭ جەنوبىي تەرىپىدىن 65 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى مىرەن دېگەن جايغا يېتىپ باردۇق. مىرەن چاقىلىق ناھىيىسىگە تەۋە كەنت بولۇپ، بۇ جايدا بىر ئاتىدىن بولغان 30 نەپەر ئاھالە بار ئىكەن. ئۇلار ئازغىنە دېھقانچىلىق قىلىپ، كۆپىنچە ھاللاردا ئوۋچىلىق بىلەن تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن، ئېشەكتىن باشقا چارۋىسى بولمايدىكەن. بۇ كەنت شۇ قەدەر كىچىك بولسىمۇ، تەكلىماكانىڭ شەرقىي جەنوبىدىكى ئىنسان ياشىمايدىغان يەردە بولغاچقىمىكىن، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن ئېكسپېدىتسىيىچىلەرنىڭ ئېسىدە ساقلانغانىكەن، شۇنداقلا دۇنيا يەر خەرىتىسىدىمۇ ئوچۇق تاپقىلى بولىدىكەن. بىز ئەنە شۇ كەنتتىكى ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ يول باشلىشى بىلەن، 3 ئېشەككە يۈك ـ تاق، يېمەك ـ ئىچمەكلىرىمىزنى ئارتىپ 11 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى

يولغا چىقىپ، توختاۋسىز يول يۈرۈپ كۈن ئولتۇرۇشتىن سەل بۇرۇن مەنزىلگە يېتىپ باردۇق. ئەتىسى ئەتتىگەندە ئىشقا جىددىي كىرىشىپ كەتتۇق. بۇ جاينىڭ تەبىئىي شارائىتى ئىنتايىن ناچار بولۇپ، بەزىدە سۇيى ئاچچىق شورلۇققا دۇچ كەلسەك، بەزىدە قۇم دۆۋىسى ياكى چىرىپ توپىغا ئايلىنىپ دۆمچەكلەرنى ھاسىل قىلغان قەدىمىي ئورمانلارنىڭ چىرىندىلىرىغا دۇچ كېلەتتۇق. گاھىدا تاشتەك قېتىپ قالغان شورلۇق دۆڭنىڭ ئارىلىقىدا ماڭىساق، گاھىدا قۇم دۆۋىلىرىگە يامىشىپ ماڭاتتۇق. بەزى جايلاردا ھەر بىر قەدەم يۆتكىگەندە پۈتىمىز قۇمغا 20 ـ 30 سانتىمېتىرچە پېتىپ قالاتتى. شۇڭا 1 كۈنلۈك يولىمىز ئاران 5 كىلومېتىر بولۇپ، ئىشىمىز ناھايىتى جاپالىق بولدى. ئىش ئۈنۈمىنى ئۆسۈتۈرۈش ئۈچۈن شۇنچە تىرىشىپ كۆرسەكمۇ، بىر كۈنلۈك يولىمىزنى 10 كىلومېتىرغا يەتكۈزەلمىدۇق. ئارىدا 3 كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، يېمەك ـ ئىچمەك، بولۇپمۇ سۇ ناھايىتى تېز تۈگەشكە باشلىدى. يول باشلىغۇچى دېھقان مۇندىن كېيىنكى يول ئەھۋالىنى بىلمەيدىكەن. ئەگەر يەنە ۋاقىت ئۈزارسا روزىغارلىرىمىز پۈتۈنلەي تۈگەپ قايتىپ كېتىشمۇ تەس بولاتتى. شۇڭا يول باشلىغۇچى دېھقانىنى قايتۇرۇۋېتىپ، ئۆزىمىز يۈك تاقلىرىمىزنى يۈدۈپ مېڭىپ ئىشىمىزنى داۋام قىلدۇق. 11 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى بىز تۇرغان جاينىڭ شىمالىي تەرىپىدىن توپا ـ چاڭ ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ، بارغانسېرى كېڭىيىپ بىز تەرەپكە يېقىنلاشقا باشلىدى. شۇڭا نەرسە ـ كېرەكلىرىمىزنى يىغىشتۇرۇپ ھەممىمىز بىر يەرگە توپلۇشۇپ ئولتۇردۇق. بوران يېتىپ كېلىشى بىلەن بىزنىڭ گەنسۇلۇق ئەترەت باشلىقىمىزنى سۇر باستى، ئۇ ئەنسىزلىك بىلەن ۋارقىراپ: «ئورنۇڭلاردىن قىمىرلىماي بىر يەردە ئولتۇرۇڭلار!» دېدى، بىز باشلىرىمىزنى بىر يەرگە قىلىپ جىم ئولتۇردۇق. ئەتراپ بىردىنلا قاراڭغۇلۇشۇپ كېچە ـ كۈندۈزنى پەرق ئەتكىلى بولمىدى. شۇ تەرىقىدە ئولتۇرۇپ، بىر ۋاقىتتا

قورساق ئاچتى، نانلىرىمىزنى سوغۇق سۇ بىلەن يىدۇق، چاينى-
غان نانلىرىمىز قۇم ئارىلىشىپ گىچىرلايتتى. تاردىم ژادىسى
11 ـ ئايدا ئانچە سوغۇق بولمايتتى، لېكىن بۇگۈنكى قۇيۇن،
بوران، ئولتۇرغان ئورنىمىزنىڭ سوغوقى ھەم يېگەن تامىقىمىز-
نىڭ سوغۇق بولغانلىقى قوشۇلۇپ ئاستا ـ ئاستا مۇزلاپ، بارغاد-
سېرى تىترەشكە باشلىدۇق. بىر ژاقىتتا ئەتراپنى بىر ئاز بولسە-
مۇ كۆرگۈدەك يورىدى. لاۋژاڭ سائىتىگە قاراپ: «سائەت 8
بوپتۇ» دېدى. دېمەك تاڭ ئاتقانىكەن. ھاۋانىڭ سوغۇقلۇقىمۇ بىر
ئاز پەسەيگەندەك بولدى. سۇدانلىرىمىزدىن ئازراق سۇ ئىچىپ،
قۇرۇق مومىلارنى يېگەن بولدۇق. بىراق سوغۇق سۇ بىلەن
قاتتىق موما گالدىن ئاسان ئۆتمەيدىكەن. كۈنلەر شۇنداق ئۆتە-
ۋەردى. يەر يۈزى گۈڭگا بولسىمۇ بىر ئاز كۆرۈنسىلا كۈندۈز
ئىكەن، كۆرۈنمىسە كېچە ئىكەن، دەپ پەرەز قىلىپ، بوراننىڭ
توختىشىنى كۈتۈپ ئىشنىمۇ قىلالماي شۇمشىيىپ ئولتۇرىۋە-
دۇق. بوران توختىدى، بىراق ئەتراپ يەنىلا تۇمان باسقاندەك
قاراڭغۇ، توپا ـ چاڭ ئىچىدە ھېچنېمىنى كۆرگىلى بولمايتتى.
يامان بولغىنى روزغار تۇگىدى، ھەممىمىز غەم ـ ئەندىشىدە
قالدۇق. ئاچلىق، سوغۇق، ئۇسسۇزلۇق جاندىن ئۆتەتتى. بار-
غانسېرى ھالسىزلىنىپ كەتتۇق. بىر چاغلاردا بوران توختىغان
بولسىمۇ، بۇ كېچە ئاچلىق ژە سوغۇق دەستىدىن بەك قىينال-
دۇق. بەزىلەرنىڭ قورساقلىرى ئاغرىپ، چىدىيالماي ژارقىراپ
كەتتى، شۇنداقتىمۇ بىر ـ بىرىمىزگە ئىلھام بېرىپ تاڭنى ئاتـ-
قۇزدۇق، ھاۋامۇ ئېچىلدى. لېكىن 2 سوتكا تامان يېمەي ھالـ-
مىزدىن كەتكەنىدۇق. ژاڭباۋ خۇا بىزنى چاقىرىپ: «يولداشلار،
كۈن ئېچىلدى، لېكىن بىز خەتەردىن قۇتۇلمىدۇق. 4 كۈن
ئىشلەپ ئاران 30 كىلومېتىر ئىلگىرىلىدۇق. ئالدىمىزدا يەنە 70
كىلومېتىرلىق ژەزىپە بار. بىزنى ئالدىمىزدا كۈتۈۋالىدىغان يەر-
گە يەنە 30 كىلومېتىر بار، لېكىن ھالىمىزدىن كەتتۇق، قانداق

قىلساق بۇلار» دەپ مەسلىھەت سورىدى. كۆپچىلىكنىڭ پىكرى
بىلەن ئالدىمىزغا قاراپ ماڭدۇق. كەچ بولدى، يەنە تاڭ ئاتتى،
3 سوتكا تاماقسىز قالدۇق. بۇگۈن ئارىمىزدىن بىر كىشى تۇرال-
ماي قالدى. ئەمدى ھەممىمىزلا ھايات قېلىشتىن ئۈمىد ئۈز-
دۇق. كۆپچىلىكنىڭ مەسلىھەتى بىلەن بىر دۆڭگە چىقىپ، قۇ-
رۇپ قالغان سۆكسۆككە سەرەڭگە چېقىپ ئوت ياقتىم، ئوت
دەرھال تۇتۇشۇپ كۆپكۈك تۇتۇن ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى. بىراق
مەن ئەس ھۇشۇمنى يوقاتتىم.

بىر ژاقىتتا ئاغزىمغا سوغۇق بىر نەرسىنىڭ تەككەنلىكىنى
سەزدىم، كۆزۈمنى ئېچىپ قارىسام بىر كىشى بېشىمنى يۆلەپ
تۇرۇپ ئاغزىمغا سۇ تېمىتۇاتقانىكەن، لېكىن ئۇنىڭ كىم ئىكەن-
لىكىنى تونىيالمىدىم. بىر ئازدىن كېيىن ئۇنىڭ ئاۋازىدىن بىز-
نىڭ ئاشپىزىمىز لىيۇ ئۇستام ئىكەنلىكىنى بايقىدىم. شۇنداق
قىلىپ ھەممىمىز خەۋپتىن قۇتۇلدۇق. لىيۇ ئۇستامنىڭ چىرايـ-
دىن قارىغاندا، ئۇنىڭ ھالىمۇ ياخشى ئەمەستەك قىلاتتى. بىز
ئۇنىڭدىن: «سىز باشقىلا بىر ئادەمگە ئۆزگۈرۈپ قاپسىزغۇ؟»
دەپ سورىساق، ئۇ: «خۇدا ساقلاپتۇ، مەن سىلەرنى بۇ ھالەتتە
كۆرىمەن دەپ ئويلىمىغانىدىم. سىلەر كېتىپ 4 ـ كۈنى سىيا-
سىي كومىسسار، مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى ئۇچىمىز سىلەرنى
كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن جايغا كەلگەنىدۇق. بىراق بو-
ران چىقىپ نىشاندىن ئادىشىپ قايسى تەرەپكە مېڭىشىمىزنى بىلەل-
مەي، 2 كۈن ساقلاپ، 3 ـ كۈنى بوران بىر ئاز بېسىلغاندىن
كېيىن بەلگىلەنگەن نىشانغا قاراپ يولغا چىقتۇق. بىراق 3 كۈن
يول يۈرۈپ سىلەرنىڭ دېرىكىڭلارنى ئالالماي، تۇنۇگۈندىن باشـ-
لاپ ئۈچىمىز 3 تەرەپكە قاراپ ماڭدۇق. شۇنىڭ بىلەن بۇ ياقتـ-
كى تۇتۇننى كۆرۈپ .... دەپلا گەپ قىلالماي يېقىلىپ چۈشتى.
بىز ئۇنى يۆلەپ، سۇ ئىچكۈزۈپ، ھوشىغا كەلتۈرگەندىن كېيىن
لىيۇ ئۇستام بىزنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئېلىپ كېلىۋاتقان سۇدىن

2 كۈندىن بېرى بىر يۈتۈم ئىچمىگەنلىكىنى بىلدۈق.

ئىبراھىم ئىستانسىسى

1959 ـ يىلى 5 ـ ئايدا، تۆمۈرىول 1 ـ ئوتتۇرا ئەترىتىنىڭ 5 ـ شۆبە ئەترىتى توقسۇندىن كورلىغىچە بولغان ئارلىلىقتىكى لىنىيەنى ئۆلچەش، لايىھىلەش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالىدۇ. ۋەزىپىنى تېزرەك ئورۇندىش ئۈچۈن مەزكۇر ئەترەت يەنە 2 گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ، توقسۇندىن كۆمۈشكىچە 1 گۇرۇپپا، كۆمۈشتىن كورلىغىچە يەنە 1 گۇرۇپپا بولۇپ 2 ئورۇندىن بىرلا ۋاقىتتا ئىش باشلىماقچى بولدۇ. توقسۇندىن كۆمۈش ئارلىلىقىدىكى ۋەزىپىنى ئورۇنداشقا ئىبراھىم (غۇلجىدىن)، مۆجە (جىڭ ناھىيەسىدىن)، يەنە جاڭ، شۇ، ۋاڭ قاتارلىلىك 3 نەپەر خەنزۇ يولداش بولۇپ جەمئىي 6 كىشى تەيىنلىنىدۇ. بۇلار دەسلەپتە تۇقسۇندىن قۇرۇق تاغقىچە بولغان ئارلىلىقتىكى ۋەزىپىنى ئورۇداپ بولغاندىن كېيىن، 7 ـ ئاينىڭ باشلىرى قۇرۇق تاغقا يۆتكەلگەندى. بىراق قۇرۇق تاغنىڭ شارائىتى ناچار، سۇ مەنبەسى بولمىغانلىقى ئۈستىگە يول بولمىغاچقا، ماشىنىمۇ ماڭالمايتتى. شۇڭا ئىچىدىغان سۇنى ماشىنا بىلەن مەلۇم يەرگىچە يەتكۈزۈپ بېرىپ، ئۇنىڭ نېرىسىغا ئادەم كۆچى بىلەن توشۇلاتتى. 6 كىشىلىك بۇ گۇرۇپپا كۆمۈشتىن ماشىنىغا ئولتۇرۇپ يولغا چىقىپ، بەلگىلەنگەن ئورۇنغا بېرىپلا ئەتىسى ئىش باشلايدۇ. لېكىن بۇ ئەتراپتا ئولتۇراق ئاھالە بولمىغاچقا، يول باشلايدىغان كىشى بولمىغانلىقتىن پەقەت يەر خەرىتىسىگىلا تايىنىشقا توغرا كېلەتتى. 6 كىشى دەسلەپتە 30 كىلومېتىر يولنى ماشىنا بىلەن مېڭىپ، بىر ساينىڭ ئاغزىغا يېتىپ بارىدۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ مەشغۇلات ئورنىغا بېرىش ئۈچۈن ساينىڭ ئىچى بىلەن يەنە 10 كىلومېتىر يولنى پىيادە مېڭىشقا توغرا كېلەتتى. گۇرۇپپا باشـ

لىقى جاڭ شوپۇرغا، بۇگۈن كېچە مۇشۇ ساينىڭ ئېغىزىغا ئىچكىرىلەپ كىرىپ، 3 ـ ساينىڭ ئېغىزىدا كۈتۈپ تۇرۇشنى جىكىلەپ قويۇپ ئىش ئورنىغا قاراپ ماڭىدۇ. ئۇلار ساينى بويلاپ 10 كىلومېتىر يولنى پىيادە بېسىپ بارغىچە كۈن چۈش بولىدۇ. 7 ـ ئاينىڭ ئىسسىق كۈنلىرى چۈش مەزگىلىدە، بۇ جايىنىڭ ھارارىتى ئۆرلەپ 50 گىرادۇستىن ئېشىپ كېتىدۇ. يەر يۈزىدىكى شېغىل تاشلارمۇ قىزىپ كەتكەن بولغاچقا ئىشلەش بۇياقتا تۇرسۇن، ئولتۇرۇش، ھەتتا يەرگە دەسسەشمۇ قىيىن بولىدۇ. شۇنداقتىمۇ ئۇلار تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ، پۈتلىرىنى دەممۇ ـ دەم يۆتكەپ تۇرۇپ ئىشنى داۋام قىلىدۇ. چۈشتىن كېيىن ھاۋا تېخىمۇ ئىسسىپ كېتىپ ئېغىز ـ بۇرۇن قۇرۇپ كەتكەچكە، تامىقىنى ھۆلەش ئۈچۈن سۇنى بىر يۈتۈم ـ بىر يۈتۈمدىن ئىچىپ، سۇنى شۇقەدەر تېجەپ ئىشلەتسىمۇ، كىچىك سۇداندىكى سۇ يەنىلا تۈگەپ ھېچنىمە قالمايدۇ.

تۈنجى كۈنى ئۇلار يەر شارائىتى بىلەن تونۇشۇپ نىشانىنى ئېنىق تاپقىچە بىر نەچچە سائەت ئۆتۈپ كېتىدۇ ھەم يۇقىرىقىدەك قىيىن ئەھۋالدا بولغاچقا، كۈن ئولتۇرغىچە ئىشلىسىمۇ 1 كۈنلۈك ۋەزىپىسىدىن يەنە 5 كىلومېتىر يول ئېشىپ قالىدۇ. قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغاچقا ئۇلار ئىشنى توختىتىپ، ماشىنا كۈتۈپ تۇرىدىغان ئورۇنغا قاراپ ماڭىدۇ. ئۇلار 3 سائەت يول يۈرۈپمۇ بەلگىلەنگەن ئورۇنغا يېتىپ بارالمايدۇ. ئىش ئورنى بىلەن ماشىنا كۈتۈپ تۇرىدىغان ئورۇننىڭ ئارلىقى 15 كىلومېتىرچە بولۇپ، 3 سائەت يول يۈرگەندىن كېيىن نىشانغا يېتىپ كېلىشى كېرەك ئىدى. لېكىن ئۇسسۇزلۇق، چارچاش ئازابىدىن ماشىنىنى تېپىش ئۇچۇن داۋاملىق ماڭىدۇ، ماشىنا يەنىلا ئۇچرىمايدۇ. بۇ چاغدا قاراڭغۇ چۈشۈپ مېڭىشمۇ مۇمكىن بولمايدۇ، ئادىشىپ كەتمەسلىك ئۈچۈن، يۈرۈشنى توختىتىپ شۇ جايدا تاڭ ئاتقۇزىدۇ. ئۇلار ئەتىسىمۇ ئىزدەپ ماشىنا تۇرىدىغان جايىنى تاپالمايدۇ،

بەلكى ئەتراپىنىڭ ھەممىسى ئوخشاشلا ئويمان - دۆڭ بولغاچقا، ئۆزلىرىنىڭ نەگە كېلىپ قالغانلىقىنىمۇ بىلەلمەي قالىدۇ. ئۇلار ئۇياق، بۇياقلارغا مېڭىپ يۈرۈپ 3 كۈننى ئۆتكۈزگەن بولسىمۇ يەنىلا تاغ ئىچىدىن چىقالمايدۇ، بۇ جەريانىدا ھايات يولى ئىزدەپ ئوت قالاپ بەلگە بېرىش، كىيىم - كېچەكلىرىنى ئېگىز دۆڭگە ئېسىپ بەلگە بېرىشتەك خىلمۇ خىل ئۇسۇللارنى قوللانغان بولسىمۇ، ئامال بولمايدۇ. ئۈنىڭ ئۈستىگە 3 سوتكا تاماق يېمەي، سۇ ئىچمەي تاغنىڭ ئىسسىق ھاۋاسىدا ئۇيان - بۇيان مېڭىپ يۈرگەچكە روھسىزلىنىپ ھالىدىن كېتىپ قالىدۇ.

4 - كۈنى قىزىرىپ چىققان كۈننى كۆرۈش بىلەن، ھەممەسىگىلا بۇگۈن ھاياتىنىڭ ئاخىرقى كۈنى يېتىپ كېلىۋاتقاندەك بىلىنىدۇ. گورۇپپا باشلىقى جاڭ يەنە ئۇمىدىنى ئۈزمەي، ئاخىرقى ئامالنى تاپىدۇ، ئۇ بولسىمۇ سىيىپ سۈيدۈكىنى ئىچىپ جان ساقلاش ئىدى. ئۇ ئاۋۋال سۇدانغا سىيىش ئۈچۈن تەييارلىنىدۇ، لېكىن سۈيدۈك چىقمايدۇ. ئاندىن سۇدانىنى باشقىلارغا تەڭلەپ، سىيىپ بېرىشنى ئۆتۈنىدۇ. لېكىن 4 كۈن سۇ ئىچمىگەن بۇ ئادەملەرنىڭ ھېچقايسىسىدىن بىر تامچە سۈيدۈك چىقمايدۇ.

كۈن چۈش بولۇپ ھاۋا يەنە ئىسسىيدۇ، ماشىنىدىن خەۋەر بولمايدۇ، ئەمدى ھايات قېلىشتىن ئۈمىد قالمايدۇ. ئۇرۇق - تۇغقان، بالا - چاقىلىرىغا ۋەسىيەت يېزىشنى ئويلاپ، قەغەز - قەلەملەرنى تۇتقان بولسىمۇ ماغدۇرسىز قوللىرى تىترەپ، كۆزلىرى قاراڭغۇلىشىپ، ۋەسىيەتنىمۇ تۈزۈك يازالمايدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئىبراھىم 22 ياش بولۇپ، ئۇلار بىر ئاكا، بىر سىڭىل ئىككىلا بالا، ئاتا - ئانىسى ياشىنىپ قالغانىدى. ئۆلۈم پۇراپ تۇرغان، ماغدۇرىدىن كېتىپ ھاياتىدىن ئۈمىدسىزلەنگەن ئىبراھىم ئاخىرقى قېتىم ئامال ئىزدەپ، بارلىق كۈچىنى ئىشقا سېلىپ ئوتۇن يېغىپ ئوت يېقىپ، بەلگە بەرمەكچى بولىدۇ. ئۇ تىرىسى سويۇلۇپ قاناۋاتقان ئىككى تىزىنىڭ ئاغرىقىغا چىداپ بىر

ئاز ئۆمىلەپ، تاغ قاپتىلىغا ئۆسكەن بىر نەچچە تۈپ قوراي ۋە باشقا ئوت - خەشەكلەرنى كۆرۈپ ئۇنى يۇلۇشقا تىرىشىدۇ، بىراق قولىنى تۆۋەن سۇنغاندا سېرىلىپ كېتىپ، ماغدۇرسىزلىقتىن ئۆزىنى تۇتالماي دومىلاپ چۈشۈپ بېشى تاشقا تېگىدۇ. قالغان 5 ئادەم ھەممىسى ئۆز ھەلەكچىلىكى بىلەن ئۆيەر، بۇيەرلەردە ماغدۇرسىزلىقتىن ئۆلۈمنى كۈتۈپ ياتىدۇ.

ئۇلارنى كۈتۈۋالغان ماشىنا كەچ سائەت 6 دە بەلگىلەنگەن جايغا بېرىپ ئۇلارنى ئۇچرىتالماي، خېلى ۋاقىت ساقلاپ قاراڭغۇ چۈشىدۇ، ماشىنىنىڭ گۈدۈكى توختاۋسىز بېرىلىپ تۇرىدۇ. ئۇلار ساينىڭ ئىككى تەرىپىدىكى دۆڭگە چىقىپ قول چىراغ بىلەن بەلگە بېرىدۇ، ئەتراپنى ئىزلەيدۇ، ۋارقىرايدۇ. شۇ تەرىقىدە تاڭ ئاتىدۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ دېرىكى بولمايدۇ. ئاخىرى ئۇلار دەسلەپكى قونالغۇغا قايتىپ، باشقىلارغا ئەھۋالنى مەلۇم قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىش توختاپ، ھەممە ئادەم ئىزلەشكە ئاتلىنىدۇ. ئۇلار يەنە بىر چوڭ ماشىنا بىلەن كۇمۇشكە ئادەم ئەۋەتىپ خەۋەر قىلىدۇ. ئوتتۇرا ئەترەت پارتكومىدىن ئادەم كېلىپ 4 كۈندىن بويان ئىز - دېرىكى بولمىغان 6 ئادەمنى قەتئىي ئىزدەپ تېپىشقا بۇيرۇق قىلىدۇ. ئۇلار يوقاپ كەتكەن بۇ 6 نەپەر ئادەمنىڭ قايىقا مېڭىش ئېھتىمالى ۋە ئادىشىپ كېتىش ئېھتىمالى قاتارلىق ھەممە جەھەتلەرنى تەھلىل قىلغاندىن كېيىن، 4 تەرەپنىڭ ھەممىسىگە ئادەم ئەۋەتىپ تۇشمۇ تۇشتىن ئىزلەيدۇ. كېچە - كۈندۈز ئىزلەپ 4 - كۈنى ئەترەت باشلىقى جاڭ ساينىڭ ئىچىدىكى قۇم ئۈستىدە ئادەم ئىزىنى بايقاپ، شۇ بويىچە ئالغا قاراپ ماڭىدۇ. خېلى يۇرگەندىن كېيىن دۆڭنىڭ ئۈستىدە بىر قىزىل نەرسىنىڭ تۇرغانلىقىنى بايقاپ «تاپتۇق!»، «تاپتۇق!» دەپ ۋارقىرايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر نەچچىسى ياغاچنىڭ ئۇچىغا باغلانغان مايكىنىڭ يېنىغا بېرىپ ئۇن - تۇنسىز سوزۇلۇپ ياتقان بىر ئادەمنى كۆرۈپ ئۇنى يۆلەيدۇ، لېكىن ئۇ ھېچنىمىنى سەزمەيدۇ. چىرايىنىڭ

ئۆزگىرىپ كەتكەنلىكىدىن ئۇنىڭ كىم ئىكەنلىكىنىمۇ بىلگىلى بولماي قالىدۇ. ئۇلار بارلىق چارىلەرنى قوللىنىش بىلەن ئۇنى هوشىغا كەلتۈرىدۇ. شۇ ئەسنادا ئارقىسىدىن يېتىپ كەلگەنلەر يۇگۈرۈشۈپ بېرىپ 3 ئادەمنىڭ قىپ يالىڭاچ هالدا تاشقا يۆلۈنۈپ ياتقانلىقىنى، يەنە بىر ئادەمنىڭ مەيدىسىنى قۇمغا يېقىپ ياتقانلىقىنى كۆرۈپ، بىر - بىرىنى قۇچاغلاپ يىغلىشىپ كېتىدۇ. ئۇلارنىڭ چىرايلىرى قاپداپ، ئۆزگىرىپ كەتكەنلىكتىن تونۇغۇسىز هالغا كېلىپ قالغانىدى. ئەتراپ باشلىقى جاڭ دۆڭنىڭ يان تەرىپىدە بىر ئادەمنىڭ ياتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ، بىز يۇگۈرۈپ بارساق ئىبراهىم بېشىنى تاشقا قويۇپ، بىر قولىدا بىر تۇتام چۆپنى تۇتقان هالدا يېتىپتۇ. بىز ئۇنى دەرهال يۆلەپ ئىبراهىم! ، ئىبراهىم! دەپ شۇنچە قاتتىق ۋارقىرىساقمۇ ئۇ كۆزىنى ئاچمىدى. ئۇ، شۇقەدەر ئېچىنىشلىق هالدا مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتكەنكەن .....

قارىساق ئۇنىڭ بېشى تاشقا تەككەندە يېرىلىپ ئاققان قان تاش ئۈستىدە قېتىپ قاپتۇ، يۈمۈلغان قولىدا 5 تال چۆپ بار ئىكەن، سائەتنىڭ ئەينىكى چېقىلىپتۇ، سائەت ئىستىرىلكىسى 3دىن 10 مىنوت ئۆتكەنلىكىنى كۆرسەتكەن هالدا توختاپ قاپتۇ. ئەتراپ باشلىقى ۋە هەممىمىز ئۇن سېلىپ يىغلاپ كەتتۇق. بىز جاپالىق، مۇشەققەتلىك يىللاردا مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ، بىر تەن، بىر جان بولۇپ كېچە - كۈندۈز، ئىسسىق - سوغۇقلاردا هارماي - تالماي بىللە ئىشلىگەن سۈيۈملۈك سەپدىشىمىز، قېرىندىشىمىز، زامانداشىمىزدىن ئەنە شۇنداق ئېچىنىشلىق هالدا ئايرىلىپ قالدۇق.....

1959 - يىلى 9 - ئايلاردا، تۆمۈرىول مىنىستىرلىكىنىڭ ئۇرۇمچى تۆمۈرىول لايىهىلەش ئىدارىسى 1 - باش ئەترىتىنىڭ يىغىن زالىدا ئىنقىلابىي قۇربان يولداش ئىبراهىم بىلەن ۋىدالىشىش يىغىنى ئاچتى. يىغىنغا ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى هەم سىڭلىسى

قاتناشىپ، گۈلچەمبىرەكلەرنىڭ ئالدىدا توختاۋسىز ياش تۆكۈپ يىغلاپ تۇردى. زالنىڭ ئىچى ئىچىغا سۇكۈتتە ئىدى، باش ئەترەتنىڭ سىكرىتارى ۋاڭ تۆمۈرىول مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن يولداش ئىبراهىمغا «ئىنقىلابىي قۇربان» دەپ نام بەرگەنلىكىنى ئېلان قىلدى، شۇنداقلا تۆمۈرىولنىڭ قۇرۇق تاغ لېنىيىسىنى ئىبراهىم قۇربان بولغان جاي بىلەن ئۆتكۈزۈپ، شۇ جايغا ئىنقىلابىي قۇربان ئىبراهىم خاتىرىسى ئۈچۈن «ئىبراهىم ئىستانسىسى» دەپ نام بېرىشنى جاكارلىدى. شىنجاڭ تۆمۈرىول ساهەسىدە، هەتتا تۆمۈرىۇل مىنىستىرلىكى دائىرىسىدە شۇنچىلىك تەسىر قوزغىغان سەپدىشىمىزدىن پەخىرلىك هېس قىلىپ، كۆڭلىمىز سەل ئەمىس تاپقاندەك بولسىمۇ، لېكىن يۈرىكىمىز ئېچىشىپ تۇراتتى. ئېغىر سۇكۈتكە تولغان زال ئىچىدە كۆزلىرىمىز ياشقا تولغان هالدا هەممىمىز ئۆرە تۇرۇپ، ئوك قولىمىزنى كۆتۈرۈپ، ئىنقىلابىي قۇبان ئىبراهىم ئالدىدا ئۇنىڭ بىر ئۆمۈر تۆمۈرىيول قۇرلۇشى ئۈچۈن، شىنجاڭ خەلقىنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن ئاداققىچە هارماي - تالماي كۈرەش قىلغان شانلىق روهىدىن ئۆگىنىپ، ئۇنىڭ هايات ۋاقتىدا ئورۇنلاشقا ئۇلگۈرەلمەي قالغان جاپالىق ئىشىنى ئورۇنلاشقا ۋەدە بەردۇق.

ۋەسىيەتنامە

1960 - يىلى 4 - ئايدا، 2 - شۆبە ئەترەت شىنجاڭ پامىر تېغىنىڭ جۇڭگو - سوۋېت چېگرىسىدىن باشلاپ تارىم ۋادىسىنىڭ جەنۇبىدىكى چاقىلىققا قەدەر بولغان تۆمۈر يول لېنىيىسىنى لايىهىلەش ۋە ئۆلچەش ۋەزىپىسىنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. بۇ ۋەزىپە ئېغىر هەم ئىنتايىن مۇشكۈل ئىدى. ۋەزىپىنى بەلگىلەنگەن ۋاقىت ئىچىدە ئورۇنلاپ بولۇش ئۈچۈن ئىككى تەرەپتىن تەڭ ئىش باشلاپ، نىيە ناهىيىسىدە ئۇچراشماقچى بولۇپ ئىككى گۇرۇپپىغا

بۆلۈندۇق. بۇ يىل 2 ـ ئەترەتتە مىللىيلاردىن پەقەت ئىككىلا كىشى بولۇپ، مەن (چولتۇم) پامىر گورۇپپىسىغا، يولداش ئاكا تارىم گورۇپپىسىغا بۆلۈندۇق. 4 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرلىرى ئىككى گورۇپپا كورلىدىن يولغا چىقىپ، ئۆز ئورۇنلىرىغا ماڭدى. بىرىنىڭ گورۇپپا 5 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرلىرى ئۇلۇغچات تەۋەسىدىكى «قىزىلنىڭ دەريا‌سى» دەپ ئاتىلىدىغان دەريانىڭ باشلىنىش نۇقتىسىغا يېتىپ باردۇق ھەم ئەسلەر بويى مۇز بېسىپ ياتقان جايدىن ئىش باشلاپ، 7 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى نىيە ناھىيىسىگە يېتىپ باردۇق. لېكىن تارىم گورۇپپىسى تېخىچىلا يېتىپ كەلمەپتۇ، ئۇقۇشمىچە، ئۇلار چاقلىقتىن يۆتكىلىپ چىققىنىغا بىر ئاي بوپتۇ، خەۋەر ئۇزۇلۇپ قالغىلىمۇ 20 كۈن بوپتۇ. ئەسلىدە چاقلىقتىن نىيەگە قەدەر 400 ـ 450 كىلومېتىر يول بولۇپ، ئۇنىڭ 150 ـ 200 كىلومېتىرچە قىسمى چاقلىقتا تۇرۇپ ئىشلىنىپ بولغانكەن، ئۇنداقتا ئېشىپ قالغان قىسمىنى 20 كۈن ئىچىدە ئىشلەپ بولۇشى كېرەك ئىدى. شۇڭا بىز ھاۋانىڭ ئۆزگىرىش سەۋەبىدىن كېچىككەن بولسا كېرەك، دېگەن قىياس بىلەن نىيەدىن ئۆتۈپ 5 كۈن ئىشلىدۇق. ئۇلار يەنىلا يېتىپ كېلەلمىدى، شۇنىڭدىن كېيىن ئەھۋال خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدۇق. چۈنكى نىيە بىلەن چاقلىقنىڭ ئارىلىقى ئىنسان ياشىمايدىغان پايانسىز چۆل ـ بايا‌ۋان بولۇپ، ئەگەر ۋەزىپە بەلگىلەنگەن مۇددەت ئىچىدە ئورۇندىلىپ بولمىسا ئۇسۇزلۇقتىن ئۆلۈم خەۋپى كېلىپ چىقىش ئېھتىمالىمۇ بار ئىدى. شۇڭا بىرىنىڭ گورۇپپا بىر قانچە ئادەمنى تەشكىللەپ سۇ ۋە يېمەك ـ ئىچمەك تەييارلاپ ئېشەك بىلەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئېۋەتتى، بىز ئىشىمىزنى داۋاملاشتۇرۇۋەردۇق. بىز ئىش باشلاپ 7 ـ كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 4 تىن ئاشقاندا، دۇربۇن ئارقىلىق ئۇلارنىڭ بەلگە بايرىقىنى كۆرۈپ، بىزمۇ بايرىقىمىزنى ئاسمانغا ئېتىشقا باشلىدۇق. سائەت 7 بولاي دېگەندە ئىككى تەرەپ

ئۇچرىشىپ، خودىدى جەڭدىن غەلىبە قۇچۇپ قايتقان جەڭچىلەر‌دەك قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتۇق، ئەمەلىيەتتىمۇ يول قۇرۇلۇش خىزمىتى قان تۆكمەيدىغان جەڭ ئىدى.

سەپدىشىم ئاكا مېنى كۆرۈپلا يۈگۈرۈپ كېلىپ قۇچاقلاپ، ئۆزىنى باسالماي ئىسسەدەپ يىغلاپ كەتتى، مەنمۇ 3 ئايدىن بىرى ئۇنى شۇنچە سېغىنغانلىقىم ئۈچۈن كۆزۈمگە لىققىدە ياش ئېلىپ، ئۇنىڭ ئېگىز بويلۇق ئورۇق گەۋدىسىنى مەھكەم قۇچاقلىدىم. ئۆز يۇرت ۋە بالا ـ چاقىلىرىدىن ئايرىلىپ، چەت ـ دالىلاردا ئىشلىگەنلەر ئۈچۈن ئېيتقاندا، بىللە ئىشلىگەن سەپداشلاردىن يېقىن ئادەم بولمايدىكەن.

سەپدىشىم ئاكا مېنى قۇچاقلىغىنىچە خېلى ئۆزۈن يىغلاپ كەتتى، مەن ئۇنىڭ مۇنداق قاتتىق يىغلىشىنى تۇنجى قېتىم كۆرۈشۈم ئىدى. مەن ئۇنىڭغا: «سالامەت كۆرۈشكەنلىكىمىزگە خۇشال بولماي نېمىشكە يىغلايسەن؟» دېدىم، ئۇ كۆز يىشىنى سۈرتىۋېتىپ ئۇن چىقارماي تۇرۇپ يانچۇقىدىن بىر خاتىرنى چىقىرىپ ماڭا سۇندى، خەت مۇنداق يېزىلغانىكەن:

«قەدىردان دوستۇم چولتۇم، ئەمدى سەن بىلەن مەڭگۈ كۆرۈشەلمەيدىغان بولدۇم، لېكىن مېنىڭ بالامغا قاراپ قويۇشىڭغا ئىشىنىمەن، ئەگەر شارائىت يار بەرسە جەسىتىمنى تېپىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ بولۇپ، كەچۈرىمىشلىرىمنى بالىلىرىمغا سۆزلەپ بېرەرسەن ...»

مەن ئۇنىڭ قارىداپ كەتكەن ئورۇق يۈزى، ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن قاپقارا ئۆتكۈر كۆزلىرىگە قاراپ ئۇنىڭ شۇقەدەر چارچاپ كەتكەنلىكىنى بىلگەن بولسامۇ، ئەمما، نېمە ئۈچۈن مۇنداق ۋەسىيەت يازغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمىدىم. شۇ چاغدا ئەترەت باشلىقىنىڭ: «يۇرۇڭلار قايتايلى»، دېگەن ئاۋازىنى ئاڭلىدىم، ئاندىن ھەممىمىز ئىشتىن قايتتۇق. كەچلىك تاماقتىن كېيىن، ئىككىمىز كارىۋاتنى جۇپلەپ يېتىپ پاراڭغا چۈشتۇق. ئۇ كە‌

چۈرمىشلىرىنى مۇنداق سۆزلەپ بەردى:

«5 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرلىرى ئىدى، بىز 4 كىشى بىر گورۇپپا بولۇپ لوپنۇر كۆلىنىڭ جەنۇبىدىكى لېنىيىنى ئۆلچەشكە بارـ دۇق. 5 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئېشەككە يېمەك ـ ئىچمەكلەرنى ئارتىپ، 5 كۈن ئىچىدە چىڭخەي ـ شىنجاڭ تۆمۈر يولىنىڭ ئىشلەنمەي قالغان قىسمىنى ئىشلەپ پۈتتۈرۈش ئۈچۈن يولغا چىققان ئىدۇق. ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن يول باشلايدىغان دېھقان قايتىپ كەتتى. بىز ئىككى كىشىگە روزغارلىرىمىزنى كۆتەرگۈزۈپ، قالغان 4 كىشى ئۆلچەشنى داۋام قىلدۇق. 3 ـ كۈنى چۈشتىن كېيىن قاتتىق بوران چىقىپ، ئەتراپنى قاپقارا توپا ـ چاڭ قاپلاپ كەتتى. مەن باشقا يولداشلاردىن 500 مېتىرچە يېراقتىكى ئالدىنقى توچكىدا ئىشلەۋاتقان ئىدىم. تۇيۇقسىز چىقـ قان قارا بوراندا ئەتراپنى چاڭ ـ توپا قاپلاپ، ھېچنېمىنى پەرق قىلالماي قالدىم. بوران كۆز ئاچقۇزمايتتى، كۆز ئاچقان بىلەنمۇ 1 مېتىر ئارىلىقنى كۆرگىلى بولمايتتى، ھەتتا ئۆزۈم يۈرگەن ئىزنىمۇ بايقىيالماي نىشاندىن ئادىشىپ قالدىم. بەزى جايدىكى ئىزنى تاپقان بولساممۇ بەزىلىرىنى تاپالمايتتىم، قانداقلا بولمـ سۇن ئېزىم بار تەرەپكە ماڭدىم. بوراننىڭ ئاۋازىغا قوشۇلۇپ ئادەمنىڭ ئاۋازى ئاڭلانغاندەك قىلسا شۇ تەرەپكە قاراپ ماڭدىم، لېكىن ھېچ بىر ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيتتى. شۇنداق قىلىپ ئارىلىقتا 7، 8 سائەت ۋاقىت ئۆتتى، جىم ئولتۇرۇپ تىڭشىسام بىر تۇرۇپ بۆرە ھۇۋلىغاندەك، بىر تۇرۇپ باشقا يىرتقۇچ ھايۋانـ لار ۋارقىرىغاندەك سېزىلدى. ئەگەر ئۇخلاپ قالسام يىرتقۇچلار يېپ كېتىدۇ، دەپ قۇرقۇپ ئۇياق ـ بۇياققا مېڭىپ تۇردۇم، بىر ۋاقىتتا ئەتراپنى سەل ـ پەل كۆرۈشكە بولىدىغان بولدى، ئۇنىڭغا قاراپ تاڭ ئاتقان بولسا كېرەك دەپ پەرەز قىلدىم. بىر جايدا تۇرغاندىن كۆرە مېڭىپ تۇرسام ئادەم بار جايغا چىقارمەن، دېگەن ئۈمىد بىلەن توختىماي ماڭدىم. لېكىن قايسى تەرەپكە ماڭغانلىـ

قىمنى زادىلا بىلمەيتتىم. بوران توختاش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئەـ كىسچە بارغانسېرى كۈچەيىپ كەتتى. بىر ۋاقىتتا ئەتراپ يەنە كۆرۈنمەي قالدى، ئۇنىڭغا قاراپ يەنە كەچ بولدى، دەپ پەرەز قىلدىم. ھېرىپ ھالىم قالمىدى، بىردەم ئولتۇرۇپ دەم ئالاي دېسەم ھەر تەرەپتىن ھەر خىل قورقۇنچلۇق ئاۋازلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى، ئۇنىڭغا قاراپ كەچ بولدى، يىرتقۇچلار ئۈزۈق ئىزلەپ چىققان بولسا كېرەك ياكى بولمىسا مېنىڭ پۈرىقىمنى بىلىپ قالدى، دېگەن ئەندىشە بىلەن بىر يەردە ئولتۇرالماي قولۇمدىكى ئۆلچەشتە ئىشلىتىدىغان نومۇرلۇق ئالا كالتەكنى مەھكەم تۇتۇپ، ئەتراپىمغا ئېھتىيات بىلەن قاراپ يەنىلا يولۇمنى داۋام قىلدىم. بىراق 2 سوتكىدىن ئارتۇق ۋاقىت نە تاماق، نە سۇ ئىچمىگەن بولغاچقا پۈتۈمنىڭ ماغدۇرى قالماي يېقىلىپ چۈشتۈم. شۇنداق قىلىپ كېچىمۇ يېتىپ كەلدى، ئەمدى مېڭىشقا ماجالىم قالمـ دى. 4 ـ كۈنى بوران ۋە چاڭ ـ توزاڭ بېسىقتى، 100 ـ 200 مېتىرچە يېراقنى سەل كۆرگىلى بولىدىغان بولدى، بىراق 4 كۈنگىچە ئاچلىق، ئۇسسۇزلۇق ھەم قورقۇنچ ئىچىدە يۈرۈپ زادىلا ماغدۇرۇم قالمىدى. پۈت ـ قولۇم تىترەيتتى، گېلىم قۇرۇپ نەپەس ئېلىشىممۇ قېينىلاشتى. شۇنداق بولسىمۇ ھايات قېلىش ئۈچۈن، ئالا كالتەكنى تاينىپ يەنىلا ماڭدىم. بىر چاغدا 100 مېتىرچە نېرىدا بىر قومۇشلۇق كۆرۈندى. بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي شۇ تەرەپكە ماڭدىم. بىر ئازدىن كېيىن كۆزۈم قاراڭـ غۇلۇشۇپ، بېشىم قايدى، يەنە يېقىلىپ چۈشتۈم، ھوشۇمدىن كەتكەن ئوخشايمەن. ئۇ يەردە قانچىلىك ياتقانلىقىمنى بىلمەيمەن، بىر ۋاقىتتا بېشىم ئاغرىغاندەك قىلدى، ھوشۇمغا كەلگەن ۋاقتىم ئىكەن. بېشىم ئاغرىپ تۇرىدۇ، ئۆرە تۇرغىدەك مادارىم يوق. ئاخىرى 4 پۇتلۇق بولۇپ قومۇشلۇققا قاراپ ئۆمىلەپ ماڭدىم. ئۆمىلەپ، يېقىلىپ، يەنە ئۆمىلەپ ئاخىرى قومۇشلۇققا باردىم، قارىسام بىر بۇلاق بار ئىكەن، تەلىيىمگە مۇزدەك سوغۇق سۇنى

قانغۇچىلىك ئىچىپ، يۈز - كۆزۈمنى يۇيۇپ، بىر ئاز سەگىگەن-دەك بولۇپ قالدىم. لېكىن ئاچلىق قىيناۋاتاتتى، ئورنۇمدىن تۇرۇشقا ئىنتىلسەم زادىلا مۇمكىن بولمىدى. كۈن ئولتۇرۇشقا باشلىدى. كېچە ئۇزۇن بولغاچقا ئەتىگى تاڭنى كۆرۈشتىن ئۈمىد يوق ئىدى. كۆپ خىياللارنى قىلىپ، ئاخىرى ھاياتىمدىكى ئەڭ ئاخىرقى بۇرچۇمنى ئادا قىلاي، دەپ ساڭا مۇشۇ خەتنى يازدىم ...» دېدى.

مەن ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاۋېتىپ نەچچە قېتىم كۆڭلۈم بۈزۈلۈپ، ئۆزۈمنى تەستە تۇتۇپ ئولتۇرغانىدىم، گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە ئېتىلىپ بېرىپ ئۇنى قۇچاقلاپ يىغلاپ كەتتىم.

قېنى داۋام قىل، سەن قانداق ئامان قالدىڭ؟ دەپ سوردىم، ئۇ بېشىنى بىر سىلاپ قويۇپ، سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى: مەن بۇ ۋەسىيەتنى يېزىپ بولغاندىن كېيىن يورۇق دۇنيانىڭ سۈيىنى ئاخىرقى قېتىم يەنە بىر ئىچەي، دەپ ئويلاپ، بۇلاقتا دۇم يېتىپ راسا ئىچتىم، ئاندىن خەتنى يانچۇقىمغا سېلىپ قويۇپ بىردەم ئولتۇردۇم. بىر ۋاقىتتا كۆزۈم قاراڭغۇلىشىپ، كۆڭلۈم ئاينىغاندەك بولدى. مەن، ئەمدى ئۆلگەن دېگەن شۇ ئىكەن، دەپ ئويلىدىم، ئۇنىڭدىن كېيىن نېمە بولغانلىقىنى بىلمەيمەن.

بىر ۋاقىتتا كۆزۈمنى ئاچسام ھاۋا سۈپ - سۈزۈك ئېچىلىپ كېتىپتۇ، كۈنگە قاراپ چۈش بولۇشقا ئاز قالغانلىقىنى بىلدىم. ئۈياق - بۈياققا قاراپ خۇداغا شۈكرى، تېخى ئۆلمەپتىمەن، دەپ ئويلىدىم. يەنە بىر ئازدىن كېيىن، تۇنۇگۈن سۇ ئېچىپ بولغاندىن كېيىن ئۆلۈپ قالغان ئەمەس، بەلكى ئوڭ قولۇم بىلەن پۇتۇم سۇغا چىلانغان ھالدا بىر كېچە ئۇخلاپ قالغانلىقىمنى بىلدىم.

ھە، ئاكا، تېخى ھايات ئىكەنسەن، تېخى ئۆلمەپسەن، دەپ ئۆز - ئۆزۈمگە سۆزلىدىم، بۇ چاغدا ھاۋا ئوچۇق، توپا - چاڭدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى. لېكىن جاھاننىڭ قايسى جايىدا تۇرغانلى-

قىمنىمۇ بىلمەيتتىم، ئەتراپقا زەڭ سېلىپ قاراپ ئالتۇن تاغقا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى، ئەمما ئۇ ناھايىتى يىراقتا بولسىمۇ لېكىن ھايات قېلىشنى ئويلاپ، ئاخىرى ئالتۇن تاغقا قاراپ مېڭىشنى قارار قىلىپ، قومۇشلۇقتىن چىقماقچى بولدۇم. بىر مەزگىل ئۆمىلەپ ماڭغاندىن كېيىن قومۇشلۇقنىڭ چېتىگىرەك چىقتىم، بىراق ئىچىم ئېلىشىپ، كۆزۈم قاراڭغۇلىشىپ كەتتى، ئۇنىڭدىن كېيىن نېمە ئىش بولدى، ئارىدا قانچىلىك ۋاقىت ئۆتتى ھېچنېمىنى بىلمەيمەن. بىر ۋاقىتتا «ھە، ئەمدى ياخشى بولاي دەپ قالدىڭ، يەنە بىر ئاز ئىچ» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى، بىراق كۆزۈمگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى. پەقەتلا «يەنە بىر ئاز ئىچكىن، خۇدا-يىم ساقلىدى، ھايات قالدىڭ .....» دېگەن ئاۋازلار تەكرار - تەكرار ئاڭلىنىپ تۇردى. بىر ۋاقىتتا ھوشۇمغا كېلىپ قارىسام بەستلىك، ئاپپاق ساقال بىر ئۈيغۇر بوۋاي ئاغزىمغا سۈيۇق بىر نەرسىنى قۇيۇپ: «ھە، ئەمدى قۇتۇلدۇڭ» دېدى.

كۆزۈمنى ئاچسام چۈشتىن كېيىنكى ۋاقىت بوپتۇ، بوۋاي مېنى يۆلەپ ئولتۇرغۇزدى، قارىسام قومۇشلۇق بىزدىن ئانچە يىراق ئەمەس، بوۋاينىڭ ئېشىكى قومۇشلۇقتا ئوتلاپ يۈرۈپتۇ. ئۇ ماڭا كۈلۈمسىرەپ قاراپ: «بالام ياخشى بولۇپ قالدىڭ، بۇ قېتىمقىتىن يەنە بىر ئاز ئېچ، تېزلا قۇۋۋەت كىرىدۇ» دەپ يېنىدىكى قاپاقتىن قېتىق ئىچكۈزدى. بوۋاينىڭ مېنى قانداق ئۇچراتقانلىقى ۋە قۇتقۇزغانلىقىنى سورىسام، ئۇ مۇنداق دېدى:

ئۇچ كۈننىڭ ئالدىدا چاقىلىقتىن بىر ئادەم كېلىپ: «تۆمۈر يول پىلانلايدىغان ئادەملەردىن بىرى يۇتۇپ كېتىپتۇ»، دېدى. دەسلەپتە ئېرەن قىلماپتۇق، ئارىلىقتا بىر كۈن ئۆتۈپ كەتتى. ئەتىسى: «ناھىيىدىن ئادەم چىقىرىپ ئىزلەپتۇ»، دېگەن گەپنى ئاڭلاپ، مەنمۇ ئىزلەپ چىققانىدىم. بۇ بۇلاقنى مەندىن باشقا ئادەم كۆرگەن ئەمەس. 13 ياش چاغلىرىمدا دادام بىلەن بىللە ئوۋچىلىققا چىقاتتىم. بىر قېتىملىق ئوۋ قىلىشتا ئوۋنىڭ كەينىدىن

قوغلاپ يۇرۇپ مۇشۇ قومۇشلۇققا كېلىپ قالدۇق. شۇنىڭدىن باشلاپ ئاردىدىن 81 يىل ئۆتتى، ئەمما مەن بۇ تەرەپكە كېلىپ باقمىدىم، بۇ قېتىم سېنى ئىككى كۈن ئىزلىدىم، ئېشىكىم ئۈسسۈز قالغاچقا سۇغۇراي دېگەن خىيال بىلەن بۇ بۇلاققا كەلگەنىدىم. ئەمما سېنى بۇ بۇلاقنى تېپىپ كېلىدۇ، دەپ ئويلىمىغاندىكەنمەن. ئويلىمىغان يەردە سېنى ئۇچرىتىپ قالدىم، بالام ساڭا خۇدا يول كۆرسىتىپتۇ، مەن بۇ يەر (مىرەن) گە كەلگىنىمگە 84 يىل بولۇشقا قەدەم قويدى. مېنىڭ بالاۋاقىتلىرىمدا چەت ئەللەردىن رۇس، ئىنگلىز ئىنژېنېرلىرى يەر بايلىقى تەكشۈرۈش ئۈچۈن كېلىپ، بەزىلىرى ساڭا ئوخشاشلا بوراندا قېلىپ يولدىن ئادىشىپ، ئىز - دېرەكسىز يوقىلىپ كەتكەن. خۇدا ساقلىسۇن، بالام، سەن ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرىسەن، دەپ كۆڭلۈمنى سۆيۈندۈردى.

1961 - يىللىرىدىكى قىينىچىلىق مەزگىلىدە، تۆمۈر يول ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى قىسقارتىلىپ يېزىلارغا چۈشۈرۈلدى. ئەمما يولداش ئاكىغا ئالاھىدە ئېتىبار بېرىپ، ئۇنىڭ خىزمىتىنى ئەسلى يۇرتى ئارشاڭ ناھىيىسىگە يۆتكەپ بەرگەنىدى. ئارشاڭ ناھىيىسى ئۇنى بانكا ساھەسىگە ئورۇنلاشتۇردى، ئاكا ئاساسىي قاتلام بانكا ئورنىدا مەسئۇل خىزمەت ئىشلەپ يۇرۇپ، 1986 - يىلغا كەلگەندە جىگەر راك كېسىلىگە دۇچار بولۇپ، بەختكە قارشى ۋاپات بولدى.

(ئاپتور: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر - دىن ئېشىلىرى كومىتېتىدىن)

جاۋابكار مۇھەررىر: **ئابلىز مۇھەممەت سايرامى**

مەكىت ناھىيىسى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردىكى ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ۋە ئاساسىي قاتلام ھاكىمىيەت تەشكىلى

ئادىل تۇران

مەكىت ناھىيىسى 1928 - يىلى 8 - ئايدا رەسمىي ناھىيە بولۇپ قۇرۇلدى. ناھىيە قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە، ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە لېيۇ فامىلىلىك بىر كىشى تۇنجى ھاكىملىققا تەينىلەنگەن بولۇپ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت قارمىقىدا بىرقانچە بۆلۈم تەسىس قىلىنغان. بۇ بۆلۈملەر ھۆكۈمەت ئورگىنى سۈپىتىدە تۆۋەندىكى خىزمەتلەرنى بېجىرگەن:

1. كاتىبات بۆلۈمى: بۇ بۆلۈم يوقىرى - تۆۋەندىن كەلگەن خەت - چەك، ھۆججەت - ماتېرىياللارنى بىرتەرەپ قىلغان ۋە ھاكىمغا ۋاكالىتەن ھۆكۈمەتنىڭ كۈندىلىك خىزمەتلىرىنى بېجىرگەن.

2. خەلق ئىشلار بۆلۈمى: بۇ بۆلۈم ناھىيىنىڭ خەلق ئىشلىرىغا ئائىت ئىشلىرىنى بىرتەرەپ قىلغاندىن باشقا، ئەدلىيە خىزمىتىنى ئىشلىگەن.

3. مالىيە بۆلۈمى: بۇ بۆلۈم ناھىيىنىڭ غەللە - پاراق، ھەر خىل باج يىغىش، يېزا ئىگىلىك، سودا - سانائەت قاتارلىق تەرەپلىرىدىكى خىزمەتلەرنى بېجىرگەن.

4. مائارىپ بۆلۈمى: بۇ بۆلۈم ناھىيىنىڭ مائارىپ ئىشلى-

رىغا مەسئۇل بولغان بولۇپ، ئاساسلىقى شۆتاك (ھۆكۈمەت قارمىقىدىكى مەكتەپ) نى باشقۇرغان. 1930 - يىلى جۇباشۇي (جۇ يۇلىك) مەكتىكە ھاكىم بولۇپ كېلىپ، ناھىيىلىك ھۆكۈ-مەت مەھكىمىسىنى سالدۇرغاندا، بىر سىنىپلىق شۆتاك سالدۇ-رۇپ، 40 نەپەر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىپ، مەكتەپ نامىنى گويۇ شۆتاك (دۆلەت تىلى مەكتىپى) دەپ ئاتاپ، بارلىق راسخوتنى ھۆكۈمەت تەرىپىدىن بەرگەندىن كېيىن، ئاندىن بۇ بۆلۈمنىك رولى ھەقىقىي تۇرده جارى قىلدۇرۇلغان.

5. ئىسلاھات بۆلۈمى: بۇ بۆلۈم ناھىيىنىك بوز يەر ئۆز-لەشتۇرۇش، ئېتىز - ئېرىق، ئۆستەك قۇرۇلۇشى ئېلىپ بې-رىش، ئورمان ئەھيا قىلىش، سۇ ئىشلىرى قاتارلىق خىزمەتلەر-نى بىجىرگەن.

مەكىت ناھىيىسى قۇرۇلغان دەسلەپكە مەزگىللەردە، ئاسا-سىي قاتلام ھۆكۈمەت شەكلى - ھاكىمىيەت تۇزۇلىشىدە ئۆزلۈك-سىز يېڭىلىنىش بولۇپ تۇرغان. تۆۋەندە، ناھىيە قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدىن ئازادلىقنىك ئالدى - كەينى ۋە 80 - يىللارغىچە بولغان ئارلىقتىكى ئاساسىي قاتلام ھاكىمىيەت تۇزۇل-مىسىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى قىسقىچە بايان قىلىپ ئۆتىمەن:

1. شاڭيولۇق تۇزۇمى (乡制)①

مىنگونىك 17 - يىلى (مىلادى 1928 - يىلى) مەكىت ناھىيىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، پۈتۈن ناھىيىدە 6 يېزا تەسىس قىلىنىپ، شاڭيۆلۇق تۇزۇمى يولغا قويۇلغان. يەنى ھەر بىر يېزىغا بىرىدىن شاڭيو قويۇلغان (يەرلىكتىكى كىشىلەر شاڭيونى «بەگ» دەپ ئاتايدۇ). يېڭىدىن تەسىس قىلىنغان 6 يېزا تۆۋەندە-

① بۇ يەردىكى «شاڭيو» نامى خەنزۇچىدىكى تەلەپپۇزى بويىچە ئېلىندى. «شاڭ» خېتى يالغۇز كەلگەندە، ھازىرقى ئىستېمال مەنىسى بويىچە «يېزا» دەپ ئېلىندى.

كىلەردىن ئىبارەت:

(1) چامغۇرلۇق (لايلىق) يېزىسى: بۇ ھازىرقى چامغۇر-لۇق، ھاڭغىتلىق ۋە شىھىتدۆك قاتارلىق يېزىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

(2) يانتاق يېزىسى: بۇ ھازىرقى يانتاق يېزىسىنىك بىر قىسىم كەنت مەھەللىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

(3) ئۆيبۇغداي يېزىسى: بۇ ھازىرقى يانتاق، تۇمەنتال ۋە قۇرما قاتارلىق يېزىلارنىك بىر قىسىم كەنت - مەھەللىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

(4) قارائۆي يېزىسى: بۇ ھازىرقى يانتاق يېزىسىنىك بىر قىسىم كەنت - مەھەللىلىرى ۋە بازار جەمى، قۇمقۇسار يېزىلە-رىنىك بىر قىسىم كەنت - مەھەللىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

(5) قۇمقۇسار يېزىسى: بۇ ھازىرقى قۇمقۇسار، غازكۆل يېزىلىرىنىك بىر قىسىم كەنت - مەھەللىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

(6) يوقىرى - تۆۋەن ئاۋات يېزىسى: بۇ ھازىرقى مارالبې-شى ناھىيىسىنىك ئاۋات يېزىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ (بۇ يېزا مىنگونىك 25 - يىلى (مىلادى 1936 -يىلى)، 10 -ئايدا مارالبېشى ناھىيىسىگە ئايرىپ بېرىلگەن).

2. رايون، كەنت تۇزۇمى (区村制)

مىنگونىك 27 - يىلى (مىلادى 1938 - يىلى) شاڭيولۇق تۇزۇم ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئورنىغا رايون، كەنت تۇزۇمى يولغا قويۇلغان. رايوندا رايون باشلىقى، كەنتتە كەنت باشلىقى تەسىس قىلىنغان. پۈتۈن ناھىيە 3 رايون، 31 كەنت، بىر كوچا باشقۇرۇش ئورنىغا ئايرىلغان. 1 - رايون غازكۆل رايونى بولۇپ، 14 كەنتى بولغان؛ 2 - رايون يانتاق رايونى بولۇپ، 11 كەنتى

بولغان؛ 3 ـ رايون تۇمەنتال رايونى بولۇپ، 11 كەنتى بولغان. كوچا باشقۇرۇش ئورنى «مەكىت بازارلىق كوچا باشقۇرۇش ئورنى» دەپ ئاتىلىپ، 1 مۇدىر ۋە بىرقانچە مۇئاۋىن مۇدىرلار قويۇلغان، ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ بىۋاستە باشقۇرۇشىدا بولغان.

3. شاڭ، باۋجا تۈزۈمى (乡保甲制)

مىنگونلۇك 35 ـ يىلى (مىلادى 1946 ـ يىلى) رايون، كەنت تۈزۈمى بىكار قىلىنىپ، ئورنىغا شاڭ، باۋجا تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، پۈتۈن ناھىيىدە 3 يېزا، 35 باۋ، بىر كوچا باشقۇرۇش ئورنى تەسىس قىلىنغان.

1 ـ يېزا ـ جيەنشىن (新建) يېزىسى (بۇ ھازىرقى قىزىل ئاۋات يېزىسى بولۇپ، ئىلگىرى يەكەننىڭ قىزىلچى كەنتى ئىدى. 1945 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى مەكىتنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىلگەن) بولۇپ، باشقۇرىشىدا 14 باۋ بولغان.

2 ـ يېزا ـ ۋېنمىڭ (文明) يېزىسى (ھازىرقى يانتاق يېزىسى) بولۇپ، باشقۇرىشىدا 9 باۋ بولغان.

3 ـ يېزا ـ جېنشىڭ (振兴) (ھازىرقى تۇمەنتال يېزىسى) يېزىسى بولۇپ، باشقۇرىشىدا 12 باۋ بولغان.

ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ بىۋاستە باشقۇرۇشىدىكى بازارلىق كوچا باشقۇرۇش ئورنى يەنە ئەسلى ھالىتى بويىچە ساقلىنىپ قالغان.

مىنگونلۇك 37 ـ يىلى (مىلادى 1948 ـ يىلى) 1 بازار، 2 يېزا تەسىس قىلىنغان. بۇنىڭدىكى تەيخې (太和) بازىرىنىڭ باشقۇرۇشىدا 24 باۋ، 231 جا، 4913 ئائىلە، 18114 ئادەم بولغان.

جيەنشىن يېزىسىنىڭ باشقۇرىشىدا 20 باۋ، 128 جا، 4433

ئائىلە، 17263 ئادەم بولغان.

جېنشىڭ يېزىسىنىڭ باشقۇرىشىدا 17 باۋ، 120 جا، 4433 ئائىلە، 17263 ئادەم بولغان.

4. رايون، يېزا تۈزۈمى (区乡制)

1950 ـ يىلى 3 ـ ئايدا مەكىت ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ، پۈتۈن ناھىيىدە 3 رايون، 24 يېزا، 1 كوچا باشقۇرۇش ئورنى تەسىس قىلىنغان.

1 ـ رايونىنىڭ باشقۇرۇشىدا ئۆرداكۆل يېزىسى، قوش ئېقىن يېزىسى، ھاڭغىتلىق يېزىسى، چامغۇرلۇق يېزىسى، بازار جەمى يېزىسى، تاۋاكېسكى يېزىسى، بېلىقچى يېزىسى، ئوۋكا يېزىسى، يېڭىمەھەللە يېزىسى، بازار يېزىسى، بازارلىق خەلق كوچا ئىش باشقۇرۇش ئورنى بولغان.

2 ـ رايونىنىڭ باشقۇرۇشىدا قىزىلئاۋات يېزىسى، لايداك يېزىسى، قومۇش مەھەللە يېزىسى، قۇمقۇسار يېزىسى، پاختەكلىك يېزىسى، غازكۆل يېزىسى، خانكۆل يېزىسى بولغان.

3 ـ رايونىنىڭ باشقۇرۇشىدا يانتاق يېزىسى، ئۆيبۇغداي يېزىسى، ئاقتېكەن يېزىسى، توغىدۆڭ يېزىسى، تۇمەنتال يېزىسى، شىھىتدۆڭ يېزىسى قاتارلىقلار بولغان.

1951 ـ يىلى پۈتۈن ناھىيىە 5 رايون، 31 يېزا، 1 بازارلىق خەلق كوچا باشقۇرۇش ئورنىغا ئايرىلغان.

1953 ـ يىلى پۈتۈن ناھىيە 7 رايون، 34 يېزا، 1 رايون باشقۇرۇشىدىكى يېزا دەرىجىلىك بازارلىق خەلق كومىتېتىغا ئايرىلغان بولۇپ، 1 ـ رايون (چىڭگۈەن 关城 رايونى) باشقۇرۇشىدا 7 يېزا، 1 بازارلىق خەلق كومىتېتى، 32 تەبىئىي كەنت بولغان.

2 ـ رايون (ھاڭغىتلىق رايونى) باشقۇرۇشىدا 4 يېزا، 16

كەنت بولغان.

3 ـ رايون (يانتاق رايونى) باشقۇرۇشىدا 5 يېزا، 22 كەنت بولغان.

4 ـ رايون (تۇمەنتال رايونى) باشقۇرۇشىدا 5 يېزا، 22 كەنت بولغان.

5 ـ رايون (غازكۆل رايونى) باشقۇرۇشىدا 4 يېزا، 23 كەنت بولغان.

6 ـ رايون (قىزىلئاۋات رايونى) باشقۇرۇشىدا 5 يېزا، 6 كەنت بولغان.

7 ـ رايون (قۇمقۇسار رايونى) باشقۇرۇشىدا 3 يېزا، 8 كەنت بولغان (1955ـيىلى 7ـرايون تارقىتىۋېتىلىپ، 1ـ رايونغا 4 كەنتى، 5 ـ رايونغا 4 كەنتى قوشۇپ بېرىلگەن).

5. خەلق گۇڭشېسى تۈزۈمى (人民公社制)

1958 ـ يىلى 9 ـ ئايدا، ھەرقايسى رايونلاردا خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلۇپ، 1 ـ رايوننىڭ نامى خوجەن (火箭) گۇڭشېسى دەپ ئاتالغان (بۇ نام 1967 ـ يىلى دوڭفاڭخۇڭ (东方红) گۇڭشېسى بولۇپ ئۆزگەرتىلگەن)؛ 2 ـ رايون دوڭفىڭ (东风) گۇڭشېسى دەپ ئاتالغان؛ 3 ـ رايون خۇڭچى (红旗) گۇڭشېسى دەپ ئاتالغان؛ 4ـرايون خۇڭگۇاڭ (红光) گۇڭشېسى دەپ ئاتالغان؛ 5 ـ رايون ۋېيشىڭ (卫星) گۇڭشېسى دەپ ئاتالغان؛ 6 ـ رايون جەندۇ (战斗) گۇڭشېسى دەپ ئاتالغان. ھەرقايسى گۇڭشېلار يەنە رەت تەرتىپى بويىچە 1 ـ، 2 ـ، 3 ـ، 4 ـ، 5 ـ، 6 ـ گۇڭشې دېگەن نامىلار بىلەنمۇ ئاتىلىپ كەلگەن. بازارلىق خەلق كومىتېتى شەھەر ـ بازارلىق باشقۇرۇش رايونى (城镇管理区) دەپ ئۆزگەرتىلىپ، خوجەن گۇڭشېسىنىڭ باشقۇرىشىدا بولغان. ئەسلىدىكى رايون باشقۇرۇشىدىكى يېزىنىڭ ھەممىسى باشقۇرۇش رايونى (管理区) قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن.

1962 ـ يىلى 1 ـ گۇڭشېنىڭ 4 كەنتى، 5 ـ گۇڭشېنىڭ 4 كەنتى ئايرىلىپ، شاڭياڭ (向阳) گۇڭشېسى قۇرۇلۇپ، 7 ـ گۇڭشې دەپ ئاتالغان.

1966 ـ يىلى خوجەن گۇڭشېسىنىڭ شەھەر ـ بازارلىق باشقۇرۇش رايونى شەھەر ـ بازارلىق خەلق گۇڭشېسىغا ئۆزگەرتىپ قۇرۇلغان بولۇپ، بۇ ۋاقىتتا پۈتۈن ناھىيە بويىچە 8 خەلق گۇڭشېسى بارلىققا كەلگەن.

1978 ـ يىلى ھەرقايسى خەلق گۇڭشېلىرىنىڭ نامىلىرى يەرلىك خەلقنىڭ ئادىتىگە ئايلىنىپ كەتكەن بۇرۇنقى نامىغا ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ھەرقايسى گۇڭشېلار تەرتىپ بويىچە بازارچەمى گۇڭشېسى، يېڭىئاۋات گۇڭشېسى، يانتاق گۇڭشېسى، تۇمەنتال گۇڭشېسى، غازكۆل گۇڭشېسى، قىزىلئاۋات گۇڭشېسى، قومقۇسار گۇڭشېسى، شەھەر ـ بازارلىق خەلق گۇڭشېسى بولسا مەكىت بازىرى دەپ ئاتىلىشقا باشلىدى.

6. يېزا(بازار)، كەنت تۈزۈمى (乡镇村制)

1984 ـ يىلى ھەرقايسى گۇڭشېلار «يېزا» دەپ ئۆزگەرتىلدى. يېزىلار باشقۇرۇشىدىكى كەنتلەردە كەنت كومىتېتى تەسىس قىلىندى. يېزىلار بۇرۇنقى نامى بىلەن ئاتالدى.

يېڭى ئاۋات گۇڭشېسى يەكەن دەريا‌سىنى چېگرا قىلىپ، دەريانىڭ غەربىي شىمىتدۆڭ يېزىسى، دەريانىڭ شەرقى ھاڭقىتلىق يېزىسى دەپ ئايرىلدى.

1988 ـ يىلى تۇمەنتال يېزىسى ئىككىگە بۆلۈنۈپ، يېڭىدىن قۇرما يېزىسى قۇرۇلدى. بۇنىڭ بىلەن پۈتۈن ناھىيىدە 9 يېزا، 1بازار، 6 ئاھالىلەر كومىتېتى، 137 كەنت كومىتېتى، 209

تەبىئىي كەنت ۋە 520 مەھەللىۋى گورۇپپا بارلىققا كەلدى.

(ئاپتۇر قەشقەر ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى ئاسراش - باشقۇرۇش ئورنىدىن)
جاۋابكار مۇھەررىر: جۇرئەت ئابلىمىت

ئانا مەكتەپ

ئۈرۈمچى 2 - دارىلمۇئەللىمىن توغرىسىدا ئەسلىمە

ئەكبەر ۋەلى

ئۈرۈمچى 2 - دارىلمۇئەللىمىن 1960 - يىلىغا قەدەر مائارىپ نازارىتىغا قاراشلىق ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىن مەكتەپى بولۇپ، شىنجاڭ بويىچە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىناتتى ۋە ئازادلىقتىن كېيىن شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا كۆپلەپ قۇرۇلغان باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپلەر ئۈچۈن ئوقۇتقۇچى يېتىشتۈرۈشنى ئۈستىگە ئالغانىدى. شۇندىن كېيىنكى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە، ئۈرۈمچى 2 - دارىلمۇئەللىمىن زور تۈركۈم ئوقۇتقۇچى ۋە كادىر تەربىيىلەپ يېتىشتۈردى. بۇلار ھازىر بېيجىڭدىن تارتىپ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەرقايسى شەھەر، ۋىلايەت، ناھىيە قاتارلىق جايلاردىكى ھەر دەرىجىلىك مەكتەپلەر ۋە مائارىپ، نەشرىيات قاتارلىق ئورۇنلاردا خىزمەت قىلماقتا. شۇنداقلا ئولارنىڭ بەزىلىرى ئالاھىدە ئوقۇتقۇچى، يازغۇچى، شائىر، سەنئەتچى، رەسسام ۋە ئىنژېنېرلاردىن بولۇپ قالدى. ھازىر گەرچە ئۇلارنىڭ يېشى 50 تىن ھالقىغان ۋە ئونىڭغا يېقىنلاشقان، جەمئىيەتتىكى ئورنى يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار ئۆزلىرىنى شاگىرىت ھېسابلاپ، ئەينى يىللاردىكى ئۇستازلىرىنى ھېيىت، بايرام، توي - تۆكۈنلەردە ئالاھىدە يوقلاشتىن تاشقىرى، يەنە كوللېكتىپ ھالدا مەكتەپ پۈتۈرۈپ، خىزمەتكە چىققانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى خاتىرىلەپ كەلمەكتە.

بىزنى ھەيران قالدۇرىدىغىنى شۇكى، بىز ئوقۇغۇچىلار ئەينى

نى ۋاقىتتا كىشىلەرنى مەنسىپىگە قاراپ پەرقلەندۈرمەي، مەك-
تەپ مۇدىرىدىن تارتىپ ئادەتتىكى ئىشچىلارنىمۇ ھۆرمەتلەپ
«مۇئەللىم» دەپ ئاتايتتۇق. چۈنكى، مەكتەپ رەھبەرلىرى ۋە
ئوقۇتقۇچىلارنىڭ «ئوقۇتقۇچى - ئىنسان روھىنىڭ ئىنژىنېرى»
دەپ بەرگەن تەلىم - تەربىيىسى ۋە ماكارىنكوفنىڭ «پىداگوگ-
كىلىق پوئىما»، پەتتار تۈرسۇننىڭ «ئوقۇتقۇچى» رومانلىرى
بىزدە ئوقۇتقۇچى بولۇش ئارزۇسىنى پەيدا قىلىپ قالماستىن،
بەلكى «مۇئەللىم» دېگەن نامنىڭ دۇنيادىكى ئەڭ شەرەپلىك نام
ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرغانىدى. شۇڭا، مەكتەپ پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇ-
چىلار كەلگۈسىدە رەھبىرىي كادىر بولۇشنى ئەمەس، بەلكى يېزا-
لارغا بېرىپ ئوقۇتقۇچى بولۇشنى ئارزۇلايتتى. ھەتتا 18 ياشقا
توشمىغان «بالا جىنايەتچى»لەرنى تەربىيىلەپ ئادەم قىلىشنى
ئۆزىگە غايە قىلاتتى.

ئوقۇتقۇچىلارغا ھۆرمەت قىلىش، ئوقۇغۇچىلارغا كۆيۈنۈش-
تەك پەزىلەت شۇ چاغدا ھەممەيلەننىڭ ئادىتىگە ئايلانغان دېيىشكە
بولاتتى. مەسىلەن، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئوقۇۋاتقان بالىلارغا كۆيۈ-
نۈشتىن تاشقىرى، جەمئىيەتتە ئوقۇيالماي قالغان بالىلارنى
كۆرگەندە ئىچ ئاغرىتىپ، ئۇلارنى مەكتەپكە باشلاپ كېلىپ،
ئوقۇتقان مىساللار ناھايىتى كۆپ. ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە كېسەل
ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تۇرمۇشىدىن خەۋەر ئالغاندىن تاشقىرى، ھەتتا
ناھەق ھالدا قالپاق كىيىپ قولغا ئېلىنغاندىن كېيىنمۇ، ئۇلار-
نىڭ تۇرمۇشىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرۇشىدەك كىشىنى تەسىرلە-
دۈيدىغان ئەھۋاللارمۇ ئاز ئەمەس. بۇ جەھەتتە، ئەينى يىللاردىكى
تەنتەربىيە مۇئەللىمىز، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ دوتسېنتى
مەرھۇم تۇرسۇن رەھمتۇللانىڭ: «ئەگەر مەن ئۆلسەم، ئالدى
بىلەن 2 - دارىلمۇئەللىمىنده ئوقۇغان بالىلىرىمغا خەۋەر قىلىڭ-
لار» دېگەن ۋەسىيىتى ئەينى ۋاقىتتىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچى-
لار ئوتتۇرىسىدىكى قويۇق مۇناسىۋەتنىڭ ھەقىقىي تەسىرى دېگىلى
بولىدۇ.

ئەينى يىللاردا ھازىرقىدەك ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش ماشى-
نىسى تەرىپىدىن باشقۇرىلىدىغان قوڭغۇراقلىق سائەت يوق ئى-
دى. لېكىن، ئاتىخان ئاكامنىڭ قولىغا تاپشۇرۇلغان قارىياغاچقا
ئېسىلغان چوڭ قوڭغۇراق ۋە مۇجىلىپ كەتكەن بولقا بىلەن
ئۇستەل سائىتى ماشىنىسى خوددى ھازىرقى ئېلېكترونلۇق قوڭ-
غۇراقلىق سائەتتەك بىزنى بىر مىنۇتمۇ كېچىكتۈرمەي دەرسكە
كىرىش ۋە چىقىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلاتتى. ئوقۇتقۇچىلىرى-
مىز پەننىي دەرسلەرنى قېتىرقىنىپ تەييارلاپ ئۆتۈش بىلەن
چەكلەنمەستىن، يەنە ئىدىيىۋى تەربىيە بېرىپ، ئادەم تەربىيە-
لەشنى مۇقەددەس ۋەزىپە دەپ قاراپ، دەرس ئۆتۈش بىلەن ئادەم
تەربىيىلەشنى بىرلەشتۈرۈپ ئېلىپ باراتتى. ئۇلار يەنە يامان
ئوقۇغۇچى بولمايدۇ، بەلكى ياماننى ئوقۇتقۇچى بولىدۇ دەپ قاراپ،
ئۆزىگە ئالاھىدە يۇقىرى تەلەپ قويۇپ، ئوقۇغۇچىلارغا ئىجابىي
تەربىيە بېرىشنى ئاساس قىلاتتى. شۇنداقلا كۆڭلىگە ياقمىغان
ئىشلارنى ھەرقانداق ۋاقىت ۋە ھەرقانداق ئورۇندا ئوقۇغۇچىنىڭ
كۆڭلىگە قارىماي، ئۇنىڭ ياماننىڭ ئاقىۋىتىنى سۆزلەپ كۆرسە-
تىپ، دەرھال تەربىيە بېرەتتى.

بىز ئوقۇغۇچىلار جايا - مۇشەققەتكە چىداپ تىرىشچانلىق،
ئىقتىساتچانلىق بىلەن تۇرمۇش ئۆتكۈزۈپ، بايرام ۋە تەتىل
ۋاقىتلىرىدىن پايدىلىنىپ كېسەك قويۇپ تۇرمۇش ۋە ئوقۇش
خىراجىتىنى ھەل قىلاتتۇق، يەنە «ساتىراش» ساۋاقداشلىرى-
مىزغا چېچىمىزنى ئالدۇراتتۇق. قىزىقارلىقى شۇكى، بىزنىڭ
ئۇستىرىدا چۇشۇرۇلگەن پاينەك بېشىمىز قوشنا قىزلار مەكتىپە-
دىكى ساۋاقداشلارنىڭ كۆڭلىگە ياقماي، «دارىلنىڭ تازلىرى»
دېگەن نام ئالغانىدۇق.

ھالبۇكى، شۇ چاغدىكى «دارىلنىڭ تازلىرى» بۇگۈنكى كۈن-
دە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى، بىكىتۈەن سە-
لىكبۇسى، ھەرقايسى نازارەت، ئالىي مەكتەپ، پارتىيە مەكتەپ-
لىرى قاتارلىق ھەر دەرىجىلىك ئورۇنلاردا رەھبەرلىك خىزمىتى

بىلەن شۇغۇللانماقتا.

ئۇ چاغدا ئەمگەك تەربىيىسى پۈتكۈل ئوقۇش - ئوقۇتۇش جەريانىغا سىڭگەن بولۇپ، مەكتەپ، سىنىپلار تازىلىق، تەنھەر- كەت مەيدانى ياساش، كۆچەت تىكىش قاتارلىق ئەمگەكلەر ئۇدۇل- لۇق ئىشلەنگەندىن تاشقىرى، يەنە چوڭ تىپتىكى ئەمگەكلەرگىمۇ قاتنىشاتتۇق. ھېلىمۇ ئېسىمدە تۇرۇپتۇكى، 57 - يىلى 12 - ئايدا مەكتەپ مۇدىرى ئابدۇرېھىم قېيۇم «دۇنيانى ئەمگەك يارا- تقان، بىز سوتسىيالىزمنى ئۆز قولىمىزدا قۇرۇمىز، ئىككى كۈندىن كېيىن نەنسەنگە «ياشلار ئۆستىگى، ياساشقا چىقمىز، كىيىم - كېچەكلەرنى ياماپ، يۇيوپ تازىلاپ تەييارلىق كۆرۈڭ- لار» دەپ قىسقىچە سەپەرۋەرلىككە كەلتۈردى. بىز ياشلار ئۆس- تىڭگە چىقىپلا قاتتىق شۇنىرغانغا قارىماي چېدىر راسلاپ، ئاس- تىغا سامان يانقۇزۇپ، يوتقانلىرىمىزنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، تاش توشۇش ئەمگىگە قاتناشتۇق. 1 - كۈنى تەجرىبىسىزلىكتىن، نۆلدىن تۆۋەن 20 نەچچە گىرادوسلۇق سوغۇقتا مومىلىرىمىزنى توڭلىتىۋېلىپ، ئىستېمال قىلالمىدۇق. شۇنىڭدىن كېيىن مو- مىنى قوينىمىزغا تىزىپ، بەدەن ھارارىتى ئارقىلىق ئىسسىق ساقلاشتەك ئوسۇلنى ئويلاپ تېپىپ، ئەمگەك ئارىلىقىدا ئۇدۇل- لۇق «ئىسسىق موما» ئىستېمال قىلىپ، سىنىپلار ۋە مەكتەپلەر ئارا سوتسىيالىستىك ئەمگەك مۇسابىقىسىنى قانات يايدۇرۇپ، يۇقىرىدىن بەلگىلەنگەن ئەمگەك نورمىسىدىن ئاشۇرۇپ ئورۇن- داپ، ئاخىرى قىزىل بايراق ئالدۇق. بۇ قېتىمقى ئەمگەك بىزدە شۇ قەدەر چوڭقۇر تەسىرات قالدۇردىكى، ساۋاقداشلىرىمىز ھا- زىرغا قەدەر ئۇنى پەخىرلىنىپ سۆزلەش بىلەن بىر ۋاقىتتا، شۇ چاغدا خاتىرە سۈپىتىدە تارقىتىلغان ئىزناكنى ھازىرغا قەدەر قەدىرلەپ ساقلاپ كەلمەكتە.

ئوقۇش - ئوقۇتۇش داۋامىدا ۋەتەنپەرۋەرلىكتەربىيىسى ئەڭ ئالدىنقى ئورۇندا تۇراتتى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈ- دەك لۇتپۇللا مۇتەللىپىنىڭ «جۇڭگو» دېگەن شېئىرىنى يادقا

بىلەتتى، يەنە ساۋاقداشلارنىڭ ۋەتەن ھەققىدە يازغان شېئىرلىرى سىنىپلاردىكى تام گېزىت، شافىگرافتا بېسىلغان «مەكتەپ گې- زىتى» دە ۋە مەكتەپ رادىئوسىدا ئېلان قىلىناتتى. ۋەتەن ئىشقى ھەممەيلەننىڭ قەلبىگە شۇقەدەر سىڭگەن ئىدىكى، ئەينى يىللاردا مەكتىپىمىزدىن خەلقئاراغا بىلىم ئاشۇرۇشقا چىققان ساۋاقداشلە- رىمىز چەت ئەللىنىڭ يۇقىرى تۇرمۇش سەۋىيىسىگە قىزىقماي، 60 - يىللارنىڭ بېشىدىكى قىيىنچىلىق دەۋرىدىمۇ ۋەتەنگە قايە- تىپ، پەن - تېخنىكىنى راۋاجلاندۇرۇش يولىدا زور تۆھپىلەرنى قوشقانلىقى بۇنىڭ ئېنىق مىسالى بولىدۇ.

مەكتەپتە غايە تەربىيىسىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈنەتتى. مەكتەپ رەھبەرلىرى، ئوقۇتقۇچىلار، پارتىيە ۋە ياشلار ئىتتىپا- قى ئىجتىمائىي غايە ۋە شەخسىي غايە تەربىيىسىنى بېرىشنى چىڭ تۇتاتتى. بىزدە ئۇيۇندوفنىڭ «بارلىقىمنى پارتىيەگە بېغىشلاي- مەن»، ئوستروۋىسكىنىڭ «پولات قانداق تاۋلاندى» رومانلىرى توغرا كىشىلىك قاراش شەكىللەندۈرۈپ قالماستىن، ئەينى يىل- لاردىكى ئوقۇتۇش شارائىتى، مەكتەپ شارائىتى، تۇرمۇش شارا- ئىتىنىڭ ناچار بولۇشىدەك قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، ئۆگىنىشنى ئاخىرىغىچە قەتئىي داۋاملاشتۇرۇشىمىزغا مەنىۋى كۈچ بېغىشلە- غانىدى.

مەكتەپتە، ئوقۇتۇش پروگراممىسىدا بەلگىلەنگەن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىكلىرى تولۇق ئۆتۈلگەندىن تاشقىرى، پېداگوگىكا، پسىخولوگىيە، دارۇننىزم قاتارلىق كەسپىي پەنلەر- مۇ ئۆتىلەتتى (قوشۇمچە ماتېرىيالغا قارالسۇن) ھەمدە ئوقۇتۇش پراكتىكىسى ئېلىپ بېرىلاتتى. ئوقۇتقۇچىلار دەرس ئۆتكەندە ئۆزلىرىگە پېداگوگىكا بەلگىلىمىسى بويىچە تەلەپ قويۇپ قالماس- تىن، يەنە ئىمتىھاندا بىرەر ئوقۇغۇچىغا يان بېسىش ياكى كۆ- چۈرتىشنى «جىنايەت» دەپ قاراپ ھەرگىز يول قويمايتتى. بۇ جەھەتتە ئەينى ۋاقىتتا بارلىق ئوقۇغۇچىلارغا «سەن» دەپ سۆز- لەيدىغان، كېيىن ئەمەلىيەت داۋامىدا «تىلى قاتتىق، دىلى تاتـ

لىق» دېگەن باھاغا ئېرىشكەن، بىرمۇنچىلىغان بالىلارغا خىزمەت ئىشلەپ مەكتەپكە كىرگۈزگەن، مەكتەپتىكى بالىلارنى ئەلا ئو-قۇشقا يېتەكلىگەن ھەمدە پۈتۈن ئۆمۈرىنى پارتىيىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا بېغىشلاپ 1992 - يىلى مەملىكەتلىك مۇنەۋۋەر ئوقۇت-قۇچى بولۇپ باھالىنىپ، «1 -ماي» ئەمگەك ئوردىنى بىلەن مۇكاپاتلانغان غالىپجان بېكجاتتايېۋ مۇئەللىمنى ئەينى ۋاقىتتىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بىر تىپىك ئوبرازى دېيىشكە بولىدۇ.

يەنە شۇنى ئېيتىش لازىمكى، مەكتەپتە سەنئەت، مۇزىكا، رەسىم كۇرۇژۇكلىرى ئېچىلىپ، ئوتتۇرا تىپتىكى سەھنە ئە-سەرلىرىنى سەھنىدە ئويناپ چىقىش سەۋىيىسىگە كۆتۈرۈلۈپ، جەمئىيەتتە ئالقىشقا ئېرىشتى. ئوقۇغۇچىلارسىزغان بەزى گو-زەل - سەنئەت ئەسەرلىرى «شىنجاڭ رەسىملىك ژۇرنىلى»دا ئېلان قىلىندى. تەنتەربىيە جەھەتتە، ئەينى يىللاردىكى شىنجاڭ مىللەتلەر دارىلمۇئەللىمنى، 40 - پولىك ۋە باشقا قېرىنداش مەكتەپلەر بىلەن ۋالىبول، پۈتبول، ۋاسكىتبول موسابىقىلىرى ئۆتكۈزۈپ، ياخشى نەتىجىلەر قولغا كەلگەنىدى. يەنە ئوقۇغۇچىلا-ردىن تاللانغان پۈتبول، ۋالىبول كوماندىلىرىدىكى بەزى ئوقۇغۇ-چىلار ئىچكى ئۆلكىلەرگە بېرىپ مەملىكەتلىك مۇسابىقىلەرگە قاتناشتى.

بۇ يەردە تارىخىي ماتېرىيال سۈپىتىدە شۇنى ئاتاپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇكى، 1956 - يىلى ئاپتونوم رايوندىكى ھەرقايسى كەسىپ، ھەرقايسى ساھەلەرنىڭ ئۇچقاندەك راۋاجلىنىشى نەزەردە تۇتۇلۇپ، دارىلمۇئەللىمىن مەكتەپلىرىنىڭ قوبۇل قىلىدىغان ئو-قۇغۇچىلارنىڭ سانى ۋە سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ھۆكۈمەت تەرەپتىن «تولۇقسىز ئوتتورا مەكتەپ پۈتتۈرگەن ئو-قۇغۇچىلار ئىچىدىن ياخشىلىرىنى تاللاپ، ئىمتىھانسىز قوبۇل قىلىش چارىسى» يولغا قويۇلدى. شۇنىڭ بىلەن دارىلمۇئەللە-مىنىڭ تولۇق ئوتتۇرا سىنىپلىرىغا سۈپەتلىك ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۈرۈمچى 2 - دارىلمۇئەللىمىنىڭ

تولۇق كۇرسىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىن ياخشىلىرىنى تاللاپ بېيجىڭدىكى ئالىي مەكتەپلەرگە ئەۋەتىلدى ۋە چەت ئەلگە چىقىرىلدى.

ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، جۇغراپىيىلىك ۋە تارى-خىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭغا كۆر-سەتكەن ناھايىتى زور تەسىرى كۆزدە تۇتۇلۇپ، مىللىي باشلاڭ-غۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە دارىلمۇئەللىمىن مەكتەپلىرىدە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دەرسلىكلىرى قوللانما قىلىندى ۋە سوۋېت ئىتتى-پاقىنىڭ مەكتەپ باشقۇرۇش تەجرىبىلىرى ئۈلگە قىلىنغانىدى. شۇنداقلا 1956 - يىلى مائارىپ مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن «پۈت-كۈل مەملىكەتتىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى-نىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدا زىيارەتتە بولغان جۈڭگو مائارىپ ۋە-كىللەر ئۆمىكىنىڭ دوكلاتىنى ئۆگىنىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىلغار تەجرىبىلىرىنى ئۆگىنىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش» توغرىسىدا تەلەپ قىلىندى ھەمدە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مائارىپ مۇتەخەسسىسلىرى تەجرىبە تونۇشتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىندى. بۇ-نىڭ بىلەن پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر دەرىجىلىك مەكتەپلەر، جۈم-لىدىن ئۈرۈمچى 2 - دارىلمۇئەللىمىندىمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئۆگىنىش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. مەكتەپ رەھبەرلىرى ۋە كەڭ ئوقۇتقۇچىلار كەيرۇفىنىڭ «پېداگوگىكىسى» ۋە ماكارىنكوفنىڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇلدى. يەنە مائارىپ نەزەرىيە-سى ئۇستىدە تەنقىقات ئېلىپ بېرىلدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوقۇش - ئۇقۇتۇش پرىنسىپلىرى 5 باسقۇچلۇق دەرس ئۆتۈش، 5 لىك نۇمۇر قويۇش تۈزۈمى، ئېغىزچە، قەغەزچە ئىمتىھان تاپشۇرۇش قاتارلىق ئوسۇللار يولغا قويۇلدى. بۇنىڭ بىلەن سو-ۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مائارىپ خىزمىتى تەجرىبىلىرى، مائارىپ خىزمەت نەزەرىيە تەنقىقاتى مەكتىپىمىزدىكى ئومومىي مائارىپ ۋە ئوقۇش - ئوقۇتۇش سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش جەھەتلەردە تۈرتكىلىك رول ئوينىدى.

قوشۇمچە ماتېرىيال

ئۇرۇمچى 2 - دارىلمۇئەللىمننىڭ تولۇق كۇرس سىنىپلىرىدا ئۆتۈلگەن دەرسلەر

1 - يىللىق		2 - يىللىق		3 - يىللىق	
1	تىل - ئەدەبىيات (نەزەرىيىسى)	1	تىل - ئەدەبىيات (بىئوگىرافىيە)	1	ئەدەبىيات (جۇڭگو هازىرقى زامان ئەدەبىياتى)
2	كۇرس فىزىكىسى (1)	2	كۇرس فىزىكىسى (2)	2	كۇرس فىزىكىسى (3)
3	ئالگېبرا	3	ئالگېبرا	3	تىل مىتودىكىسى
4	پلاتېمېتىرىيە	4	ستېرىئومېتىرىيە	4	تېرىگئومېتىرىيە
5	ئومۇمىي خىمىيە	5	ئورگانىك خىمىيە	5	ئورگانىك خىمىيە
6	ئاناتومىيە	6	پېداگوگىكا	6	پسخولوگىيە
7	قەدىمكى دۇنيا تارىخى	7	ئومۇمىي يەر بىلىمى	7	پېداگوگىكا
8	دۇنيانىڭ ئىقتىسادىي جۇغراپىيەسى	8	دارۇننىزم ئاساسلىرى	8	خەنزۇچە
9	خەنزۇ تىلى	9	سىياسەت	9	مۇزىكا
10	مۇزىكا	10	خەنزۇ تىلى	10	رەسىم
11	رەسىم	11	مۇزىكا	11	تەنتەربىيە
12	تەنتەربىيە	12	رەسىم	12	يېڭى تارىخ (1) چ ك پ تارىخى (2)
		13	تەنتەربىيە	13	ئارىفمېتىكامېتودى
		14	ئوتتورا ئەسىر تارىخى	14	ئاسترونومىيە

1960 - يىلى «تەكشەش، مۇستەھكەملەش، تولۇقلاش، ئۆستۈرۈش» تىن ئىبارەت فاكتجىن ئىزچىل ئىجرا قىلىنىپ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ماتارىپ ئىشلىرىنىڭ تېز راۋاجلىنىشى، ماتارىپ ئىنقىلابىنىڭ چوڭقۇرلىشىشى ۋە دارىلمۇئەللىمىن ماتارىپىدا ئوقۇش - ئوقۇتۇشنى يەرلىكلەر باشقۇرۇشنى ئاساس قىلىش رولىغا ئاساسەن، ئۇرۇمچى 2 - دارىلمۇئەللىمىن ئۇرۇمچى دارىلمۇئەللىمىن بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئۇرۇمچى شەھەرلىك ماتارىپ ئىدارىسى (سابىق مەدەنىي - ماتارىپ بۆلۈمى) نىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. شۇنىڭغا قەدەر 1953 - يىلى ئالىي تېخنىكوم خاراكتېرىدە تەسىس قىلىنغان تولۇق كۇرسىنىڭ، 1956 - يىلدىن 1960 - يىلىغا قەدەر مەكتەپ پۈتتۈرگەن 13 سىنىپتا ئويغۇر، قازاق، ئۆزبېك، تاتار قاتارلىق مىللەتلەردىن تەركىپ تاپقان 300 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى مەكتەپ پۈتتۈرۈپ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتەپلىرىگە تەقسىملەندى. يەنە بىر قىسمى ئۇرۇمچى 2 - دارىلمۇئەللىمىنىڭ ئۆزىدە قالدۇرۇلۇپ، ئوقۇتقۇچىلىققا بەلگىلەندى. شۇنىڭ بىلەن مەكتەپسىز پۈتكۈل شىنجاڭنىڭ ماتارىپ ئىشلىرىنىڭ تېزدىن راۋاجلىنىشىغا كۈرەنەرلىك تۆھپە قوشتى.

ئەلۋەتتە، دارىلمۇئەللىمىندىكى ئومومىي ئوقۇش - ئوقۇتۇش نەتىجىسى ماكرو جەھەتتىن شۇ چاغدىكى چوڭ ۋەزىيەتتىن ئايرىلالمايدۇ، ھالبۇكى مىكرو جەھەتتىن ئالغاندا، دارىلمۇئەللىمىندىكى كەڭ ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ قېتىرقىنىپ تەربىيە بېرىپ ئوقۇتۇشىنىڭ نەتىجىسىدۇر.

شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇكى، دارىلمۇئەللىمىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى ئەينى ۋاقىتتىكى سولچىل لۇشيەننىڭ تەسىرىدىن خالىي بولالمىدى. بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلار ناھەق

هالدا هەرخىل قالپاق كەيدى. بىراق 4 كىشىلىك گۇرۇھ يوقىتىلغاندىن كېيىن، بولۇپمۇ پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمى يىغىنىدىن كېيىن سىياسەت ئەملىيلىشىپ ئۇلارنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ئورنى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئۇلار يەنە ئۆز كۈچىنى مائارىپ ئىشلىرىغا تەقدىم قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى. بۇنىڭدىن ئۇستازلارمۇ خۇرسەن بولۇپ قالماستىن، بىز بىر ئەۋلاد شاگىرتلارمۇ ئىنتايىن خۇشال بولدۇق. لېكىن ئەينى يىللاردىكى سولچىللىق لۇشيەنى تەسىرىدە، جەمئىيەتتىن ئىسمى، جىسمى بىلەن ئىز - دېرەكسىز يوقالغان 2 - دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىنىڭ نامسىز قەھرىمان بولۇپ قېلىۋېرگىنى بىزنى ئىنتايىن ئەپسۇسلاندۇرىدۇ.

بىزنىڭ ئەينى يىللاردىكى زېھنىي كۈچى ۋە جىسمانىي كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان قىرانەك قابىل ئۇستازلىرىمىز بىرنەچچە 10 يىل داۋامىدا ئۆزلىرىنىڭ پۈتكۈل ھاياتىنى پارتىيىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا تەقدىم قىلدى. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى كېيىنكى مەزگىللەردە مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى، مۇنەۋۋەر مائارىپ خىزمەتچىسى، مەملىكەتلىك «1 - ماي» ئەمگەك نەمۇنچىسى دېگەن شەرەپلىك نام ۋە مۇكاپاتلارغا ئېرىشتى. بەزىلىرى خەلقئارادىكى ئىلمىي يىغىنلارغا قاتناشتى. شۇنداقلا يىللارنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ، تەبىئىي ھالدا ئاپئاق چاچلىق بوۋاي، مومايلارغا ئايلىنىپ، پېنسىيەگە چىقىپ ئاخىرقى ئۆمۈرىنى خۇشال - خورام ئۆتكۈزمەكتە.

(ئاپتور: شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتوتىدىن)
جاۋابكار مۇھەررىر: **ئابلىز مۇھەممەت سايرامى**

شېڭ شىسەي دەۋرىدىكى ئىلى مائارىپى ۋە مائارىپچىلار

مۇختەسەر

1933 - يىلى «12 - ئاپرىل» ئۆزگىرىشىدىن كېيىن، ئىلى ۋەزىيىتىدە چوڭ بۇرۇلۇش بارلىققا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، مىللىي مائارىپنىڭ يېڭى دەۋرى باشلاندى. ۋىلايەت قارمىقىدىكى شەھەر، ناھىيە، يېزا، قىشلاقلاردىكى مائارىپ خىزمىتى بىر تۇتاش رەھبەرلىككە مەركەزلەشتۈرۈلۈپ، تەرەققىيات نىشانى بويىچە ئىلگىرىلىدى. ئالدى بىلەن خۇسۇسلار باشقۇرۇشىدىكى بارلىق مەكتەپلەر تەرتىپكە سېلىنىپ ۋە بىرلەشتۈرۈلۈپ، مۇنتىزىم باشلانغۇچ مەكتەپلەر بارلىققا كەلدى. ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ھەر - دەرىجىلىك مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلۇپ مىللىي مائارىپنى راۋاجلاندۇرۇشقا تۈرتكە بولدى.

ئىلى ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت - مائارىپ ئىدارىسىغا خەبىپ يۇنچى مەسئۇل بولغاندىن كېيىن، خۇسۇسلار ئاچقان دىن بىلەن پەن بىرلەشتۈرۈلگەن مەكتەپلەر بىلەن ئايرىم ئائىلىلەردىكى دىنىي ياكى پەننىي سىنىپلارنى بىرلەشتۈرۈپ تەرتىپكە سېلىپ، ئوقۇتقۇچىلارنى تولۇقلاپ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قېرىنداش جۇمھۇرىيەتلىرىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئوچۇن تۈزۈلگەن باشلاغۇچ، تولۇقسىز، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئانا تىلى، ھېساب، ئەدەبىيات، تارىخ، جۇغراپىيە، ئالگىبرا، فىزىكا، خىمىيە، ئاناتومىيە، تەبىئەت قاتارلىق دەرسلىك كىتابلىرىنى ئال-

غۇزۇپ بىر تۇتاش قوللاندى.

ئالدى بىلەن، ۋىلايەتلىك مەدەنىي مائارىپ ئىدارىسى غۇلجا شەھىرىدە ئىلگىرى قۇرۇلغان خۇسۇسلار باشقۇرۇشىدىكى «بەيتۇللا مەكتىپى»، «مەدرىسە مەكتىپى»، «مۇختەر خەلپىتىم مەكتىپى»، «سەيدۇللا مەخسۇم مەكتىپى» قاتارلىق خۇسۇسىي مەكتەپلەرنى بىرلەشتۇرۇپ «ئىلى مەكتىپى»نى قۇردى. ئارقىدىنلا هاشىرزاقى، مەتتىمىن ئۆمەر، هاشىر ئىمىن قاتارلىقلار ئاچقان بەيتۇللا جامەسىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى 3 سىنىپلىق پەدىنىي مەكتەپنى ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلىرىنى قوشۇپ ئىلى مەكتىپى بىلەن بىرلەشتۇردى، بۇ 3 ئوقۇتقۇچى ئىلى مەكتىپىنىڭ ئاساسىنى قۇرغۇچىلاردىن بولۇپ قالدى.

ئىلى مەكتىپى يېڭىدىن تەشكىللەنگەندە، هەرقايسى خۇسۇسىي مەكتەپلەردىن كەلگەن ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار بىلەن تولۇپ، سىنىپ سانى 18 دىن، ئوقۇغۇچىلىرى 500 نەپەردىن ئاشتى. شۇنىڭدىن كېيىن باشلانغۇچ مەكتەپ سىنىپلىرى بىلەن تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپلىرى ئايرىلدى. كېيىن يېزا ـ قىشلاق باشلانغۇچ مەكتەپلىرىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار كېلىپ ئوقۇشقا باشلىغاندا، ياتاقلىق سىنىپلار ئېچىلىپ، تاماقخانىلىرى قۇرۇلدى. يېڭى مەۋسۇمدىن باشلاپ هەر مىللەت پەرزەنتلىرى قوبۇل قىلىنىپ، ئارىلاش ئوقۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. ئۇقۇغۇچىلارنىڭ راسخوتلىرى بىلەن ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ماڭاشلىرى ئىلى ۋىلايەت قارمىقىدىكى 84 شاڭيو تەرىپىدىن تەمىنلەندى، كېيىن ئۇيغۇر ئۇيۇشما ئۆشرە ـ زاكات كىرىمىدىن قامدىدى. هۆكۈمەت باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ ئېلىش بۇيرۇقى چۈشكەندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك مالىيە ئىدارىسىدىن بىر تۇتاش تەمىنلەندى.

ئايدۆڭدە: ئىككى سىنىپلىق دىن بىلەن پەن بىرلەشتۈرۈلگەن خۇسۇسىي مەكتەپ بار ئىدى. ۋىلايەتلىك مەدەنىي ـ

مائارىپ ئىدارىسى مەكتەپ دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، سىنىپ سانىنى 5 كە كۆپەيتتى. ئاندىن مويكا مەھەللىسىگە 2 سىنىپلىق شۆبە مەكتەپ قۇرۇپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن بۇ مەكتەپ «ئايدۆڭ مەكتىپى» دەپ ئاتىلىپ، ئاساسلىق مەكتەپلەردىن بولۇپ قالدى. «يارەەم شىركىتى» قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۆز پەرزەنتلىرىنى ئوقۇتۇش ئۈچۈن ئايرىم مەكتەپ قۇرغانىدى. غۇلجا شەھەرلىك مەدەنىي ـ مائارىپ ئىدارىسى قۇرۇلغاندا، ئايدۆڭ مەكتىپى بىلەن يارەەم شىركىتى مەكتىپىنى بىرلەشتۈرۈپ «يارەەم مەكتىپى» دەپ ئاتىدى. كېيىن دۆلەتباغ مەھەللىسىدىكى 4 سىنىپلىق خۇسۇسىي مەكتەپنى يارەەم مەكتىپىگە شۆبە مەكتەپ قىلىپ قوشۇپ بەردى، 3 مەكتەپ رەھبەرلىكىنى بىرلەشتۈرۈپ، ئوقۇتۇش پروگراممىلىرىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، ئوقۇغۇچىلارنى سەۋىيىسىگە قاراپ سىنىپلارغا ئايرىپ، رەسمىي تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان زامانىۋى باشلانغۇچ مەكتەپ قىلىپ قۇرۇپ چىقتى. بۇ ۋاقىتتا يارەەم مەكتىپىنىڭ سىنىپ سانى 20 دىن، ئوقۇتقۇچى ـ خىزمەتچىلىرى 40 نەپەردىن ئاشتى، ئوقۇغۇچىلىرى 700 نەپەرگە يەتتى.

دۆڭ مەھەللىسى: هاشىر رازاق ئەپەندى باشقۇرۇپ كەلگەن مەكتەپنى كېڭەيتىش ئۈچۈن، شەھەرلىك مەدەنىي ـ مائارىپ ئىدارىسىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن غىنى باي، تىيىپ هاجى قاتارلىق ۋەتەنپەرۋەر كىشىلەرنىڭ يارەەم قىلىشى، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىشى نەتىجىسىدە 6 سىنىپلىق يېڭى مەكتەپ سالدۇرۇپ «دۆڭ مەھەللە مەكتەپ» دەپ ئاتىدى. بۇ ۋاقىتتا ئوقۇتقۇچىلىرى 10 غا، ئوقۇغۇچىلىرى 200 نەپەرگە يەتكەنىدى. هاشىر باقى مۇدىر بولغاندا مەكتەپ تېخنىكىسى، تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپلىرى ئېچىلىپ، 1 ـ يىللىقتىن 7 ـ يىللىققىچە بولغان رۇشتە مەكتەپكە ئايلاندى. ئوقۇغۇچىلارمۇ ـ شىمالدا «ۋاڭ قادىربەغى» دىن، غەربتە زەيمكە، جەنۇبتا

خۇمدان مەھەللىسى ۋە دەريا بويىدىن شەرقتە مال بازىرى قاتارلىق مەھەللىلەرگىچە سوزۇلغان كەڭ دائىرىدىن كېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى. يېڭى مەۋسۇمدىن باشلاپ ھەر مىللەت ئوغۇل - قىزلىرىنى قوبۇل قىلىپ، بۇلارنى ئارىلاشتۇرۇپ سىنىپلارغا ئايرىدى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سەۋىيىسى، نەتىجىسىگە قاراپ، باشلاغۇچ مەكتەپ سىنىپلىرى بىلەن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ سىنىپلىرىغا بەلگىلىدى. مەكتەپ قائىدىسى، ئوقۇغۇچىلار تۈزۈمىنى ئورنىتىپ، 6 سائەتلىك ئوقۇتۇشنى چەك تۇتۇپ، ئوقۇتۇش سۇپىتى بىلەن ئۇنۇمىنى يۇقىرى كۆتۈردى. كېيىن سىراجىدىن مۇدىر بولغاندا سىنىپ سانى تېخىمۇ ئېشىپ، ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلار كۆپەيدى، مەكتەپ نامى ئۆزگىرىپ «رۇشتە مەكتەپ» دەپ ئاتالدى.

ناغرچى مەھەللىسىدە: ئەسلىدىكى ئەسقەر قارىمىنىڭ «قورۇ مەكتىپى» خانىقا ئىچىگە كۆچۈپ چىققاندىن كېيىن، «خانىقا مەكتىپى» دەپ ئاتىلىپ كەلگەندى. كېيىن مۇراقىبەك ۋاپات بولغاندا ئۇنىڭ ئوغۇللىرىدىن ھاجىبەك بىلەن مۇقەمبەكلەر ئاتىسىنىڭ نەزىرىگە ئاتىغان چارۋا-ماللارنىڭ بىر قىسمىغا مەكتەپ سالدۇرۇپ بەرگەندىن كېيىن، بۇ مەكتەپكە «دۇرات مەكتەپ» دەپ نام بېرىلدى. مەكتەپ كېڭىيىپ، سىنىپ سانى ئېشىپ، ئوقۇغۇچىلار كۆپەيگەندە، مەكتەپ مۇدىرى ئابدۇسالام ئەپەندى مەكتەپ ئىقتىسادىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن داۋۇت باۋۇدۇن، مەخسۇت ھاجى، ئىبراھىم ھەمدۇللا مەسئۇللىقىدا «ئاتىلار كومىتېتى»نى قۇردى، كومىتېت يېتەكچىلىكىدە كەڭ ئاتا - ئانىلار سەپەرۋەرلىككە كېلىپ، مەكتەپ خىراجىتىنى ھەل قىلىش، ئوقۇتۇش قوراللىرىنى تولۇقلاش، مەكتەپ قۇرۇلۇشلىرىنى رېمونت قىلدۇرۇش جەھەتلەردىكى خىزمەتلەرگە مەسئۇل بولۇپ، كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرگە ئېرىشتى.

ئابدۇسالام ئەپەندى مەكتەپ باشقۇرۇشنى ئاممىنىڭ نازارىتى

ئاستىغا قويۇپ، خەلقچىللىقنى جارى قىلدۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئاببىاس، يارمۇھەممەت مەخسۇم، بۇئايشەم قاتارلىق قابىل ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تىرىشىپ ئورتاق كۈچ چىقىرىشىنى قولغا كەلتۈرۈپ، تېز ۋاقىت ئىچىدە مەكتەپنى تەرتىپكە سېلىپ، ئوقۇتۇش سۈپىتىنى يۇقىرى كۆتۈردى.

كۆپ ئۆتمەي «دۇرات مەكتەپ» ئالدىنقى قاتاردىكى مەكتەپلەردىن بولۇپ قالدى. كېيىن «داربلئېتام مەكتىپى»نى شۆبە مەكتەپ قىلىپ بىرلەشتۇرگەندىن كېيىن، سىنىپ سانى 27 گە، ئوقۇغۇچىلىرى 1300 نەپەرگە يەتتى.

ئىلگىرى شەنگەن يامۇل ئىچىدە «خەنزۇ مەكتىپى» بار ئىدى. كېيىن مەكتەپنى كېڭەيتىش ئۈچۈن، ھازىرقى 3 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ غەربىدىكى كونا بۇتخانىنى بۇزۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا يېڭى مەكتەپ سېلىپ كۆچۈپ كەلدى. يېڭى ماۋارىپ يولغا قويۇلغاندا، سىنىپ سانى ئېشىپ، ئوقۇغۇچىلار كۆپەيگەندىن كېيىن، « 1 - جۇلى مەكتەپ» دەپ ئاتالدى. ھازىرقى 4 - ماگىزىننىڭ ئارقىسىدىكى سۇ بويىدا «خەنزۇ مەكتىپى» قۇرۇلغانىدى. ئۇنى «يويوك مەكتىپى» دەپ ئاتىدى. 1937 - يىلدىن كېيىن بۇ مەكتەپ لەڭزە بېشىغا كۆچۈپ كەتتى.

بۇ مەزگىلدە، شەھەر دائىرىسىدىكى نۇرغۇن خۇسۇسىي مەكتەپلەر تەرتىپكە سېلىندى ھەم رەتلەندى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يېزا - قىشلاقلاردىمۇ ماۋارىپ ئورگانلىرىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن خۇسۇسلارنىڭ مەكتەپلىرى قۇرۇلۇشقا باشلىدى.

ئىلگىرى، مەرىپەتپەرۋەر نوغايىبەكنىڭ ئىنىسى قاناتبەك ئۆز ئاۋۇلىدا دىنىي مەكتەپ ئېچىپ بالا ئوقۇتۇشنى باشلىغانىدى. «12 - ئاپرىل» ئۆزگىرىشىدىن كېيىن يېڭى مەكتەپ ئېچىش دولقۇنى قوزغالغاندا، مەكتەپ دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، 1 - سىنىپتىن 4 - سىنىپقىچە بولغان يېڭىچە باشلانغۇچ مەكتەپنى قۇرۇپ چىقتى. شەھەردىن پېشقەدەم ئوقۇتقۇچىلارنى تەكلىپ

قىلىپ، پەننىي دەرسلەرنى ئاساس قىلىپ ئوقۇتتى. 1934 ـ يىلىغا كەلگەندە، زامانىۋى يېڭى مەكتەپ سالدۇرماقچى بولۇپ، غۇلجا شەھىرىدىن ئۆمەر ئاخۇن بىلەن سىيت ئاخۇن دېگەن ئۇسـتىلارنى ئالدۇرۇپ، ئوتتۇرىسىنى كاردورلۇق قىلىپ، 2 چېتىگە 14 سىنىپلىق كۆركەم يېڭى مەكتەپ بىناسىنى سالدۇردى. ئاندىن دوسكا، پارتا، ئورۇندۇق، ئۈستەل قاتارلىقلارنى ياسـاتىپ، دەرىزىلەرگە ئەينەك قويغۇزۇپ، تەنھەرىكەت مەيدانلىرىغـا قۇرۇپ چىقتى. قابىلىيەتلىك كونا ئوقۇتقۇچىلارنى تەكلىپ قىلىپ، دەسلەپكى يىلى ھەر مىللەت پەرزەنتلىرىدىن 380 نەپەر دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى.

قاناتىببەك ـ ئادالتۇپ كەڭسۇدىكى مەرىپەتپەرۋەر ئىستـەمىس زەڭگىنىڭ كىچىك ئوغلى بولۇپ، ئاتىسى باشلاپ بەرگەن مەرىپەت يولىنى چوڭ ئاكىسى نۇغايىببەك داۋاملاشتۇرغانىدى. ئۇ ئاتىسى قۇرغان دىنىي مەكتەپنى ئۆزگەرتىپ، دىن بىلەن پەن بىرلەشتۈرۈلگەن يېڭى مەكتەپ قۇرۇپ چىققانىدى. ئىنىسى قاناتىببەك ئاكىسى قۇرغان يېڭى مەكتەپنى رەسمىي پەننىي مەكتەپ قىلىپ ئۆزگەرتىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ سەۋىيىسىگە قاراپ 1 ـ سىنىپتىن 4 ـ سىنىپقىچە ئايرىپ، سائەتلىك ئوقۇتۇشنى يولغا قويغان تۇنجى مائارىپپەرۋەر ئىدى.

بۇ يېڭىلىق خەۋىرى كۇنەس ناھىيىسىگە يېتىپ بارغاندا، تالدا يېزىسىدىكى مائارىپپەرۋەر ساتىبالدىباي بىلەن مەخسۇت بايلارنىڭ تەشەببۇسكارلىقى ۋە ياردەم قىلىشى بىلەن كەڭ ئاممـا ھەرىكەتكە كېلىپ، تۇنجى پەننىي مەكتەپ بولغان «تۇران مەكتەپى»نى قۇرۇپ چىقتى. ساتىبالدىباي يېتەكچىلىكىدە غۇلجا شەھىرىدىن خەنزۇ زىيالىي جاڭ جاۋلىن بىلەن قازاق ئوقۇتقۇچىسى ئادىل سەكسەن ۋە تىكەس ناھىيىسىدىكى تاتار زىيالىيسى ئەخمەتبەك قاتارلىق قابىلىيەتلىك ئوقۇتقۇچىلارنى يۆتكەپ كېلىپ ئورۇنلاشتۇردى. كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن پېشقەدەم

مائارىپچى سىدىق بەلبەۋتى دېگەن زىيالىينى ئەكەلدۇردى. شۇنىڭ بىلەن مەكتەپ رەھبەرلىكى كۇچەيتىلىپ، ئوقۇتقۇچىلىرى خىللىنىپ، ئوقۇتۇش سۇپىتى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. ئوقۇتۇشتا شەھەر مەكتەپلىرىنىڭ ئوقۇتۇش پروگراممىلىرىنى ۋە دەرسلىك مەزمونلىرىنى ئاساس قىلىپ ئېلىپ بارىدى. ئاندىن مەكتەپ قائىدىلىرى بىلەن ئوقۇغۇچىلار تۈزۈملىرىنى ئورنىتىپ، مۇنتىزم مەكتەپ باشقۇرۇش نىشانىسىنى بەلگىلەپ ئالغا ئىلگىرىلىدى. 1936 ـ يىلىغا كەلگەندە، تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپلىرى ئېچىلىپ كۇنەس ناھىيىسى بويىچە نۇقتىلىق 3 ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ بىرى بولۇپ قالدى.

ساتىبالدىباي قازاقىستاندىن كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن، يېزا شارائىتىگە قاراپ، ئالدى بىلەن مەسچىت سالدۇرۇپ، ئاندىن 5 ئېغىزلىق ياغاچ ئۆي ياستىپ، غولجا تاتار مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى قالمۇللابەكتورلىن دېگەن تاتار زىيالىيسىنى يۆتكەپ كېلىپ، ئالمىلىقتىكى جىڭشكە ساي مەكتىپىگە ئورۇنلاشتۇرغاندى. مەكتەپ پەننىي دەرسلەرنى ئاساس، دىننى قوشۇمچە قىلىپ ئوقۇشنى يولغا قويغان تۇنجى ئۇيغۇر تىل ـ يېزىقىدىكى يېڭىچە مائارىپ بۆشۈكى ئىدى. بۇ مەرىپەت گۈلزارىدا تەربىيىلەنگەن ھەر ـ مىللەت ياش ـ ئۆسمۈرلىرى ئۇزۇن مۇددەت تەشنا بولۇپ كەلگەن ئىلىم ـ پەن بىلىملىرىنى ئىگىلەپ چىقىپ، ئانا يۇرتىنىڭ يېزا مائارىپىنى راۋاجلاندۇرۇشتا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشتى.

شۇ مەزگىلدە، پۈتۈن ئىلى ۋىلايىتى بويىچە پەننىي مائارىپىنىڭ ئاساقلىق ۋەكىلى ۋە قەيسەر جەڭچىلىرىدىن بىرى مەرۇپ ـ سەئىدى ئىدى. ئۇ خىلىدىن بېرى ئىلىنىڭ مىللىي مائارىپىنى راۋاجلاندۇرۇش نىيىتى بىلەن شەھەر ئىچىدە ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل پەننىي مەكتەپ قۇرۇشنى ئارزۇ قىلىپ كەلـ گەن بولسىمۇ، لېكىن ئەكسىيەتچىل كۇچلەرنىڭ بېسىمى، مۇتە-

ئەسسىپ قارا نىيەتلەرنىڭ قارشىلىقى بىلەن ئۆز ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرالماي، غۇلجا ناھىيىسىنىڭ خىلۋەت بىر كىچىك يېزىسى بولغان نوغايتۇغا چىقىپ پەننىي مەكتەپ ئاچقاندى. ئەمدىلىكتە پەننىي مەكتەپلەرنىڭ جايـ جايلاردا ئارقا- ئارقىدىن قۇرۇلۇشى ئۇنىڭغا تولۇپ - تاشقان غەيرەت - شىجائەت ئاتا قىلدى. ئۇ پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ياش - ئۆسمۈرلەرنى تەربىيە- لەشكە جاپالىق ئەمگەك سىڭدۈرۈپ، كىشىلەر تەرىپىدىن مەدھە- يىلىنىشكە باشلىدى. مەرۇپ سەئىدىنىڭ ئوقۇتۇشتىكى مۇۋەپپە- قىيەتلىرى شەھەرگە يېتىپ بارغاندا، غۇلجا شەھىرىدىن چىقىپ ئوقۇيدىغانلار كۆنسايىن كۆپەيدى. شۇ ۋاقىتتا شەھەردىن چىقىپ ئوقۇغانلاردىن ئابدۇكېرىم تۇردى، نىجات نىياز قاتارلىقلار بار ئىدى. بۇلار كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئىلى مائارىپ ساھەسىنىڭ ئا- ساسلىق كىشىلىرىدىن بولۇپ قالغانىدى.

مەرۇپ سەئىدىنىڭ ئوقۇتۇش ساھەسىدىكى داڭقىنى ئاڭلـ- خان غۇلجا يۇرت مۇتەۋەللىرىدىن ھۇسەينبەگ يۇنۇس، ئابدۇ- راخمان شادى، مەمتىلى ئاخۇن، مۇھەممەت يۇسۇپ، ئاببەكرى ئەلى قاتارلىق كىشىلەر ئۇنىڭغا ئاتاپ كېيىم - كېچەك ۋە سوۋغا - سالاملار بىلەن نوغايتۇ يېزىسىغا ئادەم چىقىرىپ، شەھەرگە كۆچۈرۈپ كېلىپ، توغرا كۆۋرۈك مەكتەپكە ئورۇنلاشتۇرىدۇ، بۇنىڭ بىلەن مەرۇپ سەئىدىنىڭ ئىناۋىتى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۇ- لىدۇ.

ئىلگىرى 3 دەرۋازا جامائەتچىلىكى مەسچىت يېنىغا دىنىي مەكتەپ ئاچقاندى. كېيىن مىللىي مائارىپنىڭ تەرەققىي قىلىشى بىلەن 6 سىنىپلىق پەننىي مەكتەپ قىلىپ قۇرۇپ «3 دەرۋازا مەكتىپى» دەپ ئاتاپ كەلگەندى. بۇ مەكتەپكە كۆپرەك مەرىپەت- پەرۋەر ھۇسەينبەك مەتبەچى ئاتادارچىلىق قىلىپ، مەكتەپنىڭ ئوقۇتۇش قوراللىرى بىلەن ماددىي تەمىناتىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئۆزى قامداپ كەلگەندى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ھۇسەينبەك

يۇرت مۇتەۋەللىرىدىن سىدىق شاگىيو، مىرزاھىت قاتارلىق كە- شىلەرنىڭ ئىقتىسادىي ياردىمىنى قولغا كەلتۈرگەچكە، مەكتەپ تېز راۋاجلىنىپ، ئوقۇغۇچىلىرى 250 نەپەردىن ئاشقاندى. ھۇسەينبەك ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت قۇرۇلتىيىغا ئىلى ۋەكىلى قا- تارىدا بارغاندا، بەختكە قارشى سەپەر ئۇستىدە ماشىنا ھادىسىسىگە ئۇچراپ قازا تاپقاندىن كېيىن، جامائەت بۇ كىشىنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن مەكتەپ نامىنى «ھۇسەينىيە مەكتىپى» دەپ ئۆزگەرتە- دۇ.

ئۇزۇن ئۆتمەي، مەرۇپ سەئىدىنى شەھەر بويىچە نۇقتىلىق بولغان «ھۇسەينىيە مەكتىپى» گە يۆتكەپ كېلىپ مۇدىر قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن، مەرۇپ ئەپەندى يۈكسەك قىزغىنلىق ۋە مەس- ئۇلىيەتچانلىق بىلەن تىرىشىپ ئىشلەپ، ئۆزىنىڭ كۆپ تەرەپلە- مىلىك بىلىمى، ئوقۇتۇشتىكى يۇقىرى ماھارىتى ۋە تەشكىللەش ئىقتىدارى بىلەن تونۇلغان ھەم مەكتەپنىڭ ئىناۋىتىنى زور دەرە- جىدە ئاشۇرغانىدى. ئۇ كېلىشى بىلەن مەكتەپ رەھبەرلىكىنى تەرتىپكە سېلىپ، قابىلىيەتلىك ئوقۇتقۇچىلارنى يۆتكەپ كېلىپ، مەكتەپ قائىدىلىرىنى يېڭىدىن بېكىتىپ، ئوقۇتۇش تۈزۈملىرىنى كۈچەيتكەن. ئۆزى باشلامچىلىق قىلىپ ئانا تىل، ھېساب، جۇغـ- راپىيە قاتارلىق دەرسلەرنى ئۈستىگە ئېلىپ، ئوقۇتقۇچى يېتىش- مەسلىك قىيىنچىلىقلىرىنى ھەل قىلىشتا مۇھىم رول ئوينىغان ھەم باشقا ئوقۇتقۇچىلارغا ئۈلگە يارىتىپ، ئىلھام بېرىپ زور نەتىجىلەرنى قازانغان. مەرۇپ ئەپەندى دائىم ئوقۇغۇچىلارنى بە- لىملىك، ئەخلاقلىق قىلىپ تەربىيىلەش، جىسمانىي جەھەتتىن چىنىقتۇرۇش، ئەقلىي جەھەتتىن يېتىلدۈرۈپ چىقىش ئۈچۈن، دەرستىن تاشقىرى ھەر خىل كۇرۇژۇكلارنى تەشكىللەپ، مۇزە- كا، ئەدەبىيات- سەنئەت قاتارلىق مەدەنىي مەشغۇلات دەرسلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئوقۇتۇش سۈپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشكە تىرە- شاتتى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ بوش ۋاقىتلىرىدىن پايدىلىنىپ كونس- رىت، كۆڭۈل ئېچىش كېچىلىكلىرى، تەنھەرىكەت مۇسابىقىلە-

رىنى ئۆتكۈزۈپ تۇراتتى. شۇ ئارقىلىق ئۇقۇغۇچىلارنىڭ بىلىم ئېلىشقا بولغان قىزغىنلىقىنى ئاشۇرۇپ، يۇرت مۇتەخەررىلىرىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشكەنىدى.

مەرۇپ سەئىدى - مول بىلىم ۋە تەجرىبىگە ئىگە ئىلغار زىيالىيلاردىن بولۇپ، ئاق كۆڭۈل، كىشىلەرگە سەمىمىي مۇئامىلە قىلىدىغان يۈكسەك ئەخلاقىي - پەزىلەتكە ئىگە ماۋارىپچىر-ۇەرلەردىن ئىدى. ئۇ، تەلىم - تەربىيىنى خىزمەتتىدە بالىلارغا ئەزەلدىن ئىجابىي، ئەخلاقىي جەھەتتىن تەربىيىنى بېرىپ يېتىلدۇ-رۇشنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇاتتى، ھەر قاچان ئۇلارغا تەن جازاسى بېرىشكە قەتئىي قارشى تۇراتتى. مەرۇپ ئەپەندى ئوقۇتقۇچىلىق ھاياتىنى باشلىغان غۇلجا ناھىيىسىنىڭ دادامتۇ يېزىسىدىكى ۋە-تەنپەرۋەر سالىخجان باي مەكتىپىدە يېڭىچە ماۋارىپنى راۋاجلاندۇ-رۇش ئارقىلىق خەلقنى، مىللەتنى نادانلىق، قالاقلىقتىن قۇتقۇ-زۇش ئۈچۈن، ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ پەن، مەدەنىيەت سەۋىيە-سىنى ئۆستۈرۈش ئارقىلىق ئىجتىمائىي تەرەققىياتنى يۈكسەلدۇ-رۇشنى ئۆزىنىڭ ياشاش مەقسىتى ۋە ئۆمۈرلۈك غايىسىگە ئايلاندۇرغان. لېكىن ئۇ چاغدا ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەت ۋە مۇتەئەسسىپ كۆچلەر ھامان يېڭىچە مەكتەپ ئېچىشقا، پەننىي دەرسلەرنى ئوقۇتۇشقا ئىنتايىن قارشى ئىدى. شۇڭلاشقا مەرۇپ ئەپەندى ۋەزىيەتنىڭ قىستىشى بىلەن كۆپىنچە پەننىي دەرسلەرنى يوشۇ-رۇنچە ئۆتۈشكە مەجبۇرلانغانىدى. ئەينى چاغدا بەزى مۇتەئەس-سىپ، جاھىل كۆچلەرنىڭ «كالتە قۇيرۇق»، «جەدىدچى» دەپ ھاقارەتلىشىگە ئۇچرىغان بولسىمۇ، ئەمما ئۆزى تاللىغان ئوقۇتقۇ-چىلىق يولىدا ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە مېڭىشتەك قەيسەر ئىرادە-دىن يانماي، خۇراپاتلىق ۋە جاھالەتكە قارشى كۈرەش قىلغان. ھەتتا قاش دەرياسى بويىدىكى يېزا مەكتىپىدە ۋە بوروسۇن يېزا مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان ۋاقىتلىرىدىمۇ، ئەكسىيەتچى كۆچلەر بىلەن قارا قورساق دىندارلارنىڭ ھاقارەت قىلىشى، تۆھمەت چاپلىشى نەتىجىسىدە قوغلاندى قىلىنغان. شۇنداقتىمۇ

مەرۇپ سەئىدى ئۇنىڭغا پىسەنتىمۇ قىلماي، بىر يېزىدىن يەنە بىر يېزىغا بېرىپ، ياش ئەۋلادلارنى تەربىيىلەشتە يېڭىلىقنى دادىل ياقلىغۇچى، مەرىپەت ئۇرۇقىنى چاچقۇچى سۈپىتىدە مەيدانغا چە-قىپ، خەلق ئارىسىدا ناھايىتى تېزلا ئىناۋەتكە ئېرىشتى.

بۇرۇنقىلار: بىلىم ئەھلى - ئۆزىنىڭ بىلىمى بىلەن باشقا-لارغا مەرىپەت چاچمىسا، ئۇنىڭ بىلىمى نۇرسىز چىراغقا ئايلا-نىپ قالىدۇ، دېگەندەك، مەرۇپ سەئىدىمۇ «كىشىلەرنىڭ قەلبى-گە بىلىم شەربەتلىرىنى سىڭدۈرۈش - ئىنسان ھاياتىدىكى ئەڭ شەرەپلىك، ئەڭ مۇشكۈل ھەم ئەڭ ئۇلۇغ ۋەزىپىلەرنىڭ بىرسى-دۇر»، دەپ قارايتتى. شۇڭا ئۇ «ھۈسەينىيە مەكتىپى» گە كەل-گەندە، «بىزنىڭ ياش غۇنچىلىرىمىز، كېلەچىكىمىزنىڭ ئۈمىد-لىرى» دېگەنىدى. شۇنىڭ بىلەن «ھۈسەينىيە مەكتىپى» نامىنى «ئۈمىد مەكتىپى» دەپ ئۆزگەرتكەنىدى.

ئۈمىد مەكتىپىدە تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپلىرىنى ئاچقاندا شەھەر، ناھىيە، ھەتتا يېزا - قىشلاق باشلانغۇچ مەكتەپلىرىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار مۇكەممەل ۋە يۇقىرى ئوقۇتۇش مېتودىغا ئىگە ئىقتىدارلىق ئوقۇتقۇچىلارنى ئىزدەپ بۇ مەكتەپكە قاراپ يۈزلەنىدى. چۈنكى، بۇ ۋاقىتتا ئوسمان ئەيسا، ئابدۇرېھىم ئەيسا، خۇدابەردى تالىپ، ئۆمەرجان ئەپەندى، ئۆلەم ئەپەندى، ئالىم ئەيسا، ئابدۇرېھىم تالىپ، مەمەتجان تۇردى، مۇنجىيە خانىم، رەشىدە خانىم قاتارلىق خىلالانغان‌پىشقەدەم ئوقۇتقۇچىلار دەرس بېرەتتى. بۇلار ئۆزىنىڭ بىلىم سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرىلىقى، كەس-پىي قابىلىيىتىنىڭ ئۇستۇنلۇكى، دەرس ئۆتۈش مېتودىنىڭ ئىل-مىيلىكى بىلەن ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ، ئوقۇغۇچىلار ئىپتى-خارلىنىپ تىلغا ئالاتتى. شۇڭا بۇ مەكتەپنىڭ نامى شەھەر بويىچە مەشھۇر ئىدى. بۇ ۋاقىتتا ئوقۇغانلاردىن ھاكىم جاپپار، داۋۇت ساتتار، ئەنۋەر ئەزىز، ئابدۇراخمان ھەسەن قاتارلىق كۆزگە كۆرۈنگەن زىيالىيلىرىمىز يېتىشىپ چىققانىدى.

بۇ مەزگىلدە، يەنى ماۋارىپچىلىق ئىلى ۋادىسىدا جۇش ئۇ-

رۇپ راۋاجلىنىشقا باشلىدى. ئىلى ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسى- نىڭ قوللىشى، بىر تۈركۈم ۋەتەنپەرۋەر، مەرىپەتپەرۋەرلەرنىڭ تەشەببۇسكارلىقى بىلەن 27 نەپەر كىشىدىن تەركىپ تاپقان ئامە- ۋى خاراكتېردىكى «ئىلى مائارىپ سېكسىيەسى» (بۆلۈم ياكى تارماق مەنىسىدە) قۇرۇلدى. بۇنىڭغا نەجىپ ئەپەندى، ھە- مىت - سەئىدىلەر مەسئۇل بولدى. سولتان ئاخۇن ھاكىم، مەتيۇسۇپ ھاجى، نىزامدىن ئەپەندى، ھۇسەنبەك، نامان ئاخۇن قاتارلىقلار ھەيئەت ئەزالىرى بولدى. سېكسىيە تەركىبىدە، مەدە- نىي - مائارىپ، تەشۋىقات، مالىيە بۆلۈملىرى قۇرۇلدى. بۇلار يۇقىرىنىڭ تەستىقى بويىچە 30 باب، 250 ماددىلىق نىزامنامە بىلەن ئوقۇتۇش پروگراممىسىنى تۈزۈپ چىقىپ ۋىلايەت بويىچە ئېلان قىلدى. بۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى: يېڭى پەننىي مائاراپنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن، كەڭ خەلق ئاممىسىنى مەكتەپ قۇرۇشقا ھەركەتلەندۈرۈپ، شەھەر، ناھىيە، يېزا - قىشلاقلاردىكى ھازىر بار بولغان مەكتەپلەرنى يەنمۇ راۋاجلاندۇرۇپ ۋە يېڭىدىن قۇ- رۇپ چىقىش؛ كەچ كۇرسلار ئارقىلىق ئوقۇتقۇچىلارنى قايتا تەربىيىلەپ، باشلانغۇچ خەلق مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇش؛ خەلق ئاممىسىنى ئىختىيارىي ھالدا ئىئانە، يارەم قىلىشقا سەپەر- ۋەر قىلىپ، ئۆشرە - زاكاتلارنى يىغىپ، كىرىمنى ئاشۇرۇش؛ ھېسابات ئىشلىرىنى قاتتىق باشقۇرۇپ، مالىيە تۈزۈمىنى ئورنە- تىپ؛ ئوقۇتقۇچىلىق ئىقتىدارىغا ئىگە ياشلارنى تاللاپ قوبۇل قىلىپ، ئوقۇتقۇچى قوشۇنىنى تولۇقلاش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچە- گە ئالغانىدى.

ئوقۇتقۇچى قوبۇل قىلىش ئېلانىنى چىقارغاندىن كېيىن، 200 نەپەردىن ئارتۇق يۇقىرى ۋە ئوتتۇرا مەلۇماتلىق زىيالىيلار، ئىشتىن‌توختاپ قالغان ئوقۇتقۇچىلار، ئىدارە - جەمئىيەت كادىر- لىرى تىزىملاتتى، تەكشۈرۈپ ئىمتىھاندىن ئۆتكەنلەر قوبۇل قە- لىنىپ، ھەرقايسى جايلاردىكى مەكتەپلەرنىڭ مۇدىر، ئىلمىي مۇدىر، ئوقۇتقۇچى، يارەمچى ئوقۇتقۇچى ۋە ئىشچى - خىزمەت-

چىلىرى قىلىپ تەقسىملەندى. شۇنىڭ بىلەن، دەسلەپكى قەدەمدە ئوقۇتقۇچى يېتىشمەسلىك مەسىلىسىنى ھەل قىلدى. ئۇنىڭ ئار- قىدىنلا غۇلجا شەھەردە 3 ئايلىق «ئوقۇتقۇچىلارنى تەربىيىلەش كۇرسى» ئېچىپ، ھەر بىر مەكتەپلەردىكى ئىلمىي مۇدىردىن يۇقىرى ئوقۇتقۇچىلارنى قوبۇل قىلىپ، مەكتەپ باشقۇرۇش، مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى يولغا قويۇش، ئوقۇتۇش پروگراممىلىرىنى تۈزۈشكە يېتەكچىلىك قىلىش قاتارلىق كەس- پىي بىلىملىرىنى تولۇقلىدى.

بۇ جەريانda، ئىلى مائارىپ سىكسىيەسىنىڭ تەشەببۇسى بە- لەن غۇلجا شەھىرىدە «مىللەتلەر كۇلۇبى»، «ئۆزبېك كۇلۇبى»، «رۇس كۇلۇبى» قاتارلىق مەدەنىيەت ئورۇنلىرى قۇرۇلدى. بۇلار ئىلىدا مەدەنىي - مائارىپ ئىشلىرىنىڭ راۋاجلىنىشىغا يې- قىندىن ياردەملەشتى.

ئارالتۆپە ئۇچ كەپتەردە، 1933 - يىلى مەرىپەتپەرۋەر قانا- باي ئۆز خىراجىتى بىلەن 2 سىنىپلىق يېڭى مەكتەپ ئاچقانىدى. كېيىن شەھەردىكى يېڭى مائارىپ دولقۇنىنى كۆرۈپ، مائارىپ باشقارمىسىنىڭ قوللىشى، كەڭ چارۋىچى خەلقلەرنىڭ يارەم قىلىشى بىلەن يەنە 5 سىنىپ سالدۇرۇپ، مەكتەپ دائىرىسىنى كېڭەيتتى، دوسكا، پارتا، ئورۇندۇق ياستىپ بەردى. سىرتتىن تەكلىپ قىلغان‌ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىش ھەققىنى چارۋىچىلار ئۈس- تىگە ئالدى. ئەتراپتىكى ھەر مىللەت پەرزەنتلىرىنى قوبۇل قە- لىپ، 4 سائەتلىك ئوقۇش تۈزۈمىنى يولغا قويدى. بۇنىڭدىن ئىلھاملانغان ئارالتۆپە ئەتراپىدىكى يېزا - قىشلاقلاردا ئولتۇرۇش- لۇق رۇس ئاھالىلىرى بىرلىشىپ ئىقتىساد چىقىرىپ، خەلق باشقۇرۇشىدىكى «رۇس مەكتىپى»نى قۇرۇپ چىقتى. بۇنىڭغا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن باشلانغۇچ مەكتەپ دەرسلىكلىرىنى ئالغۇ- زۇپ، ئوغۇل - قىز ئارىلاش 1 - سىنىپتىن 3 - سىنىپقىچە ئاچتى. رۇس تىلىنى ئۆگىنىشنى خالىغان باشقا مىللەت بالىلە- رىمۇ كىرىپ ئوقۇدى. شۇنىڭ بىلەن يېڭى مەكتەپ قۇرۇش

ولقۇنى كۆتۈرۈلۈپ، ئۇچبۇلاقتا «مىس مەكتىپى»، چاقىدا «سادى مەكتىپى»، قارابۇغدادا «جۇيۇنباي مەكتىپى»، قىزىل تالدا «ئىسمىك مەكتىپى»، ئۇچ كەپتەردە «قاناباي مەكتىپى»، «ئاقبۇخان مەكتىپى»، ئاقبۇلاقتا «ساغا قاسىمبەك مەكتىپى»، ناراتىن يېزىسىدا «ئۇيغۇر مەكتىپى» بىلەن «سۇلتان غازى مەكتىپى»، «قارا ئويدا مەكتىپى»، ئۆرۈكلۈك ئارالدا «5 سىنىپلىق مەكتەپ» قاتارلىق يېڭى مەكتەپلەر قۇرۇلۇشقا باشلىدى. خۇسۇسىيلار باشقۇرۇشىدىكى دىن بىلەن پەن بىرلەشتۈرۈلگەن يېڭى مائارىپ تەرەققىياتىدىن قەدەمۇ قەدەم مۇستەقىل ئىلىم - پەن ئۇستۇنلۇكىنى ئىگىلىگەن پەننىي مائارىپ باسقۇچىغا كۆتۈرۈلدى.

1934 - يىلى «ئىلى مائارىپ سېكسىيەسى» نىڭ ھەيئەت ئەزالىرىنى ئاساس قىلغان ھالدا، «ئىلى ۋىلايەتلىك مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى» قۇرۇلدى. بۇنىڭ رەئىسلىكىگە تېيىپ ھاجى، مۇئاۋىنىغا مەتيۇسۇپ ھاجى، سۇلتان ئاخۇن تەينىلەندى. ھەيئەت ئازالىرىغا ھېكمىبەك خوجا، مۇتائالى خەلپە، ھۇسەنبەك، نامان ئاخۇن، رەھىمجان سابىرھاجى، ئايۇپبەك، ئوسمان ئاخۇن، ئەخمەتجان، غاپپار ۋەلىباي، قاسىم مىراپ، شاي ئاخۇن، قاسىمجان قەمبىرى، جالالىدىن يەھيارى، نەجىپ ئەبزى، مەرۇپ سەئىدى، شېرىپ قارى، دامۇللارازى، مەجىت مۇساباي قاتارلىق ئىناۋەتلىك پېشقەدەملەر سايلاندى. بۇنىڭ ئىچىدە مەسئۇل كاتىپلىققا قاسىمجان قەمبىرى، تەشكىلات بۆلۈمىگە مەرۇپ سەئىدى، مەدەنىي - مائارىپ بۆلۈمىگە ھاشىم گۇھەرباقى، سانائىنەپىسە بۆلۈمىگە جالالىدىن يەھيارى بەلگىلەندى.

(ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تارىخ فاكولتېتىدىن)

جاۋابكار مۇھەررىر: **ئابلىز مۇھەممەت سايرامى**

كىنونىڭ قەشقەرگە كىرىشى ۋە ئۇنىڭ ئېلان سەنئىتى

ئابباس بۇرھان

مەن ئېسىمگە كېلىپ، باشلانغۇچ مەكتەپكە كىرگەن چاغلىرىم 39 - 40 - يىللىرى ئىدى. بىز قەشقەر شەھىر ئىچىدە ئولتۇراتتۇق. دادام قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ مالىيە - سودا ئىشلىرىنى تەشكىللەشكە مەسئۇل بولۇپ ئىشلىگەنلىكى ئۈچۈن، بەزى ئىشلارنى ئاڭلاپ تۇراتتىم.

30 - يىللاردا قەشقەردە كىنو پەيدا بولدى. ئېنىقراق قىلىپ ئېيتقاندا، شېڭ شىسەي تەختكە ئولتۇرغان 1933 - يىلىدىكى «12 - ئاپرىل ۋەقەسى» دىن كېيىن پەيدا بولدى. ئۇ ۋاقىتتا شېڭ شىسەي ساختا «ئىلغار» لىق تونىغا ئورۇنۇۋېلىپ، ئاتالمىش «6 بۇيۇك سىياسەت» يۈرگۈزگەنىدى. ئۇ سىياسەتنىڭ بىرى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش بولۇپ، شۇنىڭدىن باشلاپ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئىقتىسادىي - سودا ئالاقە، مەدەنىي - مائارىپ ئالاقىسى ئورنىتىپ سودا قىلىش، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش، ئوقۇغۇچى چىقىرىشلار باشلانغانىدى.

گەرچە كىنودىن ئىبارەت بۇ مەدەنىيەت سەنئىتى 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياۋروپادا كەشپ قىلىنغان بولسىمۇ، بىزنىڭ تېخى قاراڭغۇلۇقتا تۇرغان رايونىمىزغا (قەشقەرگە) 20 - ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرى ئاندىن كىرگەنىدى. بىز شۇ يىللارنىڭ ئاخىرىدا كۆرگەن كىنولىرىمىز كۆپىنچە ئاۋازسىز كىنولار ئىدى، كېيىن ئاۋازلىقلىرىمۇ كىرىشكە باشلىدى. بۇ كىنولارنىڭ كۆپىنچىسى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن فىلىملەر بو-

لۇپ، بۇ كىنولارنى سوۋېت ـ شىنجاڭ سودا ئالاقە شىركىتى (سوۋسىن تورگ) ئەكىرىپ، قەشقەردە قۇرۇلغان كىنو تەرەققىيات شىركىتى تارقاتتى. كىنو تەرەققىيات شىركىتى قەشقەردىكى بىر نەچچە تەرەققىيپەرۋەر بايلار تەرىپىدىن قۇرۇلغان خەلق تەشكىلاتلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، بۇ شىركەت قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ قارمىقىدا ياكى شۇلار بىلەن ئالاقىدار ئىدى. چۈنكى، ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ ھەر يىلى ھەر خىل ئۆشرە ـ زاكاتلارنى، قۇربانلىق قىلغان قوي تېرىلىرى، ھەر خىل ۋەخپىلەرنى يىغىپ، ئۇنىڭدىن كىرگەن كىرىمىلەرنى ئۇيغۇرلار باشقۇرغان مەكتەپلەردە سانايىنە. پىسە ئۆمىكى تەشكىللەش چىقىملىرىغا ئىشلىتىدىغانلىقلىرىنى دادامدىن كۆپ قېتىملاپ ئاڭلايتتىم. ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسلىرىدىن تارتىپ تاكى ھەممە خادىملىرى پاك ـ دىيانەتلىك كىشىلەر بولۇپ، ئۇلارنىڭ تولىمۇ تىرىشچان، ئىشچانلىقىنى كۆرگەن ئىدىم. ئۇلار ھەر يىلى «ئابروي»، «نوموس» دېگەنلەرگە پىسەنت قىلماي، خەلق مائارىپىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش يولىدا قۇربانلىق تىرە، ئۇچەي، يۇڭلارنى يىغىپ «سوۋسىن تورگ» (سوۋېت ـ شىنجاڭ سودا ئالاقە شىركىتى) گە تاپشۇرۇپ، سوۋېتتىن ئوقۇشلۇق كىتاب، قەلەم، قەغەز، دەپتەر، كىنو فىلىملىرىنى، كىنو دېۋىكلىرىنى ۋە توك چىقىرىدىغان گېنېراتورلارنى كىرگۈزدىغانلىقىنى، ھەتتا ھېيتگاھتىكى خەلق تىياتىر كۆلۇبىنى سېلىشقا پەنەركە، قاڭالتىر قاتارلىق قۇرۇلۇش ماتېرىيالىلىرىنىمۇ كىرگۈزۈپ ئىشلەتكەنلىكىنى بىلەتتىم ۋە كۆرگەنىدىم.

كىنو تەرەققىيات شىركىتى يارباغ دەرۋازىسى تېشىدا بىر ۋاقىتلىق كۇلۇب سالغان بولۇپ، كۇلۇبنىڭ كىنو دېۋىكى قويغان ئۆيىدىن باشقا ئۆيلىرىنىڭ ئوستى دەسلەپكى ۋاقىتلاردا بورا بىلەن يېپىلغانىدى. شۇڭا بۇ كۇلۇبنى «بورا ياپقان كۇلۇب» دەپمۇ ئاتايتتى. كۇلۇب ناھايىتى ئاددىي بولۇپ، ئورۇندۇقلىرى پۈت بېكىتىلگەن ئۇزۇن شال ئىدى. كىم بۇرۇن كىرسە مۇۋاپىق

يەردە، قالغانلار ئۇدۇل كەلگەن يەردە ئولتۇراتتى.

كىنو ناھايىتى جانلىق سەنئەت بولغانلىقى ئۈچۈن، شۇ ۋاقىتتا تەسىر قىلىش كۈچى چوڭقۇر، قوزغىتىش رولى چوڭ بولغان. كىنو بىزنىڭ يۇرتىمىزغا كىرگەن ھامان، ئەدەبىيات ـ سەنئەت سۆيەر تەرەققىيپەرۋەر خەلقىمىزدە ناھايىتى چوڭ ھايا-جان قوزغىدى. بىراق ئۇ مەزگىللەردە قەشقەردە ساۋاتسىزلارنىڭ نىسبىتى خېلى چوڭ ئىدى. كىنونى قانداق ئېلان قىلىش چوڭ بىر ھۇنەر بولۇپ، كىنونى ئېلان قىلىشنىڭ ئۆزى بىر تىياتىر-دەك قىزىق كۆرۈنۈش ئىدى.

شۇ ۋاقىتلاردا قەشقەردە ساۋۇتكام دېگەن ئېگىز بويلۇق، ئاۋازى جاراڭلىق ئېلانچى بار بولۇپ، ئۇ كىشىنىڭ بالا سۈنايچى، بالا ناغرىچى، بالا دۇمباقچى، بالا ئېلان تاختىسى كۆتەرگۈچى، بالا ئورۇندۇق كۆتەرگۈچىدىن ئىبارەت بىر گۇرۇپپا ئادەمنى بار ئىدى. ساۋۇتكام ئارقىسىدىن ماڭاتتى. ئېلان تاختىسىغا ساۋۇتكام ئاۋازلىق ئېلان قىلىدىغان سۆزلەر يېزىلغانىدى. بازار دوقمۇشلىرى، كىشىلەر كۆپرەك يەرلەرگە كەلگەندە ئۇلار توختاپ، ئورۇندۇق كۆتۈرگەن بالا ساۋۇتكامغا ئورۇندۇق قويۇپ بېرەتتى. بۇ ۋاقىتتا ناغرا، دۇمباق، سۈنايلارنىڭ رەتلىك چېلىنغان ئاۋازلىرىمۇ توختايتتى. ساۋۇتكام ئورۇندۇققا چىقىپ: «بۇرادەرلەر، بۈگۈن يارباغ دەرۋازىسى تېشىدا، كىنو تەرەققىيات شىركىتىدە ئاۋازسىز كىنو قويۇلىدۇ، قويۇلىدىغان فىلىم «گىرانىشتات»، تامامەن سوقۇش. كۆرۈشنى ئىختىيار قىلغان بۇرادەرلەرنىڭ ھازىرلىنىشلىرى سورىلىدۇ. بىلەت باھاسى 5 كوي» (مىڭ كوي) دەيتتى.

ساۋۇتكامنىڭ تىزىققا تىزىلغان مارجاندەك سۆزلىرى، جاراڭلىق ئاۋازلىرى خۇددى بىر كۆرۈنۈشلىك تىياتىر ـ درامىدەك ھەر قانداق كىشىنى مەپتۇن قىلمايتتى. 1 يەردىكى ئېلان تۇگىگەندىن كېيىن، ناغرا، دۇمباق، سۈنايلار چېلىنىپ، يەنە شۇ كۆرۈنۈشتە ئىلگىرىلەيتتى، يەنە شۇنداق تەكرارلىناتتى. بەزىلەر خېلى كۆپ يەرلەرگىچە ئەگىشىپ مېڭىپ، ساۋۇتكامنىڭ

ئېلان سەنئەتىدىن ھوزۇرلىناتتى. گەرچە بۇ ئىشلارغا 50 ـ 60 يىل ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ، شۇ يىللاردىكى زامانداشلار بىر يەرگە كەلسەك، ھەممىمىز دېگۈدەك بۇ ئېلان سەنئەتچىسىنى ئەسلەپ، ئېلانلىرىدىكى ھەر بىر جۈملە سۆزلەرنى ئاساسەن ئوپمۇ ئوخشاش يادلاپ بېرەلەيمىز.

ئۇ ۋاقتىلاردا «ۋاسىلىسا» (پاقا چوكان) ناملىق چۆچەك فىلىم، «گىرانىشتات»، «تىرناست» (13 قەھرىمان)، «چاپاـيوف» قاتارلىق ئۆكتەبىر ئىنقىلابىغا ئائىت فىلىملەر، «شال سولدات»، «ئانا ژاشت رودنو» (ئۇلارنىڭ ۋەتىنى بار)، «پاپىدارىناي»، «مارىتا»، «ماشىنكا» قاتارلىق جاھان ئۇرۇشى فىلىملىرى؛ «ئالىكساندىر نوۋسكى»، «ئالىكساندىر»، «پارخامىنسكى» قاتارلىق تارىخى فىلىملەر؛ «پەرغانە قانىلى» قاتارلىق قۇرۇلۇش، ئىسلاھات تۇرمۇشىدىن ئېلىنغان فىلىملەر؛ «تاھىر ـ زۆھرە» قاتارلىق بەدىئىي فىلىملەر قويۇلاتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە، 30 ـ يىللارنىڭ ئاخىرى قويۇلغان فىلىملەر ئاۋازسىز بولۇپ، 40 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ئاندىن ئاۋازلىق كىنولار قويۇلۇشقا باشلىدى. بۇ ئەھۋال كىنو تەرەققىياتىدىكى باسقۇچ، قەدەملەرنىڭ قەشقەرگە كىنو كېلىش ئارقىلىق ئىنكاس قىلىنىشى ئىدى. ھەمدە بۇ كىنولارنى ئېلان قىلىش سەنئىتى قەدىمكى مەدەنىيەت ـ سەنئەتكە باي ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شۇ زامان، شۇ ماكان، ئاشۇ مۇھىتقا لايىقلاشتۇرۇپ لايىھىلىگەن ئىجادىي ئەسىرى ئىدى. بۇنى ئۆتمۈشنى ئەسلەپ تېخىمۇ كۆپ دوستلارغا ئورتاق بولۇشقا سۈندۈم.

(ئاپتور: شىنجاڭ پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتىدىن)
جاۋابكار مۇھەررىر: **تۇرغۇن ئۆمەر**

خوتەن تىياتىرىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە ئۇنىڭ تەرەققىياتى

ز. ئى. كازىم

بىرەر شەيئىنىڭ دۇنياغا كېلىشى، بىرەر ئاكتىپ ئاملىنىڭ ئۆسۈپ ـ يېتىلىشى ئۇچۇن بەلگىلىك تارىخىي جەريان كەتكىنىگە ئوخشاش، خوتەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى قۇرۇلغاندىن بۇيانقى 60 يىل ئىچىدىمۇ، خەلق ئارىسىدىكى سەنئەت بايلىقلىرىنى قېزىش، رەتلەش، ئومۇملاشتۇرۇش ۋە ئۇنى بەدىئىي يۇكسەكلىككە كۆتۈرۈپ، يەنە خەلق ئاممىسىغا قايتۇرۇش، ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ كۇنسېرى ئۆسۈۋاتقان مەدەنىيەت ئېھتىياجىنى تېخىمۇ ياخشى قاندۇرۇش ئۇچۇن، ئىدىيىۋىلىكى ساغلام، مىللىي ئالاھىدىلىكى يۇقىرى، ئۆزگىچە ئۇسلۇب ۋە يەرلىك پۇراقتا ئىگە مول مەزمۇنلۇق خىلمۇ خىل سەنئەت نومۇرلىرىنى ئىجاد قىلىش ئارقىلىق، ئەدەبىيات ـ سەنئەتنى خەلق ئۇچۇن، سوتسىيالىزم ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇرۇشقىمۇ ناھايىتى ئۇزۇن بىر تارىخىي جەريان كەتتى.

مەن خوتەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان بېسىپ ئۆتكەن مۇساپىسىنى تۆۋەندىكىچە بايان قىلىمەن.

قەدىمىي ناخشا ـ ئۇسسۇل ماكانى

خوتەن خەلقى ئۇزۇن يىللىق مەدەنىيەت تارىخىدا ناخشا ـ ئۇسسۇلغا ئومۇمىيۈزلۈك ھېرىسمەن بولۇشى ۋە ئۇنى تۇرمۇش زۆرۈرىيەتلىرىنىڭ مۇھىم تەركىبى قىسمىغا ئايلاندۇرۇشى، ئەدەبىي سەنئەت بايلىقىنىڭ بۈيۈك نامايانداىرىنى ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقىچە مىراس قالدۇرۇشى ۋە ئۇزۇلدۇرمەي داۋام ئەتتۈرۈشى ـ بىر ئۇلۇغ مۆجىزە.

خوتەن خەلقى قەدىمدىن ھازىرغىچە كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ ئۇزۇن يىللىق مۇساپىسى جەريانىدا ھاسىل قىلغان ئۆزگىچە مىللىي ئۆرپ ـ ئادەت، گۈزەل ئەخلاقىي ـ پەزىلەتلىرىنى ئەڭ گۈزەل ۋە كۆركەم، شۇنىڭدەك ئەڭ نەپىس ھەم نازاكەتلىك بەدىئىي يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈپ ئىپادىلەش ۋە ئۇنى تەسۋىرىي يۈكسەكلىك بىلەن ئەتىۋارلاش، تىللاردا داستان قىلىپ قەدىرلەش، ئۆتكەنكى ھالاۋەت ۋە رىيازەتلىك كۈنلەر، ھازىرقى تۇرمۇشنى ئوبرازلاشتۇرۇپ تەسۋىرلەش، گۈزەل ئەتىگە مەنسۇپ ئارزۇ ـ تىلەكلىرىنى ئىزھار قىلىشنىڭ ھەممىسىنى ناخشا ـ ئۇسسۇلغا مۇجەسسەملەشتۇرگەن. كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىگە مۇجەسسەملەشكەن تەبىئەتنىڭ قاينىاق ھاياتىدا ئۇلارنىڭ مۇڭلۇق مۇزىكا، ياڭراق ناخشا، لىرىكىلىق ئۇسسۇل ھەرىكىتى ئارقىلىق سەنئەتنى ئىپادىلەۋاتقانلىقىنى؛ ئەنە شۇ ۋەجىدىن ياش يىگىتلەرنىڭ تىنىمسىزلىكىنى، ئۇلارنىڭ بەلىرىگە چىت پوتا ياكى گۈل بېسىلغان شايى بەلۋاغنى ئوراپ، بويتاسمىلىق قەلەمتۇراچنى قىستىپ، چوكان ـ سىكىلەكلەر ئالاھىدە كەشتىلەپ بەرگەن چىمەن دوپپىلىرىنى كىيىپ، ئەمگەك سورۇنلىرى، چېلىشىش مەيدانلىرى ۋەياكى ئوغلاق تارتىشىش بەيگىسىدە

دە ماھارەت كۆرسىتىپ، كۈچ ـ قۇدرىتىنى نامايان قىلىۋاتقانلىقىنى؛ قۇرامىغا يەتكەن چوكان ـ سىكىلەكلەرمۇ يىگىتلەردىن قېلىشمىغۇدەك ھالەتتە چىرايلىق ياسىنىپ، پۇتىغا ئىسكىلاچ مەسە كىيىپ، بەلدىن ئاشىدىغان سۇمبۇل چاچلىرىنى ئۇششاق ئۆرۈپ، تۆكۈلۈپ تۇرغان قاشلىرىغا ئوسما قويۇپ، بازاقلىرىغا يارىشىملىق خېنە يېقىپ، ھاياجانلىق ئىلكىدە كۆز تاشلاپ، مەيىقىدا كۈلۈپ، قىيپاش ئىگىلىپ سالام بېرىشتەك تەبەسسۇملۇق ئوبراز يارىتىۋاتقانلىقىنى ھەيرانلىق ئىچىدە ھېس قىلىسىز.

ئۇلارنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، ھەر قانداق سورۇندا بىرەر كىشى ناخشا باشلاپ بەرسە ھەممە كىشى ئوقۇيدىغان، ئاددىي مۇزىكا ئەسۋابلىرى ئارقىلىقمۇ چوڭ ـ چوڭ مەشرەپ سورۇنلىرىنى ئۇيۇشتۇرالايدىغان، ئاقباش بوۋاي ـ مومايلاردىن تارتىپ، نارەسىدە بالىلارغىچە ئۇسسۇل ئويناىالايدىغان خۇسۇسىيەتكە ئىگە. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ تارىختا خوتەن ـ قەدىمىي ناخشا ـ ئۇسسۇل ماكانى دەپ تەرىپلىنىپ كەلگەن.

خوتەن خەلقى يىراق قەدىمقى زامانلاردىن باشلاپ ئىپتىدائىي نەرسىلەردىن چالغۇ ئەسۋابى ياساپ، كۆڭۈل تارىنى سازلاشقا كىرىشكەن. ئەنە شۇلاردىن ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغانلىرى: سىغىزدىن ياسالغان «چولاك» (پۇۋلەپ چالىدىغان بىر خىل ئىپتىدائىي چالغۇ)، قومۇشتىن ياسالغان «بالىمان» (4 تۆشۈكلۈك يەللىك مۇزىكا)، ھايۋان مۇڭگۈزىدىن ياسالغان «بوغدىغۇچ» (ھازىرقى كاناي ـ سۇنايىنىڭ ئىپتىدائىي شەكلى)، «ساپايى»، ھايۋان تىرىسىدىن ياسالغان «داپ»، «ناغرا» قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

كېيىنكى دەۋرلەرگە كەلگەندە ئۇجمە، چىلان ياغىچىدا راۋاپ، دۇتار ياساپ، ئۇنىڭغا پەردە باغلاپ ۋە مەشۇت يىپىدە تارا بېكىتىپ، ناھايىتى مۇڭلۇق ھەم جاراڭلىق چالغۇ ئەسۋابلىرىنى ياسىغاندىن تاشقىرى، نەي، سۇناي، تەمبۇر، ساتار، ھەشتار

(هازىرقى خوشتار) ، غىجەك، قالۇن... قاتارلىق ئېسىل مۇزىكا ئەسۋابلىرىنى ياساپ، ئۇدۇن (هازىرقى خوتەن) كوي - نەغمىلەرنىڭ ئاھاڭ ئاساسىنى يارىتقان.

خوتەن خەلقى مىلادى 10 - ئەسىردىن باشلاپ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، ئىسلام دىنىگە مۇناسىپ مىللىي مەدەنىيەت، قائىدە - يوسۇنلارنىڭ يېڭىچە سەنئەت شەكلىنى هاسىل قىلىشقا ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇشقا كىرىشتى. گەرچە فېئودال - موتەئەسسىپ كۇچلەر ئەمگەكچى خەلقنى نادانلىق ئاسارىتىدە قالدۇرۇش ئۈچۈن تۈرلۈك قىيىنچىلىقلارنى كەلتۈرگەن بولسىمۇ، سەنئەت سۆيەر ئەجداتلىرىمىز ئالدىنقىلىرى يىقىلسا، كېيىنكىلىرى ئىز بېسىشتەك روهنى جارى قىلدۇرۇپ، گۈزەللىككە ئىنتىلىش ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرغان.

هازىرغىچە بىزگە مەلۇم بولغانلاردىن 12 - ئەسىردىكى كۇچلۇك خان دەۋرىدە ياشىغان ئەللامە ئالاۋىدىن مۇهەممەت خوتەنى، «ئاقساراي» ناملىق كىتابنى يېزىپ خەلقئارادا شۆهرەتلىك نام چىقارغان جامالىدىن قارىقاش، مەشهۇر شائىرە، ئاتاقلىق مۇزىكانت موتىرىبە ئاخۇنباي (ئايال)، «مەختومى ئەزەم» ۋە «مەجمۇئەتۇل ئەهكام» (هۆكۈملەر يىغىندىسى) نىڭ ئاپتورى مۇهەممەت ئۇيغۇر قارىقاش، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە مۇزىكا سەنئىتىنى دەۋرى يۇكسەكلىككە كۆتۈرۈپ نامايەندە قىلغۇچى «تارىخي موسىقۇيون» نىڭ ئاپتورى موللائىسمەتۇللا بىننى موللائىسمەتۇللا، شۇنىڭدەك موللا بىلال يۇسۇپ خوتەنى، ئاشىقى سۇزۇك، نەۋبەتى... قاتارلىق ئالىم - ئۆلىما، يازغۇچى - ئەدىبلىرىمىز ۋە يېقىنقى زاماندا ئۆتكەن گۇمىدىكى ئىسمائىل هاجىم، خوتەندىكى يولدىشاخۇنلۇقۇم، هەزىنى، يۇرۇڭقاشتىكى ئەلى - مەردان هاجىم، غېرىبى، چىرادىكى ئالاۋىدىن مىرزا، ئەيسا - خەلپەم، كېرىيىدىكى زەهورى ۋە ئۆز زامانىسىدا نامسىز ئۆتكەن سان - ساناقسىز تەرەققىيپەرۋەر مۇتەۋەررلىرىمىز ئۆزلىرىنىڭ مەرىپەتپەرۋەرلىكى، خەلق سۆيەرلىكى بىلەن مەردانە ئۇتتۇرىغا چىقىپ، خەلق ئاممىسىنىڭ ئارزۇ - ئىستەكلىرى، تەلەپ - مەقسەتلىرىگە كۇچلۇك مەدەت بېرىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئىلغار پىكىرلىك پەلسەپەۋى نەزەرىيە دۇنيا قاراشلىرى بىلەن خەلق قەلبىگە ئۆچمەس مەشئەل ياققانىدى. ئۇلار خەلق ئاممىسى هىمايە قىلىدىغان مىللىي مەدەنىيەت - سەنئەتنى ئۆزلۇكسىز راۋاجلاندۇرۇشقا يول ئېچىپ بەرگەنلىكتىن، مېهنەتكەش خەلق ئاممىسى ئەۋلادتىن - ئەۋلادقىچە مىللەتنىڭ ئەڭ ئېسىل ناخشا - ئۇسسۇللىرىنى تاكامۇللاشتۇرۇش بىلەن هەر خىل نەغمە - ناۋا سورۇنلىرىنىمۇ ئۇيۇشتۇرۇپ تۇرغانىدى. مەسىلەن:

ئوغۇل توي ئىگىسى مەركە خۇشاللىقىنى ئىزهار قىلىپ ئۆتكۇزىدىغان «توي مەشرەپى» («يىگىت مەشرەپى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.)

قودىلاشقۇچى يېڭىدىن تۇغقان بولغانلىقىنى تەبرىكلەپ ئۆتكۇزىدىغان «چىللاق مەشرەپى» («قودا مەشرەپى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ).

ئاياللارنىڭ نەۋرىلىك بولغانلىقىنى مۇبارەكلەيدىغان (ئايالىلار ئېچىدە ئۆتكۇزۇلىدىغان) «جۇۋان توي مەشرەپى».

دوست - ئاغىنىلەر ئۆزئارا تۇتۇشقان تەۋپىقتە ئۇتتۇرۇپ قويغۇچى ئۆتكۇزۇپ بېرىدىغان «تەۋپىق مەشرەپى».

ئوغلاق تارتىشىشتا غەنىيمەت ئېلىنغان ئوغلاقنى تاپشۇرۇۋالغۇچى ئۆتكۇزۇپ بېرىدىغان «ئوغلاق مەشرەپى».

قارلىق تاشلىغۇچى ۋە تاشلانغۇچىلار ئارىسىدا ئۇتتۇرۇپ قويغۇچى ئۆتكۇزۇپ بېرىدىغان «قارلىق مەشرەپى».

قوغۇن - تاۋۇز پىشقاندا قوغۇنچى ئالاهىدە مېهمان چاقىرىپ ئۆتكۇزىدىغان «كۇزلەگ مەشرەپى».

هەر يىلى 3 - ئاينىڭ 22 - كۈنى، ئۇرۇق - تۇغقانلار ئارىسىدا ئۆتكۇزۇلىدىغان «نورۇز مەشرەپى».

هەر يىلى 10 ـ ئايدىكى قوناق ئاقلاش مەزگىلىدە نۆۋەت بويىچە ئۆتكۈزۈلىدىغان «كۈزلۈك يىغىم مەشرىپى».

هەر يىلى يازلىق يىغىمدىن كېيىن مەنزىرىلىك جاي ياكى مېۋىلىك باغلاردا ئۆتكۈزۈلىدىغان «سەيلە-سايامەت مەشرىپى».

بۇلاردىن باشقا، «ئىمامى ئاسىم سەيلىسى»، «كۆھىماريم سەيلىسى» ۋە ياكى ئەزىز مېھمانلارنى قارشى ئېلىش يۈزىسىدىن ئۆتكۈزۈلىدىغان «كۈتۈۋېلىش مەشرىپى»، «ئۇزۇتۇپ قويۇش مەشرىپى»... قاتارلىقلاردۇر.

ئەنە شۇ مەشرەپلەردە خۇشاللىقىنى ئىچىگە سىغدۇرالمىغان ئەر ـ ئايال، قېرى ـ ياشلارنىڭ هەممىسى يەر ـ جاهانىنى لەرزىگە سالىدىغان نەغمە ـ ناۋا ئىچىدە مۇقام توۋلاپ، ناخشا ئېيتىپ، كۆڭۈل ئارامىغا هوزۇر بەخشەندە قىلغاندىن تاشقىرى، ئەل ئىچىدىكى قىزىقچىلار ئوتتۇرىغا چىقىپ «نوغۇچ ئويۇنى»، «بوۋاي ئويۇنى»، «ئوغۇل بالا چاققان»، «ئەمەت بىلەن نەمەت»، «توكۇر باخشىم»، «چىلىم ئۈسىۋلى»، «41 يالغان»، «داستىخاندىكى هۆكۈم»... قاتارلىق كومىدىيىلىك ئويۇنلارنى كۆرسىتىپ قىزىقچىلىق قىلىش؛ چوكان ـ سىكىلەكلەرمۇ ئوتتۇرىغا چىقىپ «چاچ ئۈسىۋلى»، «چىن تەخسە ئۈسىۋلى»، «چىراغ ئۈسىۋلى»، «ئوسما قويۇش ئۈسىۋلى»... قاتارلىقلارنى ئويناپ ياشلىق باهارىنى ئۇرغۇتۇش؛ يەنە بەزى ياشانغان موماي ـ جۇۋاز-لارمۇ ئوتتۇرىغا چىقىپ «تۇغۇت ئۈسىۋلى»، «پىرە ئۈسىۋلى»، «جوۋان ئۈسىۋلى»... قاتارلىقلارنى ئويناپ، كۈلكە ساداسىنى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈش؛ شۇنىڭدەك «تاهىر ـ زۆهرە»، «يۈسۈپ ـ زىلەيخا» داستانچىلىقى بويىچە بېيىت ـ قوشاق ئوقۇش ئارقىلىق، مەشرەپ ئەهلىنى هەر تەرەپتىن رازى قىلىشنى ئىشقا ئاشۇرغان.

17 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن كېيىن، خوتەن خەلقىنىڭ مىللىي مەدەنىيەت ـ سەنئەت ئىشلىرى تارىخىي ئەهمىيەتلىك

يېڭى دەۋرگە قەدەم قويدى. ئەنە شۇ زاماندا يەكەن خانلىقىدا ئوقۇغان تالىپلار ئاتاقلىق مۇزىكا ئالىمى ئامانىسا خانىم رەتلەپ چىققان 12 مۇقامنى ئۆگىنىپ، خوتەن دىيارىدىكى هەرقايسى جايلارغا كەڭ كۆلەمدە تارقىتىشقا باشلىدى. خوتەندىكى سەنئەت خۇمارلار 12 مۇقامدىن ئىبارەت ئەڭگۈشتەرنى تەۋرۈك بىلىپ، مەنىۋى هاياتتا زور يۇكسىلىش ياساپ، خەلق ئارىسىدىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرىنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈپ، مىللىي مەدەنىيەتتە گۈللەنگەن دەۋرگە قەدەم قويدى.

ئۇزۇن يىللار مابەينىدە 12 مۇقامنى ئۇزۇلدۇرمەي داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن قارىقاش ناهىيىسىدىكى هاشىم هاجىم تەمبۇرچى، ئايىمخان هاجىم دۇتارچى، ساۋۇتخان ساتارچى، نىياز موللام تەمبۇرچى؛ خوتەن ناهىيىسىدىكى بۇلبۇل ئاخۇن ساتارچى، ئەخمەت ئاخۇن بالىمانچى؛ خوتەن شەهىرىدىكى قاراخۇنۇم ساتارچى، توختى ئاخۇن قالۇنچى، ئىمىن ئاخۇن سۇنايچى؛ لوپ ناهىيىسىدىكى هاشىم ئاخۇن باغۋەن (ساتارچى)؛ يۇرۇقتاشتىكى دادا، بالا داۋۇت ئاخۇن شاخا (تەمبۇرچى)، ساۋۇت ئاخۇن شاخا (ساتارچى)؛ چىرا ناهىيىسىدىكى سۇلايمان ئاخۇن تەمبۇرچى؛ كىرىيە ناهىيىسىدىكى مەتنىياز ئاخۇنۇم ساتارچى، تۇرسۇن ئاخۇن تەمبۇرچى، كېرەم ئاخۇن ساتارچى، خوتەن هازىرقى زامان سەنئەتكارلىرىنىڭ پېشۋاسى هاجى خانىم، ئاتاقلىق مۇزىكانت يۇسۇپ زىيا، مەشهۇر مۇقامشۇناس مەڭلەشخان، ماهىر ناخشىچى هەدىيە خانىم، بالىمان ئۇستىسى بەكرى تۇردى، مۇقام ئۇلادلىرى سايىت ئاخۇن يوغا، تۇرسۇن ئاخۇن سائەت، رېهىم ئاخۇن ئاشپەز... قاتارلىقلار ئۇزلىرىنىڭ ئۆچمەس تۆهپىسى بىلەن خوتەن خەلقى ئارىسىدا مەڭگۈ ياشىنايدۇ. ئۇلارنى تۇمەنلىگەن سەنئەت ئىشقىۋازلىرى هەر دەقىقە يادلايدۇ.

شۇنى ئالاهىدە كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، 1953 ـ يىلى سابىق يەكەن ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى قاسىمجان قەمبىرىنىڭ ئالا-

هىدە كۆڭۈل بۆلۈشى ۋە ھەيدەكچىلىك قىلىشى ئارقىسىدا، شۇ جاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى يەكەنلىك مۇقامشۇناس تۇردى ئاخۇن، چېرا ناھىيىسىدىكى سۇلايمان ئاخۇن، كېرىيە ناھىيىسىدىكى كېرەم ئاخۇن قاتارلىق 3 كىشىنى ئۇرۇمچىگە تەكلىپ قىلىپ، 12 مۇقامنى سىمغا (ئاۋاز لېنتىسىگە) ئالغاندى. ئورۇنلاشتۇرۇش دەل ۋاقتىدا، مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغىنى ئۈچۈن، ئەجدادلىرىمىز قالدۇرۇپ كەتكەن 12 مۇقامدىن ھازىرقى ئەۋلادلىرىمىز بەھۇزۇر پايدىلانماقتا.

ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ماۋجۇشى خۇەيرېنىڭ زالىدا شىنجاڭ ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ ئويۇنىنى كۆرۈپ يازغان «ۋەنشىشا» ناملىق شېئىرىدا:

«ياڭرىدى ھەر ياندا ساز، ئۇدۇنمۇ بار بۇ نەغمىدە» دېگەن تەسىرلىك بىر مىسرا بولۇپ، «ئۇدۇن» ھازىرقى خوتەندۇر.

خوتەن خەلقىنىڭ ئۆزگىچە مىللىي مەدەنىيىتى، سەنئىتى ئىشلىرى ئازادلىقتىن كېيىن تېخىمۇ گۈللەپ ـ ياشناش باسقۇچىغا كىردى. خوتەن ۋىلايەتلىك «يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكى قەدىردان جۇئېنلەي زۇڭلىنىڭ تەكلىپى بىلەن يولداش ئىسمائىل ئەھمەد يېتەكچىلىكىدە 1965 ـ يىلى 12 ـ ئايدا پايتەختىمىز ـ بېيجىڭغا بېرىپ، قەدىمىي ناخشا ـ ئۇسسۇل ماكانىنىڭ يەرلىك، ئەنئەنىۋى، مىللىي سەنئەت نومۇرلىرىنىڭ تاللانغان جەۋھەرلىرىنى كۆرسەتكەندە، ئويۇنىنى كۆرگەن دۆلەت رەھبەرلىرى خوتەن خەلقىنىڭ مىللىي سەنئىتىگە يۇقىرى باھا بەردى.

خوتەن تىياتىرىنىڭ بارلىققا كېلىشى

1938 ـ يىلى 3 ـ ئايدا، خوتەندە ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى ھەمدە تەركىبىدە سانائىنەپىسە (سەنئەت ئۆمىكى) تەشكىللىنىپ، بۇنىڭغا ھاجى خانىم[1] مەسئۇل بولدى. سانائىنەپىسە قۇرۇلغاندىن كېيىن، جىددىي تەييارلىق كۆرۈپ «ئاپرىل بايرىمى» دا ئويۇن كۆرسەتكەندىن تاشقىرى، شۇ يىلى ياز ۋە كۈزدە گۇما، كېرىيە ناھىيىلىرىگىچە بېرىپ، ھال سوراش ئويۇنى كۆرسەتكەندى.

ئۇ ۋاقىتتا ھازىرقىدەك تىياتىرخانا بولمىغانلىقتىن، ۋىلايەتلىك سانائىنەپىسە جۈرىباي دېگەن ئۆزبېكنىڭ چايخانىسى[2] ئىچىدە سەھنە ياساپ، سەھنىنىڭ ئالدىغا پەردە تارتىپ، سەھنىنىڭ ئوستىگە گازۇاي چىراغ يېقىپ، مەخسۇس بىر كىشى ئېلان قىلىپ، ئارتىسلار نومۇر تىزىمى بويىچە ئويۇن كۆرسىتىدىغان شەكىلنى پەيدا قىلغان.

جۈرىبايىنىڭ چايخانىسىدا ئىلگىرى، فاتېھون (كاناي نەغمىسى) چېلىناتتى. بەزى ۋاقىتلاردا نىياز موللام ساتار، ھېيت ئاخۇن قالۇن، ھوشۇر ئاخۇن داپ چېلىپ نەغمە قىلىپ تۇرغانلىقتىن، بۇ يەرگە كېلىپ كېتىپ تۇرىدىغانلار نىسبەتەن كۆپ بولغاچقا، سانائىنەپىسەنىڭ كونسېرت نومۇرلىرىنى كۆرىدىغانلار مۇ ناھايىتى كۆپ بولغان. كېيىن بورا كەپىدە ياسالغان بۇ چايخانىغا تاماشىبىنلار سىغىشمىغانلىقتىن، خوتەن شەھىرىدىكى ئىلغار سودا ـ سانائەتچىلەر، تەرەققىيپەرۋەر زىيالىيلار ياردەم قىلغان 2 مىڭ يۈەن (1500 چارەك بۇغداينىڭ پۇلى) ۋە ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى ئاجرىتىپ بەرگەن ماددىي نەرسىلەر بىلەن، سەھنە ئەسلىھەلىرى ۋە كىيىم ـ كېچەكلىرىنى تولۇقلاپ، بىر مەزگىل ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ چوڭ

---

① ھاجى خانىم ھەققىدە 39 ـ سانىمىزدا ئېلان قىلىنغان «ھازىرقى زامان خوتەن مائارىپىغا ئاساس سالغۇچى، خوتەن تىياتىرىنى قۇرغۇچى ۋەتەنپەرۋەر ھاجى خانىم توغرىسىدا» دېگەن ماقالىدا تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلغانلىقتىن، بۇ يەردە قايتا تونۇشتۇرۇش بەرمىدۇق.

② بۇ چايخانىنىڭ ئالدىغا 1940 ـ يىلى بىر باشلانغۇچ مەكتەپ سېلىنغان، بۇ مەكتەپ شۇندىن تارتىپ ھازىرغىچە «چايخانا مەكتەپ» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە.

قورۇسىدا سەھنە ياساپ ئويۇن قويغان. 1939 ـ يىلى سېلىنىشقا باشلىغان 1500 كىشىلىك «خوتەن خەلق كۇلۇبى» 1941 ـ يىلى ئەتىيازدا ئىشلىتىلىشكە تاپشۇرۇپ بېرىلگەندىن كېيىن، بۇ يېڭى ئورۇنغا كۆچۈپ چىقىپ ئىش باشلىغان (بۇ كۇلۇب، ھازىرقى خوڭشىك سودا مەركىزىنىڭ ئورنىغا توغرا كېلەتتى. مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا كۆيۈپ كەتكەن). «خوتەن خەلق كۇلۇبى» زامانىۋى پاسوندا، ئىنتايىن گۈزەل، كۆركەم، مىللىي پاسوندا سېلىنغانلىقى ئۈستىگە، قەرەللىك ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان كونسېرت كېچىلىكىمۇ كىشىلەرنىڭ قەلبىنى ئۇرغۇتۇش رولىنى ئوينىغانلىقى ئۈچۈن، ھەر قېتىملىق ئويۇندا، كۇلۇب تاماشىبىنلار توپى بىلەن لىق توشۇپ توراتتى. شۇ ۋاقىتتا ئويۇن كۆرۈشكە كەلگەن تاماشىبىنلاردىن ئەرلەر كۇلۇبنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئورۇندۇقتا، ئايالار 2 تەرەپتىكى ئورۇندۇقتا ئايرىلىپ ئولتۇرىدىغان رەسمىيەت بار ئىدى.

1940 ـ يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىمپورت قىلىنغان «4 تاكتىلىق» ماتور كىرگۈزۈلگەندىن كېيىن، تىياتىر سەھنىسىنىڭ چىراغلىرى ئېلېكتر لەشكەن. ماتورنى چىقىڭ كويەن ئىسمىلىك بىر مېخانىك باشقۇراتتى. ئۇ يەنە سەھنە دېكىراتورلۇقىنىمۇ قىلاتتى.

سانايىنەپىسىدە ئىشلىگەن 1 ـ ئەۋلاد ئارتىس ـ مۇزىكانتلار: ھاجى مۇھەممەت، ئابدۇرېھىم لىتىپ، تالىپ ئاخۇن، زىياۋىدىن (ئۆزبېك)، ئابدۇرۇپجان (ئۆزبېك)، قاھارجان... قاتارلىقلار ئىدى. 1939 ـ يىلىغا كەلگەندە، ھاجى خانىم سەنئەت قوشۇنىنى كېڭەيتىپ، زىياۋىدىن، ئابدۇرۇپجان، قاھارجان، روزى قارى، ئەمەت ئۆمەر، ئابلىز ھاجى قاتارلىقلارغا ناخشا، ئۇسسۇل، كومىدىيە، قوشاق ئېيتىشنى؛ ھاجى مۇھەممەت، ئابدۇرېھىم لىتىپ، يۇسۇپ زىيا ئارقىلىق نادىرخان، ھوشۇر ئەيسا، نۇسرەتلەرگە ئىسكىرىپكا ئۆگىتىشنى؛ ئابدۇقادىر روزى،

ئابلىز ماخمۇتجان (ئۆزبېك)، تۇرسۇن توختى، دىمىن ئاخۇن، ئىمىن ئاخۇن، ئوبۇل ئاخۇن، ئابدۇقادىر خوجا قاتارلىقلارغا چاك، راۋاپ، تەمبۇر، ساتار، نەي، بالىمان، سۇناي، داپ، ناغرا چېلىشنى ئۆگىتىشنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئويۇن قويۇش سۇپىتىنى تىرىشىپ ئۆستۇرگەن.

1939 ـ يىلى ئەمەت ئۆمەر بىلەن قاھارجان مۇئاۋىن ئۆمەك باشلىقى ۋە رېژىسسورلۇققا ئۆستۇرۇلدى. شۇ يىلى تۇرسۇن قادىر، ئابلىمىت روزى، ئەيسا ياسىن، ھەدىيەخان، ھاۋا ساقى، ھاۋاخان، تۇنساخان، مۇنەۋۋەرخان، سانىخان (خۇيزۇ)، ئالمىخان، ئەمبەرنىسا... قاتارلىق ياش كۆچىلەرنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن، سانايىنەپىسەنىڭ ئادەم سانى 30 نەچچىگە يەتكۈزۈلۈپ، مۇكەممەل سەنئەت قوشۇنىنى ھاسىل قىلغان.

1940 ـ يىلىدىن 1943 ـ يىلىغىچە بولغان ئارىلىق، خوتەن ۋىلايەتلىك سانايىنەپىسەنىڭ راسا روناق تاپقان مەزگىلى بولۇپ، ئۇلار سەھنىلەشتۈرگەن «چۆل ئىراق»، «يالغۇز» (بوستان)، «سىن خىراج ۋە دىل خىراج»، «جانان»، «ئىستەك»، «غەيرەتى» (قەندىل ناۋا)، «تارانچى»، «نارزۇ ئەجەم»، «پەنجىگاھ مۇقامى ۋە ئۇنىڭ مەرغۇلى»، «بايات»، «گۈلنىدار»... قاتارلىق كونسېرت نومۇرلىرى كەڭ تاماشىبىنلار تەرىپىدىن قىزغىن قارشى ئېلىنىپ تۇرغان. شۇ ۋاقىتتىكى تەلەپلەر بويىچە ھاجى خانىم ئويناپ چىققان «مۇناجات»، «جازايىل»، «تەنەۋۇر»، «مۇشكىلات»، «مىرزى دۆلەت» ۋە «ئوسمانىيە» قاتارلىق ئۇسسۇللار، ھاجى خانىم بىلەن ئەمەت ئۆمەر ئويناپ چىققان «سۇ بويىدا تۇرغان يىگىت»، «يارىيار»، «رومالىم ئۇچۇپ كەتتى» قاتارلىق لەپەرلەر ۋە ھاجى خانىم يېزىپ چىققان، ئەكسىيەتچىل ئېكسپىلاتاتورلارنىڭ رەزىل ئەپتى ـ بەشرىسىنى ئېچىپ تاشلايدىغان «ئۆگەي ئانا» ناملىق مۇزىكىلىق دراما كەڭ تاماشىبىنلار قەلبىدە چوڭقۇر ئورۇن ئېلىپ، جەمئىيەتتە كۈچلۈك تەسىر پەيدا قىل-

غان.

هاجى خانىم 1940 ـ يىلىدىن 1942 ـ يىل ئاخىرىغىچە «چىمەنگۈل»، «قانلىق داغ»، «غېرىپ ـ سەنەم» ... قاتارلىق دراملارنى مۇۋەپپەقىيەتلىك سەھنىلەشتۈرۈشكە بىۋاستە پېتەكچىلىك قىلغان.

خوتەنگە كېلىپ خىزمەت قىلغان كومپارتىيە ئەزالىرى 1942 ـ ۋە 1943 ـ يىللىرى ئايرىم ـ ئايرىم هالدا شىمالىي تەرىپىدىن ئۇرۇمچىگە چاقىرتىپ كېتىلىپ، تۇرمىگە تاشلانغاندا، هاجى خانىم، قاهارجان قاتارلىق ئۇلغار زىيالىيلار «كوممۇنىستىك ئىدىيىنى تەرغىپ قىلغۇچى»، «كوممۇنىستلارنىڭ قۇيرۇقى» دېگەن «جىنايەت» بىلەن 1942 ـ يىلى 11 ـ ئايدا قولغا ئېلىندى.

گومىنداڭ دەۋرىدىكى خوتەن سەنئەت ئۆمىكى

1943 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىلىرى، خوتەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئارتىسلىرى دەرد ـ ئەلەمنى ئىچىگە يۇتۇپ، بىر قىسمى ئۆشرە ـ زاكاتتىن، بىر قىسمى تاپقان كىرىمىنىڭ پىرسەنتىدىن مائاش ئالىدىغان بولۇپ قالغانلىقىغا، هەتتا يەنە بىر قىسمىنىڭ هەۋەسكار بولۇپ قالغانلىقىغا قارىماي، ئۆز كەسپىنى داۋاملاشتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى.

خوتەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىگە 1943 ـ يىلىدىن 1944 ـ يىلىغىچە يولداش مۇھەممەت شېرىپ ئۆمەك باشلىقى بولۇپ ئىشلىگەن بولسىمۇ، «گۈمانلىق ئۇنسۇر» دەپ قارىلىپ ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى. 1944 ـ يىلىدىن 1946 ـ يىلىغىچە يولداش ئەمەت ئۆمەر ئۆمەك باشلىقى بولۇپ ئىشلىگەندە، سەنئەت كەسپىنى ئۆزلۇكسىز راۋاجلاندۇرۇپ، خەلقنى مەدەنىيەت بىلەن ئاقارتىش يولىدا داۋاملىق تىرىشچانلىق كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن،

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۇنى: «3 ۋىلايەت ئىنقىلابى بىلەن مۇناسىۋىتى بار، خەتەرلىك ئۇنسۇر»، «جەڭگىۋار ئوغۇل ـ قىزلار»[1] ناملىق درامىنى سەھنىلەشتۈرۈپ هۆكۈمەتكە قارشى ئىسيان كۆتۈرمەكچى بولدى» دېگەن تۆھمەتنى چاپلاپ كۆپ قېتىم سوراق قىلغان. گەرچە ئۇنىڭدىن هېچقانداق يىپ ئۇچىغا ئېرىشەلمىگەن بولسىمۇ، خىزمەتتىدىن بوشىتىپ، ئانا يۇرتى قەشقەرگە سۈرگۈن قىلغان.

1946 ـ يىلىدىن 1947 ـ يىلىغىچە، يولداش سابىت باست، 1947 ـ يىلىدىن ئازادلىققا قەدەر يولداش مەمتىمىن توختى ئۆمەك باشلىقى بولۇپ ئىشلىگەندە ساھىبجامال، مەت روزى مۇسا، خەدىچە ئىمىن، هەبىبە، پاتەمخان، مۇتىرەم هوشۇر، مايمۇنەخان، خەيرىنىسا تۇرسۇن قاتارلىق ياشلار سەنئەت سېپىگە قوشۇلۇپ، «ئالماخان»، «داۋانچىنىڭ»، «سىرىلما»، «شەمىلىگە تاق ـ تاق»، «داستىخاندىكى هۆكۈم»، «41 يالغان»، «ئەمەت بىلەن نەمەت»، «قاغىلىق سەنەمى» قاتارلىق كونسېرت نومۇرلىرى ۋە «رابىيە ـ سەئىدىن»، «لەيلى ـ مەجنۇن»، «پەرهاد ـ شېرىن»، «سامساق ئاكاڭ قاينايدۇ»، «ئوينىغانىنىڭ دەردى شۇ» قاتارلىق دراملارنى سەھنىلەشتۈرگەن بولسىمۇ، ئارتىس ـ مۇزىكانتلارنىڭ جەمئىيەتتە هېچقانداق ئورنى بولمىغان. ئەكسىچە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئارتىسلار ئارىسىغا پايلاقچى كىرگۈزۈپ، ئۇلارنى ئۆزلىرىنىڭ نازارىتى ئاستىغا ئالغان. ئارتىسلارنىڭ تۇرمۇشى يىلدىن ـ يىلغا تۆۋەنلەپ، كاپالەتسىز ئورۇنغا چۈشۈپ قالغانلىقتىن، بىر قىسىم قولىدىن ئىش كېلىدىغان ئارتىسلار ئۆز كەسپىنى تاشلاپ، باشقا ئورۇنلارغا ئالمىشىپ كەتكەن.

---

① «جەڭگىۋار ئوغۇل ـ قىزلار» ناملىق مۇزىكىلىق درامىنى ل. مۇتەللىپ يازغان. ئۇنى 1944 ـ يىلى ئەمەت ئۆمەر باش بولۇپ سەھنىلەشتۈرگەنىدى.

ئازادلىقتىن كېيىنكى خوتەن سەنئەت ئۆمىكى

خوتەن خەلقى ئۇزۇندىن بېرى تەشنالىق بىلەن كۈتۈپ كەلگەن خەلقنىڭ ھەقىقىي سەنئەت قوشۇنى - خوتەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى 1950 - يىلى چوكانتال مەزگىلىدە يېڭىباشتىن رەسمىي قۇرۇلدى.

شۇ يىلى «شىنجاڭ دېموكراتىيە ئىتتىپاقى» ھەرقايسى ناھىيىلىك ئىجرائىيە كومىتېتلىرىنىڭ[1] قارمىقىدا كەسپىي سەنئەت ئۆمەكلىرى قۇرۇلغاندىن تاشقىرى، ھەرقايسى رايون[2] لاردا مۇ ئىشتىن سىرتقى سەنئەت گۇرۇپپىلىرى قۇرۇلۇپ، خەلقنىڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇلدى. ئازادلىققا ئېرىشكەن ئەمگەكچى خەلق ئاممىسى ھەر خىل سورۇنلارنى تۇزۇپ، مۇكۈلۈق مۇزىكا، ياڭراق ناخشا، يېقىملىق ئۇسسۇللىرى بىلەن بەختىيار تۇرمۇشىنى نامايەندا قىلىشقا باشلىدى.

ئادەم سانى 37 كىشىدىن تەركىب تاپقان خوتەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىگە 1950 - يىلدىن 1953 - يىلىغىچە يولداش يۈسۈپ زىيا، 1953 - يىلدىن 1955 - يىلىغىچە يولداش نەجمىدىن، ئابلىز ھاجىم ئۆمەك باشلىقى بولۇپ ئىشلىدى. ئۇلار خەلق ئاممىسى ياقتۇرۇپ كۆرىدىغان قىزغارلىق كونسېرت نومۇرلىرى بىلەن، قارىقاش ناھىيە زاۋا يېزىسىدىكى چوڭ زومىگەر ئەخمەتخان خوجانىڭ دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيىسىنى بايان قىلىدىغان «شاخلىق يېزىسىنىڭ قانلىق تارىخى» دېگەن مۇزىكىلىق درامىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك سەھنىلەشتۇرۇپ، خوتەن ۋىلايىتىنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ئاساسىي قاتلام ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشى، مۇۋاپىق سىلىق، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇ-

① ئەسلىدىكى «ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى» ئاساسىغا قۇرۇلغان ئاممىۋى تەشكىلات.

② رايون - ھازىرقى يېزا - بازار.

رۇش، يەر ئىسلاھاتى قاتارلىق ئىجتىمائىي ھەرىكەتلىرى، شۇ-نىڭدەك «ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش» چاقىرىقلىرىنىڭ غەلىبىلىك ئەملىگە ئاشۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئاكتىپ خىزمەت قىلىپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولغان.

جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1955 - يىلى خوتەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى بىلەن قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى بىرلەشتۇرۇلۇپ، «جەنۇبىي شىنجاڭ سەنئەت ئۆمىكى» قىلىپ ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن، خوتەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئاساسلىق ئادەملىرى قەشقەرگە يۆتكىلىپ كەتكەن بولسىمۇ، خوتەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىدىن خوتەن ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت ساريىي نامىدا قېپقالغان نادىر خان، مەت روزى مۇسا، ساھىبجامال قاتارلىق ئارتىسلار ۋىلايەت دەرىجىلىك ئىدارە جەمئىيەتلەردىكى بىر قىسىم ھەۋەسكارلارنى تەشكىللەپ، ئىشتىن سىرتقى سەنئەت گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، ئىجادىيەت قىلىش ۋە سەييارە ئويۇن قويۇش بىلەن شۇغۇللانغان.

1957 - يىلى خوتەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى بىلەن قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى بۇرۇنقىدەك ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، خوتەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىگە 1957 - يىلدىن 1959 - يىلىغىچە يۈسۈپ زىيا، 1959 - يىلدىن 1965 - يىلىغىچە ئابدۇقادىر ئوسمان، 1965 - يىلدىن 1979 - يىلىغىچە توختى قۇربان ئۆمەك باشلىقى بولغان.

بۇ جەريانداا، ھەجەرخان، ھەسەنجان، تەۋەككۈل قاسىم، ئۆمەرجان، رەيھانەم مەخسۇت، مەدىيەخان، زىياۋدىن قۇربان، جامال ئەيسا، كېرىموللا، مۇختەر ئىمىن، ئوبۇل ھەسەن، سۇلايمان روزى، سالامەت مەخسۇت، سودىيە مەخمۇت، گۈلنار يۈسۈپ، مۇنەۋۋەر مەتتوختى، ئىگەمبەردى مۇھەممەت، پاتىگۈل،

خاسیەت، سەیدننسا، ئابدۇۋەلی، یاسىن ئەمەت... قاتارلىق ياش كۇچلەر كەينىدىن يېتىشىپ چىقىپ، «تۇن ۋە كۇن»، «قارا يورغام»، «تەبرىك»، «ئاتۇش ئۇسسۇلى»، «قەزىل گۇل ئۇسسۇلى»، «گىلەمچى قىزلار»، «كىر يۇيۇش ئۇسسۇلى»، «دېھقانلار شادلىقى»، «لەيلىخان ئىشچان»، «ياشا ئۇلۇغ پارتىيەم»، «ماۋجۇشىغا ھەشقاللا»، «سوۋغا تەقدىم قىلىش»، «شوپۇرلار قوشىقى»، «خوتەن بەك ياخشى»، «نازىركوم»... قاتارلىق 100 دىن ئارتۇق كونسېرت نومۇرلىرىنى، «تاھىر - زۇھرە»، «غۇنچەم»، «ئانارخان» (سوۋېت ئىتتىپاقىدا يېزىلغان)، «ئانارگۇل» (خوتەننىڭ داڭلىق كلاسسىك ئەسىرى)، «ئۇجمە سايىسى»، «تامغىنى تارتۇۋلىش» قاتارلىق مۇزىكىلىق دراملارنى سەھنىلەشتۇرۇپ ۋىلايىتىمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت تارىخىدا ئۆچمەس ئىز قالدۇرغان.

شۇ نەرسىنى ئالاھىدە كۆرسىتىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىكى، خوتەن ۋىلايىتىنىڭ دائىرىسى كەڭ، بوستانلىقلارنىڭ جايلىشىشى ئىنتايىن تارقاق بولغانلىقتىن، ھەرقايسى ناھىيە ۋە يېزا - بازارلارغا بىر قېتىم بېرىپ ئايلىنىپ ئويۇن قويۇش ئۇچۇن (ئاساسىي غول لېنىيە تاش يولى ۋە ناھىيە - يېزا تاش يولىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، 2435 كىلومېتىر يول يۇرۇشكە توغرا كېلىدۇ. 80 - يىللارنىڭ ئالدىدا، خوتەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئۆزىگە قاراشلىق قاتناش قورالى بولمىغانلىقى ئۇچۇن، ۋىلايەتتىن ناھىيىلەرگە ماشىنا كىرا قىلىپ بارسىمۇ، ناھىيىلەردىن يېزا - بازار (مەيدان) لارغا پىيادە يول يۇرۇپ بېرىپ، ئويۇن قويۇشقا توغرا كېلەتتى. بۇ جەريانداا ئارتىسلار «جان دىل بىلەن خەلق ئۇچۇن خىزمەت قىلىش» روھىنى جارى قىلىپ، يۇك - تاق، ساز، پەردە، دېكىراتسىيە، چىراغ (ماتور) ۋە سەھنە كىيىملىرىنى ئېشەك ياكى تۆگە - قوتازلارغا ئارتىپ، ئۆزلىرى قوللىرىغا بىر تال تاياقنى ئېلىپ ئۇنى ھاسا قىلىپ تايىنىپ،

كۇن بويى پىيادە يول يۇرۇپ، كەچ كىرگەندە ئويۇن قويۇش مەنزىلىگە يېتىپ بارسىمۇ دەم ئالماستىن، سەھنە ياساپ، گىرىم قىلىپ ئويۇن قويۇشقا كىرىشىپ كېتەتتى. ئۇلار خوتەن ۋىلايەتلىك ھەرقايسى بوستانلىقلىرىدىكى دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ مەدەنىي ھاياتىنى جانلاندۇرۇپ، ئەدەبىيات - سەنئەتنى خەلق ئۇچۇن، سوتسىيالىزم ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇرۇشتا نەچچە 10 يىلنى مانا مۇشۇنداق 1 كۇندەك ئۆتكۇزدى. پىيادە يول يۇرۇپ پۇتلىرى قاپىرىپ كەتسىمۇ، ئاچ - توق قېلىپ، يۇز - كۆزلىرى يېرىلىپ كەتسىمۇ، كېچىلىرى ئاسمانىنى يېپىنچا، يەرنى سېلىنچا قىلىپ كېچىنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۇزسىمۇ، ھەتتا ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن ئايلاپ جەم بولالمىسىمۇ بىرەر قېتىم ۋايجانلىماي، پارتىيە - خەلق ھۆكۇمىتىنىڭ ئۇمىدىنى ئەلا نەتىجىلىرى بىلەن ئاقلىدى. شۇنداق قىلىپ ئۇلار ھەر يىلى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ تاغ - يېزىلىرىنى بىر قېتىم ئومۇميۇزلۇك ئايلىنىپ ئويۇن قويۇش ئىستىلىنى ئۇزاق مۇددەت داۋاملاشتۇردى. 1963 - يىلى بىر قېتىم كېرىيە ناھىيىسىنىڭ تەكلىماكانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان دەريا بويى كەنتىگە بېرىپ، چارۋىچىلارغا ئويۇن كۆرسىتىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋالغاندا، بۇ كەنتكە 12 كۇن پىيادە يول يۇرۇپ كىرىپ، كىرگەن كۇنلا ئويۇن كۆرسەتكەن. 1984 - يىلى 6 - ئايدا لوپ ناھىيىسىنىڭ ناۋا يېزىسىدا ئويۇن قويۇۋاتقاندا، باش رولچى سودىيە مەخمۇتنىڭ ئانىسىنىڭ ۋاپات بولغانلىقى تېلېفۇندا ئۇقتۇرۇلغان بولسىمۇ، ئويۇن بېلىتىنىڭ سېتىلىپ بولغانلىقى ۋە ئۆزىنىڭ 6 نومۇردا رول ئالىدىغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، چاندۇرماي ئويۇن كۆرسەتكەن ۋە ئويۇن ئاخىرلاشمىغىچە قايتىپ كەتمىگەن.

شەرەپلىك - نام «يېڭى قاشتېشى»نىڭ مەيدانغا چىقىشى

خوتەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى 60 - يىللاردا ئاجايىپ يېڭى نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈپ، گۈللەپ ياشناۋاتقان مەزگىللىدە، قەدىرداننىمىز جۇئېنلەي زۇڭلىنىڭ «يېڭى قاشتېشى سەنئەت ئۆمىكى» دەپ شەرەپلىك نام بېرىشىگە مۇيەسسەر بولدى. شۇندىن بۇيان، بۇ ئۆمەك مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا «يېڭى قاشتېشى سەنئەت ئۆمىكى» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە. بۇ بىر ئىپتىخارلىق تەۋەرۈك نام مۇنداق ئوتتۇرىغا چىققان.

1965 - يىلى 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئارتىسلار باگار① تۇۋىدە قالغاچتەك پەرۋاز قىلىپ، ئاساسىي ماھارەت مەشىقى ئۆتكۈزۈۋاتقاندا، شۇ مەزگىلدە خوتەن ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلەۋاتقان يولداش ئىسمائىل ئەھمەد سىرتتىن كۆلۈمسىرەپ كىرىپ: «يولداشلار! مەن سىلەر ئۈچۈن بىر خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلدىم. بۈگۈن كەچتە پارتكوم يىغىن زالىدا جۇزۇڭلىنى قارشى ئېلىش يۇزىسىدىن ئويۇن كۆرسىتىدىغان بولدۇڭلار» دېگەندە، ئارتىسلار خۇشاللىقىدىن چەكسىز ھاياجانلىق ئىلكىدە قىزغىن ئالقىش ياڭراتتى.

ئارتىسلار جىددىي ئالدىراشچىلىق ئىچىدە، ئەڭ ئېسىل، نادىر ئەسەرلەردىن نومۇر تىزىمى ئېلىپ رەپتىس قىلدى ۋە بارلىق تەييارلىقلارنى ئەستايىدىل پۈتكۈزۈپ، ئويۇن قويۇشقا كىرىشىپ كەتتى.

قەدىردان جۇزۇڭلى يولداش ۋاڭ ئېنماۋ، يولداش سەيپىدىن ئەزىزى قاتارلىق رەھبەرلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا ئويۇننى ناھايىتى قىزغىن كۆردى ۋە ھەر بىر نومۇر ئۈچۈن باش بولۇپ قىزغىن

① «باگار» - ئۇيغۇل مەشىقى قىلىدىغان تۈنقۇچ.

ئالقىش ياڭراتتى.

ئويۇن ئاخىرلاشقاندا، جۇزۇڭلى سەھنىگە چىقىپ ئارتىستلار بىلەن سەمىمىي ھالدا، بىرمۇ بىر قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ چىققاندىن كېيىن، كۈلۈپ تۇرۇپ: «نومۇرىڭلار ناھايىتى ياخشى ئىكەن، قىزغىنلىق ئىكەن. ئارتىسلار بىرگە ماھىر، كۆپكە قادىر بولۇپ يېتىشىپتۇ. يولداشلار! چارچىدىڭلار، سىلەرگە رەھمەت» دەپ ئىلھاملاندۇردى ۋە بىرلىكتە خاتىرە ئۈچۈن سۈرەتكە چۈشتى.

جۇزۇڭلى بېيجىڭگە قايتىپ بارغاندىن كېيىن، مۇئاۋىن زۇڭلى خې لۇڭغا خوتەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنى بېيجىڭغا تەكلىپ قىلىشنى ھاۋالە قىلغان.

شۇ يىلى 9 - ئايدا، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 10 يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن، خې لوڭ مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ۋەكىللەر ئۆمىكىنى باشلاپ خوتەنگە كەلگەندە، خوتەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئارتىسلىرى خۇددى جۇزۇڭلىنى كۈتۈۋالغاندەك تولۇپ تاشقان قىزغىن كەيپىياتتا ئويۇن كۆرسەتكەن.

خې لۇڭ ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ ئەزالىرى بىلەن، يەرلىك، مىللىي ئەنئەنىۋى پۇرىقى چىقىپ تۇرىدىغان، ئىدىيىۋىلىكى ساغلام، بەدىئىيلىكى كۈچلۈك، مەزمۇنى سوتسىيالىستىك تۈسكە ئىگە ناخشا ئۇسسۇل نومۇرلىرىنى كۆرگەندىن كېيىن، ئىنتايىن خۇرسەن بولغان ۋە ئويۇن ئاخىرىدا سەھنىگە چىقىپ، ئارتىسلارنى قوبۇل قىلغاندا، قىزغىن ئالقىش ساداسىرى ئىچىدە سۆز قىلىپ: « يولداشلار! نومۇرىڭلار ھەقىقەتەن ياخشى ئىكەن، سىلەر بېيجىڭگە بېرىپ، پايتەخت ئاھالىسىگە ئويۇن كۆرسىتىڭلار» دەپ يولىيورۇق بەرگەن.

جۇئېنلەي زۇڭلى ۋە مۇئاۋىن زۇڭلى خې لۇڭنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن، بۇ ئۆمەك يولداش ئىسمائىل ئەھمەدنىڭ يېتەكچىلىكىدە

ده 1965 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى بېيجىڭغا يېتىپ بېرىپ، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى باش سىياسىي بۆلۈم مېھمانخانىسىغا چۈشكەندىن كېيىن، مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى ۋە پايتەختتىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەرنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولغان.

شۇ ۋاقىتتا بېيجىڭغا بارغانلار: (ئۆمەككە يېتەكچىلىك قىلىۋاتقان يولداش ئىسمائىل ئەھمەدتىن باشقا) سالامەت مەخسۇت، رىزۋان، سودىيە مەخمۇت، گۈلنار يۈسۈپ، قەمەرنىسائىمىن، پاتىگۈل، مەلىكە، مەلىكەم، ئامىنە مۇھەممەت، خاسىيەت، چىمەنگۈل (چىخۇڭ)، گۈلنىياز تۇرسۇن، تۇرسۇنئاي، كېرىمولا، سۇلايمان روزى، تۇرۇپ ھەسەن، مۇرات مەخسۇت، ئابدۇشەلى، مۇختەر ئىمىن، ئوبۇلھەسەن ئىلى، مەتتۇرسۇن قۇربان، زاكىر شاغۇجى، زىياۋدىن قۇربان، ئابلىمىت ئەخمەت، تۇردى ئەخمەت، مەتنىياز قاتارلىق 26 نەپەر ئارتىس (رىژىسسور)، دۇخەييۇ (ئېلانچىك)، ۋاڭ چىڭبو (دىكىراتور)، چىڭ پامىن (تەرجىمان)، فولىڭ (زاپخوز) قاتارلىق 5 نەپەر خىزمەتچى، جەمئىي 31 كىشى ئىدى.

12 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى تۇنجى مەيدان ئويۇن قويۇلغاندا، ئويۇننى ھەر ساھە زاتلىرى ۋە خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئوفىتسېرلىرى بىلەن جۇزۇڭلى، دۇڭ بىۋۇ، جۇدې، چېن يى، لى شىيەنيەن، خې لۇڭ قاتارلىق دۆلەت رەھبەرلىرىمىز قىزىقىپ كۆرگەن ۋە ئويۇن ئارىلىقىدىكى دەم ئېلىشتا، دۆلەت رەھبەرلىرىمىز ئارتىسلارنى قوبۇل قىلىپ، بىرلىكتە سۈرەتكە چۈشكەن.

شۇ ۋاقىتتا پايتەخت سەھنىلىرىدە «ماۋجۇشىنىڭ سۆزى قەلبىمىزدە»، «ماۋجۇشى قىزىل قۇياش»، «يىپەكچى قىزلار»، «قىزىل قۇياش»، «گىلەمچىلىك ئۇسسۇلى»، «مال باققۇچى قىز»، «ئانار ئۈزۈش»، «قۇربان تۇلۇم ماۋجۇشىنى كۆردى»،

«بوز يەر شاتلىقى»، «ماۋجۇشىنى كۆرگۈم بار»، «باغۇەن ئاكا»، «كۈئىنلۇندا باھار»، «بايرام شاتلىقى» دىن ئىبارەت 13 نومۇر ئويىنالغان.

12 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى، خې لۇڭ جۇڭنەنخەيدە مەخسۇس زىياپەت بېرىپ كۈتۈۋالغاندىمۇ زىياپەتكە جۇزۇڭلى، جۇدې، چېن يى، لى شىيەنيەن قاتارلىق دۆلەت رەھبەرلىرىمىز ئالاھىدە قاتناشتى. خوتەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىدىكى ئارتىسلارنى بىرلىكتە قوبۇل قىلغان.

تولۇپ تاشقان قىزغىنلىق ۋە چەكسىز ھاياجان بىلەن تولغان زىياپەتتە، قەدىردان جۇزۇڭلى سۆز قىلىپ: «سىلەرنىڭ ئويىنىغان نومۇرىڭلار ـ ئىنقىلابلاشقان، جەڭگىۋارلاشقان، ئاممىۋىلاشقان نومۇرلار ئىكەن. سىلەر تېخىمۇ تىرىشىپ ئۆگىنىپ، ئەرەب دۆلەتلىرىگە چىقساڭلار، ئۇلار سىلەرنى جەزمەن قارشى ئالىدۇ» دېگەن ۋە سۆزىنىڭ ئاخىرىدا: «سىلەر، قەدىمكى قاشتېشى دىيارىدا ئۆسۈپ يېتىلدىڭلار، شۇنىڭ ئۈچۈن سىلەرنىڭ نامىڭلار بۇنىڭدىن كېيىن ‹يېڭى قاشتېشى سەنئەت ئۆمىكى› بولسۇن» دېگەنده، مەيداندىكىلەر قىزغىن ئالقىش يېڭىراتقان ۋە ئارتىسلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، ھاياجانلانغانلىقىدىن كۆزلىرىگە ئىختىيارسىز ئىسسىق ياش ئېلىپ، بۇ شەرەپلىك مۇبارەك نامغا قىزغىن تەنتەنە قىلغان.

12 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى، جۇزۇڭلى جۇڭنەنخەيدە زىياپەت ئۆتكۈزۈپ، «يېڭى قاشتېشى سەنئەت ئۆمىكى» نىڭ ئارتىسلىرىنى قوبۇل قىلغان. بۇ قېتىمقى قوبۇل قىلىشقا ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ «ئۆلەنموچور» سەنئەت ئەترىتىدىكى ئارتىسلار بىلەن جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى باش سىياسىي بۆلۈم سەنئەت ئۆمىكىدىكى بىر قىسىم ئارتىسلارمۇ قاتناشقان. جۇزۇڭلى زىياپەتتە قىزغىن سۆز قىلىپ: «‹يېڭى قاشتېشى سەنئەت ئۆمىكى› نىڭ ئادىمى ئاز، نومۇرلىرى ئىخچام، مەزمۇنى ياخشى»

دەپ ئىلھاملاندۇرغان ۋە يەنە: «سىلەر تېخىمۇ كۆپ تۇرمۇش ئۆگىنىڭلار، خەلقنىڭ ھېسسىياتىنى چۈشىنىڭلار، ئۆتمۈشنى ئۇنتۇپ قالماڭلار» دەپ يوليورۇق بەرگەن. قەدىردان جۇزۇڭلى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ ۋە ئۇسسۇلچى گۈلنار يۈسۈپنى كۆرسىتىپ: «خوتەن سەنئەت ئۆمىكىدە بىر ئارتىس بار، ئۇ مانا مۇشۇ قىزنىڭ ئاپىسى! ئۇ، ئۆزى ئىجاد قىلىپ، ئۆزى ئويناۋاتقان. يەنە ئۆزى چېلىپ، ئۆزى ناخشا ئېيتىۋاتقان، سىلەر ئەنە شۇ ئارتىستىن ئۆگىنىشىڭلار كېرەك» دېگەندە، ھەممەيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، قىزغىن ئالقىش ياڭرىتىپ، ھەجەرخانىمدىن ئۆگىنىدىغانلىقلىرىنى بىلدۈرۈشكەن.

باش سىياسىي بۆلۈم سەنئەت ئۆمىكىدىكى ئارتىسلار بىلەن «ئۆلەنموچور» سەنئەت ئەترىتىدىكى ئارتىسلار، چېگرا رايونىدىكى سەنئەت سېپىدە ئۇزۇن يىل تەر ئاققۇزۇپ خىزمەت كۆرسەتكەن ھەجەرخانىمغا چىن قەلبىدىن تەشەككۈر ئېيتىپ، 30 پارچىغا يېقىن ھۆرمەت تېلېگراممىسى ۋە تەبرىكلەش خەتلىرىنى ئەۋەتكەن. ئەنە شۇ چەكسىز مېھىر شەپقەتتىن تۇغمەس - پۈتمەس كۈچ - قۇۋۋەت ئالغان ھەجەر خانىم، ھازىرغىچە جۇزۇڭلىنى چوڭقۇر ياد ئېتىپ: «بىز بۇ ئۇلۇغ زاتنى ئەۋلادتىن - ئەۋلادقىچە مەڭگۈ ئەسلەيمىز. چۈنكى ئۇ، ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ سۆيۈملۈك ئاتىسى» دەيدۇ.

خوتەن «يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكى بېيجىڭدە تۇرغان 60 كۈن ئىچىدە، جۇزۇڭلى قاتارلىق دۆلەت رەھبەرلىرىمىزنىڭ 7 قېتىم قوبۇل قىلىنىشىغا ۋە 1966 - يىلقى يېڭى يىل ۋە باھار بايرىمىنى بىللە ئۆتكۈزۈش شەرىپىگە ئىگە بولغان. ئۇلار ئىلگىرى خوتەندىن يولغا چىققاندا، بېيجىڭدىلا ئويۇن كۆرسىتىپ قايتىپ كېلىمىز، دېگەن تەييارلىق بىلەن بارغانلىقى ئۈچۈن، قىشلىق كىيىم - كېچەكلىرىنى يېتەرلىك ئېلىۋالمىغان، بۇ ئەھۋالدىن قەدىردان جۇزۇڭلى خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ئارتىس-

لارغا غەمخورلۇق قىلىپ، ئۇلارنىڭ ھەر بىرىگە دېگىز ئارمىيە-سىنىڭ پاختىلىق پەلتۇسىدىن بىر داندىن تارقىتىپ بەرگەن.

«يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكى پايتەخت تىياتىرخانىلىرى ۋە خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق ھەر قايسى قىسىملىرىدا 30 نەچچە مەيدان ئويۇن كۆرسەتكەندىن كېيىن، تەكلىپ بويىچە تيەنجىن، شاڭخەي، گۇاڭجۇ، ۋۇخەن، چاڭشا، شىئەن ۋە يەنىمۇ قاتارلىق جايلاردىمۇ 30 نەچچە مەيدان ئويۇن كۆرسىتىپ، شۇ جايدىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە رەھبەرلىرى ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا سازاۋەر بولغان.

«يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىدىكى سەنئەتچىلەر بۇ جايلاردا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ نادىر نومۇرلىرىنى كۆرسەتكەندىن تاشقىرى، شاڭخەي خەلق ناخشىسى «ئەمگەك قوشىقى»، خۇبەي خەلق ناخشىسى «بەخت كۈيى»، گۇاڭدۇڭ خەلق ناخشىسى «جۇجياڭغا مەدھىيە» قاتارلىق خەنزۇچە ناخشىلارنىمۇ بارغان جايلاردا ئۆگىنىپ، يەنە شۇ جايدىكى ئاممىغا بىلەن يۈز كۆرۈشتۇرگەن.

«يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكى بۇ قېتىمقى شەرەپلىك سەپەرنى غەلىبىلىك ئورۇنلاپ، خوتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، قەدىردان جۇزۇڭلى ۋە خې لۇڭ ۋە باشقا دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ ئۆزلىرىدىن كۆتكەن ئۈمىدىگە ئەملىي ھەرىكىتى ئارقىلىق جاۋاب قايتۇرۇش ئۈچۈن، دەرھال 2 گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ، ۋىلايىتىمىزنىڭ ئەڭ يىراق يېزا - قىشلاقلىرىغىچە بېرىپ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ مەدەنىي تۇرمۇش ھاياتىنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن ئاكتىپ خىزمەت قىلغان.

«مەدەنىيەت ئىنقىلابى» نىڭ زىيانكەشلىكى

«يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئارتىسلىرى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دەپ ئاتالغان 10 يىللىق قالايمىقانچىلىق جەريانىدا، ئېغىر دەرىجىدە زىيانكەشلىككە ۋە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى.

دۆلەتكە بالا، خەلقە قارا كەلتۈرۈشنى مەقسەت قىلغان «4 كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ قانلىق تۆمۈر تىرنىقى هەممىدىن ئاۋۋال سەنئەتكارلارغا سانچىلدى.

خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ئازادلىقتىن كېيىنكى دېموكراتىك ئىسلاهات، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ بۈيۈك مۇۋەپپەقىيىتى ئۈچۈن جان - پىدالىق بىلەن ئىشلىگەن ۋە بۇ جەريانىدا خىزمەت كۆرسەتكەن ئارتىسلار كەينى - كەينىدىن تارتىپ چىقىرىلىپ، كۆرەش - پىپەن قىلىندى. چىرايىغا قارا سۈرۈلدى، ئۈزۈن كۆلا كەيدۈرۈلدى، بوينىغا تاختاي ئېسىلدى، كوچىلارغا ئېلىپ چىقىپ سازايى قىلىندى. 1966 - يىلىدىن 1968 - يىلىغىچە 33 ئادەمى بولغان بۇ سەنئەت ئۆمىكىدىن ئۆمەك باشلىقى ئابدۇقادىر ئوسمان، سىياسىي كومىسارى ۋىن پىڭ قاتارلىق 9 كىشى تارتىپ چىقىرىلىپ نەزەربەنت ئاستىغا ئېلىندى. ئۇلارنى خالىغانچە قاراڭغۇ ئۆيلەرگە سولىدى. مەجبۇرىي ئەمگەكلەرگە سالدى. ئادەمگەرچىلىك قېلىپىدىن چىققان هالدا ئەركىنلىكتىن مەهرۇم قىلدى. «جىن - شەيتان»، «كاپىتالىزمنى تىرىلدۈرگۈچى»، هەتتا «نەق ئەكسىلئىنقىلابچى» دەپ قارىلاپ، هەر كۈنى «مەسىلە» تاپشۇرۇشقا قىستىدى. شۇنىڭ بىلەن ئىلگىرى خوتەنگە شان - شەرەپ كەلتۈرگۈچىلەر دەپ مەدهىيىلەنگەنلەر مانا ئەمدىلىكتە «قارا جاڭگال» نىڭ بۆرىلىرى» گە ئايلىنىپ قالدى.

1970 - يىلىدىكى «يىداسەنپەن» (1گە زەربە بېرىپ، 3

كە قارشى تۇرۇش» هەرىكىتى جەريانىدا، سەنئەت ئۆمىكىگە چۈشكەن «ئىشچىلار تەشۋىقات ئەترىتى» نىڭ ئەزالىرى شتات ئىچىگە كىرگۈزۈلۈپ، ئۆمەكنىڭ ئادەم سانى 57 كىشىگە يەتكۈزۈلدى. شۇنىڭ بىلەن خوتەن خەلقىنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان، خەلق ئاممىسى تەشنالىق بىلەن ياقتۇرۇپ ئاڭلايدىغان، ئەڭ ئېسىل، ئەڭ نازاكەتلىك ناخشا - ئۇسسۇل، مۇڭلۇق مۇزىكا ۋە ئەلنەغمىنىڭ ئورنىنى قىزىل قوغدىغۇچىلار ئوبرازىنى شەكىللەندۈرىدىغان پېرسوناژلار، «دېڭىزدا پاراخوت رولچىغاتا» يىنىپ ماڭار»، «ئىسيان كۆتۈرۈش يوللۇق»... دېگەنگە ئوخشاش نومۇرلار ئىگىلىگەنتى.

ئەقىل بۇلىقىنى ئېچىپ، ئىجادىيەتنى ئىلگىرى سۈرۈش

پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى جىددىي تەدبىر قوللىنىپ، لىن بياۋ «4 كىشىلىك گۇرۇھ» نى تارمار قىلغاندىن كېيىن، «يېڭى قاشتېشى» قۇياش ئىلكىدە قايتا چاقناپ، جۇلالىق نۇر قايتۇرۇشقا باشلىدى. ئارتىسلار قايتىدىن ياپراق چىقىرىپ، يېڭىدىن چېچەكلەپ، مېۋە بېرىشكە كىرىشتى. 1978 - يىلى مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ تەكلىپى بىلەن بېيجىڭگە 2 - قېتىم بېرىپ، قەدىردان جۇزۇڭلى بەخشەندە قىلغان «يېڭى قاشتېشى» دىن ئىبارەت شەرەپلىك نامنى يېڭىباشتىن قايتا نامايان قىلدى.

1980 - يىلى 3 - ئاينىڭ 19 - كۈنى، خوتەن ۋىلايىتىنىڭ خىزمەتلىرىنى تەكشۈرۈپ كەلگەن ئاپتونوم رايونلۇق خەلق هۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى يولداش ئىسمائىل ئەهمەد، شارشىبېك سەدىق، ماموتوف، نۇرمۇهەممەت خۇدابەردى، ماموت نىياز قاتارلىق يولداشلار بىلەن «يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىنى كۆز-

دىن كەچۈرگەندە، چوڭ يىغىن ئېچىپ، «مېنىڭ 3 يىل ئىچىدە ئۆمەكنىڭ قىياپىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشىمنى» تاپىلىدى. شۇ-نىڭ بىلەن مەن ئانام ھاجى خانىمنىڭ ئىزباسارى بولۇپ ئەمەل-يەتتە 14 يىل ئىشلىدىم (1993 - يىلى يېشىم چوڭىيىپ، پېنسىيىگە چىققاندىن كېيىن، ئىز باسار ئورنىدا يېتىشتۈرگەن يولداش ياسىن ئەمەت مېنىڭ ئورنىمدا ئۆمەك باشلىقى ۋە ئۆمەك پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ شۇجىسى بولۇپ ئىشلىدى). 10 يىللىق قالايمىقانچىلىق جەريانىدا ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان «يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىدە ھەممە ئىشنى يېڭىدىن باشلاشقا توغرا كېلەتتى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ 11 - نۆۋەتلىك مەر-كىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنى ئېچىلىپ، ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشنىڭ باش لايىھىلىگۈچىسى يولداش دېڭ شياۋپىڭ تە-شەببۇس قىلغان جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش يولىغا قويۇلغاد-دىن كېيىن، 3 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ قارارى ۋە باشقا مۇناسە-ۋەتلىك ھۆججەتلەرنى ئەستايىدىل ئۆگىنىپ، تونۇشنى ئۆستۈ-رۈش ئاساسىدا، ئالدى بىلەن تەرەپپازلىقنى توغىتىپ، ئاممىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇش خىزمىتىنى ئىشلەشكە كىرىشتۇق؛ مەدەن-يەت ئىنقىلابى جەريانىدا خاتا دېلو تۇرغۇزۇلۇپ، ناھەق كۆرەش قىلىنغان ۋە ئېسىپ قويۇلغانلارنى ئازاد قىلىش بىلەن نامىنى ئەسلىگە كەلتۈردۇق؛ تەشكىلىي جەھەتتە چارە كۆرۈلۈپ، خىز-مەتتىن ھەيدەلگەن ۋە تۇرمىگە قامالغانلارنى قايتۇرۇپ كېلىپ، قايتا خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇردۇق. بۇنىڭ بىلەن ئۆمەكتىكى 78 كىشى ئۈيۇلتاشتەك ئىتتىپاقلىشىپ، بىر نىيەتتە ئالغا ئىلگىرە-لەيدىغان يېڭى ۋەزىيەت ۋە يېڭى كەيپىيات شەكىللەندى.

كىشىلەر ئارىسىدا، «سەنئەت - يۇرتنىڭ يۈزى، خەلقنىڭ كۆزى، پارتىيىنىڭ سۆزى» دېگەن سۆز بار. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز يېتەكچى ئىدىيىنى «ئەقىل بۇلىقىنى ئېچىپ، ئىختىساس ئىگە-

لىرىنى يېتىشتۇرۇش، ئىجادىيەتنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئويۇن قويۇش سۈپىتىنى دەۋر روھىغا ماسلاشتۇرۇش» قا قارىتىپ، تې-لىۋىزور ھەممە ئائىلىلەرگە كىرىۋاتقان، ھەرقايسى جايلاردا سەن-ئەت ئۆمەكلىرى قۇرۇلۇۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا، قانداق قىلىپ رىقابەت بازىرىغا كىرىشنى ئالدىنقى شەرت قىلىپ، تۆۋەندىكى ئىشلار قىلىندى.

1. خەلق ئاممىسىدىن ئۆگىنىش. خوتەن خەلقىنىڭ ناخشا - ئۇسسۇلغا ماھىرلىقىدىن ئىبارەت ئۇستۇنلۇكتىن ئۇنۇملىك پايدىلىنىپ، ئەجدادلىرىمىزنىڭ گۈزەل مىللىي مەدەنىيىتىگە ۋا-رىسلىق قىلىش بىلەن زاماناداشلىرىمىزنىڭ ئېھتىياجىغا ئۇيغۇن-لىشىشنى ۋە كېيىنكى ئەۋلادلىرىمىزنىڭ ئومىدىنى ئاقلاشنى ئىجادىيەتنىڭ بۆسۈش ئېغىزى قىلىپ، ھەر يىلى ئالتۇن كۈزدىن كېيىنكى دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ مول ھوسۇلنى تەنتەنە قى-لىپ، مىللىي مەشرەپ ئويناش مەزگىلىدە ئۇلارنىڭ ئارىسىغا ئادەم ئەۋەتىپ ئۆگىنىش چىڭ تۇتۇلغانلىقتىن، نۇرغۇن كلاس-سىك ئەدەبىيات ۋە مۇزىكا ئاھاڭلىرى يىغىۋېلىنىپ، «خوتەن سەنىمى»، «يۇرۇڭقاش بويىدىكى شادلىق»، «ئوغۇل بالا چاققان»، «سۇمبۇل چاچىم»، «قادىر مەۋلان»، «پىرە ئۇسسۇلى»، «دېھقانلار شادلىقى»... قاتارلىق 30 نەچچە نادىر ئەسەرنى ئۆز-گەرتىپ (تولۇقلاپ) ئوتتۇرىغا چىقىرىش ئىمكانىيىتى تۇغۇلدى.

2. ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىجاد قىلىش. ئۆمىكىمىزدىكى ئىجادىيەتچىلەر سەھنە سەنئىتىنىڭ خىلمۇ خىللىقى جەھەتتە چوڭقۇر ئىزدىنىپ، 1980 - يىلىدىن 1996 - يىلىغىچە بولغان ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش، تەرەققىيات جەريانىدا سەنئەت تۈزۈلمە-سىنىڭ ئۆزلۈكسىز ئىسلاھ قىلىنىشىغا ئەگىشىپ، تونۇشنى ئۆزگەرتىپ، ئىدىيىنى يېڭىلاپ، دەۋر روھىنى ئىپادىلەشتە ئالجا-يىپ يېڭى مۆجىزىلەرنى يارىتتى. سەنئەت ئىجادىيىتىدە، «ئەمە-لىيەتنى ئاساس قىلىش، تۇرمۇشتىن يۇقىرى تۇرۇش، ئاممىنى

يېتەكلەش رولىنى ئويناش» پرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇپ، تۇرلۇك مۇزىكا ئاھاڭلىرى، ھەر خىل ناخشا ـ ئۇسسۇل، لەپەر، قوشاق، كومىدىيە ۋە كۆپ ئۆزگىرىشلىك مەشرەپلەردىن «قويچى ناخشىسى»، «دەۋرانىم گۈزەل»، «ئۆگەي ئانام ئۆز ئانام»، «قاشتېشى گۈلى»، «جۇزۇڭلى قالدۇرۇپ كەتكەن بادام ئۇرۇقى مېۋە بەردى»[1]، «كۇئىنلۇن شۇڭقارلىرى»، «يېگىتلەر شادلىقى»، «شايى رومال»... قاتارلىق 630 دىن ئارتۇق نومۇر ئىجاد قىلىپ سەھنىلەشتۈرگەن ھەمدە مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسى، شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى، شىنجاڭ ۋە خوتەن تېلېۋىزىيە ئىستانسىلىرى قاتارلىق ئورۇنلارغا تەقدىم قىلىپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەنىۋى ھاياتىغا راھەت بەخشىندە قىلدى.

3. مۇتەخەسسىسلەردىن ئۆگىنىش. مەركىزىي مىللەتلەر ئىنستىتوتى، شىنجاڭ مەدەنىيەت نازارىتى قەشقەردە ئاچقان «دىرىژور ـ كومپوزىتورلار» ئۆگىنىش كۇرسى، شىنجاڭ ناخشا ـ ئۇسسۇل ئۆمىكى، شىنجاڭ ئوپېرا ئۆمىكى، شىنجاڭ مۇقام تەتقىقات ئورنى قاتارلىق جايلارغا 10 نەچچە يىلدىن بۇيان ھەر يىلى كۆپ بولغاندا 30 نەپەر، كەم بولغاندا 2 نەپەر ئارتىسنى 6 ئايلىقتىن 2 يىللىققىچە ئەۋەتىپ، مۇكەممەل كەسپىي بىلىم ئاشۇرۇش پۈرسىتىگە ئىگە قىلغاندىن تاشقىرى، خىزمەت ئورنىدىن ئايرىلمايدىغان كەسپىي ئۆگىنىش كۇرسىدىن 11 قارار ئېچىپ، بۇ كۇرسلارغا ئاپتونوم رايوندىن ھاجى راخمان، ئادىلجان، ئەمەتجان، نۇرمۇھەممەت سايىت، خەلچەم سىدىق، سەييارە

① جۇزۇڭلى 1965 ـ يىلى پاكستاندىكى زىيارىتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ خوتەنگە كەلگەندە، 1 كىلوگىرام بادام ئۇرۇقىنى قالدۇرۇپ كەتكەن. ئۇنى خوتەن شەھىرى شورباغ يېزىسى 1 ـ ئاھالە كومىتېتىدىكى دېھقانلار تېرىپ ئۆستۈرگەن. ھازىر بۇ بادام كۆچەتلىرى چوڭىيىپ، مول مېۋە بەرمەكتە. مەن بۇ ئەھۋالنى ھېكايە قىلىپ يېزىپ چىققاندىن كېيىن، رېژىسسور ئابلىز مەتقاسىم چوڭ تېپتىكى ناخشا ـ ئۇسسۇل قىلىپ ئىشلىدى. 1984 ـ ۋە 1985 ـ يىللىرى، ئاپتونوم رايونىمىز دائىرىسىدە سەھنىلەشتۈرگەندە، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ يۈكسەك باھاسىغا مۇيەسسەر بولدى.

قاتارلىق 33 نەپەر (ئادەم قېتىم) دۆلەت دەرىجىلىك ئاتاقلىق ئارتىس، كومپوزىتورلارنى تەكلىپ قىلىپ، ياش ئارتىس مۇزىكانتلار تەربىيىلىنىش پۈرسىتىگە ئىگە قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن «بۇ قەيەر، بۇ خوتەن»، «مۇلايىم چاققان»، «يۇرتىمىز گۈزەل ـ شىنجاڭ»، «يېڭى دەۋرانىم گۈزەل»، «كۆرۈپ كەتكىن بوزاقنى»، «تۆھپىكارغا مەدھىيە»، «خۇشال ياشلار»، «ئالتۇن ھالقا»، «ياشلىق كۈيى»، «ئاكا سەن قەيەردە»، «يار بولسا»، «ئۈيغۇر قىزى»، «ۋەتەن سۆيگىسى»، «ئۇلۇغ ۋەتىنىم»، «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا مەدھىيە»، «ئۇدۇن كۆيلىرى چاڭئەندە»... قاتارلىق 100 نەچچە ناخشا ـ ئۇسسۇل نومۇرلىرى ۋە ئۇنىڭ بىر يۈرۈش مۇزىكىلىرى بارلىققا كەلدى.

4. قېرىنداش سەنئەت ئۆمەكلىرىدىن ئۆگىنىش. رادىئودا ئاڭلىتىلغان، تېلېۋىزوردا كۆرسىتىلگەن باشقا سەنئەت ئۆمەكلىرى ئورۇنلىغان سەنئەت نومۇرلىرىنىڭ ئورۇنلىنىش ماھارىتىدىكى ئارتۇقچىلىقلىرىنى چوڭقۇر تەنقىد قىلىش، ئۆزئارا تەجرىبە ئالماشتۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىش، بولۇپمۇ ئۆزى بىلەن ئوخشاش نومۇر ئورۇنلاۋاتقانلارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى ئۆزلەشتۈرۈۋېلىش ئىزچىل تەشەببۇس قىلىنغانلىقتىن، ئارتىسلارنىڭ نەزەر دائىرىسى كېڭەيىپ، كەمتەر بولۇش، مەغرۇرلانماسلىق، كىچىك ئوقۇغۇچى بولۇش ئاڭلىقلىقى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

5. ئاساسىي ماھارەت مەشىقى چىڭ تۇتۇلدى. سەنئەت تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى بولغان ئاساسىي ماھارەت مەشىقىدە «1 كۈن مەشىق قىلىغىنىز قالسىڭ ئۆزۈڭگە چانىسەن، 2 كۈن مەشىق قىلىغىنىز قالسىڭ سەپداشلىرىنىڭ ئالدىدا چانىسەن، 3 كۈن مەشىق قىلىغىنىز قالسىڭ سەھنىدە چانىسەن» دېگەندىن ئىبارەت كەسپىي ئاڭلىقلىقىغا ئىلھام بېرىلىپ، «مىللىي ئۇسسۇل»، «بالىت ئۇسسۇلى»، «مىللىي مۇزىكا»، «ئېلېكترونلۇق مۇزىكا»، «ئەتىگەنلىك ئاۋاز تەڭ

شەش» نى 17 يىل ئىچىدە 6 قېتىم تەكشەپ، تولۇقلاپ، ئۆزگەرتىپ، كۈنلۈك مەشىق قىلىش چىك تۈتۈلغانلىقتىن، قايسى بىر تۈردە بولمىسۇن، يالغۇز ماھارەت كۆرسىتىدىغانلارنىڭ سانى يىلمۇ يىل يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

6. بىرگە ماھىر، كۆپكە قادىر بولۇش. «ئىجاد قىلىش بىلەن ئورۇنلاش، ناخشا - ئۇسسۇل بىلەن دراماتىچىلىقنىڭ بىر-دەكلىكى» گە ئەھمىيەت بېرىش باشتىن - ئاخىر چىك تۈتۈلغانلىقتىن، ئارتىسلار ناخشا - ئۇسسۇلدىلا يېڭى تەرەققىياتلارغا ئېرىشىپ قالماستىن، دراماتىچىلىق كەسپىدىمۇ ياخشى نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈپ، «ئانارگۈل» (ئۆزگەرتىلگەن قىسمى)، «ئانا ۋە بالا»، «ئارشىن مال ئالالان»، «پۇشايمان»، «ھەسەنكام ئاچچىق، ئامۇتى تاتلىق»... قاتارلىق مۇزىكىلىق دراملارنى مۇ-ۋەپپەقىيەتلىك سەھنىلەشتۈرۈپ، سەنئەت گۈلزارىغا يېڭى مەز-مۇن ۋە يېڭى ھۆسىن قوشتى.

7. مۇكاپات - جازا ئەمەلدە كۆرسىتىلدى. ئىدىيىۋى - ئىستېتىلدا ساغلام بولۇش، ئىجادىيەتتە كۆزگە كۆرۈنگەن بولۇش، ئورۇنلاش ماھارىتى يۇقىرى بولۇش، ئۈيۈن قويۇشقا تولۇق قاتناشقان بولۇش، تۈرلۈك ۋەزىپىلەرنى تولۇق ئورۇنلىغان ياكى ئاشۇرۇپ ئورۇنلىغان بولۇش قاتارلىق جەھەتلەردە، ھەر بىر كىشىنىڭ كۆرسەتكەن نەتىجىسىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەنلىكىگە قا-راپ، ھەر ئايدا (ياكى بىر باسقۇچلۇق - سەپەردىن كېيىن) بىر قېتىم باھالاپ، نەق پۇل بىلەن مۇكاپاتلاش تۈزۈمى يولغا قويۇل-غانلىقتىن، ئارتىسلارنىڭ تەشكىللي ئىنتىزامجانلىقى زور دەرە-جىدە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

سەنئەت تۈزۈلمە ئىسلاھاتىدىكى يۇقىرىقى 7 خىل تەدبىر - تۈزۈم ئارتىسلارنىڭ ئەقىل بۇلىقىنى ئېچىپ، ئىجادكارلىق رو-لىنى جارى قىلدۇردى، بۇنىڭ بىلەن ئۆمەكتىكى 101 كىشىدىن، ئالىي مائارىپ سەۋىيىسىگە ئىگە كىشى ئەسلىدىكى 1 نەپەردىن

10 نەپەرگە، ئوتتۇرا تېخنىكوم سەۋىيىسىگە ئىگە كىشى ئەسلىدە-كى 24 نەپەردىن 86 نەپەرگە يەتتى. مۇندىن باشقا 1 كىشى دۆلەت دەرىجىلىك ئالاھىدە ئۇنۋانغا، 3 كىشى دۆلەتنىڭ 3 - دەرىجىلىك ئۇنۋانىغا، 29 كىشى ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانغا، 26 كىشى يارداەمچى ئۇنۋانغا ئېرىشتى.

زور نەتىجە

«يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكى ئۆزىنىڭ ئەۋزەل سەنئەت شەكلى ئارقىلىق، تەشۋىقاتچىلىق رولىنى ھەقىقىي تۈردە جارى قىلدۇرۇپ، ئەقىل - پاراسەتلىك، ئەمگەكچان خوتەن خەلقىنىڭ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ۋە سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇش جەريانىدىكى ئۇلۇغۋار نەتىجىلىرى بىلەن جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇشقا بولغان ئەقىدە - ئىخلاسىنى، شەكلى مىللىي، مەزمۇنى ساغلام، يۇقىرى بەدئىيلىككە ئىگە گۈزەل - كۆركەم سەھنە ئەسەرلىرى ئارقىلىق نامايەندە قىلىپ ۋە مەدەە-يىلەپ، پارتىيىنىڭ مېھىر - شەپقىتىنى ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىغا يەتكۈزۈپ، ئۇلارنىڭ مەنىۋى مەدەنىيەت ئېڭىنى يۇقە-رى كۆتۈرۈش ئۈچۈن ئاكتىپ ھەسسە قوشۇپ كەلدى.

«يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىدىكى ئارتىسلار 50 - يىللاردىكى جەۋرى جاپاغا چىداپ ئىشلەش، قەيسەرلىك بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەش، خەلق ئاممىسى بىلەن ھەم نەپەس بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئېسىل خىسلىتى ۋە ئارزۇ - ئۇمىدلىرىنى ئىپادىلەش روھىنى ئۇزۇن مۇددەت داۋاملاشتۇرۇپ، ھەر يىلى خوتەن ۋىلايە-تىنىڭ تاغ - يېزىلىرىنى ئومۇميۈزلۈك بىر قېتىم ئايلىنىپ، دېھقان - چارۋىچىلارغا ئويۇن قويۇپ بېرىشنى ئۇزۇلدۇرمەي داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەندىن باشقا، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەرقاي-سى ۋىلايەت، ئوبلاست، شەھەر، ناھىيىلىرىدىمۇ قەرەللىك ئو-

يۇن قويۇش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ كەلمەكتە. ئۇلار 17 يىلدىن بۇيان «3 خىل كۆرسەتكۈچ» (ئويۇن قويۇش قېتىم سانى، تاماشىبىن سانى ۋە كىرىم قىلىش سانى) نى يىلمۇ يىل ئاشۇرۇپ ئورۇنلاپ، 1980 - يىلىدىن 1996 - يىلىغىچە 2633 مەيدان ئويۇن كۆرسىتىپ، 1 مىليون 921 مىڭ 109 نەپەر (ئادەم قېتىم) تاماشىبىننى كۈتۈۋېلىپ، 2 مىليون 30 مىڭ 668 يۇەن كىرىم قىلدى. ئۆمەكنىڭ گۇللەپ - ياشنىشىغا ئەگىشىپ، ئارتىسلارنىڭمۇ خىزمەت، تۇرمۇش شارائىتى ئۆز-لۈكسىز ياخشىلاندى.

يۇقىرى دەرىجىلىك مەمۇرىي، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ ھەر جەھەتتىن قوللاپ، ئەمەلىي ياردەم بېرىشى ئارقىسىدا، 1482 كۆادرات مېتىر كۆلەمدە بىر يۈرۈش زامانىۋى رەپتىسخانا، ئىش-خانا، مەجلىسخانا، ئامبار، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئولتۇراق ئۆيلىرى، بويتاقلار ياتىقى سېلىنغاندىن تاشقىرى، ھەرقايسى ئىش ئورۇنلىرى ۋە ئائىلىلىكلەرگە پار بېكىتىلدى. مىللىي ھەم زامانىۋى چالغۇ ئەسۋابلىرى تولۇقلاندى، ئىلگىرى - ئاخىر شاڭ-خەيگە 4 قېتىم ئادەم ئەۋەتىپ ۋە ئۆزىمىز قول سېلىپ ئىشلەپ، 400 قۇردىن ئارتۇق سەھنە كىيىمى تىكتۈرۈلدى. 1 قارا ماشـ-ىنا، 2 ئاپتوبۇس سېتىۋېلىندى (يۇقىرىدىن بىر كىچىك ماشىنا تولۇقلاپ بېرىلدى).

دوستلۇق ۋە ئىتتىپاقلىق

1984 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى، گەد-سۇ، سىچۈەن، يۈننەن، گۈيجۇ قاتارلىق 4 ئۆلكىدىكى مەدەنىيەت نازارەتلىرى بىلەن ئىمزالىغان كېلىشىمگە ئاساسەن، «يېڭى قاش-تېشى» سەنئەت ئۆمىكى 1985 - يىلى 4 - ئايدىن 6 - ئايغىچە، يۇقىرىقى ئۆلكىلەردە سەييارە ئويۇن قويۇپ، قېرىنداش مىللەتلەر

ئوتتۇرىسىدىكى چۈشىنىشنى، دوستلۇقنى ئىلگىرى سۈرۈش پائا-لىيىتىنى قانات يايدۇردى.

يولغا چىقىشتىن ئىلگىرى 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ باشلىقلىرى ئۇرۇمچى خەلق تىياتىرىدا نومۇرلىرى-نى كۆرۈپ بېكىتكەندىن كېيىن، 4 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى يولداش جانا-بىل، مەدەنىيەت نازارىتى سەنئەت باشقارمىسىنىڭ باشلىقى مامۇت نۇر بىلەن ئىككىمىزنى ئىشخانىسىغا چاقىرتىپ، ئۆمىكىمىزنىڭ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى سەنئەت تەشكىلاتلىرىغا ۋەكىل بولۇپ 4 ئۆلكىگە بارىدىغانلىقىمىزنى، بۇ جەريانىدا ئىچكى ئۆلكىلەردىكى قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ تەرەققىياتىنى ئۆگىنىپ، سەنئەت تەش-كىلاتلىرى بىلەن ئۆزئارا تەجرىبە ئالماشتۇرىدىغانلىقىمىزنى ئۇق-تۇردى. 4 - ئاينىڭ 8 - كۈنى يولغا چىقىش ۋاقتىمىزدا، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى يولداش ئىسما-ئىل ئەھمەد شىنجاڭ تەنتەربىيە مېھمانخانىسىغا كېلىپ، ئارتىس-لارنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن: «سىلەر، شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي سەنئىتىنى قېرىنداش مىللەت خەلقلىرىگە تو-نۇشتۇرۇش، دوستلۇق، ئىتتىپاقلىقنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ئۆ-نۈملۈك خىزمەت ئىشلەپ، ئاپتونوم رايونىمىزغا شەرەپ بىلەن قايتىپ كېلىڭلار، بۇ قېتىمقى ۋەزىپە ناھايىتى ئېغىر، سەپىرىڭ-لارغا ئاق يول تىلەيمەن» دېگەنىدى.

4 - ئاينىڭ 9 - كۈنى بىز ئولتۇرغان پويىز لەنجۇ ۋوگزا-لىغا كىرگەندە، «شىنجاڭ يېڭى قاشتېشى سەنئەت ئۆمىكىنى قارشى ئالىمىز» دېگەن پىلاكاتنى كۆتۈرۈۋالغان بىر توپ كىشى بىز بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، ئامان ئىسەنلىكىنى سوراشتى. بىز لەنجۇ شەھەرلىك ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيىغا ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، 4 - ئاينىڭ 10 - كۈنى لەنجۇ شەھىرى-دىكى گۈزەل ۋە قەدىمكى جايلارنى ئېكىسكۇرسىيە ۋە زىيارەت

قىلدۇق. 4 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى لەنجۇ شەھەرلىك مەدەنىيەت ئىدارىسى زىياپەت ئۈتكۈزۈپ قىزغىن كۈتۈۋالدى. زىياپەتتە لەنجۇ شەھەرلىك مەدەنىيەت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قىزغىن سۆز قىلىپ: «سىلەر بىزنىڭ ئەزىز مېھمىنىمىز، سىلەر جۇزۇڭلى شەرەپلىك نام بەرگەن داڭلىق ئۆمەك، ئۇزۇندىن بېرى سىلەرنىڭ ئويۇنچىلارنى كۆرۈشنى تەشنالىق بىلەن كۈتكەنىدۇق، سىلەر لەنجۇ خەلقىنىڭ يىلدا بىر قېتىم كېلىدىغان «شاپتۇل چېچىكى بايرىمى» غا ئۆزگىچە يېڭى ھۆسۈن قوشتۇڭلار» دېدى. بىز لەنجۇ شەھىرى ۋە غەربىي شىمال مىللەتلەر ئىنىستىتۇتىدا 1 ھەپتىگە يېقىن ئويۇن كۆرسەتكەندە، لەنجۇ شەھەرلىك پارتكوم، لەنجۇ شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ مەسئۇللىرى تاماشىبىنلار بىلەن بىرلىكتە ئويۇن كۆردى. گۈل سېۋىتى تەقدىم قىلدى ۋە بىرلىكتە رەسىمگە چۈشتى.

سىچۈەن ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى چېڭدۇ ئىنتايىن پاكىزە، گۈل ـ گۈلىستانلىق، كۆرۈنۈشى ھەشەمەتلىك گۈزەل شەھەر بولۇپ، خەلقى مەدەنىيەتلىك، باياشات ماكان ئىكەن. بىز بۇ شەھەرگە يېتىپ كەلگەندە، ئۆلكىلىك مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ سەمىمىي قارشى ئېلىپ، ئىلھام ۋە مەدەت بېرىشىگە مۇيەسسەر بولدۇق. بىز «چېڭدۇ شەھەرلىك خەلق تىياتىرى» دا ئويۇن قويغاندا، سىچۈەن ئۆلكىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، ئۆلكىلىك مىللىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ مۇدىرى، مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى ... قاتارلىقلار كەڭ تاماشىبىنلار بىلەن بىرلىكتە ئۇدا بىر قانچە ئاخشام ئويۇن كۆرۈش جەريانىدا، نەچچە قېتىم سەھنىگە چىقىپ، ئويۇنىنىڭ مۇڭەپپەقىيىتىنى قىزغىن تەبرىكلەش بىلەن مېھمانخانىغا كېلىپ ئارتىسلاردىن ھال سورىدى، قايتىش ۋاقتىمىزدا زىياپەت ئۈتكۈزۈپ ئۇزىتىپ قويدى.

بىز كۈنمىڭغا كەلگەندە ئادەتتىن تاشقىرى قىزغىن قارشى ئېلىنىدۇق. پويىز ۋوگزالغا كىرگەندە، 22 مىللەت ياشايدىغان

يۇننەن ئۆلكىسىدىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەرنىڭ ۋەكىللىرى بىزنى ئىنتايىن سەمىمىي كۈتۈۋالدى. چۈنكى، 1952 ـ يىلى شىنجاڭ ناخشا ـ ئۇسسۇل ئۆمىكى بۇ جايغا كېلىپ بىر قېتىم ھال سوراش ئويۇنى قويغاندىن كېيىن، 34 يىل ئىچىدە شىنجاڭ سەنئەتچىلىرىنىڭ تۇنجى قېتىم كېلىشى ئىكەن.

يىل بويى باھارەدەك ئۆتىدىغان، باغۇ ـ بوستانلىق گۈزەل شەھەر كۈنمىڭدا قويغان ئويۇنمىزنى يۇننەن ئۆلكىلىك پارتكوم، ئۆلكىلىك خەلق قۇرۇلتىيى، مەدەنىيەت نازارىتى، ئۆلكىلىك پارتكوم مىللەتلەر خىزمىتى بۆلۈمى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ مەسئۇللىرى ھەر ساھە ئاممىسى بىلەن بىرلىكتە كۆرۈپ، قىزغىن ئالقىش ياڭرىتىش بىلەن ھەر كۈنى ئويۇن ئاخىرىدا سەھنىگە چىقىپ، ئارتىسلاردىن ھال سورىدى ۋە خاتىرە ئۈچۈن بىرلىكتە رەسىمگە چۈشتى.

بىز گۈيجۇ ئۆلكىسىنىڭ قارىغايلىرى ئاسمانغا تاقىشىپ تۇرىدىغان ياپيېشىل تاغلىق شەھىرى گۈيياڭغا كەلگەندىمۇ ئاجايىپ قىزغىن قارشى ئېلىشقا مۇيەسسەر بولدۇق.

گۈيجۇ ئۆلكىلىك خەلق تىياتىرىنىڭ ئىچى ۋە سىرتىغا، رەڭگا رەڭ بايراقلار چىقىرىلغان، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇسسۇل ئويناپ تۇرغان كۆرۈنۈشى چوڭايتىپ چاپلانغان، «شىنجاڭ يېڭى قاشتېشى سەنئەت ئۆمىكىنى قىزغىن قارشى ئالىمىز»، «يېڭى قاشتېشى گۈيياڭدا نۇر چاچقۇسى»، «يېڭى قاشتېشى سەنئەت ئۆمىكى مەنۇى ھاياتىمىزغا يېڭى مەزمۇن قوشقۇسى»، «گۈيياڭدا كۆپ-رەك تۇرۇشۇڭلارنى ئۈمىد قىلىمىز»، «ياشىسۇن مىللەتلەرنىڭ بۈيۈك ئىتتىپاقلىقى» دېگەنگە ئوخشاش پلاكاتلار ئېسىلغانىدى.

بىز بۇ شەھەردە بىر ھەپتىدەك ئويۇن قويدۇق.

«يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىدىكى 33 كىشى 10 مىڭ كىلومېتىردىن ئارتۇق يول يۈرۈپ، 13 ـ ئاپرېلدىن 29 ـ مايغىچە 4 ئۆلكە مەركىزىدە 46 كۈن تۇرۇپ، 22 مەيدان ئويۇن

قويۇش جەريانداً:

1. ھەرقايسى ئۆلكە مەركىزىدە، ئۇلارنىڭ ئەزىز مېھمىنى قاتاردا كۈتۈۋېلىنىدۇق. ئۇلارنىڭ بىزنى كۈتۈۋېلىش، ئورۇنلاشتۇرۇش، زىياپەت بېرىش، سەيلە ـ ساياھەت قىلدۇرۇش، تېلېۋىزورغا ئېلىش، سوۋغا ـ سالام بۇيۇملىرىنى تەقدىم قىلىش... قاتارلىقلارغا ئىقتىسادىي جەھەتتە كۆپ چىقىم تارتقانلىقىنى ھېس قىلدۇق.

2. ئارتىسلىرىمىز ئورۇنلاپ چىققان ئۇيغۇرچە نومۇرلاردىن باشقا، خەنزۇ، قازاق، زاڭزۇ، ياپون ۋە ھىندى تىلىدىكى ناخشىلار بىلەن موڭغۇلچە، خويزۇچە، قىرغىزچە، ئۆزبېكچە ۋە تاجىكچە ئۇسسۇللار، ھەر مىللەت خەلقى ئارىسىدا چوڭقۇر ئورۇن ئېلىپ، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى قېرىنداش مىللەت خەلقلىرىنىڭ چېگرا رايوندىكى ئاز سانلىق مىللەت خەلقلىرىنى چۈشىنىش، مىللەتلەر ئارا دوستلۇق گۈللىرىنى بىرلىكتە ئېچىلدۇرۇش روھىنى ئويندى.

3. «يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىدىكى ئارتىسلار، ھەرقايسى ئۆلكىلىك، شەھەرلىك سەنئەت ئۆمەكلىرى ۋە سەنئەت ئىنىستىتۇتلىرى بىلەن ئۆزئارا ئۆگىنىش، تەجرىبە ئالماشتۇرۇش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، ئۇلارغا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ «داپ ئۇسسۇلى» ۋە ئۇيغۇر ئۇسسۇل ھەرىكىتىنىڭ 5 خىل تۈرى، شۇنىڭدەك خەلق ناخشىلىرىدىن 2 نى ئۆگىتىپ قويغاندىن تاشقىرى، ئۇلاردىن مىياۋزۇ خەلقىنىڭ «گوفىڭ» ئۇسسۇلى، ئەينىزۇ خەلقىنىڭ «خۇشال قوڭغۇراق» ئۇسسۇلى، دەيزۇ خەلقىنىڭ «سۇ» ئۇسسۇلى، خانزۇ خەلقىنىڭ «تيەلولو» زاڭزۇ، خەلقىنىڭ «يى شاۋلو» نامىلىق ناخشىسىنى ئۆگىنىپ، شۇ جايدىكى تاماشىبىنلارغا كۆرسەتتى.

4. يۇنناڭ ئۆلكىلىك ناخشا ـ ئۇسسۇل ئۆمىكى «يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىگە بەي زۇ خەلقىنىڭ يەرلىك مىللىي

مۇزىكا ئەسۋابى «خولوسى»نى تەقدىم قىلغاندا، «يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكى ئۆلارغا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ «بالىمان» دىن 1نى تەقدىم قىلدى، مۇندىن باشقا ھەرقايسى ئۆلكە مەركەزلىرىگە بارغاندا، «يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىدىكى ئارتىسلار، مېھمانخانا ۋە تاماقخانىلارنىڭ ئىشلىرىغا خالىسانە ياردەملەشكەنلىكتىن، ئۇلار ئارتىسلارنىڭ بۇ خىل روھىدىن چوڭقۇر تەسىرلەندى.

5. مەملىكىتىمىزنىڭ غەربىي جەنۇب رايونلىرىدا قىزغىن قارشى ئېلىنىۋاتقان «يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدا، شۇ جايلاردىكى نەشرىيات ـ ئاخبارات ئورۇنلىرى ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردى.

ئۆمىكىمىزدىكى ئارتىسلار 6 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى غەلىبە بىلەن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەندە، مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىر ۋە مۇئاۋىن نازىرلىرى دوكلاتچىزنى ئاڭلاپ ۋە نەق مەيداندىن خاتىرىلەنگەن سىن ئالغۇ فىلىمىنى كۆرگەندىن كېيىن ئىنتايىن خۇشال بولۇشقان ھالدا: «سىلەر ئاپتونوم رايونىمىز ئۈچۈن شان ـ شارەپ كەلتۈردىڭلار» دەپ ئىلھاملاندۇردى.

«يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىدىكى ئارتىسلار يەنە خەلقئارا سەھنىلەردىمۇ مۇۋەپپەقىيەتلىك ئويۇن كۆرسىتىپ، ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزگە شان ـ شەرەپ كەلتۈردى.

ياش ئۇسسۇلچى خانقىز 1981 ـ يىلى شىنجاڭ ناخشا ـ ئۇسسۇل ئۆمىكى بىلەن بىرلىكتە تۈركىيە قاتارلىق 6 دۆلەتكە چىقىپ، ئويۇن كۆرسەتتى.

جۇڭگو ـ پاكىستان دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن، ئاتاقلىق لەپەرچى سودىيە مەخمۇت 1986 ـ يىلى شىنجاڭ ناخشا ـ ئۇسسۇل ئۆمىكى بىلەن بىرلىكتە پاكىستانغا چىقىپ ئويۇن كۆرسەتتى.

ياش ناخشىچى مۇنەۋۋەر مەتتوختى شىنجاڭ ناخشا ـ ئۇسـ

سۇل ئۆمىكى بىلەن بىرلىكتە 1989 - يىلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئالما - ئاتا شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا «ئالاتاۇن ئالما» سەنئەت كۆرىكىگە قاتنىشىپ، ياخشى باھاغا ئېرىشتى.

«يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىدىن بالىمان چېلىش ماھىرى بەكرى تۇردى باشچىلىقىدىكى 8 كىشى شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى بىلەن بىرلىكتە 1989 - يىلى ياپونىيىنىڭ توكيو شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن سەنئەت كۆرىكىگە قاتنىشىپ ياخشى نەتىجىگە ئېرىشىش بىلەن يەنە ياپونىيىنىڭ 25 شەھىرىدە دوستلۇق ئويۇنى كۆرسەتتى.

1990 - يىلى دۆلەت مىللىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، ياش ئۇسسۇل ماھىرى گۈلنار يۈسۈپ باشچىلىقىدىكى 12 كىشى «جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئۆمىكى» نامىدا، ياپونىيە ھۆكۈمىتىنىڭ تەكلىپى بويىچە، «خامادا شەھىرى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 50 يىللىقى ۋە خامادا پورتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 90 يىللىقى»نى تەبرىكلەپ، ئويۇن قويۇش پائالىيىتىنى ئېلىپ بارىدى ۋە ياپونىيىنىڭ 5 چوڭ شەھىرىدە ئويۇن كۆرسەتتى.

1991 - يىلى ئۆمىكىمىزدىن 32 كىشى قازاقىستانىنىڭ ئالما - ئاتا شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا «قىزىل ئالما» سەنئەت كۆرىكىگە قاتنىشىپ، خەلقئارا دوستلارنىڭ يۇكسەك دەرىجىدە يۇقىرى باھا بېرىشىگە ئېرىشتى.

1992 - يىلى دۆلەت مىللىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن، «يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكى پايتەختكە 3 قېتىم بېرىپ ئويۇن كۆرسەتتى.

«يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىنىڭ خوتەندىن ئاپتونوم رايونىمىزغا، ئاپتونوم رايوندىن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا، جۈملىدىن خەلقئاراغا يۇزلىنىشى ۋە يىلمۇ يىل يۇقىرى

ئۆرلەپ، يېڭىدىن - يېڭى نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈشى، مەملىكىتىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ، جۈملىدىن، خوتەن خەلقىنىڭ شان - شەرىپى.

شان - شەرەپ خەلققە مەنسۇپ

1980 - يىلى سۇلايمان روزى بىلەن سودىيە مەخمۇت ئورۇنلىغان «ئەمگەك ۋە مۇھەببەت» مەملىكەتلىك 1 - نۆۋەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر سەنئەت كۆرىكىدە دۆلەت مىللىي ئىشلار كومىتېتى ۋە مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

1981 - يىلى گۈلنار يۈسۈپ بىلەن قەمەرنىسا ئورۇنلىغان ئۇسسۇل «پىلىچى قىزلار» ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن 1 - نۆۋەتلىك سەنئەت كۆرىكىدە 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

1984 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن 2 - نۆۋەتلىك سەنئەت كۆرىكىدە كوللېكتىپ 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

1985 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن 3 - نۆۋەتلىك سەنئەت كۆرىكىدە «شىرىنجان» دېگەن لەپەر 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، «مۇبارەك» دېگەن ناخشا 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، «ئۆگەي ئانام ئۆز ئانام» بىلەن «گۈللىنىۋاتقان خوتەن» 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

1986 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن «تىياشان ئاۋازى» سەنئەت كۆرىكىدە «دەۋرانىم گۈزەل» 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، «ئۇنتۇلمايدۇ تۆھپىكار» بىلەن «يۇرتۇم مەنزىرىسى» 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

1987 - يىلى 1 - نۆۋەتلىك جۇڭگو سەنئەت بايرىمى «تەڭ-

رى تاغدا كۇز» سەنئەت فېستىۋالىدا كوللېكتىپ 1 ـ دەرىجىلىك «ئالتۇن لوڭقا» مۇكاپاتىغا، «بۇ قەيەر، بۇ خوتەن» قاتارلىق 4 نومۇر «مۇنەۋۋەر» ئورۇنلاش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

1989 ـ يىلى ئۆتكۈزۈلگەن 2 ـ نۆۋەتلىك جۇڭگو سەنئەت بايرىمى «تەڭرىتاغدا كۇز» سەنئەت فېستىۋالىدا كوللېكتىپ 1 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، «چاڭئەندىكى ئۈدۈن بەزمىسى»، «يۇ-رۇڭقاش بويىدىكى شاتلىق» قاتارلىق 8 نومۇر «مۇنەۋۋەر» ئو-رۇنلاش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

1989 ـ يىلى «يىپەك يۇرتىدا نورۇز» بەدىئىي فىلىمنى ئىشلەپ، دۆلەت مىللىي ئىشلار كومىتېتى، مەدەنىيەت مىنىس-تىرلىكى، رادىئو ـ تېلېۋىزىيە مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن «قاش-تېشى ئات» مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

1993 ـ يىلى سۇلايمان روزى بىلەن سودىيە مەخمۇت ئو-رۇنلىغان لەپەر «ئاشپەزخان بىلەن زەگەرجان» مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر سەنئەت كۆرىكىدە 1 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

1995 ـ يىلى مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى بىلەن مەملىكەت-لىك مۇزىكا تەتقىقات جەمئىيىتى بىرلىكتە ئۇيۇشتۇرغان ئاز سانلىق مىللەتلەر سەنئەت كۆرىكىدە، «باغۋەن ناخشىسى» پەۋ-قۇلئاددە ئالاھىدە ئورۇنلاش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

«يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكى خوتەن ۋىلايەتلىك پارت-كوم، خوتەن ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە تەرىپىدىن 1988 ـ ۋە 1989 ـ يىللىرى «مىللەتلەر ئتتېپاقلىقىدىكى ئىلغار ئو-رۇن» بولۇپ تەقدىرلەندى، 1994 ـ يىلىدىن 1996 ـ يىلىغىچە داۋاملىق 3 يىل «ئىلغار كوللېكتىپ» بولۇپ باھالىنىپ، مۇكا-پاتلىنىپ كەلمەكتە.

«يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكى يەنە ئاپتونوم رايونىمىز-نىڭ ئومۇمىي ئېھتىياجىنى نەزەردە تۇتۇپ، مۇشۇ بىرنەچچە يىل

ئىچىدە رىزۋان، ئابلىز مەمەتقاسىم، باھارگۇل ئىمىن، مەتروزى تۇرسۇن، بۇخەلچەم، ئايتۇنە، ھاۋانىسا، نەببجان، جۇرئەت، پەردە قاتارلىق 10 نەپەر ئارتىسنى «شىنجاڭ ناخشا ـ ئۇسسۇل ئۆمىكى»، «شىنجاڭ مۇقام ئۆمىكى»، «شىنجاڭ ھەربىي رايون سەنئەت ئۆمىكى»، «شىنجاڭ سېرىك ئۆمىكى» قاتارلىق يۇقىرى دەرىجىلىك سەنئەت ئۆمەكلىرىگە يۆتكەپ بەردى.

«يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئىسلاھات داۋامىدا قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىنىڭ شان ـ شەرىپى ئەلۋەتتە خەلققە مەنسۇپ.

خەلق ئاممىسىنىڭ رەھمەت ساداسى

خەلق تۆھپىكارنى قەدىرلەيدۇ. خەلقنىڭ باھاسى ـ ئادىل تارازا.

نەچچە يىلنى بىر كۈندەك ئۆتكۈزۈپ، جان پىدالىق بىلەن ئىشلىگەنلەرنى خەلق ئاممىسى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمايدۇ. بەلكى ئېغىزدىن چۈشۈرمەي دائىم ماختايدۇ. ھۆرمەتلەيدۇ.

مۇشۇ 17 يىل ئىچىدە، شىنجاڭ گېزىتى «تېخىمۇ چاقناۋات-قان يېڭى قاشتېشى»، شىنجاڭ نېفىت گېزىتى «زەپمۇ ئۇز ئىكەن قاشتېشىنىڭ زەرۇ جۇلاسى، نۇر ئىلكىدە شاتلاندى جۇڭغا-رىيە ۋادىسى»، ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى «يېڭى قاشتېشىنىڭ يېڭى ناۋاسى»، ئىلى گېزىتى «مەرھابا يېڭى قاشتېشى سەنئىتى، ئۇرغىدى ئالمازار يۇرتىنىڭ ھۆرمىتى»، «تاغ ـ دەريا بېسىپ كەپسەن ئىلغا ئىلىچىدىن، سەن ئويىنغان ھەر ئويۇن چىقماس كۆڭۈللەر قېتىدىن»، قەشقەر گېزىتى «سەنئەت بېغىدىكى غۇنچە-لارغا باركاللا»، خوتەن گېزىتى «سايرا بولبۇللار، شاتلىنىپ سايرا، ۋەتەن گۈلزارىدا زوقلىنىپ يايرا»، «كۆئىنلۇن ئېتىكىدە چاقنىغان يېڭى قاشتېشى»... دېگەن سەرلەۋھەدىكى ماقالىلەرنى

ئېلان قىلدى.

مۇندىن باشقا، قازاقىستان، ياپونىيە، تۈركىيە، ماراكەش، پاكىستاندا چىقىدىغان گېزىتلەر كۆپلىگەن ماقالە ۋە سۈرەتلىك خەۋەرلەرنى ئېلان قىلغان.

يەنە مۇشۇ 17 يىل ئىچىدە، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ھەر ساھە ئاممىسى ۋە ھەرقايسى ئورۇنلار «يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىگە 60 تىن ئارتۇق لەۋھە، تەقدىرنامە، 200 پارچىدىن ئارتۇق مىننەتدارلىق خېتى ئەۋەتتى.

ھازىر «يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىدىكى ئارتىسلار تىرىشىپ ئۆگىنىش، جاپالىق ئىشلەش روھىنى تېخىمۇ جارى قىلدۇرۇپ، 1997 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ئۇرۇمچىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان 3 ـ نۆۋەتلىك جۇڭگو سەنئەت بايرىمى، «تەڭرى تاغدا كۈز» سەنئەت فېستىۋالىغا سوۋغا تەقدىم قىلىش ئۈچۈن، خوتەنىڭ يەرلىك، مىللىي ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن ئىشلەنگەن «دېھقان روھى» ناملىق چوڭ تېپتىكى ئۇسسۇللۇق مەشرەپنى ئەستايىدىل رەپىتىس قىلماقتا.

«يېڭى قاشتېشى» جاسارەت بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەپ، يېقىنلاپ كېلىۋاتقان 21 ـ ئەسىرگە مۇۋاپىق قەدەم تاشلىغۇسى ۋە تېخىمۇ جۇلالىق نۇر قايتۇرغۇسى!

(ئاپتور: خوتەن «يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىدىن)
جاۋابكار مۇھەررىر: **تۇرغۇن ئۆمەر**

ناتىقنىڭ جاۋابى

(ئەسلىمە)

مۇھەممەت رەھىم

قاچان ۋە قەيەردە بولسۇن گېزىت، ژۇرنال مۇخبىرلىرىنى كۆرسەم، قېرىق نەچچە يىلنىڭ ئالدىدىكى بىر يىغىن يادىمغا كېلىدۇ ـ دە، ئۇنتۇلماس بىر ئىنسانىنىڭ يارقىن سىماسى كۆز ئالدىمدا نامايان بولىدۇ.

1948 ـ يىلى 3 ئۆلايەتتە «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» تەسىس قىلىندى. بۇ ئاممىۋى جەمئىيەت ئادەتتە قىسقارتىلىپ «ئىتتىپاق» دەپ ئاتىلاتتى. شۇ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى بۇ «ئىتتىپاق» غۇلجا شەھىرىدىكى مەتبۇئات ۋە تەشۋىقات ساھەسىدىكىلەرنىڭ ئىشتىراكى بىلەن 1 يىغىن چاقىردى. بۇ يىغىنغا «ئىتتىپاق» رەئىسى، سۆيۈملۈك رەھبىرىمىز ئەخمەتجان قاسىمى رىياسەتچىلىك قىلدى. ئۇ، بۇ يىغىننىڭ مەقسىتىنى سۆزلەپ، يېقىندا ئاممىباب ۋە ئۇنۇمۇرسال بىر ژۇرنال نەشر قىلىنىدىغانلىقىنى، بۇ ژۇرنالنىڭ ئىسمى «ئىتتىپاق» بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ ئۆتكەندىن كېيىن، ژۇرنالنىڭ تېماتىك دائىرىسى، سۈپىتى ۋە ھەجمى ئۈستىدە توختالدى: «بۇ ژۇرنىلىمىزغا سىياسىي، ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەرنى قوبۇل قىلغاندىن باشقا، تۇرلۇك ساھە ۋە تۇرلۇك مەزمۇندىكى يېڭى ـ يېڭى خەۋەرلەرگىمۇ ئورۇن بېرىلىدۇ» دېدى.

شۇنىڭدىن كېيىن قىزغىن مۇزاكىرە باشلىنىپ كەتتى.

ژۇرنال خىزمىتىگە دائىر پىكىر، تەكلىپ ۋە سوئاللارنىڭ ھېچ-قايسىسى جاۋابسىز قالمىدى. كىمدۇر بىرىنىڭ سوئالى مەزمۇن جەھەتتىن تەكرار بولۇپ قېلىۋىدى، ئەخمەتجان قاسىمى ئۇنىڭغا:

— يۈسۈپ قازىغا[1] بەرگەن جاۋابىمنى ئىككىڭلار تەڭ بۆلۈشۈۋېلىڭلار، — دېدى.

— بۆلۈپ بەرمىسە قانداق قىلىمەن؟ — دېدى ھېلىقى كىشى گەپدانلىق قىلىپ.

— قازى دېگەن ئادىل بولىدۇ، — دەپ قىسقىلا جاۋاب بەردى.

بىر مۇخبىرنىڭ مۇنۇ سوئالى ۋە ئۇنىڭغا بېرىلگەن جاۋاب زادى ئېسىمدىن چىقمايدۇ:

— بەزى ئىدارە، جەمئىيەتلەر يېغىن ئاچسا، ئىشكىنى مەھكەم تاقىۋالىدۇ، ھەتتا بىزنىمۇ كىرگۈزمەيدۇ، شۇ سەۋەبتىن بىز مۇنداق يېغىنلار توغرىسىدا خەۋەر يازالمايدىكەنمىز، بۇنى قانداق قىلىش كېرەك؟

— بۈگۈن مەن مۇخبىرلىق ئىشى توغرىسىدا سۆزلىمەكچى ئەمەس ئىدىم، سىز ئاغزىمنى تاتىلاپ قويدىڭىز، ئەمدى جاۋاب بەرمىسەم بولماس، — دېدى ئەخمەتجان قاسىمى، — مۇخبىر بولغان ئادەم، مەسىلەن، سىز شۇنداق قېلىن ۋە تەدبىرلىك بولۇشىڭىز كېرەككى، سىزنى ئىشكىتىن كىرگۈزمىسە، دېرىزىدىن كىرىڭ، دېرىزىدىنمۇ كىرگۈزمىسە، موريدىن چۈشۈپ ئۇچاقنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ ئاڭلاڭ!

يېغىن زالى كۈلكە ۋە ئالقىش بىلەن جانلىنىپ كەتتى. ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ بۇ جاۋابى مۇخبىرلارغىلا ئەمەس، ھەممىزنىڭ كۆڭلىگە ياققانىدى.

مەن بۇ ئەزىز رەھبىرىمىزنىڭ سۆزلىرىنى ئۇنىڭدىن ئىلگىرى ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ سىياسىي سۆھبەتلىرىدە 2 ـ 3 قېتىم ئاڭلىغانىدىم. مۇنازىرە بىلەنمۇ ھەل بولمىغان بەزى مۇشكۈل مەسىلىلەرگە ئېنىق، توغرا ۋە قىسقا جاۋاب بېرەتتى (ئەپسۇسكى، شۇنداق مەسىلىلەردىن بىرىنمۇ ئەسلىيەلمىدىم). بۇنىڭدىن سۆھبەت قاتناشچىلىرى خۇددى بىر چىگىش يېپىنىڭ ئۇچىنى تېپىپ يېشىۋەتكەندەك، كۆڭۈل ئازادىلىق ھېس قىلىشاتتى. بۇ، ئەلۋەتتە ئۇنىڭ ھەر تەرەپلىمە بىلىم تەھسىل قىلغان سىياسىيون ئىكەنلىكىدىن دالالەت بېرەتتى.

شۇ كۈنكى «ئىتتىپاق» يېغىنىدا مەن بۇ ئۇلۇغ زاتنىڭ ھېلىقى مۇخبىرنىڭ سوئالىغا بەرگەن جانلىق، ئوبرازلىق ۋە ئىخچام جاۋابىنى ئاڭلاپ، يېتىلگەن ناتىق ئىكەنلىكىگە قايىل بولدۇم. «بۇ ئادەم ـ خەلقىمىزنىڭ ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان كۈتكەن ۋە ئىزدىگەن ئارزۇ ـ ئۈمىدى ھەم بەخت ـ تەلىيى ئىكەن» دېگەن پىكىر كۆڭلۈمدىن كەچكەنىدى.

3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ 50 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن شىنجاڭ خەلقى ئەخمەتجان قاسىمىنى سېغىنىپ ئەسلىمەكتە. مەنمۇ بۇ ئۇلۇغ ئىنسانىنى ئەسلەپ، ئۇنىڭ قەلبىمدىكى ئۆچمەس ھەيكىلىنى كۆز ياشلىرىم بىلەن سۇرتۇپ چىقتىم، بۇ ئەسلەش مېنى دولقۇنلۇق خىياللار دەرياسىغا غەرق قىلدى... ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ مۇبارەك قولىنى تۇتقان قوللىرىم، نۇرانا قامىتىنى كۆرگەن كۆزلىرىم ۋە داھىيانە سۆزلىرىنى ئاڭلىغان قۇلاقلىرىم ئۆزۈمگە تەۋرۈك بولۇپ قالدى.

(ئاپتور: ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتىدىن جاۋابكار مۇھەررىر: **دىلدار ئېزىز**)

[1] يۈسۈپ قازى ـ ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى مەركىزىي كومىتېتى تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلىگەن زىيالىي كادىر. قازى ـ شۇ كىشىنىڭ قوشۇمچە ئىسمى ئىدى.

ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زات — ئابدۇكېرىم داموللا هاجى توغرىسىدا

هۆسەن روزى تىرىك

بۇنىڭدىن 10 يىل ئىلگىرى مەرهۇم ئابدۇكېرىم داموللا هاجىمنىڭ ئۇۋال قىلىنغان دىلوسى ئاقلىنىپ، ئۇنىڭ نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. كومپارتىيىمىزنىڭ ئۇلۇغلىقى ۋە هەققانىيلىقىغا تەنتەنە قىلىپ، مەرهۇمنىڭ 12 يىلدىن كېيىن (1984 - يىلى) بېرىلگەن ئاشكارا، خالىس نەزىرىگەداخىل بولۇپ ئۇزاق ئۆتمەي، قارا شەهەر ناهىيىلىك پارتكوم، تەشكىلات بۆلۈمى، بىرلىكسەپ بۆلۈمى، سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئىشخانىسى مېنىڭ كونا ئارخىپىمدىكى بىر قىسىم ماتېرىياللارنى ئۆزۈمگە قايتۇرىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. بۇ ماتېرىياللار ئىچىدە 1964 - يىلدىن ئېتىبارەن شايار «تارىم» ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئەترىتىدە يېزىشقا باشلىغان، يېرىم يىلدىن كېيىن تۇرمە دائىرىلىرى تەرىپىدىن ئاختۇرۇپ تېپىۋېلىنىپ، مۇسادىرە قىلىنغان بىر دانە خاتىرە دەپتىرىم قۇلۇمغا چىقىپ قالدى. دەپتەرنى ژاراقلاۋېتىپ ئەينى ۋاقىتتا مەرهۇم ئابدۇكېرىم داموللاهاجىمنىڭ ئۆز ئاغزىدىن خاتىرىلەپ ئېلىنغان «ئۇمىد» ناملىق بىر پارچە شېئىرى مېنى ئۆزىگە قاتتىق جەلپ قىلىۋالدى. هەم چوڭقۇر ئويغا سالدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇنىڭ كىچىك پېئىل، خۇشچاقچاق مىجەزى، سۆتتەك ئاپئاق چاچ ساقاللىرى، قىزىللىق كەتمىگەن نۇرانە سىماسى شۇئان كۆز ئالدىمدا نامايان بولدى.

هەش - پەش دېگۈچە ئارىدىن 10 يىل ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ، مەرهۇمنى هۆرمەت بىلەن خاتىرىلەپ، ئۇ توغرۇلۇق بىرەر پارچە ئەسلىمە ماقالە يېزىشنى بىر كۈنمۇ ئېسىمدىن چىقارمايكەلدىم. ئاخىرى ئۇ مەرهۇمنى چەكسىز سېغىنىش، ئۇنى هۆرمەتلەش، ئۇنىڭ هايات پائالىيىتى، ئېسىل ئەخلاقىي - پەزىلىتى، كەمتەرلىكى، هالال ئەمگىكى بەدىلىگە ئاددىي - سادىدا تۇرمۇش كەچۈرۈش، هەقىقەتتە چىڭ تۇرۇشتەك ئۇلۇغۋار روهىنى كەڭ ئاممىغا، بولۇپمۇ ياش ئەۋلادلارغا تونۇشتۇرۇش مەقسىتىدە قۇلۇمغا قەلەم ئالدىم. يازمىشلىرىم ئىچىدە كۆرۈلگەن نۇقسانلارنى ئۇستازلارنىڭ، دوستلارنىڭ يارىدىمى بىلەن تۈزىتىپ كېتىشكە ئىشەنچىم كامىل.

1

نۇرىدىن ئوغلى ئابدۇكېرىم 1896 - يىلى سېنتەبىردە قەزىلسۇ ئوبلاستىنىڭ ئاتۇش ناهىيىسى مەشئەت كەنتىدە بىر تامچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1905 - يىلىدىن باشلاپ دىنىي مەكتەپلەردە ئوقۇپ ساۋاتىنى چىقىرىپ، ساۋاقداشلىرى ئىچىدە ئالاهىدە كۆزگە كۆرۈنگەن. دادىسىنىڭ بىمەزگىل قازا قىلىپ كېتىشى، ئائىلە تۇرمۇشىدىكى قىيىنچىلىق ئۇنىڭ داۋاملىق ئوقۇشىغا يار بەرمەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئابدۇللا دېگەن چارۋىدار كىشىنىڭ قويلىرىنى بېقىپ، ئائىلىسىنىڭ نامرات تۇرمۇشىنى قامداشقا مەجبۇر بولىدۇ. 1914 - يىلى يېتىم ئابدۇكېرىمنىڭ شۇنچە زېرەك تۇرۇپ مەكتەپتە ئوقۇيالماي قالغانلىقىدىن قاتتىق ئەپسۇسلانغان ئابدۇراخمان ئىسىملىك بىر سودىگەر كىشى ئۇنى خىزمەتكە سېلىپ، ئۇنىڭ بىر تەرەپتىن ئىشلەپ، يەنە بىر تەرەپتىن ئوقۇپ بىلىم ئېلىشىنى قوللايدۇ. تىرىشچان ئابدۇكېرىم ئاتۇشتىكى مۇددەرسلەردىن بىلىم ئېلىش بىلەن قانائەتلىنىپ قالماي، قەشقەردىكى چوڭ بىلىم يۇرتى «خانلىق مەدرىس» كە

كىرىپ سىرتتىن ئوقۇيدۇ. 1920 - يىلى سېنتەبىردىن باشلاپ ئۇ ئاتۇشتىكى دىنىي مەكتەپلەردە شاگىرت تەربىيىلەشكە كىرىشىدۇ. ئۇ شاگىرتلىرىغا بىلىمنىڭ كۇچ قۇدرىتى توغرىسىدا كۆپ-لەپ تەربىيە بېرىپ، ئۇلارنى تىرىشىپ ئۆگىنىشكە يېتەكلەيدۇ. 1924 - يىلى يۇرتىدىكى مۇتەئەسسىپ كۇچلەرنىڭ «جەدىت» لىكنى تەرغىپ قىلغان...دەپ بۆھتان چاپلاپ زىيانكەشلىك قىلىشى سەۋەبلىك «تاغ ئارقىسى» دەپ ئاتالغان كورلىغا كېلىپ، دەسلەپتە مەدىكارچىلىق قىلىپ تۇرمۇش كەچۈرىدۇ. ئۇنىڭ تۇرمۇشى شۇنچە غۇربەتچىلىكتە ئۆتۈۋاتسىمۇ ئاۋام خەلق ئالدىدا بىلىمى بىلەن ماختىنىپ، يۇقىرى تەبىقىدىكىلەرگە يېلىنىشنى نومۇس دەپ بىلىپ، نامرات خەلق ئاممىسى بىلەن تەقدىرداش بولۇشقا رازى بولىدۇ. 1926 - يىلى باھاردا يۇسۇپ ئاخۇن دېگەن تەقۋادار بىر كىشى ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىپ كورلىدىن لوپ-نۇر ناھىيىسىگە ئەكىلىپ ئوقەتكە سېلىپ قويىدۇ. ئۇ بۇ جايدا بىر تەرەپتىن ئۇششاق - چۈششەك نەرسىلەرنى سېتىپ ئوقەت قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن يەر ئىجارە ئېلىپ دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. بارا - بارا ئۇنىڭ بىلىملىك بىر ياش ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەن ئامما ئۇنى مەسچىتكە ئىمام بولۇشقا تەكلىپ قىلىدۇ. ئۇ ئىملىق قىلغاچ دىنىي مەكتەپ ئېچىپ شاگىرت تەربىيىلەيدۇ. لوپنۇر ناھىيىسىدە تېزلا كۆزگە كۆرۈنۈپ، ھەر ساھەدىكى كىشىلەرنىڭ ئىشەنچىسى ۋە ھۆرمىتىگە ئېرىشىدۇ. خۇسۇسەن، ئۇنىڭ ھەر قانداق ئەھۋالدا خەلق ئاممىسىنىڭ تەرىپىنى ئېلىشى، ئاممىنىڭ ئېغىر ئەھۋالدىن قۇتۇلۇشى ئۈچۈن كۆرسەتكەن تىرىشچانلىقلىرى ھەممىنى قايىل قىلىدۇ.

1933 يىلى ئاپرېل ئۆزگىرىشىدىن كېيىن، جايلاردا يېڭى مەكتەپلەر خۇددى باھاردىكى مايسىلاردەك قەد كۆتۈرۈپ، بەرپا بولۇشقا باشلايدۇ. ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشى، كەڭ جامائەتچىلىكنىڭ ئارزۇسىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇ يېڭىچە مەكتەپ قۇرۇش،

ئوقۇغۇچىلارنى ھەم دىنىي ساۋاتتىن ھەم پەننىي ساۋاتتىن خەۋەردار قىلىش يولىدا كۆپ باش قاتتۇرىدۇ ھەم قول سېلىپ ئىشلەيدۇ. 1934 - يىلى ئاتاقلىق ئىنقىلابىي قۇربان، مەدەنىيەت سەركەردىسى كەنجى ئېلىيوفنىڭ رەئىسلىكىدە كورلا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى رەسمىي قۇرۇلۇپ، مەدەنىيەت، ماۋارىپ ئىشلىرى تېزدىن راۋاجلىنىشقا باشلايدۇ. شۇنداقلا بۇ ئۇيۇشما بىلىملىك ھەم قابىلىيەتلىك كىشىلەرگە جىددىي مۇھتاج بولىدۇ. ئاشۇ پەيتتە ئۇ كورلىدىكى مەرپەتپەرۋەر زاتلاردىن مۇسا شاڭزوڭ، نىيازبەگ ھاجىم، ئىمىن ئاخۇن خەلپىتىم قاتارلىق مۆتىۋەرلەرنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن لوپنۇردىن كورلىغا كېلىپ، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن يېڭى قۇرۇلغان مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلەيدۇ. شۇنداقلا ئۇيۇشمىنىڭ خىزمەتلىرىگە يېقىندىن ھەمكارلىشىپ يېڭى مەكتەپلەرنى قۇرۇش، ئوقۇتقۇچىلارنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇش قاتارلىق خىزمەتلەرنى جان كۆيدۇرۇپ ئىشلەپ، گەۋدىلىك نەتىجىلەرنى يارىتىدۇ. 1937 - يىلى كەنجى ئېلىيوف كورلىدىن يۆتكىلىپ بۇگۇر ناھىيىسىگە ھاكىم بولغاندىن كېيىن، ئابدۇكېرىم دامواللام سايلامدا كورلا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا رەئىس بولىدۇ. ئۇ بۇ جەريانداغى مەرپەتپەرۋەر زىيالىي مەمتىلى ئەپەندى قاتارلىقلار بىلەن ھەمكارلىشىپ، كورلىنىڭ مەدەنىي - ماۋارىپ، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنى زور دەرىجىدە يۇكسەلدۇرۇش يولىدا ھارماي - تالماي ئاجايىپ شىجائەت بىلەن ئىشلەيدۇ. ئۇ 1937 - يىلى ئۇرۇمچىدە قۇرۇلغان «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى»نىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلىپ، ياپون تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ نەنجىڭدا ئېلىپ بارغان ۋەھشىيلەرچە قىرغىنچىلىق ھەرىكىتىنى قاتتىق ئەيىپلەپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ياپون ئالۋاستىلىرىغا قارشى ئاخىرغىچە كۇرەش قىلىش شوئارىغا پائال ئاۋاز قوشۇپ، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى تەركىبىدە ئەدەبىيات - سەنئەت تەشۋىقات ئۆمىكى

تەشكىللەپ، «كۇرەش قىزى»، «شاڭخەي كېچىسى» قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرىنى كەڭ ئاممىغا كۆرسەتىپ، ياپونغا قارشى ئالدىنقى سەپكە ئىئانە توپلاشقا باشچىلىق قىلىدۇ. قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە 32 مىڭ دوللار (شۇ چاغدىكى پۇل) توپلاپ ئالدىنقى سەپكە ئەۋەتىدۇ. 1939 ـ يىلى 4 ـ ئايدا شېڭ شىسەي غالجىرلىشىپ، ئاتالمىش «ئوفىتسېرلار مەكتىپىنى پۈتتۈرگەن» دېگەن نام بىلەن نۇرغۇن پايلاقچىلارنى پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا ئورۇنلاشتۇرىدۇ. دۇبەن مەھكىمىسى مۇشۇ پايلاقچىلارنىڭ چېقىشتۇرۇشى بىلەن ئادەملەرنى ئۆز مەيلىچە قولغا ئېلىپ، خالىغانچە ئۆلتۈرۈشكە باشلايدۇ. دەل مۇشۇ پەيتتە پايلاقچىلار ئابدۇكېرىم دامۇللامنىڭمۇ ئىزىغا چۈشىدۇ ۋە شۇ يىلى 2 ـ ئايدا ئۇ مەخپىي بۇيرۇق بويىچە تۈتقۇن قىلىنىپ، ئۈرۈمچىگە يالاپ ئاپىرىلىپ شېڭ شىسەينىڭ تۈرمىسىگە قامىلىدۇ ھەمدە قاتتىق قېيىن ـ قىستاقلارنى باشتىن ئۆتكۈزىدۇ. 1942 ـ يىلى شېڭ شىسەي ئۆزىنى گومىنداڭنىڭ قوينىغا ئېتىپ كوممۇنىستلارنى كەڭ كۆلەمدە تۇتقۇن قىلىشقا باشلايدۇ. ئابدۇكېرىم دامۇللامنىڭ بىرەر پاكىتلىق جىنايىتىنى تەكشۈرۈپ تاپالمىغانلىقتىن، ئۇنى ئامالسىز تۇرمىدىن قويۇۋېتىدۇ. ئۇ تۇرمىدىن چىقىپلا ئىلگىرى تۇرغان جايى لوپنۇرغا بېرىپ، يەنىلا دېھقانچىلىق بىلەن ۋە ئۆزى ياخشى كۆرۈدىغان ئوقۇتۇش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئۇ ئىلىم ـ مەرىپەتنى قىزغىن سۆيگەچكە، مىللەتنىڭ رونىاق تېپىشى، ئۆز دىيارىنىڭ گۈللىنىش تەقدىرىنى تامامەن ماۋارىپقا باغلاپ، ئۆز رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرىدۇ. 1944 ـ يىلى، 1934 ـ يىلى 5 ـ ئايدىن باشلاپ قارا شەھەردىكى چوڭ مەسچىتنى كېڭەيتىپ قۇرۇپ چىققان، قارا شەھەرلىك مەشھۇر دىنىي زات يۈسۈپ ئەلەم ھاجى ئابدۇكېرىم دامۇللامنى بۇ مەسچىتنىڭ ئىمامىلىقىغا تەكلىپ قىلىدۇ. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ئەكسىيەتچى دائىرىلەر خاتىرجەم بولالماستىن، دەرھال

ئۆزلىرىنىڭ سابىق مۇرتلىرىدىن بولغان ناسىر دامۇللىنى قارا شەھەرنىڭ قازىلىقىغا (سوت باشلىقلىقىغا)، رەخمىتۇللا دامۇللىنى «مۇپتى» لىققا تەينىلەپ ئەۋەتىپ، تاقابىل تۇرۇشنىڭ چارىسىنى قىلىدۇ. ئابدۇكېرىم دامۇللام بۇ مۇتەئەسسىپ كۈچلەر بىلەن تېغمۇ تېغ ئېلىشىپ خەلق ئاممىسىنى ئادالەتنى، ھەققانىيەتنى ياقلاشقا چاقىرىدۇ. مۇشۇنداق كەسكىن ۋەزىيەتتە ئۇ كۆپلىگەن ئىلغار زىيالىيلار ۋە ئوقۇمۇشلۇق زاتلارنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىدۇ. ناسىر دامۇللا قاتارلىقلار تېخىمۇ ئەشەددىيلىشىپ ھۆكۈمەتكە تايىنىپ ئاممىنى پارچىلاپ، تەرەببازلىق قىلىپ، ئەكسىيەتچىلىكتە تېخىمۇ ئۇچىغا چىقىدۇ. بۇنىڭ پاكىتى سۈپىتىدە تۆۋەندىكىلەرنى ئوقۇرمەنلەرنىڭ سەمىگە سىلىپ ئۆتىمەن.

1947 ـ يىلى 4 ـ ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت شىنجاڭ ئۆلكىلىك كېڭەش ھەيئىتىنى تەشكىل قىلىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسلىرىنى دېموكراتىك ئاساستا سايلاپ چىقىش ئۈچۈن، شىنجاڭ بويىچە جايلاردىن سايلانغان ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى يىغىنغا چاقىرىدۇ. بۇ چاغدا قەشقەر ۋىلايىتىدىن ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىقىغا سايلانغان سۈزۈك ھاجىيوف قاتارلىقلار قارا شەھەردىن ئۆتىدۇ. سۈزۈك ھاجىيوف شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى 15 ـ سانىدا ئېلان قىلغان «11 ماددىلىق تېجلىق بىتىم ۋە ئاتالمىش دېموكراتىك سايلامنىڭ سىرى» ناملىق ماقالىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ: «... بىز قارا شەھەرگە يېتىپ كەلدۇق، قارا شەھەردىكى گومىنداڭ ھەربىي ئەمەلدارى، قورچاق ۋالىي زۇ شوپىڭ بىز كېلىشتىن بۇرۇنلا يۇقىرى خەلق سوتىنىڭ رەئىسى ناسىر دامۇللا باشچىلىقىدىكى ئەكسىيەتچىلەرنى تەربىيەلەپ، بىزگە قارشى تەييارلاپ قويغان ئىكەن. بىز قارا شەھەرگە يېتىپ كېلىشىمىز بىلەن بۇ ئەكسىيەتچى گۇرۇھ ئاقسۇدىكى ئەكسىيەتچى كۈچلەر بىلەن بىرلىشىپ بىزگە تېخىمۇ جىددىي ھۇجۇم قوزغىدى..... ئاقسۇنىڭ ئەكسىيەتچى كېڭەش ئەزالىرى

بىلەن قارا شەھەرنىڭ قارا كۆچىلىرى بىرلىشىپ دىنىي مۇتەئەسسىپلىكنى بايراق قىلغان ھالدا، ئارىمىزدىكى ئاخۇنلىرىمىز ۋە مۆتىۋەرلىرىمىزنى بىزدىن تارتىۋالماقچى بولدى. قارا شەھەردە ناسىر دامۇللا دېگەن يالىڭاچ ئوتتۇرىغا چىقىپ، قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچىش قاتارلىق ئۇسۇللار بىلەن 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنى قارىلاپ تەشۋىقات ئېلىپ بارغاچقا، بەزى دىنىي زاتلىرىمىز ئارسالدى بولۇپ قالدى... شۇنداقتىمۇ، بىز ھوشيارلىقىمىزنى ئۆستۈرۈپ، ئۇلارغا قەتئىي تاقابىل تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ سۇيىقەستىنى بىت - چىت قىلدۇق...» بۇ پاكىتتىن ئەينى ۋاقىتتىكى قارا شەھەردىكى 2 گۇرۇھ ئاتالغان ئابدۇكېرىم دامۇللام بىلەن ناسىر ۋە رەخمىتۇللا دامۇللا ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەشنىڭ شەخسىي ئۆچ - ئاداۋەت، مەزھەپ رىقابىتى بولماستىن، بەلكى تەرەققىي پەرۋەرلىك بىلەن مۇتەئەسسىپلىك، ئىلغارلىق بىلەن ئەكسىيەتچىلىك، ھەققانىيەت بىلەن ئادالەتسىزلىك ئوتتۇرىسىدىكى تىنمۇتىغ ئېلىشىش ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ئالالايمىز. 1946 - يىلى 11 بىتىم روھىغا ئاساسەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىن ئاتاقلىق شائىر ئىبراھىم تۇردى باشچىلىقىدىكى سايلام ئۆمىكى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ سايلىمىغا رىياسەتچىلىك قىلىش سەپىرىدە قارا شەھەرگە چۈشۈپ، 3 كۈن تۇرۇپ ھاكىم سايلىمى ئۆتكۈزىدۇ. بۇ چاغدا قارا شەھەردىكى ئەركىنلىك، ئادالەتنى ياقلىغۇچىلارنىڭ كۆچلۈك تەلىپىگە ئاساسەن، مەرىپەتپەرۋەر زىيالىي جونەيد بەكرى قارا شەھەر ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىملىقىغا، ئابدۇكېرىم دامۇللام ناھىيىلىك كېڭەشنىڭ باشلىقلىقىغا سايلىنىدۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇ جامائەت ئىشلىرىدا پۈتۈنلەي كەڭ خەلق ئامىسى تەرەپتە تۇرۇپ، مەدەنىي ئاقارتىش، خەلقنى ئويغىتىش ئىشلىرىدا ئالاھىدە نەتىجىلەرنى يارىتىدۇ. مەسىلەن، شۇ چاغدا قارا شەھەردە قۇرۇلغان دارىلئاجىزىن (يېتىم - يېسىرلار، تايانچىسىز كىشىلەر) مەكتىپىگە ئىئانە توپلاش، ياردەم بېرىش

ئىشلىرىنى داۋاملىق ئىشلەيدۇ ھەمدە ھۆكۈمەت دائىرىلىرىگە ھاۋالە قىلىدۇ، ئۇ 1946 - يىلى جونەيد بەكرى ئۇرۇمچىگە بىلىم ئاشۇرۇشقا كەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ قارا شەھەر ئۇيغۇر ئويۇشمىسىنىڭ رەئىسلىك خىزمىتىنى قوشۇمچە ئۆتەيدۇ. بۇ جەريانداۋۇ يېڭى مەكتەپلەرنى قۇرۇش، ئوقۇتقۇچىلارنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇش، «يۇلتۇز» گېزىتىنى نەشىر قىلىش، ئويۇشما قارامىقىدىكى سەنئەت ئۆمىكىنى مۇقىملاشتۇرۇش قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلەيدۇ ۋە جامائەت مەسچىتلىرىنىڭ مۇنبىرى، ئۇيغۇر ئويۇشمىسىنىڭ تەشۋىقات مۇنبىرى، مەكتەپلەردىكى دەرسخانا مۇنبەرلىرىنى تەشۋىقات، ھەربىكەتلەندۈرۈش، سەپەرۋەر قىلىش، ئىئانە توپلاش بازىسىغا ئايلاندۇرۇپ، قارا شەھەر ناھىيىسىنىڭ مەرىپەت ئىشلىرىنىڭ تېز يۇكسىلىشى ئۈچۈن ئۆز ھەسسىسىنى قوشىدۇ. ئۇ يەنە 1947 - يىلىدىن باشلاپ قارا شەھەر ۋىلايىتىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى بولغان مۇھەممەت قاسىم بىلەن يېقىن ئالاقىدە بولۇپ، گومىنداڭ دائىرىلىرىگە ئاكتىپ تەسىر كۆرسىتىپ، قارا شەھەر رايونىدا يۇقۇملۇق كېسەللەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش، دارىلئېتاملارنىڭ تەمىناتىنى ياخشىلاش، ھەر خىل مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى نورماللاشتۇرۇش، ئوقۇتقۇچىلارنى خاتىرجەم قىلىش جەھەتلەردە نۇرغۇن پايدىلىق خىزمەتلەرنى ئىشلەيدۇ.

1949 - يىلى 6 - ئايدا ئابدۇكېرىم دامۇللام قارا شەھەردىكى ھەر ساھە مۇتەۋەرلىرى، بىلىم ئەھلىنىڭ قوللىشى ۋە ياردىمى بىلەن ھەج قىلىشقا ماڭىدۇ. ئۇ سەپىرىدە كۇچادىكى مۇسا يوف دامۇللام (1946 - يىلى 11 - ئاينىڭ ئاخىرىدا كۇچاغا كەلگەن ئابدۇرېھىم ئەيسا باشچىلىقىدىكى سايلام ھەيئىتىنىڭ ئەزاسى) بىلەن تونۇشۇپ، ئۇنىڭ بىلەن چوڭقۇر دوستلۇق، ھەمكارلىق مۇناسىۋىتى ئورنىتىدۇ.

2

ئابدۇكېرىم دامولا ھاجىم 1950 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ھەج قىلىپ قايتىپ كېلىندۇ ھەمدە ئازاد، بەختيار كۇنلەرنىڭ ئاخىرى يېتىپ كەلگەنلىكىگە قىزغىن تەنتەنە قىلىندۇ. ئۇ ئەملي ھەرىكىتى بىلەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىنى، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنى قەتئىي ھىمايە قىلىدۇ ھەمدە «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» نىڭ قارا شەھەردىكى قارمىقىغا رەئىس بولىدۇ ئۇ يەنە بىر تەرەپتىن چوڭ مەسچىتنىڭ ئىمامىلىق، ئاخۇنلۇق ۋەزىپىسىنى، مەسچىت قارمىقىدىكى مەدرىسىنىڭ شاگىرت تەربىيىلەش ۋەزىپىسىنى داۋاملىق ئۆتەيدۇ. ئاممىۋى سورۇنلاردا كىشىلەرنى يېڭى قۇرۇلغان ھاكىمىيەتنى قوغداش، ھىمايە قىلىشقا چاقىرىدۇ.

1951 ـ يىلىدىكى ھەربىكەتتە ئايرىم يامان نىيەتتىكى كىشىلەرنىڭ مەلۇم قىلغان يالغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسەن، ئابدۇكېرىم موللا ھاجىم تۇرمىگە قامىلىپ تەكشۈرۈلىدۇ. 15 ئايلىق تەكشۈرۈش، ئېنىقلاش نەتىجىسىدە ئۇ پۈتۈنلەي ئاقلىنىپ، بۇنىڭ ئەكسىچە تۆھمەت قىلغۇچىلار، ھەقىقىي جىنايەتكارلار قانۇن تورىغا چۈشىدۇ. يەرلىك ھۆكۈمەت ئۇنىڭدىن ئەپۇ سورايدۇ ۋە ئەسلىدىكى ۋەزىپىسىگە تەينىلەيدۇ.

ئۇ 1956 ـ يىلى ئوبلاستلىق سىياسىي كېڭەشنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، قاراشەھەر ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ دائىمىي ھەيئىتى بولۇپ سايلىنىدۇ. 1957 ـ يىلى 3 ـ ئايدا قاراشەھەر ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ سايلىنىدۇ. ئۇ ئازادلىقتىن كېيىن ئېلىپ بېرىلغان ھەرخىل پائالىيەتلەرگە ئاكتىپ قاتنىشىدۇ. شۇنداقلا دېموكراتىك زاتلارنىڭ ياخشى ـ يامان كۇنلەردە كوممۇنىستىك پارتىيە بىلەن

ھەمكارلىشىش، ئۆزئارا سىر ساقلىماسلىقتەك ئېسىل روھىنى تۇلۇق جارى قىلدۇرىدۇ.

خۇسۇسەن، ئۇ 1956 ـ يىلىدىكى قاراشەھەر ناھىيە بازىرىدىكى ئۇيغۇر قەبرىستانلىقىنى يۆتكەپ، ئۇنىڭ ئورنىغا بايىنغولىن پارتىيە ھۆكۈمەت ئىدارىلىرىنى سېلىش خىزمىتى جەريانىدا ھەم ئاكتىپ تەكلىپ بەرگۈچى ھەم ئۇنۇملۇك چارە ـ تەدبىر تاپقۇچى ھەم تەشۋىقاتچى بولۇپ، خەلق ھۆكۈمىتى بىلەن ئامما ئوتتۇرىسىدا كۆۋرۈكلۈك رولىنى ئۇلگە بولارلىق ھالدا ئۆتەپ، بۇ خىزمەتنىڭ دەل ۋاقتىدا ئورۇنلىنىشى ئۈچۈن كۈچ چىقىردى.

ئۇ 1957 ـ يىلى ئېكسكۇرسىيە قىلىش، كۆزدىن كەچۈرۈش ئۈمىكى تەركىبىدە پايتەختە بېيجىڭغا بېرىپ، رەئىس ماۋزېدۇڭ بىلەن دىدارلىشىدۇ، شۇنداقلا مەملىكەتنىڭ نۇرغۇن جايلىرىنى كۆرىدۇ. بۇ جەريانىدا ئۇنى ئەڭ تەسىرلەندۈرگىنى شەرقىي ـ شىمال رايونىدىكى چوڭ ـ چوڭ زاۋۇت ـ فابرىكىلار بولىدۇ. ئۇ ئىلىم ـ پەننىڭ كۈچ قۇدرىتىگە ئاشۇ جايدا يەنە بىر قېتىم قايىل بولىدۇ. ئېكسكۇرسىيەدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن چوڭقۇر تەشەككۇر بىلدۈرۈش، قايىل بولۇش ھېسسىياتى بىلەن ھەرقايسى سورۇنلاردا پەننىڭ كۈچىنى، پارتىيىنىڭ مېھىر ـ شەپقىتىنى، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداشنى ئاكتىپ تۇردە پائال تەشۋىق قىلىدۇ.

ئۇ تۇرمۇشتا ئاددىي ـ سادىدا ئىدى، ئەزەلدىن ھەشەمەتچىلىك قىلىشنى ياقتۇرمايتتى. توي ـ تۆكۈن، نەزىر ـ چىراغلارنى ئاددىي، تېجەشلىك ئۆتكۈزۈشنى تەشەببۇس قىلاتتى. ئۆزىنىڭ ھالال ئەمگىكى بىلەن تۇرمۇش كەچۈرۈشنى ئادەتكە ئايلاندۇرغاندى.

ئەپسۇسكى، ئابدۇكېرىم دامولا ھاجىمنىڭ يۇرتىنىڭ گۈللىنىشى، خەلقنىڭ قەد كۆتۈرۈشى ئۈچۈن قوشقان ئۆچمەس تۆھپە-

سى، ئېسىل ـ ئالىيجاناپ پەزىلىتى ۋە يۈكسەك ئىناۋىتى، ئۇنىڭ كومپارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتىگە بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتى، ئاز ساندىكى ھەسەتخور، تۆھمەتچىلەرنىڭ ھۇجۇم نىشانىغا ئايلىنىپ قالىدۇ. ئۇلار ھەربىكەتلەردە پۈرسەتپەرەسلىك قىلىپ، خىلمۇ خىل رەزىل، يالغان پاكىت ئويدۇرۇپ، يالغان «گۇۋاھچى» لارنى تەربىيىلەپ، ئۇنىڭ ئۇستىدىن پىتنە ـ پاسات تارقىتىدۇ ھەمدە ئۇنى قانۇن ئورۇنلىرىغا مەلۇم قىلىدۇ. سۈيقەستچىلەرنىڭ ئويدۇرما سۆزلىرى ھەمدە ئەينى ۋاقىتتىكى سىياسىي ـ قانۇن ئورۇنلىرىدىكى بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ ـ تەتقىق قىلماي، ساختا پاكىتلارنى ئىنچىكىلەپ تەكشۈرمەسلىكى، بولۇپمۇ ئىنتايىن «سول» لۇشيەننىڭ زىيانكەشلىكى بىلەن، ئۇ 1959 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ئاتالمىش «ئەكسىلئىنقىلابىي جىنايەت سادىر قىلدى» دېگەن بۆھتان بىلەن قولغا ئېلىنىدۇ. ئۇ تۇرمىگە 21 ئاي قامىلىپ نۇرغۇن قېتىم سوراق قىلىنىدۇ ھەمدە ئاخىرغىچە بارلىق يالغان ئىسپاتلارنى قەتئىي رەت قىلىپ، ئۆزىنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزمىگەنلىكى ئۈستىدە سوراقچىلار بىلەن كەسكىن مۇنازىرە ئېلىپ بارىدۇ. ئۇ تۇرمىدە شۇنداق دېگەن: «...مەن 62 ياشقا كىردىم، كىچىك چېغىمدىن تارتىپ كەمبەغەلچىلىكتە تۇرمۇش كەچۈردۈم. ئازادلىقتىن كېيىنلا ھەقىقىي قەد كۆتەردىم، ھۆرمەتكە سازاۋەر بولدۇم. مەن نېمىگە ئاساسەن، قايسى ئۆچمەنلىك بىلەن سوتسىيالىستىك ئىنقىلابقا قارشى تۇرغىدەكمەن؟ مەن سوتسىيالىستىك قانۇنغا ئىشىنىمەن، كومپارتىيىگە ئىشىنىمەن، ئەمما سۈيقەستچىلەر، تۆھمەتخورلارغا ھەرگىز ئىشەنمەيمەن! ...». ئۇنىڭ ھەققانى سۆزلىرى، ھەقىقەتتە چىڭ تۇرۇشى ئاخىرقى ھېساپتا «جاھىللىق بىلەن ئەكسىيەتچى مەيدانىدا چىڭ تۇرغان» دەپ خۇلاسىلىنىدۇ. ئۇ 1961 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى قارا شەھەر خەلق مەيدانىدىكى سەھنىگە يالاپ ئېلىپ چىقىلىپ، كۆ-

رەش قىلىنىدۇ، ئاندىن قارا شەھەر ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى ئۇنىڭغا «ئەكسىلئىنقىلابىي جىنايەت ئۆتكۈزگەن، جاھىللىق قىلغان، پوزىتسىيىسى ناچار...» دەپ 20 يىللىق مۇددەتلىك قاماق جازاسى بېرىپ، 5 يىل سىياسىي ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىش جازاسى بېرىدۇ... ئۇ نەق مەيداندىلا ئۆزىنىڭ نارازىلىقىنى مۇنداق ئىپادىلەيدۇ: «مەن بىر بەندە، ئۆلۈمدىن خەۋىرىم بارىكى، ماڭا توقۇلغان بۇ بەدنام ـ تۆھمەتلەردىن قىلچىمۇ خەۋىرىم يوق... مەندە جىنايەت يوق، ھەق ئىگىلەر، سۇنماس... مەن بۇ ھۆكۈمگە نارازى، ئاخىرغىچە ئەرز قىلىمەن...».

ئۇ شۇنىڭدىن كېيىن يۈقىرىغا نۇرغۇن قېتىم نارازىلىق ئەرزى يازغان بولسىمۇ، بىراق ئۇنىڭ ناھەق ئەنزىسى قايتا تەكشۈرۈلۈشكە مۇيەسسەر بولالمىغان.

3

مەن ئابدۇكېرىم دامۇللا ھاجىمنى كىچىك ۋاقتىمدىن باشلاپ تونۇيتتۇم، كېيىنچە ئۇنىڭ قولىدىمۇ بىر مەزگىل ئوقۇغانىدىم. تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇغان چاغلىرىمدىمۇ ئۇنى پات ـ پات چوڭ يىغىنلاردا، ھېيت ناماز لىرىدا كۆپ ئۇچرىتىپ تۇراتتىم. لېكىن ئۇنىڭ بىلەن ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئورنىدا بىرگە بولۇپ قېلىشىمنى ھەرگىزمۇ ئويلىمىغانىكەنمەن. كۈتۈلمىگەندە مەنمۇ بىر ئەنزىگە ناھەق چېتىلىپ قېلىپ، تولۇق تەكشۈرۈلمەيلا 3 يىللىق قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىپ، 1964 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى شايار «تارىم» ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئەترىتى تۇرۇشلۇق يېڭى چىمەن دېگەن جايغا ئېلىپ كېلىنىدىم. پەقەت شۇ چاغدىلا ئۇنىڭ بىلەن بىر مەزگىل بىرگە بولدۇم ھەمدە سىردىشىش پۇرسىتىگە ئېرىشتىم.

تۆۋەندىكى ئىشلار ھازىرغىچە ئېسىمدە تۇرۇپتۇ: ئۆزگەر-

تىش ئەترىتىگە كەلگەن دەسلەپكى چاغلاردا ئۇزۇمنىڭ ناھەق جازا-
لىنىپ بۇ جايغا كېلىپ قالغانلىقىم ئىدىيەمدىن ئۆتمەي «ئاغ-
رىپ» قېلىپ ئىشقا چىقماي يېتىۋالغانىدىم. سەۋەبى، «مەن
ناھەق جازالاندىم، نارازىلىق ئەرزى يازدىم، يەنە نېمە ئۈچۈن بۇ
جايدا قورال ئاستىدا مەجبۇرىي ئىشلىگۈدەكمەن» دېگەندىن ئىبا-
رەت ئىدى. مېنىڭ ئەھۋالىمدىن خەۋەر تاپقان دامۇللا ھاجىم بىر
يەكشەنبە كۈنى بىزنىڭ گۇرۇپپىغا مېنى ئىزدەپ كەپتۇ. بىز
ئۇزاق ئەھۋاللاشتۇق، مەن كۆڭلۈمدىكىنى ئۇنىڭغا ئېيتتىم، ئۇ
ئاخىرىدا ماڭا: «ھۇسەينەم، تىرىك بالا، مەن سېنى كىچىكىڭ-
دىن باشلاپ تونۇيمەن، داداڭ روزى ناۋاي رەھمەتلىكمۇ ئوستا
سازەندە، ئېسىل ئادەم ئىدى. سەن ئوقۇغان، سەۋىيەڭ يۇقىرى،
داداڭ ئورنىدا ساڭا مۇنداق ئىككى نەسىھىتىم بار، ئاڭلاپ بېقىپ
ئويلاپ كۆرسەڭ، 1 ـ نەسىھىتىم، مەنلا ناھەق جازالانغان، دەپ
ئويلىما، بۇ يەرگە كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسىنىلا ھەقىقىي جىنايەت
ئۆتكۈزگەن دېيىش ئانچە ئادىللىق بولمىسا كېرەك. ناھەقچىلىككە
ئۇچرىغانلار ئاز ئەمەسكەن. مېنى ئوبدان بىلىسەن، ناھەق 20
يىل كېسىلدىم. مەندە قانداق جىنايەت بار؟ ئاللا ئىگەم گۇۋاھ.
ئۆمرۈمدە بۇ مېنىڭ 3 ـ قېتىم ناھەق قامىلىشىم، ماڭا ھۆكۈم
ئېلان قىلغاندا دېگەن سۆزلىرىم ئېسىڭدىمۇ؟ بۇ 3 يىل جەريانىدا
25 قېتىم نارازىلىق ئەرزى يازدىم. ‹ھەق ئىگىلىدۇ سونايدۇ!
...› ئادەم ئۆمىدۋار بولۇشى كېرەك. بىزدەكلەرنىڭمۇ دەردىگە
يېتىدىغان ئادەم چىقىپ قالار. 2 ـ نەسىھىتىم، بۇ بىز ئەمگەك
قىلىدىغان جاي، تارىم چۆلىنىڭ بىر قىسمى، بىزنىڭ ئانا ماكا-
نىمىزنىڭ مۇقەددەس بىر بۇرجىكى، بۇ بىزنىڭ يۇرتىمىز، تۇغۇ-
لۇپ ئۆسكەن دىيارىمىز ئەمەسمۇ؟ مەيلى بىز ھازىرچە جىنايەتچى
ئاتالساقمۇ بۇ تۇپراققا تەر تۆكۈشنى ھار ئالماسلىقىمىز، ئەكسىچە
شەرەپ دەپ بىلىشىمىز لازىم. بۇ ئاخىرقى ھېسابتا ئۆز يۇرتىنى
گۈللەندۈرۈشكە بىر كىشىلىك ھەسسە قوشقانلىق بولىدۇ. تارىم

چۆلى ئاشلىق ئامبىرىغا ئايلانسا بۇنىڭغا بىزنىڭمۇ ئەجرىمىز سىڭ-
گەن بولىدۇ ئەمەسمۇ؟ چۆلنى بوستان قىلىش ئۈچۈن تەر تۆك-
كەنلىك ساۋاپ ئىش ئەمەسمۇ؟ مەن ياشىنىپ قالدىم، مۇشۇ
ئەھۋالدىمۇ كۆچەت تىكىۋاتىمەن، سەي ـ كۆكتات تېرىۋاتىمەن،
ھەر كۈنى تەبىئەت مەنزىرىسىدىن ھوزۇرلىنىپ تۇرمىسام ئىچىم
پۇشىدۇ...» .

مەن ئۇنىڭ سۆزلىرىنى 3 كۈن ئويلاپ ئاخىرى قايىل بول-
دۇم. ئۇنىڭغا رەھمەت ئېيتتىم. شۇنىڭدىن كېيىن مەن بىر
تەرەپتىن نارازىلىق ئەرزى يازسام، يەنە بىر تەرەپتىن چۆلدىكى
يۇلغۇن، توغراقلارنى قومۇرۇپ قۇم بارخانلىرىنى تۈزلەپ، بوز
يەر ئېچىشقا داۋاملىق قاتناشتىم. روھىي، جىسمانىي جەھەتلەر-
دىن چېنىقتىم. شۇ يىلى سېنتەبىردە ئابدۇكېرىم دامۇللا ھاجىم
بىزنىڭ گۇرۇپپىغا ئالماشتى. بىز بىرلىكتە ئىشلىدۇق. تۇر-
مۇشتا بىرگە بولدۇق. ئۇ مېنىڭ ئانچە ـ مۇنچە شېئىر يازىدىغە-
نىمنى بىلىپ، ئۆزىنىڭ بۇ شېئىرىنى ئوقۇپ بەردى.

ئۇمىدىم بۇ چىمەندە بىر چىمەن پەيدا قىلۇرمەن دەپ،
كېچە-كۈندۈز ئۇرۇق تەردىم، بۇ مەقسەتكە يېتۈرمەن دەپ.
تېرىپ قويسام بۇچۆللۇككە بەرەرمىكىن تۇپ ئۆرۈك، شاپ-
تۇل،
ئاز بولسىمۇ بىر باغ ئاساسنى قۇرارمەن دەپ.
قېرى بولسامۇ يارانلار تۆكسەم قان بىلەن تەرنى،
قۇرۇشقا سوتسىيالىزمنى ھەسسە قوشۇرمەن دەپ.

1964 ـ يىلى 24 ـ سېنتەبىر شايار يېڭى چىمەن.
1964 ـ يىلى نويابىرنىڭ ئاخىرىدا ئەمگەك بىلەن ئۆزگەر-
تىش دائىرىلىرى ئۇنى تۇيۇقسىزلا بىزنىڭ قېشىمىزدىن يۆتكەپ،
ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى زادىلا كۆرەل-

مىدىم. كېيىن ئاڭلىسام 1972 ـ يىلى 2 ـ ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق 1 ـ تۇرمىدە كېسەل بىلەن ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ...

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

① بۇرھان شەھىدى؛ «شىنجاڭنىڭ 50 يىلى».
② شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى 15، 20، 24 ـ سانلار.
③ «بايىنغولىن تارىخ ماتېرىياللىرى» 2، 5، 6 ـ سانلار.
④ مەرھۇم ئابدۇكېرىم داموللا ھاجىمنىڭ ئارخىپى.
⑤ 1964 ـ يىلىدىكى كۇندىلىك خاتىرە دەپتىرىم.

(ئاپتور: قارا شەھەر ناھىيىلىك 3ـئوتتۇرا مەكتەپتىن)
جاۋابكار مۇھەررىر: **تۇرغۇن ئۆمەر**

خەلقپەرۋەر ئابدۇقادىر ھاجى تۆڭلىك[1]

سەدۇللا تاھىرى

قادىر ھاجى توڭلىڭنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرى قەدىمكى زامانىدا تۇرپاندىن گەنسۇنىڭ ئەنشى دېگەن جايىغا كۆچۈپ بېرىپ، ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئۇيغۇرلاردىن ئىدى.

1780 ـ يىلى چىڭ سۇلالىسى شىنجاڭدىكى يەر زېمىنىنى قايتا تەكشۈرۈپ رويخەتكە ئېلىش ۋە ئىگىلىك ئىشلىرىنى تەرتىپكە سېلىش ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغاندا، چىڭ سۇلالىسى ئەمەلدارلىرىدىن بىرى ئەنە شۇ ئەنشىدە ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئۇيغۇرلاردىن ياقۇپ بابا دېگەن كىشىنى تىلماچلىققا سېلىش ئۈچۈن، تۇرپان ۋادىسىغا بىرگە ئېلىپ كەلگەن. ئىش ئاياقلاشقاندىن كېيىن، چىڭ سۇلالىسى ياقۇپ باباغا توقسۇن ناھىيىسىنىڭ ھازىرقى شاھ يېزىسىغا تەۋە جايدىن بىر قىسىم تېرىلغۇ يەر، بىر ئېرىق سۇ بۆلۈپ بەرگەن. ياقۇپ بابا ئىچكىرىگە قايتىپ بېرىپ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنى باشلاپ چىقىپ، بۇ يەرگە ئولتۇراقلاشقان. شۇڭا بۇ يەر «ئەنشى مەھەللىسى» دەپ ئاتالغان. ياقۇپ بابانىڭ گۇپۇ بوشقى، سۇپى[2] بوشقى، توختى بوشقى دېگەن ئوغۇللىرى بولغانتوختى بوشقى دېگەن ئوغلىنىڭ سامساق زەڭگى[3] ئىسىملىك ئوغلى بولغان؛ ئۇنىڭ ئوغلى ھوشۇر زەڭگى، ھوشۇر زەڭگىنىڭ ئەززەك، شادىل، غازىم، قادىر دېگەن ئوغۇل-

① تۆڭلىك ـ ھەربىي مەمۇرى ئەمەل نامى.
② بوشقى ـ مانجۇچە ئاتالغۇ بولۇپ، ھازىرقى مەھەللە كومىتېتى دەرىجىلىك ئەمەل نامى.
③ يېزا دەرىجىلىك ئەمەلدار.

لىرى بولغان؛ قادىرنىڭ بولسا مەمتابدۇل، خوجابدۇل، ھەمدۇل دېگەن ئوغۇللىرى بولۇپ، ياقۇپ بابادىن باشلاپ ئالتە ئەۋلاد چىڭ سۇلالىسىنىڭ بوشىقى، زەڭگى ۋە توڭلىڭ دەربجىدىكى ئەمەللەرىنى تۇتۇپ ئۆتكەن.

قادىر ھاجى 1841 ـ يىل توقسۇندا ھوشۇر زەڭگى ئائىلىسىدە دۇنياغا كېلىدۇ. ئۇ، 12 ياشقىچە دىنىي مەكتەپتە ئوقۇيدۇ، 12 ياشقا كىرگەن يىلى ئۇنىڭ ئاتىسى ھوشۇر زەڭگى ئۇنى ئۆيلەپ قويدۇ.

1858 ـ يىلىغچە قومۇلدىكى خانلىق مەكتەپكە بېرىپ شۆ-تاڭدا خەنزوچە ئوقۇيدۇ. ئۇ خەنزۇ تىل ـ يېزىق ۋە كۇڭزى دەستۇرلىرىدىن بولغان 4 مۇھىم كىتابنى مۇكەممەل ئۆگىنىپ، كۆرۈنەرلىك نەتىجىگە ئېرىشىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن 1860 ـ يىلىغچە 2 يىل تۇرپان يامۇلىدا توڭچى (تەرجىمان) بولۇپ ئىشلەيدۇ. بۇ جەريانداً ئىستىبدات ھاكىمىيەتنىڭ ئىچكى قۇرۇل-مىسى ۋە ئۇنىڭ خەلق ئۇستىدىن ئېلىپ بېرىۋاتقان دەھشەتلىك ھۆكۈمرانلىقىنى بارا ـ بارا چۈشىنىشكە باشلىغان. قادىر ھاجى ئۆزىنىڭ زېرەكلىكى، ئىش ئۇستىدىكى ئەستايىدىللىقى بىلەن تۇرپان ئامبىلىغا ياراپ قالغانلىقتىن، ئۇزۇن ئۆتمەي تۇرپان ئامبىلى ئۇنىڭغا ئاتىسى ھوشۇر زەڭگىنىڭ ئەمىلىنى ئېلىپ بې-رىپ، توقسۇننى سوراشقا ئەۋەتىدۇ (ئۇ چاغلاردا ئۇرۇش مالما-چىلىقى ھەم كەڭ كۆلەمدە نوپوس كۆچۈرۈش نەتىجىسىدە توق-سۇن نوپۇسى ناھايىتى ئازلاپ كەتكەنىدى). قادىر ھاجى توخسۇ-غا زەڭگى بولغاندىن كېيىن توقسۇن ناھىيىسىنى باشقۇرىدۇ، ھەر يىلى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ۋە باشقا ئىشلار ھېسابىغا ئېلىنىدىغان باجلارنى يىغىپ، ۋاقتىدا تۇرپانغا تاپشۇرۇپ تۇرە-دۇ.

توقسۇن يامۇلى ھاكىمىيەت ئورگىنى بولۇپ، ئۇ يەردە مە-لۇم ساندا ئەسكىرى كۈچ تۇراتتى. يامولنىڭ قارمىقىدا سوراقخانا

(داتاڭ)، قاماقخانا قاتارلىق دىكتاتورا ۋاستىلىرى بولغان. گەرچە بۇ ئامىللار قادىر زەڭگى ئۈچۈن ئوشۇقچە بولسىمۇ، لېكىن شۇ چاغنىڭ ھاكىمىيىتى ئۈچۈن بۇنداق قۇرۇلما ناھايىتى زۆرۈر ئىدى.

قادىر زەڭگى ئۆزىنىڭ پەۋقۇلئاددە ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ بارلىق ۋاستىلار بىلەن خەلقنىڭ شىللىسىغا مىنىپ، ئۇلارنىڭ تىرىسىنى شىلىپ، مال دۇنيا توپلىسا بولاتتى. بىراق ئۇ ئۇنداق رەزىللىكلەرنى قىلماي، بەلكى خەلقنىڭ دەردىگە دەرتمەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھالىغا يېتىپ، دېھقان قېرىنداشلىرىنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاش توغرىسىدا ئۇزلۇكسىز ئىزدىنىدۇ.

ئۇ، قالاق ئۇسۇلدا يەر سۇغۇرۇش سىستېمىسىنى ئۆزگەر-تىش ئۈچۈن خەلقنى ھەربىكەتلەندۈرۈپ، يېڭى ئېرىق ـ ئۆستەڭ-لەرنى چاپتۇرىدۇ. كەڭ بوش بىنەملەرنى كىشىلەرگە تەقسىم قىلىپ بېرىپ، توقسۇننىڭ چەكلىك تېرىلغۇ يەر مەيدانىنى كۆ-رۈنەرلىك دەرىجىدە كېڭەيتىدۇ.

ئۇ، ھەرقايسى مەھەللىلەردە باشلانغۇچ دىنىي مەكتەپ مۇ-ئەسسەسەلىرىنى تەسىس قىلىپ، دېھقانلارنىڭ بالىلىرىنى ئوقۇ-تۇشنى يولغا قويىدۇ. ئېرىق بويلىرىغا تۈگمەن قۇرۇش، پاختا چىقىرىدىغان (چورۇق) چىغىرىق قۇرۇش بىلەن خەلقنىڭ كۇز-دىلىك تۇرمۇشىدىكى مۇھىم قىيىنچىلىقلارنى ھەل قىلىدۇ. ئۇ بىر خىل يېڭىلىق يارىتىش ئېھتىياجى ھەمدە يۈرت كېزىپ سايا-ھەت قىلىش ئىستىكى بىلەن ئۆزىنىڭ «زەڭگى» لىك ئەمىلىدىن ئىستىپا بېرىدۇ ـ دە، جەنوبىي شىنجاڭ تەرەپكە قاراپ ئاتلىنە-دۇ. ئۇ يولبويى ھەرقايسى چوڭ ـ چوڭ شەھەرلەردە توختاپ، بۇ يەرلەرنىڭ ئەھۋالى بىلەن تونىشىدۇ. ئوقۇمۇشلۇق كىشىلەر بىلەن سۆھبەتلىشىپ، ئۆزىنىڭ كىشىلىك تۇرمۇشقا بولغان كۆز قاراشلىرىنى توغرىلاپ، ئۆزگەرتىپ، ئىجتىمائىي جەھەتتىكى بىلىمىنى تولۇقلاپ بارىدۇ. ئۇ ئەنە شۇنداق جاھانكەزدىلىك قە-

لىپ، ئەڭ ئاخىرىدا قەشقەردە تۇرۇپ قالىدۇ. ئۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان قەشقەر دوتىيى ئۇنى يېنىغا چاقىرىپ، ئۆز يېنىدا تۇڭچى (تەرجىمان) بولۇپ تۇرۇشقا دەۋەت قىلغانلىقتىن ئۇ قەشقەردە بىر مەزگىل تۇرۇپ قالىدۇ. ئاردىدىن ئىككى يىل ئۆتكەندىن كېيىن قايتا ئۆيلۈك بولۇپ، خىزمىتىدىن ئىستىپا بېرىپ توخۇ-سۇنغا قايتىپ كېلىدۇ. ئۇ شۇندىن باشلاپ ئەمەلدارلىق ئىشىدىن قول ئۈزۈپ ئۆزىنىڭ ئەقىل - پاراسىتى ۋە جىسمانىي ئەمگىكى بىلەن ھايات كەچۈرۈشكە باشلايدۇ. ئۇ دىيانەت يولىغا قەدەم قويۇش بىلەن خىراجەت ھازىرلاپ، سەئۇدى ئەرەبىستانغا بېرىپ ھەج تاۋاپ قىلىپ قايتىپ كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۇرۇمچىگە بىر بۆلۈك ئادەملەرنى باشلاپ چىقىپ، نەنسەندە «پەن چاڭزا» ئاچىدۇ (شال تارتقان)، بۇ جۇڭگو مىقياسىدا جىددىي ئۆزگىرىشلەر بولۇۋاتقان چاغلار ئىدى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ جۇڭگودىكى 300 يىللىق فېئودالىلىق ھاكىمىيەت تۈزۈلمىسى گۈمران بولۇپ، بۈرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلاب مەيدانغا كېلىش ئالدىدا تۇرۇۋاتاتتى. بۇ يېڭى ھاكىمىيەت ھەرقايسى ئۆلكىلەردىكى ھەر ساھە، ھەر تەبىقىلەرنىڭ ۋەكىللىرىنى قاتناشتۇرۇپ، سايلام ئېلىپ بېرىش ئۈسۇلى بىلەن ۋۇجۇدقا كېلىشى كېرەك ئىدى.

بۇ چاغدا ياڭ زېڭشىن شىنجاڭدىن ئىچكىرىگە بېرىپ ئاشۇ سايلامغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەر ئۈمىكىنى تەشكىللەۋاتقان بولۇپ، ئۇيغۇر ۋەكىل نامزاتىنى بېكىتىش بىلەن ئالدىراش ئىدى. باشقىلارنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن ياڭ زېڭشىن تۇرپان ئامبىلىغا قادىر ھاجىنى ئۇرۇمچىگە ئەۋەتىپ بېرىش توغرۇلۇق يارلىق چۈشۈرگەندە، تۇرپان ئامبىلى سۇرۇشتۇرۇپ ئۇنىڭ ئۇرۇمچى نەنسەندە ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تاپىدۇ. بۇئەھۋالنى ياڭ زېڭشىنغا مەلۇم قىلغاندىن كېيىن، ياڭ زېڭشىن نەنسەنگە ئادەم چىقىرىپ، قادىر ھاجىنى چاقىرتىپ، ئەھۋالنى ئۇنىڭغا چۈشەندۈرىدۇ. قادىر

ھاجى بۇ ئىشقا رازى بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن باركۆلنىڭ ھاكىمى لى رۇڭ (كېيىن شايار ناھىيىسىگە ھاكىم، ئۇرۇمچىگە ۋالىي بولغان، شېڭ شىسەي دەۋرىدە ئۆلكىگە رەئىس بولغان) ھەم باشقا بىر قىسىم كىشىلەر بىلەن بىرگە ئۆزىگە ئەۋەيدۇللا (قاراموللا) دېگەن كىشىنى كاتىپ قىلىپ، ئىچكىرىگە قاراپ يولغا چىقىدۇ.

ئۇ چاغلاردا ئىچكىرىگە ماڭىدىغان يوللار راۋان ئەمەس، خەتەرلىك كۆپ بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ ۋەكىللەر رۇسىيە تەرەپكە ئۆتۈپ، شەرقىي شىمال ئارقىلىق ئاندىن بېيجىڭغا بارالايتتى. شۇڭا ئەھۋالنى رۇسىيە ھۆكۈمىتىگە مەلۇم قىلىپ، ماقۇللۇق ئالغاندىن كېيىن، ئۇلار رۇسىيە زېمىنى تەۋەسىگە ئۆتۈپ، پويىز بىلەن شەرقىي شىمال ئارقىلىق بېيجىڭگە يېتىپ بارىدۇ.

قادىر ھاجى ھەمراھلىرى بىلەن بېيجىڭگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن، بېيجىڭ شەھىرى سۇن جۇڭشەن ئەپەندى بىلەن يۈەن شىكەي ئوتتۇرىسىدا بولىدىغان سايلام رىقابىتى ئۇستىدىكى جىددىي ھالەتتە تۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ۋەزىيەتنىڭ ناھايىتى يامانلىقىنى مۆلچەرلەپ يېتىدۇ. نۆۋەتتىكى سايلام ئاشكارا ئاۋاز بېرىش ئۇسۇلى بىلەن ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئۆز - ئۆزىدىن مەلۇمكى، بۇنداق سايلام ئېلىپ بېرىلسا ئەلۋەتتە يۈەن شىكەي تەختكە چىقىپ، يەنىلا چىڭ سۇلالىسىنىڭ كۈچ قۇدرىتى قايتا نامايان بولاتتى.

كۆپچىلىك سايلىغۇچىلار ئۆز رايىلىرى بويىچە سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنى سايلاش غەرىزىدە بولسىمۇ، سايلام رايونىنى قامال قىلغان ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ ھەيۋىسىدىن قورقۇپ، ئۆز ئارزۇلىرى بويىچە ئاۋاز بېرىشتىن ئەندىشە قىلىپ، نېمە قىلىشنى بىلمەي قېلىشقاندى.

سايلام مەيدانىدا غۇلغۇلا كۆچىيىپ، بىرىنىڭ مەقسىتىنى بىرى ئۇقالمايدىغان مالمانچىلىق تۈسىنى ئالغاندى.

مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە، قادىر ھاجى ھەمراھلىرىغا:

«بىزچە بولغاندا سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنى سايلىساق بولاتتى. لېكىن، ئۇنى سايلاپ قويمىدىغان بولساق، بۇ يەر كۆزنى يۇمۇپ ئاچقىچە بىر جەڭگاھقا ئايلىنىپ، نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ قېنى تۆكۈلىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن بىز يۇەن شىكەينى نامزاتلىققا كۆرسەتەيلى، شۇنداق قىلغاندىلا قان تۆكۈلۈشنىڭ ئالدىنى ئالغىلى، بۇگۈنكى قېيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلغىلى بولىدۇ» دەپ تەكلىپ بېرىدۇ. بۇ تەكلىپكە باشقا ۋەكىللەرمۇ دەرھال قوشۇلىدۇ. قادىر ھاجى ۋەكىللىك سالاھىيىتى بىلەن سۆزگە چىقىپ، يۇەن شىكەينى نامزاتلىققا كۆرسىتىش ھەققىدە نۇرغۇن داۋلى سۆزلەپ ۋەكىللەرنى قايىل قىلىدۇ، نەتىجىدە يۇەن شىكەي سايلىنىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن جىددىي ۋەزىيەت پەسىيىپ، بىھۇدە قان تۆكۈلۈشنىڭ ئالدى ئېلىنىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن پومبىشچىك، دەللال سىنىپىنىڭ ۋەكىلى يۇەن شىكەي ھاكىمىيەتنى ئۆز چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالىدۇ. سايلامدىن كېيىن، يۇەن شىكەي ئابدۇقادىر ھاجىنى ئالدىغا چاقىرتىپ قويۇل قىلىدۇ. قالغان ۋەكىللەرنى قايتۇرىۋېتىپ، ئۇنى ئۆزىنىڭ مۇئاۋىن زۇڭتۇڭىغا قوشۇپ، خېيلى ئۆلكىسىگە ئېلىپ بېرىپ، ئۇ يەردە15 كۈن سەيلە قىلدۇرىدۇ. ئۇمۇمىي ۋەزىيەت پەسەيگەندىن كېيىن بېيجىڭغا قايتۇرۇپ كېلىپ، بىر خەنزۇ قىزغا ئۆيلەندۈرۈپ قويىدۇ.

نۆۋەتتىكى سايلام ئارقىلىق چىڭ خاندانلىقىنىڭ 300 يىللىق فېئودالىق مۇستەبىت پادىشاھلىق تۈزۈمى ئاغدۇرۇلغاندەك بولسىمۇ، يەنىلا جۇڭگونىڭ پۈتكۈل ۋەزىيىتى ئاۋۇالقىدەكلا جاھانگىرلىك، فېئودالىزم زۇلۇمى ئاستىدا قېلىۋېرىدۇ. خەلق يەنىلا بۇرۇنقىدەك زۇلۇم ئاستىدا ئىڭرايدۇ.

قادىر ھاجى بېيجىڭدا 3 يىل تۇرغاندىن كېيىن شىنجاڭغا قايتماقچى بولغاندا، يۇەن شىكەي ئۇنىڭغا ئەمەلدارلىق نىشانىبولغان نىمچە (كەنجازا) كەيدۇرۇپ، نۇرغۇن نەرسىلەر بىلەن تار-

تۇقلاپ ئۆز ئىشەنچىسىنى بىلدۇرىدۇ.

قادىر ھاجى يۇەن شىكەي بەرگەن ئەمەل بىلەن چوقۇم ئۆلۈكىدە تۇرۇش كېرەك ئىدى. لېكىن ئۇ، ئۆلكە مەركىزى بولغان ئۇرۇمچىدە ھەر خىل، ھەر شەكىلدىكى ھەربىي ـ مەمۇرىي بىيۇروكراتلار ئارىسىغا كىرگەندە، ئۆز ئىستىقبالىنىڭ كۆرەلمەسلىك ۋە سۈيىقەستلەرنىڭ قۇربانى بولۇپ قېلىشىدىن ئېھتىيات قىلغانىدى. شۇڭا ياڭ زېڭشىن ئۇنىڭدىن: «ساڭا نېمە ئەمەل بەرسەم مۇۋاپىق بولار؟» دەپ سورىغاندا، ئۇ ئىككىلەنمەي كۆچارغا بېرىشنى خالايدىغانلىقىنى، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچقانداق ئەمەل ۋە ئىمتىيازغا مۇھتاج ئەمەسلىكىنى بىلدۈرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قادىر ھاجىنى كۆچانىڭ «توڭلىڭ» لىقىغا بەلگىلەپ يارلىق چۈشۈرىدۇ.

قادىر ھاجى تۇڭلىڭ كۆچاغا بارغاندىن كېيىن، كۆچانىڭ ۋەزىيىتىنى كۆزدىن كەچۈرىدۇ ۋە ئىجتىمائىي قۇرۇلمىسىنى تەتقىق قىلىپ، يېڭىچە بىر يول توتمىسا بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىدۇ.

ئۇ، ئۆز ئەتراپىنى ئايلىنىپ يۈرگەن بەگلەر، يەرلىك فېئودال مۇشتۇمزور كۆچلەرنىڭ تارىختىن بۇيان مېڭىپ كېلىۋاتقان ئىستىبدات يولىغا ھەمدە ئۇلارنىڭ ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن تولغان تۇرمۇش ئادەتلىرىگە نەپرەت بىلدۈرۈپ، ئۇلارنىڭ خۇشامەتلىرى، چوڭ ـ چوڭ زىياپەت ۋە كۆتۈرۈپ كېلىشكەن ھەرقانداق سۇۋغىلارنى قوبۇل قىلماي، خەلقنىڭ چوڭقۇر ھېسداشلىقى ۋە ئىشەنچىسىگە ئېرىشىدۇ. كۆچا خەلقىنىڭ ئۇلۇغ شائىرى قارى بائىزى دېگەن كىشى يۇرەكلىك ھالدا تۆۋەندىكى شىكايەتنى شېئىرى ئۇسۇل بىلەن يېزىپ ئۇنىڭغا سۇنىدۇ:

شىكايەت:

ئاجاينىپ بولدىلەر ئاخىر زامانە،
يامانلارغا تولا بولدى باھانە.
ئەجەپ بىدئەد كۆپەيدى ئۇشبۇ يۇرتتا،
قاباھەت ئىچكى ھەسرەت ھەر مىنۇتتا.
ئۇمىد بىلەن بۇ تەكلىپ - ئەل ۋە يۇرتتىن،
كۇچادا ھاجى تۇڭلىك ھەزرىتىمدىن.
تەلەپ: تۇرلۇك يامان ئىشلار توسالسا،
خالايىق ئەھلى يۇرتنىڭ كۆڭلى تىنسا.
كۆپەيدى ئوغرى، ئەلنى قىلدى تاراج،
ھېسابسىز كىشىلەر قالدى يالاڭاچ.
گۆدەكلەر بولدى بىھەد، ئەسكى بەتخۇي،
جالاپ بولدى خوتۇنلار، ئەرلىرى گۇي.
«ھايا» ۋە ئۆرپ - ئادەتلەر بۇزۇلدى،
«بويۇپ» يۇز ئۇپا - ئەڭلىكلەر سۇرۇلدى.
قىمارغا تولدى رەستە سىيادا تاۋكا،
ئىچىپ مەيدان، چىكىپ بەڭ بولدى كالۋا.
شەھەرگە تولدى لۇچەك، ئەلنى ئۇردى،
تۆمۇر مۇشتى بىلەن بۇزەكنى ئەزدى.
تۆكۇپ قان، ئۆلتۇرۇپ بىر - بىرلىرىنى،
تىقىپ بەڭكە پارا (ئاقلار ئۆزىنى).

مازارۇ - خانىقا ھەم «تىنچ» ئەمەستۇر،
ساۋاپلىق جايدىمۇ جەڭگى - جىدەلدۇر.
كۆپەيدى بىرگە ئۇن سەيسى - بۇ ئالۋان،
غېرىپ يوقسۇل بولۇپ قالدۇق يېرىم جان.

تىگىپ قاتتىق كېسەل، يۇرت قالدى خەۋپتە،
قىرىلدى چارۋامال، جۇدۇنى - جۇتتە.
ئېگىسز قالدى ھالا يۇرت جامائەت،
نە ئىشلەيدۇ ھۆكۈمەت، بۇ شەرىئەت.
غىرىبلارنىڭ سوغۇقتا قاتتى باشى،
ئۇتۇن يوق، يەمەككە ئاشى.
خەلقنىڭ يوقمىدۇر پۇشتى پاناھى،
بېشىغا سايىبان بىر دادىخاھى.
ئۇلۇغ ھاجى ھەرەم، يۇرتنىڭ چوڭىسز،
ئۇمىدتە كۆز تىكىپ ئەرزنى يېزىپمىز.
رەھىم قىلىپ يۇرت بېشىنى سىلىغايلا،
يامان ئىشنى توساپ ھەم ئوڭشىغايلا.

قادىر ھاجى تۇڭلىك شائىر قارى بائىزىنىڭ «شىكايەت» نامىسىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، بۇ شېئىرنى بىر قانچە قېتىم ئوقۇپ، ئۇنىڭدا بايان قىلغان ئىشلارنىڭ ھەقىقەتەن كۇچا زېمىنىدا يۇز بېرىۋاتقانلىقىغا چوڭقۇر ئىشىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ، خەلقنىڭ، كۇچانىڭ كېلەچىكى ئۈستىدە چوڭقۇر باش قاتتۇ-رۇشقا باشلايدۇ. ئۇ كۇچادىكى قارى بائىزىغا ئوخشاش دانا پىكىر-لىك كىشىلەر بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولىدۇ، ئۇلارنىڭ بايانلىرى، كۆز قاراشلىرى تەدبىرلىك پىكىرلىرىنى ئاڭلايدۇ.

قادىر ھاجى تۇڭلىك ئەنە شۇنداق ئۈسۇللار ئارقىلىق كۇچا خەلقىنىڭ ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى چۈشىنىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ مەنپە-ئەتلىرىنى قوغداش ئۈچۈن كەسكىن تەدبىر قوللىنىدۇ. شۇ چاغ-لاردا كۇچا يامۇلىنىڭ لوزۇك بېگى زايىت زومىگەرلىكتە ئۇچىغا چىققان بولۇپ، خەلقتە ھەددى ھېسابسىز سېلىقلارنى سېلىپ، زار - زار قاقشاتقان، ئۇنىڭ دېگىنى دېگەن، ئەتكەن بولۇپ، ھېچكىم ئۇنىڭ شەنىگە تېگىدىغان بىرەر ئېغىز سۆز قىلىشقا پىتىنالمايتتى. ئۇ ئاڭلاپلا قالسا، بۇنداق كىشىلەرگە

قىلچە رەھىم شەپقەت قىلماي، ئۇرۇپ، قىيناپ، ئازابلاپ تۇرمە-
لەرگە تاشلايتتى ۋە ئۆلتۈرۈۋېتەتتى، ھەتتا ھەددىدىن ئاشقان
ئالۋان سېلىقلارنى ئازايتىش ئۈچۈن دېھقانلارغا ۋەكىل بولۇپ
ئەرز ئېيتىپ يامۇلغا كىرگەن دانىيال ھاجى دېگەن كىشىنى
ئېسىپ قويۇپ ئۇرۇپ، پۇخادىن چىقماي دەسسەپ چەيلەپ ئۆلتۈ-
رۈۋەتكەنىدى. بۇ ھالدىن نارازى بولغان كۆچا خەلقى بىر قانچە
كۈن نامايىش قىلىپ، يۇقىرىغا ئەرز سۇنغان بولسىمۇ، بۇ ئىشنى
ھەل قىلىدىغان ئادەم چىقمىغانىدى. قادىر ھاجى تۆڭلىك كۆچاغا
كەلگەندىن كېيىن كۆچا خەلقى زايىت ئۈستىدىن قايتا ئەرز سۇنە-
دۇ، ئابدۇقادىر ھاجى توڭلىك ئەھۋالنى قايتا تەكشۈرۈپ ئېنىق-
لاپ، زالىم ئەمەلدارلارنىڭ ھەيۋىسىنى سۇندۇرۇپ خەلقنىڭ
دەردىگە يېتىش ئۈچۈن، ئەھۋالنى يۇقىرىغا مەلۇم قىلىپ، زايىت-
قا مەيداندا ئۆلۈم جازاسى بېرىپ، خەلقنىڭ ئەنتىنى ئېلىپ
بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن خەلقنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان 5 خىل تەلەپ-
نى ھەل قىلىپ، خەلقنى رازى قىلىدۇ. ئىجتىمائىي تەرتىپنى
مۇقىملاشتۇرىدىغان بىر قاتار نىزاملارنى بەلگىلەپ، خەلقە جا-
كارلايدۇ. خەلقنىڭ تىنچ ئاسايىشلىق تۇرمۇشقا ئېرىشىشى ئۈچۈن
كەسكىن تەدبىرلەرنى قوللىنىدۇ. ئۇ، شەھەر ئىچىدە سۇ قىسىلە-
قىدىن چاڭ - تۇزان كۆتۈرۈلۈپ، ھەر يەردە ئەخلەت - دۆڭلەر-
نىڭ كۆپىيىشى بىلەن مەينەت - پاسكىنىچىلىققا يول قويۇلۇۋاتقا-
لىقىنى كۆرۈپ، تۇرپان، پىچاندىن كارىز چاپىدىغان ئۇستىلارنى
ئالدۇرۇپ كېلىپ، كۆچانىڭ ساقاغۇ دېگەن يېرىدىن باشلاپ كا-
رىز قازدۇرىدۇ ۋە شەھەر ئىچىگە سۇ باشلاپ، يېڭى - يېڭى
رەستىلەرنى، مەسچىت، خانىقا، مەدرىسە ۋە كۆۋرۈكلەرنى سال-
دۇرۇپ، بازار قىياپىتىنى ئۆزگەرتىدۇ. قادىر ھاجى ھەر قانداق
ئىشنى قىلىشتا يۇرت مۆتىۋەرلىرىنىڭ پىكرىنى ئېلىپ، ئۇلار
بىلەن بار مەسلىھەتتە بولۇپ، ئاندىن ئۇنى ئەمەلىيلەشتۈرىدۇ.
كىشىلەر ئارىسىدا يۈز بەرگەن دەۋا - دەستۇرلارنى بىجىرىشتە
ھەق - ناھەقلىق چەك - چېگرىسىنى تۇغرا ئاجرىتىپ،

ھۆكۈمەت - شەرىئەتنىڭ ئادىل ھۆكۈم چىقىرىشىنى تەلەپ قىلە-
دۇ. مانا شۇنداق ئۇسۇللار ئارقىلىق كۆچادا ئادىللىقنى يولغا
قويۇپ، خەلقنىڭ ئارىسىدىكى يامان ئىللەتلەرنى چەكلەپ، ئۇنى
تەنقىد قىلىپ تۇگىتىدۇ. خەلقنىڭ سېلىقىنى يەڭگىللىتىش ئۈ-
چۈن قالايمىقان ھاشار قىلدۇرۇش، قالايمىقان باج ئېلىشنى چەك-
لەيدۇ. خەلقە نىجاتلىق، ئاسايىشلىق ئاتا قىلىپ، ئىلىم مەرد-
پەت ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلۈپ، كىشىلەرنى نادانلىقتىن قۇتۇ-
لۇشقا دەۋەت قىلىدۇ. بىز شائىر قارى بائىزنىڭ «مىڭ تەن
ئاتا» ناملىق شېئىرىدىن، قادىر ھاجى تۆڭلىكنىڭ ياخشى پەزىلە-
لىرىنى قانداق جارى قىلدۇرغانلىقىنى چوڭقۇر چۈشۈنەلەيمىز:

مىڭ تەن ئاتا[1]

يا ھەزرىتى ئادەم ئاتا، نەۋرىلىرى مىڭ تەن ئاتا،
يا ھەزرىتى مىڭ تەن ۋەلى، جەننەت گۈلىنىڭ بۈلبۈلى،
تۆڭلىك كەلدى شەھىرى كۆچا، يا ھەزرىتى مىڭ تەن ئاتا،
كۆرسە بۇ يۇرت سۇ قىس مانا، دائىم ئوقار خەلق رەببىنا.
بەل باغلىدى تۆڭلىك مانا، كولاتتى كارىزنى قاتار،
سۇ چىقتى مەرۋايىت گويا، يا ھەزرىتى مىڭ تەن ئاتا.
كولاپ ساقاغۇ باشىدىن، سۇ چىقتىلەر كۆك تاشىدىن،
كارىز ئېگىز ساي قېتىدىن، يا ھەزرىتى مىڭ تەن ئاتا.
ئېرىق ئېلىپ قىياس بىلەن، كارىز قېزىپ ئىخلاس بىلەن،
خىزىرىم كېلىپ ئىخلاس بىلەن، قىلغاچ مەدەت مىڭ تەن ئاتا.
سۇ چىقتىلەر پىلىق - پىلىق، قىلدى بۇ يۇرت تېرىقچىلىق،
ساڭلار تولدى ئاشلىققا جىق، يا ھەزرىتى مىڭ تەن ئاتا.
.....
قۇرۇپ كېتىپ ئەردى بۇ يۇرت،

① «مىڭ تەن ئاتا» - كۆچا يېڭىشەھەرنىڭ شىمالىدىكى بىر مازارنىڭ نامى.

تىرىلدىلەر ئۆلگەن قۇرۇت،
ياغلاشتىلەر ساقال بۇرۇت،
يا ھەزرىتى مىڭ تەن ئاتا.

يەر ئاچتى دېھقان پەم بىلەن،
كەتمەن چېپىپ غەيرەت بىلەن،
تېرىپ قوغۇن بۇغداي بىلەن،
يا ھەزرىتى مىڭ تەن ئاتا.

قويۇپ دەرەخلەر ئانچىنىسان.①
ئۆرۈك، شاپتۇل ئۈزۈم چىلان،
ئىككى قانات باغۇ بوستان،
يا ھەزرىتى مىڭ تەن ئاتا.

قىلىپ بىنا قويدى تېرەك،
مۇنداق قىلىشقا «ئەركىرەك»،
ئەھلى كۇچا ياري يۆلەك،
يا ھەزرىتى مىڭ تەن ئاتا.

سۇكىرمىگەن ئەزەل ئەبەت،
قاقاس يەرگە كەلدى نۆۋەت،
تۇڭلۇك قىلدى باغۇ جەننەت
يا ھەزرىتى مىڭ تەن ئاتا.

.....

... باغ چۆرىدەپ سېپىل سالدى،
تۆت تەرەپكە ئۆستەك چاپتى،
ئاشلىق تېرىپ توگمەن قۇردى،
يا ھەزرىتى مىڭ تەن ئاتا...

... كارىز ئۇچۇن نەزىر بېرىپ،
يول ئۇستىگە شەھەر سېلىپ،
مەشرەپ قىلىپ يۇرت قىچقىرىپ،

① بەك نۇرغۇن.

يا ھەزرىتى مىڭ تەن ئاتا...

.....

... يولىنىڭ چېتى قاتار دۇكان،
ئەھلى كەسىپ ئورۇنلاشقان،
كارىز گۈزەر بازار بولغان،
يا ھەزرىتى مىڭ تەن ئاتا...

چۆل زېمىننى ئاۋات قىلىپ،
مەسچىت، مەدرىس، مەكتەپ سېلىپ،
مەرىپەتكە كەڭ يول ئېچىپ،
يا ھەزرىتى مىڭ تەن ئاتا.

كارىز كۇچا شەرەپشانى،
تەرەققىيات تۇپ نىشانى،
پارلاق بولسۇن ئىستىقبالى،
يا ھەزرىتى مىڭ تەن ئاتا!

قادىر ھاجى تۇڭلۇك شۇ چاغدا ھازىرقى كۇچا يېڭى شەھەر كوچىلىرىنى پىلانلاپ يېڭى - يېڭى رەستىلەرنى بەلگىلەيدۇ. رەستىلەرنىڭ 2 قاسىتىغا ئېرىق چاپتۇرۇپ، دەل - دەرەخ تىكتۇرىدۇ ھەمدە رەستىلەرنىڭ يان قىسمىغا ئازادە ماگىزىن - ئىش دۇكانلىرى سالدۇرىدۇ، ھۇنەرۋەن تىجارەتچىلەرنى بۇ يېڭى بازارغا كۆچۈپ كېلىشكە دەۋەت قىلىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي كۇچار-نىڭ يېڭىشەھەر رەستىلىرىدە مەسچىت، مەدرىسە، خانىقا ۋە تىجارەتچىلەر، كاسىپلارنىڭ ھەر خىل دۇكانلىرى، ساماۋەرخانا، ناۋايخانا، ساتىراشخانا، ئاشخانىلار ئېچىلىپ، شەھەر ئىچى ھاياتى كۇچكە تولىدۇ.

ئۇ يەنە ساقاغودىن ئېقىپ كېلىدىغان كارىز سۇيىگە ئىككى تاشلىق تۇگمەن ماڭغۇزۇپ، بۇرۇنقىدەك كىشىلەر ئاشلىقلىرىنى يىراق جايدىكى تۇگمەنلەرگە ئېلىپ بېرىپ، ھەپتە 10 كۇن نۆۋەت كۇتىدىغان ئىشلارغا خاتىمە بېرىدۇ. كارىز سۇيى بىلەن بازار

ئىچى، باغلار، ئېتىزلىقلارنى سۇغۇرۇشتىن تاشقىرى، سۇ دىدا-
رى كۆرمىگەن قاقاسلىقلارغا سۇ باشلاپ، ئۇ يەرلەرنى بوستانلىققا
ئايلاندۇرۇۋېتىدۇ.

قادىر ھاجى تۇڭلۇك ئۆز قول ئاستىدىكى چېرىكلەرنى بىكار-
دىن بىكار كۆچا خەلقىگە باقتۇرماي، ئەنئەنىۋى تۈزۈمنى بۇزۇپ
تاشلاپ، ئۆگەن دەريادىن باشلاپ تۆۋەنگە قارىتىپ «چېرىك
ئۆستەڭ» دېگەن بىر ئۆستەڭنى چاپتۇرۇپ سۇ باشلاپ، بىكار
ياتقان بوز يەرلەرنى ئېچىپ، بۇ يەرلەرگە ئاشلىق تېرىپ چېرىك-
لەرنى ئۆز - ئۆزىنى بېقىشقا مەجبۇر قىلغان. بۇ ئىشلارنى شائىر
قارى بائىزى ئۆزىنىڭ «مەدھىيە» ناملىق شېئىرى ئەسىرىدە
مۇنداق بايان قىلىدۇ:

مەدھىيە

خۇداغا شۈكۈر، بۇ يۇرتتا ئەجەپ بەرىكەت «نەما» بولدى،
بۇ تۇڭلۇك - «دىيانەت»، «ئەدلى» دىن خەلقىم رىزا بولدى.
دىيارىم ئىچىدە ھەر ئادەم ئۆزۈن ئۆمۈر تىلەر ئالقاپ،
ئۆزىنىڭ ياخشى ئىقبالى خەلىقە باشپاناھ بولدى.
كۆچاردا نەچچە خىل ئالۋان ياساقلار مەنئىي بولدىلەر،
بۇ ئىشلار يۇرتقا كۆيگەن چوڭ شاپائەتتىن بانا بولدى.
بار ئەردى شەھدۇ - سەھرادا يامانلار ھەر ئەمەلدارىدىن،
ئەدەپ بەردى يامانغا، كەمبەغەللەرگە ئاتا بولدى.
خۇسۇسەن يوقىتىلغاچ، زومىگەر-زايىت قاۋان،[1] قاتىل...
كۆچا خەلقى يېڭىباشتىن يورۇقلۇققا چىقار بولدى.
كۆچادا قانچە يىللاردىن بۇ بەگلەر بەك جاپا سالغان،
رەئىيەت[2] بولدى خاتىرجەم بۇ يۇرتمۇ كەڭتاشا بولدى.

---

① يامول لوزوك بىگى زومىگەر زايىت.
② رەئىيەت - پۇقرا - خەلق.

كۆچادا يېڭىلىقلارنى زەھۇر[1]غا كەلتۈرۈپ پات - پات،
تەرەققىياتقا يول باشلاپ، خەلقنە رەھمىنا بولدى.
نىزام مەكتەپ[2] ئېچىلدى ئۇلگە بوپ «شويە»[3]نى بەردى،
رونىق تاپقاچ بۇ تون ئىلمى قۇياشتەك نۇر چاچار بولدى.
ياساتتى شەھىرى سايغا تۈۋرۈكى يوق قۇيما بىر كۆۋرۈك،
2 قاسىناق دۆكاندا كېچە ۋە كۈندۈز بازار بولدى.
ھورۇن باغدىن سېلىنغان دەل - دەرەخ سايباغقا يەتكۈچە،
سۇ ئاپەتكە مۇداپىئە، شەھەرگە زىننەت ساپ ھاۋا بولدى.
ئۆزى ھاجى ھەرەم، كۆپ ئەلنى كۆرگەن پىكىرلىك دانا،
ساقاغو باشىدىن كارىزنى كولاپ سۇ چىقار بولدى.
شېغىل تاشلىق قاقاس چۆلگە، ياساپ جەننەت كەبى باغنى،
«كارىز» ناملىق گۈزەل بازار، كۆچاخانىدا بىنا بولدى.
ياسالدى خانىقا، مەدرىس، مەكتەپ، زەپ ئەجەپ كۆركەم،
ھۈنەرۋەنلەر يىغىلدى، بولدى ئاۋات چوڭ بازار بولدى.
ئېچىلدى ئاشخانا ھەمدە ساماۋەر نەغمە، ئۇسسۇل قاينىاپ،
بولۇپ دار ئويۇنى، خەلق سەلدەك ئاقار بولدى.
بۇلۇقلاپ چىقتى كارىزنىڭ سۈيى ئۆركەشلىنىپ ئاقتى،
بازادۇ - باغدىن ئاشخانىنى ساقاغولۇق تۇتار بولدى.
بۇكارىزنىڭ سۈيىدە چۆرۈلۈپ ھەم ئىككى تاش تۇگمەن،
قىش - ياز ئەلگە ئۇن تارتىپ كىشىنى خۇش قىلار بولدى.
چېرىكلەرنى بىكار باقماي، ئېچىپ بوز يەر، تېرىپ ئاشلىق،
ئۆگەن دەريادىن چاپقان چېرىك ئۆستەڭ بىنا بولدى.
بۇ قىلغان ئىشلىرى ئەھلى كۆچاغا تۆھپە دەۋر بىلسەڭ،
خەلقلەرگە كوشايىش،[4] يۇرتقا زىننەت يادىكار بولدى.

---

① زەھۇر- پەيدا بولغان، بارلىققا كەلگەن.
② نىزام مەكتەپ - 1918 - يىلى كۆچادا يېڭى پەننىي مەكتەپ تەسىس قىلىنغان.
③ «شويە» - قادىر ھاجى تۇڭلۇكنىڭ ئوغلى ھەمدۇللىنىڭ ئونۋانى.
④ كوشايىش - ئاسانچىلىق.

مىلادىيە 1921 ـ يىلى

قادىر ھاجى تۇڭلۇك يۇقىرىدا بائىزى تۇردى مەدھىيىلىگەن. دەك كۇچا دىيارىدا ئالەمشۇمۇل ئىشلارنى قىلىپ، خەلقە توغرا نىشان كۆرسىتىپ، خەلقنى ئالغا يېتىلىق تامان يېتەكلىگەن. ئۇ كۇچادا ئادالەتپەرۋەرلىك، ھۆرىيەت ۋە دىيانەتلىكنى 1 ـ بولۇپ تەشەببۇس قىلغان ۋە ئۇنى يولغا قويغان ئادەم. ئۇ ئۆزىنىڭ ياخشى پەزىلىتى بىلەن كۇچا خەلقىنىڭ ئىززەت ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان. ئۇ، كېيىنكى چاغلاردا يۇقىرىغا ئۆزىنىڭ كۇچادىن يۆتكىلىش ئۈمىدى بارلىقىنى ئىزھار قىلىپ ئىلتىماس سۇنىدۇ. ئىلتىماسنى تاپشۇرۇپ ئالغان ياڭ زېڭشىن ئۇنىڭ كۇچادىن يۆتكىلىشىگە قوشۇلمايدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، ياڭ زېڭشىن ئۇچىغا چىققان ھېلىگەر ـ تۇلكە ئادەم بولغاچقا، ئۆزىدىن ئۆزگە بىلىملىك، ئاق ـ قارىنى ئىلغىيالايدىغان ئادەملەرنى ئاسانلىقچە ئۆز يېنىغا يولاتمايتتى. ئۇ، ئەينى چاغدا ئىچكى ئۆلكىلەردىن شىنجاڭغا ئادەم كەلتۈرمەسلىك، شىنجاڭلىقنى چەتكە چىقارماسلىق، ئىچكى جەھەتتە باشقۇرۇش ئاسان بولسۇن ئۈچۈن مىللەتلەر ئارىسىدا: «بىزنى بىرىگە باغلاپ كونترول قىلىش» ، «قارىمۇ ـ قارشى قويۇش» ۋەزىيىتىنى بارلىققا كەلتۈرگەندى. قادىر ھاجى كۇچادىن قايتىپ كەلسە ئۇنىڭ دەرىجىسى بويىچە ئەمەل بەرمەي بولمايتتى. ئۇنداق بولغاندا ئۆز ئىرادىسىگە خىلاپ ئىش قىلغانلىق بولۇپ، ئۆزىگە يەنە بىر خەۋپلىك ئادەم يېقىنلاشقان بولاتتى.

دەرۋەقە قادىر ھاجى تۇڭلىڭنىڭ زۇڭتۇڭ سايلىمىدا ئۇيغان رولى، ھەمدە كۇچادىكى تۆھپىلىرىنى سەل چاغلىغىلى بولمايتتى. شۇڭا ياڭ زېڭشىن ئۇنىڭ كۇچادىن قوزغىلىپ كىتىشىگە يول قويمىغانىدى. ياڭ زېڭشىننىڭ تاكتىكىسى شۇنداق ئىدى. كى، ئۇ ئۆزى «خەۋپلىك» دەپ تونىغان ئادەملەرگە ساختا يېقىنچىلىق قىلىپ، ئەمەل بېرىپ ئىشەنچىنى مۇقىملاشتۇرۇپ ئاندىن

جايلىۋىتەتتى. ئۇ، بۇنداق تاكتىكىنى قادىر ھاجى تۇڭلۇڭغا ئىشلىتەلمەيتتى. ئۇ، بىلىملىك، كۆپنى كۆرگەن، زېرەك، يىراقنى ئالدىن كۆرەرلىكى بىلەن تۇنۇلغان خەلقپەرۋەر ئادەم ئىدى. ئۇ كۇچادىن ھالقىپ، پۈتۈن شىنجاڭ خەلقى ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان زات بولۇپ، ياڭ زېڭشىن ئۇنىڭدىن قۇسۇر تېپىش ياكى ئۇ، بۇ سەۋەبلەرنى باھانە قىلىپ جايلىۋېتىشكە كۆزى يەتمىدى. شۇڭا ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى تەستىقلماي ئۆز ئورنىدا قالدۇردى.

1927 ـ يىلىغا كەلگەندە جۇڭگونىڭ ئىچكى ـ تاشقى ۋەزىيىتى كەسكىنلەشتى. قادىر ھاجى ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسىنى ئىنچىكە تەھلىل قىلىپ، ئەمدى ھۆكۈمەت ئىشىدىن ئىستىپا بېرىپ، كېيىنكى ئۆمرىنى دىيانەت بىلەن ئۆتكۈزمەكچى بولۇپ، خىزمىتىدىن ئىستىپا سوراپ قايتا ئىلتىماس سۇنىدۇ. ياڭ زېڭشىن ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن مەسلىھەتلىشىپ تۇرپانغا يۆتكەشكە بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قادىر ھاجى كۇچادىن تۇرپانغا يۆتكىلىدۇ. كۇچار خەلقى ئۇنى يول ئۇستىگە چىقىپ، كۆزى قىيمىغان ھالدا ئۇزىتىپ قويىشىدۇ. ئابدۇقادىر ھاجى تۇڭلۇڭ تۇرپانغا يۆتكىلىپ بىر يىلدىن ئارتۇق بۇ يەرگە تۇڭلۇڭ بولۇپ يۈرت سوراپ ئۆتىدۇ. بەختكە قارشى ئۇنىڭ ئىككى كۆزى كۆرمەس بولۇپ ئەل ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا ئاجىز كېلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ھۆكۈمەت ئىشىدىن ئۆزۈل ـ كېسىل قول ئۈزۈپ، ئۆز يۈرتى توقسۇنغا قايتىپ، ھۆكۈمەت ھاۋالىق جايغا سالدۇرۇپ بەرگەن ئاستى ـ ئۈستى ئايۋانچىلىق 72 ئېغىز ئۆيدىن تەركىب تاپقان «گۈڭگۈەن» قورۇغا ئورۇنلىشىپ، ئاخىرقى ئۈمرىنى شۇ جايدا ئۆتكۈزۈپ، 1930 ـ يىلى 92 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتىدۇ.

(ئاپتور: توقسۇن ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشتىن)

جاۋابكار مۇھەررىر: **دىلدار ئەزىز**

ياڭ زېڭشننىڭ ئەسكەر باشقۇرۇش «تەدبىرى»

ئەركىن ئەرشىدىن

مىنگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە ئۇلكە دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ نامىنى ئاتاشتا مەمۇرىي ساھەدىكىلەر ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ خەلق ئىشلىرى نازىرى، مۇپەتتىش ئەمەلدارلار، ئۇلكە باشلىقى، ئۇلكە رەئىسى دەپ ئاتىلاتتى. ھەربىي ساھەدىكىلەر ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ تۇتۇق ۋالىي، جاڭجۇن، گېنېرال - گوبىرناتور، دۇبەن، گارنىزون باش قوماندانى دەپ ئاتالدى. ياڭ زېڭشىن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ئىككى چوڭ ھوقۇقنى قولغا كىرگۈزۈۋلىپ ھەربىي مەمۇرىيىنى تەڭ باشقۇرغاچقا، ئۇنىڭ نام شەرىپى بىلەن ئەمىلىنى قوشوپ ئاتاشتا نۇرغۇن ئاۋارىچىلىقلار كېلىپ چىققانىدى. ئەمما كېيىن ئاۋام پۇقرالار ئۇنىڭ نام شەرىپى بىلەن ئەمىلىنى ئىخچام-لاپ قىسقىغىنە قىلىپ ياڭ جاڭجۇن دەپ ئاتايدىغان بولۇشتى. جاڭجۇن (گېنېرال) دېسە نەچچە تۈمەن ئەسكەرلەرگە قوماندا-لىق قىلىۋاتقان بەك ھەيۋەت گېنېرالنىڭ ئوبرازى كىشىلەرنىڭ كۆز ئالدىدا نامايان بولۇشى مۇمكىن. ئەمما بىزنىڭ ياڭ جاڭجۇن بۇنىڭ ئەكسىچە بولۇپ، قوشۇنلارنى كۆچەيتىش، قوشۇننىڭ جەڭگىۋارلىقىنى ئاشۇرۇشنى ئەسلا ياقتۇرمايتتى. ئۇنىڭ ھەربىي ئىشلارغا دائىر كىشىلىك پەلسەپىسى «شىنجاڭنىڭ خەۋپسىزلە-كىنى ئەسكەرگە تايىنىپ قوغدىغىلى بولمايدۇ، ئەسكىرىي كۈچ بىلەن چەت ئەلگە تاقابىل تورۇش توغرا كەلسە ئەنگلىيە ۋە رۇسـ-

يە ئارمىيىسىنىڭ كۈچىنى ھەرقانچە قىلىپمۇ يەڭگىلى بولمايدۇ، جايلارغا قارىتا ئەسكەر ئىشلىتىشكە توغرا كەلسە، جايلاردىكى مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى ئىسيان كۆتۈرىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا بىرنەچچە بىرگادا خەنزۇ قوشۇنى ئۇياقتا تۇرسۇن، ھەتتا نەچچە يۈز مىڭ كىشىلىك قوشۇنمۇ ھېچنېمىگە كار قىلمايدۇ. شىنجاڭ-نىڭ ئامانلىقىنى قوغداشتا سىياسىي يولنى تۇتۇش كېرەك» دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. ياڭ زېڭشىن ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا كىشـ-لەرگە دائىم «مەن شىنجاڭدا 10 نەچچە يىل شەھەرنى قوغداش ھېلىسى» بويىچە ئىش كۆردۈم دەيتتى.

ئەمما، ياڭ زېڭشىن تەختكە ئولتۇرغان دەسلەپكى مەزگىل-دە، ئىلىدىكى ئىنقىلابىي قوشۇنلارنىڭ قارشىلىقىنى، قومۇل دېھقانلىرىنىڭ قوزغىلاڭلىرى، گېلاۋخۇيىچىلارنىڭ قارشىلىقى ۋە شىمالىي شىنجاڭدىكى قۇبدۇ ۋەقەسى قاتارلىقلارغا دۇچ كەلگەچكە ئىنتايىن خەۋپلىك ئەھۋالدا قالغانىدى. بۇ خىل ۋەزىيەت ئاستىدا ئۇ دەرھال ئەسكىرىي كۈچنى تولۇقلاپ ۋە كېڭەيتىپ ئىلىدىكى ئىنقىلابچىلارنى، قومۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى ۋە جەنوبىي شىنـ-جاڭدىكى گېلاۋخۇيىچلارنى بىر - بىرلەپ يوقىتىش جەريانىدا ھەقىقەتەنمۇ ناھايىتى بەكلا ئالدىراش بولۇپ كېتىدۇ. كېيىن قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇپ ۋەزىيەتنى كونترول قىلغاندىن كې-يىن، ئاندىن ئۇ «ئاجىز قوشۇن بىلەن ئىداره قىلىش سىياسـ-تى» نى كۈچەپ يۈرگۈزدى. ياڭ زېڭشىن ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلدىكى قوشۇنلارنى تەرتىپكە سېلىش، جەڭگىۋار-لىقىنى يوقىرى كۆتۈرۈش، قوراللاندۇرۇش مەسىلىلىرى ئۈستـ-ده باش قاتتۇرماستىن، ئەكسىچە پۈتۈن زېھنىنى قوشۇنلارنىڭ توپىلاڭ كۆتۈرۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا مەركەزلەشتۈردى. ئۇ-نىڭ بۇ جەھەتتە قوللانغان تەدبىرى مۇنداق: «قوشۇنلارنى بۆلۈپ باشقۇرۇش» ئارقىلىق قوشۇنلارنى ئاساسلىقچە بىر يەرگە توپلـ-شىپ ئىسيان كۆتۈرەلمەيدىغان قىلىۋېتىش؛ يېڭى قوشـۇن

«خۇيزۇ قوشۇنى» نى تايانچ قىلىش، ھەممە مىللەتنى تەڭ ئىشقا سېلىش ئارقىلىق بىر - بىرىنى ئىسكەنجىگە ئالىدىغان ھالەتنى شەكىللەندۈرۈش؛ «شىنجاڭ يەرلىك ئاھالىلىرىدىن ئەسكەر ئېلىش» ۋە «مېھمان ئەسكەرلەرنى ئىشلەتمەسلىك».

ياڭ زېڭشىن ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن كەلگەن «سەرگەردانلار» دىن قاتتىق ئېھتىيات قىلاتتى. ياڭ زېڭشىن ئۇلارنى باشقۇرۇش تەس، ئاسانلار چاتاق چىقىرىدۇ، دەپ ئۇلاردىن قاتتىق ھەزەر ئەيلىدى. شۇڭلاشقا بۇ مەزگىلدە شىنجاڭدىكى قوشۇنلاردا بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن شتاب يوق دېيەرلىك ھالدا ئىدى. لى كې ئۆزىنىڭ «ياڭ زېڭشىن توغرىسىدا» دېگەن ماقالىسىدا ياڭ زېڭشىن «ئۆلكە مەركىزى ئۇرۇمچىدىكى يامۇلنىڭ سەنتاڭ ھوجۇرىسىدا تۇرۇپ قوشۇنغا بۇيرۇق چۈشۈرەتتى. «بىر پارچە يارلىق بىلەن نەچچە مىڭ قوشۇننى تارقىتىۋېتەلەيتتى» دەپ توختالغاندى. بۇنىڭدىن ياڭ زېڭشىننىڭ ھوقۇقىنىڭ قانچىلىك چوڭ ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولاتتى. ئۇ ئۆلتۈرۈلگەن ئاشۇ يىلى (1928 - يىلى) شىنجاڭدا 30 مىڭ كىشىلىك قوشۇن بار دېيىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتىكى ئەسكەرنىڭ سانى 10 مىڭ ئەتراپىدىلا ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا ئەسكەرلەرنىڭ سانىنى يالغان مەلۇم قىلىپ «كەم شتات تەمىناتىنى يېيىش» ئومۇمىيۈزلۈك ئەھۋال ئىدى. شىنجاڭنىڭ قۇرۇقلۇق ئارمىيە قىسىملىرى نامدا 3 دېۋىزىيە دېيىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە جاڭ سۇڭلىنىڭ بىر دېۋىزىيەسى، يەنى ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق مەزكۇر دېۋىزىيەنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قالغان 2 دېۋىزىيە ئىسمى بار، جىسمى يوق دېۋىزىيەلەر ئىدى. ياڭ زېڭشىن ئۆزىنى دېۋىزىيە كوماندىرى دەپ ئاتىۋالغان بىلەن دېۋىزىيە شتابىنىڭ نەدىلىكىنى بىلمەيتتى. جاڭ سۇڭلىن دېۋىزىيەسىنى ئېلىپ ئېيتساق، ئۇنىڭ باتالىيون، روتىلىرىدىكى ئەسكەرلىرىنىڭ سانىمۇ تولۇق ئەمەس ئىدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، جاڭ سۇڭلىنىڭ بۇ ئاستە باشقۇرىدىغان ئەسكەرلىرىنىڭ سانى

ئاران 300 كىشى ئىكەن.

شىنجاڭ قوشۇنلىرىنىڭ ھەربىي ئىنتىزامى بوش، يامان ئىللەتلەر ئەۋج ئالغان، ئەسكەرلەرنىڭ ياش پەرقى چوڭ، كىيىم - كېچەكلىرى جۇل - جۇل بولغاچقا، يەرلىك خەلقلەر بۇ قوشۇننى «قەلەندەرلەر قوشونى» دەپ ئاتىغاندى. ياڭ زېڭشىن قوشۇنىدىكى ئەسكەرلەرنىڭ 2 قورالى بار، بىرى مىلتىق يەنە بىرى بولسا ئەپيۇن غاڭزىسى دېگەن گەپلەر خېلى كەڭ تارقالغانىدى. ئەپيۇن چەككەن كوماندىر ۋە ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك لايغەزەل بولۇپ كېتەتتى. بۇنداق «نامى ئۇلۇغ، سۈپراسى قۇرۇق» قوشۇننىڭ جەڭگىۋارلىقىدىن سۆز ئېچىش زادى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭلاشقا شې بېيلىن «دۆلەت مۇداپەسى ۋە دېپلوماتىيە» نامىلىق كىتابىدا «شىنجاڭ قوشۇنلىرى چىرىكلىكتە مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ» دەپ ئوچۇق يازغانىدى. دېمەك، شىمالىي مىللىتارىستلار دەۋرىدە ئۆلكىلەر ئىچىدە شىنجاڭ ئەسكىرىي كۈچى ئەڭ ئاز، ئەڭ ناچار ئۆلكىلەرنىڭ بىرى ئىدى.

ياڭ زېڭشىننىڭ مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇننى ئېلىپ ئېيتساق، ئۇلارنىڭ يۇز - كۆزلىرى مەينەت، كىيىنىشى، يۈرۈش - تۇرۇشى رەتسىز ئىدى.

ياڭ زېڭشىننىڭ قورۇسى ئالدىدا پوستا تۇرىدىغان مۇھاپىزەتچى ئەسكەرلەر قورالىرىنى تامغا يۆلەپ قويۇپ، يەرگە تاشتىن قاتار تىزىشىپ ئويناياتتى. ئۇلار ئويۇنغا بېرىلىپ كەتكەنلىكتىن ياڭ زېڭشىننىڭ كىرىپ - چىقىپ كەتكەنلىكىنىمۇ سەزمەي قېلىشاتتى. ياڭ زېڭشىن پوۋسكا بىلەن شەھەر سىرتىغا چىققان ۋاقىتلىرىدا موھاپىزەتچىلىرى ھەيۋە كۆرسىتىپ ئەگىشىپ مېڭىشاتتى. بىرئاز ئەگىشىپ مېڭىپ پوۋسكىغا يېتىشەلمەي قېلىشسا، شۇئان ئەگەشمەيلا قويۇپ، يول بويىغا چىقىشىپ ئارام ئېلىشاتتى ياكى قىمارغا چۈشۈپ كېتەتتى. ياڭ زېڭشىن

قايتىدىغان چاغ بولغاندا دەرھال قىمار ئويونلىرىنى يىغىشتۇ-
رۇپ، قوراللىرىنى كۆتۈرۈشۈپ شاپاشلاپ ئالدىغا چىققان بولۇۋا-
لاتتى. ياڭ زېڭشىن ئۇلارغا كايىغان ھېسابتا بىر ئاز گەپ قىلىپ
قويىاتتى ـ دە، بولدى قىلاتتى.

ھەربىي قوماندانلارنىڭ كەم شتات تەمىناتى يېيىشكە قارىتا
ياڭ زېڭشىن ئۇلاردا باشقىچە غەرەز بولمىسلا سۆكۈت قىلاتتى.
ئەجەپلىنەرلىك يېرى شۇكى، ھەرقايسى باتالىئون، روتىلاردىكى
ئەسكەرلەر ئەتىياز، ياز پەسلى كېلىش بىلەنلا ئونلاپ، سىرتلارغا
ئوقەت قىلغىلى چىقىپ كېتىشىپ، مەدىكارچىلىق قىلىش، ئەپ-
يۇن تېرىش، ئوت ئورۇش، ئوتۇن كەسلەش، سېۋەت ـ زەمبىل
توقۇش ئارقىلىق پۇل تاپاتتى.

كۇز ۋە قىش پەسلى يېتىپ كېلىش بىلەن ئۇلار ئارقا ـ
ئارقىدىن قوشۇنغا قايتىپ كېلىشەتتى. بۇلارنى يۇقىرى ئانچە بەك
سۇرۇشتۇرۇپ كەتمەيتتى. چۈنكى، ھەربىي قوماندانلار كەم شتات
تەمىناتىنى يېيىش ئۈچۈن، ئەسكەرلەرنىڭ ئەتىياز ۋە ياز پەسىل-
لىرىدە سىرتلارغا چىقىپ ئوقەت قىلىشىغا ئاستىرتتىن يولمۇ
قويىاتتى. بۇنداق قىلىش ئۆزىگىمۇ، ئەسكەرلەرگىمۇ پايدىلىق
ئىدى.

بىر يىلى ئەتىيازدا مەلۇم روتىدىكى ئەسكەرلەرنىڭ ئاساسلە-
قى سىرتلارغا ئىشلەمچىلىككە چىقىپ كېتىپ، گازارمىدا قېرى
ـ ئاجىز، ئاقساق ـ چولاقلارلا قالىدۇ. روتا كوماندىرى بۇ
ئىشتىن چۆچۈپ كېتىپ، دەرھال ياڭ زېڭشىننىڭ ئالدىغا بېرىپ
«ئالىيلىرى، چاتاق بولدى، ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى سىرتقا
چىقىپ كېتىپتۇ، قانداق قىلىمەن» دەپ دوكلات قىلىدۇ. ياڭ
زېڭشىن قىلچە ئەجەپلەنمەستىن تەسەللى ئاھاڭدا: «ھەممىسى قې-
چىپ كەتتىما؟ ئۇنداق ئەمەستۇ. ئەتىياز كېلىپ قالدى، دېھقا-
چىلىقنىڭ ئالدىراش مەزگىلى تۇرسا، سىرتلارغا چىقىپ بىرئاز
پۇل تاپاي دېگەندۇ. بۇنىڭ نېمىسى يامان، قايتىپ بېرىپ ئۇلارنى

كۇتكىن، كۇز پەسلى كىرگەندە ھەممىسى قايتىپ كېلىدۇ» دەي-
دۇ. بۇ بىر قالتىس يېڭىلىق بولۇپ، ھەربىي ئىشلار تارىخىدىمۇ
بۇنداق ئەسكەر باشقۇرغان قوماندان كۆپ ئۇچرىمىسا كېرەك،
ئېھتىمال.

ھەربىي گازارمىلار بوش قالغان بىلەن رەسمىيەتچىلىك توخ-
تاپ قالمايتتى. ھەر كۈنى ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە چوقۇم بايراق
چىقىرىپ، ھەربىي كانايلارنى چېلىپ، يالغاننى راس قىلىپ،
خۇددى گازارمىدا ئەسكەرلەر نورمال پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقاند-
دەك كەيپىياتنى پەيدا قىلاتتى.

بەزى ۋاقىتلاردا ياڭ زېڭشىن تۇرۇپلا غەلىتە قىلىق چىقا-
رىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىاتتى. تەكشۈرۈشتىن ئىلگىرى يېرىم
ئاي بۇرۇن ئۇقتۇرۇش چۈشۈرۈپ تەييارلىق كۆرۈشكە ھەيدەكچە-
لىك قىلاتتى. ئۇقتۇرۇشنى تاپشۇرۇپ ئالغان گازارمىلار دەرھال
ھەربىرىكەتكە كېلىپ، ئوغرى ـ قىمارۋاز، بىكار تەلەپلەرنى يە-
غىپ، بۇلارغا ھەربىي فورما كەيگۈزۈپ قورال تۇتۇشنى، سەپتە
تۇرۇشنى، راھەت، دىققەت قاتارلىقلارنى ئۆگىتىپ ناھايىتى تېز-
لىكتە يېڭى بىر قوشۇننى مەشىق قىلدۇرۇپ چىقاتتى. پاراتنى
كۆزدىن كەچۈرىدىغان كۈنى ياڭ زېڭشىن تولۇق ھەربىي قوماندان
بىلەن مۇھاپىزەتچى قوشۇننىڭ ھەمايىسى ئاستىدا ھەيۋەت بىلەن
گازارما مەيدانىغا كېلەتتى. ئۇ مۇنبەردە تۇرۇپ قاتار تىزىلىپ
تورغان قوشۇننىڭ مېڭىش ـ تۇرۇش ۋە ساناق ـ ساناشلىرىنى
كۆزدىن كەچۈرۈپ، قانائەت ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، مەمنۇن
بولغان ھالدا: «مەشقىڭلار يامان ئەمەس بوپتۇ. ياخشى ! ياخ-
شى! » دەپ ماختاپ قويىاتتى. ھەمدە ئۇلارغا ئىلھام بولىدىغان
بىرنەچچە ئېغىز سۆزلەرنى قىلىپ، بۇ كۆزدىن كەچۈرۈش مۇرا-
سىمىنى ئاياقلاشتۇراتتى. مۇھاپىزەتچى قوماندانىنىڭ ھەمايىسى
بىلەن «مەھكىمە» سىگە قايتىپ كېلەتتى. ياڭ زېڭشىن مەيداد-
دىن ئايرىلىش بىلەنلا بۇ ۋاقىتلىق يالاپ كېلىنگەن «ئەسكەرلەر»

ئالدىن كېلىشكىنى بويىچە ئىش ھەققىنى ئېلىپ قايتىشاتتى. قىمارۋازلار قىمارخانىغا چېپىشاتتى. ئەپيۇنكەشلەر ئەپيۇنخانىلارغا يۈگۈرىشەتتى. بىكار تەلەتلەر يەنىلا كوچىلاردا لاغايلاپ يۈرۈشەتتى. ھەربىي گازارمىلار ئەسلى ھالىتىگە قايتىپ گۈرىستاندەك جىم - جىتلىققا پاتاتتى. پەقەت ھەربىي كانايلار ۋاقتى - قارارىدا چېلىنىپ تۇراتتى.

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

1) سەيپىدىن ئەزىزى: «ئۆمۈر داستانى»، 1 - قىسىم، ئۇيغۇرچە.

2) «شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى»، ئۇيغۇرچە، 3 - قىسىم.

3) «غەربىي دىيارىدا ئۆتكەن ئىشلار توغرىسىدا پاراڭلار»، خەنزۇچە نەشرى.

4) «جۇڭگو ھازىرقى زامان تارىخىدىن لېكسىيە».

(ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تارىخ فاكۇلتېتىدىن)
جاۋابكار مۇھەررىر: **دىلدار ئەزىز**

يەكەننىڭ 1910 - يىلىدىن 1949 - يىلىغىچە بولغان يېرىم ئەسىرلىك تارىخىغا دائىر ئەھۋاللار[1]

ئى. ئەسقەرى

12. يەكەندە بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەر

مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ خەلققە زۇلۇم سېلىشى، زۇلۇمغا قارشى كۆتۈرۈلگەنلەرنى دەھشەتلىك باستۇرۇشى ئارقىسىدا، 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ ئوتتۇرىلىرىغىچە يەكەن دىيارىدىمۇ تۇرلۇك ۋەقەلەر بولۇپ ئۆتكەن. بۇ ۋەقەلەرلەرنىڭ مۇھىملىرى تارىخىي خاتىرىلەردە تۆۋەندىكىچە خاتىرىلەنگەن:

1930 - يىلىدىن ئىلگىرى بولغان ۋەقەلەر

ھازىرقى ئۆزبېكىستاننىڭ پەرغانە ۋىلايىتىدە 1890 - يىلى چارروسىيە پادىشاھىنىڭ زۇلۇمىغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلۈپ، 1905 - يىلى چار پادىشاھ گېنېرالى كائوفمان تەرىپىدىن باستۇرۇلغانغا قەدەر 15 يىل داۋام قىلغان. بۇ قوزغىلاڭغا «يېڭى ئىشان» دېگەن كىشى باشچىلىق قىلغانلىقتىن، «يېڭى ئىشان قوزغىلىڭى» دەپ ئاتالغان. قوزغىلاڭ باستۇرۇلۇشقا باشلىغاندىن

① بېشى ئۆتكەن ساندا

كېيىن ئەنجان، نامانگان، ئۇش قاتارلىق جايلاردىن بىرنەچچە مىڭ قوزغىلاڭ قاتناشچىلىرى (ئۆزبېكلەر) ئەركەشتام ئارقىلىق جەنوبىي شىنجاڭغا، جۇملىدىن يەكەنگە قېچىپ كېلىپ ئورۇنلاشقان. بۇ، ئۆزبېكلەرنىڭ پەرغانە ۋادىسىدىن تۇنجى قېتىم تۇركۇملەپ كېلىشى ئىدى.

1912 ـ يىلى يەكەن مەملىكەت بويىچە 1 ـ دەرىجىلىك ناھىيىلەردىن قىلىپ بېكىتىلىپ، ھۆكۈمەت خىراجىتى ئۈچۈن ھەر ئېيىغا 600 سەر كۈمۈش بەلگىلەپ بېرىلگەن. شۇنىڭ بىلەن سىلىق چېچىش، قوشۇمچە ياردەم ئېلىش قاتارلىق تۈزۈملەر ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان. شۇ يىلى چارروسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى بولۇس يەكەنگە ئادەم ئەۋەتىپ، چارروسىيە مۇھاجىرلىرىنى كۆپەيتىشتەك قانۇنسىز ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللانغان. يەكەندە بۇنىڭغا قارشى كۈرەشلەر بولغان. شۇ يىلى 6 ـ ئايدا خوتەن ۋىلايىتىگە تەۋە چىرا ناھىيىسىدىمۇ چارروسىيەگە قارشى كۈرەش پارتلاپ، بۇ كۈرەشكە ياردەم بېرىش ئۈچۈن قەشقەردىكى گلاۋخۇيچىلارنىڭ باشلىقلىرى بىيەن يۈكۈفۇ، ۋې دېشىلار چىراغا ئادەم ئەۋەتكەن.

1913 ـ يىلى چارروسىيە خان جەمەتى ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى مالوف تىلشۇناسلىقىنى تەتقىق قىلىش باھانىسى بىلەن يەكەنگە كېلىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان ۋە ئاخبارات توپلىغان. شۇ يىلى ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى، قەشقەر مۇپەتتىشىنىڭ ھەمكارلىشىشى بىلەن يەكەن تەۋەسىدىكى ئەنگلىيە مۇھاجىرلىرىنى تەكشۈرۈپ، ھەقىقىي مۇھاجىرلارنى تىزىملىغان ۋە ئۇلارغا گۇۋاھنامە تارقىتىپ بەرگەن. مۇھاجىرلىق پاسپورتى يوق ۋە جۇڭگو تەرەپتىن چېگرىغا كىرىش قەغىزى بېرىلمىگەنلەرنى تىزىملىمىغان.

1914 ـ يىلى ئەنگلىيە دائىرىلىرى يەكەندە ئۆز ئالدىغا سودا ئاقساقىلى ۋە مۇھاجىرلار ئاقساقىلى تۇرغۇزغان. مۇھاجىرلارنىڭ

مۇتلەقكۆپچىلىكى ئافغان ۋە ھىندىلاردىن ئىبارەت بولغان. شۇ يىلى 6 ـ ئايدا، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت يەكەننىڭ ئورۇنباسار سانغۇنى شىن چۈنى «ياشىنىپ قالدى» دەپ ئۆلكە مەركىزىگە يۆتكەپ، ئۇنىڭ ئورنىغا سى شىڭنى ئورۇنباسار سانغۇن قىلىپ تەيىنلىگەن.

1914 ـ يىلى چارروسىيە ھۆكۈمىتى «سىبىرىيىگە ئەسكەر ئالىمىز» دېگەن نام بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدىكى ئاھالە ئائىلىلىرىنىڭ ھەر بىرىدىن ياشنى (16 ياشتىن 40 ياشقىچە بولغانلارنى) ئەسكەرلىككە ئېلىشنى يولغا قويغاندا، ئۇنىڭغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلگەن. مۇنداق ئەسكەر ئېلىش ۋە ئۇنىڭغا قارشى كۆتۈرۈلگەن «مەدىكارلار قوزغىلىڭى» 1916 ـ يىلىغىچە داۋاملىشىپ، قوزغىلاڭ باستۇرۇلغاندىن كېيىن، قوزغىلاڭغا قاتناشقان نۇرغۇن كىشىلەر (تەخمىنەن 10 نەچچە مىڭ بولۇپ، تولىسى ئۆزبېك) ئۆز ۋاقتىدا قەشقەر، يەكەنلەردىن ئەنجانغا ئىشلىگىلى چىققان ئىشلەمچىلەر بىلەن بىللە ئۇلۇغچات چېگرىسى ئارقىلىق قەشقەر، يەكەنلەرگە قېچىپ كېلىپ ئورۇنلىشىپ قالغان. بۇ، ئۆزبېكلەرنىڭ يەكەنگە 2 ـ قېتىم تۇركۇملەپ كېلىشى ئىدى.

1915 ـ يىلى 9 ـ ئايدا، چارروسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى مىشكىن قەشقەرنىڭ دوتىيى چاڭ × × گە نوتا تاپشۇرۇپ، جۇڭگو زېمىنىدا چارۋا بېقىۋاتقان روسىيە مۇھاجىرلىرىنىڭ جۇڭگو پۇقرالىرىغا ئوخشاشلا يايلاق بېجى تاپشۇرىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. شۇ جۇملىدىن يەكەن تەۋەسىدە تۇرۇۋاتقان چارروسىيە مۇھاجىرلىرىمۇ بۇ بەلگىلىمىگە ئەمەل قىلغان. شۇ يىلى شىنجاڭنىڭ ھۆكۈمدارى ياڭ زېڭشىن يەكەننىڭ ئامبىلىغا چارلىغۇچى ساقچى ئەتىرىتى قۇرۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرگەن. بۇيرۇقتا، بۇ ئەتىرەتكە يەرلىكتىن ئىشەنچلىك 30 ئەسكەر ئېلىپ، ئەستايىدىل تەربىيىلەش؛ ئەسكەرلىككە قوبول قىلىنغان

لارنىڭ ئۆز ئىختىيارلىقى بولۇش؛ ئەسكەر سانى كەم بولۇپ قالماسلىق ۋە ئۇلارنىڭ ئىش ھەققى تۆۋەن بولۇپ قالماسلىقى لازىملىقى ئېيتىلغان.

يەكەن ئامبىلى لیۇ رىنيەننىڭ باشلامچىلىقىدا، 1917-يىلى 7-ئايغىچە يەكەننىڭ شىكلۇچى يېزىسىدا ئۆزۈنلۇقى 260 چاقرىم كېلىدىغان بىر ئاساسىي ئۆستەڭ، ئۆزۈنلۇقى 50 چاقرىمدىن 70 چاقرىمغىچە كېلىدىغان 2 تارماق ئۆستەڭ، 4 زەيكەش چېپىلغان؛ بۇ ئۆستەڭلەرنىڭ 2 قېشىغا جەمئىي 50 مىڭ تۈپچە سۆگەت ۋە سۇۋادان تېرەك تىكىلگەن. بۇئۆستەڭلەر بىلەن 199 مىڭ مو يەر سۇغىرىلغان. ئۇلكە ھۆكۈمدارى يالۇ زېڭشىن لیۇ رىنيەننىڭ بۇ تۆھپىسىنى ئالاھىدە ماختاپ «3-دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى» دەپ ئەنگە ئالغان ۋە بېيجىڭدىكى مەركىزىي ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىپ، ئوردىدىن تەقدىم قىلدۇرغان. شۇ يىلى ئەنگلىيىلىكلەر «يەكەنلىك لیۇ سۇنتاڭ ئەپيۇن ساتتى» دەپ غەۋغا كۆتۈرۈپ، ئۇنىڭ 400 سەر كۆمۈشىنى بۇلاپ كەتكەن. يالۇ زېڭشىننىڭ يەكەن ئامبىلى لیۇ رىنيەنگە تېلېگراممىا بىلەن ئەۋەتكەن بۇيرۇقىغا بىنائەن، مەزكۇر ئەپيۇن تەكشۈرۈپ قولغا چۈشۈرۈلۈپ، قەشقەر دوتىينىڭ كۆيدۇرۇۋېتىشگە تاپشۇرۇپ بېرىلگەن؛ جۇڭگولۇق ئەپيۇنكەشلەر يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ جازالىشىغا تاپشۇرۇلغان، چەت ئەللىك ئەپيۇنكەشلەر ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلىنىڭ جازالىشىغا تاپشۇرۇلغان.

1918 - يىلى 2 - ئايدا، شىنجاڭ ھۆكۈمدارى يالۇ زېڭشىن بېيجىڭدىكى مەركىزىي ھۆكۈمەتكە تېلېگراممىا يوللاپ، رۇسىيەدىن قەشقەر ۋە يەكەنگە كېلىدىغان رۇسىيە مۇھاجىرلىرىغا پاسپورت بېرىشنى بىردەك توختىتىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈشنى ئىلتىماس قىلغان؛ يەنە شۇ يىلى 6 - ئايدا، تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىگە تېلېگراممىا يوللاپ، رۇسىيە ئەلچىسىنىڭ رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ يەكەنگە كېلىپ، زاۋۇت قۇرۇپ مەھسۇلات

ئىشلەپچىقىرىشىغا يول قويۇش توغرىسىدىكى تەلىپىنى رەت قىلىشنى ئىلتىماس قىلغان. شۇنىڭ بىلەن، رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ يەكەندە زاۋۇت قۇرۇش پائالىيىتى توختاپ قالغان.

1920 - يىلى يالۇ زېڭشىن يەكەن ئامبىلىغا تېلېگراممىا ئەۋەتىپ، رۇسىيە تەۋەلىكىگە كىرىۋالغان 260 يەكەنلىك ئائىلىنىڭ جۇڭگو تەۋەلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى؛ شۇنىڭدەك ئەنجانغا بېرىپ رۇسىيە تەۋەلىكىگە ئۆتكەن جۇڭگولۇقلار يەكەنگە كەلگەندە ئۇلارغا جۇڭگولۇقلارغا ئوخشاش مۇئامىلە قىلىش، رۇسىيە تەۋەلىكىگە ئۆتۈپ ئەنجاندا تۇرۇۋاتقانلارنى جۇڭگو تەۋەلىكىگە ئۆتكۈزۈشنى ئاستا - ئاستا بىر تەرەپ قىلىشنى بۇيرۇغان.

خوتەن قوزغىلىڭىنىڭ يەكەنگە تەسىرى

1932 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا تۇرپان، قومۇل ۋە ئاقسۇ - كۇچالاردا جەن شۇرېن ھاكىمىيىتىگە قارشى قوزغالغان خەلق قوزغىلاڭچىلىرى رەقىبلىرى ئۇستىدىن غەلىبە قىلغاندىن كېيىن، تۇمۇر سىلىك (تۇمۇر سىجاڭ) باشچىلىقىدىكى تۇرپان قوزغىلاڭچىلىرى خوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى قومۇل قوزغىلاڭچىلىرى بىلەن تەشكىلىي جەھەتتە بىرلىشىپ، شىددەت بىلەن ئىلگىرىلەپ، قەشقەرگە يېتىپ كەلدى. 1933 - يىلىنىڭ بېشىدا خوتەننىڭ قاراقاش ناھىيىسىدىمۇ جەن شۇرېن ھاكىمىيىتىگە قارشى خەلق قوزغىلىڭى پارتلاپ، قوزغىلاڭنىڭ دائىرىسى تېزلا كېڭەيدى. مەمتىمىن ھەزرەت باشچىلىقىدىكى بۇ قوزغىلاڭ ئېزىلگەن خەلقنى ئۆزىگە كۆپلەپ جەلپ قىلالىغانلىقتىن، تېز سۈرئەت بىلەن غەلىبە قىلىپ، خوتەن، گۇما، قاغىلىق، پوسكامىلارنى پەتھ قىلغان ۋە ئۇ ناھىيىلەردىن نۇرغۇن پىدائىيلارنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، مەمتىمىن ھەزرەتنىڭ چوڭ ئىنىسى

ئەمىر ئابدۇللا[1] 2000 دىن ئارتۇق قوزغىلاڭچى بىلەن يەكەننى پەتھ قىلىشقا ئەۋەتىلدى. بۇ قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئاز ساندىكىلىرى پاۋان مىلتىقى ياكى ئاددىي قىلىچ بىلەن، مۇتلەق كۆپ ساندىكى لىرى چوماق، كالتەك، پالتا بىلەن قوراللانغان بولۇپ، ئۇلار توسالغۇسىز ئىلگىرىلىگەن پېتى يەكەن دەرياسى بويىغا يېتىپ كەلدى. شەرقىي شىمال تەرەپتىن قومۇل قوزغىلاڭچىلىرى، جەنۇب تەرەپتىن خوتەن قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ قىستاپ كىلىشى يەكەندىكى جىن شۇرېن ھاكىمىيىتى ئۇچۇن زور تەھدىت ئىدى. خەلق ئۇرۇش ئوتى ئىچىدە قېلىشتىن قاتتىق ئەنسىرەپ، شەھەر ئىچىدە ئۇرۇش بولماسلىقنى تىلىدى. جىن شۇرېنىنىڭ يەكەندىكى ھەربىي كۈچلىرى بولسا، ئۆز ھاكىمىيىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۇن، بىر تەرەپتىن، ھەربىي تەييارلىق ۋە مۇداپىئەنى كۈچەيتىسە، يەنە بىر تەرەپتىن، ھەربىي تەييارلىق ۋە قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇشنىڭ ھەر خىل چارە - تەدبىرلىرىنى ئىزدىدى. ئۇلار ئەڭ ئاۋۋال قوزغىلاڭچىلارغا ھېسداشلىق قىلىش ۋە ماسلىشىش ئېھتىمالى بار دەپ قارالغان ئەمەت جۇۋاز، خوجىنىياز ھاجى (يەكەنلىك) قاتارلىق بىر قانچە كىشىنى قولغا ئېلىپ قامىدى؛ مۇھەممەت رېھىم ئاققاش قاتارلىق بىر نەچچە كىشىنى چەت ناھىيىگە سۈرگۈن قىلدى. ئۇلار ھەربىي تەييارلىقنى كۈچەيتىش جەھەتتە، يېڭىدىن قورال - ياراق توپلىيالمىسمۇ، لېكىن يەكەن يېڭىشەھەردىكى ئاشلىق ئىسكىلاتىغا ئاشلىق، ياغ، كۆكتات، ئوتۇن، بېدە - سامان قاتارلىق ھەر خىل ماددىي نېمەتلەرنى كۆپلەپ توپلىۋالدى ۋە كۆللەرگە سۇ توشقۇزۇۋالدى؛ شەھەر كوچىلىرىنى چارلاپ تۇرۇشقا ئادەم تەينلەپ، گۇمانلىق كىشى

① مەمتىمىن ھەزرەتنىڭ ئىككى ئىنىسى بار بولۇپ، ھەر ئىككىسى ئاكىسى بىلەن بىللە قوزغىلاڭغا قاتناشقان ۋە ئەمىر (قوماندان) بولغان. كېيىن قوزغىلاڭ جەريانىدا خەلق تەرىپىدىن چوڭ ئىنىسى ئابدۇللا «شاھ مەنسۇر» دەپ، كىچىك ئىنىسى نۇرمۇھەممەت «ئەمىر ساھىب» دەپ ئاتالغان.

لەرنى نەزەربەنت قىلدى؛ قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ دوتىيى (ۋالىيىسى) ماشاۋۇ (خۇيزۇ) نىڭ قوللىشى بىلەن قەشقەردىن 300 گە يېقىن قىرغىز ۋە خۇيزۇلاردىن تەشكىللەنگەن بىر پولك قوشۇننى يەكەنگە يۆتكەپ كېلىپ، ئۇنىڭغا يەكەندە ئولتۇرۇشلۇق خۇيزۇ مۆتىۋەرلەردىن خەن جەنشى[1]نى تۆەنجاڭلىققا، خې جىچۇەن[2]نى مۇئاۋىن تۆەنجاڭلىققا تەينىلەپ، ئۇلارنى يەكەننىڭ شەھەر مۇداپىئەسىگە مەسئۇل قىلدى. قاراقاشتىن باشلانغان خوتەن قوزغىلىڭىنىڭ ۋەزىيىتىدىن ۋە قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئىلگىرىلەش ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقان گۇما، قاغىلىق، پوسكام، مەكىت ناھىيىلىرىدىكى جىن شۇرېن ئەمەلدارلىرى ۋە گۆرەكەش، تىجارەتچى خەنزۇلارمۇ ئارقا - ئارقىدىن يەكەنگە قېچىپ كېلىپ، يېڭىشەھەرگە توپلىنىپ، خېلى چوڭ مۇداپىئە قوشۇننى شەكىللەندۇردى. يەكەندىكى جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىگە ئاكتىپ خىزمەت قىلغان ۋە خەلق ئالدىدا ئەندىشىسى بار بىر بۆلەك يەرلىك ئەمەلدارلار بولسا، يىراق يېزىلار ۋە باشقا ناھىيىلەرگە قېچىپ كېتىشتى. شۇ يىللاردا، جىن شۇرېنىنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتى ئىقتىسادىي كىرىزىستىن قۇتۇلۇش ئۈچۇن، ئىلگىرىكى كۈمۈش ۋە مىس پۇللارنىڭ ئۇستىگە قەغەزدىن «سىڭ پياۋ» (ئۆلكە پۇلى) تارقاتقانىدى. بۇنى ئاز دېگەندەك، قەشقەر دوتىيى ئۆز ئالدىغا يەنە قەغەزدىن «خاپياۋ» (قەشقەر پۇلى) تارقاتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۆلكە بويىچە (جۈملىدىن جەنۇبىي شىنجاڭدىمۇ) پۇلنىڭ تۇرى كۆپەيىپ، پۇل پاخالىلىقى كېلىپ چىققان ۋە مال باھاسى ئومۇميۈزلۈك ئۆرلەپ كەتكەنىدى، ھەر مىللەت خەلقى بۇنىڭدىنمۇ قاتتىق نارازى بولدى. ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ قۇ-

① خەن جەنشىنىڭ مۇسۇلمانچە ئىسمى «جالالىدىن خەلپە» بولۇپ، كېيىن خەلق ئارىسىدا «خەن دارىن» دەپ ئاتالغان.

② خې جىچۇەننىڭ مۇسۇلمانچە ئىسمى «ئىلى ئاخۇن باي» بولۇپ، يەكەننىڭ شەھەر ۋە يېزىلىرىدا نۇرغۇن يەر - زېمىنلىرى بولغان.

مۇل ۋە خوتەنلەردىن قوزغالغان خەلق قوزغىلاڭچىلىرىنى باستۇ-
رۇش يولىدا قوللانغان زوراۋانلىق تەدبىرلىرى يەكەندىمۇ مال
باھاسىنى تازا ئۆرلىتىپ، ئاۋام پۇقرانى تېخىمۇ نارازى قىلىۋەت-
تى. جىن شۇرېن ھاكىمىيىتى 1933 - يىلى 4 - ئاينىڭ
بېشىدا، خوتەن قوزغىلاڭچىلىرىنى باستۇرۇش ئۈچۈن، سوۋېت
تۇڭلىڭ[1] باشچىلىقىدا قەشقەر ۋە يەكەندىن خوتەنگە قوشۇن ماڭ-
دۇرغانىدى. دەل شۇ چاغدا، قاغىلىقتىمۇ سابىرخان خوجا باش-
چىلىقىدا بىر توپ كىشىلەر قوزغىلىپ چىقىپ، قاغىلىقنى ئىگە-
لەپ تۇرغاچقا، جىن شۇرېن قوشۇنى قاغىلىقنىڭ ناھىيە ئىچىدىن
ئۆتەلمەي، كۆكيار، شىخشۇ، چىپان قاتارلىق چەت - ياقا جايلە-
رىدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، يەكەن تەۋەلىكىدىكى چىمدۇ دېگەن
يەرگە چۈشىدۇ؛ ئاندىن يەكەن دەرياسىدىن ئۆتۈپ، تۇمشۇقسارايى
دېگەن يەرگە كەلگەندە، ئۇلارنىڭ كېلىۋاتقانلىقىدىن ئالدىن خەۋەر
تاپقان ياقۇپ يېگىتبېشى، ھەسەنبەگ، مۇھەممەت رېھىم ئاققاشلار
باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلار يوشۇرۇنۇپ ياتقان يېرىدىن چىقىپ
ئۇلار بىلەن ئۇرۇشىدۇ. لېكىن، بىر نەچچە تال پاۋان مىلتىقە-
دىن باشقا پۈتۈنلەي كالتەك، چوماق، پالتا بىلەنلا قوراللانغان
قوزغىلاچىلار رەسمىي مىلتىق بىلەن قوراللانغان ئەسكەرلەرگە
تەڭ كېلەلمەي، يېڭىلىپ قېلىپ قىرىلىپ كېتىدۇ. ئەسكەرلەر
كالتىلا دېگەن يەرگە كەلگەندە، كالتىلا بازىرىغا سودا - سېتىق
ئۈچۈن توپلاشقان 300 - 400 دەك بىگۇناھ خەلقنى «بىزنىڭ
ئالدىمىزنى توسقىلى كەلگەنلەر ئىكەن» دەپ، پۈتۈنلەي قىرىپ
تاشلايدۇ. بۇ زالىملار يەنە كالتىلادىن يەكەن شەھەر ئىچىگە
كىرگىچە بولغان ئارىلىقتا ئالدىغا ئۈچرىغانلىكى پۇقرانى ياش -
قېرى، چوڭ - كىچىك دېمەي ئۆلتۈرۈپ، بۇلاپ ماڭىدۇ.
سوۋېت تۇڭلىڭ باشچىلىقىدىكى جىن شۇرېن ئەسكەرلىرى

① تۇڭلىڭ - شۇ زاماندا ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلغۇچى ھەربىي باشلىق.

يەكەن يېڭىشەھەرگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئەتىسى ئەتىگەندە
شەھەر خەلقى نامازىنى بامدات تۇرغاندا، مەسچىتلەرگە بېرىپ، مۇ-
سۇلمانلارنى نامازغا ئوستىدە قىرىپ تاشلاش، گەيشەڭ ۋە كوناشە-
ھەرلەردىكى خەلق ئولتۇراقلاشقان ئۆيلەرنىڭ ھەممىسىنى ئوت
قويۇپ كۆيدۈرۈۋېتىشنى مۇزاكىرىلىشىدۇ. ئەمما، مۇشۇ سۆھ-
بەتكە قاتناشقان مۇسۇلمانلاردىن بىرسى بۇ گەپنى يەكەننىڭ ئەلە-
مى سابىق ئاخۇنۇمغا يەتكۈزۈپ قويىدۇ. سابىق ئەلەم ئاخۇنۇم
يەكەن خەلقىنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقان بۇ قىرغىنچىلىقنىڭ ئالدىنى
ئېلىش ئۈچۈن، ئەتىسى سەھەردە بىر قانچە ئۆلىمالارنى يىغىپ،
يېڭىشەھەرگە (سوۋېت تۇڭلىڭنىڭ ئالدىغا) بارىدۇ. سوۋېت تۇڭلىڭ
بۇ ئۆلىمالارنىڭ خەلقتە ۋەكىل بولۇپ كەلگەنلىكىنى بىلىپ،
يېڭىشەھەردىكى بارلىق خەنزۇ ئەمەلدارلارنى يىغىدۇ. سابىق ئە-
لەم ئاخۇنۇم بۇ ئەمەلدارلارغا: «ھەر بىرلىرى بۇ چاققىچە يەكەن
خەلقىگە ياخشى رەھبەرلىك قىلىپ كەلگەن، يەكەن خەلقىمۇ ھەر
بىرلىرىگە ياۋاشلىق بىلەن بويسۇنۇپ، بۇيرۇق - پەرمانلىرىنى
ئادا قىلىپ كەلگەن. ھازىرمۇ ئۇلارنىڭ ھەر بىرلىرىگە ھېچقانداق
يامان نىيىتى يوق. يەكەن خەلقى ئىنتايىن ئاق كۆڭۈل، بىگۇ-
ناھ، ياۋاش خەلق. مۇنداق بىگۇناھ پۇقرادىن گۇمانلىنىپ ئۇلار-
نى قىرغىن قىلىشنىڭ ئاقىۋىتى ياخشى بولمايدۇ، بەلكى ئىنتا-
يىن خەتەرلىك، بۇ نىيەتلىرىدىن يانسىلا، يەكەن خەلقىدىن ھەر-
گىز چاتاق چىقمايدۇ. بۇنىڭغا بىز كېپىل. ئەگەر بىرەر چاتاق
چىقىپ قالىدىغان بولسا، مەسئۇلىيەتنى بىز ئۆستىمىزگە ئالە-
مىز» دەيدۇ. سوۋېت تۇڭلىڭ باشلىق ئەمەلدارلار بۇنى ئاڭلاپ،
ئۇلارغا: «كوناشەھەردىكى گۈزەكەش خەنزۇلارغا چېقىلماسلىق
ۋە ئۇلارنىڭ ھاياتى، مال - مۈلۈكىگە كېپىللىك قىلىش، ھۆكۈ-
مەتكە قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرمەسلىك ۋە قوزغىلاڭچىلارغا قو-
شۇلماسلىق» دېگەنلەرنى شەرت قىلىپ قويىدۇ. ئۇلىمالار بۇ
شەرتلەرنى قوبۇل قىلىپ، قەتئىي ئەمەل قىلىشقا ۋەدە بېرىدۇ.

بۇنىڭغا بىنائەن، ئەمەلدارلار يەرلىك خەلقلەرگە دۇشمەنلىك ھەم-
رىكەتتە بولۇش پىلانىنى بىكار قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن يەكەن
خەلقى (ئاساسەن مۇسۇلمانلار) بىر قېتىملىق قىرغىن قىلىنىش-
تىن ساقلىنىپ قالىدۇ. ئۇنىڭغىچە، سابىرخان خوجا باشچىلىقى-
دىكى قاغىلىق قوزغىلاڭچىلىرى ھەربىي يۇرۇشنى تېزلىتىپ،
ئۇلارمۇ يەكەن دەرياسى بويىغا يېتىپ كېلىدۇ. خەلق قوزغىلاڭ-
چىلىرىنىڭ تەھدىتى ئاستىدا قالغان يەكەندىكى جىن شۇرېن
قوشۇنى ھەربىي تەييارلىقنى جىددىيلەشتۇرۇپ، يېڭىشەھەرنىڭ
مۇداپىئەسىنى كۈچەيتىدۇ. مەسىلەن، شەھەر دەرۋازىلىرىنى
چىڭ تاقاپ، شەھەر سېپىلىنىڭ سىرتىدىكى خەندەكلەرگە سۇ
توشقۇزۇپ، خەندەكلەرنىڭ كۆۋرۈكلىرىنى تارتىۋېتىدۇ؛ شەھەر
دەرۋازىسى ۋە سېپىلىنىڭ ئۈستىگە قۇم قاچىلانغان تاغارلارنى
دۆۋىلەپ، ئىستېھكامنى مۇستەھكەملەيدۇ؛ يېڭىشەھەرگە توپلاش-
قان ئەمەلدارلار ۋە ھەممە خەنزۇ پۇقرالارنى قوراللاندۇرىدۇ.
بۇنىڭ بىلەنلا قالماي، يېڭىشەھەر تۇرمىسىگە قامالغان ئەمەت
جۇۋاز، خوجىنىياز ھاجى، يۇنۇس قازى قاتارلىق مۇتىۋەر كىشى-
لەرنى ئۆلتۈرىدۇ. شەھەر ئىچى قاتتىق ۋەھىمە ئىچىدە قالىدۇ.

خوتەن قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ يەكەنگە كېلىشى

شاھ مەنسۇر (ئەمىر ئابدۇللا) باشچىلىقىدىكى 200 دىن
ئارتۇق خوتەن قوزغىلاڭچىلىرى 1933 - يىل 4 - ئاينىڭ 13
- كۈنى تاڭ سەھەردە يەكەن كونا شەھەرگە باستۇرۇپ كىرىپ،
كونا شەھەرنىڭ يامۇل مەھكىمىسىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان جىن شۇ-
رېن ئەسكەرلىرىگە ھۇجۇم قىلدى. بۇ مۇنتىزىم ئەسكەرلەرنى
قەشقەرنىڭ دوتىيى (ۋالىيسى) قوشۇمچە دېۋىزىيە باشلىقى ما
شاۋۇ ئەۋەتكەنىدى. خوتەن قوزغىلاڭچىلىرى سان جەھەتتە كۆپ
بولسىمۇ، لېكىن زامانىۋى قورالنىڭ ئازلىقى (مۇتلەق كۆپ

قىسمى كالتەك، چوماق، قېلىچ ۋە نەيزە بىلەنلا قوراللانغانلىقى)
، تۇرغان ئورنىنىڭ قۇلايسىزلىقى ۋە ئۇرۇش قىلىش تېخنىكا-
سىنىڭ تۆۋەنلىكى سەۋەبلىك، دەسلەپكى جەڭدىلا ئۇلارنىڭ قو-
ماندانلىرىدىن سوپىتىللا مەۋلىۋى[1] باشچىلىقىدىكى بىر قىسىم
قوزغىلاڭچىلار تامامەن ئۆلۈپ كەتتى، يامۇل مەھكىمىسىنىڭ
ئالدى شۇلارنىڭ ئۆلۈكى بىلەن توشۇپ كەتتى. ھايات قالغان
قوزغىلاڭچىلار شەھەرنىڭ سىرتىغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى.
بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ تۇرغان ئافغانىستان، كەشمىرلەر (مۇشۇ
ئەسلىمىنىڭ 8 - بابىدا ئېيتىلغاندەك، يەكەنگە كېلىپ ئولتۇراق-
لىشىپ قالغان ئافغانىستان، كەشمىرلەر) دىن 150 نەچچە كىشى
ئۆزلىرى ساقلاپ كەلگەن ھەر خىل مىلتىقلار بىلەن قوراللا-
نىپ، «ئىسلامغا ياردەم بېرىمىز» دېگەن شوئار ئاستىدا، شەھەر
سىرتىغا چېكىنگەن خوتەن قوزغىلاڭچىلىرىغا قوشۇلدى. بۇنىڭ
بىلەن كۈچەيگەن قوزغىلاڭچىلار ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرىگە قارشى
قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئۇلار ئىمارەتلەرنىڭ ئۆگزە ۋە بالىخا-
نىلىرىغا تارقاق ئورۇنلىشىپ، مۆكۈنۈپ يۇرۇپ جەڭ قىلىپ،
ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرىنى خېلى بەك ھالسىزلاندۇردى. ھۆكۈمەت
ئەسكەرلىرى ئاخىرى كونا شەھەرنى تاشلاپ يېڭىشەھەرگە چېكى-
نىشكە مەجبۇر بولدى. ئەمما بۇ جەڭدە ئافغان ئەسكەرلىرىنىڭ
باشلىقى مەدەمىن ھاجى ۋاپات بولدى. خوتەن قوزغىلاڭچىلىرى
غەلىبە قىلىپ، يەكەن كونا شەھەرنى ئىشغال قىلدى ۋە يامۇل
مەھكىمىسىنىڭ ئۈستىگە «نەسرۇن مىنەللاھى ۋە پەتھۇن قە-
رىب»[2] دېگەن خەت يېزىلغان ئاق بايراقنى ئاستى.

يەكەن كونا شەھەر ئىشغال قىلىنىپ بىر نەچچە كۈندىن
كېيىن، قوزغىلاڭچىلارنىڭ باشلىقى شاھ مەنسۇر خوتەنگە قايتىپ

① مەۋلىۋى - دىنىي ئىلىمدە يۇقىرى سەۋىيىگە يەتكەن ئۇلىما.
② بۇ ئەرەبچە سۆزنىڭ مەنىسى: «پەتھ قىلىشىمىزغا ئاللا يېقىن ئارىدا نۇسرەت بەرگەي» دېگەن بولىدۇ.

كېتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئىنىسى ئەمىر نۇرمۇھەممەت (ئەمىر ساھىب) كەلدى. ئۇ، ئۆزى ئېلىپ كەلگەن ۋە يەكەندە مۇداپىئە قىلىپ تۇرغان جەمئىي 2000 دىن ئارتۇق قوزغىلاڭچىنىڭ ھەمىسىنى ئىشقا سېلىپ، ھۆكۈمەت ئەمەلدارى ۋە ئەسكەرلىرى توپلىشۋالغان يەكەن يېڭىشەھەرگە ھۇجۇم قىلدى. ئەمما، يېڭىشەھەرنىڭ مۇداپىئەسى ناھايىتى كۈچلۈك، قوراللىرى خىل بولغاچقا، قوزغىلاڭچىلار يېڭىشەھەرگە كىرەلمىدى. چۈنكى، يەكەن يېڭىشەھەردە، سۇڭ تۇڭلىڭ باشچىلىقىدىكى بىر پولك ئەسكەرلەر ئۇلارنىڭ باشلىقلىرى، مارالبېشىدىن قېچىپ كەلگەن ياڭ چىڭمىن تۇەنجاڭنىڭ 3 روتا ئەسكىرى بولۇپ جەمئىي 3 پولكقا يېقىن مۇنتىزم قوراللىق كۈچ بار ئىدى. ئۇلار ساپ 9 ئاتار، 11 ئاتار زامانىۋى مىلىتسىلارغا ۋە بىر نەچچە زەمبىرەككە ئىگە ئىدى. قىسقىسى، جىن شۇرېننىڭ قۇمۇل ۋە خوتەنلەردىن كۆتۈرۈلگەن ئومۇمىي خەلق قوزغىلىڭىدىن قورققان جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەربىي كۈچلىرى قەشقەر يېڭىشەھەر بىلەن يەكەن شەھەرنىگە توپلىشۋالغانىدى. شۇڭا، ئەمىر ساھىب يەكەن يېڭىشەھەرنى ئىشغال قىلىشنى ۋاقتىنچە توختىتىپ، جىن شۇرېن دائىرىلىرى تەرىپىدىن يەكەننىڭ شەھەر مۇداپىئەسىگە مەسئۇل قىلىنغان، يېڭىشەھەر بىلەن كوناشەھەر ئوتتۇرىسىدا قوزغىلاڭچىلاردىن مۇداپىئە كۆرۈپ يۈرگەن خۇيزۇ قوشۇننى بويسۇندۇرىدى. بۇ قوشۇننىڭ مۇئاۋىن باشلىقى خې جىچۇەن (ئىلى ئاخۇنباي) نى يوشۇرۇنۇۋالغان يېرىدىن تېپىپ كېلىپ قولغا ئالدى، ئۇنىڭ قوشۇنىنىڭ قوراللىرىنى ئۆتكۈزۈۋالدى.

شۇ پەيتته، خوتەنگە قايتىپ كەتكەن شاھ مەنسۇر (ئەمىر ئابدۇللا) ئىلى ئاخۇن دامولىلا، قادىر بەگ ھاجى، غۇلام قادىرخان، ئابدۇلھېمىت دامولىلا، ئوبۇلخەيرى دامولىلا، ئابدۇغېنى دامولىلا، ئىبراھىم مەۋلىۋى، تۇرسۇنباقى خوجا قاتارلىق 10

نەپەر ئەمىرى بىلەن بىللە 8000 كىشىلىك پىدائىي قوشۇننى باشلاپ، يەنە يەكەنگە كەلدى. ئۇ، ئىنىسى ئەمىر ساھىبنىڭ قوشۇنى بىلەن بىللە يېڭىشەھەرگە بىر نەچچە قېتىم ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ، يەكەن يېڭىشەھەرنى يەنىلا ئالالمىدى. ئىككى تەرەپتىن قاتتىق تىركىشىپ تۇرغان ۋاقىتتا، قەشقەرنىڭ دوتىيى ما شاۋۇ ئىككى تەرەپنى مۇرەسسە قىلىش ئۈچۈن، قەشقەردىكى ئاپاق خوجىنىڭ ۋارىسى باش شەيخ ئابدۇللاخان خوجا (بېيجىڭدا ئۇزۇن يىل تۇرۇپ، خەنزۇ تىلىنى ئوبدان ئۆگەنگەن) بىلەن قەشقەرنىڭ قازى رەئىسى ئابدۇغۇپۇر ھاجى (لەقەمى شاپتۇل) نى يەكەنگە رەسمىي ئالاقە خەت بىلەن ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتىدۇ. بۇلار يەكەنگە كېلىپ، ئاۋۋال شاھ مەنسۇر بىلەن كۆرۈشۇپ ئۇنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالغاندىن كېيىن، ئابدۇللاخان خوجا مادوتەيلىڭ خېتىنى ئېلىپ يېڭىشەھەرگە كىرىدۇ. يېڭىشەھەردىكى خوتەن دوتىيى يەن ××، ھەربىي باشلىق سۇڭ تۇڭلىڭ ۋە باشقا ئامبالىلار ما دوتەينىڭ مۇرەسسەگە كېلىش توغرۇلۇق يازغان خېتىنى كۆرۈپ، خەتنى يىرتىپ تاشلاپ ئابدۇللاخان خوجىنى نەزەربەنت قىلىپ قويىدۇ. بۇنىڭدىن چۆچۈگەن ئابدۇغۇپۇر ھاجى دەرھال قەشقەرگە قايتىپ، ئەھۋالنى مادوتەي بىلەن تۇمۇر سەجاڭغا مەلۇم قىلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا، قەشقەر كوناشەھەردە تۇرۇۋاتقان تۇمۇر سجاڭ باشچىلىقىدىكى ئۇيغۇر قوشۇنى، ئوسمان ئىلى باشچىلىقىدىكى قىرغىز قوشۇنى، سېتىۋالدىجان باشچىلىقىدىكى ئۆزبېك قوشۇنى، قەشقەر يېڭىشەھەردە تۇرۇۋاتقان ما جەنسالڭ (چولاق زىخۇي) باشچىلىقىدىكى خۇيزۇ قوشۇنىدىن ئىبارەت 4 تەرەپ مۇرەسسەگە كېلىپ، بىرلەشكەنىدى. دوتەي ما شاۋۇ بىلەن لۇيجالڭ ماجەنسالڭ يەكەننىڭ ئەھۋالىنى بىلگەندىن كېيىن، ما جەنسالڭ قىسمىدىن ما رۇلۇڭ ئىسىملىك بىر تۇەنجاڭنى بىر روتا ئەسكەر بىلەن يەكەنگە ئەۋەتىدۇ. ما رۇلۇڭ چوڭ يول بىلەن ماڭماي خانئېرىق، ياغاچ ئاۋان، بوغۇرقوم قاتارلىق ئارقا يوللار

بىلەن يەكەنگە باردۇ. ئۇ، ئۇدۇل يەكەن كوناشەھەرگە كېلىپ، شاھ مەنسۇر بىلەن كۆرۈشۈشكە ئادەم كىرگۈزدۇ. شاھ مەنسۇر بۇنىڭغا خۇشال بولۇپ، ھەممە قوشۇننى ئېلىپ جاھانباغقىچە① ئۇنىڭ ئالدىغا چىقىدۇ. ما رۇلۇڭ شاھ مەنسۇرغا: «بىزسىزلەر-گە يارىدەم بېرىشكە كەلدۇق» دەيدۇ. شاھ مەنسۇر ئۇلارنى ھۆر-مەتلەپ، ئۆزى تۇرۇۋاتقان ئۆينىڭ يېنىدىكى قاسسام مۇپتى ئاخۇ-نۇمنىڭ ھويلىسىغا ئورۇنلاشتۇرىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ ئات ـ ئۇلاغ، قورال ـ ياراغلىرىنىڭ خىلالىقىنى كۆرۈپ، «يېڭىشەھەرنى ئەم-دى چوقۇم ئالىدىغان بولدۇق» دەپ ئويلايدۇ؛ لېكىن يەنە بىر تەرەپتىن، سىنالمىغان بۇ قوشۇنغا گۇمان بىلەن قارايدۇ.

تۆمۇر سجاڭ يەكەنىڭ ئەھۋالىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇ كىشىمۇ 1933 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى يەكەنگە ھاپىز لۇيجاڭ باشچىلىقىدا بىر نەچچە مىڭ كىشىلىك قوشۇن ئەۋەتىدۇ (ئابدۇغۇپۇر ھاجىمۇ بىللە باردۇ). بۇ قوشۇن ئورازبېك (قىرغىز)، جانبېك (قىرغىز)، كىچىك ئاخۇن تۇەنجاڭ، يۈ-سۈپجان قۇربېشى قاتارلىقلارنىڭ بىرلەشمە قوشۇنى بولۇپ، ھا-پىز لۇيجاڭنىڭ قوماندانلىقىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن. بۇنىڭغا شاھ مەنسۇرنىڭ قوشۇنى قوشۇلۇپ، يەكەندىكى قوزغىلاڭچى قوشۇن-نىڭ سانى 10 مىڭدىن ئېشىپ كېتىدۇ. ھاپىز لۇيجاڭ يەكەنگە بارغاندىن كېيىن، شاھ مەنسۇر ئۇنىڭ بىلەن چىرايلىق كۆرۈ-شۈپ قارشى ئالغان بولسىمۇ، بىر نەچچە كۈن ئۆتمەيلا بۇ 2 قوماندانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت تۇغۇلىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى: (1) شاھ مەنسۇر يەكەن كوناشەھەرنى ئىشغال قىلغاندىن كې-يىن، ئىلگىرى خەلقە بەك زۇلۇم سالغان مىشا يېزىسىنىڭ بېگىنى قولغا ئېلىپ، خەلقنىڭ تەلىپى بويىچە ئۇنىڭغا ئۆلۈم جازاسى بەرگەنىكەن. ھاپىز لۇيجاڭ بۇنى ئاڭلاپ: «بۇ ئىشنى

① جاھانباغ ـ يەكەن كوناشەھەر سىپىلىنىڭ شەرقىي سىرتىدىكى چوڭ مەيدان ئىدى.

تۆمۇر سجاڭنىڭ رۇخسەتسىز قىلىپسىلەر» دەپ ئاشكارا نارا-زىلىق بىلدۈرىدۇ ۋە خەت ئارقىلىق تۆمۇر سجاڭغا مەلۇم قىلە-دۇ. شاھ مەنسۇر بولسا: «بىزمۇ خوتەندىن ئىنقىلاب قىلىپ كەلدۇق، بىزنىڭ رەھبىرىمىز خوجىنىياز ھاجىم، ئۇ كىشىدىن بىزگە: تۆمۇر سجاڭغا بويسۇنۇڭلار دەيدىغان يوليورۇق يوق» ، دەپ ھاپىز لۇيجاڭنىڭ نارازىلىقىنى ئېتىبارغا ئالمايدۇ؛ (2) ھاپىز لۇيجاڭ يەكەنگە كەلگەندىن كېيىن، يېڭىشەھەرگە بولغان مۇھاسىرىنى بوشاشتۇرۇپ قويىدۇ؛ (3) ما جەنسالڭ قەشقەردىن ئەۋەتكەن ما رۇلۇڭ 200 دەك ئەسكىرى بىلەن شاھ مەنسۇر ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان جايدا تۇرماي، بىر نەچچە كۈندىن كېيىنە-لا غىپپىدە يېڭىشەھەرگە چىقىپ، ئۇ يەردىكى جىن شۇرىن قە-سىملىرىغا قوشۇلۇۋالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن يېڭىشەھەردىكى ئەس-كەرلەرنىڭ سانى 600 گە يېتىدۇ. ھاپىز لۇيجاڭ بۇ ئەھۋالنى بىلىپ تۇرسىمۇ، ئۇلارنى توسماي بەلكى «ئۇلار بىزنىڭ ئىتتە-پاقچىمىز، ئۇلارنى رەنجىتىپ قويۇشقا بولمايدۇ» دەيدۇ. بۇنىڭغا ھەيران بولغان شاھ مەنسۇر: «ئۇلار بىزنىڭ دۈشمەنلىرىمىز بىلەن بىرلىشۋالغان تۇرسا، قانداقمۇ بىزنىڭ ئىتتىپاقچىمىز بولالايدۇ» دەپ ھاپىز لۇيجاڭ بىلەن تىركىشىپ قالىدۇ. ئۇ، بۇ توغرىدا بىر قارارغا كېلىش ئۈچۈن، ھاپىز لۇيجاڭدىن يوشۇ-رۇن ھالدا تۆمۇر سجاڭغا ئادەم ئەۋەتىدۇ.

ساۋۇت دامولللىنىڭ يەكەنگە كېلىشى ۋە ما رۇلۇڭنىڭ ھېيلىسى

يەكەندىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ يەكەن يېڭىشەھەرنى مۇھاسە-رىگە ئېلىپ تۇرۇشى بەك ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ كەتكەنلىكتىن، خوتەن ۋاقتىلىق ئىسلام ھۆكۈمىتى يەكەندىكى ئىككى ئەمىرنىڭ تەجرىبىسىزلىكى سەۋەبلىك كۆپ چاتاق چىقىپ قېلىشىدىن ئەن-

سىرەپ، 1933 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ھۆكۈمەتنىڭ شەيخۇلئىسلامى ساۋۇت دامۇللا[1]نى يەكەنگە ئەۋەتتىدۇ. بۇ كىشىنىڭ ۋەزىپىسى شاھ مەنسۇر بىلەن ھاپىز لۇيجاڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپنى ھەل قىلىپ، ئۇلارنى ياراشتۇرۇش ئىدى. ساۋۇت دامۇللىنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن، شاھ مەنسۇر ھەممە ئەمىرلىرىنى ئېلىپ، بىر نەچچە مىڭ خەلق بىلەن بىللە يەكەن دەرياسى بويىغا چىقىپ كېتىدۇ (ھاپىز لۇيجاڭ قارشى ئېلىشقا چىقمايدۇ). ما رۇلۇڭ مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، يېڭىشەھەردىن كوناشەھەرگە كىرىپ، شاھ مەنسۇرنىڭ قاراۋۇللىرىغا: «ئاتلىرىمىز كۆل سۇيىنى ئىچمىدى، مىشا (شەھەر سىرتىدىكى چوڭ بىر ئۆستەڭ) بويىغا بېرىپ ئاتلارنى سۇغىرىپ كېلىمىز» دېگەن باھانىنى كۆرسىتىپ، شەھەرنىڭ شىمال تەرىپىدىكى تېرەكباغ دەرۋازىسىدىن ھەزرىتى پىر[2] دېگەن كەنتكىچە ئايلىنىپ باردۇ. ئاندىن يېڭىشەھەرگە قايتىپ كېرىپ، جەن شۇرىن قىسىملىرىغا «خوتەنلىك قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۆچى ئاز ئىكەن، پات ئارىدا مازىخوي (ما جۇڭيىڭنى دېمەكچى) كۆچلۈك بىر قوشۇن بىلەن يەكەنگە كېلىدۇ، سىلەر قورقماڭلار» دەپ بۇرۇنلا تەسلىم بولۇشقا تەييارلانغان جەن شۇرىن قىسىملىرىنى تەسلىم بولۇشتىن يالتايتىدۇ. يېڭىشەھەردىكى جەن شۇرىن قىسىملىرى ئەسلىدە قەشقەردىن ھاپىز لۇيجاڭنىڭ خېلى چوڭ قوشۇن باشلاپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، قەشقەردىن ئۆزلىرىگە ياردەم كەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ، كوناشەھەردىكى قوزغىلاڭچىلارغا تەسلىم بولۇشقا تەييارلانغان. ما رۇلۇڭ ئۇلارنى تەسلىم بولۇشتىن يالتايتقاندىن

① ساۋۇت دامۇللا 1922 ـ يىلى 12 ـ ئايلاردا ھەرەمدىن قايتىپ قاغىلىققا كېلىپ، ئاندىن خوتەنگە بارغان؛ 1933 ـ يىلى 1 ـ ئايدا قاراقاشتا جەن شۇرىن ھاكىمىيىتىگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلگەنلىكتىن خەۋەر تېپىپ، قوزغىلاڭ تەشكىلاتىغا قاتناشقان. خوتەن قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنغاندىن كېيىن، خوتەن ۋاقىتلىق ئىسلام ھۆكۈمىتى ئۇنى «شەيخۇلئىسلام» لىق مەرتىۋىسىگە كۆتۈرگەن.

② ھەزرىتى پىر ـ تارىختا ئۆتكەن خوجا مۇھەممەت شېرىپنىڭ قەبرىسى ئورۇنلاشقان كەنت.

كېيىن، ئاندىن ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇلارغا «خۇش خەۋەر» سۇيىتىدە ئېيتقان سۆزىنىڭ يالغان ئىكەنلىكىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن، بىر پەيشەنبە كۈنلىكى (بازار بولغان كۈنى) كوناشەھەرگە تۇيۇقسىز باستۇرۇپ كىرىپ، شاھ مەنسۇر تۇرۇۋاتقان جايىنى قورشىۋالىدۇ. شاھ مەنسۇر ئۇلار بىلەن شىددەتلىك ئۇرۇش قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئەمىرلىرى بىر تەرەپتىن قوزغىلاڭچىلارنى باشلاپ ما رۇلۇڭ قوشۇنى بىلەن ئۇرۇش قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن شەھەر خەلقىنى مەسچىتلەرگە يىغىپ تەسىر كۈچىنى ئۇلغايتىدۇ. ھەر بىر مەسچىت ۋە كوچىلاردىن ئاڭلىنىۋاتقان «ئاللا! ئاللا!» دېگەن قاتتىق ئاۋازنىڭ ۋەھىمىسىدىن چۆچۈگەن ما رۇلۇڭ قوشۇنى ئۆزلىرىنى زور مۇھاسىرە ئىچىدە قالغاندەك ھېس قىلىپ، يېڭىشەھەرگە چېكىنىدۇ. ئەمما، چېكىنىش جەريانىدا، ئالدىغا ئۇچرىغانلىكى ئادەملەرنى ئېتىپ ـ چېپىپ، گەيشەك[1] كوچىسىغا ئوت قويۇپ، خەلقنى بۇلاپ ـ تالاپ ماڭىدۇ. كوناشەھەردىكى ئۇرۇش مەيدانىدىن يېڭىشەھەر دەرۋازىسىغىچە بولغان ئارىلىق ئىس ـ تۈتەككە تولىدۇ، كوچىلار جەسەت ۋە يارىدارلار بىلەن توشۇپ كېتىدۇ؛ ساق قالغان كىشىلەر تەرەپ ـ تەرەپكە قېچىپ، جېنىنى قۇتقۇزۇش ھەلەكچىلىكىدە قالىدۇ. شەھەر ئىچى بىر نەچچە كۈنگىچە ناھايىتى ئەنسىزلىك ۋە ۋەھىمە ئىچىدە ئۆتىدۇ.

ساۋۇت دامۇللا يەكەنگە كېلىپ شاھ مەنسۇر بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، شاھ مەنسۇر بىلەن ھاپىز لۇيجاڭ ئوتتۇرىسىدىكى مادوتەي ئەسكەرلىرى مەسىلىسى ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن شاھ مەنسۇر، ھاپىز لۇيجاڭ ۋە ئۇلارنىڭ چوڭراق ھەربىي ئەمەلدارلىرىنى بىر يەرگە يىغىپ، كېڭەش ئۆتكۈزىدۇ. كېڭەشكە ئابدۇغۇپۇر ھاجى (شاپتۇل) نىمۇ قاتناشتۇرىدۇ. كېڭەشتە ساۋۇت دامۇللا:

① كوناشەھەر بىلەن يېڭىشەھەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۇدۇل بىر كوچا بولۇپ، ئۇستى ياغاچ ۋە بورىلار بىلەن يېپىلغان بازار ئىدى.

«يەكەندىكى مادوتەي ئەسكەرلىرىنى ئۇرۇش ياكى سۆھبەت ئۆتكۈزۈش يولى بىلەن قورالسىزلاندۇرۇپ، يەكەننى تىنجىتىپ، ئۇرۇمچى تەرەپتە جەڭ قىلىۋاتقان خوجىنىياز ھاجىمغا ياردەمگە قوشۇن ئەۋەتتىشىمىز كېرەك. مادوتەي ئەسكەرلىرىنى بىر تەرەپ قىلماي تۇرۇپ، ياردەمگە قوشۇن ئەۋەتكىلى بولمايدۇ. ھەر قايسىلار بۇنىڭغا قانداق قارايسىزلەر»، دەيدۇ. ھاپىز لۇيجاڭ: «خوجىنىياز ھاجىمغا ياردەم ئەۋەتىشكە مېنىڭ باشقىچە پىكرىم يوق، بۇ توغرىدا تۆمۈر سىجاڭ قانداق بويرۇق قىلسا شۇنداق قىلىمەن. لېكىن، يېڭىشەھەردىكى ما جەنسالڭ بىزنىڭ ئىتتىپاقچىمىز، ھازىر ئۇرۇمچى تەرەپتە خوجىنىياز ھاجىمۇ ما جۇڭىنىڭ بىلەن بىللە جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىگە قارشى ئۇرۇش قىلىۋاتىدۇ. ئەگەر بىز بۇ يەردە ما جەنسالڭنى قورالسىزلاندۇرۇپ قويساق، ئۇلارنىڭ ئىتتىپاقىغا تەسىر يېتىدۇ. شۇڭا، خوجىنىياز ھاجىمدىن بەرەر خەۋەر بولمىغۇچە يېڭىشەھەردىكىلەرگە تەگمەسلىكىمىز كېرەك. بۇ توغرىدا ھەر بىرلىرى تۆمۈر سىجاڭغا خەت يېزىشاملا ياكى داموللام ئۆزلىرى قەشقەرگە بارامىلا، شۇ كىشىدىن سوراپ ئىش قىلىشارلا»، دەيدۇ. خوتەن قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ رەھبەرلىرى بۇ پىكىرگە قوشۇلالماي: «يەكەن ۋە قەشقەرلەردىكى مادوتەي، ما جەنسالڭ ئەسكەرلىرىنى قورالسىزلاندۇرماي تۇرۇپ، خوجىنىياز ھاجىمغا ياردەمچى قوشۇن ئەۋەتىش مۇمكىن ئەمەس. ئۇنىڭ ئۇستىگە، جەنۇب تەرەپ ئازاد بولۇپ بولدى. بىز قەشقەردە «شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى» قۇرۇپ، خەلقنىڭ ئۇستىدىكى يوكنى يېنىكلىتىشىمىز، كونا تۈزۈملەرنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشىمىز كېرەك. بۇ ھەرگىز پۇل - مال مەسلىسى ئەمەس، خەلقنىڭ تەقدىرىگە ئالاقىدار مۇھىم زور مەسىلە، چوڭ ھەق - ناھەق مەسلىسى. ئەگەر ئۇنداق بولمىسا، ئىنقىلاب قىلىپ نېمە قىلاتتۇق»، دەيدۇ. كېڭەشتە بولۇنغان بۇ سۆزلەردىن تۆمۈر سىجاڭنى خەۋەردا قىلىش تەكىتلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن

كېڭەش ئاياغلىشىدۇ. كېڭەشتىن قايتقاندىن كېيىن، ئابدۇغۇپۇر ھاجى مېھمانخانىلاردا ئۆزى بىلەن بىللە تۇرۇۋاتقانلارغا: «ئۇلار-نىڭ شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى قۇرۇمىز دېگىنى نېمىسى، ما جەنسالڭلارغا كۆچى يېتەمتى؟» دېگەندەك سۆزلەرنى قىلىپ، ساۋۇت داموللا ۋە شاھ مەنسۇرلارنىڭ كەينىدىن غەيۋەت قىلىدۇ. بۇنى مېھمانخانىنىڭ كۆتكۈچىلىرىدىن بىرسى ئاڭلاپ قېلىپ، شاھ مەنسۇرغا ئېيتىپ قويىدۇ. ئابدۇغۇپۇر ھاجى ۋە باشقىلار قەشقەرگە قايتىدىغان چاغدا، شاھ مەنسۇر ئابدۇغۇپۇر ھاجىنى تۆتۈپ قېلىپ، نەزەربەنت قىلىپ قويىدۇ. تۆمۈر سىجاڭ قەشقەرگە قايتىپ بارغانلاردىن يەكەندىكى كېڭەشتە بولۇنغان گەپلەرنى ۋە ئابدۇغۇپۇر ھاجىنىڭ تۆتۈپ قېلىنغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئابدۇغۇپۇر ھاجىنى قايتۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن قەشقەر ئۆلىمالىرىدىن بىر نەچچە كىشىنى يەكەنگە ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتىدۇ. شاھ مەنسۇر ۋەكىللەرگە: «ئابدۇغۇپۇر ھاجىنى قايتۇرۇپ بەرسەك بېرەيلى، ئەمما بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنداق پىتنە - ئىغۋا تارقاتقۇچى بولماسۇن!»، دەپ جېكىلەيدۇ.

يەكەن يېڭىشەھەرنىڭ ئىشغال قىلىنىشى

يەكەن يېڭىشەھەرگە توپلانغان جىن شۇرېن كۆچلىرىنىڭ ئەسكەر سانى (ما شاۋۇۋۇ ۋە ما جەنسالڭلارنىڭ قوشۇنلىرىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) 600 دىن ئاشمايتتى. ئۇلار خوتەن ۋە قەشقەردىن يەكەن كوناشەھەرگە كېلىپ، يېڭىشەھەرنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ تۇرۇۋاتقان قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ 10 مىڭدىن ئېشىپ كەتكەنلىكىنى، ما رۇلۇڭنىڭ «قەشقەردىن ياردەمگە ئەسكەر كېلىدۇ» دېگەن سۆزىنىڭ يالغان ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن، يېڭىشەھەرنى ساقلاپ قېلىشقا كۆزى يەتمەي، 1933 - يىلى 6 - ئاينىڭ بېشىدا قوزغىلاڭچىلارغا تەسلىم بولۇشقا ماقۇل بولۇپ، ئاق بايرا-

راق چىقارغاندى. ئۇلارنىڭ تەسلىمنى قوبۇل قىلىپ ئوتتۇرىدا كېلىشىم تۈزۈش ئۈچۈن، كېلىشىم شەرتلىرىنى بېكىتىشكە قوزغىلاڭچىلار تەرەپتىن ھاپىز لۇيجاڭ باشلىق تۆت كىشى يېڭىشەھەرگە كىردى؛ يېڭىشەھەردىن تۆت ئامبال كونىشەھەرگە (شاھ مەنسۇرنىڭ ئالدىغا) كىردى. ئىككى تەرەپ سۆزلىشىش ئارقىلىق تۆۋەندىكىچە كېلىشىم ھاسىل قىلدى: (1) يېڭىشەھەر تەرەپ پۈتۈنلەي قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولۇش؛ (2) تەسلىم بولغانلارنىڭ ھاياتى، مال ـ مۈلۈكى ۋە ئائىلە ـ تاۋابىئاتلىرىنىڭ ئامانلىقىغا ئىسلام قوزغىلاڭچىلىرى كاپالەتلىك قىلىش؛ (3) يېڭىشەھەردىكى خەنزۇلارنىڭ ھەممىسى ئىمان ئېيتىپ، مۇسۇلمان بولۇش؛ (4) يېڭىشەھەردىكى خەنزۇ، خۇيزۇ قوشۇنلىرى قورالسىزلاندۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئىسلام قوزغىلاڭچىلىرى مۇھاپىزەت قىلىپ، قەشقەرگە ئاپىرىپ قويۇش.

مۇشۇ كېلىشىمگە ئاساسەن، شاھ مەنسۇر ئەلچى بولۇپ كىرگەن تۆت نەپەر ئامبالنى ئىمان ئېيتقۇزۇپ ۋە ئۇلارغا زىياپەت بېرىپ، يەنە ئۇلارنىڭ ھەر بىرىگە بىردىن تون، سەللە ۋە مەسە ـ كېپىش تەقدىم قىلىپ، مۇھاپىزەتچىلەر بىلەن يېڭىشەھەرگە ئۇزىتىپ قويىدۇ. يېڭىشەھەردىكىلەر 6 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى قورال ـ ياراغ ۋە باشقا غەنىيمەتلەرنى ئىسلام قوشۇنلىرىغا تاپشۇرۇش رەسمىيىتىنى ئۆتەيدۇ. بىراق، ما رۇلۇڭنىڭ قۇتراتقۇلۇق قىلىشى بىلەن سانى كۆپ، سۈپىتى ياخشى قورال ـ ياراغ ۋە بىر قىسىم غەنىيمەتلەرنى ھاپىز لۇيجاڭ قوشۇنىغا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ؛ شاھ مەنسۇر قوشۇنىغا سۈپىتى ناچار بىر قىسىم قورال ـ ياراقلار قالىدۇ؛ ئۇنىڭ ئۈستىگە، بىر قىسىم ياخشى قوراللار ۋە بىر بۆلەك خەزىنىنى مادوتەي قوشۇنى بىلەن ما رۇلۇڭ قوشۇنىنىڭ قەشقەرگە يوشۇرۇن ئېلىپ كەتمەكچى بولغانلىقى پاش بولۇپ قالىدۇ. شاھ مەنسۇر بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر

تاپقاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويىدۇ. دەل شۇ چاغدا، قەشقەردىكى ما شاۋۇ بىلەن ما جەنسالڭ يەكەن يېڭىشەھەردىكى قوشۇنلىرىنى قەشقەرگە ئەكىلىۋېلىشنىڭ ئامالىنى مەسلىھەتلىشىپ، تۆمۈر سىجاڭغا: «يەكەندىكى ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرىنى قايتۇرۇپ ئەكىلىپ، ئۇلارنىڭ قوراللىرىنى ھەر قايسىلىرىغا تاپشۇرۇپ بەرسەك» دەپ تەكلىپ بېرىدۇ. تۆمۈر سىجاڭ بۇ تەكلىپنى دەرھال ماقۇل كۆرۈپ، قول ئاستىدىكى يۈسۈپجان قۇربېشى، كىچىك ئاخۇن تۆەنجاڭلارنى 200 ئەسكەر بىلەن يەنە يېڭسارداتۇرۇۋاتقان ئەخمەتجان لۇيجاڭنىمۇ 200 دەك ئەسكەر بىلەن يەكەندىكى مادوتەي (ما جەنسالڭ) ئەسكەرلىرىنى مۇھاپىزەت قىلىپ ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇيدۇ. ئۇلار يولغا چىقىشتىن ئىلگىرى، تۆمۈر سىجاڭ يەكەندىكى ھاپىز لۇيجاڭ ۋە شاھ مەنسۇرلارغا يەكەن يېڭىشەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىپ، ئۇ يەردە قامىلىپ ياتقان ئەسكەرلەرنى مۇھاسىرىدىن بوشىتىپ، قەشقەرگە يولغا سېلىپ قويۇش، ئۇلارغا چېقىلماسلىق توغرىسىدا خەت يازغانىكەن. خەت يېتىپ بارغان كۈنى مۇھاسىرىدىن بوشىتىلغان 600 دەك ئەسكەر ئات بىلەن، ئۇلارنىڭ 400 دەك بالا ـ چاقا ۋە قېرى ـ چۈرىلىرى ھارۋا بىلەن يولغا چىقىدۇ ۋە شۇ كۈنى كۆكراۋات دېگەن يەرگە بېرىپ قونىدۇ. ئۇلار ئەتىسى يېڭسارغا قاراپ يولغا چىقىپ ھېمىتنىڭ سېپىغا بارغاندا، شاھ مەنسۇرنىڭ ئىنىسى ئەمىر ساھىب 1000 دەك خوتەن پىدائىيلىرىنى باشلاپ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىدۇ. قەشقەردىن تۆمۈر سىجاڭ ئەۋەتكەن 400 ئەسكەر، مادوتەي (ما جەنسالڭ) ئەسكەرلىرى قىزىلغا ئاز قالغاندا، ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقانلارنى كۆرۈپ مېڭىشتىن توختاپ قالىدۇ. تۆمۈر سىجاڭ قوشۇنى ئۇلارنىڭ قورقماي ئالدىغا مېڭىۋېرىشىنى ئېيتىپ ئادەم ئەۋەتكەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار «ئالدىمىزدىمۇ قوشۇن بار ئىكەن، كەينىمىزدىن قوغلاپ كېلىۋاتىدۇ. بىز قورشاۋدا قالغان

ئوخشايمىز» دەپ چۈشىنىپ، ئالدى تەرەپكە ئات چاپتۇرىدۇ. شۇ ئەسنادا ئارقا تەرىپىدىن ئوق ئېتىلىدۇ. ئۇلار بۇنى ئاڭلاپ، ئالدى تەرەپكە چېپىپ كېتىۋېتىپ تۆمۈر سىجاڭ قوشۇنىغا ئوق چىقىرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قىزىلدا ئىككى ئوتتۇرىدا بىر قەپەس جەڭ بولىدۇ. مادوتەي (ماجەنسائ) ئەسكەرلىرى ئوق تەگكەنلەرنىڭ ئۆلۈكىنى تاشلاپ، ساق قالغانلىرى (200 دەك ئەسكەر) يېڭسارغا قاراپ قاچىدۇ. ئەمىر ساھىب پىدائىيلىرىنى باشلاپ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كېتىدۇ. تۆمۈر سىجاڭ قوشۇنى ئۇلارنى قوغلىماي، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا قالغان بالا - چاقا ۋە قېرى - چۈرلىرىنى ئۆز ھارۋىلىرى بىلەن مۇھاپىزەت قىلىپ قەشقەرگە ئېلىپ ماڭىدۇ. ئەمىر ساھىپ پىدائىيلىرى قاچقانلاردىن 100 دەك قورال - ياراغنى غەنىيمەت ئېلىپ يەكەنگە قايتىپ كېتىدۇ. مادوتەينىڭ يېڭسار تەۋەسىگە قېچىپ بېرىۋالغان 200 چە ئەسكىرى يېڭسارنىڭ قايىراق دېگەن يېرىگە بارغاندا، ئەخمەتجان لۇيجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن قىرىپ تاشلىنىدۇ.

1933 - يىلى 6 - ئاينىڭ ئاخىرىدا، يەكەن يېڭىشەھەر قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىغا ئۆتكەندىن كېيىن، يېڭىشەھەرنى ھازىر لۇيجاڭ قوشۇنى، كوناشەھەرنى شاھ مەنسۇر قوشۇنى بازا قىلىدۇ. شاھ مەنسۇر كوناشەھەرگە مۇقىم ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، بىر قىسىم بەگ ۋە بايلارنىڭ خوتەن قوزغىلاڭچىلىرى ئۇستىدىن شىكايەت قىلغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، ئۇلارنىڭ ھەمىسىنى تۇتۇپ قولغا ئالىدۇ. ئۇلاردىن ئاقساقال ئىمىن بەگ، ئىسلام خاكۇنۇ دېگەن كىشىلەرنى كوناشەھەردىكى جامە مەسچىتىنىڭ ئالدىدا دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرىدۇ؛ سەيدۇللا قارى، ئابدۇللا خان خوجا، تۇردى شاگىيو، شېرىپ سەيپۇڭ، ئۆمەر بەگ قاتارلىق كىشىلەرنى مىلتىق بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن شاھ مەنسۇرنىڭ يەكەندىكى ھاكىمىيىتى بىر قەدەر مۇستەھكەملىنىپ، خوتەن قوزغىلاڭچىلىرى يەكەندىن خاتىرجەم بولىدۇ.

شاھ مەنسۇر بىلەن ساۋۇت دامۇللا يەكەن ئەھۋالىدىن خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن، 7 - ئاينىڭ باشلىرىدا قەشقەردىكى تۆمۈر سىجاڭغا: «بىز سىلەرگە ياردەملىشىپ، قەشقەر يېڭىشەھەردىكى ما جەنسائ، ما شاۋۇ قوشۇنلىرىنى يوقىتىپ، خاتىرجەم بولۇپ، ئاندىن سىزلەر بىلەن بىرلىشىپ خوجىنىياز ھاجىغا ياردەم بېرىشكە بارىمىز» دەپ خەۋەر ئەۋەتىدۇ ۋە ئارقىدىنلا 2000 دەك قوشۇننى باشلاپ قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقىدۇ. تۆمۈر سىجاڭنىڭ ئىشەنچلىك كوماندىرى ھاپىز لۇيجاڭ 500 دەك ئەسكىرى بىلەن يەكەندە قالىدۇ. شاھ مەنسۇر بىلەن ساۋۇت دامۇللا يېڭسارغا يېتىپ بارغان كۈنى، تۆمۈر سىجاڭ ئۇلارنى قارشى ئېلىپ ئالدىغا چىققان قىياپەتتە يېنىك ئاپتوموبىل بىلەن يېڭسارغا بارىدۇ (يولغا چىقىش ئالدىدا قەشقەر يېڭىشەھەردىكى ما جەنسائ بىلەن كۆرۈشۇپ ماڭىدۇ). تۆمۈر سىجاڭنىڭ يېڭسارغا كېلىشى ئەمەلىيەتتە، خوتەن قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ قەشقەرگە كېلىشىنى توسۇش ئۈچۈن ئىدى. شۇڭا، شاھ مەنسۇر ۋە ساۋۇت دامۇللىلار بىلەن چىرايلىق كۆرۈشكەن بولسىمۇ، سۆھبەت ئۆتكۈزگەندە «يېڭىشەھەردىكى ما جەنسائ، ما شاۋۇ قوشۇنلىرىنى يوقىتىشقا كۈچۈم يېتىدۇ. ئىچكى تازىلاشنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تۈگىتىپ بولغاندىن كېيىن، ئاندىن خوتەن قوشۇنى بىلەن قەشقەر قوشۇنىنى بىرلەشتۈرۈش پىلانىنى ئەمەلگە ئاشۇرساق» دەپ، خوتەن قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ قەشقەرگە كىرىشىنى توسىدۇ؛ يەنە: «ھازىرچە يېڭسارداكى شانىياز ئۆستىگى بىز ئىككى تەرەپنىڭ چېگرا پاسىلى بولۇپ تۇرسۇن» دېگەن تەكلىپنى بېرىدۇ. شاھ مەنسۇر بىلەن ساۋۇت دامۇللا ئۆز سۆزلىرىدە، تۆمۈر سىجاڭغا يازغان خېتىدىكى پىكىرلىرىنى تەكىتلىگەندىن باشقا، «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇپ، كونا ھۆكۈمەت تۈزۈملىرىنى ئىسلاھ قىلىش، يېڭىچە مائارىپ تۈزۈمىنى يولغا قويۇش، يېڭىچە غەللە - پاراق ئېلىش، بايلارنىڭ يەرلىرىنى قايتا ئۆلچەش،

كەمبەغەللەرگە غەمخورلۇق قىلىش، شەھەرلەرنى ئىسلاھ قىلىش» دېگەن پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. تۆمۈر سىجاڭ بۇ پىكىرلەرگىمۇ قوشۇلمايدۇ ۋە: «ھازىر خوجىنىياز ھاجىم ما جۇڭيىڭ بىلەن بىرلىشىپ ئۇرۇمچى ھۆكۈمىتىگە قارشى ئۇرۇش قىلىۋاتىدۇ. ئەگەر بىز بۇ يەردە ما جۇڭيىڭ قىسىملىرىنى قورالسىزلاندۇرۇپ قويساق، خوجىنىياز ھاجىم بىلەن ما جۇڭيىڭنىڭ ئىتتىپاقى بۇزۇلۇپ، ئىشىمىزغا تەسىر يېتىدۇ»، دېگەن پىكرىدە چىڭ تۇرىدۇ (ئەمەلىيەتتە، ئۇ چاغلاردا خوجىنىياز ھاجى بىلەن ماجۇڭيىڭنىڭ ئىتتىپاقى ئاللىقاچان بۇزۇلۇپ، بىر - بىرى بىلەن ئۇرۇش قىلىۋاتقان؛ ئاقسۇدا باي سىجاڭ[1] ما جۇڭيىڭ قىسىملىرىنى قورالسىزلاندۇرۇپ بولغان؛ ھەتتا قەشقەردىكى ما جەنسالڭ قىسمىنى بىر تەرەپ قىلىۋېتىش توغرىسىدا خوجىنىياز ھاجىدىن توقسۇنلۇق شېرىپ ئاخۇن ئارقىلىق تۆمۈر سىجاڭغا بۇيرۇق كېلىپ بولغان چاغلار ئىدى. تۆمۈر سىجاڭ بۇنى يوشۇرغان). لېكىن، تۆمۈر سىجاڭ ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئوتۇش ئۈچۈن: «ئەگەر ھەر بىرلىرىنىڭ قەشقەرگە بېرىش ئارزۇلىرى بولسا، مۇنداق كۆپ ئەسكەرنىڭ تەمىناتىنى ھەل قىلماق قىيىن، ئىككىلىرى ئازراق ئادەم بىلەن بېرىپ زىيارەت قىلىپ قايتىشسىلا بولىدۇ»، دەيدۇ. ساۋۈت دامولا بىلەن شاھ مەنسۇر ئۆز پىكرىدە قېلىپ، قەشقەرگە چوقۇم باردىغانلىقلىرىنى بىلدۈرىدۇ.

شۇنداق قىلىپ، ساۋۈت دامولا بىلەن شاھ مەنسۇر 1933 - يىل 7 - ئاينىڭ 20 - كۈنى تۆمۈر سىجاڭنىڭ ئارقىسىدىن قەشقەرگە بارىدۇ. ئۇلار قەشقەر تەۋەسىگە كىرگەن كۈنى ناھايىتى داغدۇغىلىق قارشى ئېلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىستىقبالىغا ھامۇتخان، ھەمدەمبەگ ھاجى، ئوسمان ئېلى لۇيجاڭلار

① «باي سىجاڭ» — ئەسلى ئىسمى «ئىسمائىل» بولسىمۇ، كېيىن «باي سىجاڭ» دېگەن نام بىلەن مەشھۇر بولغان.

ۋە سېپىۋالدىجان، كىچىك ئاخۇن، ئورازبېك تۆەنجاڭلار بولۇپ، جەمئىي 1000 دىن ئارتۇق ئەسكەر بىلەن چىققاندىن باشقا، شەھەردىنمۇ سانسىزلىغان ئادەملەر چىقىپ، سەككىزتاش ۋە قالماق كۆۋرۈك دېگەن 2 جايغا چۈشكۈن راسلايدۇ. ساۋۈت دامولا بىلەن شاھ مەنسۇر بۇ چۈشكۈنلەردە ئىستىقبالغا چىققان لۇيجاڭ، تۆەنجاڭلار ۋە خەلق مۇتەۋەرلىرى بىلەن قىزغىن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ، ئەھۋاللىشىدۇ؛ بىر ئاز ھاردۇق ئالغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىدىن چىقىرىلغان پوچتىغا چۈشۈپ شەھەر ئىچىگە كىرىدۇ. شەھەر ئىچىگە كىرگەندە، ئۇلارنى تېخىمۇ كۆپ شەھەر ئاھالىسى چوڭ يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە تىزىلىپ تۇرۇپ قىزغىن قارشى ئالىدۇ ۋە «ئامىن!» دەپ توۋلاپ، ھۆرمەت بىلدۈرىدۇ. تۆمۈر سىجاڭ ساۋۈت دامولا بىلەن شاھ مەنسۇرنىڭ ئۆزى بىلەن پىكىرىدە بىرلىككە كەلمىگەنلىك ئۈستىگە، قەشقەردە مۇنداق داغدۇغىلىق قارشى ئېلىنغانلىقىنى كۆرۈپ، قاتتىق غەزەپلىنىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، 2 تەرەپ ھەر جەھەتتىن زىتلىشىپ قالىدۇ. شۇ سەۋەب بىلەن يەكەندە تۇرۇۋاتقان ھاپىز لۇجاڭ بىلەن ئەمىر ساھىب ئوتتۇرىسىدىمۇ سوركىلىش پەيدا بولىدۇ. زىددىيەتنىڭ تېخىمۇ چوڭىيىشىغا باھانە ئىزدەپ يۈرگەن تۆمۈر سىجاڭ ئەسكەرلىرىنى ھەربىكەتلەندۈرۈپ، 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى تارقاق ئورۇنلاشقان خوتەن قوزغىلاڭچىلىرىغا ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىپ، ئۇلارنى قورالسىزلاندۇرىدۇ؛ ساۋۈت دامولا بىلەن شاھ مەنسۇرنى قولغا ئېلىپ، نەزەربەنت قىلىپ قويىدۇ؛ ئاندىن ئۇلارنىڭ قوزغىلاڭچى قوشۇنىنى قەشقەردىن ھەيدەپ چىقىرىدۇ. قورالسىزلاندۇرۇلغان بۇ قوزغىلاڭچىلار ئىگە - چاقسىز، تەمىناتسىز قېلىپ، تەرەپ - تەرەپكە تارقىلىپ كېتىدۇ. تۆمۈر سىجاڭ شۇ چاغدا يەنە، يەكەندىكى يېقىن ئادەملىرى ھاپىز لۇيجاڭغا مەخپىي خەت يېزىپ، «ئەمىر ساھىبنى دەرھال قولغا ئېلىش، ئۇنىڭ بارلىق ئەسكەرلىرىنى قورالسىزلاندۇرۇش، ئاندىن خوتەنگە يۈرۈش قىلىپ، خوتەننى ئىشغال قىلىش»

توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىدۇ. ھاپىز لۇيجاڭ 8 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ئەمىر ساھىبنى ۋە ئۇنىڭ بارلىق ئەمىرلىرىنى «زىياپەتكە چاقىرىش» ئۈسۈلى بىلەن قولغا ئالىدۇ؛ ئۇنىڭ قوشۇنىنى قورشاپ، قورال تاپشۇرۇشقا مەجبۇر قىلىدۇ. ئەمىر ساھىپ قوشۇنىنىڭ بىر قىسمى قورال تاپشۇرىدۇ، يەنە بىر قىسمى قورال تاپشۇرماي ئەتراپقا قاچىدۇ. قاچقانلارنى ھاپىز لۇيجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى ئېتىپ تاشلايدۇ. ھاپىز لۇيجاڭ يەكەن كوناشەھەرنى ساقلاشقا قالدۇرۇلغان خوتەن قوزغىلاڭچىلىرىنى ئاشۇنداق تارمار قىلغاندىن كېيىن، مۇئاۋىنى سىيىت نىياز بىلەن ئوغلى يۈسۈپنى يەكەندە قالدۇرۇپ، ئۆزى بىر قىسىم قوشۇن بىلەن قاغىلىققا يۇرۇش قىلىدۇ ۋە قاغىلىقنى ئىشغال قىلىپ، گۇمىغا ئەسكەر ئەۋەتىدۇ. ھاپىز لۇيجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى 9 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى گۇمىنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، خوتەن قوشۇنلىرىنى قاراقاشنىڭ زاۋا دېگەن يېرىگىچە ھېچقانداق قارشىلىقسىز قوغلاپ بارىدۇ. خوتەن قوشۇنلىرىنىڭ قاراقاشتا تۇرۇۋاتقان باش قوماندانى مۇھەممەت ئىمىن ھەزرەت بۇ ئەھۋالنى ئاڭلاپ، بارلىق ھەربىي كۈچىنى سەرپ قىلىپ، زاۋادىكى ھاپىز لۇيجاڭ ئەسكەرلىرىگە ھۇجۇم قىلىدۇ؛ ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمىنى ئۆلتۈرۈپ ياكى يارىدار قىلىپ، ئاز قىسمىنى ئەسىرگە ئېلىپ، پۈتۈنلەي دېگۈدەك تارمار قىلىدۇ؛ قاغىلىقنى قارشىلىقسىز قايتۇرۇۋېلىپ، پوسكام تەرەپكە ئىلگىرىلەيدۇ. ھاپىز لۇيجاڭ ھايات قالغان بىر نەچچە ئەسكىرىنىڭ مۇھاپىزەت قىلىشى بىلەن يەكەنگە قېچىپ كېلىۋالىدۇ.

بۇنىڭدىن بۇرۇن (شۇ يىلى 8 ـ ئايلاردا) قەشقەردىكى ماجەنسائىنىڭ قۇتراتىشى بىلەن قىرغىز ئەسكەرلەرنىڭ باشلىقى ئوسمان ئېلى (ئوسمان سجاڭ دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ئەسكەرلىرىنى ئېلىپ، ئۆز يۇرتى قىلۇۋيغا كەتكەنىدى. تۇمۇر سجاڭ بۇنى ئاڭلاپ، قول ئاستىدىكى ھامىتخان لۇيجاڭنى 600 چە ئەسكەر بىلەن ئوسمان ئېلىنى قوغلاشقا ئەۋەتىدۇ. بۇلار يېتىپ بارغىچە،

ئوسمان ئېلى مىڭبۇل تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىدۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان تۇمۇر سجاڭ ئەسكىرىي كۈچىنىڭ يېتىشمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ما جانسائىدىن بىر تۇەن ئەسكەر يارەدەم بېرىشنى سورايدۇ. ماجەنسائ بۇنىڭغا ماقۇل بولۇپ، تۇەنجاڭ كاڭ مازا باشچىلىقىدا بىر تۇەن ئەسكەر ئەۋەتىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. تۇمۇر سجاڭ قەشقەردىن ئاپتوموبىل بىلەن يولغا چىقىپ، قىلۇۋي بىلەن مىڭبۇل ئوتتۇرىسىدىكى لەنگەر دېگەن يەرگە بېرىپ، ھامىتخان لۇيجاڭ باشچىلىقىدىكى ئەسكەرلىرىدىن ھال سورىغاچ، يارەدەمگە بىر تۇەن ئەسكەر كېلىدىغانلىقىنى خۇش خەۋەر قىلىپ ئېيتىپ ۋە باشقا ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، سەمەننىڭ توغراقلىق مازار دېگەن يېرىگە كەلگەندە، كاڭ مازا باشچىلىقىدىكى بىر تۇەن ئەسكەر بىلەن ئۇچرىشىدۇ. كاڭ مازا تۇمۇر سجاڭغا ھۆرمەت بىلدۇرگەن قىياپەتتە ئەسكەرلىرىنى ئاتتىن چۈشۈشكە بۇيرۇپ، ئۆزى بىر نەچچە ئەسكەر بىلەن تۇمۇر سجاڭنىڭ ئالدىغا كېلىدۇ. تۇمۇر سجاڭ ئۇلارنىڭ دەرھال لەنگەرگە يېتىپ بېرىشنى تاپشۇرۇپ، ئاپتوموبىلغا چىقاي دېگەندە، كاڭ مازىنىڭ يېنىدىكى ئەسكەرلەردىن بىرى ناھايىتى چەبدەسلىك بىلەن تۇمۇر سجاڭنى ۋە ئۇنىڭ كەينىدىكى تۆت كىشىنى ئېتىپ تاشلايدۇ. كاڭ مازا تۇمۇر سجاڭنىڭ كاللىسىنى كېسىۋېلىپ، قەشقەر شەھىرىدە سازايى قىلىدۇ. تۇمۇر سجاڭ ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، ھاپىز لۇيجاڭ يەكەندىن دەرھال قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقىدۇ؛ ئۇنىڭ مۇئاۋىنى سىيىت نىياز يەكەندە تۇتۇپ تۇرۇلۇۋاتقان ئەمىر ساھىبنى قويۇپ بېرىدۇ؛ قەشقەردە نەزەربەند قىلىنىپ قويۇلغان ساۋۇت دامۇللا بىلەن شاھ مەنسۇرمۇ نەزەربەندلىكتىن ئازاد بولۇپ، يۇرتىغا قايتىپ كېتىدۇ؛ ئوسمان ئېلى قىلۇۋيدىن قەشقەرگە قايتىپ كېلىپ، تۇمۇر سجاڭنىڭ ئورنىغا سجاڭ بولىدۇ.

(ئاپتور: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىدىن)

جاۋابكار مۇھەررىر: **ئابلىز مۇھەممەت سايرامى**

1946 ـ يىلىدىكى بىر ۋەقەدىن ئەسلىمە

ياسىن زۇنۇن

ئوقۇشقا يېزىلىش

1946 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي زۇلۇمى ئېغىرلىشىۋاتقان، ئايىغى ئۆزۈلمەس ئالۋان ـ ياساق ۋە باج ـ سېلىقلار دەستىدىن خەلقنىڭ كۈن كەچۈرۈشى بارغانسېرى تەس بولۇۋاتقان، زۇلۇمغا قارشى ئاز ـ تولا ئاڭغا ئىگە كىشىلەر، بولۇپمۇ ياشلار «كومموۇنىست»، «قىزىل پاچاق» ياكى «تاشقورغان ئوغۇرلىرى» دېگەن يوقىلاڭ بەدنامىلار بىلەن قارىلىنىپ تۇرمىگە تاشلىنىۋاتقان، باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەن مىڭلىغان ئۆسمۈرلەر ئىستىقبال تاپالماي، كوچىلاردا تىكىرقاپ يۈرۈۋاتقان كۈنلەردە، قەشقەر شەھىرىنىڭ كوچىلىرىغا «خۇش خەۋەر» دېگەن ماۋزۇدا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئېلانى چاپلاندى. ئېلاندا ئوقۇيدىغان مەكتەپ بىلەن كەسپىنىڭ تۈرى بولمىسىمۇ، لېكىن «ئۇرۇمچى»، «ئوقۇش» دېگەن سۆزلەر مېنى بەكمۇ قىزىقتۇرغانلىقتىن، دوپپامنىڭ چۈشۈپ قېلىشىغا قارىماي، ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاپىر بۆلۈمىگە بېرىپ ئۆزۈمنى تىزىملاتتىم. 4 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا، نەچچە يۈزلىگەن ياشلار ۋە ئۆسمۈرلەر تۆت ئەمەل، تىل، جۇغراپىيە، سىياسەت قاتارلىق دەرسلەردىن ئىمتىھان بەردۇق. مەن ئىمتىھاندىن ئالدىنقى قاتاردا ئۆتكەنلىكىم ئۈچۈن، بەكمۇ خۇش بولۇپ يۈگۈرگەن پېتى ئۆيگە بېرىپ، ئانامغا «خۇش خەۋەر» يەتكۈزدۇم ۋە ئانامنىڭ باغرىغا

ئۆزۈمنى ئاتتىم. ئەمما، ئانام دەرھال چۈشىنەلمەي، ھاڭۇنقىپ تۇرۇپلا قالدى. مەن ئۆپكەمنى بېسىۋېلىپ، ئۇرۇمچىگە ئوقۇشقا يېزىلغانلىقىمنى ۋە ئىمتىھاندىن ئالدىنقى قاتاردا ئۆتكەنلىكىمنى چۈشەندۈرۈۋېدىم، ئانام يىغلاپ، ئوقۇشقا بېرىشىمغا زادى قوشۇلمىدى. مەنمۇ ئۆزۈمنى تۇتالماي، ئانامنىڭ يىغىسىغا قوشۇلۇپ، يىغلاپ كەتتىم. ئاندىن ئىسسەدەپ تۇرۇپ: «جېنىم ئانا، مەن باشلانغۇچ مەكتەپنى ۋە قول ھۈنەرۋەنچىلىك مەكتىپىنى ئەلا پۈتتۈرگەن تۇرۇپ، كۆرۈۋاتقان كۈنۈم مۇشۇ، ھەر كۈنى چۈشتە ئۇستام بېرىدىغان ئۈينىڭ كۆزىدەك بىر زاغرا ئۇچۇن بامدات ۋاقتىدىن تارتىپ نامازشامغىچە چوڭلار بىلەن تەڭ ئىشلەيمەن، ئۇ ھەپتىدىن بۇ ھەپتىگىچە بىر تىيىن بەرمەيدۇ. جېنىم ئانا، مەن بۇ ئېغىر جىسمانىي ئەمگەككە چىدىيالمىدىم. ھازىرغۇ كۈنۈم كېتىۋاتىدۇ، سىلەردىن كېيىن قالساملا قانداق كۈن كەچۈرىمەن، سىلەر ھايات ۋاقتىدا ئوقۇۋالاي، ئاكامنىڭ ئۇرۇمچىدە ئوقۇپ كېلىپ ئوبدان كۈن كەچۈرۈۋاتقىنىغۇ، خۇش بولاي جېنىم ئانا، ماڭا رۇخسەت قىلسىلا» دەپ يالۋۇردۇم. مېنىڭ بۇ يالۋۇرۇشلىرىمدىن تەسىرلەنگەن ئانام ئاخىر ئۇرۇمچىگە بېرىشىمغا رۇخسەت قىلىپ: «بوپتۇ بالام، ئوقۇپ كەل. خۇدا بېشىڭنى ئامان قىلسۇن»، دېدى. مەن خۇشاللىقىمدىن ئانامنى تېخىمۇ بەك قۇچاقلاپ، ئانامنىڭ يۈز كۆزلىرىگە سۆيۈپ كەتتىم. كېيىن ئۇقۇشۇمچە، مۇنداق ئەھۋال ئىمتىھاندىن ئۆتكەن باشقا ساۋاقداشلارنىڭ ئائىلىسىدىمۇ بوپتۇ. ئاشۇ مۇدھىش يىللاردا ئۇرۇمچىگە ئوقۇشقا بېرىشنى بىزدەك ياشلار «بېشىمىزغا دۆلەت قۇشى قوندۇرغانلىق» دەپ بىلەتتى.

ئوقتۇرۇشقا ئاساسەن، ئىمتىھاندىن ئۆتكەن ئوقۇغۇچىلار 1946 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى يۈك ـ تاقلىرىمىزنى كۆتۈرۈشۈپ ھېيتگاھدىكى تىياتىرخانا زالىغا جەم بولدۇق. چۈش بولغاندا ھەر بىرىمىزگە 1دىن ئاق نان ۋە 1 كۇرۇشكىدىن قاينىق

سۇ بەرگەندە، تۇنجى قېتىملىق ئوقۇغۇچىلىق نېمىدىن بەھرىمەن بولغانلىقىمىز ئۈچۈن تېخىمۇ خۇشاللاندۇق. چۈشلۈك تاماقنى يەپ بولغاندىن كېيىن، تىياتىرخانىنىڭ ئىشكى بىلەن دەرىزىسى تۇتۇشىگە گومىنداڭنىڭ قوراللىق ئەسكىرى پەيدا بولۇپ قالدى - دە، بىزدىكى خۇشاللىقنىڭ ئورنىنى ئەنسىزلىك ئالدى. ئۇلار بىزنىڭ سىرتقا چىقىشىمىزنى چەكلىدى. بىز بىر - بىرىمىزگە ھەيران بولۇپ قاراشتۇق. شۇ ئەسنادا سىرتتا يىغىلىرى بولدى. بىز نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى بىلەلمەي، گاڭگىراپ تۇرغان پەيتتە، بىر نەچچە مەمۇرىي ئەمەلدار بىلەن بىر نەچچە ھەربىي ئەمەلدار كىرىپ، بىزنى تىزىملىك بويىچە قاتارغا تىزدى؛ ئاندىن پەيلەرگە ئايرىدى. مەن بار رەتنى «1 - پەي» دەپ ئاتاپ، مەخمۇتجان دېگەن ئوقۇتقۇچىنى پەينىڭ باشلىقى، كىچىك ئاخۇن دېگەن ئوقۇتقۇچىنى 2 - پەينىڭ باشلىقى دەپ ئېلان قىلدى (3 - پەي خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار بولۇپ، قەشقەر يېڭى شەھەردە ئىكەن). تەشكىلى تۈزۈلمىمىز ئېلان قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن مەمۇرىي ئەمەلدارلار چىقىپ كەتتى. ئۇزاق ئۆتمەي گومىنداڭ ئەسكەرلىرى تاغارلاردا بىرنىمىلەرنى كۆتۈرۈپ كىردى. بىزنى يېڭىۋاشىتىن قاتار قىلىپ، ھەر بىرىمىزگە بىر قۇردىن شىرەڭ ماتادا تىكىلگەن ھەربىي كېيىم، لاتا خەي، بەل تاسمىسى ۋە پاقالچاقا ئورايدىغان گوجەي (لاتا تاسما)، ئاق ماتادىن تىكىلگەن پايپاق تاقىتىپ بەردى. بىز بۇ كىيىملەرنى قولىمىزدا تۇتقان پېتى ھەيرانلىق بىلەن گاڭگىراپ تۇرۇپ قالدۇق. كىيىم تارقىتىلىپ بولغاندىن كېيىن، كىيىملەرنىڭ چوڭ - كىچىكلىرىنى ئۆز - ئارا تەڭشەپ راۋ - رۇس كېيىنىپ تەييارلىنىشىمىزنى ئۇقتۇرغاندا، تەڭلا ئۇن سېلىپ يىغلاپ كەتتۇق؛ كىيىملەرنى يەرگە ئېتىپ، تىياتىرخانا كارىدورىغا ئېتىلىپ چىقىپ قوراللىق ھەربىيلەرنىڭ توسقىنىغا قارىماي، ئىشىك ۋە دەرىزىلەرگە ئۆزىمىزنى ئېتىپ يىغلىدۇق. سىرتتىكىلەر بىزنىڭ يىغلىمىزنى ئاڭلاپ،

ئۇلارمۇ يىغىزارى قىلىشىپ، ئىشىك ۋە دەرىزىنىڭ يېنىغا توپلاشتى. سىرتتىكىلەرنى ھەربىيلەر ۋە ساقچىلار مىلتىقىنىڭ پاي-
نىكى ۋە بەل تاسمىسى بىلەن ئۇرۇپ قوغلىسا، بىزنى كارىدوردىكى ھەربىيلەر دوشكەللەپ زالنىڭ ئىچىگە سولاپ، زالنىڭ ئىشكىنى ئېتىۋالدى ۋە ھەربىي كىيىم كىيىشكە مەجبۇر قىلدى. بىز پەقەت بىزگە مەسئۇل بولغان مەخمۇتجان ئاكا بىلەن كىچىك ئاخۇن ئاكا مۇلايىم سۆزلەر بىلەن تەربىيە بەرگەندىن كېيىنلا كىيىملەرنى كىيدۇق. ئۇن سېلىپ يىغلاپ، «ئەسكەر بولماي-
مىز» دەپ 2 - قېتىم ئۆزىمىزنى كارىدورغا ئاتتۇق. بىزنىڭ يىغىمىز بىلەن تەڭ سىرتتىكىلەرنىڭ يىغزارىمۇ يەنە بىر قېتىم كۆتۈرۈلدى. ھەربىيلەر زالنىڭ ئىشكىنى تېخىمۇ چىڭ تاقاپ، بىزنى سىرتتىكىلەرگە كۆرسەتمىدى.

كەچقۇرۇن يەنە ھەر بىرىمىزگە بىردىن نان، بىر كۇرۇشكەدىن قاينىقاسۇ بەردى. لېكىن، گېلىمىزدىن ھېچ نەرسە ئۆتمەدى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بىلەن ساقچىلىرى ئەسكىلىكتە داڭ چىقارغاچقا، ئەسكەر بىلەن ساقچىنى ھەممىمىز يامان كۆرەتتۇق. شۇڭا، ئۆزىمىزنىڭ ئاشۇ يامانلار قاتارىغا كىرىپ قالغانلىقىمىزدىن تولىمۇ ئۆكۈندۇق. كەچ كىرگەندە، ئۇخلاشقا بۇيرۇق بېرىلدى. ھەممىمىز ئېسەدەپ يىغلىغان پېتى غەم - قايغۇ بىلەن داق يەردە قاچان ئۇخلاپ قالغانلىقىمىزنى بىلمەيمىز. ئەتىسى ئەتتىگەندە ۋاراڭ - چۇرۇڭنىڭ تەسىرى بىلەن ئويغاندۇق. يۈز يۇيۇشقا يېرىم كۇرۇشكەدىن سوغۇق سۇ، ئاندىن بىردىن نان ۋە بىر كۇرۇشكەدىن قاينىقاسۇ بەردى. نېمە قىسمەتلەرگە دۇچ كېلىدىغانلىقىمىزنى بىلمەيتتۇق. كۈنىمىز غەم - قايغۇ بىلەن ئۆتەتتى. چۈش بولغاندا يەنە بىردىن نان، بىر كۇرۇشكەدىن قاينىقاسۇ بېرىپ، چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن يولغا چىقىدىغانلىقىمىزنى ئۇقتۇردى. بۇيرۇق بويىچە، يۈك - تاقلىرىمىزنى يۈدۈپ، تۆتتىن قاتار تىزىلىپ تەييار بولدۇق. ھەممىمىز سىرتقا چىقىپ

بىزنى كۆرۈپ تۇرغان ئاتا ـ ئانا، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىمىز بىلەن كۆرۈشۈشكە ئالدىرايتتۇق. سىرتقا چىقساق، ئاتا ـ ئانا، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىمىز بىزنى قۇتلۇدۇرۇۋالىدىغاندەك بىلىنسە، كۆڭلىمىزنىڭ بىر يېرىدە خۇشاللىقمۇ بار ئىدى. لېكىن، ھەر تۆت ئوقۇغۇچىنى ئىككى ساقچى يالاپ ئېلىپ ماڭدى. 1 ـ بولۇپ مەن بار قاتارغا نۆۋەت كەلگەن ئىدى. تىياتىرخانىنىڭ ئىشىكىدىن چىقىپ سىرتقا قارىسام، ۋالىي مەھكىمىنىڭ يېنىدىكى يولدا بىر ئاتلىق سايىۋەنلىك ھارۋىلار قاتار تىزىلىپ تۇرۇپتۇ. كوچىنىڭ ئىككى تەرىپى باللىرىنى ئۇزاتقىلى كەلگەن ئاتا ـ ئانىلار، تاماشا كۆرگىلى كەلگەن ئادەملەر بىلەن توشۇپتۇ. ھارۋا كالونىسى بىلەن ئادەملەر توپى ئارىلىقىدا، خەنجەرلىك مىلتىق كۆتۈرگەن ئەسكەرلەر ماڭدامدا 1دىن پوستا تۇرۇپتۇ. قولىدا غەلىتە قامچا تۇتقان ساقچى ئەمەلدارلىرى بىلەن بەل تاسمىسى كۆتۈرۈۋالغان ساقچىلار خەلق توپىدىكىلەرنى «ئارقاڭغا يان» دەپ ئۇرۇپ ۋار-قىرىشۇۋېتىپتۇ. تۆتىنجىنى ئېلىپ ماڭغان ھەربىي ۋە ساقچىلار بىزنى دولىمىزدىن ئىتتىرىپ ھارۋىغا چىقارغاندىن كېيىن، كەي-نىمىزدىكىلەرنى ئېلىپ كېلىشكە ماڭدى. بىز ھارۋىنىڭ ئۈستى-دە خاتىرجەم بولالماي، بىردەم ھارۋىنىڭ ئالدىغا، بىردەم ھارۋى-نىڭ كەينىگە ئۆتۈپ ئاتا ـ ئانىمىزنى ياكى ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى-مىزنى ئىزدەيتتۇق. مەن ھارۋىنىڭ ئالدىغا چىقىپ ئەتراپقا كۆز سالسام، ئانام ئەلچىخانا كوچىسىنىڭ ئاغزىدا ناھايىتى پەرىشان ھالدا تۇرۇپتۇ، ئىككى قولتۇقىدىن ئاچىلىرىم يۆلىۋاپتۇ. بۇنى كۆرۈپ، «ئانا!» دەپ توۋلاش بىلەن تەڭ ھارۋىدىن ئۆزۈمنى توپ ئىچىگە ئاتتىم. خەلق توپى ماڭا ئېچ ئاغرىتتىمۇ ـ قانداق، ماڭا يول بەردى. بەزىلەر «ئاپلا، يامان بولدى!» دېسە، بەزىلەر «تېخى كىچىك بالا ئىكەن» دەيتتى. مەن ئانامنىڭ باغرىغا ئۆ-زۈمنى ئېتىپ، ئۇنى چىڭ قۇچاقلاپ: «جېنىم ئانا، مېنى قۇتۇل-دۇرۇڭ، مەن ئەسكەر بولمايمەن، مۇندىن كېيىن گەپلىرى-

دىن ھەرگىز چىقمايمەن» دەپ يالۇرۇپ يىغلىدىم. ئانام ۋە ئاچىلىرىمۇ ئۇن سېلىپ يىغلاپ كەتتى. ئۇنى كۆرۈپ ئەتراپتىكى كىشىلەرمۇ يىغلاشتى. شۇئاردا ئىككى ھەربىي بىلەن بىر ساقچى كېلىپ، ئىككىسى يىنىمدىكىلەرنى مىلتىقىنىڭ پاينىكى ۋە بەل تاسمىسى بىلەن ئۇرۇپ، بىرسى چاپىنىمنىڭ ياقىسىدىن تۇتۇپ ئالدىغا تارتتى. مېنى ئاجرىتالمىغاندىن كېيىن، يەنە بىر ئەسكەر ئانامنى ئىتتىرىۋېتىپ، مېنى ئانامنىڭ باغرىدىن يۇلۇپ ئالدى ـ دە، دۆشكەللەپ ئالدىغا سېلىپ مېڭىپ ھارۋىغا چىقاردى. ھېيتگاھ جامەسىدىن نامازدىگەرگە ئەزان چىقىشى بىلەن تەڭ بىز چۈشكەن ھارۋىلار يولغا چىقتى. ھارۋىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ يىغا زارى بىلەن ھېيتگادىكى نەچچە مىڭ ئادەمنىڭ دەت ـ پەريادى مەئەزىن ئاخۇنۇمنىڭ ئاۋازىنى بېسىپ كەتكەندى. خەلق توپى ھەربىي ۋە ساقچىلارنىڭ توسقۇنىغا قارىماي، ھارۋىغا ئەگىشىپ ماڭدى. قۇم دەرۋازىغا بارغاندا ساقچىلار ھارۋىغا ئەگىشىپ كېلىۋاتقان خەلق توپىنى قاتتىق توستى، قۇم دەرۋازىنىڭ سىرتىدىمۇ ساقچىلار تەرىپىدىن توسۇلۇپ تۇرغان نۇرغۇن كىشىلەر بار ئىكەن. دەرۋازا سىرتىغا چىققاندا پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ ئورنىنى ئاتلىق ئەسكەر ئىگىلىدى. بىز ھارۋىدا كېچىلەپ ئېسەدەپ يىغلاپ كېتىۋاتىمىز. يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىن ئۆتكەنلىكىمىزنى ھارۋى-كەشتىن ئۇقتۇق. قاچانلاردا ئۇخلاپ قالدۇقكى، ئۇيقىدىن ئوي-غانساق تاڭ ئېتىپتۇ، يامان يار دېگەن مەنزىلگە كېلىپ قاپتى-مىز.

سەپەر ئۇستىدىكى ئويغىنىش

سەپەرگە چىققان ساۋاقداشلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكىمىز يۇرتىمىزدا زۇلۇم ۋە ناھەقچىلىقنى ھەر كۈنى كۆرۈپ تۇرغان

بولساقمۇ، ئۇنىڭ سەۋەبىنى ھەرگىز چۈشەنمەيتتۇق. كاللىمىزدا «ھەممە ئىش ھەربىر كىشىنىڭ پىشانىسىگە پۈتۈلگەنچە بولىدۇ» ، دەيدىغان خۇراپىي قاراش ھۆكۈمران ئىدى. ئارىمىزدىكى مۇ- ئەللىملىكتىن كەلگەن يېشى چوڭ بىر نەچچە كىشى جەمئىيەتتە- كى ھادىسىلەر ۋە ئۇلارنىڭ سەۋەبلىرىنى بىزگە چۈشەندۈردى. ھەممىمىز كەلگۈسىدە قانداق كۈن كۆرۈدىغانلىقىمىزنى ئويلاپ، ناھايىتى غەمكىن ئىدۇق. ئەتتىگەنلىك چايمۇ گىلىمىزدىن ئۆت- مىگەن ئىدى. ئارىمىزدىكى يېشى چوڭراق بىر كىشى: «ئۇكىلە- رىم، مۇنداق غەم قىلىۋەرسەڭلار ئاغرىپ قالىسىلەر، ھەممىمىز سەپەرداش بولغاندىن كېيىن، ئۆزئارا تونىشايلى. مەيەرگە يېغە- لىڭلار، مەن سىلەرگە ھېكايە ئېيتىپ بېرەي» دەپ توۋلىدى. ھەممىمىز سارايىنىڭ پىشايۋانلىق سۇپىسىغا سېلىنغان ئەسكى پالاسنىڭ ئۈستىگە يېغىلدۇق. ئۇ كىشى بىزگە ئوچۇق چىراي بىلەن مۇنداق دېدى: «بىزنىڭ ئۇرۇمچىگە بېرىشىمىز جەزىملەش- تى. ئۇرۇمچى ـ ئۆلكىنىڭ مەركىزى، بەزى جەھەتلەردە يۇرت- مىزدىن كۆپ ياخشى. ھەممىمىز ئۇرۇمچىگە بارغۇچە سەپەرداش، ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن ساۋاقداش بولۇپ قالىمىز. ئەگەر بىز يولبويى مۇشۇنداق غەم قىلىپ كېسەل بولۇپ قالساق، بىزگە كىم قارايدۇ؟ بىزنىڭ سەپىرىمىز ناھايىتى يىراق. بولار ئىش بولدى، ئەمدى غەم قىلغان بىلەن ئورنىغا كەلمەيدۇ. بىز ئۆز- مىزنى ئاسرىشىمىز، ئالدىنقى ئىككى كۈندە بولغان كۆڭۈلسىز- لىكلەرنى ئۇنتۇپ خۇشال ـ خورام يۇرۇشىمىز كېرەك. مېنىڭ ئىسمىم ئىبراھىم قۇربان، ئۇقۇشقا يېزىلىشتىن ئىلگىرى باشلاڭ- غۇچ مەكتەپ مۇئەللىمى ئىدىم» دەپ، ئۆزىنى تونۇشتۇردى ۋە ھەممىمىزنىڭ ئىسىم فامىلىسى، يېشى، ئوقۇغان مەكتىپى، ئوقۇشقا يېزىلىشتىن ئىلگىرى نېمە ئىش قىلىدىغانلىقىمىز، دا- ۋىمىزنىڭ تېرىكچىلىكى قاتارلىق ئەھۋاللارنى سوراپ بولغاندىن كېيىن: «ھەممىمىز ئەمگەكچى خەلقنىڭ بالىلىرى ئىكەنمىز،

تەقدىرىمىز بىر ئىكەن، شۇڭا، چوڭلار كىچىكلەرنى ئۆز ئىنى- مىزدەك كۆرۈپ، ئۇلارنى ھۆرمەتلىشى، ھەممىمىز بىر ـ بىرى- مىزگە كۆيۈنۈپ ئىناق ئۆتىشىمىز كېرەك» دېدى. ئارقىدىن ئىبراھىم قۇربان «ئايرىلغانىنى بۇرە يەر» دېگەن ھېكايىنى، ئە- مەت ھاشىم دېگەن سەپەردىشىمىز «چىن تۆمۇر باتۇر» دېگەن ھېكايىنى قىزغىن ھېسسىيات بىلەن سۆلەپ، ئىتتىپاقلىق، قەيـ سەر ئىرادىلىك ۋە ئۇمىدۋارلىقنىڭ ئەھمىيىتىنى چۈشەندۈرۈپ، بىزنى مەلۇم تونۇشقا ئىگە قىلدى. ھەممىمىز روھى جەھەتتە خېلى تېتىكلىشىپ قالدۇق. ئۆدەكلىك دېگەن ئۆتەڭگە بارغاندا، ئىبراھىم قۇربان ئاكا: «مەن 3 ـ پەيدىكى خەنزۇ ساۋاقداشلار بىلەن سۆزلەشتىم. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۇيغۇرچە سۆزنى ياخـ- شى سۆزلەيدىكەن، ھەممىسى دېگۈدەك تۆۋەن دەرىجىلىك مەمۇـ- رىي خادىملار ۋە ئاددىي پۇقرالارنىڭ بالىلىرى ئىكەن. بىز خەنزۇغا قارشى ئەمەس، گومىنداڭنىڭ زۇلۇمىغا قارشى. ھەر قانداق مىللەتتە ياخشى ئادەملەر كۆپ، خەلقە زۇلۇم سالىدىغان ئەسكى ئادەملەر ئاز بولىدۇ. گومىنداڭ ھەرقايسى مىللەتتىن چىققان ئەسكى ئادەملەرنىڭ ۋەكىلى. شۇڭلاشقا، بىز ئۆز ـ ئارا ئىناق ئۆتكەندىن تاشقىرى، خەنزۇ ساۋاقداشلار بىلەنمۇ ئىناق ئۆتۈشـ- مىز كېرەك. قانداق دەيسىلەر؟» دېدى. بۇنىڭغا ھەممىمىز بىردەك قوشۇلدۇق ۋە ئۇ كىشى بىلەن بىللە خەنزۇ ساۋاقداشلار چۈشكەن سارايغا باردۇق. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۆز ئارا ئىتتىپا- قىمىز ۋە خەنزۇ ساۋاقداشلار بىلەن بولغان ئىتتىپاقىمىز بارغاـ- سېرى ياخشى بولدى. مۇنداق ئىتتىپاقلىقنىڭ پايدىسىنى كېيىنـ- كى تۇرمۇشىمىز ۋە كەسكىن كۈرەشلەردە كۆردۇق. مەسىلەن، ئاقسۇ تەۋەسىنىڭ قارا يۇلغۇن دېگەن ئۆتىگە كەلگەندە، سۇ تۇزلۇق بولغانلىقتىن ھېچ قايسىمىز ئىچەلمىدۇق. ئۇستىن ئا- تۇشلۇق بىر ساۋاقدىشىمىز دادىسىنىڭ زورلىشى بىلەن بىر خالتا سېغىز ئېلىۋالغان ئىكەن، ئۇ، سېغىزنى تۇزلۇق قاياناقسۇغا

ئازراقلا قىرىپ سېلىپ تىنىدۇرۇۋىدى، تۇزلۇق سۇ تاتلىق سۇغا ئۆزگەردى. ئاندىن ئۇ ھەر بىرىمىزگە سېغىز بەردى، خەنزۇ ساۋاقداشلارغىمۇ سېغىز ئاپىرىپ بەردى ۋە ئۆزى تەجرىبە قىلىپ كۆرسىتىپ بەردى. بۇنىڭدىن خەنزۇ ساۋاقداشلار ئىنتايىن خۇرسەن بولدى. بىز ھەر مىللەتتىن بولغان 100 نەچچە ساۋاقداش ئۇرۇمچىگە كەلگىچە ئارىلىقتىكى ئۇچ ئايلىق سەپەردە بىر - بىرىمىز بىلەن جىدەللىشىپ قېلىش ئۈياقتا تۇرسۇن، ھەتتا گەپ تالىشىپ قالىدىغان ئىشمۇ بولمىدى. ئاقسۇ، قارا شەھەر ۋە ئۇرۇمچىدىكى جىددىي پەيتلەردە، خەنزۇ ساۋاقداشلار ئۆزلىرى ئاڭلىغان خەۋەرلەرنى بىزگىمۇ يەتكۈزۈپ تۇردى.

ئىبراھىم قۇربان ئاكا تا ئاقسۇغا كەلگۈچە ھەربىر ئۆتەڭدە بىزگە قىزىقارلىق ۋە مەنىلىك ھېكايىلەرنى سۆزلەپ بەرگەندىن تاشقىرى، ئىپتىدائىي جەمئىيەت، قۇللۇق جەمئىيەت، فېئودالىلىق جەمئىيەت، كاپىتالىزم جەمئىيىتى، سوتسىيالىزم جەمئىيىتى، كوممۇنىزم جەمئىيىتى، باي بىلەن كەمبەغەل، ئېزىش بىلەن ئېزىلىش، سوۋېت بولشېۋىكلەر پارتىيىسى، لېنىن باشچىلىقىدىكى ئۆكتەبىر ئىنقىلابى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى، گومىنداڭ پارتىيىسى، ئىچكى ئۆلكىلەردە كومپارتىيە بىلەن گومىنداڭ ئوتتۇرىسىدا بولۇۋاتقان كۈرەش، شېڭ شىسەي بىلەن گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى زۇلۇمى، 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى ۋە 7 ۋىلايەتتىكى زۇلۇم قاتارلىق تېمىلاردا ئاددىي ۋە چۈشىنىشلىك قىلىپ سۆزلەپ بەردى. ئىبراھىم قۇربان ئاكىدىن باشقا، مۇئەللىملىكتىن كەلگەن ئەمەت ھاشىم، ھېكمجان، قادىر قاسىم، ھەسەن ئوسمان قاتارلىق ساۋاقداشلار ئۆزلىرىنىڭ كەچۈرمىشلىرى بىلەن كۆرگەن، ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلەپ، ئىبراھىم قۇربان ئاكىنىڭ سۆزىنى بېيىتىپ بېرەتتى. بىز ئىبراھىم قۇربان

ئاكا باشلىق بۇ چوڭلارنىڭ سۆزلىرىدىن يۇقىرىدىكى تېمىلار توغرىسىدا دەسلەپكى چۈشەنچىگە ئىگە بولدۇق. شۇنىڭ بىلەن، ھەممىزنىڭ سىياسىي ئېڭىمىز مەلۇم دەرىجىدە ئۆسۈپ، ئاق بىلەن قارىنى، ھەق بىلەن ناھەقنى، دوست بىلەن دۈشمەننى دەسلەپكى قەدەمدە پەرقلەندۈرەلەيدىغان بولدۇق. شۇ ۋاقىتتىكى چۈشەنچىلىرىم كېيىنكى ۋاقىتلاردا سىياسىي مەيدانىم بىلەن ئىدىيىۋى نۇقتامنى بەلگىلىشىمدە مۇھىم رول ئوينىدى.

شۇ چاغلاردا بىزنىڭ سىياسىي كۆزىمىزنى ئاچقان بىر قانچە كىشى ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ: ئىبراھىم قۇربان ئاكا، ئەسلى قەشقەردىن. لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن بىر قارارداا ئىلگىرى ئۇرۇمچى دارىلمۇ ئەللىمىنده ئوقۇۋاتقان چېغىدا، مەكتەپ ئىچىدىكى ۋە جەمئىيەتتىكى ئىلغار كىشىلەردىن چوڭقۇر تەسىر ئالغان، تالانتلىق شائىر ئىدى. ئۇرۇمچى دارىلمۇئەللىمىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، قەشقەرگە تەقسىم قىلىنىپ، باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. ئۇنىڭ شېئىرلىرى قەشقەر گېزىتىدە ئېلان قىلىنىپ تۇرغان. كېيىن سىياسىي جەھەتتە بېسىمغا ئۇچرىغانلىقتىن، ئوقۇشقا يېزىلىپ بىز بىلەن بىللە يولغا چىققان. ئەمەت ھاشىم، قادىر قاسىم، غۇپۇر رېھىم، ھېكمجان، ھەسەن ئوسمانلار قەشقەر دارىلمۇئەللىمىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، قەشقەر، ئاتۇش، پەيزىۋات قاتارلىق ناھىيىلەرنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپلىرىدە مۇئەللىملىك قىلغان. كېيىن ئۇلارمۇ سىياسىي جەھەتتىكى بېسىم تۈپەيلىدىن، ئوقۇشقا يېزىلىپ بىز بىلەن بىللە يولغا چىققان.

ئاقسۇدا كۆرگەنلىرىمىز

1946 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا بىز ئاقسۇغا چۈشـ
سەك، 3 ۋىلايەت پارتىزانلىرىنىڭ بۈيرۇقىغا بىنائەن ئىلىغا چېكـ
نىپ كەتكىنىگە يېرىم يىلچە بولغان، ئىنقىلاپچىلارنىڭ تۆكۈل
گەن قېنى تېخى ئۆچۈپ كەتمىگەنىكەن. بىز ئاقسۇغا يېتىپ
كېلىپ، قىزىل كۆڭۈلۈكنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى سارايلارغا چۈشـ
تۇق. يۇز ـ كۆزىمىزنى يۇيۇپ بولۇشمىزغا ئىبراھىم قۇربان
ئاكا ھەممىمىزنى يېنىغا يىغىپ، ئەتىگەنلىك تاماق تەييار بولغىچە
ئۆزىنىڭ ل. مۇتەللىپ بىلەن ئۇرۇمچى دارىلمۇئەللىمىنده بىر
سىنىپتا ئوقۇغانلىقى، ل. مۇتەللىپنىڭ ئوقۇغۇچىلىق ھاياتى،
ئوقۇشنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئاۋۇال «شىنجاڭ گېزىتى» دە،
ئاندىن ئاقسۇ گېزىتخانىسىدا ئىشلىگەنلىكى، ئۇنىڭ ئېلان قىلغان
شېئىرلىرىنى؛ ئۇنىڭ ئاقسۇدىكى ئىنقىلابى ياشلار بىلەن بىرلىكـ
تە «ياش ئۇچقۇنلار» تەشكىلاتىنى قۇرۇپ گۇمىنداڭغا قارشى كۈـ
رەش ئېلىپ بارغانلىقى، غۇلجا پارتىزانلىرى ئاقسۇغا كىرىش
ھارپىسىدا تەشكىلاتقا يۇشۇرۇنۇۋالغان جاسۇسلارنىڭ مەلۇمات بە
رىشى بىلەن گۇمىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ل. مۇتەللىپ باش
لىق «ياش ئۇچقۇنلار» تەشكىلاتىنىڭ ئەزالىرىنى قولغا ئېلىپ،
خەلققە «ئىبرەت» قىلىش ئۈچۈن، سېپىلىنىڭ ئۈستىدە جادۇغا
بېسىپ ئۆلتۈرگەنلىكى؛ ل. مۇتەللىپنىڭ ئۆلۈم ئالدىدا دۈشمەنـ
گە تېز پۈكمەي، باشقا سەپداشلىرى بىلەن بىرگە ياڭراق ئاۋاز
بىلەن «زۆھرە جانىم ۋەسلىڭنى ئىزلەپ» دېگەن ناخشىنى ئۇـ
قۇغانلىقى، ناخشىدىن كېيىن يەنە جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن «ياشـ
سۇن خەلق!»، «يوقالسۇن گۇمىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى!» دەپ

شوئار تۆۋلىغانلىقى قاتارلىق ئىنقىلابىي جاسارىتىنى چۈشۈر
ھېسسىيات ۋە ھاياجان بىلەن سۆزلەپ بەردى. ھەممىمىز ل.
مۇتەللىپ باشلىق ئىنقىلابچىلارنىڭ ياپ ـ ياش تۇرۇپ قۇربان
بولغانلىقىغا ئىچ ئاغرىتىپ كۆز يېشى قىلىشتۇق؛ ئۇلارغا بولغان
ھۆرمىتىمىز، گۇمىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە بولغان قەھرى ـ
غەزىپىمىز ھەسسىلەپ ئاشتى. ئىبراھىم قۇربان ئاكا ھەسرەت
بىلەن سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېيىن، قولىغا دۇتار ئېلىپ،
«زۆھرە جانىم ۋەسلىڭنى ئىزلەپ» دېگەن ناخشىنى ئېيتتى. ئۇـ
نىڭ مۇڭلۇق ۋە جاراڭلىق ئاۋازى ھەممىمىزنىڭ يۈرەك تارىمىزنى
تىترەتتى. ئۇ، ناخشىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، ناخشا تې
كىستىنى ئېيتىپ بەردى. ھەممىمىز كۆچۇرۇۋېلىپ ئاندىن ئىب
راھىم قۇربان ئاكىغا ئەگىشىپ بىر قانچە قېتىم تەكرار ئوقۇپ،
بۇ ناخشىنى ئۆگىنىۋالدۇق. ئەتتىگەنلىك تاماقنى يەپ بولۇپ،
ئىبراھىم قۇربان ئاكا بىلەن بىللە قىزىل كۆڭۈلۈكتىن ئۆتۈپ،
ئاقسۇنىڭ شەھەر ئىچىگە قاراپ ماڭدۇق. سېپىل ئەتراپىدا بىرەر
ئېغىز ئۆي ياكى بىرەر تۇپ دەرەخ يوق، تۇپ ـ تۇزلەڭ ئىكەن.
كېيىن ئۇقساق، غۇلجا پارتىزانلىرى ئاقسۇغا چۈشۈشتىن ئىلگىـ
رى، ھەيۋىسى بار، مادارى يوق گۇمىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى
پارتىزانلاردىن قوغدىنىش ئۈچۈن، سېپىل ئەتراپىدىكى بارلىق
ئۆيلەرنى چېقىپ تۇزلەپ، دەل ـ دەرەخلەرنى بىرنى قويماي
قومۇرۇپ تاشلىغان ئىكەن. كۆرۈمسىز ھەربىي كىيىم كىيگەن
بىز 30، 40 تەك ئوقۇغۇچى پاراڭ بىلەن كېتىۋاتاتتۇق، ئىبرا
ھىم قۇربان ئاكا بىردىنلا توختاپ، سېپىل دەرۋازىسىنىڭ سول
تەرىپىدىكى كۇنگۇرىنى كۆرسىتىپ: «قاراڭلار، ئۇكىلىرىم،
ل. مۇتەللىپ باشلىق ئىنقىلابچىلارنىڭ ئاققان قېنى تېخى ئۆچـ
مەپتۇ» دېدى. بىز شۇئان قاراپ، سېپىل كۇنگۇرىسىنىڭ تۆۋىنـ
دە 7، 8 ئورۇنغا ئېقىپ چۈشكەن قانلارنىڭ جىگەررەڭگە ئۆزگـ
رىپ، كۇن نۇرىدا پارقىراپ تۇرغانلىقىنى كۆردۇق. ئارىمىزدا

بىرەيلەن ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي: «يوقالسۇن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى!» دەپ شوئار توۋلىغانىدى، ئىبراھىم قۇربان ئاكا: «بۇ يەردە شوئار توۋالىماڭلار» دەپ توسۇۋالدى. ئاندىن ئارىمىزدىن بىرەيلەن زىل، مۇڭلۇق ئاۋازى بىلەن قىرائەت قىلدى. ھەممىمىز مۇسىبەتلىك ھېسسىياتىمىز بىلەن بېشىمىزنى تۆۋەن سېلىپ ئولتۇردۇق. قىرائەت ئاخىرلاشقاندا شېھىدلەرنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا قىلدۇق. دۇئادىن كېيىن ھەممىمىز قايغۇلۇق ھېسسىياتىمىز بىلەن مېڭىپ شەھەر دەرۋازىسىدىن ئۆتكەندە، بەدەنلىرىمىز تىكەنلىشىپ كەتتى. شەھەر كوچىلىرىدا ئادەم تولىمۇ شالاڭ ئىكەن. ئۇيان ـ بۇيان ئۆتىۋاتقان كىشىلەرنىڭ چىرايى غەمكىن، روھى چۈشكۈن ئىدى. ماڭدامدا بىر ئاچ ـ يالىڭاچلار، دەرۋىش سۈپەتلەر، ئەر ـ ئايال دىۋانىلەر ئۇچراپ تۇراتتى. شەھەر دەرۋازىسىدىن كىرىپ ئۇزاق ماڭمايلا، ئىبراھىم قۇربان ئاكا چوڭ بىر دەرۋازا ئالدىدا توختاپ: «بۇ ـ ل. مۇتەللىپ ھايات ۋاقتىدا ئىشلىگەن ئاقسۇ گېزىتخانىسى، يۇرۇڭلار، كىرىپ زىيارەت قىلىپ چىقايلى» دېدى. ھەممىمىز بىللە كىردۇق. چۆلدەرەپ قالغان ئاقسۇ گېزىتخانىسى بىزگە گويا تۇرمىدەك بىلىنىپ، ھەممىزنى سۇر بېسىپ كەتتى. قورۇ ئىچىدە بىرمۇ ئادەم كۆرۈنمەيتتى. قورۇ ئىچىدە بىردەم ئۇياق ـ بۇ ياققا قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، «ئاشخانىغا كىرىپ باقايلى» دەپ ماڭدۇق. دەرۋازىنىڭ سول تەرەپىدىكى ئىشكى ئۇچۇق بىر ئۆيگە كىرسەك، 7، 8 دەك ئادەم ئىشلەۋاتقانىكەن. ئۇلار بىزنى كۆرۈپ ئالاقزادە بولۇپ تۇرۇپلا قالدى. ئارىدىن بىرەيلەن ئىبراھىم قۇربان ئاكىنى تونۇپ، ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ بىلەن قىزغىن كۆرۈشتى. ئىبراھىم قۇربان ئاكا ئۇ كىشىگە: «نىمانچە قورقۇپ كېتىسىلەر، بىز ئۇرۇمچىگە ئوقۇشقا كېتىۋاتىمىز. سىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ ئۆتەيلى دەپ كىردۇق» دېگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ چىرايى ئېچىلدى ۋە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، ھەممىمىز بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ئاندىن ئىبراھىم قۇربان ئاكىنىڭ تونىشى: «ھازىر خىزمەت ۋاقتى، ئىشخانىدا ھەممىڭلار ئولتۇرغىنىڭ ئورۇنمۇ يوق، سىرتقا چىقايلى»، دەپ ئىبراھىم قۇربان ئاكىنى سىرتقا باشلاپ ماڭدى، بىزمۇ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن سىرتقا چىقتۇق. ئىبراھىم قۇربان ئاكىنىڭ تونىشى ئەتراپقا سەپ سېلىپ قارىۋالغاندىن كېيىن، پەس ئاۋازدا: «ئىبراھىم، ئاقسۇنىڭ ئەھۋالى باشقا جايلارنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ، سېنى ئۆيگە باشلاپ بارالمايمەن، قېشىڭغا ئىزدەپمۇ چىقالمايمەن، مېنى كەچۈر. ئاقسۇدائۇزاق تۇرماڭلار، شەھەر ئىچىگىمۇ كۆپ كىرمەڭلار، جەمئىيەتتىكىلەر بىلەنمۇ ئۇچراشماڭلار. ھازىر كىشىلەرگە ئىشەنگىلى بولمايدۇ. بىز خوشلىشايلى»، دەپ ئىبراھىم قۇربان ئاكا بىلەن قول ئېلىشىپ خوشلىشىپ، ئىشخانىسىغا كىرىپ كەتتى. بىز گېزىتخانىدىن چىقىپ شەھەرنى بىر ئايلىنىپ، شەھەرنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى بىر ئاشخانىنىڭ ئالدىدا توختىدۇق. ئىبراھىم قۇربان ئاكا: «بۇ ل. مۇتەللىپ دائىم تاماق يەيدىغان ئاشخانا ئىدى. يۇرۇڭلار، مۇشۇ يەردە تاماق يەپ ماڭايلى»، دېدى. ئاشخانىغا كىرسەك، 8، 10 دەك ئادەم تاماق يەۋاتقانىكەن. ئۇلار بىزنى كۆرۈپ ھودۇقۇپ قېلىشتى، دۇكان خوجايىنى بىلەن نىمكارلارمۇ ھودۇقۇپ قاراپ قېلىشتى. تاماق يەۋاتقانلار يەۋاتقان تامىقىنى تاشلاپ قويۇپ، پۇلىنى تۆلەپ چىقىپ كېتىشتى. بىزمۇ ھەيرانلىق بىلەن قاراپ تۇراتتۇق. ئىبراھىم قۇربان ئاكا دۇكان خوجايىنىغا: «ئۇستام، قورقمىسىلا، بىز ئۇرۇمچىگە ئوقۇشقا كېتىۋاتىمىز. دوستۇم ل. مۇتەللىپ تاماق يەيدىغان بۇ ئاشخانىلىرىدىن بىر ۋاق تاماق يەپ ئۆتەيلى، دەپ كىرىپ قالدۇق» دېۋىدى، خوجايىن نىمكارلار بىلەن ئۇستەللەرنى تازىلىۋېتىپ، ھودۇققان قىياپەتتە: «مېھمانلار، بىز ئۇششاق باللىق بىچارىلەر، مۇشۇ تىرىكچىلىكىمىز بىلەن ئاران جان بېقىۋاتىمىز، بىزنى كۇن كۆرگىلى قويۇپ، ھېلىقى كىشى (ل.

مۇتەللىپ) نىڭ ئىسمىنى چىقارماي، خالىغان تاماقلىرىنى بۇيرۇشىلا»، دېدى. بىز بىر تەخسىدىن لەغمەن يەپ، دۇكاندىن چىقىپ تۇرالغۇمىزغا كەتتۇق.

بىز كونا شەھەر ناھىيىسىدە بىر كۇن تۇرۇپ، ئەتىسى ئەتتىگەندە، ھۆكۇمەت دائىرىلىرى بىزنى سېپىل ئىچىدىكى خەنزۇ باشلانغۇچ مەكتەپكە كۆچۈردى ۋە دەرۋازىغا پوست قويۇپ، بىزنىڭ سىرت بىلەن بولغان ئالاقىمىزنى ئۇزۇپ تاشلىدى. لېكىن، ئۆزىنى «ل. مۇتەللىپنىڭ بىر نەۋرە ئىنىسى» دەپ ئاتىۋالغان گۇمانلىق بىر ئادەم مەكتەپ دەرۋازىسىدىن ئىختىيارىي كىرىپ چىقاتتى. ئارىدىن بىر نەچچە كۇن ئۆتۈپ، بىز يولغا چىقىدىغان كۇنى ھېكىم نۇر كەلمىدى. شۇ كۇنى ئەتىگەنلىك تاماقتىن كېيىن، ئىككى نەپەر خەنزۇ ساۋاقدىشىمىز بىزنىڭ ياتىقىمىزغا كېلىپ: «ئاڭلىغان خەۋەردىن قارىغاندا، ئاراڭلاردا ئىشپىيون بار ئىكەن. بۇگۇن سىلەردىن بىر نەچچە كىشىنى قولغا ئالىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، سىلەرنى خەۋەرلەندۇرۇپ قويۇشقا كەلدۇق، دىققەت قىلارسىلەر»، دەپ قويۇپ چىقىپ كەتتى. بىز تەشۋىشكە چۇشۇپ قالدۇق. لېكىن، ئىبراھىم قۇربان ئاكا ناھايىتى تەمكىنلىك بىلەن: «بۇ خەۋەر راست بولىشىمۇ مۇمكىن، يالغان بولىشىمۇ مۇمكىن، ئەگەر راست بولۇپ قالسا، مېنى قولغا ئېلىش ئېھتىمالى چوڭراق، شۇڭا، كۆپچىلىك تەشۋىشلەنمەي، ئۆزۇڭلەرنى تۇتۇۋېلىڭلار. دۇشمەن ئالدىدا ھەرگىز ھودۇقماسلىق كېرەك. قانچە ھودۇقساق، ئۇلار شۇنچە قورقىتىدۇ؛ قانچە ھودۇقساق، ئۇلار شۇنچە كۆرەڭلەيدۇ. ئۆزىمىزنى دۇشمەن ئالدىدا ئاجىز كۆرسەتمەسلىك ئۈچۈن، سالماق ۋە جەسۇر بولۇشىمىز كېرەك. بۇ سۆزۈمنى ئىسىڭلەردە چىڭ تۇتۇڭلا»، دېدى. ئارىمىزدىن بىرەيلەن: «ئەگەر قايسىمىزنى قولغا ئالمىسا دېسە، ھەممىمىز بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ، ئۇلار بىلەن جان تىكىپ كۆرەش قىلىلى، ساۋاقداشلار قوشۇلامسىلەر؟» دېۋىدى، ئىبراھىم قۇربان ئاكا يەنە تەمكىنلىك بىلەن: «بىز سىرت بىلەن ئالاقە قىلىشالمىدۇق. چىقمىنى ئارايتىپ كۇچ ساقلاپ قېلىشىمىز لازىم. ھازىرقى ئەھۋالدا ئۇلار بىلەن ئېلىشىساق، بىز زىيان تارتىپ قالىمىز. بىراق، مەيلى قايسىمىزنى قولغا ئالسۇن، ل. مۇتەللىپ قاتارلىق ئىنقىلابچىلارنىڭ دۇشمەنگە تىز پۈكمەيدىغان ۋە ئۆلۈمدىن قورۇقمايدىغان روھىنى ھەرگىز ئېسىمىزدىن چىقارماسلىقىمىز لازىم. ئالدىنقىلارنىڭ قان ئىزىغا ھەرگىز داغ كەلتۈرمەسلىكىمىز كېرەك. ئەگەر ئۇلار سىلەردىن گەپ ئېلىش ئۈچۈن ئۇنى ـ بۇنى سوراسا، ھېچنېمىنى بىلمەيمىز دەپ جاۋاب بېرىڭلار»، دېدى. ئاندىن يېرىم سائەتلەردىن كېيىن ئالدىراش شېئىر يازدى. بىز ئۇنىڭ خاتىرە دەپتىرىدىكى شېئىرلىرى بىلەن يېڭى يازغان شېئىرلىرىنى كۆچۈرۈۋالدۇق. ئىبراھىم قۇربان ئاكىنىڭ چىرايىدا ھودۇقۇش ئالامىتى كۆرۈنمەيتتى. ۋاقىت بولسىلا بىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن قانداق ئادەم بولىشىمىز توغرىسىدا تەربىيە بېرەتتى. يولغا چىقىشتىن ئىلگىرى كەچلىك تاماق يەۋەتساق، مەكتەپ قورۇسىغا يار ـ يار ھارۋىلار كىرىشكە باشلىدى. مەكتەپ قورۇسى بىلەن ئۆگزىلەرگە گومىنداڭنىڭ قوراللىق ئەسكەرلىرى يېغىپ كەتتى. ئۇلار پىلەموت، مىلتىق ۋە ئاپتوماتنىڭ ئۇچىنى بىزگە قارىتىقان ئىدى. شۇ پەيتتە ئىبراھىم قۇربان ئاكا بىزگە: «ئۇكىلىرىم، ھەرگىز قورقماڭلار. بىز ھەممىمىز جىددىي سىناقتا دۇچ كېلىۋاتىمىز. گومىنداڭنىڭ بىر قانچىمىزنى قولغا ئېلىشى بىزنى قورقىتىش ئۈچۈن. بىز قورقساق، ئۇلار خۇش بولىدۇ، مەقسىتىگە يېتكەن بولىدۇ. بىز ئۇلارنى خۇش قىلماسلىقىمىز كېرەك!» دەۋاتقاندا، نەدىندۇر ئىككى ساقچى بىلەن پۇقراچە كېيىنگەن بىر ئەبلەخ پەيدا بولدى، پۇقراچە كېيىنگەن ئەبلەخ ھېجىيىپ تۇرۇپ: «بۇ مېھمان قارىماققا خېلى يۇرەكلىكتەك قىلىدۇ. بۇ راست دەيدۇ، قورۇققۇدەك ھېچ ئىش يوق. ھەممىڭلار ھارۋىغا چىقىڭلار، بىز

سىلەرنى ئۇزىتىپ قويغىلى كەلدۇق» ، دېدى. بىز ئۇنىڭ گېپىگە پىسەنت قىلماي، بىرئاز جىم تۇردۇق. ئىبراھىم قۇربان ئاكا شۇئان: «بۇ جاناب راست ئېيتىدۇ. بۇلار قولىدىكى قۇرالغا تايىنىپ، قولىدا تۆمۈرنىڭ سۇنىقى يوق تالاي ئىنقىلابچىلارنى بۆگۈنكىدەك مېھمانلاپ ئۇزىتىپ قويۇشقا ئادەتلىنىپ كەتكەن. ھەممىڭلار يوڭ - تاقاڭلارنى ھارۋىغا سېلىپ، بۇ جانابلارنىڭ قانداق ئۇزىتىپ قويىدىغانلىقىنى كۆرۈپ قويۇڭلار» دېدى. بىز ھارۋىغا چىقتۇق. لېكىن، ئىبراھىم قۇربان ئاكا مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدا يوڭ - تاقىلىرىنىڭ يېنىدا تەمكىن تۇراتتى. شۇ ئارىدا، مەكتەپ دەرۋازىسى ئېچىلىپ، ئىككى ساقچى ئەمەلدارى بىلەن يەنە بىرەيلەن كىرىپ كەلدى. ئارقىدىن ئاق ئات قوشۇلغان كونا بىر مەپە كىردى، مەپىنىڭ ئارقىسىدىن 5، 6 ساقچى كىردى، مەكتەپ دەرۋازىسى ئېتىلدى. ساقچى ئەمەلدارى ئىبراھىم قۇربان ئاكىنى ساقچى مەپىسىگە چىقىشقا مەجبۇرلىدى. ئىبراھىم قۇربان ئاكا ساقچى ئەمەلدارىغا غەزەپ بىلەن تىكىلىپ قارىدى - دە: «ئالدىرماي تۇرۇش!» دەپ، يانچۇقىدىن ئىككى ۋاراق قەغەزنى ئېلىپ ياڭراق ئاۋاز بىلەن ئاخىرقى شېئىرىنى دىكلاماتسىيە قىلىپ ئوقۇدى. بۇ شېئىردا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ زۇلۇمى ئۇستىدىن شىكايەت قىلىنغانىدى. ئۇ، شېئىرنى ئوقۇپ بولۇپ يېنىدىكى ساقچىغا: «مە، بۇ گۆھەرنى خوجايىنىڭغا بەرسەڭ، نۇرغۇن مۇكاپاتقا ئېرىشسەن» ، دەپ ساقچىغا بەردى. ساقچى شېئىرنى قولىغا ئېلىپ، باشلىقىغا تەڭلىۋىدى، ساقچى ئەمەلدارى ساقچىنىڭ كاچىتىغا بىرنى ئۇرۇپ، يۈزىگە تۈكۈردى، شېئىر يېزىلغان قەغەز يەرگە چۈشتى. ھېكىم نۇر دېگەن ساتقىن يۈگۈرۈپ كېلىپ، گۆھەر تېپىۋالغاندەك شېئىرنى قولىغا ئېلىپ، تۆت قاتلاپ يانچۇقىغا سېلىۋالدى. شۇ ئەسنادا ساقچى ئەمەلدارى ئۆپكىسىنى باسالماي بىر نېمىلەرنى دېۋىدى، ساقچىلار ئىبراھىم قۇربان ئاكىغا ئېسىلدى. ئىبراھىم قۇربان ئاكا ساق-

چىلارنى كۈچ بىلەن سىلكىۋېتىپ، جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن «گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى چوقۇم گۇمران بولىدۇ!» ، «شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى گومىنداڭنىڭ زۇلۇمىدىن چوقۇم قۇتۇلىدۇ!» ، دەپ توۋلىدى. ئاندىن «خەير - خوش، مېنى ئەسلەپ تۇرارسىلەر» ، دەپ مەپىگە سەكرەپ چىقتى. مەپە دەرۋازىغا قاراپ ماڭدى، 10، 15 مىنۇتلاردىن كېيىن بىزمۇ قايغۇ - ئەلەم ئىچىدە يولغا چىقتۇق. شەھەر كوچىلىرىغا چىقساق، ھەر 10، 15 قەدەمدە بىر دېگۈدەك قوراللىق ئەسكەرلەر تۇرۇشۇپتۇ، باشقا بىرمۇ ئادەم كۆرۈنمەيدۇ. شەھەر كوچىلىرى كەچلىك مەنزىرىنىڭ جىمجىتلىقىدا تېخىمۇ سۇرلۇك كۆرۈنەتتى. شەھەر دەرۋازىسىدىن چىقىپ، كوناشەھەر تەرەپكە ماڭدۇق. غەم - قايغۇ ئىچىدە ئۇخلاپ قالغان ئىكەنمىز. تاڭ ئېتىپ ھارۋا توختىغاندا قارىساق، جام ئۆتكىگە كەپتىمىز. ھارۋا كالونىسىنىڭ ئارقىسىدا ماڭغان خەنزۇ ساۋاقداشلارنىڭ ئېيتىشىچە، جامغا كەلگىچە بىزنى بىر پەي ئاتلىق ئەسكەر نازارەت قىلىپ كەلگەنمىش.

قارا شەھەردىكى خۇش خەۋەر

بىز 1946 - يىلى 7 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا قارا شەھەرگە كېلىپ، شەھەر سىرتىدىكى سارايغا چۈشتۇق. ساقچى تەرەپ بىزنىڭ كوچىغا چىقىشىمىزنى قاتتىق چەكلىدى. بۇ ئەھۋالدىن بىر ئاز چۆچۈدۇق. بىزنىڭ باشلىقىمىز مەخمۇتجان ئاكا بىزگە: «ئۇرۇمچىگە سالامەت بېرىۋالغۇچە چىداڭلار» دەپ تەسەللى بەردى. قارا شەھەرگە كېلىپ 4 - كۈنى خەنزۇ ساۋاقداشلاردىن بىرى بىز چۈشكەن سارايغا كېلىپ، خوتەن، يەكەن ۋە ئاقسۇدىن كەلگەن ساۋاقداشلارنىڭ قارا شەھەرگە كەلگەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىبراھىم قۇربان ئاكىنىڭمۇ بارلىقىنى ئېيتتى. بىز ئىنتايىن خۇشال بولۇپ، تۇسىغانغا قارىماي، دەريانىڭ ئۇ قېتىغا

بېرىپ ئۇلار بىلەن كۆرۈشمەكچى بولدۇق. لېكىن، مەھمۇتجان ئاكا قاتارلىق باشلىقلارنىڭ قائىدە سۆزلەپ تەربىيە بېرىشى ئارقىسىدا، نېمە قىلارىمىزنى بىلمەي تۇرساق، گومىنداڭ ساقچى ئىدارىسىدىن 3 كىشى كېلىپ، سارايدىن سىرتقا چىقماسلىقىمىزنى ۋە دەريانىڭ نېرىقى قېتىدىكىلەر بىلەن ئالاقە قىلماسلىقىمىزنى ئۆقتۇردى. كەچلىك تاماققا تەييارلىق قىلىنىۋاتقان چاغدا، ساۋاقداشلىرىمىزدىن ئەمەت ھاشىم بىلەن قادىر قاسىم مېنىڭ يېنىمغا كېلىپ: «ساڭا بىر ۋەزىپە تاپشۇرساق ئورۇنلىيالامسەن؟» دېدى، مەن: «نېمە ۋەزىپە» دەپ سورىسام، «دەريانىڭ ئۇ تەرىپىگە بېرىپ ئىبراھىم قۇربان بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇنىڭ تۇرمىدىن قانداق چىققانلىقى ۋە نېمە گەپ ـ سۆزى بارلىقىنى ئۇقۇپ كېلىسەن» دېدى. مەن خۇشاللىقىمنى باسالماي، قۇلۇمدىكى تاماق قاچىسىنى ھارۋىنىڭ ئىچىگە ئىتتىرىۋېتىپ: «بولىدۇ، ھازىرلا باراي» دېدىم. ئۇلار بىر ـ بىرىگە قاراپ كۈلۈشۈپ كېتىپ: «يارايسەن، بىراق، ھازىر ئەمەس، كەچلىك تاماقنى يەپ، كۆڭۈل ئېچىش تازا قىزىغاندا بارسەن» دېدى. كۈن ئولتۇراي دېگەن چاغدا، ئۇلار كېلىپ مېنى لاپاسقا يۆلەپ چىقاردى. مەن كۆرسەتمە بويىچە مېڭىپ، كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ دەريانىڭ نېرىقى قېتىدىكى 1 سارايىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، بىزگە ئوخشاش ماش رەڭ ھەربىي كىيىم كەيگەنلەردىن ئىبراھىم ئاكىنى سورىسام، ئۇلار مېنى ئىبراھىم قۇربان ئاكا چوشكەن سارايغا باشلاپ باردى.

ئىبراھىم قۇربان ئاكا بىر پارچە خەت يېزىپ، ماڭا تۇتقۇزدى.

سۆزلەپ بەرگۈچىنىڭ ئېيتىشىچە، ئىبراھىم قۇربان ئاكىنى قۇتۇلدۇرۇپ چىقىشنىڭ جەريانى مۇنداق بولغان: خوتەن ۋە يەكەن ۋىلايەتلىرىدىن ئاقسۇغا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلغىلى بارغان مىللىي ئوفىتسېرلار ئوقۇشقا يېزىلغان ئاقسۇلۇق مىللىي ئوقۇ-

غۇچىلار ئارقىلىق خوتەن ۋە يەكەندىن كەلگەن ئوقۇغۇچىلار ۋە ئاقسۇدىكى ياشلار بىلەن ئالاقە باغلاپ، ئىبراھىم قۇربانىنىڭ قولغا ئېلىنغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇلارنى يۇشۇرۇن ھەرىكەتلەندۈرۈپتۇ. ئاقسۇ، خوتەن ۋە يەكەنلىك ئوقۇغۇچىلار ئۈرۈمچىگە يولغا چىقىدىغان كۈنى چۈشتىن كېيىن كوچىغا چىقىپ نامايىش قىلىپ، ئاۋۇال ساقچى ئىدارىسىغا، ئاندىن ۋالىي مەھكىمىسىگە بېرىپ، ئىبراھىم قۇربانىنى قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىپتۇ. ئۇلارنى ۋالىي مەھكىمىسى ئالدىدا ھەربىي ۋە ساقچىلار قورشىۋاپتۇ. ئۇلارنى كۆرۈپ ئاقسۇ ياشلىرى ۋالىي مەھكىمىسى ئالدىدىكى كوچىغا يىغىلىپتۇ. ساقچى ۋە ھەربىيلەر ئۇلارنى تاسما ۋە قامچا بىلەن ئۇرۇپ ھەيدەپتۇ. بۇنى كۆرۈپ غەزەپلەنگەن ئوقۇغۇچىلار: «ۋالي ئالدىمىزغا چىقسۇن» دەپ تەلەپ قىلسا، ۋالىي چىققىلى ئۇنىماپتۇ. ئوقۇغۇچىلار ۋالىي مەھكىمىسى ئىچىگە باستۇرۇپ كىرمەكچى بولغاندا، ھەربىي، ساقچىلار ئۇلارنى توسۋاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئوقۇغۇچىلار بىلەن ھەربىي ۋە ساقچىلار ئوتتۇرىسىدا توقۇنۇش يۈز بېرىپ، 2 ئوقۇغۇچىنىڭ بېشى يېرىلىپتۇ. بۇنى كۆرگەن ئوقۇغۇچىلار ھەربىيلەر بىلەن ساقچىلارنى ئۇرۇپتۇ. «تاماشا» كۆرگىلى كەلگەنلەرمۇ ۋالىي مەھكىمىسى ئىچىگە باستۇرۇپ كىرىپ، ئوقۇغۇچىلارغا مەدەت بېرىپتۇ. ئاخىرى ۋالي چىقىپ، نامايىشچىلار بىلەن كۆرۈشۈپ، تەھدىت ئارىلاش سۆز قىلغانىكەن، ئوقۇغۇچىلار قاتتىق رەددىيە بېرىپ ئېغىز ئاچۇرماي: «ئىبراھىم قۇربانىنى قويۇپ بېرەمسەن ـ يوق؟ ئەگەر قويۇپ بەرمىسەڭ، بۇنىڭدىن كېلىپ چىققان ئاقىۋەتكە مەسئۇل بولالامسەن؟» دەپ كۆزىگە كىرىۋاپتۇ ۋە ۋالىينى ئارىغا ئېلىۋاپتۇ. بۇ ئەھۋال 1 ـ 2 سائەتتەك داۋاملاشقاندىن كېيىن، ۋالىي: «سىلەر يولغا چىقىۋېرىڭلار، ئارقاڭلاردىن ئەۋەتىپ بېرىمىز» دېگەنىكەن، ئوقۇغۇچىلار: «ئۇنداق بولسا، سەن بىز بىلەن بىرگە ماڭىسەن، ئىبراھىم قۇربان، قاچان قويۇپ بېرىلىپ، ئارقىسىدا

مىزدىن يېتىپ بارسا، شۇ چاغدا سېنى قويۇپ بېرىمىز» دەپ قاتتىق تۇرۇۋاپتۇ. ۋەقەنىڭ چوڭىيىپ كېتىشىدىن قورۇققان ۋالىي ئىبراھىم قۇربانىنى قويۇپ بېرىش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈرۈپتۇ. ئىبراھىم قۇربان تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن، ساۋاقداشلار ئۇنى ئارىغا ئېلىپ، يول ئۈستىدىكى دەم ئېلىش ۋاقتىنى قىسقارتىپ، ئارقىمىزدىن قارا شەھەرگە يېتىشىپ كەلگەنىكەن. مەن بۇ گەپلەرنى ئوبدان ئاڭلاپ، ئېسىمگە ئېلىۋالدىم. ئىبراھىم قۇربان ئاكا ماڭا يەنە بىر پارچە خەت بېرىپ: «بۇ خەتنى ئەمەت ھاشىمغا بېرىسەن، ئەگەر بىرەر پالاكەتكە يولۇقساڭ، بۇ خەتنى ئۈششاق يىرتىپ تاشلىۋەت ياكى چاينا‌پ يۇتۇۋەت. لېكىن، بايىقى خەتنى ھەر قانداق ئەھۋالدىمۇ يوقاتمايسەن» دېدى. مەن شەپكەمنىڭ ئەستىرىنى ئازراق كېسىپ ئىككى پارچە خەتنى ئەستەرنىڭ ئىچىگە تىقتىم ـ دە، ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ يولغا چىقتىم، ۋاقىت خېلى كەچ بولۇپ قالغانىدى. تېز قايتىپ غىپپىدىلا ساراي ئىچىگە كىرىۋالدىم. ئىككى پارچە خەتنى باشقىلارغا كۆرسەتمەي ئەمەت ھاشىمغا بېرىپ، ئاندىن كىچىك ئۆيدىكىلەرگە ئىبراھىم قۇربان ئاكىنىڭ گومىنداڭ تۇرمىسىدىن قۇتۇلۇپ چىققانلىقىنى سۆزلەپ بەردىم، ئۇلار ناھايىتى خۇرسەن بولدى. ئەتىسى ئەتتىگەنلىك تاماقنى يەپ بولۇپ تۇرساق، سودىگەر سۈپەت 1 كىشى كىرىپ، ھەممىمىز بىلەن قىزغىن كۆرۈشۈپ، گومىنداڭ مەمۇرى ھۆكۈمىتى بىلەن 3 ۋىلايەت ئىتتىپاقچىلىرى ئوتتۇرىسىدا سۆھبەت ئېلىپ بېرىلغانلىقى، نەتىجىدە 11 ماددىلىق بىتىم ئىمزالانغانلىقى، ۋاقىتلىق بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغانلىقى، 3 ۋىلايەت تەرەپ رەھبەرلىرىنىڭ ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئىشقا چۈشكەنلىكى، ئۇرۇمچىنىڭ ۋەزىيىتى ناھايىتى ياخشى ئىكەنلىكى ۋە بىتىمدىكى بەلگىلىمە بويىچە 7 ۋىلايەتتە سايلام ئېلىپ بېرىلغانلىقنى سۆزلەپ بەردى. بىز خىيالىمىزغىمۇ كىرىپ چىقمىغان بۇ خۇش خەۋەرنى ئاڭلاپ، تولىمۇ ھاياجانلىنىپ، بىر ـ بىرىمىزنى

قۇچاقلاپ سەكرىشىپ كەتتۇق. ئاندىن ئۇ كىشى بىزگە 11 ماددىلىق بىتىم ھەققىدىكى ماتېرىيالنى بەرگەندى، بىز ئۇنى تەقەززالىق بىلەن ئوقۇپ كەتتۇق. ئۇ كىشى بىز بىلەن خوشلىشىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، بىزمۇ «سىرتقا چىقىشقا بولمايدۇ»، «دەريانىڭ ئۇ قېتىدىكىلەر بىلەن ئالاقە قىلىشقا بولمايدۇ» دېگەن گومىنداڭ رەجىمىنى بۇزۇپ تاشلاپ، دەريانىڭ ئۇ قېتىغا بېرىپ خۇش خەۋە يەتكۈزۈشكە ئالدىرىدۇق. بىز بارساق ئۇلارمۇ بۇ خۇش خەۋەرنى يېڭىلا ئاڭلاپ تۇرۇشقانىكەن.

ئارىمىزغا يۇشۇرۇنغان ئىشپىيونىنى تۇتۇۋە قىلىدۇرۇش

قارا شەھەردىن يولغا چىقىپ كۈمۈشكە كەلگەندە، ئەمەت ھاشىم «يېزىق ئويۇنى» ئويناشنى تەشەببۇس قىلىپ، ھەممىمىز گە كاتەكچە دەپتەر ۋاراقلىرىدىن يېرىم ۋاراقتىن قەغەز تارقاتتى، ئاندىن ئۇ: «مەن ئېيتىپ بېرىمەن، سىلەر يازىسىلەر، تېز ۋە چىرايلىق يېزىشتا بەسلىشىمىز»، دېدى. ھەممىمىز قېرىنداش قەلەملىرىمىزنى تەييارلىدۇق. ئەمەت ھاشىم ئالدىن تەييارلىۋالغان، لېكىن بىر ـ بىرىگە باغلاشمايدىغان جۈملىلەرنى ئېيتىپ بەردى، بىز يازدۇق. يېزىپ بولغانلىرىمىز قەغەزنى ئەمەت ھاشىمغا تاپشۇردۇق، ئاندىن بىز باشقا ئويۇن باشلاپ كەتتۇق. يېشى چوڭ ساۋاقداشلاردىن بىر نەچچىسى «يېزىق ئويۇنى»غا قاتناشقانلارنىڭ پوچېركىسىنى مەن دەريانىڭ نېرىقى قېتىدىن ئېلىپ كەلگەن خەتنىڭ پوچېركىسى بىلەن سېلىشتۇرۇپ، ئارىمىزدىكى ئىشپىيونىنى جەزملەشتۇرۇپتۇ. مەن دەريانىڭ نېرىقى قېتىدىن ئېلىپ كەلگەن 2 ـ خەت ئارىمىزدىكى ئىشپىيوننىڭ ئاقسۇ گومىنداڭ ساقچىسىغا بەرگەن مەلۇماتى ئىكەن. ئىبراھىم قۇربان ئاكا تۇرمىدىن چىقىش ئالدىدا، مەلۇم بىر ساقچى ئۇنى

«ئاراڭلاردا ئىشپىيون بار، ئۆزۈڭلار ئېنىقلىۋالارسىلەر» دەپ، ئىبراھىم قۇربان ئاكىغا يوشۇرۇنچە بەرگەنىكەن. بىز توقسۇن ناھىيىسىگە كەلگەندە، باشلىقىمىز مەھمۇتجان ئاكا×× دېگەن ئوقۇغۇچىنى چاقىرىپ كېلىشىنى بۇيرىدى. مەن×× نى چاقىرىپ، مەھمۇتجان ئاكىنىڭ ياتقىغا باشلاپ كىرسەم، ياتاقتا مەھمۇتجان ئاكىدىن باشقا، ئەمەت ھاشىم، قادىر قاسىم، ھەسەن ئوسمان، سۇلتان ھامۇت، ھېكىمجان قاتارلىق 6 كىشى بار ئىكەن. ×× ئۆيگە كىرگەندە، ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا غەزەپ ـ نەپرەت بىلەن قارىدى، ×× بۇنى كۆرۈپ ھودۇقۇپ قالدى. ئۇ، پەگادا ئۆرە تۇراتتى. مەھمۇتجان ئاكا خىتاب تەلەپپۇزى بىلەن: «سەن يولدا كەلگۈچە قانداق جىنايەت ئۆتكۈزگەنلىكىڭنى، بۇنداق جىنايەت يولىغا قانداق كىرىپ قالغانلىقىڭنى، قانچىلىغان ياخشى كىشىلەرگە زىيانكەشلىك قىلغانلىقىڭنى بىر ـ بىرلەپ سۆزلە، ساڭا ھازىر ئىككىلا يول بار. بىرى ـ جىنايەتىڭنى ئىقرار قىلىپ، جىنايەتتىن قول ئۈزۈپ ياخشى ئادەم بولۇش؛ يەنە بىرى ـ جېنىڭدىن ئايرىلىش، بىز سېنى خېلىدىن بېرى كۆزىتىپ كېلىۋاتىمىز. قېنى سۆزلە» دېدى. مەھمۇتجان ئاكا سۆزلەۋاتقاندا، ئۆزىنى تۇتالماي لاغىلداپ تىترەپ، رەڭگى تاتىرىپ، پېشانىسىدىن پۇرقىراپ تەر چىقىپ كەتكەنىدى. مەھمۇتجان ئاكا سۆزىنى توختاتقاندا، ئۇ كېكەشلەپ ئاران گەپ قىلدى. ئۇ مۇنۇلارنى ئىقرار قىلدى:

ئۇ باشلانغۇچ مەكتەپتىن تارتىپ تاكى دارىلمۇئەللىمىنگىچە ئوقۇۋاتقان مەزگىلىدە، سىنىپتىكى كەپسىز ئوقۇغۇچىلارنىڭ كەپسىزلىكلىرى توغرۇلۇق مەلۇمات بېرىپ تۇرىدىغان سىنىپ مۇخبىرى بولغان (شېڭ شىسەي بىلەن گومىنداڭ دەۋرىدە بۇ تۈزۈم بار ئىدى). خىزمەتكە چىقىپ 2، 3 ئايدىن كېيىن، قەشقەر ساقچى ئىدارىسى تەرىپىدىن ئىشپىيونلۇققا تارتىلغان

(مەخپى ئىسمى بىلەن نومۇرى ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ قاپتۇ). ئۇ، مەكتەپتىكى ۋە جەمئىيەتتىكى زىيالىيلار ئۇستىدىن ماتېرىيال بېرىپ، ئىشپىيونلۇق ھەققىنى ئېلىپ خەجلەپ كەلگەن. بۇ قېتىمقى ئوقۇشقا ئۇمۇ يېزىلىپ، مەخپىي ساقچى ئىدارىسىغا بارغاندا، ساقچى ئىدارىسى ئۇنىڭ ئوقۇشقا بېرىشىغا رۇخسەت قىلغان ۋە يول بويى ئىبراھىم قۇربانىنى نازارەت قىلىشنى، بايقىغان ئەھۋاللارنى يول ئۈستىدىكى ساقچى ئورۇنلىرىغا مەلۇم قىلىپ تۇرۇشنى، ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن ئۇرۇمچى ساقچى ئىدارىسىغا ئۆزىنى مەلۇم قىلىشنى تاپىلاپ، يول خىراجىتى ئۈچۈن پۇل بەرگەن. ئۇ ساقچى ئىدارىسىنىڭ يولىۋرۇقىغا ئاساسەن، يامانيار ساقچىخانىدىن تاكى ئاقسۇغا كەلگۈچە ئىبراھىم قۇربان ئۈستىدىن مەلۇمات بېرىپ تۇرغان، لېكىن، ئاقسۇدا ئىبراھىم قۇربانىنى قولغا ئالغاندا قورقۇپ كەتكەنلىكتىن، ساقچى ئورۇنلىرىغا مەلۇمات بەرمىگەن. مەھمۇتجان ئاكا ئۇنىڭغا تەربىيە بېرىپ، بۇنىڭدىن كېيىن مۇنداق پەسكەش جىنايەتتىن قەتئىي قول ئۈزۈش ھەققىدە نەسىھەت قىلدى ۋە بۇگۈنكى ئىشنى ھېچكىمگە تىنماسلىقنى، ئىلگىرىكىگە ئوخشاش چاندۇرماي يۇرۇۋېرىشنى، مۇندىن كېيىن كوچىغا ئۆزى يالغۇز چىقماسلىقنى، بايقى توۋىسىنى ئەمەلىي ھەرىكىتىدە كۆرسىتىپ ياخشى ئادەم بولىشىنى تاپىلاپ چىقىرىۋەتتى. مەھمۇتجان ئاكا بىزگە ئابلىمىتنىڭ مۇنداق رەزىل يولغا مېڭىشى ھەرگىز ئۆزلىكىدىن بولغان ئىش ئەمەسلىكىنى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ خەلق ئۈستىدىكى مۇستەبىتلىك سىياسىتىنىڭ كاساپىتى ئىكەنلىكى، ئۇنى ياخشى ئادەم قىلىپ ئۆز سېپىمىزگە قوشۇۋېلىش لازىملىقى ھەققىدە سۆزلەپ، تەربىيە بەردى.

توقسۇن ناھىيىسىدە قورالسىزلاندۇرۇلغان گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بىلەن دوستلىشىش

1946 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا، توقسۇندا ھەپتىدەك تۇرۇپ قالدۇق. توقسۇننىڭ ھاۋاسى ناھايىتى ئىسسىق بولغاچقا، توقسۇنغا كەلگەن كۇننىڭ ئەتىسى ئەتتىگەنلىك تاماقتىن كېيىن- لا، چۇشلۇك يەيدىغىنىمىزنى ئېلىۋېلىپ، توقسۇن بازىرىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى ئۆستەڭ بويىغا جايلاشقان بوستانلىققا بېرىپ سۇغا چۆمۈلگەچ ئارام ئېلىۋاتساق، دېھقانلار ئولتۇراقلاشقان مە- ھەللىدە قىيا ـ چىيا ۋە يىغا ـ زار پەيدا بولدى. نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن 7، 8 مىز يۇگۇرۇپ مەھەللە ئېغىزىغا بارساق، 50، 60 تەك دېھقان، 7، 8 دەك گومىنداڭ ئەسكىرى تۇرۇشۇپتۇ. 5، 6 ئايال يەردە ياتقان بىر كىشىنىڭ ئەتراپىغا ئولىشۇۋېلىپ، يىغا ـ زار قىلىۋېتىپتۇ. بىز يېتىپ بارغاندىن كېيىن، بىچارە دېھقانلار ئۇستىمىزدىكى ھەربىي كـ- يىمگە قاراپ، تېخىمۇ ھودۇقۇپ، ئالاقزادىلىشىپ كەتتى ۋە بىر نەچچە ياشانغان كىشى ئالدىمىزغا كېلىپ: «خوجىلىرىم، بىز قېرىلارنىڭ يۈزىنى قىلىپ بالىلارنى كەچۈرۈم قىلىشسىلا، ياش بالىلار گۇدەكلىك قىپتۇ. مۇندىن كېيىن باغ ـ ۋارانلىرىمىزغا كىرىپ قاناق يىيىشسىلە كۆز قىرىمىزنى سالمايلى»، دەپ يې- لىنىغىلى تۇردى. شۇ ئەسنادا كەينىمىزدىن ئەمەت ھاشىم، قادىر قاسىم باشلىق 5، 6 ساۋاقدىشىمىز كېلىپ، دېھقانلاردىن نېمە ئەھۋال بولغانلىقىنى باشتىن سۆزلەپ بېرىشنى ئۆتۈندى. قېرىلا- ردىن بىرى گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ (ھەم- مىسى ئۇيغۇر ئەسكەرلەر ئىكەن): «بۇ بەگلىرىمىز قوغۇنلۇققا كىرىپ قوغۇن ـ تاۋۇزلارنىڭ پىلىكىنى دەسسەپ، توك ـ پىش- شىق دېمەي ئۈزگىلى تۇرۇپتىكەن. ماۋۇ ياتقان بالا بۇلارنىڭ

ئالدىنى توساپ: پىلەكلەرنى دەسسىمەڭلار، يەيدىغان بولساڭلار پىششىقىنى مەن ئۈزۈپ بېرەي دېسە، بۇلار بالىمىزنى ئۇرۇپ، باش ـ كۆزىنى قان قىلىپ سۆرەپ ماڭغانىكەن، مەھەللىدىكى ياش بالىلار بۇنىڭغا چىدىماي، كەتمەن ـ گۇرجەك كۆتۈرۈپ چىقىپ، جودا چىقارماقچى بوپتۇ. بۇ تۇرغانلىرىمىز بۇ يەرگە يېتىپ كېلىپ، بالىلارنى كەم ئەقىللىق قىلماڭلار دەپ توسۇپ، بەگلىرىمىزدىن كەچۈرۈم سورىساق، بالىمىزنى ئېلىپ كېتىمىز دەيدۇ. شۇ تالاشنىڭ ئۈستىگە ھەر بىرلىرى يېتىپ كېلىشتىلە، ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتى ئۈچۈن بالىلىرىمىزنى بۇ نۆۋەت كەچۈرگەن بولۇشسىلا» دەپ يېلىنىپ، كۆز يېشى قىلدى، دېھقانلار بىزنىمۇ ئاشۇ بۇلاڭچى ئەسكەرلەرنىڭ شېرىكى دەپ بىلگەن ئىكەن. قادىر قاسىم ھېلىقى بۇلاڭچى ئەسكەرلەرگە قا- راپ: «ھەي ئاغىنىلەر، ئەگەر مەن خاتالاشمىسام، سىلەرمۇ دېھقان بالىلىرى، سىلەرنىڭ يۇرتۇڭلاردىكى گومىنداڭ ئەسكەر- لىرى سىلەرنىڭ ئاتا ـ ئاناڭلار ياكى ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىڭلارنى بوزەك قىلىۋاتىدۇ، بۇلاپ ـ تالاۋاتىدۇ. ئەگەر سىلەر ئاشۇلارنىڭ زورلۇق ـ زومبۇلۇقلىرىنى ئۆز كۆزۈڭلار بىلەن كۆرگەن بول- ساڭلار، سىلەرمۇ كالتەك ـ چوماق كۆتۈرۈپ چىقىپ بۇلارنىڭ زوراۋانلىقىغا قارشى تۇرغان بولاتتىڭلار. بۇگۈنكى ئىشتا گۇناھ سىلەردىن ئۆتۈپتۇ. بىچارە دېھقانلار مىڭبىر جاپادا يەر تېرىپ ئاران جان باققانىنىڭ ئۈستىگە، ھۆكۈمەتنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدە- غان ئالۋان ـ ياساق، باج ـ سېلىقلىرىنىڭ دەردىنى تارتىۋاتسا، بۇنى ئاز دەپ، سىلەر بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلساڭلار قانداق بولىدۇ؟ سىلەرمۇ مۇسۇلمانىنىڭ پەرزەنتىغۇ! نېمە ئۈچۈن مۇنداق يولسىز- لىق قىلىسىلەر؟ قولۇڭلاردىكى قوغۇن ـ تاۋۇزلارنى يەرگە قو- يۇپ، ياخشىلىقچە كېتىۋېلىڭلار. ئەگەر نەسىھەتىمىزگە كۆنمە- سەڭلەر، بىزدىن رەنجىمەڭلار»، دېدى. بۇنى ئاڭلىغان دېھقانلار ناھايىتى خۇشال بولۇپ، جانلىنىپ كەتتى. گومىنداڭنىڭ ھەيۋە-

سى چۇشكەن بۇلاڭچى ئەسكەرلىرى سولاشقان پېتى قاراپ تۇرد-
شاتتى. قادىر قاسىم: «بۇ يەردىن كەتمەي، يەنە نېمىگە قاراپ
تۇرىسىلەر!» دەپ توۋلىغاندىن كېيىن، ئۇلار قوللىرىدىكى قو-
غۇن - تاۋۇزلارنى يەرگە قويۇپ قايتىپ كېتىشتى. دېھقانلار
بىزنى ئارىغا ئېلىۋېلىپ، كۆز يېشى قىلىپ تۇرۇپ مىننەتدارلىق
بىلدۇرۇشتى. بىز دېھقانلار بىلەن خوشلىشىپ كەتمەكچى بولىۋد-
دۇق، كۆڭلى - كۆكسى كەڭ، دىلى سۈنۈق بىچارە دېھقانلار
بىزنى قويۇپ بەرمەي، ئۆيىگە كىرىشىمىزنى تەلەپ قىلىپ قاتتىق
تۇرىۋالدى. بىز بىر مۇنىسىپت دېھقان باشلىغان هويلىغا كىرىپ
كېتىۋېتىپ، هېلىقى 25 ياشلار چامىسىدىكى ياردار دېھقان
يىگىتنى يۆلەشتۇرۇپ هويلىغا بىللە ئېلىپ كىردۇق. باشقا دېھ-
قان ياشلىرىمۇ ياردەملەشتى. ئۇ يىگىت بىزنى ئۆيىگە باشلىغان
دېھقاننىڭ ئوغلى ئىكەن. ئارىمىزدىن بىرەيلەن قول ياغلىقىنى
نەملەپ، ئۇنىڭ باش - كۆزىدىكى قانىنى سۈرتتى، ئاندىن ئۇنى
هويلىدىكى سۇپىغا راسلانغان ئورۇنغا ياتقۇزدۇق. باشقا چوڭ -
كىچىك، ئەر - ئايال جامائەتمۇ بىزگە ئەگىشىپ هويلىغا كىرگەن
ئىدى. ئۆي ئىگىسى توسقىنىمىزغا ئۇنىماي، داستىخان سېلىپ،
هېلىقى بۇلاڭچى ئەسكەرلەر قويۇپ كەتكەن قوغۇن - تاۋۇزلارنى
پىچىپ، قېتىپ كەتكەن جىرىس نان بىلەن هويلىسىدىكى ئۈزۈم-
لەردىن ئالدىمىزغا ئەكەلدى. هەممىمىز بىللە ئولتۇرۇپ يېيىش-
كەچ، دېھقانلار بىلەن پاراڭلاشتۇق. ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە، گو-
مىندا‌ڭ ئەسكەرلىرى مەهەللىلەرگە 5 - 10دىن نۆۋەت بىلەن
كېلىپ، باغ - ۋارانلارغا خالىغانچە كىرىپ، مېۋىلەرنى بۇ-
زۇپ - چېچىپ يېگەندىن تاشقىرى، باراڭ ئاستىدا ئولتۇرۇپ
نەشە چېكىپ، قىمار ئويناۋاتقان ۋە مەھەللىدىكى ياشلارنى،
هەتتا ئۆي ئىگىسىنىمۇ قىمار ئويناشقا مەجبۇر قىلىدىكەن؛ قىمار
ئويناشقا ئۇنىمىغانلارنى تىللايدىكەن، هەتتا ئۇرىدىكەن؛ كەچتە
قايتار چېغىدا، باغدىكى مېۋە - چىۋىلەر ۋە قوغۇن - تاۋۇزلاردىن

خالىغانچە هەقسىز ئېلىپ كېتىۋاتقان. بۇنى ئاز دېگەندەك، تېخى
پۇرسەت تاپسىلا خوتۇن - قىزلارغا چاقچاق قىلىپ، ئۇلارنى ئايال
ئاستى قىلىۋاتقان. ئۇلار يەنە هۆكۈمەت تەمىنلىگەن تەمىناتنىڭ
سىرتىدا، ئۆز ئالدىغا ئۇن، ماي، تۇخۇم، توخۇ ئالۇانلىرىنى
سالىدىكەن. قىسقىسى، توقسۇن دېھقانلىرىنىڭ ئۈستىدىكى زۇ-
لۇم چىدىغۇسىز دەرىجىگە يەتكەن ئىكەن. بىز دېھقانلارغا سەۋرى
قىلىپ چىداپ تۇرۇشنى، ئۇزۇنغا قالماي زۇلۇمدىن قۇتۇلىدىغان
كۈنلەر كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، تەسەللى بېرىپ قويدۇق. سا-
رايغا قايتىپ بارغاندىن كېيىن، كۆرگەنلىرىمىزنى مەھمۇتجان
ئاكا ۋە باشقىلارغا ئېيتىپ بەردۇق. مەھمۇتجان ئاكا: «بۇلاڭچى
ئەسكەرلەرگە قول تەككۈزمىگىنىڭلار ياخشى بوپتۇ. بىر نەچچە-
سىنى ئۇرۇش بىلەن مەسىلە هەل بولۇپ كەتمەيدۇ. ئەڭ ياخشى-
سى، ئۇ ئەسكەرلەر بىلەن دوستلىشىپ، ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنى
تونۇشىغا ياردەم بېرىش ئارقىلىق تەسىر كۆرسىتىش كېرەك»،
دېدى. بىز ئەتىسى 2، 3 تىن دوستلىشىش گۇرۇپپىسى بولۇپ
تەشكىللەندۇق. ئەمەت هاشىم بىلەن قادىر قاسىم ئۇلارنىڭ ئۇ-
فتىسىرلىرى بىلەن دوستلىشىدىغان بولدى، قالغانلىرىمىز ئەس-
كەرلىرى بىلەن دوستلىشىدىغان بولدۇق. بىز سارايدىن چىقىپ،
گومىندا‌ڭنىڭ قۇرالسىزلاندۇرۇلغان ئەسكەرلىرى تۇرۇۋاتقان ئو-
رۇنغان بارساق، ئۇلار ئەتتىگەنلىك تاماق يېيىشۋاتقانىكەن. بىز
ئۇلار بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتۇق، ئۇلارمۇ بىزنى
قىزغىن قارشى ئالدى. هەر 1 كىچىك گۇرۇپپا تاماق يەپ بولغاد-
لارنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئۇلار بىلەن ئەهۋاللاشتۇق. ئۇلار جەنۇبىي
شىنجاڭ يېزىلىرىدىن مەجبۇرىي ئەسكەرلىككە تۇتۇلۇپ ئالتاي
سوقۇشىغا سېلىنغان، كېيىن 3 ۋىلايەت ئىنقىلابچىلىرىغا قارشى
ئۇرۇشقا سېلىنغان سوپاخۇن قاتارلىق ۋەتەنپەرۋەر ئۇفتىسىرلار
ئۆز قىسىملىرىنى باشلاپ ئىسيان كۆتۈرۇپ 3 ۋىلايەت ئارمىيىسى
تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەندە، بۇلاردىن گومىنداڭ دائىرد-

لىرى تەرىپىدىن قۇرالسىزلاندۇرۇلۇپ توقسۇن، تۇرپان، پىچان ناھىيىلىرىگە تارقىتىۋېتىلگەن قوشۇن ئىكەن. توقسۇندىكىسى شۇلارنىڭ بىر باتالىيونى بولۇپ، بىر قانچە خەنزۇ ئوفىتسېرىدىن ياشقا، ئوفىتسېر ۋە ئەسكەرلىرىنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر ئىكەن. ئۇلارنىڭ 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى ھەققىدىكى تونۇشى خېلىلا مۇجمەل ئىكەن. لېكىن، بىز ھە دېگەندىلا 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىدىن گەپ ئاچماي، 1 - قەدەمدە 7 ۋىلايەتتىكى خەلق تارتىۋاتقان تۇرلۇك زۇلۇملار، بولۇپمۇ دېھقانلار ئۇستىدىكى ئايىغى ئۇزۇلمەيدىغان ئالۋان - ياساق، باج - سېلىقلار ۋە جايلاردا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇقلىرى، ئۇنىڭ ئۇستىگە يەرلىك ئەمەلدارلار ۋە بەگ - بوجاقلارنىڭ زۇلۇملىرىنى، مۇشۇنداق ئېغىر زۇلۇملار دەستىدىن بەزى پۇقرالارنىڭ خانۇەيران بولۇپ كېتىۋاتقانلىقلىرىنى سۆزلەپ بەردۇق. ئۇلار بۇنى ئاڭلاپ، كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، ئۆزلىرىنىڭمۇ بېشىدىن ئۆتكۈزگەن سەرگۈزەشتىلىرىنى سۆزلەپ بەردى. ئاقسۇ، يەكەن ۋە خوتەندىن كەلگەن ساۋاقداشلارمۇ بىزنىڭ ھەربىكتىمىزگە قوشۇلۇپ، دوستلىشىش پائالىيىتىگە قاتناشتى. بىز 2 - قەدەمدە ئۇلارغا 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى، 11 ماددىلىق بىتىمنىڭ ئىمزالانغانلىقى، ۋاقىتلىق ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت قۇرۇلغانلىقى ۋە 7 ۋىلايەتتە سايلام ئېلىپ بېرىلىدىغانلىقى قاتارلىق مەزمۇنلاردا سۆزلەپ بەردۇق. ئاندىن نەشە چېكىش، قىمار ئويناشنىڭ زىيىنى توغرىسىدىمۇ سۆزلەپ، توقسۇندىكى دېھقانلارنى ئۆز ئاتا - ئانىلىرى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى قاتاردا كۆرۈش ھەققىدە نەسىھەت قىلىدۇق. بىزنىڭ بۇ 10 كۈنلۈك دوستلىشىش پائالىيىتىمىز ئوبدان ئۇنۇم بەردى. خېلى كۆپ ساندىكى ئوفىتسېر ۋە ئەسكەرلەر ئۆزلىرىنىڭ ئىلگىرى توغرا قىلمىغانلىقىنى، بۇندىن كېيىن خەلققە زۇلۇم سالمىدىغان، خەلقنى بوزەك ئېتمەيدىغان ئىشلارنى قىلماسلىققا ۋەدە بەردى ۋە بىزدىن مىننەتدار بولدى. باتالىيۇن-

نىڭ ئۇيغۇر ئوفىتسېرلىرى بۇندىن كېيىن ئەسكەرلەرنى قاتتىق باشقۇرمىدىغانلىقى، خەلققە زورلۇق - زومبۇلۇق قىلمىدىغان، نەشە چېكىپ، قىمار ئويناپمىدىغان، ئاياللارغا چېقىلمىدىغان ئىشلارغا يول قويمايدىغانلىقى ھەققىدە ۋەدە بەردى. بىز ئۇرۇمچىگە يولغا چىقىدىغان كۈنى ئەسكەرلەر تۇرۇۋاتقان ئورۇنغا بېرىپ ئۇلار بىلەن خوشلاشقاندىن كېيىن، ئۆتەر يولىمىزدا ھېلىقى دېھقانلار بىلەنمۇ خوشلاشتۇق. ئۇلارنىڭ ئېيتقىشچە، قورالسىزلاندۇرۇلغان گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بۇ مەھەللىگە ئىككىنچىلەپ كەلمەپتۇ. بىز ئېلىپ بارغان دوستلىشىش پائالىيىتىمىزدىن دېھقانلارنى خەۋەرلەندۇرۇپ، ئەگەر يەنە ئىلگىرىكىدەك ئەھۋال تەكرارلانسا، باتالىيون باشلىقىنى ئىزدەشنى، بۇنى باشقا مەھەللەرگىمۇ يەتكۈزۈپ قويۇشنى تاپىلاپ قويدۇق.

باشقىلار بىلەن كۆرۈشۈش

بىز توقسۇندىن ھارۇا بىلەن داۋانچىڭغا كەلگەندىن كېيىن، داۋانچىڭدا گومىنداڭنىڭ ھەربىي يۇك ئاپتوموبىلىغا ئولتۇرۇپ، 10 - ئاۋغۇست كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 7، 8 لەردە ئۇرۇمچىگە كەلدۇق. ياڭخاك (ھازىرقى غالىبىيەت كوچىسى) دىكى رۇس كۇلۇبى (ھازىرقى دوستلۇق كىنوخانىسى) نىڭ ئالدىغا كەلگەندە، كوچىدىكى ئادەملەرنىڭ كۆپلىكىدە ئاپتوموبىلنىڭ سۈرئەتنى ئاستىلاتقانلىقىدىن پايدىلىنىپ، ئالدىن كېلىشۇالغان مەسلىھەت بويىچە، ئىبراھىم قۇربان ئاكا ئاپتوموبىلدىن سېرىلىپ چۈشۈپ قالدى، يۇك - تاقىنى بىز تاشلاپ بەردۇق. ئاپتوموبىل ئۇدۇل ئىچىگە كىرىپ، 1 كاتتا قورۇنىڭ بۇرجىكىدىكى ئىسلىشىپ كەتكەن 1 قەۋەتلىك كونا ياتاق ئۆينىڭ ئالدىدا توختىدى. بىز يۇك - تاقىلىرىمىزنى چۈشۈرۈپ تۇرىشىمىزغا بىرسى كېلىپ: «مۇشۇ ياتاقلارغا ئورۇنلۇشۇپ تۇرۇڭلار» دەپ، زالغا

ئوخشاش يوغان بىر ئۆينى كۆرسەتتى. بۇ ئۆينىڭ تاملىرى ئىسلىشىپ قاردىاپ، تورۇستىكى قەغەزلەر يامغۇر سۇيىدىن ئۆتمۇ - تۇشۇك بولغان، ئۆمۇچۇكلەر تور باغلاپ كەتكەن بولۇپ، يىل بويى سۇپۇرگە تەگمىگەندەك قىلاتتى، دىماققا سېسىق بەتبۇي پۇراق پۇراپ تۇراتتى. ئۇزۇنسىغا 2 قاتار قىلىپ تىزىلغان شاللار قېيىپ، ئېگىز - پەس بولۇپ كەتكەنىكەن. ھەممىمىز بۇ ئۆيدىن سەسكەندۇق ۋە قاتتىق مۇساپىرچىلىق ھېس قىلدۇق. قاراڭغۇ چۈشەي دېگەندە، بىردىن بازار نېنىنى تارقىتىپ بەردى. ئاندىن ساقال - بۇرۇتى ئۆسۈپ كەتكەن، بۇرنىدىن پوتلىسى ئېقىپ تۇرىدىغان، كىيىملىرى جۇلجۇل، ئالدىغا قاسىاق بىر پەشتاما تارتىۋالغان خەنزۇ ئاشپەز پاسكىنىلىشىپ كەتكەن بىر يۇندا چېلىكىدە قايناقسۇ كۆتۈرۈپ كىردى. كېيىن ئۇقساق، قايناقسۇ ئېلىپ كەلگەن ئۇ ئادەم ھەربىي مەكتەپنىڭ چوشقا باققۇچىسى بولۇپ، قايناقسۇ قاچىلانغان يۇندا چېلىكى چوشقىغا يەم بېرىدىغان چېلەك ئىكەن. قايناقسۇنىمۇ چوشقىغا يېمەكلىك قاينىتىدىغان قازاندا قاينىتقانىكەن. ياتقىمىزنىڭ يېنىدىلا چوشقا قوتىنى بار ئىكەن. دېمەك، بىزگە نان بەرگەندىن باشقا مۇئامىلىسى چوشقىلارغا قىلىنغان مۇئامىلە بىلەن ئوخشاش بولدى، ئەتىسى ئۇقساق، بىز بىلەن بىللە كەلگەن خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار بىزنىڭ ياتقىمىزدىن يىراق، پاكىزە ۋە ئازادە ياتاقلارغا ئورۇنلىشىپتۇ؛ كۇنىگە نەچچە خىل قورۇما، گاڭپەن ۋە ئاق مومىلار بىلەن كۇتۇلۇپتۇ؛ ھەتتا ھەربىي مەكتەپ دائىرىلىرى ئۇلاردىن ھال سوراپ، ياتىقى بىلەن تاماقخانىسىنى كۆزدىن كەچۈرۈپتۇ. بىز 1 - قېتىم مىللىي خورلىنىشنى ھەقىقىي ھېس قىلىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ مىللىي كەمسىتىشىگە غەزەپ - نەپرەتىمىز قوزغالدى. بىز سەپەر جەريانىدا ھېرىپ كەتكەن ۋە قورسىقىمىز ئاچ بولغاچقا، ئامالنىڭ يوقىدىن ناننى تەسلىكتە قورۇق يەپ، يۇك - تاقلىرىمىزغا يۆلەنگەن پېتى ئۇخلاپ قالدۇق.

ئەتىسى ئەتتىگەندىلا يۇزىمىزنىمۇ يۇماي، 8، 10 نەپەر مەكتەپتىن چىقىپ شەھەر ئىچىدىن ئۆتۈپ، نەنمىڭ (جەنۇبى دەرۋازا) نىڭ سىرتىدا ئەتراپىمىزغا قاراپ كېتىۋاتساق، بىزنى كۇتۇپ تۇرغان ئىبراھىم قۇربان ۋە يەنە تونىمايدىغان بىر قانچە ياش بىزنى قىزغىن كۇتۇۋالدى. ئۇلارنىڭ باشلىشى بىلەن ئۆلكىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ، ئۇ يەردىكى بىر قانچە كىشى بىلەن كۆرۇشتۇق ۋە ئاخشام مەكتەپتە كۆرگەن ئەھۋاللارنى سۆزلەپ بەردۇق. ئۇلار يۇز يۇيۇشقا سۇ ئەكىلىپ بەردى ۋە چاي قۇيدى. ئاندىن ئىبراھىم قۇربان ئاكا بىزنى بازارغا باشلاپ چىقتى، ئاشخانىغا كىرىپ تاماق يەپ بولغاندىن كېيىن، كەچ سائەت 6 دە 3 ئۆلايەت رەھبەرلىرى بىلەن كۆرۈشىدىغانلىقىمىزنى ئېيتتى. شۇ خۇشاللىقىمىزدا، سائەت توشقىچە بازار ئايلانغاچ سابىق رۇس كۇلۇبىنىڭ ئالدىدىكى «خان تەڭرى ژۇرنىلى» تەھرىر بۆلۈمىگە بېرىپ، ژۇرنالنىڭ بىتىم ھەققىدىكى ماتېرىياللار بېسىلغان سانلىرىنى ۋە غۇلجىدا چىقىدىغان گېزىت - ژۇرناللارنى كۆرۈپ، كۆپ تەسىرات ئالدۇق. سائەت 4 بولغاندا، ژۇرنال بۆلۈمىدىكىلەرگە رەھمەت ئېيتىپ ۋە ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ، بازاردا چۈشلۈك تاماق بىلەن كەچلىك تاماقنى بىراقلا يەپ، 3 ئۆلايەت رەھبەرلىرى بىلەن كۆرۈشۈشكە ماڭدۇق. 3 ئۆلايەت رەھبەرلىرى ھازىرقى مالىيە قورۇسى (سابىق ئۆلكەلىك ھۆكۈمەت) نىڭ ئۇدۇلىدىكى 2 قەۋەتلىك بىنادا ئىكەن. بىزنى خەۋەرلىشىش بۆلۈمىدە 25 ياشلاردىكى، مىللىي ئارمىيە فورمىسىدا پۈزۈر كىيىنگەن ياش ئوفىتسېر كۇتۇۋالدى ۋە نېمە ئىش بىلەن كەلگەنلىكىمىزنى سوراپ، ئىچكىرىگە خەۋەر قىلغىلى كىرىپ كەتتى. ئۇ، بىردەمدىن كېيىن چىقىپ، بىزنى 2 - قەۋەتتىكى دېۋان قويۇلغان ۋە گىلەم سېلىنغان ئازادە مەجلىسخانىغا باشلاپ كىرىپ چاي قۇيۇپ قويدى. بىز ئەخمەتجان ئەپەندىم بىلەن كۆرۈشىدىغان بولدۇق، دەپ ناھايىتى خۇشال ئىدۇق.

بىر دەمدىن كېيىن، ئوتتۇرا بوي، سېمىز غىنا، كۆزلىرى چوڭ، بۇرۇت قويغان، مامپۇ دوپپا ۋە كاستيۇم - بۇرۇلكا كەيگەن، خۇشخۇي بىر باشلىق كىرىپ كەلدى. ھەممىمىز تەڭلا ئورنىمىز-دىن تۇردۇق. باشلىق ھەممىمىز بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈش-تى. ھەممىمىز ئولتۇرغاندىن كېيىن، باشلىق بىزگە: «يولدا كۆپ جاپا چېكىپسىلەر، شۇنچىۋالا ئۇزۇن يولنى ھارۋا بىلەن باسماق ھەقىقەتەن ئاسان ئەمەس، كېيىن ئۆلكىمىزدىمۇ ئاپتومو-بىل، پويىز، ھەتتا ئايروپىلان قاتنىشى بولىدۇ. بىزنىڭ قۇربان بېرىپ ئىنقىلاب قىلىشىمىز كېيىنكىلەرنىڭ ئەركىنلىكى ۋە بەخت - سائادىتى ئۈچۈن، ئۇ كۈنلەرگە ئانچە ئۇزۇن قالمىدى» ، دېدى. ئاندىن بىزنىڭ قەيەردىن كەلگەنلىكىمىزنى سورىغاندىن كېيىن: «قەشقەرنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟» دەپ سورىدى. ئىب-راھىم قۇربان ئاكا قەشقەر خەلقىنىڭ ئۇستىدىكى جەبىر - زۇ-لۇمنى تەرتىپلىك ۋە قىسقا قىلىپ سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن، بىزنىڭ گومىنداڭنىڭ ھەربىي مەكتىپىدە ئوقۇمىساق، غۇلجىغا بېرىپ مىللىي ئارمىيە مەكتىپىدە ئوقۇساق دېگەن تەلىپىمىزنى ئېيتتى. باشلىق: « بۇنداق ئوقۇش پۈرسىتى ئاسان قولغا كەل-مەيدۇ. بىزگە مىڭلاپ - ئونمىڭلاپ بىلىم ئەھلى كېرەك. ھەر-بىي بىلىمىمۇ ناھايىتى مۇھىم. ئوقۇشقا كەلگەن ئىكەنسىلەر، جاپاغا چىداپ تىرىشىپ ئوقۇغۇنىڭلار ياخشى» دېۋىدى، ئىبراھىم قۇربان ئاكا: «ئەپەندىم، بىز گومىنداڭنىڭ ھەربىي مەكتىپىدە ئوقۇپ، خەلقىمىزنىڭ سالىدىغان ۋە خەلقنى باستۇرىدىغان جاللات-لاردىن بولغىمىز يوق، ئەگەر جەنەتنىڭ ئاچقۇچى گومىنداڭ ھەربىي مەكتىپىنىڭ قولىدا دېيىلسە، بىز دوزاققا كىرىشكە رازى-مىزكى، گومىنداڭنىڭ جەننىتىگە كىرىشكە ھەرگىز رازى ئە-مەس» ، دېدى. شۇ ئارىدا، ھېلىقى ياش ئوفىتسىر باشلىققا ھەرىبىچە سالام بېرىپ، ئاببىاسوفتىن تېلېفۇن كەلگەنلىكى، ئۇ-لارنىڭ بۇگۈن ئاخشام قايتالمايدىغانلىقىنى ئېيتتى. باشلىق:

«ئەپسۇس، ئەخمەت ئەپەندىم بىلەن بۇگۈن كۆرۈشەلمەيدىغان بولدۇڭلار. گومىنداڭ بىلەن بىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدا تۈزۈلگەن بىتىم بار. سىلەر ئوتتۇرىغا قويغان تەلەپ كىچىك ئىش ئەمەس، مەن سىلەرگە جاۋاب بېرەلمەيمەن. ئەخمەتجان ئەپەندىم كەلگەندە تەلىپىڭلارنى يەتكۈزەي، ئەخمەتجان ئەپەندىم بىلەن باشقا بىر كۈنى كۆرۈشەرسىلەر» ، دېدى. بىز بىر - بىرىمىزگە قارىشىپ ھەيران بولدۇق، بىزنىڭ ھەيران بولغانلىقىمىزنى سەزگەن باش-لىق كۈلۈپ كېتىپ: «مەن سىلەرگە ئۆزۈمنى تونۇشتۇرماپتە-مەن، كەچۈرۈڭلار، مەن ئەخمەتجان ئەپەندى ئەمەس، مەن قا-سىمجان قەمبىرى، ۋاقتىڭلار يەتسە، تارتىنماي كېلىپ تۇرۇڭ-لار» ، دەپ ئورنىدىن تۇردى. بىزمۇ خۇشاللىق بىلەن ئورنىمىز-دىن تۇرۇپ، خوشلىشىپ ياندۇق. ھېلىقى ئوفىتسىر يىگىت بىزنى دەرۋازىغىچە قىزغىن ئۇزىتىپ قويدى.

ئۇرۇمچىنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن «12 - ئاۋغۇست» نامايىشى

بىز قاسىمجان قەمبىرىنىڭ يېنىدىن ئۇزاپ چىققاندىن كېيىن، ئىبراھىم قۇربان ئاكا بىلەن خوشلىشىپ ھەربىي مەك-تەپكە قايىتتۇق. مەكتەپكە بېرىپ، شۇ كۈنى كۆرگەن - بىلگەن-لىرىمىزنى باشقا ۋىلايەتلەردىن كەلگەن ساۋاقداشلارغا سۆزلەپ بەردۇق. ئۇلاردىن ئۇقۇشمىمىزچە، شۇ كۈنى بىزدىن كېيىن ئاز بىر قىسىم ساۋاقداشلار سىرتقا چىققان بولسىمۇ، قالغان ساۋاق-داشلارنى دەرۋازىدىن چىقارماپتۇ. ئەتتىگىنى سائەت 11 لەردە بىردىن چالا پىشقان نان، كەچتە قۇرۇق سۇغا سالغان كەسمە چۆپ سۈيۈق ئېشى بېرىپتۇ. بىز بىلەن بىللە كەلگەن خەنزۇ ساۋاقداشلارنىڭ 3 ۋاڭ تامىقىنىڭ ھەر ۋاخلىقىغا 5، 6 خىل قورۇما، ئاق موما ياكى گاڭچەن بەرگەندىن تاشقىرى، يەنە يېڭى

يوتقان - كۆرپه، ئەدىيال، كىيىم - كېچەك تارقىتىپ ببرىپتۇ. بۇنى ئاڭلاپ، هەممىزنىڭ قورسىقىمىز كۆپتى. ئەمەت هاشىم، قادىر قاسىم قاتارلىق يېشى چوڭ ساۋاقداشلار خوتەن، يەكەن، ئاقسۇ ژىلايەتلىرىدىن كەلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ چوڭلىرى بىلەن سۆزلىشىپ، ئەتە مەكتەپ دائىرىلىرى بىلەن سۆزلىشىش قارارىغا كېلىشتى. ئۇ كۈنى كەچتىمۇ كىيىملىرىمىزنى سالماي، يۇڭ - تاقلىرىمىزغا يۆلىنىپ يېتىپ تاڭ ئاتقۇزدۇق. ئەتىسى ئەتىگەنلىك تامىقىمىزغا بىردىن كىپەك نان ۋە يەنە هېلىقى يۇندا چېلىكىدە قاينىق سۇ ئەكىرىپ بەردى. بۇنى كۆرگەن چوڭ ساۋاقداشلاردىن 8، 10 نەيلەن خەنزۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاشخانىسىغا باستۇرۇپ بېرىپ، بىر جوزىدىكى 5، 6 خىل قورۇما ۋە ئاق مومىلارنى ياغاچ پەتنۇسقا سېلىپ ئېلىپ كەلدى. بۇنى كۆرۈپ بىر نەچچە 100 مىللىي ساۋاقداشنىڭ غەزىپى تاشتى. ئەمەت هاشىم سەكرەپ ئوتتۇرىغا چىقىپ قەهرى - غەزەپ بىلەن: «ساۋاقداشلار، بىز هەربىي مەكتەپكە ئالداپ ئېلىپ كېلىنىپتۇق. هەربىي مەكتەپكە كەلگەن كۈندىن باشلاپ كەمستىلىپ، خورلاندۇق. بۇغداينى مەن تېرىسام، يېتىپ يەيدۇ خىمۇزا دېگەندەك، بۇ ئاق مومىنىڭ بۇغدىيىنى، بۇ قورۇمىلاردىكى كۆكتاتلارنى بىزنىڭ ئاتا - ئانىلىرىمىز تېرىغان، قورۇمىلاردىكى گۆشلەرنىڭ قوي - كالىلىرىنى ئاتا - ئانىلىرىمىز بېقىپ سەمرىتكەن. بىزمۇ هەربىي مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى تۇرۇقلۇق، نېمە ئۈچۈن خەنزۇ ساۋاقداشلار بىلەن ئوخشاش تەمىناتتىن بەهرىمەن بولمايمىز؟ بۇ زادى نېمە ئۈچۈن؟ بىز قانچانغىچە كەمستىلىپ خورلىنىمىز؟ بۇ خورلۇققا قاچانغىچە چىدايمىز؟ ئەمدى هەرگىز چىداپ تۇرۇشقا بولمايدۇ. هەممىمىز بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ، يۈرت ئايرىماي ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىشىمىز لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن، بۇگۈن هەممىمىز مەكتەپ دائىرىلىرىنى ئىزدەپ تېپىپ سۆزلىشىشىمىز كېرەك. بۇنىڭغا بىزدە مۇستەهكەم ئىرادە

ۋە تەشكىلىي ئىنتىزام بولۇشى كېرەك. بۇ تەكلىپكە قوشۇلامسىلەر؟» دېۋىدى، هەممىمىز: «قوشۇلىمىز!» دەپ ۋارقىرىدۇق. ئەمەت هاشىم يەنە: «ئۇنداق بولسا، ئۇرۇمچى، قۇمۇل، قارا شەهەر، ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن، خوتەندىن كەلگەن ساۋاقداشلار بىردىن ۋەكىل ۋە هەر قايسى ژىلايەتنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىغا مەسئۇل بولىدىغان ئۇچتىن باشقۇرغۇچى سايلاپ بېرىڭلار»، دېدى. هەممىمىز ئۇلارنى سايلاپ چىقتۇق. ئاندىن ئەمەت هاشىم هەر قايسى ژىلايەت ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن بىر نەچچە مىنۇت باش قوشۇۋالغاندىن كېيىن، هەممىمىز بىر يەرگە يىغىلدۇق. ئەمەت هاشىم ئوقۇغۇچىلارنى ژىلايەت بويىچە ئۈچتىن تىزىلىشقا بۇيرۇدى. هەممىنىڭ ئالدىدا 2 ئوقۇغۇچى 2 ياغاچ پەتنۇستا بىر - بىرىگە تۇپتىن ئوخشىمايدىغان 2 خىل تاماقنى كۆتۈرۈپ ماڭدى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئەمەت هاشىم باشلىق هەر بىر ژىلايەتنىڭ ۋەكىللىرى ئۈچتىن تىزىلىپ ماڭدى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن هەر قايسى ژىلايەتنىڭ ئىش ببجىرگۈچىلىرىگە ئەگىشىپ ئوقۇغۇچىلارمۇ ئۈچتىن قاتار بولۇپ ماڭدى. مەكتەپ دائىرىلىرى بار بىناغا يېتىپ بارغۇچە «هەر مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىغا تەڭ - باراۋەر مۇئامىلە قىلسۇن!»، «مىللىي ئوقۇغۇچىلار بىلەن خەنزۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ تۇرمۇش شارائىتىنى ئوخشاش قىلىپ بەرسۇن!»، «مىللىي كەمستىشكە قارشى تۇرايلى!»، «مىللىي خورلاشقا يول قويمايمىز!» دېگەن شوئارلارنى توۋلاپ، هەربىي مەكتەپنىڭ ئىچىنى زىلزىلىگە كەلتۈردۇق. مەكتەپ دائىرىلىرى بار بىناغا بارساق، بەزى ئىشخانا ئېتىك، بەزى ئىشخانا ئوچۇق بولسىمۇ ئادەم يوق. هەيۋىسى بار، مادارى يوق بۇ هەربىي مەكتەپ باشلىقلىرى بىزنىڭ بىردەك شۇئارىمىزدىن قورقۇپ، بىراقلا تىكشۈرۈتىپتۇ. ئەمەت هاشىم هەرقايسى ژىلايەت ۋەكىللىرى بىلەن قىسقىلا باش قوشۇۋالغاندىن كېيىن، ئوتتۇرىغا چىقىپ مۇنداق دېدى: «هەممىڭلار كۆردىڭلار، ئەلپازى يامان بۇ ياغاچ گېپىرالالار

ئىشخانىسىنى تاشلاپ تىكشۈپتىتۇ. بىز كۆرەشنى قەتئىي داۋاملا-
شتۇرىمىز. ھەممىمىز ھازىر كوچىغا چىقىپ نامايىش قىلىپ،
ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە بارىمىز. مەن تۆۋەندە نامايىشنىڭ ئىنتىزا-
مىنى ئېلان قىلىمەن: 1) ھەممەيلەن مېنىڭ قوماندانلىقىمغا
بويسۇنىسىلەر؛ 2) رەتنى ھەز قاتاق ئەھۋالدا بۇزمايسىلەر؛ 3)
يۈرتتۇازلىق قىلىشقا، ئارىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىشقا قەتئىي يول
قويۇلمايدۇ؛ 4) قۇرۇق پوپوزىدىن قورۇقمايسىلەر، ئالدايدىغان
ھەر خىل ئۆسەك سۆزلەرگە ئىشەنمەيسىلەر؛ 5) ئادەم ئۇرۇش،
تىللاشقا قەتئىي يول قويۇلمايدۇ؛ 6) نامايىشچىلار بىلەن قىلىنە-
دىغان سۆھبەت ۋەكىللەر ئارقىلىق بولىدۇ. ئەگەر باشقىلارنىڭ
باشقىچە پىكرى بولسا، ئۆزلىرى سايلىغان ۋەكىللەرگە ئېيتە-
دۇ؛ 7) تۇتۇلىنىدىغان شوئارلارنى ۋەكىللەر بەلگىلەيدۇ؛ ھەر
كىمنىڭ خالىغانچە شوئار توۋلىشىغا رۇخسەت قىلىنمايدۇ؛ 8)
بىرەر ئوڭۇشسىزلىققا يولۇقساق، ئۆزىمىز سايلاپ بەرگەن ۋە-
كىللەر بىلەن جاپا - مۇشەققەتتە بىللە بولىمىز. قوشۇندىن
قېچىپ كېتىشكە قەتئىي يول قويۇلمايدۇ. كىم خىلاپلىق قىلسا،
تېگىشلىك جازاغا تارتىلىدۇ. ھەممىگلار ئاڭلىدىڭلارمۇ؟ بۇنىڭغا
قوشۇلامسىلەر؟» ، ھەممىمىز: «ئاڭلىدۇق، قوشۇلىمىز!»
دەپ جاۋاب بەردۇق. شۇنىڭ بىلەن، رەتلىك تىزىلىپ، جاراڭلىق
شوئارلارنى توۋلاپ، مەكتەپ دەرۋازىسىغا قاراپ ماڭدۇق. دەرۋا-
زىغا يېقىنلاشقاندا، دەرۋازىنىڭ 2 تەرىپىدە خەنجەرلىك مىلتىق
تۇتقان 8، 10 دەك ئەسكەر پوستا تۇرۇپتۇ. بىر ئوفىتسېر بىر
نېمىلەرنى دەپ ۋارقىراپ، تاپانچىسىنى چىقىرىپ ھەيۋە قىلدى.
ئەمەت ھاشىم: «قورقماڭلار، جاسارەت بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەڭ-
لار، ئۇلار بىزنى ھىچ نېمە قىلالمايدۇ» دەپ كۆچىلىككە مەدەت
بەردى. بىز بىر نەچچە يۈز ئوقۇغۇچى يەنە جېنىمىزنىڭ بىرىچە
شوئار توۋلاپ دەرۋازىغا يېقىن كەلگەندە، ھېلىقى ئەلپازى يامان
ئوفىتسېر ساغىرىپ - تاتىرىپ ئارقىسىغا داجىپ بىر چەتكە

چىقتى. مىلتىقلىق پوستلارمۇ مىلتىقىنىڭ ئۇچىنى ئاسمانغا قارا-
تىپ، بىزگە يول بەردى. مۇنداق ھالەتنى ئۆز كۆزۈم بىلەن
كۆرمىگەن بولسام، بەلكىم مەنمۇ ئىشەنمىگەن بولاتتىم. ھەممە-
مىز: «ياماندىن قورقىدۇ، بوزەكنى بوزەك ئېتىدۇ» دېگەن
شۇدە، دېيىشىپ، گۈلۈشۇپ كەتتۇق. بۇ، 1946 - يىلى 8 -
ئاينىڭ 12 - كۈنى ئىدى. بىز شوئار توۋلاپ ھەربىي مەكتەپنىڭ
دەرۋازىسىدىن چىققاندا، كوچىدىكى كىشىلەر ھەيران بولۇپ،
بىزگە قارىشىپ تۇراتتى. ئەمەت ھاشىم مەن بىلەن ياقۇپنى
چاقىرىپ: «ئىككىگلار ئالدىمىزدا بېرىپ، ئىبراھىم قۇربانغا
خەۋەر قىلىڭلار» دېدى. ئىبراھىم قۇربان ئاكىنىڭ بىزنى نەز-
دىكى ئۇيغۇر ئۇيۇشما ئالدىدا ساقلايدىغانلىقىنى مەن بىلە-
تتىم. بىز يۈگۈرگەن پېتى نەنىڭغا قاراپ چاپتۇق. ئىبراھىم
قۇربان ئۇيغۇر ئۇيۇشمىنىڭ ئالدىدا 4، 5 كىشى بىلەن بىللە
بىزنى ساقلاپ تۇرغانىكەن. ئۇلارمۇ بىز بىلەن بىللە شەھەر
ئىچىگە قاراپ ماڭدى. شەھەر دەرۋازىسىدىن كىرىپ چوڭ بانكە-
نىڭ ئالدىغا بارساق، نامايىشچىلار قوشۇننىڭ ئالدى تۆت كوچا
ئېغىزىغا (داشىزىغا) كېلىپ بولغانىكەن. كوچىنىڭ ئىككى چە-
تى ھەيران قالغان خەلق ئاممىسى بىلەن توشۇپ كېتىپتۇ، بىزمۇ
نامايىشچىلار قوشۇنىغا قوشۇلۇپ، قاتتىق شوئار توۋلاپ، ئۆلكە-
لىك ھۆكۈمەت قورۇسىغا قاراپ ماڭدۇق. شۇ ئاردا، ئىبراھىم
قۇربان ۋەكىللەر بىلەن قىسقىچە پىكىر ئالماشتۇرۇۋالدى. بىز
ھۆكۈمەت قورۇسى ئالدىدىكى ھەربىي پوست ۋە مەمۇرىي ئەمە-
دارلارنىڭ توسقىنىغا قارىماي، قورۇ ئىچىگە كىرىپ رەتلىك
تىزىلىپ تۇردۇق ۋە «بىزگە باراۋەرلىك كېرەك!»، «بىزگە
ھۆرلۈك كېرەك!»، «بىزگە دېموكراتىيە كېرەك!»، «شىنجاڭ-
دىكى زۇلۇم ئاخىرلاشسۇن!»، «11 ماددىلىق بىتىم ئەمەلگە ئا-
شۇرۇلسۇن!»، «جاڭ جىجۇڭ بىلەن ئەخمەتجان ئەپەندىم ساداي-
مىزنى ئاڭلىسۇن!» دەپ شوئار توۋلىدۇق. ئۇزاق ئۆتمەيلا بىر

خەنزۇ ئەمەلدار بىر تەرجىمان بىلەن چىقىپ: «سىلەر نەدىن كەلدىڭلار؟ نېمە پىكىرىڭلار بولسا ماڭا دەڭلار» دېدى. ئىبراھىم قۇربان ئۇنىڭغا: «بىزگە جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى بىلەن ئەخمەتجان ئەپەندى كېرەك، سىز ئاۋارە بولماڭ، سىزگە دەيدىغان گېپىمىز يوق» دېۋىدى، ھەممىمىز: «بىزگە جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى بىلەن ئەخمەتجان ئەپەندى كېرەك!» دەپ توۋلىدۇق. بۇ ئەمەلدار كىرىپ كېتىپ، 10، 15 مىنۇتلاردىن كېيىن، سالاپەتلىك 2 كىشىنى باشلاپ چىقىپتۇ. ئۇلارنىڭ بىرسى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بۇرھان ئەپەندى ئىكەن، يەنە بىرسى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزالىرى ئىكەن. بۇ 2 كىشىنى بىزنىڭ تۇنجى قېتىم كۆرۈشىمىز ئىدى. بۇرھان ئەپەندى بىزگە: «ھازىر مۇھىم مەجلىس ئېچىلىۋاتاتتى، جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى بىلەن ئەخمەتجان ئەپەندى ئىككىمىزنى ئۆزلىرىگە ۋەكىل قىلىپ چىقاردى. ھەر قانداق تەلىپىڭلار بولسا ئىككىمىزگە دېسەڭلار» دېۋىدى، ئىبراھىم قۇربان توپنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ: «ھەر بىرلىرىگە كۆپ رەھمەت، لېكىن بىزنىڭ تەلىپىمىزنى ئىككىلىرى ھەل قىلىشالمايلا. بىز تەلىپىمىزنى جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى بىلەن ئەخمەتجان ئەپەندىدىن باشقا كىشىگە ئېيتالمايمىز. بىز 7 ۋىلايەتنىڭ ۋاكالىتەن سۆزلەيمىز. شۇڭا بىزنى 7 ۋىلايەت ۋەكىللىرى دېيىشكىمۇ بولىدۇ. ئۇلار يىغىن ئېچىۋاتقان بولسا، يىغىن تۈگىگىچە ساقلايمىز. ئىككىلىرى بىزدىن خاپا بولۇشمىسىلا، بۇ نامايىشچىلار قوشۇنى تۆنۈگۈن قۇرۇق سۈيۇق ئاش ئىچكەنچە ھازىرغىچە ئاغزىغا قاقتەك بىر نەرسە سالغىنى يوق. جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى بىلەن ئەخمەتجان ئەپەندى بىزنىڭ تەلىپىمىزنى ئاڭلاپ جاۋاب بېرمىگۈچە، بىز ھېچ نەرسە يىمەيمىز ۋە ھۆكۈمەت قورۇسىدىن چىقمايمىز. بىزنىڭ ئىككىلىرىگە دەيدىغان گېپىمىز شۇ»، دېدى. ئاندىن بىز: «بىزگە جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى كېرەك!

»، «بىزگە ئەخمەتجان ئەپەندى كېرەك!» دەپ تەكرار - تەكرار شوئار توۋلاپ، ئۇلارنى گەپ قىلدۇرمىدۇق. ئاخىر بۇرھان ئەپەندى بىلەن مۇھەممەت ئىمىن ھەزرەت كەينىگە يېنىپ كىرىپ كەتتى. بىز يەنە توختىماي شوئار توۋلاپ تۇردۇق. بەلكى بارغاندىن كېيىن ئۇنلۇك توۋلىدۇق. 15، 20 مىنۇتلاردىن كېيىن، 20، 30 دەك كىشى چىقىپ كەلدى. ئۇلار بىزگە يېقىن كەلگەندە، بۇرھان ئەپەندى ئوتتۇرىغا چىقىپ ئەڭ ئالدىدىكى ئىككى كىشىنى جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى بىلەن ئەخمەتجان ئەپەندى دەپ تونۇشتۇردى. ئۇلار بىزدىن 20 قەدەمچە نېرىدا توختىدى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن كەلگەن 20 نەچچە كىشى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزالىرى ئىكەن. ئۇلار جاڭ جىجۇڭ بىلەن ئەخمەتجان ئەپەندىدىن 5 قەدەمچە نېرىدا توختىدى. ئەڭ ئاۋۋال بۇرھان ئەپەندى ئېغىز ئېچىپ: «بىز ھازىر مۇھىم مەجلىس ئېچىۋاتاتتۇق. تەلىپىڭلارنى يەتكۈزگەندىن كېيىن، جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى بىلەن ئەخمەتجان ئەپەندى يىغىننى توختىتىپ قويۇپ، ھۆكۈمەت ئەزالىرىنى باشلاپ ئالدىڭلارغا چىقتى. ئەمدى قانداق پىكىر - تەلىپىڭلار بولسا ئوتتۇرىغا قويساڭلار بولىدۇ»، دېدى. شۇ ھامان ئىبراھىم قۇربان توپ ئىچىدە ئالدىن تەييارلاپ قويۇلغان ئۇستەلنىڭ ئۈستىگە چىقىپ: «جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى بىلەن ئەخمەتجان ئەپەندى باشلىق ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزالىرىنىڭ جەبرى - زۇلۇم ماكانىدىن كەلگەن 7 ۋىلايەت ئوغلانلىرىنى كۆزگە ئىلىپ، تەلىپىمىزنى ئاڭلىغىلى چىققانلىقىغا كۆپچىلىك نامىدىن رەھمەت ئېيتىمەن» دەپ سۆز باشلاپ، 7 ۋىلايەت خەلقى تارتىۋاتقان دەرت - ئەلەم ۋە چىدىغۇسىز زۇلۇملارنى؛ ئۇرۇمچىدىكى ھەربىي مەكتەپ دائىرىلىرىنىڭ ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلار بىلەن خەنزۇ ئوقۇغۇچىلارغا 2 خىل مۇئامىلە قىلىۋاتقانلىقى تۇپەيلىدىن، ئوقۇغۇچىلارنىڭ تاماق، ياتاق، كىيىم - كېچەك ۋە باشقا جەھەتلەردە بىر - بىرىگە تۇپتىن ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل تۇرمۇشتا

ئۆتۈۋاتقانلىقى، ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنىڭ خارلىنىۋاتقانلىقىنى ئەمەلىي پاكىتلار بىلەن بىر - بىرلەپ بايان قىلىپ بولغاندىن كېيىن: «ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىرى ۋە ھەيئەت ئەزالىرى بىر - بىرىگە پۈتۈنلەي ئوخشىمايدىغان بۇ ئىككى خىل تائاملىنى كۆرۈپ بېقىشسىلا» دېدى. شۇ ھامان تۆت نەپەر ساۋاقداش ئىككى پەتنۇستىكى قاپقارا نان بىلەن 5، 6 خىل قورۇما ۋە ئاق مومىنى كۆتۈرۈپ، ئاۋۋال جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى بىلەن ئەخمەتجان ئەپەندىگە، ئاندىن ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزالىرىغا بىر - بىرلەپ كۆرسەتتى. ھۆكۈمەت ئەزالىرى بۇنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن، ئىبراھىم قۇربان سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ مۇنداق دېدى:

«جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى، سىز بىزنىڭ خورلىنىش ئىچىدە ئۆتۈۋاتقان بۇ ئەھۋالىمىزنى قانداق چۈشەندۈرىسىز؟ سىزنىڭ مەركىزىي ھۆكۈمەتكە ۋاكالىتەن 11 ماددىلىق بىتىمگە قويغان ئىمزايىڭىزنى مەركىزىي ھۆكۈمەت ئېتىراپ قىلدىمۇ - يوق؟، ئەگەر ئېتىراپ قىلغان بولسا، 11 ماددىلىق بىتىم نېمە ئۈچۈن ھازىرغىچە ئەمەلگە ئاشمايدۇ؟ 11 ماددىلىق بىتىمنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش جەھەتتىكى تالاش - تارتىش نېمە ئۈچۈن تۈگىمەيدۇ؟ ھازىر 7 ۋىلايەتنىڭ ناھىيىلىرىدىكى تۈرمىلەر سىياسىي مەھبۇسلار بىلەن تولۇپ كەتتى. قولغا ئېلىش تېخى داۋاملىشۋاتىدۇ. جاڭ ژېيۇەنجاڭ ئورناتماقچى بولغان يېڭى تەرتىپ مۇشۇمۇ؟ ھازىر ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى (ئەدەب، ئىنساب، دىيانەت) دېگەننى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدۇ، لېكىن، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى، ساقچى ۋە ئىشپىيۇنلار زۇلۇمغا قارشى چىققان پۇقرالارنى باستۇرۇش باھانىسى بىلەن كىشىلەرنى بۇلاپ - تالاۋاتىدۇ. بۇنى قانداق چۈشەندۈرىسىزلەر؟ 11 - ماددىلىق بىتىم ئىمزالىغاندىن كېيىن، مىللىي كەمسىتىش ئەدەب كەتتى. سىز بۇنىڭغا نېمە دەپ جاۋاب بېرىسىز؟ بۇ سوئاللىرىمىزغا

بىر - بىرلەپ جاۋاب بېرىشىڭىزنى ۋە تۆۋەندىكى تەلەپلىرىمىزگە 24 سائەت ئىچىدە جاۋاب بېرىشىڭىزنى تەلەپ قىلىمىز:

1) 11 ماددىلىق بىتىمگە قارشى چىققان ۋە ئۇنىڭ ئىجرا قىلىنىشىغا ھەر خىل يوللار بىلەن توسقۇنلۇق قىلغان ياكى بۇزغۇنچىلىق قىلغانلارنى جازالاش ھەققىدە مەركىزىي ھۆكۈمەت نامىدىن قانۇن ۋە سىياسەت بەلگىلەپ، جايلاردىكى پىرقە دۆلەت ئورگانلىرى ۋە ھەربىي، ساقچى ئورگانلىرىغا بۇيرۇق چۈشۈرۈلسۇن؛

2) 7 ۋىلايەتكە قاراشلىق ناھىيىلەرنىڭ تۈرمىلىرىدىكى بارلىق سىياسىي مەھبۇسلار ۋە بىگۇناھ خەلقلەر دەرھال قويۇپ بېرىلسۇن؛

3) 7 ۋىلايەتتىكى ۋە ناھىيىلەردىكى بارلىق ئىشپىيونلۇق ئورگانلىرى دەرھال ئەمەلدىن قالدۇرۇلسۇن؛

4) قان قەرزى بار ھەربىي ۋە مۇلكى ئەمەلدارلار، ساقچى ۋە ئىشپىيونلار قاتتىق جازالانسۇن؛

5) خەلقنىڭ ئۇستىدىكى تۈرلۈك ئالۋان - ياساق ۋە باجلار 3، 5 يىلغىچە بىكار قىلىنسۇن؛

6) ھەربىي مەكتەپكە ئوقۇشقا كەلگەن ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنىڭ تۈرمۇش شارائىتى خەنزۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭكىگە بىلەن ئوخشاش بولسۇن؛ ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنىڭ كېيىم فورمىسى مىللىي ئارمىيىنىڭ فورمىسى بويىچە بولغاندىن تاشقىرى، تەشكىلىي تۈزۈمى ۋە دەرسلىك ماتېرىياللىرىمۇ مىللىي ئارمىيە ھەربىي مەكتەپلىرىنىڭكى بىلەن ئوخشاش بولسۇن ھەم مىللىي ئارمىيە ئوفىتسېرلىرى دەرس ئۆتسۇن. بىزنىڭ يۇقىرىدىكى تەلەپلىرىمىزنىڭ بىرسى ھەل بولمىسا، بىز ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇمايمىز. بۇ تەلەپلىرىمىز ھەل بولغۇچە، بىرىنچىدىن، تۈرمۇشىمىزدىن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت خەۋەر ئالسۇن؛ ئىككىنچىدىن، بىخەتەرلىكىمىزگە كاپالەتلىك قىلسۇن.»

ئىبراھىم قۇربانلىك سۆزىنى مەخسۇس بىر تەرجىمان جاك جىجۇكغا، يەنە بىر تەرجىمان ھەيئەت ئەزالىرى ئىچىدىكى خەنزۇ-لارغا تەرجىمە قىلىپ بەردى، بىر خەنزۇ، بىر ئۇيغۇر كاتىپ خاتىرىلەپ تۇردى. جاك جىجۇك ئەپەندى ئوتتۇرىغا قويغان تەلەپ-لەرگە جاۋاب بەرمەستىن: «بۇ ھەربىي مەكتەپنىك باشلىقى جاك ژىيىنجاك، مۇئاۋىن باشلىقى گېنېرال سۇك شىلىيەن، ئۇ كىشى ھازىر ئۇرۇمچىدە يوق، مەركەزگە كەتكەن. شۇڭا، ئاخىرقى تەلىپىڭلارغا مەن جاۋاب بېرەلمەيمەن. سۇك شىلىيەن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مۇزاكىرە قىلىپ بىر نېمە دەيلى. ئۇ يەنە 2 ھەپتىلەردىن كېيىن قايتىپ كېلىدۇ. شۇنىڭغىچە، مەكتەپ ئە-چىدە تۇرساڭلارمۇ بولىدۇ، بۇگۈندىن باشلاپ تۇرمۇش شارائە-تىڭلار ياخشىلىنىدۇ؛ سىرتتا ساقلاپ تۇرساڭلارمۇ بولىدۇ، تۇر-مۇشىڭلارنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى ئابدۇ-كېرىم ئابباسوف مەسئۇل بولۇپ ئورۇنلاشتۇرىدۇ» دېدى. جاك جىجۇك ئەپەندىنىڭ سۆزى تۈگىگەن ھامان، مىللىي ئارمىيە فورمىسىدا ماش رەڭ كىيىم كىيگەن ئابدۇكېرىم ئابباسوف ھەي-ئەت ئەزالىرى سېپىدىن ئالدىغا چىقىپ، بىزگە: «قورسىقىڭلار ئاچقاندۇ، جاپا چېكىپسىلەر، ھازىر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا بېرىڭ-لار، ئاۋۋال تائام يەڭلار» دېدى ـ دە، يېنىدىكى 35 ياشلار چامىسىدىكى بىر كىشىگە: «سىز ئالدىدا بېرىپ تاماق ئورۇنلاش-تۇرۇپ تۇرۇڭ، چىقىم ھۆكۈمەت نامىدىن بولىدۇ. مەن ئارقاڭ-لاردىن يېتىپ بارىمەن»، دەپ تاپىلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۆلكە-لىك ھۆكۈمەت قورۇسىدىن قايتىپ، ئۆلكىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمە-سىغا قاراپ ماڭدۇق. يەنىلا رېتىمىزنى بۇزماي كۆتۈرەڭگۈ روھ بىلەن شوئار توۋلاپ، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ ئالدىغا كەلسەك، ئۇيۇشما ئالدىغا توپلانغان بىرەر مىڭدەك ئۇرۇمچى ياشلىرى ئوتتۇ-رىدىن يول ئېچىپ، بىزنى قىزغىن چاۋاك ۋە «جەنۇبتىن كەلگەن دوستلارنى قارشى ئالىمىز!»، «جەنۇبتىن كەلگەن دوستلار-

ھەققانىي كۆرىشىنى قوللايمىز!»، «جەنۇبتىن كەلگەن دوستلار-غا ھۆرمەت بىلدۇرىمىز!»، «جەنۇبتىن كەلگەن دوستلار بىلەن مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ كۆرەش قىلايلى!» دېگەن ياڭراق شوئارلار بىلەن قارشى ئالدى. بىزمۇ «ئۇرۇمچىدىكى ياشلارغا زۇلۇم ئوتە-دا كۆيۈۋاتقان جەنۇبىي شىنجاڭ ياشلىرىدىن سالام!»، «ئۇرۇم-چى ياشلىرىنىڭ كۆرىشىمىزنى قوللىغانلىقىغا رەھمەت!» دېگەن شوئارلار بىلەن ھۆرمەت بىلدۇردۇق. شۇ كۈنكى نامايىشتا بىز مەنسۇي جەھەتتىن بولسىمۇ غەلىبە قىلغانىدۇق. ئۇيۇشما ئالدىد-كى كەيپىياتتىن بىز ئۆزىمىزنىڭ يالغۇز ـ يېتىم ئەمەسلىكىمىز-نى، ھەممە جايدا بىزنى قوللايدىغان دوستلار بارلىقىنى ھېس قىلىپ، جاسارىتىمىز تېخىمۇ ئاشتى. بىز تەنتەنە بىلەن ئۇيغۇر ئۇيۇشما زالىغا كىرىپ، ئۇلار تەييارلىغان قوغۇن، تاۋۇز، ئۈزۈم ۋە مىززىلىك قاتلىما نانلار بىلەن مېھمان بولدۇق ۋە تازا بىر تويۇندۇق. بىزنى ئۇرۇمچىلىك ياشلاردىن 20، 30 كىشى مېھ-مان قىلدى. ئۇلار ئۇرۇمچى دارىلمۇئەللىمىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن ئىدارە ـ جەمئىيەتلەردە ئىشلەۋاتقان ياشلار ئىكەن. شۇ ئەسنادا، زالنىڭ سەھنىسىدە ھۆرمەتلىك ئابدۇكېرىم ئابباسوف پەيدا بولدى. ئۇ كىشى: «مەن سىلەرنى تاماق يىگىلى قويماي مالال قىلىدىغان بولدۇم. چۈشلىك دەم ئېلىش ۋاقتىدىن پايدىلە-نىپ، ئەخمەتجان ئەپەندىم باشلىق رەھبەرلەرگە ۋەكالىتەن سە-لەردىن ھال سورىغىلى كەلدىم، سىلەر تامىقىڭلارنى يەۋېر-سىلەر، مەنمۇ سۆزۈمنى قىلىۋېرىمەن. شۇنداق قىلساق بولار-مۇ؟» دېگەندە، بىز: «بولىدۇ!» دەپ ۋاقىراش بىلەن تەڭ، قىزغىن چاۋاك چېلىپ ھۆرمەت بىلدۇردۇق. ئاندىن ئابدۇكېرىم ئابباسوف مۇنداق دېدى: «بىز سىلەرنىڭ كۆڭلۈڭلەرنى چۈشىنە-مىز. بىراق، بىزنىڭ خەلقىمىز ئىلىم ـ پەنگە موھتاج، مىڭلە-غان ـ ئون مىڭلىغان ئىلىم ـ پەن خادىملىرىغا موھتاج، ھەربىي ئىلىممۇ بىر پەن، سىلەر ئۇچۇن مۇنداق پۈرسەتنىڭ كەلمىكى

ئاسان ئەمەس. بىزنىڭ پىكىرىمىز: بىر نەچچە كۈن ئۇرۇمچىنى تاماشا قىلىپ، ھەربىي مەكتەپكە قايتىپ ئوقۇغىنىڭلار ياخشى. جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى تۇرمۇشۇڭلارنى ياخشىلاپ بېرىشكە ۋەدە بەردى». ئابباسوفنىڭ سۆزى توگىشى بىلەنلا، ئىبراھىم قۇربان ئاكا ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، ئورۇندۇققا چىقىپ مۇنداق دېدى:

«يولداش ئابدۇكېرىم ئابباسوف، بىز سىزنىڭ ئاغزىڭىزدىن مۇنداق گەپ چىقار دەپ ئويلىمىغان ئىكەنمىز. ھازىرقى سۆزىڭىزنى ئاڭلاپ، تولىمۇ ئەپسۇسلىنىۋاتىمىز. يۇرتىمىزدا گومىنداڭ بىزنى ئالداپ ھەربىي كىيىم كىيگۈزۈپ ئەكەلگەنلىكىدىن ئاتا ـ ئانا ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىمىز قان ـ زار يىغلاپ قىلىشقانىدى. بۇنىڭغا خەلق ئاممىسى ئەپسۇسلاندى ۋە كۆپ ئېچىندى. بۇ ـ سىزگىمۇ ئايان. بىز سىزگە شۇنى كېسىپ ئېيتىمىزكى، بىز قويغان تەلەپلەرنىڭ بىرسى ھەل بولمايدىكەن، بىز گومىنداڭنىڭ ھەربىي مەكتىپىدە قەتئىي ئوقۇمايمىز. ئەگەر جەنىتىنىڭ ئاچقۇچى گومىنداڭنىڭ قولىدا بولىدىغان بولسا، بىز دوزاققا كىرىشكەرازىمىزكى، گومىنداڭنىڭ جەننىتىگە كىرىشكە رازى ئەمەس. بىز گومىنداڭنىڭ خەلقنى ئېزىپ ۋە باستۇرۇپ قۇل قىلىدىغان قول چومىقى بولۇشنى ھەرگىز خالىمايمىز. مىنىڭ گېپىم توغرىمۇ؟» دېدى، ھەممىمىز: «توغرا» دەپ ۋارقىرىدۇق ۋە چاۋاك چالدۇق. ئابدۇكېرىم ئابباسوف گەپ ـ سۆز قىلماي، بىر تال پاپىروس چېكىپ، سەھنىدە ئۇياققا ـ بۇياققا ماڭغاندىن كېيىن ھەممىمىزگە قاراپ چىرايىنى ئېچىپ: «مېنىڭ گېپىمنىڭ قۇلىقىڭلارغا ياقمايدىغانلىقىنى بىلەتتىم. بىراق، بىز گومىنداڭ تەرەپ بىلەن 11 ماددىلىق بىتىمگە ئىمزا قويغان، 11 ماددىلىق بىتىمنى پۈتۈن شىنجاڭدا ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىۋاتىمىز. مەن جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى ۋە باشقا ئەپەندىلەرنىڭ قايتا ـ قايتا تەكىتلىشى بىلەن، سىلەرنى ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇشقا نەسىھەت قىلغىلى كەلگەنىدىم، نەسىھىتىمنى

ئاڭلىمىدىڭلار. مەن سىلەرنىڭ پىكىرىڭلارنى يەتكۈزىمەن. مىنىڭ يەنە ئازراق ۋاقتىم بار. مەن سىلەرگە 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى، 11 ماددىلىق بىتىمنىڭ ئىمزالىنىش جەريانى ۋە ھازىرقى ۋەزىيەت ئۈستىدە سۆزلەپ بەرسەم، ئاڭلايدىغانسىلەر؟» دېۋىدى، ھەممىمىز گۈلدىراس ئالقىش ياڭراتتۇق. شۇنىڭ بىلەن، ئابدۇكېرىم ئابباسوف 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ قوزغىلىش سەۋەبى ۋە ئۇنىڭ جەريانى، ئىنقىلاب جەريانىدا خەنزۇ مىللىتىگە قارشى تەتۇر شامال پەيدا بولغانلىقى ۋە ئۇ خاتالىقنىڭ تۇزىتىلىش ئەھۋالى، كېيىن گومىنداڭ تەرەپنىڭ تەلىپىگە بىنائەن تىنچلىق سۆھبىتى باشلانغانلىقى، 8 ئاي سۆھبەتلىشىش ۋە كۆرەش قىلىش ئارقىلىق ئاخىر 11 ماددىلىق بىتىم تۇزۇلگەنلىكى؛ 3 ۋىلايەتتە يېڭى ئىنقىلابىي ھاكىمىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئېچىدە يۈز بەرگەن كۆرەشلەر ۋە ھاكىمىيەت ئىچىنىڭ تازىلىنىش جەريانى قاتارلىق ئەھۋاللارنى تەپسىلىي ۋە چۈشىنىشلىك قىلىپ سۆزلەپ بەردى. ئاندىن: «ھۆكۈمەت ھەيئىتى ئەزالىرىنىڭ يىغىنى چۈشتىن كېيىنمۇ داۋاملاشماقچى، مەن قاتناشمىسام بولمايدۇ. سىلەرنىڭ تۇرمۇشىڭلارغا ئالاقىدار ئىشلارنى ۋەكىلىڭلار ئىبراھىم قۇربانغا ئورۇنلاشتۇردۇق، خەير ـ خوش»، دەپ قايتىپ كەتتى. ئابابا-سوف زالدىن چىقىپ كەتكىچە ھەممىمىز ئۆرە تۇرۇپ قىزغىن چاۋاك بىلەن ئۇزىتىپ قويدۇق.

ئۇ كىشى كەتكەندىن كېيىن، ئىبراھىم قۇربان ئاكا مۇنداق دېدى: «بىزنىڭ گومىنداڭ ھەربىي مەكتىپىدە ئوقۇماسلىق كۆرىشىمىزنىڭ غەلىبە قىلىدىغانلىقى ئاساسەن مۇقىملىشىپ قالدى. بىزنىڭ بۇ كۆرىشىمىزنى 7 ۋىلايەت خەلقى، جۈملىدىن ئۇرۇمچىدىكى ھەر مىللەت خەلقى قوللايدۇ، جەمئىيەتتىكى ئىلغار كۈچلەر ۋە ھۆكۈمەت ھەيئەتلىرى ئىچىدىكى ئىلغار كۈچلەرمۇ قوللايدۇ. بىز ئاخىرقى غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، يەنىلا بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ، يەنمۇ

ئىتتىپاقلىشىپ قاتتىق كۈرەش قىلىشىمىز لازىم بولىدۇ. شۇنىڭ-
دۇ كۆرۈشىمىز كېرەككى، گومىنداڭ ئىشپىيونلىرى ۋە يامان
غەرەزلىك كىشىلەر ئارىمىزغا بۆلگۈنچىلىك سېلىپ، ئىرادىسى
ئاجىزلارنى ئازدۇرۇپ، ھەتتا پۇل بىلەن سېتىۋېلىپ، ھەققانىي
كۈرىشىمىزگە توسقۇنلۇق قىلىشى مۇمكىن. شۇڭا، ھوشيارلىق-
نى ئۆستۈرۈپ، ھەر خىل ئۆسەك سۆزلەرگە رەددىيە بېرىشىمىز
ۋە ئۇلارنى پاش قىلىشىمىز لازىم. ئەگەر بۇ 2 نۇقتىغا دىققەت
قىلمىساق، گومىنداڭچىلارنى خۇشال قىلىپ، گومىنداڭنىڭ
كەتمىنىنى چاپىدىغان قولچوماقچىلارغا ئايلىنىپ قالىمىز. بۇ-
گۈن چۈشتىن كېيىن ھەربىي مەكتەپكە كىرىپ يۈك - تاقاڭلارنى
قايتۇرۇپ چىقىپ، سائەت 4 تىن ئىلگىرى مۇشۇ زالغا يىغىلىڭ-
لار. بىز ياتاق ۋە تۇرمۇشۇڭلارنى ئورۇنلاشتۇرىمىز. ھەربىي
مەكتەپكە كىرىشتە ياكى كوچىلارغا چىقىشتا ھەرگىز يالغۇز ماڭ-
ماڭلار، شەھەر سىرتىغا ھازىرچە چىقماي تۇرۇڭلار، كوچىلاردى-
كى ماجىرالارغا ئارىلىشىپ قالماڭلار، تۇرمۇشتىن ھەرگىز غەم
قىلماڭلار. ھەر بىر كىشىنىڭ كۈندىلىك راسخوتىغا 5 سومدىن
پۇل بېرىلىدۇ (شۇ چاغلاردا 5 سوم بازاردىن تاماق يېيىش، مېۋە
- چېۋە ئېلىپ يېيىش ۋە كىنو كۆرۈشكە كەڭ كۇشادە يېتەتتى)
. ھەر كۈنى ئەتىگەن سائەت 30 : 7 دا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا جەم
بولۇپ كۈندىلىك تۇرمۇش راسخوتى ئالىسىلەر ۋە مۇھىم ئۇقتۇ-
رۇشلارنى ئاڭلايسىلەر. تۇرمۇش راسخوتىنى ھەر قايسى ۋىلايەت-
نىڭ ۋەكىللىرى تارقىتىدۇ». شۇ كۈنى ھەممىمىز ھەربىي مەك-
تەپكە قاراپ ماڭدۇق. مەكتەپ دەۋازىسىدا بىز بىلەن ھېچكىم-
نىڭ كارى بولمىدى. يۈك - تاقلىرىمىزنى ئېلىپ يېنىپ چىق-
تۇق ۋە قايتىپ كېلىپ قونالغۇلارغا ئورۇنلاشتۇردۇق.

ياشلارنى تاللىنىش كۈرىشى

بىز ھەربىي مەكتەپتىن قايتىپ چىقىپ 3، 4 كۈندىن

كېيىن بىر ئەتىگىنى ھەممىمىز يىغىلغاندا، ئىبراھىم قۇربان
ئاكا بىزگە: «ساۋاقداشلار، بىر قىسىم ساۋاقداشلار گومىنداڭ
ئىشپىيونلىرى ۋە يامان غەرەزلىك كىشىلەرنىڭ ئازدۇرۇشى بى-
لەن ھەربىي مەكتەپكە قايتىپ كېتىپتۇ. بۈگۈن ھەممىڭلار ھەر-
بىي مەكتەپكە بېرىپ، ئۇلارنىڭ قايتىپ كېتىشىنىڭ سەۋەبىنى
بىلىش بىلەن بىللە، ئۇلارغا نەسىھەت قىلىپ قايتۇرۇپ چىقساڭ-
لار. ھەر قايسى ۋىلايەتلەرنىڭ ۋەكىللىرى سىلەرنى ئۇيغۇر ئۇ-
يۇشمىسىدا ساقلايمىز. ئۇقىقان ئەھۋالنى ۋىلايەتلەرنىڭ ۋەكىللى-
رىگە ۋاقتىدا مەلۇم قىلىڭلار»، دېدى. بىز ئەتىگەنلىك تاماق-
تىن كېيىن ھەربىي مەكتەپكە بارغاندۇق، دەرۋازىدىن توسمى-
دى. مەكتەپ ئىچىگە كىرسەك، ھەربىي مەكتەپكە قايتىپ كەت-
كەنلەرنىڭ ياتاق شارائىتىنى ياخشىلاپ، يېڭى يوتقان - كۆرپە،
ئەدىيال ۋە كىيىم - كېچەك تارقىتىپ بېرىپتۇ، تاماقلىرىنى
ياخشىلاپ بېرىپتۇ ۋە تۇرمۇش خىراجىتىگە پۇل بېرىپتۇ. بىز
چۈشلۈك تاماقنى شۇ يەردە يېدۇق. تاماقنىڭ سۈپىتى ناھايىتى
ياخشى ئىكەن. ھەربىي مەكتەپكە قايتىپ كەتكەنلەر بىلەن سۆز-
لەشسەك، ئۇلار: «بىز ئوقۇش ئۈچۈن كېلىپ ئوقىماي كەتسەك،
يۇرتىمىزغا نېمە دەپ بارىمىز، ئەگەر يۇرتقا قايتمىساق، ئاتا -
ئانىمىز بىزنىڭ كاشلىمىزغا ئۇچراپ قالسا قانداق قىلىمىز؟...
» دېگەندەك ئەندىشىلەردە بولۇۋاتقانلىقلىرىنى ئېيتتى. شۇنداق-
تىمۇ، بىز ئۇلارغا نەسىھەت قىلىپ ۋە ئۆز ئەھۋالىمىزغا سېلىش-
تۇرۇپ چۈشەندۈرۈپ، 20 دىن ئارتۇق ساۋاقداشنى قايتۇرۇپ
چىقتۇق ۋە ئەھۋالنى ۋەكىللىرىمىزگە دوكلات قىلدۇق. ئەتىسى
ئەتىگەندە يەنە بېرىپ، 10 نەچچە ساۋاقداشنى قايتۇرۇپ چىق-
تۇق. شۇ كۈنى ۋەكىللىرىمىزنىڭ ئۇقۇشۇپ كۆرۈشىچە، پانتۇر-
كىست مەسئۇد، ئەيسا، مۇھەممەت ئىمىن ۋە ئابدۇقادىر ئەپەندى
قاتارلىق كىشىلەر بۇ ئىشقا باش قاتۇرۇپ، ئۇرۇمچىدىكى ئاز
سانلىق قوللىغۇچىلىرىنى ۋە ئۇرۇمچى ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئىش-

پىيونلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئوقۇغۇچىلارنى ھەربىي مەكتەپكە قايتۇرۇپ كىرىشنى ئورۇنلاشتۇرغانىكەن. بىز 3 ـ كۈنى ئەتتىگەندە ھەربىي مەكتەپكە بارساق، ئىككى نەپەر زىيالىي سۈپەت ئۈيغۇر ھەربىي كىشى مەكتەپكە كىرىپ كەلدى. ئۇلار مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلار سانىنىڭ كۆپلىكىگە قاراپ، خۇرسەن بولغان ھالدا: «سىلەرنى ھەربىي مەكتەپكە ئوقۇشقا ئېلىپ كېلىشنى مەسئۇد ئەپەندىم، ئەيسا ئەپەندىم ۋە مۇھەممەت ئىمىن ھەزرەتلەر جاڭ ۋېيىۋەنجاڭغا تەكلىپ بېرىپ تەستە ھەل قىلغان. سىلەر قىزىل پاچاقلارنىڭ سۆزىگە ئىشىنىپ بىكاردىن بىكار نامايىش قىلىپ، ئۇچ ئەپەندىمنى يەرگە قارattىڭلار. بىراق، ئۇچ ئەپەندىم ھەرگىز سىلەردىن ئاغرىنمايدۇ. چۈنكى سىلەر ياش، تەجرىبەسىز، قايتىپ كەلگىنىڭلار ياخشى بوپتۇ. بىز سىلەرنىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىڭلارنى ئۇچ ئەپەندىمگە مەلۇم قىلىمىز. مەسئۇد ئەپەندىم سىلەر بىلەن كۆرۈشكىلى ئەتە ـ ئۆگۈن ئىچىدە كېلىپ قالىدۇ. تۈرمۇشىڭلار ھازىرقىدىنمۇ ياخشىلىنىدۇ»، دېدى. ئارىمىزدىكى يېشى چوڭ ساۋاقداشلار ئۇلارنىڭ سۆزىگە جاۋابەن، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتلەردىكى زۇلۇملارنى سۆزلەپ كېلىپ مۇنداق دېدى: «ئۇچ ئەپەندىنىڭ مەركىزىي ھۆكۈمەت بىلەن جاڭ ۋېيىۋەنجاڭ ئالدىدا ھۆرمىتى شۇنداق چوڭ تۇرۇپ، نېمە ئۈچۈن 7 ۋىلايەتتىكى زۇلۇملارنى توختىتىش ھەققىدە تىرىشچانلىق كۆرسەتمەيدۇ؟»، «مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ ۋەكىلى قول قويغان 11 ماددىلىق بىتىمدىكى ماددىلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا تىرىشماي، نېمە ئۈچۈن تالاش ـ تارتىش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ؟»، «ئۇچ ئەپەندىم مىللەت پەرۋەر، خەلقپەرۋەر تۇرۇقلۇق، نېمە ئۈچۈن مىللەت ۋە خەلق تەرەپتە تۇرماي، گومىنداڭ تەرەپتە تۇرۇپ گومىنداڭنىڭ كەتمىنى چاپىدۇ؟»، «بىزنى ئوبدان كۈتكىسى بولسا، نېمە ئۈچۈن يېڭى كەلگەن ۋاقتىمىزدا ھازىرقىدەك كۈتمەي، چوشقا ئېغىلىدا

ياتقۇزۇشقا، قاپقارا خام نان ۋە يۇندا چېلىكىدە قاينىقسۇ بېرىشكە يول قويىدۇ؟ سىزنىڭ سۆزلىگەنلىرىڭىزنىڭ ھەممىسى ئالدامچىلىق، سىزنى كىم ئەۋەتتى؟ قانچە پۇلغا سېتىلدىڭىز؟» ئۇلار مۇشۇنداق سوئاللار ئالدىدا دىر ـ دىر تىترەپ: «بىزمۇ ئۆزلىكىمىزدىن كەلمىدۇق، رەنجىمەڭلار»، دەپ تەستە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ چىقىپ كېتىشتى. ھەممىمىز ئۇلارنىڭ ھالىغا كۈلۈشتۇق. بۇ مۇنازىرىمىزنىڭ ئۇنىمىمۇ ياخشى بولدى. بۇنىڭ تەسىرى بىلەن بىز شۇ كۈنىمۇ ساۋاقداشلاردىن 20 نەچچىنى قايتۇرۇپ چىقتۇق. ھەربىي مەكتەپتە يەنە 40، 50 تەك ساۋاقدىشىمىز قالغانىدى. 6 ـ كۈنىدىن باشلاپ بىزنى ھەربىي مەكتەپكە كىرگۈزمىدى، مەكتەپ ئىچىدىكىلەرنىمۇ سىرتقا چىقارمىدى، شۇنداقتىمۇ، ماڭا ئوخشاش يېشى كىچىكلەردىن 4، 5 مىزنى تاللاپ ھەربىي مەكتەپكە يەنە ئەۋەتتى. ئەمما، ئۇ كۈنى 4، 5 تەك ساۋاقداشنى گەپكە كۆندۈرۈپ دەرۋازىنىڭ ئالدىغا بارساق، بىزنى دەرۋازىدىن چىقارمىدى. بىزمۇ ئۇلار بىلەن تاكاللاشماي، ئارقىمىزغا يېنىپ، ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ، كەچتە تامدىن ئارتىلىپ چىقىپ كەتمەكچى بولدۇق. بىراق، ئەتراپقا پوست قويۇلغانلىقىنى چىقىپ كېتەلمەي، بىر كېچە ھەربىي مەكتەپتە قونۇپ قالدۇق. بۇ كۈنى بىزنى دەرۋازىدىن چىقارمىغىنىمۇ بىر ھېسابتا ياخشى بولدى. بىز باشقا ساۋاقداشلارغا تەشۋىق قىلىپ، ئۇلارنىڭ بىر قىسمىنى خېلى قايىل قىلدۇق. ئەتىسى ئويلىشىپ بىر چارە تاپتۇق. خەنزۇ ساۋاقداشلاردىن بىرنى تەرجىمانلىق قىلىپ بېرىشكە كۆندۈرۈپ، بىز بىلەن 20 دەك ئوقۇغۇچى 2 دىن قاتار بولۇپ مەكتەپ دائىرىلىرىنىڭ ئالدىغا بېرىپ: «سىرتتىكىلەر ئەركىن يۈرۈيدۇ، بىزنى سىرتقا چىقارمىغاندىن كېيىن ئۇرۇمچىدىكى تۇغقانلىرىمىز بىلەنمۇ كۆرۈشەلمەيۋاتىمىز. شۇڭا، بىزگە چۈشلۈك تاماققىچە رۇخسەت بەرسەڭلار، ئۇرۇمچىدىكى تۇغقانلىرىمىز بىلەن كۆرۈشۈۋېلىپ ۋاقتىدا قايتىپ كەلسەك» دېدۇق.

ئۇلار بىزگە رۇخسەت قىلىپ، دەرۋازىدىن چىقىرىپ قويۇشقا بىر ئادەم قوشتى. بىز دەرۋازىدىن چىقىۋېلىپلا، شەپكىمىزدىكى 12 يۇلتۇزلۇق بەلگىنى ئېلىۋېتىپ، شەھەر ئىچىگە قاراپ يۈگۈرۈدۇق. ۋەكىللىرىمىز بىلەن ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدىكى ساۋاقداشلار بىزنى كۆرۈپ خۇرسەن بولۇشتى.

گومىنداڭنىڭ ھەربىي مەكتىپىدە ئوقۇماسلىق كۈرىشىمىزنىڭ غەلىبىگە ئېرىشىشى

1946 ـ يىلى سېنتەبىرنىڭ بېشىدىكى بىر كۈنى، ئەتىسى ئەتتىگەندە ئۆلكىلىك گومىنداڭ پىرقە بۆلۈمىگە بېرىشىمىزنى ئۇقتۇردى. ئەتىسى ئەتتىگەن سائەت 8 دىن ئىلگىرى رەتلىك تىزىلىپ، شوئار توۋلىماي، ھازىرقى خەلق مەيدانىنىڭ يېنىدىكى «تيانشان» مېھمانخانىسىنىڭ ئۇدۇلىغا توغرا كېلىدىغان ئۆلكىلىك گومىنداڭ پىرقە بۆلۈمىنىڭ چوڭ زالىغا كىردۇق. ھەربىي مەكتەپتىن چىققىلى ئۇنىمىغان 30 دەك ئوقۇغۇچى زالغا بىزدىن بۇرۇن كېلىپ ئولتۇرغانىكەن. ئۇلار بىزنى كۆرۈپ خىجىللىقتا بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئولتۇرۇشتى. بىز كۆتۈرەڭگۈ روھ بىلەن ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلىشىپ زالدىن ئورۇن ئالدۇق ۋە ئۇ ساۋاقداشلاردىن ھال سوراپ، بىز تەرەپكە كېلىپ ئولتۇرۇشنى تەكىلىپ قىلدۇق. ئارىدىن ئانچە ئۇزاق ئۆتمەي، بىر قانچە گومىنداڭ ئوفىتسېرى زالدا ۋە سەھنىدە پەيدا بولدى. ئارقىدىن بويى ئېگىز، ئورۇق، قارا پەلتۇ كىيگەن ۋە ھاسا تۇتقان، بېشىغا تۈركچە سوقا قالپاق كەيگەن 60 نەچچە ياشلاردىكى بىر ئۇيغۇر كىشى بىلەن ئوتتۇرا بوي، ئوتتۇرا ھال سېمىز، دوغلاق يۈزلۈك بىر ھەربىي ئەمەلدار سەھنىگە كىرىپ كەلدى. ھېلىقى قېرى ئۇيغۇر ئادەم ھەربىي ئەمەلدارغا خوشامەت قىلىپ ئۇنى يۆلەنچۈكلۈك يالغۇز ئورۇندۇققا ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن، ئۆزى-

نى «ئابدۇقادىر ھاجى ئەپەندى» دەپ، ھەربىي ئەمەلدارنى «شىنجاڭ گارنىزون سىلىكىبۇسىنىڭ سىلىكى گېنېرال سوڭ شىلىيەن جانابلىرى» دەپ تونۇشتۇردى ۋە قىزغىن قارشى ئالايلى، دەپ ھاسا تۇتقان قولى بىلەن چاۋاك چېلىپ، سۇڭ شىلىيەنگە خوشامەتكويلۇق بىلەن يەنە بىر قېتىم ئىگىلدى. ئەمما، ھېچقايسىمىز چاۋاك چالمىدۇق. ھەربىي مەكتەپتە قېپقالغان ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدىن شالاڭ چاۋاك ئاۋازى چىققان بولسىمۇ، بىزنىڭ چاۋاك چالمىغانلىقىمىزنى كۆرۈپ، ئۇلارمۇ دەرھال توختىۋالدى. شۇ پەيتتە، سۇڭ شىلىيەن ئابدۇقادىر ئەپەندىگە بىر قاراپ قويۇپ، ھاكاۋۇرلۇق بىلەن مىنگەشتۇرۇپ ئولتۇرغان پۇتىنى چۇشۇرۇپ تەتۈر قاراپ ئولتۇرۇۋالدى. ئابدۇقادىر ئەپەندى 1 ـ 2 يۆتەلىۋالغاندىن كېيىن، سۇڭ شىلىيەننىڭ كۆزىگە قايتا ـ قايتا قاراپ قويۇپ، ھاسىسىغا تايىنىپ سۆز باشلىدى: «سىزلەر جىياڭ ژېيىۋەنجاڭ جانابلىرى بىلەن گېنېرال سۇڭ شىلىيەن جانابلىرىنىڭ غەمخورلۇقى، مەسئۇد ئەپەندىم، ئەيسا ئەپەندىم ۋە مۇھەممەت ئىمىن ھەزرەتنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن ئوقۇشقا ئېلىپ كېلىنگەن. بۇ، شىنجاڭدىكى يەرلىك مىللەتلەر ئۈچۈن چوڭ غەمخورلۇق. بىراق، ئۇقۇشماسلىق تۇپەيلىدىن، مۇھىمى گېنېرال سۇڭ شىلىيەن جانابلىرىنىڭ ئۇرۇمچىدە يوقلۇقىدىن، سىلەرنى ياخشى كۆتمەي، رەنجىتىپ قويۇپتۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن مەن گېنېرال سۇڭ شىلىيەن جانابلىرىغا ۋاكالىتەن سىلەردىن كەچۈرۈم سورايمەن. بىراق، بەزى يامان غەرەزلىك ئادەملەر بۇ ئازراق ئۇقۇشماسلىقنى باھانە قىلىپ، سىلەرنى قايمۇقتۇرۇپ، كوچىدا نامايىش قىلدۇرۇپ، يوقىلاڭ تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، بەزى كۆڭۈلسىزلىكلەرنى پەيدا قىلدى...» سۆز شۇ يەرگە كەلگەندە، ئىبراھىم قۇربان ئاكا ئورنىدىن دەس تۇرۇپ: «بولدى، ئەپەندىم، سىزنىڭ بايانىڭىزنى كۆزىتىزنى گېنېرال جانابلىرىدىن نېرى قىلالمايمىز، گىدىيىپ ئولتۇرغان گېنېرال جانابلىرىغا خوشامەت قىلىپ بولالـ

مىغان بىچاره هالىتىڭىزنى ئۆز كۆزىڭىز بىلەن كۆردۈڭ. سىز-
نىڭ هازىرقى كۈنىڭىزدىن كوچىدىكى ئىشسىز مەدىكارنىڭ كۈنى
مىڭ ياخشى ئىكەن. بۈگۈن بىز سىزنىڭ قۇرۇق گەپىڭىزنى
ئاڭلىغىلى كەلمىدۇق، گېپىڭىزال سۇڭ شىلىيەندىن جاڭ جىجۇڭ
ئەپەندىگە قويغان تەلىپىڭىزنىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغىلى كەلدۇق.
بىز سىزگە شۇنى قايتا ئېيتىپ قويىمىزكى، بىزنىڭ جاڭ جى-
جۇڭ ئەپەندىگە قويغان تەلىپىڭىزنىڭ بىرەرسى هەل بولمايدى-
كەن، بىز هەربىي مەكتەپتە قەتئىي ئوقۇمايمىز»، دېدى. بۇ
سۆزنى ئاڭلاپ، ئابدۇقادىر ئەپەندى خوجايىنىنىڭ ئالدىدا مەسخە-
رىگە قېلىشتىن قورقتىمۇ ـ قانداق، ئەسەبىيلىكى قوزغالغان
بىمارەك ئوڭايسىزلىنىپ، بىردەم بىزگە قارىسا، بىردەم سۇڭ
شىلىيەنگە قاراپ، بەكمۇ بىئارام بولۇپ كەتتى. تەرجىمان ئىبرا-
هىم قۇربان ئاكىنىڭ سۆزىنى تەرجىمە قىلىپ بولغاندىن كېيىن،
گىدىيىپ ئولتۇرغان سۇڭ شىلىيەن ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ:
«هەربىي مەكتەپتە ئوقۇيدىغانلار شەرقىي شىمالدىكى ئىشكىتىن،
ئوقۇمايمىز دېگۈچىلەر غەربىي شىمالدىكى ئىشكىتىن چىقىپ
كەتسۇن!» دەپ ۋارقىرىدى ـ دە، زالدىن قىيدىغىنىچە چىقىپ
كەتتى. بىچارە ئابدۇقادىر ئەپەندىمۇ نېمە قىلارىنى بىلمەي،
ئۈياق ـ بۇياققا قاراپ تەمتىرگىنىچە سەھنىدىن چۈشۈپ كەتتى.
زالدىن چىقىپ، خۇشال كەيپىيات بىلەن ئۇدۇل ئۆيىغۇر ئۆيۈشمە-
سىغا قاراپ ماڭدۇق. ئۆيغۇر ئۆيۈشمىسىدا بىزنى كۈتۈپ تۇرغان
نەچچە يۈزلىگەن ياشلار بىلەن قىزغىن كۆرۈشتۈق. ئۇلار بىزنىڭ
غەلىبىمىزنى تەبرىكلىدى. شۇنداق قىلىپ، گومىنداڭ هەربىي
دائىرلىرى بىلەن پانتۇركىست ئەپەندىلەرنىڭ 3 ۋىلايەتكە، خەلقە
قارشى يۈرەك ـ باغرىنى سەرپ قىلىپ پىلانلىغان «مىللىي
ئوفىتسېر تەربىيىلەش» پىلانى بىتچىت بولدى.

يۈرتقا قايتىش

بىزنىڭ گومىنداڭ هەربىي مەكتىپىدە ئوقۇماسلىق كۈرىشى-
مىز غەلىبە قىلغاندىن كېيىن، هەممىمىز دېگۈدەك غۇلجىغا
كەتمەكچى بولدۇق. ئەمما 3 ـ كۈنى چۈشتىن كېيىن ئوقتۇ-
رۇشقا ئاساسەن، ئۇيغۇر ئۆيۈشما زالىغا يىغىلغانىدۇق. زالنىڭ
سەھنىسىدە ئۆلكىلىك هۆكۈمەتنىڭ 3 ۋىلايەت تەرەپتىن قاتناش-
قان هەيئەت ئەزاسى، قوشۇمچە ئۆلكىلىك ماۋارىپ نازارىتىنىڭ
نازىرى سەيپىدىن ئەپەندى پەيدا بولدى. ئۇزۇنغا سوزۇلغان قىز-
غىن ئالقىش ساداسىدىن كېيىن، سەيپىدىن ئەپەندى سۆز باش-
لاپ: «سىلەر كۆپ جاپا چەكتىڭلار. ۋە ئاخىر كۈرەشتە غەلىبە
قىلدىڭلار. مەن ئەخمەتجان ئەپەندىم باشلىق رەهبەرلەرگە ۋاكالە-
تەن سىلەردىن هال سورايمەن. ئەسلىدە ئەخمەتجان ئەپەندىمۇ
سىلەر بىلەن يۈز كۆرۈشمەكچى ئىدى، لېكىن بەك ئالدىراش
بولغانلىقى ئۈچۈن كېلەلمىدى. سىلەرگە مەن ئارقىلىق سالامنى
يەتكۈزدى» دېدى. هەممىمىز ئورنىمىزدىن تۇرۇپ، ئۇزۇنغا سو-
زۇلغان چاۋاك بىلەن رەهبەرلىرىمىزگە هۆرمەت بىلدۈردۇق.
ئاندىن سەيپىدىن ئەپەندى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، 3 ۋىلايەت
ئىنقىلابىنىڭ قوزغىلىشى ۋە تېز غەلىبە قىلىشىنىڭ سەۋەبى، 3
ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ مەقسىتى، گومىنداڭ مەركىزىي هۆكۈمىتى
بىلەن ئېلىپ بېرىلغان سۆهبەت، 11 ماددىلىق بىتىمنىڭ ئىمزا-
لىنىشى ۋە نۆۋەتتىكى ۋەزىيەت قاتارلىقلار ئۈستىدە تەپسىلىي
سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن: «ئاخىلىساق، هەممىڭلار غۇلجىغا
كەتمەكچى بولۇۋاتقىنىڭلار، بۇ روهىڭلار ياخشى، 3 ۋىلايەت
خەلقى نۇرغۇن قان تۆكۈش بەدىلىگە ئازادلىققا ئېرىشتى، ئەمما،
7 ۋىلايەت خەلقى هازىرغىچە چىدىغۇسىز زۇلۇم ئىچىدە ياشاۋاتى-
دۇ. 11 ماددىلىق بىتىم ئىمزالانغان بولسىمۇ لېكىن گومىنداڭ
جاهىل گۇرۇهى 11 ماددىلىق بىتىمنىڭ ئىجرا قىلىنىشىغا چىش

ـ تىرىنقى بىلەن قارشى تۇرۇۋاتىدۇ. 7 ۋىلايەتتىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ خېلى بىر قىسمى گومىنداڭنىڭ ماھىيىتى بىلەن 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ مەقسىتىنى تېخى سىلەرگە ئوخشاش چۈشىنىپ كەتكىنى يوق، بەزىلەر گومىنداڭدىن ئۈمىد كۈتۈپ گومىنداڭنىڭ كەتمىنىنى چاپسا، يەنە بىر قىسىم كىشىلەر گاڭگىراپ قېلىۋاتىدۇ. بۇ يىل 10 ـ ئايدىن كېيىن پۈتۈن شىجاڭدا سايلام ئېلىپ بېرىلىدۇ. سايلامدا خەلق ھىمايە قىلىدىغان خەلقپەرۋەر كىشىلەر ھاكىملىققا سايلانسا، گومىنداڭنىڭ 7 ۋىلايەتتىكى زۇلۇمىنى زور دەرىجىدە ئازايتىپ، خەلقنى باراۋەرلىككە ۋە ھۆرلىككە ئېرىشتۈرگىلى بولىدۇ. ئەگەر ھاكىملىققا ئەسكى ئادەملەر سايلىنىپ قالسا، گومىنداڭنىڭ زۇلۇمىنى ئوخشاشلا ساقلىنىپ قېلىۋېرىدۇ. شۇڭا، خەلقنى ئويغىتىپ ئۇلارغا ئۆز ھوقۇقىنى تونۇتۇش، ئاساسىي قاتلامدىكى سايلامنى 11 مادداغا بىتىمىنىڭ روھى بويىچە ئېلىپ بېرىش سىلەرگە ئوخشاش مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان ئىلغار ياشلارغا موھتاج. شۇڭا ئەخمەتجان ئەپەندىم باشلىق رەھبەرلەر مۇزاكىرە قىلىپ، ئولتۇرغانلارنىڭ ئۆز يۇرتىغا قايتىشىنى ۋە 7 ۋىلايەتتە ئېلىپ بېرىلىدىغان سايلامغا ئاكتىپ قاتنىشىپ، خەلقنى ئويغىتىشتەك ئۇلۇغ ۋەزىپىنى ئۈستۈڭلارغا ئېلىشىڭلارنى قارار قىلدۇق. سىزلەرنىڭ تەشەببۇسىمىزغا ئاكتىپ ئاۋاز قوشىدىغانلىقىڭىزلارغا ئىشىنىمىز»، دېدى. ھەممىز ئورنىمىزدىن تۇرۇپ، ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئالقىش بىلەن ئىپادە بىلدۈردۇق. سەيپىدىن ئەپەندى ئاخىرىدا: «ھەر قايسى ۋىلايەتتىكى ۋەكىللىرى يولداشلارنىڭ تىرىشلىكىنى ئېلىپ مائىرىپ نازارىتىگە بېرىپ، خىزمەت تەقسىماتى ھەققىدىكى ئالاقە بىلەن يول راسخوتىنى مۇشۇ بىر نەچچە كۈن ئىچىدە ئېلىپ بولۇڭلار» دېدى ـ دە، خوشلىشىپ ماڭدى. يەنە ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئالقىش بىلەن ئۇزىتىپ قويدۇق.

ئەتىسىدىن باشلاپ جەنۇبىي شىنجاڭغا مېڭىشنىڭ تەييارلىقىغا كىرىشىپ كەتتۇق. ساۋاقداشلارنىڭ بىر قىسمى غۇلجىغا كەتكەنىدى، قالغان 30 دەك ساۋاقداش تۇرىكۇمگە بۆلۈنۈپ «گومىنداڭنىڭ جۇڭشۇن تۈەن مەكتىپىدە ئوقۇپ قايتىتۇق» دېگەن نىقاپ بىلەن (ئەمەلىيەتتە قولىمىزدا ھېچقانداق ئاساس يوق ئىدى.) ھەر بىرىمىز 11 مادداغا بىتىمگە ئالاقىدار تەشۋىق ۋەرىقىلىرىنى ئېلىپ يولغا چىقتۇق. خەنزۇ ۋە ئورۇس شوپۇرلىرىنىڭ تەكلىپى بىلەن تەشۋىق ۋەرىقىلىرىنى يۇك ئاپتوموبىلىنىڭ كوزوپى ئاستىغا يوشۇردۇق. قەشقەرغە بارغىچە قارا شەھەر، باش ئەگىم، ئاقسۇ ۋە يامانيار دېگەن يەرلەردە قاتتىق تەكشۈردى. بىزمۇ ئۇستىلىق قىلىپ، ئاغزىمىزدىن «گومىنداڭ پىرقە مەكتىپى جۇڭشۇن تۈەننى پۈتتۈردۇق، مائارىپ نازارىتىدىن خىزمەتكە تەقسىم قىلىندۇق»، دېگەن گەپنى ئاغزىمىزدىن چۈشۈرمىدۇق. ئاقسۇغا كەلگەن كۈنىمىز ھېلىقى ئىشپىيون XX بىزنى تونۇپ قالغانىدى. ئارىمىزدىكى قادىر قاسىم يۈرەكلىك ۋە تەدبىرلىك بولغاچقا، ئۇنىڭ بىلەن قىزغىن كۆرۈشۈپ: «ئۇرۇمچىگە بارساق، بىتىم ئىمزالانغان ئىكەن، ھەممىمىزنى ئۇرۇمچىنىڭ سىرتىدىكى يىراق بىر ئورۇنغا چۈشۈردى. جۇڭشۇن تۈەن، مەكتىپى ئىكەن، بىزنى سىرتقا چىقارمىدى، ئۇرۇمچىلىكلەر بىلەنمۇ ئۇچراشمىدۇق. 3 مەسلەكتىن دەرس ئۆتۈپ بولغاندىن كېيىن، ھەممىمىزنى جايلاردىكى «داڭبۇ» (پىرقە بۆلۈمى) لەرگە بېرىپ ئۆزۈڭلارنى مەلۇم قىلىسىلەر دەپ يولغا سېلىپ قويدى. يولدا كەلگۈچە ماشىنىدىن چاتاق چىقىپ، ئاقسۇغا ئاران كېلىۋالدۇق، شوپۇرلار بىزنى سارايغا چۈشۈرۈپ قويۇپ، 4، 5 كۈندىن كېيىن كېلىمىز دەپ ماشىنىلارنى رېمونت قىلغىلى كەتتى. ماشىنىلار تۈزەلگۈچە ئاقسۇدا 4، 5 كۈن تۇرۇپ قالىدىغان ئوخشايمىز» دېدى. بۇ گەپكە ئىشپىيون XX ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەلگەن ئىككى ساقچى ئىشەندى. ئۇلار ئەتە ئەتتىگەن كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ كەتكەندىن كېيىن، بىز دەرھال ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ، ئاقسۇدا ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى بارلارنىڭ كوچىغا

لارغا كۆپ چىقماسلىقىنى تاپىلاپ قويۇپ، قادىر قاسىم، ھەسەن ئوسمان، مۇھەممەت ھۆسەين، سۇلتان ماموت ۋە مەن بىر ھارۇنى كىرا قىلىپ، قاراڭغۇ چۈشكەندە قەشقەرغە قاراپ تىكلەۋەتتۇق. سارايۇەنگە: «ئەتە ئەتتىگەن ئەگەر بىرسى كېلىپ سوراپ قالسا، تۆنۈگۈن كەچتە مەپىگە چۈشۈپ كونا شەھەرگە كىرىپ ئۆگۈنلىككە قايتتىپ چىقىمىز دەپ مېڭىشتى» دەپ قويۇشنى تاپىلاپ قويدۇق. يولنى تېز يۈرۈپ، 2 ھەپتىلەردە قەشقەرغە سالامەت يېتىپ باردۇق. قولىمىزدىكى تەشۇبق ۋەرىقىلىرى بىلەن ژۇرناللارنى ئوقۇنقۇچىلىرىمىز، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمىز ۋە مەھەللىدىكى تونۇشلارغا تارقىتىپ بەردۇق. ئۇلارغا يەنە ئۇرۇمچىدىكى كۆرگەن، بىلگەنلىرىمىزنى، ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇماسلىق ئۈچۈن قىلغان نامايىشىمىز ۋە كۇرىشىمىزنىڭ غەلىبىسى، شۇنداقلا ئابدۇكېرىم ئابباسوف، سەيپىدىن ئەزىزى ۋە قاسىمجان قەمبىرىلەرنىڭ سۆزلىرىنى، يېقىن ئارىدا سايلام ئېلىپ بېرىلىدىغانلىقىنى كەڭ - كۇشادە سۆزلەپ بەردۇق. خۇددى ھەرەمگە بېرىپ ھاجى بولۇپ كەلگەن كىشىلەردەك بىزنىڭ ھۆرمىتىمىز ناھايىتى چوڭ بولدى، بىزنى خېلى چوڭ كىشىلەرمۇ ئىزدەپ كېلىپ كۆرۇشتى.

لېكىن، بىر كۈنى ھېيتگاھتا ساۋاقدىشىمىز سۇلتان ماموت بىلەن ئابدۇكېرىمنى ساقچى ئىدارىسى چاقىرىپ ئاپىرىپ ئۇنى - بۇنى سوراغانلىقى ۋە بىز ئېلىپ كەلگەن تەشۇبق ۋەرەقچىسىنى سوراۋشتە قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ، بىر ئاز ئەندىشە قىلىپ قالدۇق. شۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتمىزنى بىر قىلىپ، ماڭارىپ نازارىتى يېزىپ بەرگەن قولىمىزدىكى ئالاقىنى ئەتىسى ئەتتىگەندە سۇلتان ماموت، ئابدۇكېرىم ۋە مەن ئۇچىمىز ۋالىي مەھكىمىسىگە ئېلىپ بېرىپ، ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ باش كاتىپى ئابلىز مۇھەممىدى بىلەن كۆرۈشتۇق. ئۇ كىشىگە ئالاقىنى كۆرسەتىپ، ساقچىلارنىڭ كەينىمىزدىن سۆرۈشتە قىلىۋاتقانلىقىنى ئېيتتۇق. ئابلىز مۇھەممىدى بىزگە ناھايىتى قىزغىن مۇئامىلە

قىلىپ، بىزنى ۋالىي ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنىڭ يېنىغا باشلاپ كىردى. ئابلىز مۇھەممىدىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن بىز سالام بەرگەندىن كېيىن، ئابدۇكېرىم خان مەخسۇم ئورنىدىن كۆلۈپ تۇرۇپ: «ھە، ئۇرۇمچىدىن كەلگەن كىچىك ئەزىمەتلەر سىلەر-مۇ؟ ياخشى كەلدىڭلارمۇ؟»، دەپ بىز بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. بىز بارلىق ئەھۋاللارنى قىسقىچە سۆزلەپ بولۇپ، ئاخىرىدا قەشقەر ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ بىزنىڭ كەينىمىزگە چۈشكەنلىكى ۋە ساۋاقدىشىمىز ئابدۇكېرىمنى چاقىرتىپ ئاپىرىپ، بىز ئېلىپ كەلگەن تەشۇبق ۋەرىقىلىرىنى تاپشۇرۇشنى تاپىلىغانلىقىنى ئېيتتۇق. ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم كېيىنكى سۆزىمىزنى ئاڭلاپ خاپا بولۇپ كەتتى ۋە ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ئابلىز مۇھەممىدىگە: «ھازىرلا تېلېفۇن بېرىڭ، مۇختار دەرھال كەلسۇن» دەپ بۇيرۇدى (مۇختار - ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنىڭ چوڭ ئوغلى، ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئىدى). ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنىڭ ئۇرۇمچىنىڭ ئەھۋالى، 3 ۋىلايەت رەھبەرلىرى توغرىسىدا سورىغان سوئاللىرىغا بىلىشىمىزچە جاۋاب بەرگەندىن كېيىن: «يارايسىلەر، كىچىك بولساڭلارمۇ جىگىرىڭلار بار ئىكەن. ئاق - قارىنى پەرقلەندۈرۈپاپسىلەر. مەنلا بولىدىكەنمەن ھەرگىز قورقماڭلار، بۇگۈندىن باشلاپ ھېچكىم مويۇڭلارغا تېگەلمەيدۇ. قولۇڭلاردىكى تەشۇبق ۋەرىقىلىرىنى تارقىتىپ بولمىغان بولساڭلار، قورقماي تارقىتىۋېرىڭلار. كۆرگەن - بىلگەن ۋە ئاڭلىغانلىرىڭلارنى قورۇنماي سۆزلەۋېرىڭلار»، دەپ بىزگە ئىلھام بەردى. دەل شۇ چاغدا مۇختەرجان كىرىپ كەلگەندى. ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم: «مەن ساڭا ئىشپىيونلىرىڭنى تارقىتىۋەت دېسەم، نېمە ئۈچۈن تارقىتىۋەتمىدىڭ، بۇ ئەزىمەتلەر تونۇگۈن ئۇرۇمچىدىن خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلسە، سېنىڭ ئادەملىرىڭ ئۇلارنى ساقچىغا چاقىرتىپ سوراق سوراپتۇ. مۇندىن كېيىن مەيلى ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ياكى باشقا يەردىن كەلگەن بولسۇن، مەيلى شەھەر خەلقى بولسۇن ساقچىلارنىڭ ئۇلارنىڭ

كەينىگە كىرىۋېلىشىغا، ئۇلارنى ھەر خىل باھانىلەر بىلەن قولغا ئېلىشىغا قەتئىي رۇخسەت يوق. بولدى چىقىپ ئادەملىرىگە مېنىڭ بۇيرۇقۇمنى يەتكۈز، ئىجرا قىلسۇن»، دېدى. ئاندىن ئابلىز مۇھەممەدىگە: «سىز مائارىپ ئىدارىسىگە ئېيتىڭ، مائارىپ نازارىتىدىن خىزمەتكە تەقسىم قىلىنغانلارنى 10 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە ئۇلار ئۆزلىرى خالىغان مەكتەپلەرگە تەقسىم قىلسۇن» دەپ بۇيرۇق بەردى. بىز رازىمەنلىك بىلەن خوشلىشىۋاتقاندا، مەخسۇم يەنە: «ئەگەر بىرەر پېشكەللىككە ئۇچرىساڭلار، دەرھال ئابلىز مۇھەممەدنى تېپىڭلار» دېدى. بىز ئىنتايىن خۇشال كەيپىياتتا يېنىپ چىقتۇق. قولىمىزدىكى تەشۋىق ۋەرىقىلىرىنى ئوچۇق - ئاشكارا تارقاتتۇق ۋە ئۇرۇمچىدە كۆرگەن - بىلگەنلىرىمىزنى كىشىلەرگە قورۇنماي سۆزلەپ بەردۇق. شۇنىڭدىن باشلاپ، تا گومىنداڭ 1947 - يىلى يازدا 11 ماددىلىق بىتىمنى بۇزغانغا قەدەر ئارىلىقتا بولغان ئىنقىلابىي ھەرىكەتلەرده، بۇ ساۋاقداشلار بىر كىشىلىك تۆھپىسىنى قوشتى. بىتىم بۇزۇلغاندىن كېيىن، ساۋاقداشلارنىڭ بىر قىسمى خىزمەتتىن قوغلىنىپ مەلۇم سىياسىي بېسىمگە ئۇچرىدى؛ خېلى كۆپ قىسمى 1948 - يىلى ئۇرۇمچىدىكى سابىق دارىلفۇنۇنغا ۋە ئۆلكىلىك تىل مەكتىپىگە ئوقۇشقا يېزىلىپ كەتتى. مەيلى ئۇرۇمچىدىكى يۇقىرى مەكتەپلەردە ئوقۇغانلار بولسۇن ياكى جەنۇبىي شىنجاڭدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ بېسىمى ۋە زۇلۇمىغا ئۇچرىغان ساۋاقداشلار بولسۇن، ھەممىسى ئازادلىقتىن كېيىن كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىدە تۇرلۇك خىزمەتلەرگە قاتنىشىپ، ھەر قايسى ساھەلەردە كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرنى ياراتتى.

(ئاپتور: سەھىيە نازارىتى ئۇيغۇر تىبابەتچىلىك تەتقىقاتى ئىشخانىسىدىن)

جاۋابكار مۇھەررىر: **ئابلىز مۇھەممەت سايرامى**

1933 - يىلى چۆچەكتە بولغان ۋەقەلەردىن ئەسلىمە

ئابدۇقادىر روزى

ئۇرۇشتىن بۇرۇنقى ئەھۋاللار

تارباغاتاي ئەزەلدىن دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونى بولۇپ، كېلىماتى سوغۇقراق، يېزى قىسقا، قىشى ئۇزۇن. 1930 - يىللاردىكى چۆچەك شەھرىنىڭ ئەتراپىدىكى سەھرا ۋە تاغلاردىكى دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرى ئاساسەن ئۇيغۇر، قازاق، موڭغۇل، خەنزۇ، شىبە، داغۇر، ئۆزبېك، تاتار قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ يۇقىرى تەبىقىدىكى يەر ئىگىلىرى ۋە بايلىرىنىڭ قولىدا ئىدى. تۆۋەن قاتلامدىكى دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ بىر قىسمى ئاشۇلارغا ئىشلەيتتى. شەھەر ئىچىدە 1910 - 1920 - يىللاردىن تارتىپلا كۆزگە كۆرۈنگەن ھەر مىللەت سودىگەرلىرى بولۇپ، بۇلارنىڭ بىر قەدەر تەرەققىي قىلغانلىرى چارروسىيە بىلەن سودا ئالاقە قىلاتتى. ئۇلارنىڭ ئالدى ياۋروپا (موسكۋا)، كەينى شەھەيگىنچە بېرىپ، بەزلىرى تېخىمۇ شاڭخەيلەردىن مال ئەكىلىپ سودا قىلاتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ شەھەر ئىچىدە كاتتا ماگىزىنلىرى بولۇپ ئۆزئارا رىقابەتلىشەتتى يەنى بازار تالىشاتتى، خام ماللارنى مونوپول قىلىشاتتى. مەمۇرىي جەھەتتە مەنسەپ تالىشىپ بىر - بىرىنى يېقىتىشنىڭ كويىدا، تەرەببازلىق قىلىپ جەڭگى - جېدەل قىلىشاتتى. ھەتتا يېڭىپ چىققان تەرەپ يېڭىلگەن تەرەپنى شەھەردىن پالاندى قىلىپ، باشقا

شەھەرلەرگە ھەيدۇتەتتى.[1] مەنسەپ تالىشىش ئاساسەن ئۇيغۇرلار ئىچىدە شاڭيو ـ شاڭزۇڭلۇق، قازاقلار ئىچىدە ئۆكۈر-داي ـ زەڭگىلىك، شىبە، داغۇرلار ئىچىدە غالدايلىق، خەنزۇلار ئىچىدە لۇڭگۇەنلىكنى تالىشىش ئىدى. رۇسىيەدە ئۆكتەبىر ئىنقىلابى غەلىبە قىلىشنىڭ ئالدى ـ كەينىدە، چۆچەكنىڭ ئاھالە نوپۇس سانى بىراقلا كۆپىيىشكە باشلىدى. مەسىلەن، چارروسىيەنىڭ چۆچەككە قېچىپ كەلگەن بىر قوماندانى ـ باچىچ باشچىلىقىدىكى ۋە باشقا تۆۋەن دەرىجىلىكلەر باشلاپ كەلگەن 10 نەچچە مىڭ، بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ كۆپرەك قوراللىق ئەسكەردىن باشقا، ئۇلارغا ئەگىشىپ كېلىپ (قوراللىقلار ئالتاي ۋە تاشقى موڭغۇلىيە تەرەپكە كەتكەندە) چۆچەكتە قېلىپ ماكانلاشقان رۇس ئائىلىلىرى نۇرغۇن ئىدى. ئۇلارنىڭ كۆپرەكى قىزبىيىت، چاغانتوقاي، قىرىق ئوچاق، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ چەتتەرەك (شەھەردىن نېرى) يەرلەرگە جايلاشقان. يەنە خېلى كۆپ بىر قىسمى چۆچەكنىڭ ئۆزىدە قالغان. بۇلاردىن باشقا ئۆزبېكستان، تاتارىستان ۋە قازاقىستانلاردىن قېچىپ كېلىپ ماكانلاشقان ھەر مىللەت پۇقرالىرىمۇ ئاز ئەمەس. بۇلارنىڭ ئىچىدە يېڭىچە بىلىملىكلەر، موللا، ئىشان، قارىلار ۋە ھەر خىل ئادەملەر بولۇپ، يۇقۇرىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ھەر خىل ئىدىيە ـ كۆز قاراشلارنى ئېلىپ كېلىپ تارقاتتى. شۇنىڭدەك، ئۇلار پۈتۈنلەي دېگۈدەك رۇسىيەدە غەلىبە قىلغان يېڭى ھۆكۈمەت توغرىسىدا غەيۋەت ـ شىكايەت قىلىشاتتى. مەسىلەن، ئۆزبېك بايلىرى قوشاق قېتىپ: «نېكولاينىڭ ۋاقتىدا لەمپە ئېرىدى جايىمىز، پالچىۋەك زامانىسىدا كەپە بولدى جايىمىز»، دەپ ئۆزلىرىنىڭ جەننەتتىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىدىن زارلانسا؛ قازاقلار چېخوسلوۋاكىيەدىن كېلىپ، چار

[1] مەخسۇت ھاجى شۇنداق رىقابەت تۈپەيلى قەشقەرگە پالىنىپ، 1933 ـ يىلى شېك شىسەي ئۇرۇمچىدە شۆھرەت قازىنىشقا باشلىغاندا، شۇنىڭ بىر پارچە خېتى (گۇڭسىسى) بىلەن چۆچەككە قايتىپ كەلگەنلىكى.

پادىشاھقا ھەربىي خىزمەت قىلغان چېخ ئاتامانى باچىچىنى «بەكىش» دەپ خاتا ئاتىۋېلىپ، ئۇنى «قازاق قوماندان، ئۇ قىزىللار (بولشېۋىكلار) بىلەن ئۇرۇش قىلغاندا ئوقى تۈگەپ قالسا، ئىرغايدىن ئوق ياساپ، تۆگىنىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتۈپ بىر ئېتىپ، بۇ تەرىپىگە ئۆتۈپ بىر ئېتىپ، باتۇرلۇق كۆرسەتكەن» دەپ ئۆلەڭ توقۇپ، ھېكايە سۆزلەيتتى. تۇركچە كىينىگەنلەر پان تۇركىزم ۋە پان ئىسلامىزم ئىدىيىسىنى تارقىتىپلا قالماي، ياشلارغا ـ مەكتەپ يېشىدىكى بالىلارغا تۇرك تىلىدىكى ناخشا ـ مارشلارنى ئۆگەتتى. بۇ مەزگىلدە «چارروسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ چۆچەكتە تۇرۇشلۇق كونسۇلى دىروبچېنمۇ بېكار تۇرمىدى»[1]، ئۇ چارپادىشاھ ھۆكۈمىتىنىڭ گۈمران بولۇشىنىڭ مۇقەررەرلىكىگە ئىشەنمەي، بەلكى ئۇنى چۆچەكتە تۇرۇپ قوغداشقا تۇرۇنۇپ، بىر قاتار ھەرىكەتلەردە يەرلىك سودىگەر بايلارنى «ئىسلام بايرىقى» بويىچە مۇستەقىل ھاكىمىيەت تىكلەشكە قۇتراتتى. نەتىجىدە ياڭ، جىن دەۋرىدىكى قاراڭغۇلۇقتا غەپلەتتە ياتقان تارباغاتايىنىڭ سىياسىي ئاتموسفېراسى مۇرەككەپلىشىپ، ئۇيغۇر ۋە قازاقلارنىڭ كاللىسى ئىشلەيدىغان كىشىلىرى ھېسابلانغان سودىگەر ـ بايلاردا «ئىسلام ئېچىش» خاھىشى پەيدا بولدى. ئۇلار: «ھاكىمىيەت جەھەتتە پەقەت شاڭيو ـ شاڭزۇڭ، ئۆكۈرداي ـ زەڭگىلكتىن باشقا ھېچنىمىگە ئىگە قىلماي، ئۇستىمىزدىن ھېسىپ تۇرغان ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشتا ئىشنى چۆچەكتىن باشلاپ، (مۇسۇلمان دۆلىتى) قۇرغاندىلا ئاندىن ھەممىگە ئىگە بولالايمىز» دەيدىغان بىر خىل خام خىيالىلار بىلەن ئاۋارە بولۇشتى ۋە شۇ مەزگىللەردە ھەر تەرەپلەردە يۈز بېرىۋاتقان قالايمىقانچىلىقتىن پايدىلىنىپ، «ھايت ـ ھۇيت بىلەن ھاكىمىيەتنى تىكلەپلا ئالساق ئىشنىڭ پۈتكىنى شۇ» دەپ مەسلىگە بالىلارچە

[1] بۇرھان شەھىدى: «شىنجاڭنىڭ 50 يىلى»، 82 ـ بەت.

قاربدى[1]. تۇرمۇش جەھەتلەردە، قېچىپ كېلىپ ئورۇنلىشۋالغانلارنىڭ ھەر قايسىسى خالىغان - بىلگەن كەسىپلەرگە كىرىشتى. سودىگەرچىلىك قىلغانلىرى تېزلا بېيىپ، زامانىۋى قۇرۇلۇش - ئۆي - ئىمارەتلەرنى سالدى. ياغاچچى، تۆمۈرچى، موزدۇز، سەيپۇڭ قاتارلىقلار ئۇششاق قول ھۈنەرۋەنچىلىكنى ئاۋاتلاشتۇردى. ساۋاتلىق - بىلىملىكلەر مەدرىسە، رۇسچە تىل كۇرسى ۋە يېڭىچە مەكتەپ ئېچىشنى دەسلەپكى قەدەمدە باشلىدى. دورىگەرلىكتىن خەۋىرى بارلىرى دورا دۇكانلىرىنى ئېچىشتى[2]. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ھەر مىللەت كىشىلىرى بىر - بىرى بىلەن تونۇشۇپ، توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغلار بىللە بولدىغان، قىز ئېلىپ - قىز بېرىشىدىغان بولۇپ، بۇ كىچىك شەھەردە ياشىغان مىللەتلەرنىڭ تۇرمۇشىدا بىر خىل ئورتاق مەنزىرە پەيدا بولۇشقىمۇ باشلىدى. ئەمما بۇ پەقەت ئىستېخىيىلىك - ئاساسى ئاجىز كۆرۈنۈش ئىدى خالاس.

1932 - يىلى ئاشلىق مەھسۇلاتى ئاز بولغاچقا، قىش ئۆتۈپ ياز چىققۇچە ئاشلىق يېتىشمەسلىك ۋە ئاشلىق باھاسى ئۆرلەپ كېتىش ئەھۋالى يۈز بەردى. ئۇنىڭ ئۈستىگە سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپتە يۈز بەرگەن قەھەتچىلىك تۇپەيلىدىن، ئەتىيازدىن باشلاپ تۇركۇم - تۇركۇملەپ قېچىپ كەلگەنلەر ناھايىتى كۆپ بولغاچقا، بىردىنلا ئاچارچىلىق بولدى. ئەھۋال شۇ دەرىجىگە يەتتىكى، ھەتتا سويۇلغان مالنىڭ قېنىنمۇ ئېقىپ يۈرگەنلەردىن ئاشماسلىقى.

① شۇ چاغلاردا ئۇلارنىڭ ئورۇمچىدىكى مۇناسىۋەتلىك نوپۇزلۇق كىشىلەر بىلەن ئالاقە باغلاپ يېزىشقان خەتلىرىنى توشۇغان ئابدۇقادىر (تاش شاڭيونىڭ ئوغلى) دېگەن كىشى 55 - يىلى بەزى ئەھۋاللارنى سۆزلەپ بەرگىنىدە: «ھاشىم شاڭزۇڭ خەتتە مىللىتىنى قوي، ئوقنى چاقماق قەنت، ئەسكەرنى يەنە بىر نەرسە دېگەنگە ئوخشاش نامىلار بىلەن ئاتاپ قوزغىلاڭ تەييارلىقىنى قىلغان، ئۈمىدنى قۇمۇل تەرەپتىكى قوزغىلاڭچىلاردىن كۈتكەن»، دېگەنىدى.

② 20 - يىللاردا جەلىلى ئىسىملىك تاتار ۋە كالىنكىن (رۇس) ئاچقان ياۋروپاچە دورىگەرلىك دوكانلىرى چۆچەكتە مەشھۇر ئىدى.

تەك ئەھۋال كۆرۈلدى[1]. يەرلىك ئاددىي ئاممىا تالقان، كاۋا قاتارلىقلارنى يېيىلىگىنىدىن شۇكرى قىلىشتى. يەرلىك ھۆكۈمەت قاچاقلارنى كوچا - كوچىلاردىن يىغىپ، تالاي قېتىم ھايداپ[2] چېگرىدىن ئۆتكۈزۈۋەتكەن بولسىمۇ، ئۇلار ئازايمىدى، بەلكى ئەتىسى يەنە قايتىپ كېلىۋېلىپ، بىر مۇنچىلىرى ھەر يەرلەردە ئورۇنلىشىپمۇ قالدى. شۇنداق قىلىپ ئاچارچىلىق ۋىلايەت بويىچە كېڭەيىپ، قىيىنچىلىق ھەممىگە بىردەك بولدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرى تىنچ بولماي، ھە دېسە ئۇرۇش خەۋىرلىرى تەرەپ - تەرەپتىن كېلىپ تۇردى.

ماخېيىڭنىڭ چۆچەكتە پەيدا بولۇشى

رىۋايەتلەردە، چۆچەك شەھرى ئاپپاق خوجىنىڭ جەنۇبتىن شىمالغا يۈرۈش قىلىپ قايتقان ۋاقتىدا، بۇلاق بېشىدا ئۇنتۇلۇپ قالغان چۆچىكى نامى بىلەن «چۆچەك» دەپ ئاتىلىپ قالغان[3] دېيىلىدۇ. چۆچەكنىڭ تارىخى ئۇزۇن بولمىغاچقا، ئېغىزلاردا سۆزلەنگەنلىرىگە قارىغاندا، ئۇزىنىڭ قىسقا تارىخىدا چوڭ كۆلەملىك ئۇرۇشمۇ بولمىغان شەھەر ئىكەن.

1933 - يىلى 9 - ئايدا ماجۇڭيىڭنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ماخېيىنىڭ (ئۇ ئاددىي تىل بىلەن ئېيتقاندا، ما جۇڭيىڭغا ئوخشاش ئىدراكسىز تەلۈە قاچقۇنىنىڭ بىرسى ئىدى) ئالتايغا ئەسكەر تار-

① قېچىپ كەلگەنلەرنىڭ بەزىلىرى قىزلىرىنى ياكى ئوغۇللىرىنى باقالماي (قانداق مىللەت بولۇشىغىمۇ قارىماي)، ئالمىنلىكى دېگەن كىشىلەرگە سېتىۋەتكەنلەرمۇ بولدى. ئۇلارنىڭ ھازىرغىچە ياشاۋاتقانلىرى ھەر يەردە بار.

② قېچىپ كەلگەنلەرنىڭ كۆپىنچىسى دېگۈدەك قازاقلار بولۇپ، باشلىرىغا قارا مەخمەل دوپپا (تاقىيا) كىيەتتى. ئۇلارنى ھايداش ئۈچۈن يىغىۋاتقاندا ئۇيغۇرلار ئېچىللىك بىلەن بەزىلىرىگە ئۈزلىرىنىڭ دوپپا ياكى تۇمىقىنى كىيگۈزۈپ، بولۇڭ - پۇچقاقلاردا ئۇلارنى قوغداپ قوغلىنىشتىن ساقلاپ قالغان.

③ كېيىنكى ۋاقىتلاردا چۆچەكتە «زەيدىن غوجىنىڭ بۇلىقى»، دەپ ئاتالغان بۇلاق ئەنە شۇ چۆچەك نامىنى ئالغان بۇلاق ئىكەن.

تىپ بېرىپ، ئالتاينى ئۆزىگە قارىتىۋېلىش مەقسىتىنى ئەملگە ئاشۇرالماي مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، تارباغاتاي تەرەپكە قاچىدۇ. بۇلار قوبۇقسارغا يېتىپ كەلمەي تۇرۇپلا، قوبۇقتىكى چىنۋاڭ ئولۇلمۇجاپ ۋە ئۇنىڭ ئىنىسى شالۇنى گېگەنلەر خەۋەر تېپىپ، ۋاڭ ئوردىسىنى تاشلاپ سېمىزتاي ناملىق تاغقا چىقىپ كېتىدۇ ۋە ئوردىغا قاراپ قالغانلارغا: «ما خېيىڭ كېلىپ نېمە تەلەپ قىلسا دېگىننى تەييارلاپ بېرىڭلار!» دەپ جېكىلەيدۇ. دېگەندەك، ما خېيىڭ يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئوردىغا ئورۇنلىشىپ، ئەسكەرلىرىگە يېتەرلىك ئوزۇق، قورال ۋە 200 ئات تەييارلاپ بېرىشنى بۇيرۇيدۇ، مۇڭغۇل ۋە باشقا ئاھالىلار ئۇلارنىڭ دېگەنلىرىنى ھەر تەرەپلەرگە قاتراپ يىغىپ تەييارلاپ بېرىدۇ. شۇ ئاردا ما خېيىڭ يەنە: «بىزگە ئەسكەر كېرەك» دەپ قوبۇق بازىرى ئىچىدىكى چوڭ - كىچىك ۋە قورامىغا يەتكەنلەردىن 50 - 60 كىشىنى يامۇلغا ھەيداپ كىرىپلا ئەسكەرلىككە تۇتىۋالىدۇ (شۇ يىللاردا مەرھۇم ئابدۇكېرىم رازىيۇف (كۆكقۇمۇش) قوبۇققا سودا ئىشلىرى بىلەن بېرىپ قالغان بولۇپ، كوچىدا يۈرگەن يېرىدىن ھايدىلىپ ھېلىقىلار بىلەن بىللە ئەسكەرلىككە تۇتۇلغانىكەن. ما خېيىڭ كېرەكلىكلىرىنىڭ ھەممىسىنى تەييارلاپ 2 - 3 كۈن دەم ئالغاندىن كېيىن، چۆچەك تەرەپكە قاراپ يولغا چىقىدۇ (قوبۇقتىن ئەسكەرلىككە تۇتۇلغانلارنىمۇ ئېلىپ ماڭىدۇ) ۋە تارباغاتاينىڭ شىمال تەرەپ تاغ ياقىسىنى بويلاپ مېڭىپ دۆربىلجىننىڭ قىرىق ئوچاق يېزىسىنىڭ ساڭ دېگەن يېرىگە يېتىپ بارىدۇ. بۇ يەردە يازىچە يىغىپ قويۇلغان ئوت - چۆپ ۋە ساڭغا كىرگۈزۈلگەن ئاشلىق، يەم - خەشەك، قوتانلاردا مال - چارۋىلار بولۇپ، بۇ ما خېيىڭغا تەييار غەنىيمەت بولىدۇ. شۇ ئاردا، بۇلارنىڭ قىرىق ئوچاققا كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان چۆچەك ۋالىيسى چېن جېيشەن چۆچەكنىڭ ئىنىۋەتلىك بايلىرىدىن مەخسۇت ھاجى، مۇقماخۇنباي، ئەمىر باي

ئاقساقال ۋە چۈينىچىڭ قاتارلىق 7 - 8 كىشىنى بىر ماشىنىغا ئولتۇرغۇزۇپ ۋەكىل قىلىپ ما جۇڭخېيىڭ بىلەن سۆھبەتكە ئەۋەتتىدۇ. بۇلارنىڭ ئاساسىي تەلىپى: «چۆچەككە كىرمەي ئۆتۈپ كەتسىڭىزلەر، كېرەكلىكلەرنىڭ ھەممىسىنى تەييارلاپ بەرسەك» دېگەندىن ئىبارەت بولىدۇ[1]. ئالتاينى ئالالمىغان ما خېيىڭ ئۇچۇن چۆچەكنى ئېلىش دېگەن پۇتكۇل تارباغاتاي ۋىلايىتىنى ئېلىش دېگەنلىك ئىدى. ئۇ بۇ رايوندىمۇ ئالتايدىكىگە ئوخشاش قارشىلىققا ئۇچرامەنمىكىن، دېگەن ئەندىشىدە كېلىۋاتقان بىر پەيتتە، ھېلىقىدەك ۋەكىللەرنىڭ كېلىپ يېلىنىشلىرىدىن، «چۆچەكنى ئالالايدىكەنمەن» دېگەن خۇلاسىغا كېلىپ: «مەن چوڭقۇم چۆچەككە كىرىمەن» دەپ گىدىيىۋالىدۇ. ۋەكىللەر قايتقاندىن كېيىن ما خېيىڭ كېچىكمەي ئاتلىنىپ دۆربىلجىنگە يېتىپ كېلىدۇ. قىرىق ئوچاقتىن قايتقان ۋەكىللەردىن خەۋەر ئاڭلىغان دۆربىلجىندىكى ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئاللىقاچان ھەر تەرەپكە قېچىپ كەتكەن بولۇپ، يامۇل بوش قالىدۇ. ما خېيىڭ ئۆز قوشۇنى بىلەن بىخارامان يامۇلغا جايلىشىدۇ ۋە قازاق ئەل باشلىقلىرىدىن تاڭغىت ئۆكۈرداي قاتارلىق ئاقساقاللار بىلەن ئالاقىلىشىدۇ. بۇ ئاقساقاللار شۇ ۋاقىتلاردا: «جاڭ پېيىۋەن گېنېرال ئىچكىرىدىن تالاي مىڭ ئەسكەر تارتىپ چىققان ما جۇڭخېيىڭ گېنېرال بىلەن بىرلەشتى، ما جۇڭخېيىڭنىڭ قوشۇنلىرى شىنجاڭنىڭ ھەر يەرلىرىگە تارقالغان. چۆچەكتىكى ھۆكۈمەتمۇ، خەلقمۇ جاڭ پېيىۋەننى قوللايدۇ. ئۇرۇمچىدىكى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى رۇسىيەدىن قېچىپ كەلگەن رۇسلار بىلەن بىرلىشىپ، سوۋېت بىلەن يېقىنلىشىۋاتقان بولسىمۇ، ئۇلار ئىككى گېنېرالنى يېڭىپ كېتەلمەيدۇ». دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەر بىلەن جاڭ پېيىۋەن تەرەپتە تۇرۇشقا تەۋرىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، بىر تەرەپ-

① قوبۇقتىن باشلانغان ئىشلارنى ئابدۇقادىر راخمان ئاكا تەسىلىگەن. ئۇ كىشىنىڭ ئۆزىمۇ ئەسكەرلىككە تۇتۇلغانىكەن.

تىن دۆربىلجىن، چۆچەك ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ پات - پاراق-چىلىقىنى كۆرۈپ قورقۇپ كەتكەن، يەنە بىر تەرەپتىن تاڭغىت ئۆكۈرداي قاتارلىقلار «ئاكاڭ كىمنى ئالسا يەڭگەڭ شۇ» دېگەن كۆز قاراشتا بولۇپ، كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغانلار ئۇنىڭ مەنسىپى، قاراشلىق ئېلىنى ۋە مال - مۈلكىنى ئېلىۋالماي ئارقا تەرەپ بولۇپ بەرسىلا، ئۇنىڭغا بويسۇ-نىدىغانلاردىن بولغاچقا، ما خېيىڭنى تايىنىشقا بولىدىغان كۈچ، دەپ قاراپ، ئۇنى قوللاپ بىر مۇنچە چارۋا - مال ۋە ئات ئۇلاق ياردەم قىلىدۇ. چۆچەكتە «ئىسلام ئاچمىز» دەپ يۈرگەن ھاشىم شاڭزۇڭ[1] بىلەن ھېكىماخۇن بايلارمۇ بۇ يەرگە يېتىپ كېلىپ، ماخېيىڭ بىلەن ئەھۋاللىشىدۇ. ما خېيىڭ چۆچەكنىڭ ئەھۋالىنى بۇلاردىن ئۇققاندىن كېيىن، بىر كېچە يول مېڭىپ چۆچەكنىڭ شىمالى تەرىپى (قارادۆڭ، جاۋۇرتام) بىلەن ئايلىنىپ كېلىپ، شەھەرنىڭ غەرب تەرىپىدىكى كونا يامۇل ئىچىگە كىرىۋالىدۇ ۋە دەرھال سېپىل ئۈستىگە ئەسكەر چىقىرىپ پوستا تۇرغۇزىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە يەنە ھاشىم شاڭزۇڭ، ھېكىماخۇنلار باشچىلىقى-دا «ئىسلام ئاچىدىغان» بىر تۇركۈم پارتىزان شەكىللىك قورال-لىقلارمۇ بار ئىدى.

ما خېيىڭ چۆچەككە كەلگەندىن كېيىنكى قىرغىنچىلىق

بۇ چاغدا چۆچەكتىكى ھەربىي، مەمۇرىي دائىرىلەر ۋە ئۇلار بىلەن مۇناسىۋەتلىك قوراللانغان بايلار ئاللىقاچان چۆچەكنىڭ شەرق تەرىپىدىكى يېڭى يامۇلغا كىرىۋالغانىدى. ئەھۋالنىڭ بۇ-

① ھاشىم شاڭزۇڭ، ئۇيغۇر، ئاتۇش بۇيامەتلىك كىشى بولۇپ، چۆچەكتە سودىگەرچىلىك بىلەن بايى بولغان ۋە روسىيە تەرەپ بىلەن سودا قىلىپ موسكۋاغىچە بارغان. ئىقتىسادى كۆپ بولغاچقا يەرلىك ھۆكۈمەت ئۇنىڭغا شاڭزۇڭلىق مەنسىپىنى بەرگەن.

داق بولۇشى يەرلىك ئاددىي پۇقرالار ئۈچۈن ۋەھىمە ئېلىپ كەلدى. بولۇپمۇ، چۆچەكنىڭ شەھەر سىرتىدىكى (سەھرالارد-كى) دېھقان - چارۋىچىلار ئۈي - ماكانلىرىنى تاشلاپ، ئۇدۇل كەلگەن يەردىن چېگرا ئاتلاپ سۇۋېت ئىتتىپاقى تەرەپكە قاچتى (ئۇلار سۇۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەھەتچىلىك ۋە باي دېھقانلارنى سىنىپ تەرىقىسىدە يوقىتىش كۇرىشىنىڭ كەسكىن ۋەزىيىتىگە دۇچ كېلىپ، ھەيدەپ ئەكەتكەن چارۋا ماللىرىنىڭ ھەممىسىدىن ئايرىلىپ، قازاقىستانىنىڭ ئۇرجار - ماقانچى قاتارلىق يەرلىرىدە سەرسان بولۇپ يۈرۈپ، بىر يىل بولاي دېگەندە ئاران قايتىپ كېلىشتى). شۇنداق قىلىپ چۆچەكتىكى ئىككى سېپىلدىن ئىبا-رەت ئىككى تەرەپتە ئىككى ئاپەت تىكلىنىپ، ئاددىي ئاھالە ئوتتۇ-ردا قالدى. ئەھۋال جىددىي بولۇپ قان تۆكۈلۈش مۇقەررەر بولۇپ قالدى. ئىككى يامۇلغا جايلاشقان ئىككى تەرەپ ھە دېگەندە بىر - بىرىنى تەسلىم بولۇشقا چاقىرىشتى. لېكىن، بۇنىڭدىن ھېچقانداق نەتىجە بولمىدى. ما خېيىڭ: «شەھەر ئاھالىسى بىلە-كىگە ئاق باغلىسۇن، قولىدا قورالى بولسۇن» دەپ ئۇقتۇرۇش چىقاردى. بۇ ما خېيىڭ تەرەپتە تۇرغانلىقىنىڭ بەلگىسى بولدى. يېڭى يامۇلغا كىرىۋالغانلار بىلەككە قىزىل باغلاش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چىقاردى. بۇ ما خېيىڭغا قارشى تەرەپنىڭ بەلگىسى بولۇپ، بۇ بەلگىلەر خەلقنى ناھايىتى قايمۇقتۇردى. نەتىجىدە بىلىكىگە ئاق - قىزىل بەلگە تاقىغان كىشىلەر كوچىلاردا، شە-ھەر سىرتىدا يۈرۈشتى. يېڭى يامۇلدىكىلەر جىم بولغانلىقتىن، ما خېيىڭ ئەسكەرلىرى يالا - قۇيرۇقلىرى قىرقىلغان ئاتلىرى بىلەن سەپ بولۇپ كوچىلاردا چېپىشىپ يۈردى. شۇڭا ئۇيلىرى-دىن تالاغا چىققان يەرلىكلەرنىڭ ئاق بەلگە تاقىغىنى كۆپرەك بولدى. سۇلھى پاكى تەسلىم بولۇشلاردىن دېرەك بولمىغاندىن كېيىن، ئىش ئاخىرى پاك - پۇڭغا ئايلاندى، ئىككى سېپىلدىن ئېتىلغان ئوقلار بىر - بىرىنىڭ ئۈستىدىن ئۆتۈشكىلى تۇردى.

پۇقرالارنىڭ ئۆي - ئىمارەت تاملىرىدىن ئوق تېگىپ ئۆتمە تۆ-
شۈك بولۇپ كەتكەنلىرى ئاز بولمىدى[1]. بەزى غايىپ ئوقلار
دېرىزىلەردىن كىرىپ، بالا - چاقىلارنى ئۆيلىرىدە خاتىرجەم
تۇرغۇزمىدى. ما خېيىڭ سېپىل ئىچىدە ئۇزاق تۇرالمىدى. ئو-
زۇق ۋە يەم خەشەك مەسىلىسى ئۇنىڭ ئەسكەرلىرىنى كۆپلەپ
سېپىلنىڭ سىرتىغا چىقىشقا مەجبۇر قىلدى. ئۇلار يېڭى يامۇل
تەرەپكە بارالمىغانلىقتىن، شەھەر سىرتى ۋە كوچىلىرىدا پەقەت
بۇلاڭچىلىق قىلىش، ئادەم ئۆلتۈرۈشتىن باشقا ئىش قىلالمىدى.
شەھەر ئەتراپىدىكى يېزا ئاھالىسىنىڭ مال - چارۋىلىرى ئاددىي
قوتانلاردا بولغاچقا، كۆزگە ئاسان چېلىقىپ، ما خېيىڭ ئەسكەر-
لىرى كۆرگەن يەردىنلا ھەيدەپ چىقىپ ئات، كالا، قويلارنى
يامۇلغا ئېلىپ كىردى. نەيزىلەر بىلەن يەرلەرنى سانچىپ كۆمۈل-
گەن ئاشلىق، يەم - خەشەكلەرنى تاپقان يەردىن يامۇلغا توشۇپ
كەتتى. ئىككى تەرەپ سېپىلدا تۇرۇپ بىر - بىرىنى كۆزمىسىمۇ
خېلى ئېتىشتى. يېڭى يامۇل سېپىلىدىن ئېتىلغان پىلتىلىك
زەمبىرەكنىڭ چۆيۈن ئوقى چاغلىق ئىدى. لېكىن، زەمبىرەك-
نىڭ ئاۋازى خېلى يەرگىچە ئاڭلىناتتى. بۇ جەڭنىڭ توققۇزى
رەڭ بىرى جەڭ بولۇپ، يەتمىگەن يېرىگە يامۇلدىكىلەر يەرگە
دورا كۆمۈپ پو ئېتىپ، ئۇنىڭ گۈلدۈرلىگەن ئاۋازى بىلەن ما
خېيىڭ ئەسكەرلىرىنى ئالاقزادە قىلماقچى بولاتتى. قالايمىقان
ئېتىشىش جەريانىدا شەھەردە ئوت كېتىش ئەھۋاللىرى يۈز بە-
رىپ، بىر كوچىدىكى قاتار دۇكانلاردىن بىر نەچچىسى بىراقلا
كۆيۈپ كەتتى. ما خېيىڭنىڭ ھەممە يەرگە تارقالغان ئەسكەرلىرە-
نىڭ ۋەھشىيلىكىدىن قان تۆكۈلۈش كۆپ بولدى) ئۇرۇشتىن

① يېڭى يامۇلدىكىلەر: «مۇسۇلمانلار ما خېيىڭنى قوللىدى» دەپ مىلتىق ۋە زەمبىرەكنى
ھەدەپ چۆچەكنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىگە ئولتۇراقلاشقان مۇسۇلمان مىللەتلەر تەرىپىگە قارىتىپ
ئاتتى. ۋەھالەنكى، ما خېيىڭنى قوللىغانلار ئاز ساندىكى بايلار بولۇپ، تۆۋەن قاتلامدىكى ئاددىي
ئامما، ھەتتا ما خېيىڭنىڭ كىم ۋە ئۇنىڭ نېمە قىلىپ يۈرگەكچىلىكىنىمۇ بىلمەيتتى.

كېيىن بىر ئايال مېنىڭ ئاپامغا: «ئېرىمنى قورۇدا قوغلاپ
يۈرۈپ قېلىچ بىلەن چاپىغاندا، مەن ئۆگزىدە بىر خالتا پۇلنى
قۇچاقلاپ تۇرغاندىم. ئېرىم يېقىلغاندا ئېسىم چىقىپ ھېلىقى
خالتىنى تۆكگەنىنىڭ ئالدىغا تاشلاپتىمەن، تۆكگەن غايىپ بولغان-
دىن كېيىن، ئۆگزىدىن چۈشۈپ ئېرىمنىڭ بېشىنى قۇچىقىمغا
ئېلىپ ئولتۇردۇم. ئۇ يېرىم كېچىگىچە خاقىراپ يېتىپ ئاندىن
جان ئۈزدى» دەپ سۆزلەپ بەرگەنىدى). بۇنداق ۋەھشىيلىك ما
خېيىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ قېنىغا سىڭىپ كەتكەنىدى. ئۇلار ئالتايدا
پەيدا قىلغان بىر ئۇرۇشتا رۇسلار بىلەن ئۆچەكىشىپ، ئۇلارنىڭ
بالا - چاقىلىرىنى قاتتىق قىرغىن قىلغان. ئائىلىدە قېلىپ بىر
ئۆيگە يىغىلغان بوۋاي - مومای، ئاياللار ۋە بالىلارنى قىلىچ بىلەن
بىر چەتتىن چاناپ ئۆلتۈرۈۋاتقاندا، ئاخىرىدا قالغان 13 - 14
ياشلىق بىر قىز «لايىلا - لايىلا» دەپ چىقىراپ كېلىپ يۈسۈپ
دېگەن بىر ئۇيغۇر ئەسكەرنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ ھۇشىدىن كېتە-
دۇ. يۈسۈپ باشقىلارغا: «بۇقىز ‹لائىلاھە...› دەپ ئىمان كەل-
تۈردى، مۇسۇلمان بولدى. بۇنىڭ بىر قۇشۇق قېنىنى سىزلەر-
دىن تىلەپ ئالاي» دەپ يېلىنىپ، قىزنى قېلىچتىن قۇتۇلدۇرۇپ
قالىدۇ. قورقۇپ كەتكەن قىز بىرەر ھەپتە سۆز قىلالماي، تىلى
تۇتۇلۇپ ئاندىن ئوڭشىلىدۇ. كېيىن يۈسۈپ بۇ قىزنى ئۆز نىكا-
ھىغا ئالىدۇ، ئاندىن بۆرتالاغا كېلىپ ئۆيلۈك - ئۇچاقلىق ۋە
بالىلىق بولىدۇ. ئۇنىڭ بىر ئوغلى ياسىن ئانىسىدىن ئاڭلىغان
يۇقىرىقى ئەھۋاللارنى ماڭا سۆزلەپ بەرگەنىدى. چۆچەكتە قىر-
غىنچىلىققا ئۇچرىغانلارنىڭ كۆپىنچىسى قىزىل بەلگە تاقىغانلار
ياكى بەلگە تاقىمىغانلار بولۇپ، ئاق تاقىغانلار ئەركىنرەك بول-
دى. ئاق تاقىغانلار ئاساسەن چەتتىن كىرىپ ئېقىپ يۈرگەن
(قوللىرىدا نەيزە - پىچاق تۇتقان)، ئۇرۇش پۈرسىتىدە ئولجا
ئېلىشنىڭ كويىدا يۈرگەنلەر بولۇپ، ما خېيىڭ بۇلارنى ۋە «ئىس-
لام ئاچىدىغانلار» نى پايدىلىنىشقا بولىدىغان بىر خىل كۈچ ھې-

سابلىدى. ئۇ ئوزۇق - تۆلۈكنى راسا قامدىۋالغاندىن كېيىن، يېڭى يامۇلدىكىلەرنى سېپىل ئىچىدىن چىقارماي، خېلى ئۇزاق بىر مەزگىل قامال قىلىپ تۇردى. ئەمما، ئۇ ئۇرۇمچىدە شېڭ شىسەينىڭ سوۋېت كونسۇلى بىلەن ياردەم بېرىشنى كېلىشىپ بولغانلىقى ھەمدە چۆچەك كونسۇلى ئارقىلىق ھەممە ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ تۇرغانلىقىنى ئويلاپمۇ كۆرمىگەنىدى. دەل مۇشۇ پەيتتە، ئۇرۇمچى تەرەپتىن شېڭ شىسەينىڭ ما خېيىڭغا قارشى يارىدەمگە ئەۋەتكەن ياۋ خۇاتىڭ[1]ۋە خىلوۋسكىي[2]باشچىلىقىدىكى قوشۇننىڭ كېلىۋاتقانلىق خەۋىرى يېتىپ كەلدى (بۇلار 20 ما-شىنىغا ئولتۇرغان بولۇپ، ئازراق قىسمى ئۆزلەشتۇرۇلگەن رۇس ئەسكەرلەر، كۆپ قىسمى شەرقىي شىمالىلقلار ئىدى). بۇ خە-ۋەرنى ئاڭلىغان ما خېيىڭ ھاشىم شاڭزۇڭغا: «سەن ئەسكەرلە-رىڭ بىلەن بېرىپ يول توسۇپ ئۇلارنى ئۆتكۈزمە» دەپ بۇيرۇق بېرىدۇ. ھاشىم شاڭزۇڭ ئادەملىرىنى باشلاپ چىقىپ دۆربىلجىن بىلەن چۆچەك ئوتتۇرىسىدىكى دامىلتام دېگەن يەردە يول توسۇ-دۇ. رۇسلار ئۇلارغا: «بۇنداق قىلماي قايتىپ كېتىڭلار!» دەپ قايتىشقا دەۋەت قىلسا، ئۇنمای ئوق چىقىرىشىدۇ، كېيىن رۇس-لار پىلىموتلاردىن ئوق ياغدۇرغاندا پات - پاراق بولۇشۇپ، چۆچەككە ئاران يېتىپ كېلىشىدۇ. خىلوۋسكىيلار چۆچەككە كېلىپ يېڭى يامۇلغا كىرىۋالغانلار بىلەن قوشۇلدى ۋە ما خېيىڭ-نىڭ كۆچلىرىنى يوقىتىشقا تۆتۈش قىلىپ، بىر تەرەپتىن سېپىل ئۈستىدە تۇرۇپ كونا يامۇلغا قارىتىپ ئوق ياغدۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئاتلىق ۋە ماشىنا بىلەن سېپىل سىرتىغا چىقىپ ما

① ياۋخۇاتىڭ ئەسلىدە ياپونلار شەرقى شىمالنى بېسىۋالغاندا قېچىپ سوۋېت تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىپ، جىن شۇرېن تەختكە چىققان يىللاردا شىنجاڭغا كېلىپ ئۇرۇمچىدە تۇرۇپ قالغان قورالسىز قوشۇننىڭ ئوفىتسېرى ئىكەن.

② خىلوۋسكىي ئۆزىتەبىر ئىنقىلابىدا مەغلۇپبولۇپ رۇسىيىدىن قېچىپ كەلگەن ئاق ئورۇس بولۇپ، ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق ئۆزلەشتۇرۇلگەن رۇس ئوفىتسېرى.

خېيىڭنىڭ تارقىلىپ كەتكەن ئەسكەرلىرىنى ئۈچرىغان يەردە يو-قاتتى (ئېيتىلىشىچە، ما خېيىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ئوقى ئاز بولۇپ، كۆپىنچىسى قېلىچ - نەيزە تۇتقان ئىكەن). ئامان قال-غانلىرى كونا يامۇلغا قېچىپ ئاران ئۇلگۈردى. يېڭى يامۇل ۋە ھەر تەرەپلەردە توختىماي ئېتىلغان مىلتىق - پىلىموت ئاۋازلىرى ما خېيىڭ ۋە ئۇنىڭ ئەسكەرلىرىنى قاتتىق چۆچىتتى. شۇڭا ئۇرۇش جىددي باسقۇچقا كىرگەن 2 - كۈنى كېچىسى ما خېيىڭ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ كونا يامۇلنىڭ جەنۇبى دەرۋازىسىدىن چە-قىپ شىخو تەرەپكە قاچتى. ھاشىم شاڭزۇڭ، ھېكىماخۇن، ئۆمەر ئاخۇن ۋە توختى موللا دېگەنلەر ئۆز باشلىرىنى ئېلىپ ما خېيىڭ بىلەن بىللە كېتىشتى (ما خېيىڭ شىخو - ماناس تەرەپ-لەردىكى بىر قۇملۇقتا يانقان كېچىلەرنىڭ بىرىدە، ھاشىم شاڭ-زۇڭ، ئۆمەر ئاخۇن ۋە توختى موللا ئۇچەيلەن قېچىپ كېتىدۇ. ئەتىسى ما خېيىڭ ھېكىماخۇننى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. قاچقان ئۇچەي-لەن ئالتايغا بېرىپ، بۇرھان شەھىدى بىلەن كۆرۈشىدۇ ۋە چۆچەك تەرەپتە قىلغان ئىشلىرىنىڭ خاتا بولغانلىقى توغرۇلۇق تەنقىد ئاڭلايدۇ. كېيىن، ئۇلار بۇرھان شەھىدىنىڭ يېزىپ بەر-گەن بىر پارچە خېتى بىلەن چۆچەككە قايتىپ كېلىدۇ). ما خېيىڭ چۆچەكنى پاراكەندە قىلغان بۇ ئۇرۇش كىشىلەر ئاغزىدا «تۆڭگان يېغىلىقى» دەپ ئاتىلىپ قالدى.

ما خېيىڭ قاچقاندىن كېيىنكى ئەھۋاللار

ما خېيىڭ قوشۇننىڭ كېچىلەپ قېچىپ كەتكەنلىكىدىن خەۋەرسىز بىلىكىدە ئاق بەلگىسى بار كىشىلەر ئەتتىگەندىلا كو-چىلاردا يامراپ تىمسىقلاپ يۈرۈشتى (ما خېيىڭ قاچقان كېچىسى ئوق ئاۋازى جىمىققان بولسىمۇ، يەرلىك كىشىلەر ئىچىدىكى بەزى بۇزۇق كىشىلەر باشقىلارنىڭ قورۇسىغا ياكى ماگىزىنلىرىغا

بۇلاڭچىلىققا كىرگەن، قورۇ - ماگىزىنلارنى قوغداش يۈزىسىدىن قوشنا - قولۇملارنىڭ هايت - هۇيت دەپ ۋارقىرىغان ئاۋازلىرى شەھەرنىڭ هەممە يەرلىرىدىن ئاڭلىنىپ تۇردى. ئۇ- قىپ يۈرگەنلەر ئەھۋالنى بىلمىگەچكە هەممىسى دېگۈدەك كۆندۈ- زى سىرتقا چىقىشقان). خىلوۋسكىينىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى چىقىپ ئۇلارنى ئۆيلىرىگە قايتىشقا خېلى هەيۋە بىلەن قوغلىغان بولسىمۇ، ئۇلار پىسەنت قىلىشماي بىر كوچىدىن قوغلىسا يەنە بىر كوچىغا بېرىۋېلىشتى.[1] كېيىن، ئۇلار ئۇستىگە ئىستانكىۋاي پىلىموت ئورنىتىلغان ماشىنا بىلەن كوچىلارنى ئايلىنىپ يۈرۈپ كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇچرىغانلارنىڭ هەممىسىنى پىلە- موتقا تۇتتى (شۇ چاغدا بىزنىڭ دەرۋازىنىڭ ئالدىدا توختىتىپ ئاتقان پىلىموت ئوقىدا ئۆلگەن 10 نەچچە ئادەمنىڭ ئۆلۈكى بىر نەچچە كۈن تۇرغانىدى). ئۇزۇن ئۆتمەي شەھەر تىنچلىنىپ ئەل ئامان بولدى. شەھەر تىنچلانغانلىقىنىڭ ئەتىسى خىلوۋسكىي ئاتلىق ئەسكەرلىرىنى باشلاپ سىرتقا چىقىپ كۆك كۆۋرۈك كوچىسىدا كېتىۋاتقاندا، مۆكۈپ ياتقان بىر ماخبىيىنىڭ ئەسكىرىنىڭ چەنلەپ ئاتقان ئوقى بىلەن ئۆلىدۇ. ئۇنىڭ ئورنىغا چىققان كىشى خىلو- ۋسكىيگە قارىغاندا قاتتىق قول رۇس بولۇپ، ئۇ «شتابنىڭ بۈيرۇقى» دېگەن نام بىلەن بىر نەچچە ئەسكىرىنى بايلاردىن ئالۋان يىغىشقا ئەۋەتىدۇ. ئالدى بىلەن مەخسۇت هاجىغا بۈيرۇق ئەۋەتىپ بىر نەچچە يەشىك چاي، 50 قاپ شېكەر ۋە 200 كىشىلىك ئۆتۈك بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ. مەخسۇت هاجى دەرهال ئىسكىلاتنى ئېچىپ بۈيرۇلغان نەرسىلەرنى بېرىدۇ. هەسەنباي- دىن ئىبارەت بۇ ئىككى ئاۋازى تامامەن توختىغان بولۇپ، هەربىي هالەت يۈرگۈزۈلگەن ئىكەن. بۇ تەرىپىدىن بىخەۋەر بولغان بوتلاق قارى دېگەن كىشى (ئەسلىدە مەدرىسە مۇئەللىمى ئىدى) ئۆيىدە يەيدىغىنى قالماي؛ تۆگىمىنگە ئۆگۈت ئەكىتىۋاتقاندا رۇس ئەسكەرلىرىنىڭ - توختا! دەپ ۋارقىرىغان ئاۋازىنى (قۇلىقى ئېغىر بولغانلىقتىن) ئاڭلىماي، رۇسلارنىڭ ئاتقان ئوقى بىلەن شۇ يەردىلا ئۆلگەن.

مۇ يۇقىرىقىدەك نەرسىلەرنى تەلەپ قىلىدۇ. هەسەنباي نارازىلىق بىلدۈرۈپ هېچنىمە بەرمەيدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ - دە، ئەسكەر- لەرنى قايتۇرۇۋېتىدۇ. ئۆزى شۇ خاپىلىق بىلەن روزەمبايىنىڭ قورۇسىغا كېلىدۇ. ئۇ يەردە ئەنسەر باي، غوپۇر ئىمام ۋە جەنۇب تەرەپتىن كەلگەن پالاش خەلپىتىم دېگەن كىشىلەرمۇ بار ئىكەن. هەسەنباي كېلىپ ئۆزىنىڭ خاپىلىقىنى سۆزلەپ ئولتۇرغاندا بىر نەچچە رۇس ئەسكەر كېلىپ ئولتۇرغانلارنىڭ هەممىسىنى هەيدەپ يېڭى يامۇلغا ئېلىپ كېتىدۇ. ئەتىسى چۈشتىن كېيىن بىر گاچا تامچى (قازاق يىگىتى) مەخسۇت هاجىمنىڭ ئۆيىگە كېلىپ ئۇنىڭ ئالدىدا بۇقۇلداپ يىغلايدۇ. مەخسۇت هاجى ئۇنىڭ يىغىسىنى بېسىپ ئەھۋالنى سورىغاندا، گاچا ئىما - ئىشارەتلەر بىلەن بويىنىنى كۆرسىتىپ هېلىقى هەيدىلىپ مېڭىلغانلارنىڭ يامۇل ئىچىدە قېلىچ بىلەن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرگەنلىكىنى ئۇقتۇرە- دۇ (مەخسۇت هاجى بىر نەچچە كۈننى ئۆتكۈزۈپ ئاندىن ئەھۋالنى ئۆلگەنلەرنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئېيتىپ، كېيىن چۆچەككە هاكىم بولۇپ كەلگەن مەنسۇرنىڭ ۋاستىچىلىق قىلىشى ئارقە- سىدا، جەسەتلەرنى كۆمۈلگەن يېرىدىن ئېچىپ ئېلىپ چىقىپ قايتا دەپنە قىلىدۇ[1]).

خىلوۋسكىي ئۆلگەندىن كېيىن، ياۋ خۇاتىڭ كونا يامۇلغا ئورۇنلىشىۋالىدۇ ۋە ئۆزىنى ئەركىن هېس قىلىپ، رەزىللىك بىلەن مال - دۇنيا يىغىشنىڭ كويىغا كىرىدۇ. چۈنكى، رۇسلار- نىڭ قىلغان ئىشىدىن تەجرىبە توپلىغان بولۇپ، ئۆلتۈرۈلگەن بايلاردىن باشقا هايات قالغان بايلارمۇ ئۇنىڭ كۆزىگە گويا هېچقان- داق ئىگە چاقىسى - ئارقا تىرىكى يوقتەك كۆرۈنۈپ قالىدۇ. شۇڭا ئۇ مەخسۇت هاجى، مۇرات ئەپەندى قاتارلىق بىر نەچچە بايىنى گەپ سۆزسىزلا ئەسكەرلىرىگە هەيدەتكۈزۈپ ئەكىلىپ ها-

① مەخسۇت هاجى قورۇسىدىن باشلانغان ئەھۋاللارنى ئابدۇقادىر راخمانۇف تەسىلىدى.

كىم ياموللىق[1] گۇندىخانىسىغا قامايدۇ. باشقىلار بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمەي قاتتىق ئەندىشىگە چۈشۈپ قېلىشىدۇ. بۇ چاغدا چۆچەك-تە خەنزۇ تىلى بىلىدىغانلاردىن خەمىت خەكىمنى ياۋ خۇاتىڭ ئۆزىگە تەرجىمان قىلىۋالغانىدى. سولاققا ئېلىنغانلارغا بىر نەچچە كۈن بولۇپ قالغان بىر كۈنى خەمىت خەكىمنى مەخسۇت ھاجىم-نىڭ قورۇسىدا قالغان مەپىز بايغا: «ياۋ زىخۈي 50 سەر ئالتۇن-نى 50 زىنچە قىلىپ ئەكىلىپ بەرسۇن، دېدى» دەيدۇ. مەپىز باي كېچىكتۈرمەي تەييارلاپ ئاپىرىپ بېرىدۇ. خەمىت خەكىمى 2 - قېتىم كەلگىنىدە مەخسۇت ھاجىنىڭ ياۋروپاچە ئىشلەنگەن قىممەت باھالىق جۇۋىسىنى ۋە «موسكا» ئىسىملىك ئارغىماق ئىتى قېتىلغان پەيتۇن ھارۋىسىنى ياۋ زىخۈي بەرسۇن، دېدى دەيدۇ. مەپىزباي بۇنىمۇ شەرتسىز ئورۇنلايدۇ. ياۋ خۇاتىڭ قاماق-قا ئېلىنغان باشقا بايلاردىنمۇ شۇنداق يول بىلەن نۇرغۇن بايلىق يىغىۋالغانىكەن. ئەھۋالنىڭ يامانلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىدىن ئەن-سىرىگەنلەردىن مەپىز باي باشلىق بىر قانچە كىشى سولاققا چۈش-كەنلەرنى قۇتۇلدۇرۇش توغرىسىدا ئورۇمچىگە ئەرز سۇنۇش نىيە-تىگە كېلىپ، ئاۋۋال بىر پارچە ئەرز بىلەن ياۋ خۇاتىڭنىڭ ئالدىغا كىرىدۇ ۋە قامالغانلارنى بوشىتىپ بېرىشنى تەلەپ قىلى-دۇ. ياۋ خۇاتىڭ ئۇلارغا: «ھېلىغۇ مەن ئۇلارنى قاماپتىمەن، ئېلىپ چىقىپ ئېتىپ تاشلىسام قانداق قىلاتتىڭلار؟» دەپ جاۋاب بېرىپ، ئۇلارنى ھەيدەپ چىقىرىدۇ - دە، ئىشىنى داۋام قىلۇۋە-رىدۇ. بۇئاردا ياۋ خۇاتىڭ، چۆچەك ۋالىيسى چېن جىيشەن، خې يىڭجاڭ، جاڭ تۇەنجاڭ قاتارلىق ئەمەلدارلارنىڭ ئىلىدا شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ شىنجاڭنى ماجۇڭىيىڭ بىلەن بۆلۈشۈۋېلىش نىيىتىدە بولۇۋاتقان بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئەمەلدارى جاڭ پېيىۋەن بىلەن تىل بىرىكتۇرگەنلىك مەسىلىسى

[1] كونا ياموڭ بۇرۇندىنلا ھاكىم ياموڭ، شەڭگەن ياموڭ، دەپ ئاتىلىپ كەلگەنىدى، يېڭى ياموڭنى دوتەي ياموڭ دەپ ئاتىشاتتى.

ئاشكارا بولۇپ قالىدۇ. بۇ مەزگىلدە ياۋشۇڭ، جاۋ دېشۇ ۋە بۇرھان شەھىدىلەر ئىنتايىن ماھىرلىق بىلەن تەدبىر قوللىنىپ، ياۋ خۇاتىڭنىڭ قوشۇنىنى قورالسىزلاندۇرۇپ، ئەمەلدارلارنى نە-زەربەند قىلىدۇ ياكى رەسمىي قولغا ئالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن چۆ-چەكتە يەنە بىر قېتىم يۇز بېرىش ئېھتىمالى بولغان قانلىق قالايمىقانچىلىقنىڭ ئالدى ئېلىنىدى ۋە ياۋ شۇڭ چۆچەك گارنىزو-نىڭ قوماندانلىقىغا، جاۋ دېشۇ تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيلىق-قا، مەنسۇر (ئۇيغۇر) چۆچەكنىڭ ھاكىملىقىغا تەينىلىنىپ كەل-دى. مەنسۇر ياۋ خۇاتىڭ قاماقتا ئالغان بايلارنى قاماقتىن چىقار-غۇزۇپ، ياۋ خۇاتىڭنىڭ ئۆزى ئارقىلىق ئۆيلىرىگە ئاپارغۇزدى. ئۇزاق ئۆتمەي، شېڭ شىسەينىڭ جىددىي بۇيرۇقى بىلەن ياۋ خۇاتىڭ، چۆچەك ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى سۇن گوخۇا ۋە ئىلىدىكى جاڭ پېيىۋەن ئەۋەتكەن ئەلچى كۆكشىبىن قاتارلىقلار قوماندان ياۋ شۇڭ تەرىپىدىن داۋراڭ سېلىنمايلا ئېتىپ تاشلانغان.

جاۋ دېشۇ قابىلىيەتلىك، بىلىملىك كىشى بولغاچقا، شۇ يىلى قىشتىلا تارباغاتاي ۋىلايىتى بويىچە ھەر ساھە خىزمەتلەرنى يولغا قويىدى. مائارىپ خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەپ 1934 - يىلىنىڭ كۈز پەسلىگە ئۇلگۈرتۇپ ھەر مىللەت مەكتەپلىرىنى ئاچقۇزدى. ياۋ شۇڭ كېيىن غۇلجىغا يۆتكەلدى. ئاڭلاشقا قارىغاندا، جاۋ دېشۇ بىلەن ياۋ شۇڭ ئىككىسى كېيىنكى يىللاردا شېڭ شىسەي تۇرمىسىدە ئۇلتۇرۇلۇپتۇ.

(ئاپتور: «ئىلى گېزىتى» ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدىن)
جاۋابكار مۇھەررىر: **تۇرغۇن ئۆمەر**

بوران - چاپقۇن ئىچىدە ئۆتكەن ھايات

سۆزلەپ بەرگۈچى: رەجەپ مۇپتۇللا
قەلەمگە ئالغۇچى: ئىمىنجان سادىق

سەرسانلىق - سەرگەردانلىقتا ئۆتكەن بالىلىق چاغلىرىم

مەن 1914 - يىلى كۈزدە ئاقسۇ كوناشەھەر ناھىيە بازىرى-
نىڭ ئېقىن بويى مەھەللىسىدە مۇپتۇللاخۇن ئىسىملىك بىر كە-
چىك گەزمال سودىگىرى ئائىلىسىدە تۇغۇلدۇم. ئانامنىڭ ئىسمى
بەختىخان ئىكەن، بىز ئۈچ ئوغۇل، بىر قىز بولۇپ، مەن
بالىلارنىڭ ئەڭ كىچىكى ئىكەنمەن. مەن تەخمىنەن 9, 10 ياش-
لارغا كىرگەندە دادام تۇيۇقسىز ئاغرىپ قېلىپ، ئۆلۈپ كەتتى.
شۇنىڭدىن باشلاپ تاكى 1937 - يىلىغىچە ئۇ يەر، بۇ يەرلەردە
بايلارنىڭ پادىسىنى بېقىپ، ئاش ئورنىغا تاياق - توقماق يەپ،
قېقىلىپ - سوقۇلۇپ تىرىكچىلىك قىلدىم. 1937 - يىلى ئەتە-
يازدا، غۇلجىدىكى مۇسابايوفلارنىڭ ئادەملىرى جەنۇبىي شىنجاڭ-
دىن سېتىۋالغان 5000 تۇياق قوينى ھەيدەپ يۇرتىمىزدىن ئۆتە-
كەندە، مەن ئۇلارغا يالىنىپ، قويلارنى مۇز داۋان ئارقىلىق
غۇلجىغا ھەيدەپ ئاپىرىشىپ بېرىدىغان بولدۇم. بىز مىڭبىر
جاپادا تېكەس ناھىيىسى تەۋەسىگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن، قوي-
لارنى شۇ يەردىكى يايلاقلاردا يەنە بىرەر ئايدەك بېقىپ ئاندىن
ئېگىسىگە ئۆتكۈزۈپ بەردۇق. 7 - ئاينىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە
ئاقسۇدىن غۇلجىغا مەن بىلەن بىللە مال ھەيدەپ چىققان ساۋۇت

بىلەن بىرگە يەنە مۇز داۋان ئارقىلىق پىيادە قايتىپ كەلدۇق.
8 - ئاينىڭ ئاخىرىدا يەنە قەشقەردىن ئۇرۇمچىگە بۇغداي ئېلىپ
ماڭغان بەختاخۇن ئىسمىلىك بىر رەۋەندە (ئېشەكچى) نىڭ ئې-
شەكلىرىنى ھەيدەپ ئۇرۇمچىگە يولغا چىقىپ، نۇرغۇن يول ئازا-
بى تارتىپ 2 ئايدىن ئارتۇق يول يۈرگەندىن كېيىن، 11 - ئاينىڭ
باشلىرىدا توقسۇنغا يېتىپ باردۇق. كىيىم - كېچەكلىرىم يې-
لىنىڭ، ئۇنىڭ ئۈستىگە پۇل بولمىغاچقا، ھەمراھلىرىمدىن ئايرى-
لىپ، توقسۇن ناھىيە بازىرىدا قېپقالدىم ۋە بۇ يەردە قىشچە
مەدىكار ئىشلەپ، 1938 - يىلى 4 - ئايدا ئۇرۇمچىگە كەلدىم
ھەمدە بايلارنىڭ ئۆيلىرىدە كۈنلۈك مەدىكار ئىشلەپ ئاران جان
باقتىم. 1939 - يىلى 5 - ئايغا كەلگەندە نەپەر يېتىم بالا بىلەن
«چۆچەكتە پۇل تاپماق ئوڭايكەن» دېگەن گەپكە ئىشىنىپ، چۆ-
چەككە قاراپ پىيادە يۈرۈپ كەتتۇق. ئەمەلىيەتتە، ئۇزامانلاردا
ھەممە يەردە قازانىنىڭ قۇلىقى تۆت بولغاچقا، چۆچەكتىمۇ كۈن
ئالالماي، كۈزدە يەنە ھېلىقى يېتىمچىلەر بىلەن بىرگە جان
بېقىش ئۈچۈن غۇلجىغا پىيادە مېڭىپ باردىم. ئەمما بۇ يەرگە
بارغاندىن كېيىن، قولۇمدا بىرەر ھۈنەر - كەسىپ ياكى خەت
ساۋادىم بولمىغاچقا، شەھەردىن ئىش تاپالماي، دولان يۈزى قاتار-
لىق يېزىلاردىكى يەر ئىگىلىرىنىڭ ئۆيلىرىدە يالىنىپ ئىشلە-
دىم. 1940 - يىلى قىشقا كەلگەندە، يەنە غۇلجىدىمۇ تۇرالماي،
يول بويى كۈنلۈك مەدىكار ئىشلىگەچ تۇرپانغا يېنىپ كېلىپ،
شەھەردە ئاچ - توق ھالەتتە ئىش ئىزدەپ يۈرەتتىم، بىر كۈنى
شېڭ شىسەينىڭ ئەسكەرلىرى جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئالتايغا «ئال-
تۇن قېزىش» قا ئېلىپ چىققان نەچچە مىڭ ئۇيغۇر ياشلىرى
قاتارىدا مېنىمۇ شەرقىي دەرۋازا ئەتراپىدىكى بىر دەڭگە سولاپ
قويدى. مەن بۇ يەردە بەش كۈن سولاقلىق تۇردۇم. بۇ جەريانداً،
خەنزۇ جىياۋلىيەنلەر بىزنى بەن - گۇرۇپپىلارغا بۆلۈپ،
ھەربىي مەشىق قىلدۇردى. بۇ ئادەملەرنىڭ بەزىلىرىگە كۆك

ماتادىن تىكىلگەن ھەربىي كىيىم بەرگەن بولسا، بەزىلىرىگە ھەر-
بىيچە كىيىم بەرمىگەچكە پۇقراچە كىيىم بىلەنلا يۈرەتتى (شۇ
قاتاردا ماڭمۇ كىيىم ببرىشمىگەنىدى). مەن بۇ يەردە ئالتايغا
ببرىپ «ئالتۇن قازغۇچىلار» نىڭ تەقدىرىنىڭ قانداق بولىدىغانلى-
قىنى باشقىلاردىن ئۇققاندىن كېيىن، بىر كۈنى كەچ سائەت 12
لەردە بىز سولاقلىق دەڭنىڭ تېمىدىن ئۆزۈم يالغۇز ئاستا ئارتى-
لىپ چۈشۈپ، چاتقال يېزىسىغا قېچىپ كەتتىم ۋە 1944 - يىلى
1 - ئايغىچە شۇ يېزىلىق مۇھەممەتئاخۇن ئىسىملىك بىر دېھقا-
نىڭ ئۆيىدە ياللىنىپ ئىشلىدىم. بۇ ئادەم خېلى ئىنساپلىق
كىشى بولۇپ، مېنىڭ ھېچقانداق يۆلەنچۈكى يوق قارا يېتىم
ئىكەنلىكىمنى نەزەرگە ئېلىپ، ئۆزىنىڭ مۇرتۇقتىكى بىر تۇغقا-
نىنىڭ قىزىنى ئېلىپ ببرىپ، بېشىمنى ئوڭلاپ قويماقچى بول-
دى. مەنمۇ ماقۇل كۆرۈپ تويغا ئانچە - مۇنچە تەييارلىق قىلىۋا-
قان ئىدىم. بىر كۈنى مۇھەممەتكام بىلەن ئىككىمىز بۇغداي
توپىلاش ئۈچۈن 2 ئات قوشۇلغان كۆتەك ئارۇبدا توپا توشۇۋاتا-
تۇق، ئېتىز بېشىغا 40 نەچچە ياشلار چامىسىدىكى پۇقراچە
كىيىنگەن بىر ئادەم خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولۇپ
قالدى. بىز ئۇنىڭ بىلەن سالام - سائەت قىلىشقاندىن كېيىن،
ئېتىز قىرىدا ئولتۇرۇپ تاماكا چېكىشكەچ، ئۆز ئارا پاراڭلاش-
تۇق. ئۇ ئۆزىنىڭ خوتەن گۇمىدىن ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، ماڭا
ھېسداشلىق قىلغاندەك قىلىپ، مەندىن ئۇنى - بۇنى كوچىلاپ
سورىدى. مەنمۇ بېشىمدىن ئۆتكەن ئىشلارنى ئاقكۆڭۈللۈك قى-
لىپ، ئۇنىڭغا قالدۇرماي سۆزلەپ ببرىپتىمەن. ئەمما، ئارىدىن
3 كۈن ئۆتكەندە قارىسام ، 3 نەپەر قوراللىق گومىنداڭ ئەسكە-
رىنى باشلاپ كېلىپ، مېنى يەنە مەجبۇرىي ئەسكەرلىككە تۇتۇپ،
شەھەرگە ئېلىپ كىرىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن توي ئىشىمۇ
سۇغا چىلاشتى.

تۇتقۇنلۇقتا ئۆتكەن ياشلىق ھاياتىم

ئۇلار مېنى شەھەرگە ئېلىپ كىرگەندىن كېيىن، ماڭا كۆك
ماتادىن تىكىلگەن بىر قۇر ھەربىيچە كىيىم بەردى، ئاندىن قەش-
قەرلىق ×× سەنمۇجاڭ (ئىسمى ئېسىمدە قالماپتۇ) دېگەن
كىشى باشچىلىقىدىكى گومىنداڭنىڭ قەشقەردىن يۆتكەپ كەلگەن
31 - تۇمەنگە تەقسىم قىلدى، تەلىيىمگە يارىشا ئوفىتسېر -
ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۇيغۇر ئىكەن. يۇرتىمىز سەل
ئۇرنىغا چۈشكەندەك بولدى. بىز ئەتىسى تۇرپاندىن پىچان ناھىيە-
سىگە ببرىپ، شۇ يەردە بىر مەزگىل تۇرماقچى بولىۋىدۇق،
ناھىيىنىڭ ھاكىملىرى: «پىچان كىچىك يۇرت، بىز سىلەردەك
1000 دىن ئارتۇق ئادەمنى باقالمايمىز» دەپ بىزگە سوغۇق
مۇئامىلە قىلدى. شۇنىڭ بىلەن پىچاندا تۇرالماي، ئۇرۇمچىگە
قاراپ پىيادە يۇرۇپ كەتتۇق. ئۇرۇمچىگە چىققاندىن كېيىن، بۇ
تۇمەننى پارچىلاپ، بىز بىر تۇركۇم ئادەمنى لومەنچىڭغا ئېلىپ
ببرىپ، باشقا يېڭى ئەسكەرلەر بىلەن قوشۇۋەتتى. مېنىڭ يېشىم
باشقىلاردىن سەل كىچىك، بويۇم پاكاراق بولغاچقا، ئاشخانىدا
ئىشلەشكە بەلگىلەندىم. يېمەكلىكىمىز ئاساسلىقى قۇرۇق تۇرۇپ
سەي بىلەن مومىلا بولۇپ، نامدا «ئەسكەر» بولساقمۇ ئەمەلىيەتتە
تۇتقۇن ئىدۇق. تۇزۇملىرىمىز تۇرمىدىكىدىن پەرقسىز ئىدى.
يېڭى ئەسكەرلەرگە ئۇزۇن ئۆتمەي قورال تۇتقۇزغان بولسىمۇ،
لېكىن خەنزۇ جياۋلىيەنلەر قۇرۇق مىلتىقنىلا كۆتەرگۈزۈپ ئەتە-
دىن كەچكىچە مەشكە دەسسەتتى. ئارىدىن بىرەر ئايچە ئۆتكەندە
(2 - ئاي بولسا كېرەك) مەن تۇيۇقسىز ئىلغا كېسىلى بولۇپ
قېلىپ، ئاشخانىنىڭ ئامبار قىلغان ئۆيىدە ئۇچ، تۆت كۈن ئو-
رۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدىم. بۇ چاغدا ئورۇق، ئاق سېرىق،
پاكاراق كەلگەن 40 ياشلار چامىسىدىكى بىر خەنزۇ لىيەنجاڭىمىز
مېنىڭ ئەھۋالىمدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، مېنى ئاشخانىدىكى

ياتقىمدىن ئوپچە ياتاققا قايتۇرۇۋەتتى. ئەمما، ئاردىدىن بىر مەز-گىل ئۆتكەن بولسىمۇ، كېسىلىم ياخشىلىنىش ئۈياقتا تۇرسۇن ئەكسىچە ئىلمىدىن تەرەققىي قىلىپ يۇقۇملۇق قارا كېزىككە ئۆزگىرىپ كەتكەچكە، كېسەل يۇقۇپ قېلىشتىن قورقۇپ دەسلەپ-تە مەن بىلەن ھېچكىمنىڭ چاتىقى بولمىدى. كېيىن بەزىلەر مېنى دوختۇرخانىغا ئاپىرىپ داۋالىتىش تەكلىپىنى بەرگەنىدى، ھېلىقى لىيەنجاڭ قوشۇلمىدى. چۈنكى شۇ چاغلاردا جەنۇبىي شىن-جاڭ ۋە باشقا جايلاردىن ئۇرۇمچىگە مەجبۇرىي ئەسكەرلىككە تۇ-تۇپ كېلىنگەن نەچچە مىڭ ياش ئوزۇقلۇق يېتىشمەسلىك، داۋا-لاش شارائىتىنىڭ ناچارلىقى، دوختۇر ـ سىستېرالارنىڭ خىز-مەتتىكى مەسئۇلىيەتسىزلىكى ھەمدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىر-نىڭ دەھشەتلىك زۇلۇمى تۈپەيلىدىن ماڭا ئوخشاش يۇقۇملۇق كېسەللەرگە گىرىپتار بولۇپ، ياش ھاياتىدىن ئايرىلغانىدى. شۇ-ڭا لىيەنجاڭ ئۇلارغا: «رەجەپنى دوختۇرخانىغا ئاپارساق، دوختۇر-لار ئۇنى بىھۇدە ئۆلتۈرۈپ قويىدۇ. ئەڭ ياخشىسى ئۇنى يۆتكەپ يۈرمەي مۇشۇ يەردە ئۆزىمىز يەرلىك ئوسۇلدا داۋالاپ باقايلى، ساقىيىپ قالسا ئەجەپ ئەمەس» دېدى. شۇ كۈنلەردە تېنىم ئاجىز-لاپ، گېلىمدىن سۇدىن باشقا نەرسە ئۆتمەيدىغان، بىر تېرە ـ بىر ئۈستىخان ھالەتتە خۇداغا ناله قىلىپ ياتاتتىم. ھېلىقى لىيەنجاڭمىز بولسا، ئاتايىن بىر يەرلەردىن رېھدەن قاتارلىق دورىلارنى تېپىپ كېلىپ داۋالاپ، ئاشپەزلەرگە ھەر كۈنى بىر ۋاڭ ئۈگرە ئەتكۈزۈپ بېرىپ، ھالىمدىن ناھايىتى ئوبدان خەۋەر ئالدى. ئۇنىڭ ئىەنسە شۇنداق كۆڭۈل قويۇپ داۋالىشى نەتىجە-سىدە، ئۇچ، تۆت ئايدىن كېيىن ھاسا تاياقسا تاينىپ تالا ـ تۈزىگە چىققۇدەك بولىۋىدىم، لىيەنجاڭ بىر تەرەپتىن مېنى ياتاقسا يالغۇز يېتىۋېرىپ زېرىكىپ قالمىسۇن، يەنە بىر تەرەپتىن ئاز ـ تولا بىر نەرسە ئۆگەنسۇن، دەپ ئويلىغان چېغى، ھەر كۈنى مەشىق مەيدانىنىڭ ئەتراپىدىكى دەرەخ سايىسىدا ئولتۇرغۇزۇپ

قويۇپ، خېلى ئوبدان كۈتكەنىدى، تېزلا ئەكسىمگە كەلدىم. بۇ، گومىنداڭ ئارمىيىسى ئىچىدىكى مەن ئۈچراتقان ئەڭ ئىنسانپەر-ۋەر ۋە ئەڭ ئېسىل پەزىلەتلىك كىشىلەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ بىز ئۇيغۇر جەڭچىلەرگە ھەرگىز قوپاللىق قىلمايتتى. تۇرمۇش ۋە باشقا جەھەتلەردە كۆيۈنەتتى. شۇڭا ئۇنىڭ سىماسى كۆز ئالدى-مىزدىن ھەرگىز كەتمەيدۇ (ئۇنىڭ ئىسىم ـ فامىلىسىنى ھەر قانچە قىلىپمۇ ئەسكە ئالالمىدىم).

شۇ يىلى 6 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا بىز تۇرۇشلۇق گومىنداڭ-نىڭ يېڭىدىن تەشكىللەنگەن پىيادە ئەسكەرلەر 38 ـ تۈەنى (ئەس-كەرلەرنىڭ كۆپ قىسمى جەنۇبىي شىنجاڭدىن مەجبۇرىي ئەسكەر-لىككە تۇتۇپ كېلىنگەن ئۇيغۇرلار، باشلىقلىرىمىزنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك خەنزۇلار ئىدى) نى تۈەنجاڭ چىن پىلياڭنىڭ باشچىلىقى-دا ئات ـ كالا قوشۇلغان 160 دانە كۆتەك ھارۋىغا ئوق ـ دورا، قورال ـ ياراق ۋە يېمەك ـ ئىچمەك قاتارلىقلارنى بېسىپ غۇلجىغا قاراپ ئۇشتۇمتوت يولغا چىقتۇق. بىز 20 كۈنگە يېقىن جىددىي يۈرۈش قىلىپ، ئاي ئاخىرىدا كۈرەگە يېتىپ باردۇق. بىر نەچچە كۈندىن كېيىن، باشقىلار بىزنى پاراتتىن ئۆتكۈزۈپ، ھەر بىر-مىزگە بىردىن يارىملىق ئات بېرىپ (شۇ كۈنلەردە تېكەسلىك بىر ئۇيغۇر باي بىزنىڭ تۈەنگە 1000 تۇياق ئات ھەدىيە قىلىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە بولغان ساداقە-تىنى ئىپادىلىگەنىكەن)، بىزگە ئاتلىق تۈەن دەپ نام بەردى. بۇ يەردە يەنە بىرەر ئايدەك مەشىق قىلدۇق ۋە بۈيرۇقسا بىنائەن شۇ ئەتراپتا بىر «كۆل» (ئەمەلىيەتتە، بۇ يەرگە باشقىلار تەرىپە-دىن ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن ما فامىلىلىك بىر خۇيزۇ باينىڭ مال ـ مۈلۈكى كۆمۈلگەنىكەن) كولىدۇق. تەخمىنەن 1.5 مېتىرچە كولىغان چېغىمىزدا «كۆل»نىڭ ئاستىدىن چوڭ جانان چىنە، پىيالە، بوتۇلكىلىق ئالىي ھاراق ۋە ئېدىش قاتارلىق نەرسىلەر چىقتى (كېيىن ئۇقساق، باشلىقلىرىمىز ئالتۇن ـ كۈمۈش چە-

قىپ قالارمىكىن، دەپ بۇ «كۆل»نى كولاتقانىكەن). 7 - ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى تۆەنجاڭلىرىمىز ھەممەيلەننى ئۇشتۇمتوت رەتكە تۇرغۇزۇپ، مەن قاتارلىق 60 نەپەر ئەسكەرنى تاللاپ چىقتى (ئۇ چاغدا مەن مەزكۇر تۆەننىڭ 1 - يىڭ 1 - لىيەن 1 - پەي 1 - بەنىدە جەڭچى ئىدىم). ئاندىن بىر مۇئاۋىن تۆەنجاڭ (خەنزۇ بولۇپ، ئىسمى ئېسىمدە قالماپتۇ) بىزنىڭ 1 - پەينىڭ جاۋ فامىلىلىك پەيجاڭى، مۇئاۋىن پەيجاڭ مۇھەممەت (كۇچالىق بولۇپ، خەنزۇچىنى پىششىق بىلگەچكە ئۆستۇرۇلگەن)، مەن تۇرۇشلۇق 1 - بەننىڭ بەنجاڭى ئىلاخۇن (كورلىلىق) ۋە 2 - بەننىڭ بەنجاڭى ئىبراھىمئاخۇن (قەشقەرلىق) لارنىڭ باشچىلىقىدا بىز 60 ئەسكەرنى غۇلجىغا جىددىي يولغا سالدى. بىز 6 ئات ھارۋىسىغا ئولتۇرۇپ مېڭىپ، كەچ پېشىن مەھەلدە بايانداىغا يېتىپ باردۇق. بۇ يەردە يەرلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئوندەك ئادىمى بىزنى ساقلاپ تۇرغانىكەن. ئۇلار بىزنى قىزغىن قارشى ئېلىپ، ناھايىتى ئېسىل تاۋاملار ۋە مېۋە - چېۋىلەر بىلەن ئالاھىدە مېھمان قىلدى. بۇ چاغدا بىز تۇرۇۋاتقان ئۆيلەرنىڭ ئۇستى ۋە ئەتراپلىرىغا قوراللىق پوست ئورۇنلاشتۇرۇلۇۋىدى، بىز يېقىن ئەتراپتا بىرەر ۋەقە يۈز بەرگەنلىكىنى پەملىگەن بولساقمۇ، باشلىقلىرىمىزدىن بۇنىڭ سەۋەبىنى سۇرۇشتۇرۇپ بېقىشقا پېتىنالمىدۇق. چۈنكى، گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ باشلىقلىرى ئەينى چاغدا چوڭ - كىچىك ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى بىز مىللىي ئەسكەرلەردىن قاتتىق مەخپىي تۇتىدىغان بولۇپ، ئەگەر بۇ توغرىدا بىرەرسىمىز ئېغىز ئېچىپ قالساق، ياخشى ئاقىۋەت كۆرمەيتتۇق. شۇڭا بىز ئۆزىمىزگە ئارتۇقچە ئىش تېپىۋېلىشتىن قورقۇپ «دا دېسە ئاتتۇق، پا دېسە ياتتۇق» (بۇ، شۇ زامانلاردا گومىنداڭ ئارمىيىسى ئىچىدىكى مەجبۇرىي ئەسكەرلىككە تۇتۇپ كېلىنگەن بىز ئۇيغۇر ئەسكەرلەر توقۇپ چىققان قوشاق ئىدى) دېگەندەك پاسسىپ ھەرىكەت قوللىناتتۇق. نامازشام بولغاندا تۇرساق، بىز تۇرغان يەرگە ئوچ ھەربىي ئاپتوموبىل يېتىپ كەلدى. بىز ماشىنلارغا يوك - تاق ۋە قورال - ياراقلىرىمىزنى بېسىپ غۇلجا شەھىرىگە كىرىپ، ئاق ئۆستەڭنىڭ بىر كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈۋاتساق، مەن ئولتۇرغان ماشىنىنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كېلىۋاتقان 2 - ماشىنىنىڭ ئارقا سول چاقى كۆۋرۈكنىڭ سىرتىغا چىقىپ كېتىپ، ماشىنا سىڭايان بولۇپ قالغاچقا، ئوستىدىكى 20 ئەسكەرنىڭ ھەممىسى ئۆستەڭگە چۈشۈپ كەتتى. بۇ كۈتۈلمىگەن ھادىسىدە ئادەملەر ھېچنىمە بولمىغان بولسىمۇ، لېكىن بىر نەچچە تال مىلتىق ۋە قېلىچ سۇ ئاستىغا چۆكۈپ كەتتى. بىز قاراڭغۇدا ئۇلارنى خېلى ئۇزۇنغىچە ئىزدەپ تاپالماي، ئاخىرى بۇيرۇق بويىچە يېقىن ئەتراپتىكى كىشىلەرنى ئۇخلاۋاتقان يېرىدىن ئويغىتىپ چىقىپ، ئۇلارنى سۇغا چۈشۈرۈپ، ئەتىسى كۈن قىزىل بولغىچە ئىزدەپ ئاران تاپتۇق. شۇنداق قىلىپ تاڭ ئاتقاندا ماشىنىنى تارتىپ چىقىرىپ، بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن ئاش ۋاقتى بىلەن مازار مەھەللىسىگە يېتىپ باردۇق. بىزنىڭ ھېلىقى مۇئاۋىن تۆەنجاڭ بىلەن جاۋ پەيجاڭ 2 - بەننىڭ 10 نەپەر ئەسكىرىنى مۇئاۋىن پەيجاڭ مۇھەممەت بىلەن شۇ يەردە قالدۇرۇپ قويۇپ، بىز قالغان 50 ئادەمنى ئوچ ماشىنا بىلەن نىلقا تەرەپكە ئېلىپ ماڭدى. بىز تاش داۋان دېگەن يەرگە بارساق، داۋاننىڭ يولىنى ياساۋاتقانىكەن. داۋان ئىنتايىن تىك، ئۇنىڭ ئۇستىگە يوللار ئېگىز - پەس كاتالىق بولغاچقا، بىز 50 ئادەم ھەر بىر ماشىنىنىڭ كەينىدىن ئارغامچا بىلەن تارتىپ تۇرۇپ، داۋاندىن ئامان - ئېسەن چۈشۈالدۇق. نامازشام بولغاندا، نىلقىغا كىرىپ بىر كېچە قوندۇق. بۇ چاغدا پۈتۈن نىلقا ناھىيە بازىرىنى سېرىق كېيىملىك گومىنداڭ ئەسكەرلىرى قاپلاپ كەتكەنىكەن. بىز مازارغا كېلىپ 3 كۈن ئىچىدە باشلىقلىرىمىز يەرلىك خەلقتىن بىزگە 20 تۈياق ياراملىق ئات يىغىپ بەردى. ئات تەييار بولغاندىن كېيىن، يەنە 10 نەچچە نەپەر ساقچى

بىلەن بىرلىكتە غۇلجا شەھىرىدىن چىققان ئىككى نەپەر ياشانغان قوراللىق ئادەم (ئۇيغۇر) نىڭ يول باشلىشى بىلەن، غۇلجا شەھىرىنىڭ كۇن چىقىش تەرىپىدىكى ئاچالنىڭ تېغى تەرەپكە قاراپ يولغا چىقتۇق. يول ئۇستىدە بىر مۇنچە پاراكەندىچىلىككە ئۇچراپ، ئاخىرى مازار يېزىسىدىكى بىر دەڭنى بازا قىلىپ تۇرۇدۇق. بىر كۇنى پەكەنلىك تالىپ دېگەن بەنجاڭ بىلەن ئىككىمىز چارلاشقا چىقىپ قوراللىق ئادەملەرگە يولۇقۇپ قېلىپ نۇرغۇن ئاۋارىچىلىققا دۇچ كەلدۇق، تەرەپ - تەرەپتە مىلتىق ئاۋازى ئاڭلىنىپ ھەممە جايىنى ۋەھىمە قاپلىغانىدى. بىز شۇ ئارىدا جان ساقلاش ئۇچۇن بۇلۇنۇپ قېچىپ بىر - بىرىمىزدىن ئايرىلىپ قالدۇق. مەن ئۇيان - بۇيان قېچىپ، مۇكۇپ يۇرۇپ ئاخىرى بىزنىڭ ئادەملەرنى تاپتىم. ئۇلار بىر دەڭنىڭ دەرۋازىسىنى ئىچى تەرەپتىن قۇم خالتا ۋە تاغارلار بىلەن مەھكەم ئېتىۋالغانىكەن، دەڭگە كىرىۋىدىم، ھەممەيلەن ھەيران قالدى. قارىسام، باشقا جايلاردىن بىزگە يارەمگە كەلگەن 40، 50 چە خەنزۇ ئەسكەرنىڭ بەزىسى بىر ئۆينىڭ مورىسىغا بىر پىلىموتنى قۇرۇۋاپتۇ، بەزىسى ئۆگزە ۋە تاملارنىڭ ئەپلىك جايلىرىدىن پايدىلىنىپ، مىلتىق بىلەن قارشى تەرەپتىكى ئېگىزلىككە جايلاشقان ئالمىلىق باغقا قارىتىپ توختىماي ئوق ئېتىۋاتقانىكەن. بىز شۇ تەرىقىدە نامازشام بولغۇچە خېلى قانتىق سوقۇشتۇق. ئەمما، بىز تەرەپتىن بىرمۇ ئادەم چىقىم بولمىدى، قارشى تەرەپتىكى ئادەملەرنى قويۇق ئورمانلار توسۇپ تۇرغاچقا قەتئىي كۆرەلمەيتتۇق. نامازشام بولغاندا يېنىمغا مەن ئىلگىرى كۆرۇپ باقمىغان پاكار بويلۇق بىر خەنزۇ پەيجاڭ كېلىپ، ئۇچامغا بىر ئاق تېرە جۇۋىنى كىيگۈزۈپ قويدى. ئاندىن 2 تال توقاچ نان بىلەن 150 تالدەك ئوقنى بېرىپ، قورۇنىڭ ئىچىدىكى تونۇرنىڭ ئۇستىدە دائىم جەڭگىۋار ھالەتتە تۇرۇشمىنى تاپىلاپ قويۇپ كەتتى. كېيىن ئۇقسام، ئۇ- نىڭ مېنىڭ شۇ كۇنى چۇشتىن بۇرۇن يۇز بەرگەن قالايمىقانچە-

لىقتا «ئوغرىلار» غا قوشۇلۇپ كەتمەي، گازارمىغا سالامەت قايتىپ كەلگەنلىكىمنى مۇكاپاتلىغىنى ئېكەن. ئەتىسى چۇشكە يېقىن يەنە ئۇرۇش باشلىنىپ كەتتى. بىز شۇ ئېتىشقانچە كەچ پېشىنغىچە سوقۇشتۇق. بۇ كۇنى مەن تۇرغان تونۇر ئەتراپىغا قىلىۋاتقان ھۇجۇم خېلى كۇچلۇك بۇلۇپ، ئوقنىڭ قەيەردىن ۋە كىم تەرىپىدىن ئېتىلىۋاتقانلىقىنى قىلچە پەرق قىلالمىساقمۇ، بۇيرۇق بويىچە ئالمىلىق باغقا قارىتىپ توختىماي ئېتىۋەردۇق. قىزىق يېرى شۇكى، قارشى تەرەپتىكىلەر بولسا، بىزنىڭ ئادەم سانىمىز ۋە مىللەت ئايرىمىمىز دېگەنلەرنى خۇددى بەش قولدەك بىلىپ تۇرغاچقا، ئىلاجى بار بىز ئۇيغۇر ئەسكەرلەرنى ئاتمىغاندىكەن. مەن شۇ كۇنى ئەتىگەندىن بېرى قورسىقىمغا بىر نەرسە يېمىگەچكە، چىدىيالماي پەسكە چۇشۇپ تامنىڭ دالدىسىدا ئولتۇرۇپ نان يەۋاتسام، مېنىڭ ئورنۇمغا چىقىپ ئېتىۋاتقان توقسۇنلۇق ئىسمائىل دېگەن ئەسكەرنىڭ ئوق كۆكرىكىگە ئوق تېگىپ، تونۇرنىڭ ئۇستىگە يىقىلىپ چۇشتى. مەن ئاستا ئۆمىلەپ بېرىپ ئۇنى دالدىغا ئېلىپ كېلىپ ھالىدىن خەۋەر ئالغان بولساممۇ، دوراڭ ئوكۇل يوق، ئۇنىڭ ئۇستىگە يارىسى بەك ئېغىر بولغاچقا، ئۇ يېرىم سائەتتىن كېيىن جان ئۇزدى. شۇ كۇندىكى جەڭدە بەنجاڭ ئىلاخۇننىڭمۇ ئېغىزىنى ئوق سۇرۇپ ئۆتۇپ كەتكەچكە، يېنىك يارىلاندى؛ يەنە بەش نەپەر خەنزۇ ئەسكەر ئۆلدى. ئىككى نەپەر ئۇيغۇر ئەسكەر ئېغىر يارىلاندى. 20 دەك ئانقا ئوق تېگىپ ئۆلدى. بىز قارشى تەرەپ بىلەن شۇ ئېتىشقانچە تاكى كەچ پېشىنغىچە ئېتىشتۇق. كەچتە بىز تۇرغان ھاۋا بوشلۇقىدا گومىلاڭنىڭ بىر ھەربىي ئايرۇپلانى پەيدا بولدى. ئارقىدىنلا يەنە 3 ھەربىي ئايتوموبىلدا 100 دەك خەنزۇ ئەسكەر يېتىپ كەلدى - دە، ئالمىلىق باغقا قاراپ «ساھ... ساھ...» دەپ ۋارقىرغانچە چىقىپ كېتىۋىدى، ئۇزۇن ئۆتمەي ئېتىش توختاپ قالدى. بىزمۇ قورشاۋدىن قۇتۇلۇپ قالدۇق. ئەتىسى ئۇرۇشتا ئۆلگەنلەرنى يەر-

لىكىدە قويۇپ، ياردار بولغان ئىككى ئۇيغۇر ئەسكەرنى يەنە بىر كۆچالىق ئەسكەرگە قوشۇپ ئاپتوموبىل بىلەن غۇلجىغا ئەۋەتىۋەتتىم. قالغان 16 ئادەم دەڭنىڭ ئىچىدە قالدۇق. بۇ چاغدا بىز ئاتلىرىمىزنى سۇغۇرغىلى سىرتقا چىقماقچى بولىۋىدۇق، بۇ يەرگە يېڭىدىن يۆتكەپ كېلىنگەن خەنزۇ ئەسكەرلەرنىڭ باشلىقلىرى بىزنى «نەدىن كەلگەن ئوغرىلارسەن؟» دەپ تىللاپ سىرتقا چىققىلى قويمىدى. جاۋ فامىلىلىك پەيجاڭىمىز ئۇلارغا ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈۋېدى، ئۇلار ئاندىن دەڭنىڭ سىرتىغا چىقىشىمىزغا تەستىرەك رۇخسەت قىلدى. بىز شۇ كۈندىن ئېتىبارەن جاۋ پەيجاڭ باشچىلىقىدىكى 16 نەپەر ئۇيغۇر ئەسكەر ھېلىقى خەنزۇ ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىدا بىرنەچچە كىلومېتىر ئارىلىق قالدۇرۇپ ئاتلىق رازۋېتكا قىلىپ ماڭىدىغان، ئۇلار كەينىمىزدە پىيادە يۈرۈپ ئۇرۇش قىلىدىغان بولدى. بىر كۈنى بىزنىلقا تەرەپكە رازۋېتكا قىلىپ كېتىۋېتىپ تاش داۋان دېگەن يەرگە بارساق، ئۇستىمىزدىكى ھاۋا بوشلۇقىدا قانتىنىڭ ئاستىدا 12 شوئار بەلگىسى بار بىر ھەربىي ئايروپىلان پەيدا بولدى ـ دە، بىزگە قارىتىپ پىلىموتتىن خۇددى يامغۇردەك پاراسلىتىپ ئوق ياغدۇرۇۋەتتى. بۇ چاغدا جاۋ پەيجاڭ بىر پارچە ئاق لاتىنى مىلتىقىنىڭ ئۇچىغا چېگىپ پۇلاڭلىتىۋېدى، ئايروپىلان ئېتىشنى توختىتىپ كېتىپ قالدى. ئەسلىدە ھېلىقى ئايروپىلان خادىملىرى بىزنى خاتا تونۇپ قېلىپ ئوق چىقارغانكەن. بىز يەنە يۈرۈشنى داۋاملاشتۇرۇپ ساسلىقىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر تۈگمەنگە كىرىپ تۇرىۋىدۇق، غۇلجا تەرەپتىن يارەمگە كەلگەن بىز تۇنغان ئەسكەرمۇ كېلىپ بىزگە قوشۇلدى. خەنزۇلار تاماق ئېتىپ يەپ قورسىقىنى توقلىدى. بىز ۋە يېڭى قوشۇلغان قىسمىدىكى 50 نەپەر ئۇيغۇر ئەسكەر بىرلىكتە تاماق ئېتىۋاتساق تۆت تەرەپتىن بىزگە قارىتىپ تۈيۇقسىز ئوق چىقىپ ئۇرۇش باشلىنىپ كەتتى. بىز تۈگمەننىڭ ئىچىگە قاپسىلىپ قالدۇق. بۇ يەردە كەچ پېشىندىن ئەل يانقۇغۇچە

ئېتىشتۇق. بىز تەرەپتىن تەخمىنەن 50 تەك ئادەم ئۆلدى، خېلى كۆپ ئادەم يارىدار بولدى. بۇ چاغدا ئارىمىزدىكى بىر خەنزۇ پەيجاڭ تۇنجاڭغا: «بۇنداق ئېتىۋېرىپ بىھۇدە ئۆلۈپ كەتكىچە، ئوغرىلارغا تەسلىم بولۇپ ھاياتىمىزنى ساقلاپ قالساق بولمامدۇ؟» دېگەندى، تۇنجاڭ شۇ ھامان ئۇنى كۆز ئالدىمىزدىلا ئېتىپ تاشلىدى. بىز خېلى ئۇزۇن ئېتىشقاندىن كېيىن ئەل يانقۇ بولغاندا، قارشى تەرەپنىڭ ھۇجۇمى سەل پەسەيگەندەك قىلىۋىدى، تۇن قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ 1200 دىن ئارتۇق ئادەم قورشاۋدىن بۆسۈپ چىقىپ تەرەپ ـ تەرەپكە پىتىراپ كەتكىلى تۇردى. بۇ چاغدا كۆچالىق تۇردى، قەشقەرلىق تۇرسۇن ۋەمەن قاتارلىق تۆت نەپەر ئۇيغۇر ئەسكەر شاقىراپ يېغىۋتقان يامغۇرغا قارىماي غەرب تەرەپكە قېچىپ مېڭىۋىدۇق، توقسۇنلۇق قاسىم دېگەن ئەسكەر ئۇچرىدى. شۇنىڭ بىلەن بىز بەش ئادەم يەنە بىرەر كىلومېتىرچە مېڭىۋىدۇق، قاش دەرياسىغا كېلىپ توسۇلۇپ قالدۇق. بۇ چاغدا يېتىلىۋالغان ئاتلىرىمىزنى ئۇستىدىكى يۈك ـ تاقلىرى بىلەنلا ئىختىيارىغا قويۇۋېتىپ، قاش دەرياسىدىن كېچىپ ئۆتۈپ بىر قويۇق ئورمانلىقنىڭ ئىچىگە كىرىپ يانتۇق. ئەمدى ھاردۇق ئالايلى دەپ قارىساق، قاسىم يوقاپ كېتىپتۇ. يامغۇر تېخىچە توختىماي يېغىۋاتىدۇ. بۇ 9 ـ ئاي مەزگىلى بولغاچقا، سوغۇقتىن توڭۇپ تىترەپ كەتكەن بولساقمۇ، سېزىلىپ قېلىشتىن قورقۇپ ئوت ياقماي تاڭ ئاتقۇزدۇق. كېچىچە ئەتراپىمىزدا توختىماي ئوق ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇردى. ھەر بىرىمىزدە بىر تالدىن سانبا مىلتىق (ياپون مىلتىقى)، بىر تالدىن قىلىچ ۋە 300 تالدىن زاپاس ئوق بار ئىدى. بىز ھېچقانداق شەپە چىقارماي چاتقاللىقتا جىمجىت ياتتۇق. ئەتىسى تاڭ ئاتقاندا ھېلىقى ئۇچ نەپەر ھەمراھىم مېنى: «رەجەپ، سەن بىزنى مۇشۇ يەردە ساقلاپ تۇرغىن، بىز بىرەر ئادەمىزات بار يەرنى كۆرۈپ قويۇپ ساڭا خەۋەر قىلايلى» دەپ ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ سىرتقا چىقىپ

كەتتى. كۈن چۈش بولاي دېگەندە، سوغۇق، ئاچلىق، ئۇسسۇزلۇق ۋە ئۇيقۇسىزلىققا چىدىيالماي جىلى بولۇپ ئولتۇرسام، تۇردىنىڭ: «رەجەپ، رەجەپ! ...» دەپ پەس ئاۋازدا چاقىرغىنى ئاڭلاندى. ئۆمىلەپ چىقىپ قارىسام، ئۇچەيلەن سىرتتا مېنى ساقلاپ تۇرغانكەن. بىز تۆتەيلەن كۈن پېتىشقا قاراپ سەل مېڭىۋىدۇق، يەنە ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان قاش دەرياسىغا توسۇلۇپ قالدۇق. قانداق قىلىشىمىزنى بىلەلمەي بېشىمىز قېتىپ تۇراتتۇق، دەريانىڭ ئۇ قېتىدىكى بىر قورۇنىڭ ئارقىسىدا بىر قازاق قىزچاق پەيدا بولدى. بىزقىزنى چاقىرىپ: «بۇ يەردىن دەريانىڭ ئۇ قېتىغا كېچىپ ئۆتكىلى بولامدۇ؟» دەپ سورىۋىدۇق، ئۇ: «مەن ئۇقمايمەن، گېپىڭلار بولسا ئۆيدىكىلەرنى چاقىرىپ قويماي يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان پېتى ئۆلۈمنى كۈتتۈق. شۇ تەرىقىدە ئاردىدىن بىرەر سائەتچە ئۆتكەن بولسىمۇ، ئۇلار بىزنى ئاتماي، مىلتىقلارنى شاراق - شۇرۇق قىلىپ قويۇپلا تۇرۇشتى. ئۇلار بىزدىن تارتىۋالغان مىلتىقلارغا لىق ئوق سېلىپ قولۇپلاپ قويغانلىقىمىز ئۈچۈن، مىلتىقنىڭ قۇلۇبىنى ئاچالماي ئاۋارە بولدىمۇ ياكى بىزگە ئەتەي ھەيۋە كۆرسىتىپ شۇنداق قىلدىمۇ، بۇنىسى بىزگە قاراڭغۇ ئىدى. بىر چاغدا قارىساق، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئېگىز، ئۇستىخانلىق، 70 ياشلار چامىسىدىكى بىر قازاق بوۋاي (ئۇ ھېلىقى قورۇنىڭ ئېگىسى بولۇپ، بۇ يۇرتتا خېلى يۇز - ئابرويى بار چارۋىدار ئىكەن) پەيدا بولدى - دە، ئەتراپتىكىلەرگە بىرمۇنچە گەپ - سۆز قىلىپ، بىزنى ئېتىشقا رۇخسەت قىلمىدى. ئاندىن دەريادىن ئۆتكۈزۈپ، ئۆيىگە باشلاپ كىرىدى ۋە قازان نېنى، بوغۇرساق ۋە ئەتكەن چايلار بىلەن ئوبدان مېھمان قىلىپ، كېيىم - كېچەكلىرىمىزنى كېلىنلىرىگە دەپ مەشكە قاقلاپ قۇرۇتۇپ بەردى. تەخمىنەن بىرەر سائەتلەردىن كېيىن ئۇ ھەممىمىزنى بىردىن ئاتقا مىندۈرۈپ، ئۆزى يەنە بىرنەچچە قازاق كىشى بىلەن بىرلىكتە بىزنى نىلقا ناھىيىسىنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى بىر قېلىن ئورمانلىق تەرەپكە باشلاپ ماڭدى.

ھەممىسىنى مەجبۇرىي تارتىۋېلىپ، بىزنى ئاسما مايكا ۋە كۆسار بىلەنلا قويۇپ قويدى. ئاندىن ئۇلار يەنە بىزنى ئېتىپ تاشلىماقچى بولۇپ، ئارقا تەرىپىمىزگە ئۆتۈپ، بىزدىن تارتىۋالغان قوراللارنى بىزگە تەڭلەپ ھەيۋە قىلغىلى تۇردى. بىز ئۇلارغا: «سىلەر بىزنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈۋەتسەڭلارمۇ مەيلى، لېكىن، بىز گۇمناڭ قانداقلا بولمىسۇن ئۆلۈپ كېتىشتىن ئاۋۋال ئۇ دۇنياغا ئىمانسىز كېتىپ قالماسلىقىمىز ئۈچۈن، ئىككى رەكەت شۈكرى نامازئوقۇۋالايلى» دېدۇق. ئۇلار قوشۇلدى. بىز دەريا سۈيىدە تاھارەت ئېلىپ نامازئوقۇدۇق ۋە نامازئوقۇپ بولۇپمۇ ئورنىمىزدىن قوپماي يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان پېتى ئۆلۈمنى كۈتتۈق. شۇ تەرىقىدە ئاردىدىن بىرەر سائەتچە ئۆتكەن بولسىمۇ، ئۇلار بىزنى ئاتماي، مىلتىقلارنى شاراق - شۇرۇق قىلىپ قويۇپلا تۇرۇشتى. ئۇلار بىزدىن تارتىۋالغان مىلتىقلارغا لىق ئوق سېلىپ قولۇپلاپ قويغانلىقىمىز ئۈچۈن، مىلتىقنىڭ قۇلۇبىنى ئاچالماي ئاۋارە بولدىمۇ ياكى بىزگە ئەتەي ھەيۋە كۆرسىتىپ شۇنداق قىلدىمۇ، بۇنىسى بىزگە قاراڭغۇ ئىدى. بىر چاغدا قارىساق، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئېگىز، ئۇستىخانلىق، 70 ياشلار چامىسىدىكى بىر قازاق بوۋاي (ئۇ ھېلىقى قورۇنىڭ ئېگىسى بولۇپ، بۇ يۇرتتا خېلى يۇز - ئابرويى بار چارۋىدار ئىكەن) پەيدا بولدى - دە، ئەتراپتىكىلەرگە بىرمۇنچە گەپ - سۆز قىلىپ، بىزنى ئېتىشقا رۇخسەت قىلمىدى. ئاندىن دەريادىن ئۆتكۈزۈپ، ئۆيىگە باشلاپ كىرىدى ۋە قازان نېنى، بوغۇرساق ۋە ئەتكەن چايلار بىلەن ئوبدان مېھمان قىلىپ، كېيىم - كېچەكلىرىمىزنى كېلىنلىرىگە دەپ مەشكە قاقلاپ قۇرۇتۇپ بەردى. تەخمىنەن بىرەر سائەتلەردىن كېيىن ئۇ ھەممىمىزنى بىردىن ئاتقا مىندۈرۈپ، ئۆزى يەنە بىرنەچچە قازاق كىشى بىلەن بىرلىكتە بىزنى نىلقا ناھىيىسىنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى بىر قېلىن ئورمانلىق تەرەپكە باشلاپ ماڭدى.

بىز سەل مېڭىۋندۇق، ئالدىمىزغا قارا خۇرۇم پەلتۇ كىيگەن ئوسمانئىسىملىك بىر ئۇيغۇر ئادەم قۇيۇندەك ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ، بىز بىلەن قىزغىن كۆرۈشتى (ئەسلىدە بىزنى باشلاپ ماڭغان قازاق چارۋىدار ئۇلارغا ئادەم ئەۋەتىپ ئالدىن خەۋەر بېرىۋەتكەنىكەن) ۋە ھېلىقى قازاق پارتىزانلارنىڭ بىزنىڭ قورال-لىرىمىزنى ئۆز ئىختىيارىچە تارتىۋېلىپ قورقۇتقانلىقىنى ئۇ-قۇپ، ئۇلارغا قاتتىق كايىدى. ئاندىن ئۇلاردىن قوراللىرىمىزنى ئالدۇرۇپ بېرىپ، بىزدىن سەمىمي ئەپۇ سورىدى، بىز ئۇنىڭغا ئەگىشىپ يەنە ئۇچ كىلومېتىرچە ماڭغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ تۇرالغۇسىغا يېتىپ باردۇق. ئۇ يەردە بىزنى ھوشۇراخۇن قاتار-لىق كىشىلەر ناھايىتى قىزغىن قارشى ئالدى ۋە ئوخشىتىپ پولۇ ئېتىپ مېھمان قىلدى. قارىساق ئەھۋال باشقىچە، يەنى گومىن-داڭ ئارمىيىسىنىڭ باشلىقلىرى ئۇلارنى كەم سۈندۇرۇپ ئېيتقان-دەك «ئارانلا ئالتە ئوغرى» ئاددىي ۋە ئاڭسىز ئېلىپ بېرىۋاتقان ھەرىكەت بولماستىن، بەلكى نەچچە يۈزلىگەن قوراللىق پارتىزان-لىڭ پىلانلىق، تەشكىللىك ئاساستا ئېلىپ بېرىۋاتقان قوراللىق كۆرىشى ئىكەن. بىز ئەھۋالنى بىلىپ، ئىلگىرى گومىنداڭ ئارمىيىسى ئىچىدە ھېچنىمىدىن خەۋەرسىز ھالدا بىھۇدە ئۆتۈپ كەتكەن ئۆمرىمىزگە تولىمۇ ئېچىندۇق. بىز بۇ يەردە بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ دەم ئېلىۋاتساق، بىر كۈنى ئادەتتىكى ئادەملەردىن خېلىلا ئېگىز، ئۇستىخانلىق، بېشىغا قارا كۆرپە تۇماق كېيىپ، بىلىگە يېشىل رەختتىن پوتا باغلىۋالغان 45 ياشلاردىكى بىر كىشى كېلىپ پېشانىمىزگە سۆيۈپ قوچاقلاپ قىزغىن كۆرۈشتى. ئۇقساق، بۇ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق پارتىزان باشلىقلىرىنىڭ بىرى بولغان غېنى باتۇر دېگەن كىشى بولۇپ، شۇ تاپتا ئالدىنقى سەپتىن كېلىشى ئىكەن. ئۇ: «ناھايىتى ئەقىللىق يىگىتلەر ئىكەنسىلەر، ئەسلىدە بىزنىڭ سېپىمىزگە تېخىمۇ بالدۇر قوشۇلۇۋالمىدىغان گەپ ئىدى. ھېلىمۇ كېرەك يوق.» ھازىرچە بۇ يەردە بىرنەچچە

كۈن ئوبدان ئارام ئېلىپ كۈچ توپلاڭلار، پات ئارىدا نىلقىغا ھۇجۇم قىلىمىز...» دېدى.

مىللىي ئارمىيە سېپىدە

دېگەندەك ئۇزۇن ئۆتمەي، يەنى 10 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى (قۇربان ھېيتىنىڭ 1 ـ كۈنى) فاتىخمۇسىلىموف (تاتار)، ئەكـ-بەر (قازاق) ۋە غېنى باتۇر قاتارلىق پارتىزان باشلىقلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە نىلقا ناھىيىسىگە ئۇچ تەرەپتىن بىرلا ۋاقىتتا ھۇ-جۇم قىلىپ، كەچتە پۈتۈن ناھىيە بازىرىنى تەلتۆكۈس ئىشغال قىلدۇق. مەن شۇ كۈنكى ئۇرۇشتا غېنى باتۇرنىڭ ئەترىتىدە ئىدىم، بىز ئەينى ۋاقىتتا غېنى باتۇر قاتارلىق كىشىلەرنى تۈ-تۈپ، رەھىمسىزلەرچە قېينىغان گومىنداڭ نىلقا ناھىيىلىك ساق-چى ئىدارىسىنىڭ سوت (شىبە) ئىسىملىك بىر ئەمەلدارى (ئۇ بۇ يەرگە ئۇرۇمچىدىن يېقىندىلا يۆتكىلىپ كەلگەنلىكى مەلۇم) نى يېقىن ئەتراپتىكى قومۇشلۇققا يوشۇرۇنۇۋالغان يېرىدىن ئىكـ-كى دانە تاپانچا ۋە 50 تالدەك ئوق بىلەن تىرىك قولغا چۈشۈرۈپ، ئۇلار نەزەربەند قىلىپ قويغان ئوبۇلخەيرى تۆرە (قازاق) ۋە باۋۇ-دۇن خەلپەت (ئۇيغۇر) قاتارلىق يۇرت مۆتىۋەرلىرىنى قوتقۇزۇپ چىقتۇق. شۇ كۈنى ئۇرۇش ئىنتايىن كەسكىن بولدى. دۈشمەن ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ۋە ساقچى ئىدارىسى ئەتراپىدىكى بىرقەدەر مۇستەھكەم پوتەي، ئاكوپ ۋە ئىستىھكاملىرىغا تايىنىپ خېلى كۈچەپ قارشىلىق كۆرسەتتى. بۇ چاغدا گومىنداڭ ئۇز ئارمىيـ-سى ئىچىدە بىز بىلەن بىرگە بولۇپ قېچىپ قوتۇلۇشقا ئامال قىلالمىغان ھېلىقى 40تەك ئۇيغۇر ئەسكەرنىڭ قوراللىرىنى تار-تىۋېلىپ، قولىغا بىردىن كالتەكىنى تۇتقۇزۇپ، سېپىل ئۈستىگە چىقىرىپ قويۇپ، ئۇلارنىڭ قوراللىرى بىلەن نىلقا ناھىيە بازىرى-دىكى خەنزۇ ئاممىنى قوراللاندۇرۇپ خېلى زور تىرىشچانلىق

كۆرسىتىپ باققان بولسىمۇ، لېكىن بىز مىلتىق، قېلىچ ـ نەيزە ۋە كالتەك ـ چوماقلار بىلەن قوراللانغان 500 چە ئادەم سېپىل سىرتىدىن قاتتىق مۇھاسىرىگە ئېلىپ، «ھۇررا!» دەپ چۇقان ـ سۇرەن سالغانچە شىددەت بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتۈۋېدۇق، ئۇلار بەرداشلىق بېرەلمىدى. ئۇرۇش ئەتتىگەن چاي مەھەلدە باشلىنىپ، كەچتە نامازدىگەر بىلەن ئاخىرلاشتى. ناھىيىنىڭ ھاكىمى، ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قاتارلىق خېلى كۆپ ئادەم ئەسىر ئېلىندى، بىر قىسمى يوقىتىلدى ۋە نۇرغۇن قورال ـ ياراق، ئوق ـ دورىلارنى غەنىيمەت ئالدۇق. ئەسىرگە چۈشكەنلەر ئىچىدىكى ھېلىقى 40 نەپەر ئۇيغۇر جەڭچى قېرىندىشىمىزنى ئۆزىمىزگە قوشۇۋالدۇق. ئۇرۇشتا بىزدىن كۆپ ئادەم چىقىم بولمىدى. بىز نىلقىنى ئېلىپ بىرەر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، بىر كۈنى غۇلجا تەرەپتىن مىناميوت ۋە ئېغىر ـ يېنىك پىلىموت قاتارلىق ئىلغار قوراللار بىلەن قوراللانغان بىر تۈەن گومىنداڭ ئەسكىرى (تەخمىنەن 1600 چە ئادەم) نىلقىغا كۈنەس ئارقىلىق ئايلىنىپ چىقىپ كېلىۋاتقانلىقى ھەققىدە خەۋەر كەلدى. بۇ چاغدا فاتىغ، ئەكبەر ۋە غېنى باتۇر قاتارلىق پارتىزان باشلىقلىرىمىز ئۇرۇش ۋەزىيىتىنى ئەتراپلىق تەھلىل قىلىپ، دۇشمەن بىلەن نىلقىدا تۇرۇپ ئۇرۇش قىلساق كۆپ چىقىم تارتىدىغانلىقىمىز، ئۇنىڭ ئەكسىچە مۇداپىئەسى ئاجىزلاپ قالغان غۇلجا شەھىرىگە ھۇجۇم قىلساق، بىز ئۇچۇن پايدىلىق ئىكەنلىكىنى پەملەپ، دەرھال بىزگە نىلقىنى تاشلاپ، كۈن چىقىشتىكى تاغقا مەخپىي چېكىنىش بۇيرۇقى بەردى. بىز 500گە يېقىن پارتىزان (كۆپلىرىمىز ئاتلىق) تاغ باغرىدىكى ئوغرى يوللار بىلەن ئايلىنىپ مېڭىپ، 11 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى نامازدىگەر بىلەن غۇلجا توپا دۆڭگە يېتىپ بېرىپ، شەھەرگە شەرقىي شىمال ۋە غەرب تەرەپتىن ھۇجۇم قىلدۇق. بۇ چاغدا گومىنداڭنىڭ ھەربىي ئايروپىلانلىرى بىزگە تاكى قاراڭغۇ چۈشكىچە توختىماي ھۇجۇم قىلىپ تۇردى.

ئەمما، بىز بۇنىڭلىق بىلەن بوشىشىپ قالماي، دۇشمەنگە كۈچلۈك ئوت ئاچتۇق. دۇشمەنلەر ھېلىقى ئايروپىلانلىرىنىڭ ھېمايىسىدە بىزگە خېلى قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىپ باققان بولسىمۇ، لېكىن ئاخىرى بەرداشلىق بېرەلمىدى. يېرىم كېچە بىلەن ئىلى ۋىلايەتلىك باش ساقچى ئىدارىسىنى ئىشغال قىلدۇق. بۇ چاغدا غۇلجا شەھىرىنى ساقلاۋاتقان گومىنداڭ قىسىملىرى ھەرەمباغ، لەڭشاڭ، ئايرودروم، بۇلاق دادامتۇ، يۇقىرىقى ۋە تۆۋەنكى پەنجىلەرگە ئورۇنلىشىۋېلىپ (چېكىنىپ) قارشىلىق كۆرسەتتى. ئەمما بىز ئۇلارغا بىرنەچچە تەرەپتىن قىستاپ قايتا ـ قايتا ھۇجۇم قىلىپ، ئۇلارنى مۇھاسىرىگە ئېلىش ئارقىلىق ئالدى بىلەن تۆۋەنكى ۋە يۇقىرىقى ئىككى پەنجىنى ئىشغال قىلدۇق. بۇ چاغدا غېنى باتۇر نەچچە 100 پارتىزاننى باشلاپ غۇلجىغا ئۇرۇمچى تەرەپتىن يارەمگە كېلىۋاتقان دۇشمەننىڭ ئالدىنى توسۇش ئۈچۈن بۆرتالا ئەتراپىغا كېتىپ قالغان بولۇپ، مەن تۇرۇشلۇق پارتىزان ئەترىتىدىكىلەر ھوشۇراخۇن ۋە ئوسماجان قاتارلىق قۇمانداناللار يېتەكچىلىكىدە ئۇرۇش قىلدۇق. بۇ چاغدا ئالدىنقى سەپتىكى 800گە يېقىن پارتىزان بىرنەچچە يېنىك تىپتىكى پىلىموت، ئاپتومات، مىلتىق، تاپانچا ۋە قول بومبىلىرى بىلەن قوراللانغان بولۇپ، قالغان 1000دىن ئارتۇق پىدائىيلار قورال يېتىشمىگەچكە، نەيزە ـ قېلىچ ۋە كالتەك ـ چوماقلار بىلەن قوراللىنىپ، خەلق ئاممىسى بىلەن بىرلىكتە ئارقىدا تۇرۇپ «ھە ـ ھۇ» دەپ چۇقان ـ سۇرەن سېلىپ بېرىشەتتى. شۇنداق قىلىپ 11 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى غۇلجا شەھىرىنىڭ ھەرەمباغ قاتارلىق جايلىرىدىن باشقا جايلىرى بىز تەرەپتىن ئازاد قىلىندى. 11 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى 3 ۋىلايەت ۋاقىتلىق ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ، ئېلىخان تۆرە (ئۆزبېك) رەئىس بولدى. بىزگىمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدا تىكىلگەن قىشلىق ھەربىي كىيىم تارقىتىپ بېرىلدى. شۇ چاغدا غېنى باتۇر قول ئاستىدىكى

بىر خائىننىڭ ئاسىيلىق قىلىپ ئوق چىقىرىشى بىلەن بۆرتالا ئەتراپىدا ياربلانغان (ئوق تاغىقى) بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا داۋالانغىلى كەتكەنىدى. ئەمما، ئۇ 1945 - يىلى 1 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بىر قىسىم قورال-ياراغ ۋە ئوق - دورىلارنى ئېلىپ قايتىپ كەلگىچە ھەرەمباغ قاتارلىق جايلار تېخىچە دۇشمەن قولىدا تۇرۇۋاتقان ئىدى. ئېلىخان تۆرە ئۇ كېتىپ ئۇزۇن ئۆتمەي-لا خېلى كۆپ پارتىزانىنىڭ قوراللىرىنى ئۇشتۇمتۇتلا يىغىۋېلىپ دەم ئېلىشقا قويۇپ بەرگەچكە، بىكارچىلىقتا پارتىزانلارنىڭ جەڭ-گىۋارلىقى سۇسلىشىپ كەتكەنىدى. غېنى باتۇر بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ئېلىخان تۆرىگە خېلى قاتتىق كايىدى ھەمدە 10 - ئاينىڭ 29 - كۈنى بىزنى يىغىپ ئالاھىدە سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئاچتى. يىغىندا ئۇ كەسكىن قىلىپ: «بۈگۈن كەچ سائەت 12گىچە ھەرەمباغ قاتارلىق جايلارنى چوقۇم ئىشغال قىلىشىمىز كېرەك! » دەپ بۈيرۇق چۈشۈردى (شۇ مەزگىللەردە تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن فاتىخ، ئەكبەر ۋە ئوبۇلخەيرى تۆرىلەر 3 ۋىلايەت ۋەقىتلىق ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى تەركىبىگە كىرگۈزۈلمىگەچكە، يۈرتلىرىغا كېتىپ قالغان بولۇپ، غېنى باتۇر ئاساسلىق پارتىزان باشلىقلىرىدىن بىرى ھېسابلىناتتى). دېگەندەك بىز نامازشام بىلەن جەڭنى باشلاپ، كەچ سائەت 11گىچە ھەرەمباغ، لەڭشاڭ ۋە ئايرودروم قاتارلىق جايلارنى ئىشغال قىلدۇق. شۇ چاغدا مەن تۇرۇشلۇق پارتىزان ئەترىتىنىڭ باشلىقى×× (رۇس، ئىسمى يادىمدا قالماپتۇ) بولۇپ، بىزنىڭ ئەترەت ئاساسلىقى باشقا ئەتراپ-تەرەپلەرگە ماسلىشىپ، ھەرەمباغقا تىزدا قار كېچىپ يۈرۈپ ھۇ-جۇم قىلدۇق. بۇ يەرنى ئىشغال قىلىپ قارىساق، دۇشمەن بۇ جاينىڭ ھەممە يەرلىرىگە ئاكوپ - خەندەك كولاپ، پوتەي - ئىستىھكام ياساپ، ئۆيلەرنىڭ تاملىرىنى تېشىپ، خۇددى چاشقا-نىڭ ئۇۋۇسىدەك قىلىۋەتكەن بولۇپ، ئۆلگەن ئادەم ۋە ئات - ئۇلاغلارنىڭ جەسەتلىرى بىلەن توشۇپ كېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ بىر

قىسمى بىزدىن ئۇلارغا ئەسىرگە چۈشۈپ قېلىپ پاجىئەلىك تۇردە ئۆلتۈرۈپ تاشلانغان ئادەملىرىمىز، يەنە بىر قىسمى ئۇرۇشتا ئوق تېگىپ ئۆلگەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرىدىن باشقا، خېلى كۆپ قىسمى غۇلجا شەھىرىدىكى خەنزۇ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ تېخى ئاغزىدىن ئانا سۈتى پۇراپ تۇرىدىغان 10 نەچچە ياشلىق ئوقۇغۇ-چىلىرى بولۇپ، ئۇلار قاتتىق سوغۇققا بەرداشلىق بېرەلمەي، تۇرغان جايىدا قوراللىرىنى تۇتقان پېتى خۇددى تاشتەك قېتىپ قالغانىكەن. بىز بۇ مەنزىرىنى كۆرۈپ ئىچىمىز سىرىلىپ كەت-تى. بىز بۇ يەردىكى بىر چوڭ ئۆيدىن يەنە غېمىدە يوق قىمار ئويناپ ئولتۇرغان گومىنداڭ ئارمىيىسى تەركىبىدىكى 80 نەپەر قورالسىز ئۇيغۇر ئەسكەر (ئۇلارنىڭ قوراللىرى گومىنداڭچىلار تەرىپىدىن تارتىۋېلىنغان، ئەلۋەتتە)نى ئەسىر ئالدۇق. ئاندىن ئۇلارنى ئۆچ دەرۋازىغا ھەيدەپ ئاپىرىپ، بىر دەڭنىڭ ئىچىگە سولاپ تەربىيە ئىشلەپ، مىللىي ئارمىيىدە قايتا ئىشلەشكە شەرتى توشمىغانلىرىنى يۇرتلىرىغا قايتۇرۇۋېتىپ، خېلى كۆپ قىسمىنى ئۆز سېپىمىزگە قوشۇالدۇق. ئەمما، ياندۇرقى يىلى ئەتىيازغا چىققاندا، ھەرەمباغ تېخى بىزتەرەپتىن قورشاۋدا تۇرغاندا، ئۇلار ئاشلىق ۋە باشقا قوشۇمچە يېمەكلىكلەر يېتىشمەي ئات گۆشى بىلەن كۆممە قوناق ۋە كېپەكنىلا قاينىتىپ يەۋەرگەچكە، ئۇلار-نىڭ زور كۆپچىلىكى يۇقۇملۇق كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كەتتى. 1945 - يىلى 2 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە ئىلى ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى غۇلجا شەھىرى ۋە باشقا ناھىيىلەر پۈتۈنلەي ئازاد قىلىنىپ بولۇن-غان بولۇپ، يۇقىرى دەرىجىلىك رەھبەرلىك مېنى خىزمەت ئېھ-تىياجى بىلەن غۇلجا شەھىرىنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاش كومىتېتى-غا يۆتكىدى. مەن كومىندات باشلىقى مۆيدىن دېگەن كىشىنىڭ قول ئاستىدا ئىشلىدىم. بىزنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىمىز غۇلجا شەھىرىنىڭ ئامانلىقىنى قوغداش بولۇپ، شەھەرنى ھەر كۈنى سىمىنا بويىچە ئاتلىق يۇرۇپ چارلايتتۇق. ئەينى چاغدا تۇرلۇك

خىزمەتلەر خېلى ياخشى ئىشلەنگەچكە، غۇلجا شەھىرىنىڭ جەمئىيىتى ئامانلىقى ياخشى بولۇپ، چوڭ مەسىلە كۆرۈلمىگەنىدى. مەن بۇ خىزمەتنى 1، 2 ئايچە ئىشلىگەندىن كېيىن، تەشكىل مېنى يەنە غۇلجا زاپاس 4 - پولكىغا يۆتكىدى (پولك كوماندىرى قېيۇمبەك غوجا دېگەن كىشى). 1945 - يىلى 4 - ئاينىڭ 8 - كۈنى غۇلجىدىكى ۋاقىت قادىرىنىڭ بېغىدا 3 ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ قۇرۇلۇش مۇراسىمى ئېچىلىپ، ھەيۋەتلىك ھەربىي پارات ئۆتكۈزۈلدى. گېنېرال ئىسھاقبېك مۇنۇنوف (قازاق) مىللىي ئارمىيىنىڭ باش قوماندانى، دەلىلقان سۈگۈربايوف (قازاق) مۇئاۋىن باش قوماندانلىققا تەيىنلىنىپ، 4 - ئاينىڭ 8 - كۈنى 3 ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ بايرام كۈنى قىلىپ ئېلان قىلدى. مەن شۇ كۈنكى ھەربىي پاراتقا يېگىدىن تارقىتىپ بېرىلگەن يازلىق ھەربىي كىيىم ۋە يېگى مىلتىق بىلەن ئۆزۈم تۇرۇشلۇق غۇلجا زاپاس 4 - پولكىنىڭ بايرىقىنى قوغدايدىغان مۇھاپىزەتچىلەر ئىزۋوتىغا قاراشلىق 1 - ئەددىلىيىسىنىڭ بىر ئاددىي جەڭچىسى سۈپىتىدە قاتناشقانىدىم، شۇڭا ئاشۇ چاغدىكى ئاجايىپ مەنزىرىلەر زادىلا كۆز ئالدىمدىن كەتمەيدۇ.

4 - ئاينىڭ ئوتتۇرىغا كەلگەندە، پولكىمىز بۇيرۇقىغا بىنائەن جىڭ - شىخولاردىكى دۇشمەنلەرنى يوقىتىش ئۈچۈن غۇلجىدىن پىيادە يولغا چىقتۇق، تەلكە داۋىنىغا يېتىپ بارغاندا، كەچ كىرىشى ھامان قاتتىق يامغۇر يېغىپ، خۇددى گۈرىدەك قاراڭغۇ بولۇپ كەتتى. بىز كېچىچە شارقىراپ يېغىۋاتقان يامغۇرغا قارىماي كېتىپ باراتتۇق. بىر چاغدا قارىساق، يولنىڭ 2 چېتىدىكى تاغ ئوستىدە يوشۇرۇنۇپ تۇرغان گومىنداڭنىڭ 700گە يېقىن ئەسكىرى بىزگە «سا! سا!» دەپ ۋارقىرىغان پېتى تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى. بىز بۇ تۇيۇقسىز زەربىدىن دەسلەپتە سەل تەمتىرەپ قېلىۋىدۇق، كوماندىرلىرىمىز تەرتىپلىك ھالدا قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە بۇيرۇق بەردى. جەڭ دەسلەپتە ئۆزئارا ئېتىشىش

بىلەن باشلانغان بولسىمۇ، سەل ئۆتكەندىن كېيىن كەسكىنلىشىپ، نەيزىبازلىق ۋە قۇچاقلاشما جەڭگە ئايلىنىپ كەتتى. جەڭ شۇ تەرىقىدە تەخمىنەن بىر، ئىككى سائەتچە داۋاملاشقاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ بىر قىسمى يوقىتىلدى، يەنە بىر قىسمى بىزگە قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولدى. قارىساق، ئۇلارنىڭ ئاساسلىق ئوفىتسېرلىرىدىن باشقىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك خۇيزۇلار بولۇپ، ئۇلار ئۇرۇمچى تەرەپتىن بىزنى مۇشۇ جايدىلا پاك - پاكىز يوقىتىۋېتىش ئۈچۈن كېلىپ ساقلاپ ياتقانلار ئىكەن. ئۇرۇشتا ھەر ئىككى تەرەپتىن خېلى جىق ئادەم چىقىم بولدى، بىز ئەتىسى ئۆزىمىز تەرەپتىن قۇربان بولغانلارنى يەرلىكىدە قويۇپ، ياردار-لار بىلەن ئەسىرلەرنى غۇلجىغا يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن، يەنە يۇرۇشنى داۋاملاشتۇردۇق. داخىيەڭزىغا يېتىپ كەلسەك، گومىنداڭ دائىرلىرى بىزنىڭ قارىمىزنى كۆرە - كۆرمەيلا جەڭگا قاراپ تىكىۋېتىشكەنىكەن. شۇڭا جەڭگا قاراپ توسالغۇسىز ئىلگىرلەپ، كېيىن سەنتەي - ئۈتەيلەردە زاپاس قىسىم ھېسابىدا بۇيرۇق كۈتۈپ تۇردۇق. گەينى ۋاقىتتا مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابى جىڭ بىلەن شىخونىڭ گومىنداڭ دائىرلىرى تەرىپىدىن قاتتىق مۇداپىئەگە ئېلىنىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، بۇ ئىككى ناھىيەگە بىرلا ۋاقىتتا ھۇجۇم قىلىدىغان، يەنى شىخو ناھىيىسىگە ھۇجۇم قىلىدىغان قىسىملار گېنېرال پالىنوف (روس) نىڭ قوماندانلىقىدا چوڭ ۋىلايىتى ئارقىلىق ئايلىنىپ ئۈتۈپ، دۇشمەننىڭ ئارقا تەرىپىدىن (ئۇرۇمچى - چۆچەك تەرەپلىرىدىن) ھۇجۇم قىلىدىغان؛ بىزنىڭ قىسىم گېنېرال ئىسھاقبېكنىڭ قوماندانلىقىدا جەڭگا ھۇجۇم قىلىپ، پەيتى كەلگەندە شىخونى ئېلىشقا ماسلىشىدىغان بولدۇق. بىز 8 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا جىڭ ئەتراپىغا يېقىنلاپ كەلسەك، گومىنداڭ دائىرلىرى ئۇچ يىللىق ھەربىي كۈچىنى باجاخۇ قوملۇقى قاتار-لىق جايلارغا توپلىغان بولۇپ، بۇ يەرلەرگە نۇرغۇن پوتەي ياساپ،

ئاكوپ - خەندەكلەرنى كولاپ، گومىنداڭ 45 - دېۋىزىيىسىنىڭ باشلىقى گېنېرال گوچى 10 مىڭدىن ئارتۇق ئەسكىرىي كۈچ بىلەن يولىمىزنى توسۇپ ياتقانىكەن. بىز بۇ يەردە 3 كۈن تۇرۇپ دەم ئالغاچ جەڭ تەييارلىقىنى ئىشلىدۇق. بۇ چاغدا بىزگە سوۋېت ئىتتىپاقىدا تىكىلگەن قىشلىق كىيىم - كېچەك تارقىتىپ بەردى (گەرچە ياز پەسلى بولسىمۇ، بۇ يەرنىڭ كېچىسى خېلىلا سوغۇق بولغاچقا، ئۇنى يېپىنچا ئورنىدا ئىشلىتىش كۆزدە تۇتۇلغانىدى) . بىر كۈنى ئەل يانتۇ مەھەلدە پولك شتابى ئەتراپىدا ئۈزۈم يالغۇز پوستتا تۇراتتىم، بىرنەچچە ئاتنىڭ دۈپۈرلىگەن تۇياق تىۋىشى ئاڭلاندى. مەن ئۇلار يېقىنلاپ كەلگەندە: «كىم سىلەر، توختاڭلار، نەگە بېرىپ - نەگە كېتىپ بارىسىلەر؟» دەپ سورىدىم، ئۇلار: «ئاداش، بىزمۇ ساڭا ئوخشاش ھەربىي، يۇقىرىنى چارلاپ قايتىپ كېتىۋاتىمىز» دېدى. «توختاڭلار، سىلەر زادى قايسى قىسىمدىن؟» دېۋىدىم، ئۇلار: «ئاداش، بىزنىڭ ئىشىمىز بەك ئالدىراش، سەن بىلەن ئارتۇقچە سۆزلىشىپ ئولتۇرىدىغان ۋاقتىمىز يوق، نوچى بولساڭلار ئەتە جەڭ مەيدانىغا بېرىڭلار، قالغان گەپ - سۆزلەرنى شۇ يەردە دېيىشەيلى ...» دەپلا ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ ئۆتۈپ كەتتى (كېيىن ئۇقساق، ئۇلار جىڭدىن مەخپىي چارلاشقا چىققان گومىنداڭنىڭ ئۇيغۇر ئەسكەرلىرى ئىكەن) . مەن بۇ غەلىتە ئەھۋالنى دەرھال پولك كوماندىرىغا دوكلات قىلىپ قويۇپ، پوست ئالماشقاندىن كېيىن يېتىپ ئۇخلاپ قالدىم. ئەتىسى تاڭ سەھەردە يۇقىرىدىن پولكىمىزغا ئومۇميۈزلۈك ھۇجۇمغا ئۆتۈش توغرىسىدا بۇيرۇق كەلدى. بۇ چاغدا بىز ھېلىقى يېڭىدىن تارقىتىپ بېرىلگەن ھەربىي كىيىم - كېچەكلەرنى يېقىن ئەتراپتىكى بىر ئورمانلىقنىڭ ئىچىدىكى چوڭقۇر يەرگە يوشۇرۇپ قويدۇق - دە، دەرھال جەڭگە ئاتلاندۇق. بىزنىڭ جەڭگا ھۇجۇم قىلغان ئوتتۇرا فرونتتا بىزنىڭ غۇلجا زاپاس 4 - پولك، غۇلجا 2 - پولك، تىكەس ئاتلىق 1 - پولك قاتارلىق قىسىملار قوشۇ-

لۇپ ئاران 4000گە يېقىن ئادەم بار بولۇپ، دۇشمەندىن نەچچە ھەسسە ئاز ئىدۇق. ئومۇمىي ھۇجۇم باشلىنىپ تاڭ يورۇشى بىلەنلا ئىسسىقتىن ئۇسساپ ھالسىزدىن كېتىشكە باشلىدۇق، ئارقا سەپ خىزمىتىگە مەسئۇل خادىملار 10 نەچچە تۆگە بىلەن يېقىن ئەتراپتىكى بۇلاقلاردىن سۇ ئەكىلىپ بېرىپ تۇردى. دۇشمەن قۇم تاغلارنىڭ ئۈستىدە، بىز ھەم پەس، ھەم تۆپتۈز كەلگەن ئۇچۇقچىلىقتا جەڭ قىلاتتۇق. يەر شارائىتى دۇشمەنلەر ئۈچۈن پايدىلىق، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلارنىڭ ئادەم سانى كۆپ ۋە قورال ياراغلىرى بىزنىڭكىدىن خىل بولسىمۇ، غۇلجىدىكى مەغلۇبىيەتنىڭ تەسىرى ۋە دەل شۇ كۈنلەردە شىخو قولدىن كېتىش خەۋىنگە دۇچ كەلگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ جەڭگىۋارلىقى تۆۋەنلەپ كەتكەن ھەمدە ئارقا سەپ (ئاساسلىقى يېمەكلىك ۋە ئىچىملىك سۇ مەنبەسى) بىز تەرەپتىن ئۈزۈپ تاشلانغاچقا، ئۇلارنىڭ ئەسكەرلىرى ئاچلىق، ئۇسسۇزلۇق سەۋەبىدىن ئاستا - ئاستا ھالسىراشقا باشلىدى. بىز بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىر چوڭ قۇمتاغنىڭ باغرىغا قىستاپ ئاپىرىپ تۇتۇپ، ئۇلارنىڭ «ئەڭ مۇستەھكەم» دەپ قارىغان 1 - پوتىينى ئىشغال قىلىۋالدۇق، ئومۇمىي سەپ بۇزۇلۇپ، ئۇلار خۇددى ئۇششۇك ھەرىلەردەك تەرەپ - تەرەپكە ئۆزلىرىنى ئۇرۇپ، مۇھاسىرنى بۆسۈپ چىقىپ كېتىشكە ئۇرۇندى. مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە بىزنىڭ ئېسھاقبېك قاتارلىق قوماندانلىرىمىز ئۆزلىرىنىڭ كاماللەتكە يەتكەن ئەقىل - پاراسىتى ۋە قوماندانلىق تالانتىنى ئىشقا سېلىپ، دەرھال دۇشمەننىڭ ناھىيە بازىرىغا قاراپ قاچىدىغان يولىنى بىكارلاپ بېرىشىمىزنى بۇيرۇدى. دېگەندەك دۇشمەنلەرنىڭ ھەممىسى ناھىيە بازىرىغا بىر - بىرىنى دەسسەپ، قىيا - چىيا قىلىشىپ، ئۆلە - تىرىلىشىگە قارىماي قاچقىلى تۇردى. بۇ چاغدا بىز يەنە بىر بۇيرۇق بىلەنلا خۇددى خالتىنىڭ ئاغزىنى بۇغقاندەك مۇھاسىرە جەمبىرىكىنى قايتىدىن دەرھال تارايتىپ،

جىڭغا قېچىپ كېتىۋاتقان دۇشمەننى ئىككى تەرەپتىن 200 دىن ئارتۇق پىلىموت ۋە ئاپتوماتلار بىلەن قىرىپ خۇددى ساينىڭ تېشىدەك ياتقۇزۇۋەتتۇق. شۇ كۈندىكى جەڭدە قورشاۋنى بۆسۈپ چىقىپ كەتكەن ئازغىنە دۇشمەننى ھېسابقا ئالمىغاندا، قالغانلىرى- نىڭ ھەممىسى تەلتۆكۈس يوقىتىلدى ۋە 3000 غا يېقىن ئادەم ئەسىر ئېلىنىدى. بۇ ئۇرۇشتا بىز تەرەپتىنمۇ خېلى كۆپ ئادەم چىقىم بولغان بولسىمۇ، نۇرغۇن قورال - ياراغ ۋە ئوق دورىلارنى غەنىيمەت ئېلىپ ئۆزىمىزنى كۈچەيتتۇق. ئەسىرلەر بولسا، غۇل- جىغا ئامان - ئېسەن ئېلىپ بېرىلىپ، تېرە زاۋۇتىدا ئىشلەشكە ئۆتكۈزۈپ بەردۇق. باجاخۇ قۇملۇقىدىكى ئۇرۇش ئىياغلىشىشى بىلەتلا جىڭ ناھىيە بازىرىغا قاراپ قاچقان دۇشمەنلەرنى قوغلاپ زەربە بېرىش جەڭگە ئاتلاندۇق. ناھىيە بازىرىغا دۇشمەنلەر گە- رانت تاشلاردىن خېلى كۆپ پوتەيلەرنى ياسىۋالغان بولۇپ، غۇلجا تەرەپتىن كىرىدىغان يولدا بىر كۆۋرۈك بار ئىكەن، دۇشمەنلەر ئاشۇ كۆۋرۈك بېشىغا سېلىنغان ناھايىتى مۇستەھكەم بىر پوتەيگە كىرىۋېلىپ، بىزگە بىرنەچچە پىلىموت بىلەن قارشىلىق قىلىۋە- دى، بىزنىڭ پولكىنىڭ مىنامیوتچىلىرى چوڭ كالىبىرلىق مىنا- يوت بىلەن كۈچلۈك قايتۇرما زەربە بېرىپ، دۇشمەننىڭ كۈلىنى كۆككە سورۇۋەتتى. قالغان دۇشمەنلەرنى شىخو ئۇرۇشىغا قاتنە- شىۋاتقان تارباغاتاي 6 - پولكىنىڭ بىر قىسمى بىلەن موڭغۇل دېۋىزىئونى قاتارلىق قېرىنداش قىسىملار شىخونىڭ غەرب تەرىپە- دىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ بېت - چېت قىلىپ، گېنېرال گوچى قاتارلىقلارنى تېرىك قولغا چۈشۈرگەنىكەن. بىز ناھىيە بازىرىغا كىرىسەك، بىرمۇ ئادەم كۆرۈنمىدى. دەل - دەرەخلەرنى گومە- داكچىلار كېسىپ تاشلاپ، خېلى كۆپ ئۆي - ئىمارەتلەرنى چېقىپ ۋەيران قىلىۋېتىپتۇ. ئېتىزلاردا بۇغدايلار ئورۇپ باغلاپ قويغان پېتى تاشلاقلىق تۇرۇپتۇ. يەنە بىر قىسىم ئۆيلەرنىڭ ئىشىك - دېرىزىلىرىنى كېسەك بىلەن ئېتىپ، ئات - كالا، قوي

- ئۆچكە ۋە توخۇ - ئۇردەك قاتارلىق ھايۋانلارنىمۇ ئېغىل - قوتانلاردا سولاپ، ئىشىك - تۈكلۈكلىرىنى كاكىل لاي بىلەن قېلىن چاپلاپ تاشلىغاچقا، بىچارە جانۋارلار ئاچلىق ۋە ئۇسسىز- لۇق دەستىدە ئۆلۈپ قالغىلى تاسلا قاپتۇ. بىزنىڭ ئۇلارغا ئىچە- مىز ئاغرىپ، ئۇلارنى بىر - بىرلەپ سىرتقا قويۇپ بېرىپ، 2 كۈن تۇرغان بولساقمۇ، لېكىن بىرمۇ ئادەم قايتىپ كەلمىدى. قارىغاندا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۇلارنى يۇرت - ماكانلە- رىنى تاشلاپ يېقىن ئەتراپتىكى تاغلارغا چىقىپ كېتىشكە مەج- بۇرلىغاندەك قىلاتتى. بىز 3 - كۈنى دەرھال شىخوغا قايتىپ بېرىپ، قېرىنداش قىسىملارغا ماسلىشىپ جەڭ قىلدۇق. شىخو- دا ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇشمۇ ئىنتايىن كەسكىن بولغان بولۇپ، بىز مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ئۆزئارا زىچ ھەمكارلىشىپ، غۇلجا ۋە چېپەيزى قاتارلىق تەرەپلەردىن ئارقىمۇ - ئارقا ھۇجۇمغا ئۆتكەن بولساقمۇ، لېكىن دۇشمەن سان جەھەتتىن بىزدىن كۆپ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇلار «شىخو قولدىن كەتسە، پۈتۈن شىنجاڭ قولدىن كېتىدۇ» دەپ قاراپ، ئايروپىلان، تانكا ۋە زەمبىرەك قاتارلىق زامانىۋى قوراللار بىلەن جېنىنىڭ بېرىچە قارشىلىق كۆرسىتىپ، بىزنى دەسلەپتە خېلى كۆپ تالاپەتكە ئۇچراتتى. ئەمما بىز يەر شارائىتى ئەپسىز (بىزتۇرۇشلۇق جايلار ھەم ساز- لىق، ھەم تۈپتۈز بولۇپ دالدا بولغۇدەك ھېچنېمە يوق ئىدى) بولۇش، ئوق - دورا كەمچىل بولۇش قاتارلىق قىينىچىلىقلارنى يېڭىپ، ئالدىنقىلار يېقىلسا، كېيىنكىلەر ئىز بېسىپ، تەككەنلا نەرسىنى كۆيدۈرۈپ كۈلگە ئايلاندۇرۇۋېتىدىغان ئوت ئوق ۋە چوڭ كالىبىرلىق مىنامیوتلىرىمىز بىلەن دۇشمەنگە ئەجەللىك زەربە بەردۇق. 3 كېچە - كۈندۈز ئاشۇنداق قان كېچىپ باتۇرانە جەڭ قىلىش ئارقىلىق 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى شىخو ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى مايتاغ نېفىت كېنى قاتارلىق جايلارنى پۈتۈنلەي ئازاد قىلدۇق. بۇقېتىمقى ئۇرۇشتا 1000گە يېقىن دۇشمەن يوقىتىل-

دى، 1200دىن ئارتۇق دۇشمەن ئەسىر ئېلىندى. ئۇرغۇن قورال - ياراغ، ئوق - دورا ۋە باشقا ماددىي ئەشيالار غەنىيمەت ئېلىندى. ئەسىرگە چۈشكەنلەر ئىچىدە ئاق بۇتىنىڭ پوتىيىگە بېكىنۋېلىپ، ستانكىۋاي پىلىموت بىلەن نەچچە يۈزلىگەن مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرىنى رەھىمسىزلەرچە قىرىۋەتكەن ئوتتۇرا بوي، 30 ياشلار چامىسىدىكى، كۆزلىرىدىن ۋەھشىيلىك چىقىپ تۇرىدىغان، قاپقارا كەلگەن تۇرپانلىق بىر ئۇيغۇر جاللات (ئىسمى ئېسىمدە قالماپتۇ) مۇ تىرىك قولغا چۈشكەن بولۇپ، ئۇنىڭغا شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا ئۆلۈم جازاسى بەردۇق. شىخو ئۇرۇشىدا بىزنىڭ مۇ 700دىن ئارتۇق ئادەم قۇربان بولدى. نەچچە يۈز ئادەم يارىدار بولدى. شىخو ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن، مىللىي ئارمىيىنىڭ ئىككى پولكى ئۇرۇمچى تەرەپكە قاچقان دۇشمەنلەرنى قوغلاپ كەتتى. بىزنىڭ پولك شىخودا قېلىپ، ئوت ئۆچۈرۈش، ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈش، شەھەرنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاش ۋە قىسمىنى تەرتىپكە سېلىش قاتارلىق ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇپ بىر ھەپتە تۇردۇق. ئاندىن يەنە بۇيرۇق بويىچە شىخودىن ماناسقا قاراپ يولغا چىقىپ، يەنىسكەيگە بارغاندا، يەنە يۇقۇرىنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن يۈرۈشنى توختىتىپ، شۇ يەردە تۇرۇپ قىسمىنى تەرتىپكە سېلىش، ھەربىي مەشىق ئېلىپ بېرىش ۋە ئاكوپ كولاش قاتارلىق ئىشلار بىلەن تاكى 1946 - يىلى ئەتىيازغىچە تۇرۇپ قالدۇق. 1946 - يىلى 6 - ئايدا «11 ماددىلىق بىتىم» ئىمزالاشقاندىن كېيىن، 7 - ئايغا كەلگەندە 3 ۋىلايەت ئارمىيىسى ئومۇمىيۈزلۈك تەرتىپكە سېلىندى. بۇ چاغدا مەن تارباغاتاي پىيادا 3 - پولكى (پولك كوماندىرى ئابلاخان دېگەن كىشى) غا يۆتكىلىپ، 4 - باتالىئون تاھىروف كوماندىرلىقىدىكى پىلىموتچىلار 4 - روتىسىنىڭ 2 - ئىزۇوت (كوماندىرى يۈسۈپجان) 1 - ئەددىلىنىيە (كوماندىرى ئىمىن دېگەن كىشى) نىڭ پىلىموتچىلىقىغا تەيىنلەندىم. بىز 1300گە يېقىن ئادەم چۆچەككە قاراپ پىيادە يولغا

چىقىپ، يەنىسخەيدىن شىخوغا كەلگەندىن كېيىن، ئانچە - مۇنچە تەييارلىق قىلىۋېلىپلا يۇرۇشنى داۋاملاشتۇرۇپ، چۆچەك شەھرىگە 9 كۈندە يېتىپ باردۇق. چۆچەكمۇ بىز تەرەپتىن ئازاد قىلىنىپ بولغاچقا، يول بويى ئۇرۇش بولمىدى. چۆچەككە يېتىپ بارغان كۈنىمىز چۆچەكنىڭ شۇ چاغدىكى ۋالىيسى باشباي (قازاق) دېگەن كىشىنىڭ باشچىلىقىدا نەچچە 1000 ئادەم ئالدىمىزغا چىقىپ بىزنى ناھايىتى قىزغىن قارشى ئالدى. بىز چۆچەككە يېتىپ بارغاندىن كېيىن، پولكىمىزنىڭ قايراقباي (قازاق) دېگەن كىشى باشچىلىقىدىكى بىر باتالىئونى (400گە يېقىن ئادەم) دۆربۈلجىن ناھىيىسىدە تۇرۇشقا ئەۋەتىلدى. بىزنىڭ تالغات (تاتار) ئىسىملىك بىر كىشى باشچىلىقىدىكى 4 - باتالىئونىمىز چۆچەك شەھىرىنىڭ ئۆزىگە مەكتىپىگە، قالغان 2 باتالىئون چۆچەك گېمنازىيىگە ئورۇنلاشتى. بىزنىڭ روتا بۇ يەردە چۆچەك شەھىرىنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغاندى، بىز بۇ جەريانداا بىر تەرەپتىن، شەھەر خەلقىنىڭ ئامانلىقىغا كاپالەتلىك قىلساق، يەنە بىر تەرەپتىن، ھەربىي مەشىق قىلىشنى چىڭ تۇتتۇق. لېكىن، كۆپ ئۆتمەي، پولك كوماندىرىمىز ئابلاخان ئاينىپ، مىللىي ئارمىيىنىڭ ھەربىي ئىنتىزامى ۋەئالاقىدار قائىدە - تۈزۈملەرنى كۆزگە ئىلماي، ئۆزى بىلەن بىر پىكىردە بولمىغان جەڭچى - ئوفىتسېرلارغا زەربە بېرىپ ئۆچ ئالدى. بىز ھەربىيلەرنىڭ تۇرمۇش پۇلىنى تۇتۇپ قېلىش ھېسابىغا چۆچەك شەھىرىدىن كاتتا بىر قورۇ جاي سېتىۋېلىپ، ھەدىسە ئەيىش - ئىشرەت ۋە كەيپ - ساپا بىلەن شۇغۇللانغاچقا، كېيىك ئوفىتسېر - جەڭچىلەر يۇقىرىغا ئۇنىڭ ئۇستىدىن كوللېكتىپ ھالدا ئەرز قىلدۇق. كۆپلىگەن ئوفىتسېر - جەڭچىلەر ئۇنىڭغا نارازى بولغاچقا، يۇقىرىدىن ئادەم كېلىپ، ئۇنىڭ مەسىلىسىنى تەكشۈرگۈچە بولغان ئارىلىقتا، ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىمايلا قالماي، بەلكى تۇرلۇك قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلارنى قىلغىلى تۇر-

دى. مەسىلەن، شۇ يىلى 10 ـ ئايدا (قۇربان ھېيت ھارپىسى) ئارىمىزدىكى بىرقانچە كىشى خەنزۇ سودىگەرنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىپ، ئۇنىڭ پۇل ۋە مال ـ مۈلۈكىنى بۇلاپ، ئايالىغا مەجبۇرىي باسقۇنچىلىق قىلىپ بولۇپ، ئەر ـ ئايال ئىككەيلەننى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، ئۇلارنىڭ 6، 7 ياشلاردىكى بىرلا قىزىنى ھويلىدىكى سۇ قۇدۇقىغا تاشلىۋېتىپتۇ. ئەتىسى ئۇلارنىڭ بىرنەچچە ئۇيغۇر قوشنىسى قۇدۇقتىن سۇ ئالغىلى كىرىپ، چېلەكنى قۇدۇققا سېلىشىغا، قۇدۇقنىڭ ئىچىدە بىر كىچىك بالىنىڭ يىغا ئاۋازىنى ئاڭلايدۇ ـ دە، دەرھال ئۇنى تارتىپ چىقىرىپ سەۋەبىنى سورىغاندا، بالا تۆنۈگۈن كېچىدە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى ئۇلارغا بىر ـ بىرلەپ سۆزلەپ بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بۇ ئىشنى دەرھال پولك شتابىغا مەلۇم قىلىدۇ. بۇ ئىش شۇ چاغدا چۆچەكتە خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈۋاتقان ئەخمەتجان قاسىمى، ئىسھاقبېك ۋە ئابدۇكېرىم ئىبباسوف قاتارلىق رەھبەرلەرگە ئۇقتۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇلار ئىنتايىن خاپا بولىدۇ ۋە ئىشقا ناھايىتى ئەستايىدىل قاراپ، غۇلجىغا قايتىپ بېرىپلا مىللىي ئارمىيە ھەربىي سوتىنىڭ باشلىقى پولكوۋنىك ئابدۇغوپۇر سابىر ھاجى باشچىلىقىدىكى بىر گۇرۇپپا ئادەمنى بۇ دېلونى تەكشۈرۈپ بىر ياقلىق قىلىشقا مەسئۇل قىلىپ ئەۋەتتى. ئۇلار چۆچەكتە بىرەر ئايدەك ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ تەھقىقلەش ئارقىلىق ئوددىلكوم، ئوبۇلقاسىم قاتارلىق بەش نەپەر جىنايەتچىنى ئېنىقلاپ چىقىپ، چۆچەك گېمىنازىيىدە بىر كۈنى (11 ـ ئايلاردا بولسا كېرەك) شەھەردىكى نەچچە 1000 ھەربىي ـ خەلقنى يىغىپ، ھۆكۈم ئېلان قىلىش يىغىنى ئېچىپ، يۇقىرىقى بەش نەپەر جىنايەتچىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىپ، نەق مەيداندىلا ئېتىپ تاشلىدى. ئەشۇ ئىش يۈز بېرىپ ئۇزۇن ئۆتمەي پولك كوماندىرى ئابلاخانمۇ خىيانەتچىلىك ۋە باشقا جىنايەتلەر بىلەن قولغا ئېلىپ، غۇلجىغا ئېلىپ كېتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا سوۋېتتە ئوقۇپ كەلگەن ئېلىيوۋ

ئىسمىلىك ياشقىنا بىر كىشىنى پولك كوماندىرلىقىغا تەينىلەپ ئەۋەتتى. ئۇ كەلگەندىن كېيىن، ئىشلارنى بىر قۇر رەتكە سېلىپ، توتۇپ قالغان تۈرمۇش پۇلىمىزنى تارقىتىپ بېرىپ، ئوفىتسېر ـ جەڭچىلەرگە تەربىيىنى كۈچەيتكەچكە، يۇقىرىقىدەك ئىشلار قايتا يۈز بەرمىدى. ئۇ كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، بىر كۈنى كەچتە ئەمدىلا يېتىپ تۇرۇۋىدۇق، «ۋاي دەلىلقان سۇگۇرىايوفلار كەپتۇ» دېگەن گەپ بولدى. دەرھال ئورۇنلىرىمىزدىن تۇرۇپ سىرتقا چىقساق، ئۇلار راست دېگەندەك، 3 ماشىنىغا لىق قورال ـ ياراغ بېسىپ كەلگەنىكەن. ئارىدىن بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندە ئۇ بىزنى پولك شتابىغا يىغىپ يىغىن ئېچىپ، بىزنىڭ پولكنىڭ پىيادىلەر پولكىدىن ئاتلىق پولكقا ئۆزگەرتىلگەنلىكىنى جاكارلاپ، ئوسمان باندىتنىڭ ئالتايىنى بېسىۋېلىپ، 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش ھەرىكىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلىقىنى، بىزنىڭ پولكنىڭ دەرھال ئالتايغا يۈرۈش قىلىدىغانلىقىمىزنى ئۇقتۇردى. ئاندىن پولك كوماندىرى ئېلىيوف بىز 100 نەچچە نەپەر جەڭچىنى تاللاپ بىر ئۇدارنى روتا (ئالدىن يۈرەر روتا) قىلىپ تەشكىللەپ، دۆربىلجىننى ساقلاشقا قالدۇرۇپ قويۇپ، قالغان ئەسكەرلەرنى باشلاپ ئالتايغا ئوسمان باندىتنىڭ پاراكەندىچىلىكىنى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن يۈرۈپ كەتتى. بىز دۆربىلجىننى ساقلاپ ياتتۇق. ئېلىيوفلار ئالتاي ئەتراپىدا لېسكىن 2 ـ پولكى بىلەن بىرلىشىپ جەڭقىلىش ئارقىلىق ئۇزۇن ئۆتمەي ئالتايىنى ئوسمان باندىتنىڭ چاڭگىلىدىن قايتۇرۇۋالدى. 1947 ـ يىلى يازدا يۇسۇپخان (ئۇيغۇر) نىڭ ئاتلىق پولكى دۆربىلجىنگە يېتىپ كېلىپ، بىزنى ئۆزلىرىگە قوشۇۋالدى. بىز ئۇلار بىلەن بىرگە مايتاغقا قايتىپ كەلدۇق. بۇ يەرگە كەلسەك، مايتاغنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىدىكى قارا تاغنىڭ ئۇ تەرىپىدە گومىنداڭ دائىرىلىرىگە سېتىلغان ساۋەنلىك قالىبەك (قازاق، ئەينى ۋاقىتتا ساۋەن ناھىيىسىگە ھاكىم بولغان) ۋە تاكمان (قا-

زاق، ئەينى ۋاقىتتا ساۋەن ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشـ
لىقى بولغان) لارنىڭ باندىتلىرى بىلەن بىز تەرەپتىن ئايتۇرغان
ئىسمىلىك بىر تاتار پولكوۋنىكنىڭ پولكىدىكىلەر كەسكىن جەڭ
قىلىۋاتقانىكەن. ئەھۋال ئىنتايىن خەتەرلىك بولۇپ، ئايتۇرغاد-
نىڭ پولكى بەك ئېغىر چىقىمغا ئۇچراپ، ئۇ ئاران بىر روتا
ئەسكەر بىلەنلا قاپتۇ. بىزنىڭ پولك ۋە باشقا قېرىنداش قىسىملار
دەرھال ئۇلارغا ياردەم بېرىپ، دۇشمەننىڭ ھۇجۇمىنى چېكىندۈـ
رۈپ، باندىتلار ئۆزلىرى بىلەن بىرگە مەجبۇرىي ئېلىپ ماڭغان
بىر قىسىم قازاق چارۋىچىلار ۋە چارۋا ماللارنى قۇنتۇزۇۋالدۇق.
بىز مايتاغدا تاكى قىش چىققۇچە تۇرۇپ، بۇ يەرنىڭ ئامانلىقىغا
كاپالەتلىك قىلىش بىلەن بىرگە نېفتلىكنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىنى
ئەسلىگە كەلتۈردۇق. بۇ مەزگىلدە مەن يەنە ئۇچ نەپەر جەڭچى
بىلەن بىرگە دائىم مايتاغنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى تاغ ئۈستـ
ىدە قاراۋۇللۇق قىلىدىم ۋە 1948 ـ يىلى 10 ـ ئايغا كەلگەندە
يۇقىرىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە ھەربىي سەپتىن چېكىنىپ، شىخو
ناھىيىسىنىڭ گەڭخېزى يېزىسىغا ئورۇنلىشىپ، شۇ يەردە يېرىم
يىلدىن كۆپرەك دېھقانچىلىق ئەمگىكى بىلەن شۇغۇللاندىم. 1949
ـ يىلىنىڭ بېشىدا مايتاغ كان قۇرۇلۇش ئەترىتىنىڭ باشلىقى
ساپا (قازاق) دېگەن كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن يەنە مايتاغقا چىقىپ
نېفت ئىشچىسى بولدۇم.

مايتاغ ـ قاراماي نېفتلىكلىرىدە جاپالىق ئىگىلىك تىكلەش

مەن مايتاغقا چىقىپ، دەسلەپ ساپانىڭ ئەترىتىدىكى 20گە
يېقىن ئۇيغۇر ـ قازاق ئىشچى بىلەن بىرلىكتە كونا ئۆيلەرنىڭ
ئۆگزىسىگە لاي سىلىش قاتارلىق ئىشلار بىلەن شۇغۇللاندىم.
كېيىن، يەنى 10 ـ ئاينىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە يۇقىرىدىن بىزنىڭ

كان قۇرۇلۇش ئەترىتىدىكى ئىشچىلار ئارىسىدىن 10غا يېقىن
ئىشچىنى تاللاپ سېيتىقان سالنقباي (قازاق) دېگەن كىشىنىڭ
مەسئۇللۇقىدا مايتاغدىن 3 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى سۇ بىلەن
تەمىنلەش پونكىتى (ۋاداكاشكا) دا ئىشلەشكە ئەۋەتتى. بىز بۇ
يەردە تاكى 1950 ـ يىلى 3 ـ ئايغىچە ئىشلىدۇق. بىز ھەر
كۈنى كۆيتۇن دەرياسىدىن سۇ پونكىتىغىچە بولغان 2 كىلومېتىر
ئۇزۇنلۇقتىكى ئۆستەڭنىڭ مۇزلىرىنى نۆلدىن تۆۋەن 20 نەچچە
گىرادۇسلۇق سوغۇقتا قازمای، سۇ ئۆتكىي بىلەن سۇنىڭ ئىچىدە
مېڭىپ يۈرۈپ لوم ۋە جوتۇلازدا ئۇرۇپ چېقىپ، كۆلنى تولدۇـ
رۇپ، ئاندىن دېزىل ماتور ئارقىلىق مايتاغ نېفت كان رايونىنى
سۇ بىلەن تەمىنلەشكە كاپالەتلىك قىلدۇق. 3 ـ ئايغا كەلگەندە
ساپا قاتارلىق رەھبەرلىرىمىز بىزنىڭ ئارىمىزدىن يەنە مەن (رە-
جەپ مۇپتۇللا)، ھېسامىدىن (ھازىر قازىماي نېفت ئىلىش
2 ـ زاۋۇتىدا پېنسىيىدە)، مۇقبىتاي (قازاق، 70 ـ يىللاردا
قازمايدا كېسەللىك سەۋەبىدىن ئالەمدىن ئۆتتى) ۋە ئەرمىبېك
(قازاق، قاراماي بۇرغىلاش باشقارمىسىدا دەم ئېلىشتا) قاتارلىق
بەش ئادەمنى بۇرغىلاش ئەترىتىگە خىزمەتكە تونۇشتۇرۇپ بەردى.
ئەينى ۋاقىتتا مايتاغ نېفت كېنىنىڭ ئاساسلىق باشقۇرۇغۇچىلـ
رى ۋە ئىنژېنېر ـ تېخنىك خادىملارنىڭ زور كۆپچىلىكى سو-
ۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن كىشىلەر بولۇپ، ئۇلار بىزنى سىناپ
بېقىش ئۈچۈن 30 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىدا بورۇاينىڭ ئاستىغا
ئىشلىتىپ كېرەكتىن چىققان قېلىن سېمونت تاختايلارنى لوم
ۋە بازغانلار بىلەن ئۇرۇپ چېقىشقا سالدى. بۇ زور جىسمانىي
كۈچ تەلەپ قىلىدىغان ئېغىر خىزمەت بولۇپ، ئىشنىڭ ئېغىرلـ
قىدىن 1 ـ كۈنلا قوللىرىمىز قاپىرىپ، ئۇزۇمدەك ئىششىپ
چىقتى. شۇنداق بولسىمۇ، ھېچقايسىمىز قىلچە ۋايسىمىدۇق،
ئەكسىچە چىشىمىزنى چىشلەپ ئىشلەپ، ئۇلارنى ئەمەلىي ھەرـ
كىتىمىز بىلەن قايىل قىلدۇق. ئاشۇنداق بىرەر ئايچە ئىشلەپ

تۇرىۋىدۇق، ماي تاغقا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن شۇ زامانغا نىسبەتەن خېلى ئىلغار ھېسابلىنىپ، 1200 مېتىر چوڭقۇرلۇقتا قۇدۇق قازالايدىغان «بۇۇسورۇك» ماركىلىق 42 مېتىر ئېگىزلىكتىكى بىر تۆمۈر ۋىشكا كەلتۇرۇلدى (ئەيى ۋاقىتتا مايتاغدىكى ۋىشكىلا-رىنىڭ ھەممىسى ياغاچ قورۇلمىلىق ئاددىي ۋىشكىلار بولۇپ، ئاران نەچچە 100 مېتىرلا چوڭقۇرلۇقتا قۇدۇق قازالايتتى). بىز سوۋېت ئىتتىپاقىلىق مۇتەخەسسىسلەرنىڭ يېتەكچىلىكىدە بوۋىش-كىنى گېلىن تېغى باغرىدا بىرەر ھەپتىدە پۈتۈنلەي قۇراشتۇرۇپ بولدۇق. ۋىشكا قۇراشتۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، 4 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ 50 - نومۇرلۇق نېفىت قۇدۇقىنى قايتە-دىن قېزىشقا باشلىدۇق. ئەسلىدە 40 - يىللارنىڭ باشلىرىدا جاللات شېك شىسەي كومپارتىيىدىن، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يۇز ئۆرۈپ، ئۆزىنى جياك جېيېشىنىڭ قوينىغا ئاتقاچقا، سوۋېت تە-رەپ نېفىت قۇدۇقلىرىنى بۇزۇپ تاشلاپ ياكى بېتون بىلەن قاتۇ-رۇۋېتىپ چىقىپ كەتكەن. كېيىن، گومىنداڭ دائىرىلىرى گەد-سۇدىكى يۇيمىن نېفىتلىكىدىن بىر تۈركۈم تېخنىك خادىم ۋە ئوسكۇنىلەرنى ئەكىلىپ نېفىتلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى قىسمەن ھالدا ئەسلىگە كەلتۈرگەن بولسىمۇ، 1944 - يىلى كۈزدە 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىي پارتىلىشى بىلەن تەڭ ئۇلار يەنە ئالاقزادە بو-لۇپ، نېفىت قۇدۇقلىرىنىڭ ئېغىزىنى سۇۋاركىلاپ ياكى ئۈرۈپ - چېقىپ كېرەكتىن چىقىرىۋېتىپ، قېچىپ كېتىشكەنە-دى. 3 ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى 1945 - يىلى 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى شىخونى ئازاد قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا مايتاغنىمۇ ئىشغال قىلغان بولۇپ، تەرەپ - تەرەپكە تارقىلىپ كەتكەن 200 گە يېقىن ئۇيغۇر - قازاق ئىشچىنى مايتاغقا يىغىپ، سوۋېت ئىتتىپاقلىق مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ياردىمى بىلەن نېفىتلىك ئىش-لەپچىقىرىشىنى قىسمەن ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، كۈنلۈك نېفىت مەھسۇلات مىقدارىنى 4 تونىنا ئەتراپىغا يەتكۈزگەن بولسىمۇ،

لېكىن يەنىلا ئېھتىياجنى قاندۇرالمايتتى. 1949 - يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇپ، 1950 - يىلى جۇڭگو - سوۋېت ھەمكارلىق شىركىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن بۇ قۇ-دۇقلارنى ئاشۇنداق قايتىدىن قېزىشقا باشلىغانىدۇق.

ئۆز گېپىمىزگە كەلسەك، مەن بۇرغىلاش ئىشچىسىبولغان كۈنۈمدىن باشلاپلا ھېلىقى 42 مېتىرلىق ۋىشكىنىڭ تەخمىنەن 25 مېتىرگە كەلگۈدەك ئېگىز جايىغا جايلاشقان ئورۇندا تۇرۇپ ئىشلەيدىغان ۋېر خوۋىيلۇق ھاياتىمنى باشلاپ تاكى 1952 - يىلى ئەتيازغىچە قېزىلغان 55 -، 45 -، 23 -، ۋە 63- قۇدۇقلار قېزىلىپ بولغىچە ئىزچىل تۇرده ئېگىز ھاۋا بوشلۇقىدا تۇرۇپ ئىشلىدىم. ئەسلىدە 2 مېتىر ئېگىزلىكتىكى دەرەخكە چىقسامۇ بېشىم قايىدىغان ئادەم تۇزۇم قاتتىق بولغاچقا، دەسلەپ بېشىم قېيىپ سەل قورققان بولسامۇ، لېكىن بارا - بارا كۆنۈپ قالدىم. بىز قازغان يۇقىرىقى قۇدۇقلارنىڭ ھەممىسىدىن نېفىت - تەبىئىي گاز ئېتىلىپ چىققان بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپا-قىلىق مۇتەخەسسىسلەر بىزگە ئىش ئۇستىدە دائىم ئەمەلىي تېخ-نىكا بىلىملىرىنى سەۋرىچانلىق بىلەن سۆزلەپ چۈشەندۈرسە، ئىشتىن چۈشكەندە نەزەرىيە دەرسى ئۆتۈپ تەربىيىلەيتتى، ئۇلار-نىڭ ئىچىدە ئېگىز، ئۇستىخانلىق ۋە قاپقارا ساقال قويۇۋالغان 50 ياشلار چامىسىدىكى مېخايلوف ئىسىملىك بىر گىرۇزىن ئىد-ۋېنېر بولۇپ، ئۇنىڭ كەچ كۈرستا بىزگە نېفىتنىڭ پەيدا بولۇ-شى، نېفىت قۇدۇقلىرىنىڭ گېئولوگىيىلىك ئەھۋالى، بۇرغىلاش مەشغۇلات قائىدىلىرى ۋە بىخەتەرلىككە دېققەت قىلىش ھەققىدە سۆزلەپ بەرگەنلىرى ھازىرمۇ خۇددى تۆنۈگۈنكىدەكلا ئېسىمدە تۇرىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىلىق خادىملارنىڭ باشقۇرۇش تۈزۈمى ئىنتايىن قاتتىق بولۇپ، ياخشى ئىشلىسەك مۇكاپاتلايتتى. بو-شاڭلىق قىلىپ خىزمەتنى ياخشى ئىشلىمىسەك ياكى خىزمەتتە سەل چاتاق چىقىرىپ قويساق قاتتىق جازالايتتى. 1952 - يىلى

ئەتىيازدا ئولار مېنى خىزمەت ئىپادەمگە قاراپ مۇئاۋىن بۇرۇل-
شىكلىققا تەيىنلەپ، ئىش ھەققى دەرىجەمنى 5 - دەرىجىدىن 6
- دەرىجىگە ئۆستۈردى. ئۇ چاغلاردا مەندەك بىر ئۇيغۇر ئىشچى-
نىڭ مۇئاۋىن بۇرۇلۇشىك بولۇپ بۇرغىلاش سۇپىسىغا چىقىپ
ئىشلىشى دېگەن ئالاھىدە چوڭ بىر گەپ بولۇپ، ئىشچىلارنىڭ
زور كۆپچىلىكى ساۋاتسىز ياكى چالا ساۋات ئىدى. بۇرغىلاش
ئەترىتىمىزدە جۇڭگو تەرەپتىن بىرەرمۇ ئالىي مەكتەپ پۈتتۈرۈپ
كەلگەن ئادەم يوق ئىدى. 1951 - يىلى 9 - ئايدا جاڭ يى
(شىنجاڭ نېفىت ئىدارىسىنىڭ سابىق باشلىقى، سىياسىي كې-
ڭەش ئاپتونوم رايونلۇق 5 - نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ سابىق
مۇئاۋىن رەئىسى بولغان، ھازىر پېنسىيەگە چىقىپ قارامايدا
تۇرىۋاتىدۇ) ۋە ژاڭ بىڭجىي (كېيىن سابىق نېفىت مىنىستىرلە-
كىمگە يۆتكىلىپ بېرىپ مەسئۇل خىزمەتلەردە بولغان) قاتارلىق
ئىچكى ئۆلكىلەردىكى ئالىي مەكتەپلەرنى پۈتتۈرۈپ كەلگەن بىر
نەچچە نەپەر ياش بىزنىڭ ئەترەتكە تەقسىم قىلىنىۋىدى، بىز
ئولارغا ھەر جەھەتتىن كۆيۈنۈپ، ئولارنى ئېغىر، پاسكىنا ۋە
خەتەرلىك ئىشلارغا سالماي، خۇددى ئۆز قېرىندىشىمىزدەك ئاس-
رىدۇق. ئولارمۇ بىزنى ئۇستاز تۇتۇپ، ئەمەلىي تېخنىكىلارنى
بىزدىن كەمتەرلىك بىلەن سوراپ ئۆگىنىپ، ناھايىتى تېزلا پە-
شىپ يېتىلدى. 1954 - يىلى 12 - ئايدا جۇڭگو - سوۋېت
نېفىت ھەسسىدارلىق شىركىتى ئەمەلدىن قالغاندىن كېيىن، ئا-
زادلىق ئارمىيىدىن كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىيلەر ۋە باشقا
جايلاردىن قوبۇل قىلىنغان يېڭى ئىشچىلار كۆپەيدى. شۇنداق
قىلىپ مەن مايتاغ بۇرغىلاش ئەترىتىدە تاكى 1955 - يىلى 11
- ئايغىچە ئىزچىل تۇردە سېمىنتدا ئىشلىدىم.

1955 - يىلى 10 - ئاينىڭ 29 - كۈنى قاراماي 1 -
نومۇرلۇق چارلاش قۇدۇقىدىن سانائەت قىممىتىگە ئىگە نېفىت
ۋە تەبىئىي گاز ئېتىلىپ چىقىپ، قاراماينىڭ كەلگۈسى ئىستىق-

بالىدىن دېرەك بەردى. رەھبەرلىك شۇ يىلى 11 - ئاينىڭ
باشلىرىدا بىزنىڭ بۇرغىلاش ئەترىتىدىن يالغۇزلا مېنى قارامايغا
يۆتكىدى. ئۇ چاغدا مايتاغ بىلەن قاراماي ئارىلىقىدا يول ئېلىنمە-
غان بولغاچقا، ئاران 150 كىلومېتىرچە كېلىدىغان مۇساپىنى
سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن ئون چاقلىق تېرخوۋىسكي مار-
كىلىق يۈك ئاپتوموبىلىغا ئولتۇرۇپ ئوڭغۇل - دوڭغۇل سۆك-
سۆكلۈكتە 3 كۈندە بېسىپ بولغاندۇق. مەن قارامايغا كەلگەن-
دىن كېيىن تەشكىل مېنى قاراماي 1 - قۇدۇقتىن چىققان خام
نېفىتنى 100 كىلولۇق بوچكا تۇڭلارغا قاچىلاش خىزمىتىگە ئو-
رۇنلاشتۇردى. بىز بۇ يەردە 10 غا يېقىن ئۇيغۇر ئىشچى بەنجاڭ
ئىمىن سادىق دېگەن كىشىنىڭ يېتەكچىلىكىدە خام نېفىتنى كۈن-
دۈزى 60 - 70 تۇڭغا چېلەكلەر بىلەن قاچىلاپ، كەچتە ماشىنە-
لارغا بېسىپ بېرەتتۇق. بۇ چاغدا يۇز - كۆز ۋە ئۇستىباشلىرى-
مىز قاپقارا مايغا مىلىنىپ كەتكەچكە، تونۇغۇسىز بولۇپ كېتەت-
تۇق. ئەمما، تۇرمۇش پاراۋانلىقى ئىنتايىن ناچار بولۇپ، ئەم-
گەك سىجىللىقى ئېغىر، تۇزۇم بەك قاتتىق ئىدى، ئۇنىڭ ئۈس-
تىگە قارامايدا سۇ بولمىغاچقا، نەچچە 100 ئادەم قارامايىنىڭ
غەربىي شىمالىدىكى تاغ باغرىدىكى بىر بۇلاقتىن ئېلىپ كېلىد-
گەن ئازغىنا سۇغا تايىنىپ ھايات كەچۈرەتتۇق. شۇڭا ئەينى
يىللىرىدا سۇ ئادەمنىڭ قېنى بىلەن تەڭ بولۇپ، ھەر كۈنى
تاماقتىن كېيىن، ھەر بىر ئادەمگە ئاران بىر كۇرۇشكىدىن
ئىچىدىغان سۇ بېرىلەتتى. يۇز - كۆزلىرىمىزنى ۋاقتى - قەرەل-
دە يۇيۇشقا ئامال يوق ئىدى. ئەگەر تەسادىپى تەلىيىمىز ئوڭدىن
كېلىپ بىرەر جاۋۇر سۇ تاپالىساق، ئۇنىڭ بىلەن يۇز - كۆزلە-
رىمىزنى يۇيۇپ بولۇپ تۆكۈۋەتمەي، بەلكى بىر نەچچە كۈنگىچە
ساقلاپ ئىشلىتەتتۇق. ئۆي يوق، گەمە ئۆيلەردە ياكى ياغاچ
بوتكىلاردا 5، 10 دىن، ھەتتا 20، 30 دىن ئادەم بىرگە يېتىپ
قوپاتتۇق. كۈنىگە دېگۈدەك قاتتىق بوران چىقىپ تۇرغاچقا،

كۆزنى ئاچۇرمايتتى. تامىقىمىزنى چاينىساق گاراچلايتتى، تاماق يەپ بولۇپ قارىساق، قاچىنىڭ ئاستىدا بىر مۇنچە قۇم يىغىلىپ قالاتتى. قىشتا نۆلدىن تۆۋەن 30 نەچچە گىرادۇسلۇق قاتتىق سوغۇق بولسا، يازدا جۇڭغارىيە ئويمانلىقىنىڭ 40 نەچچە گىرادۇسلۇق كۆيدۇرگۈچى ئىسسىق تۇپەيلىدىن نەپەس ئالالماي ئۆلۈپ قالغىلى تاس قالاتتۇق. بۇنى ئاز دەپ بىزنى بۇ يەردە پاشا - كۇمۇت، كۆكۈيۇن ۋە يىلان - چايانلار چېقىپ ئازار بەرمەيتتى. بۆرە - قاۋان ۋە تۈلكە دېگەندەك يىرتقۇچ ھايۋانلار ئىنتايىن كۆپ بولۇپ، كېچىلىرى يالغۇز - يېرىم تالاغا چىقىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. جەرىملەر ئەتراپىمىزدا توپ - توپى بىلەن خاتىرجەم ئوتلاپ يۈرىۋېرەتتى. 1956 - يىلى ئەتىيازدىن باشلاپ قارامايدا ئادەم كۆپەيگەچكە، بىر قەۋەتلىك ئۆيلەر سېلىنىشقا باشلىدى، يېقىن ئەتراپتىكى بۇلاق سۇيى ئېھتىياجنى قاندۇرالمىغاچقا، قارامايغا 60 كىلومېتىرچە كېلىدىغان شوگەي دېگەن يەردىن ئاپتوموبىللار بىلەن توشۇپ كېلىپ تەمىنلىدى.

1956 - يىلى 9 - ئايدا قاراماي كان ئىشلار ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، مايتاغ نېفىت كان رايونىدىن ئايرىلىپ چىقىپ، بىۋاسته شىنجاڭ نېفىت ئىدارىسىغا قارايدىغان بولدى. بىز 1956 - يىلى كەچ كۈزگىچە قاراماي 1 - قۇدۇقىنىڭ نېفىتىنى تۆكۈلگا قاچىلاپ سىرتقا يولغا سېلىش ئىشلىرىنى ئىشلەپ تۇرۇۋەردۇق، نېفىت سىناش ۋە قۇدۇق رېمونت قىلىشتا ئىشلىتىلىدىغان بىر يېنىك تېپتىكى 2 پۇتلۇق ۋىشكا قۇراشتۇرۇش ئەترىتى قۇرۇلدى. بۇ ئەترەتته جەمئىي 20 نەچچە ئادەم بار بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۇيغۇر - قازاق ئىشچىلار ئىدى. ئەترەت 2 بەندىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئىمىن سادىق ئەترەت باشلىقى، مەن 2 - بەننىڭ بەنجاڭى بولۇپ تەيىنلەندىم. ئەينى

يىللىرى قارامايدا خېلى كۆپ قۇدۇق قېزىلغان بولۇپ، بىز ۋىشكىلارنى قۇدۇق باشلىرىغا پارچىلاپ ئاپىرىپ قۇراشتۇرۇش، تىكلەش، يېقىتىش ۋە يۆتكەش قاتارلىق ئىشلارنى قىلدۇق. ئۇ چاغلاردا كىران ۋە باشقا ماشىنا - ئۇسكۇنىلەر كەمچىل بولغاچقا، كۆپلىگەن ئىشلارنى 2 بېلىكمىزگە تايىنىپ قىلاتتۇق. 1957 - يىلىغا كەلگەندە قاراماي نېفىت سىناش دادۇيى قۇرۇلۇپ، ئۇزۇن ئۆتمەيلا نېفىت سىناش باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى. بىزمۇ شۇ ئورۇنىنىڭ قارمىقىدا ئىشلىدۇق. ئۇ ۋاقىتلاردا ئىش كۆپ، ئادەم ئاز بولۇپ، بىر ئىشقا چىقىۋالساق تاكى ئىش تۈگىمىگىچە ئۇدا بىر نەچچە كۈن قۇدۇق بېشىدىن قايتماي ئىشلەيتتۇق. ئەگەر ئارىلىقتا سەللا بوش ۋاقىت چىقىپ قالسا، تەشكىل بىزنى كەسپىي تېخنىكا ۋە مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇراتتى. ماڭا ئوخشاش ئۆتمۈش كونا جەمئىيەتتە ئوقۇش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمىگەن خېلى كۆپلىگەن كىشىلەر شۇ چاغدا ئېچىلغان ساۋات چىقىرىش كۇرسلىرىدا ئوقۇپ خەت - ساۋاتىمىزنى چىقىرىۋالغاندۇق.

1960 - يىلى يۇقىرىدىن بىزنىڭ نېفىت سىناش باشقارمىمىزنى تارقىتىۋېتىپ، بىر قىسىملىرىمىزنى قاراماي سۇ بىلەن تەمىنلەش باشقارمىسىغا، قالغانلارنى ھەرقايسى ئورۇنلارغا قوشۇۋەتتى. مەن قاراماي سۇ بىلەن تەمىنلەش باشقارمىسىدا 1962 - يىلىغىچە بىر مەزگىل ئىشلىدىم. بۇ جەريانىدا مەن ئاساسلىقى جەرەنبۇلاقتا تۇرۇپ، يەنىلا نېفىت سىناش خىزمىتى بىلەن مەشغۇل بولدۇم. 1962 - يىلى 4 - ئاينىڭ باشلىرىدا يۇقىرىدىن بىزنىڭ جەرەنبۇلاقتا تۇرۇشلۇق ئىككى نېفىت سىناش

ئەترىتىمىڭ 200 گە يېقىن ئادەمنى قاراماي نېفىت ئېلىش 2 - زاۋۇتى قارمىقىغا ئۆتكۈزۈۋەتتى. بۇ يەرگە يۆتكىلىپ كەلگەن- دىن كېيىن، مەن يەنىلا ۋىشكا قۇراشتۇرۇش، تىكلەش، يېقىن- تىش ۋە يۆتكەپ توشۇش قاتارلىق ئىشلارنى قىلدىم ھەمدە شۇ يىلى 5 - ئايدا تەشكىلنىڭ غەمخورلۇق قىلىشى ۋە خىزمەتداشلىر- مىنىڭ ھەيدەكچىلىكى بىلەن يېشىم 50 كە يېقىنلاپ قالغاندا، ئاددىي - ساددا توي قىلىپ ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولدۇم. 1964 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، تەشكىل مېنى يەنە خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن نېفىت ئېلىش 2 - زاۋۇتى قارمىقىدىكى تېخنى- كا ماتېرىياللىرى بىلەن تەمىنلەش ئىسكىلاتىغا يۆتكىدى. يېشىم چوڭىيىپ قالغان بولسىمۇ، مەن بۇ يەردە يۈك قاچىلاش - چۈشۈرۈش ۋە تارتىش دېگەندەك ئېغىر جىسمانىي ئىشلارنى تەشەب- بۇسكارلىق بىلەن قىلدىم. بۇ جەريانداً مەن ئىسكىلاتتىن 7، 8 كىلومېتىر يىراقلىققا جايلاشقان نېفىت ئۆلچەش پونكىتلىرىغا ھەر كۈنى 200 كىلو سالىيارکا، زادۇشكا، ئامبۇر - كۇلۇچ، پەلەي ۋە سوپۇن - ماتا قاتارلىق كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئۆزۈم يالغۇز بىر قول ھارۋىسىغا بېسىپ ئاپىرىپ تارقىتىپ بېرىشنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇپ، خىزمەتتە خاتالىق سادىر قىلمىغانلىقىم ئۈچۈن، رەھبەرلىك ۋە ئاممىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشىپ، بىر نەچچە قېتىم زاۋۇت (باشقارما) دەرىجىلىك ئىلغار خىزمەتچى بولۇپ تەقدىرلەندىم. 1965 - يىلىدىن 1966 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتامەزكۇر ئىسكىلات قۇرۇلۇشىنى ئۆز كۈچىمىزگە تايە- نىپ يېڭىلىغاندا، تامچىلىق قىلىپ، ۋەزىپىنى ئايمۇ - ئاي ئاشۇرۇپ ئورۇندىدىم. ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»

مەزگىلىدە تەرەپپازلىق ئەۋج ئالغاندا، مەن ھېچقايسى ئاممىۋى تەشكىلاتقا قاتناشماي، خىزمەت ئورنۇمدا چىڭ تۇردۇم. شۇڭا بۇ «ئىنقىلاب» نىڭ شامىلى تېگەي - تېگەي دەپلا ئۆتۈپ كەتتى، خالاس. 1975 - يىلىغا كەلگەندە يۇقىرىدىن ئىسكىلاتىمىزغا بىر كونا جىپ ماشىنا ھەل قىلىپ بەردى. مەن ئۇنىڭ بىلەن تاكى 1979 - يىلىنىڭ ئاخىرى شەرەپ بىلەن دەم ئېلىشقا چىققۇچە نېفىت ئىشلەپچىقىرىشنىڭ 1 - سېپىگە ماتېرىيال يەتكۈزۈپ بېرىش ئىشى بىلەن شۇغۇللاندىم. 1988 - يىلى 10 - ئايدا شىنجاڭ نېفىت ئىدارە رەھبەرلىكىنىڭ ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈشى بىلەن پوسكام نېفىت بازىسىغا يۆتكىلىپ كەلگەن يالىلىرىمنىڭ يېنىدا ئاخىرقى ئۆمرۈمنى خاتىرجەم ئۆتكۈزۈۋاتىمەن. تەشكىل- دىن ھازىر ماڭا ئېيىغا 1200 يۈەندىن يىلىغا 13 ئايلىق مائاش بېرىۋاتىدۇ.

(ئاپتورلىرى: پوسكام نېفىت بازىسىدىن)

جاۋابكار مۇھەررىر: **ئابلىز مۇھەممەت سايرامى**

شىنجاڭنىڭ ھازىرقى زامان تارىخىدىكى چوڭ ۋەقەلەر خاتىرىسى

1958 - يىل

1 - ئاي

1 - كۈنى، «شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرى: ئاپتونوم رايوندىمىزدا بىرىنچى 5 يىللىق پىلان غەلىبىلىك ئورۇنلاندى. يېزا ئىگىلىك، قول سانائەت ۋە كاپىتالىستىك سودا - سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈشمۇ ئاساسىي جەھەتتىن ئاياغلاشتى.

8 - كۈنى، ئۇرۇمچىدە فاكىسلىق تېلېفون ئىشلىتىلىشكە باشلىدى.

16 - كۈنى، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى 30 نەچچە زاۋۇت، كان، كارخانىدا ئومۇميۈزلۈك ئىستىل تۈزىتىش ۋە سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم جايلاردىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەيدانلىرىدا سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى ۋە مەيدانىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چىقاردى.

21 - كۈنى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق كومىتېتى چوڭ يېغىن ئۆتكۈزۈپ، يېزىلارغا چۈشىدىغان 1 - تۈركۈمدىكى كادىرلارنى ئۈزىتىپ قويدى.

2 - ئاي

12 - كۈنى، «شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرى: «لەنجۇ -

شىنجاڭ تۆمۈر يولىنى ياساش قۇرۇلۇشى شىنجاڭ چېگرىسى ئىچىدىكى قىزىل يۇلغۇن دەرياسىغىچە كەلدى.

28 - كۈنى، «شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرى: شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىڭتۇەننىڭ لىيوتچىكى سۇ چاڭفۇ 380 مىڭ كىلومېتىر بىخەتەر ئۇچۇپ، دۆلىتىمىز ئىچىدىكى ئىلغار رېكورتنى يارىتتى.

3 - ئاي

7 - كۈنى، بىڭتۇەن ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئەزالار ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى ۋە ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىلار ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى يېپىلدى.

12 - كۈنى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق كومىتېتى يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپلىرىدا ئىش ۋە مەھسۇلاتنى ھۆددىگە ئېلىش تۈزۈمىنى يولغا قويۇش توغرىسىدا بىرلەشمە كۆرسەتمە چىقاردى.

20 - كۈنى، «شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرى: بۇ يىل شىنجاڭنىڭ ئاساسىي مۇئەسسەسە قۇرۇلۇشى 541 تۈرگە يەتتى.

△ «شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرى: ئاپتونوم رايونىمىز بۇ يىل دۆلەت ئىگىلىكىدىكى 20 دېھقانچىلىق مەيدانىنى يېڭىدىن قۇردى، كېڭەيتتى ۋەئۆزگەرتىپ قۇردى.

4 - ئاي

3 - كۈنى، «شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرى: ئۇرۇمچى - كورلا تاش يولى پۈتتى.

4 - كۈنى، ۋاڭ ئېنماۋ ئاپتونوم رايونلۇق ئاخبارات - نەشرىيات ساھەسىنىڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش چوڭ يېغىنىدا «ئاخبارات - نەشرىيات خىزمىتى سوتسىيالىزم ئىشلىرىنىڭ ئۇزلۇكسىز ئالغا ئىلگىرىلىشى ئۈچۈن كۈچلۈك يول كۆرسىتىشى

لازىم»، دېگەن تېمىدا سۆز قىلدى.

8 ـ كۈنى، «شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرى: جەنۇبىي شىنجاڭدا ئوتتۇرا تاش قوراللار دەۋرىدىكى ئەسۋابلار بايقالدى. بۇ ئەسۋابلارنىڭ بايقىلىشى رايونلارنىڭ يەر قاتلىمى دەۋرىنى بىكىتىشتە زور ئىلمىي قىممەتكە ئىگە ھەمدە شىنجاڭدا ئىنسانلارنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە تەرەققىي قىلىشىنى تەتقىق قىلىشتىمۇ زور ئەھمىيەتكە ئىگە.

19 ـ كۈنى، ئۇرۇمچى ياشلار ئۆستىگى قۇرۇلۇشى مۇددەتىتىن بۇرۇن پۈتتى.

28 ـ كۈنى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنى يېپىلدى. يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى كۈرەشتە ھەل قىلغۇچ غەلىبىگە ئېرىشتى. يىغىن ناھىيىدىن يۇقىرى ھەر دەرىجىلىك پارتكومىلارنىڭ يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى كۈرەشىنى دەرھال قانات يايدۇرۇشنى تەلەپ قىلدى.

5 ـ ئاي

1 ـ كۈنى، ئۆكتەبىر ماشىنا رېمونت زاۋۇتى «سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ماركىلىق تېراكتورنى سىناق قىلىپ ياساپ چىقتى.

10 ـ كۈنى، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى تۇنجى سۈت پاراشوكى زاۋۇتى ـ بىكتۇەن ئۇرۇمچى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونى سۈت پاراشوكى زاۋۇتى ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشىپ، يىللىق مەھسۇلاتى 18 تونىنغا يەتتى.

6 ـ ئاي

5 ـ كۈنى، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 97 ـ سانلىق يىغىنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستلىق ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتاي-

لىرى ۋە ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىلىي نىزامىنى تەستىقلاپ ئېلان قىلدى.

8 ـ كۈنى، «شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرى: ئاپتونوم رايونلۇق كۈتۈپخانا قۇرۇلۇشى باشلاندى. كۈتۈپخانا بىناسىنىڭ قۇرۇلۇش مەيدانى 3200 نەچچە كۋادرات مېتىر بولۇپ، 500 مىڭ پارچە كىتاب ساقلىغىلى، 500 نەپەر ئوقۇرمەنلەرنى سىغدۇرغىلى بولىدۇ.

28 ـ كۈنى، كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 5 ـ رايون غەلىبە 1 ـ كوپىراتىپىدىكى پېشقەدەم ئەزا قۇربان تۇلۇم بېيجىڭدا ماۋجۇشىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشتى.

7 ـ ئاي

7 ـ كۈنى، لەنجۇ ـ شىنجاڭ تۆمۈر يولىنىڭ شىنجاڭغا كىرگەنلىكىنى كۈتۈۋېلىش يۇزىسىدىن، تۆمۈر يول بويلىرىدا توققۇز باغۋەنچىلىك مەيدانى قۇرۇلۇشقا باشلىدى.

14 ـ كۈنى، خوتەندە يىپەكچىلىك ھەمكارلىق فابرىكىسى قۇرۇلدى.

16 ـ كۈندىن 22 ـ كۈنگىچە، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يېنىك ئاتلېتىكا تەنتەربىيە يىغىنى ئۇرۇمچىدە ئۆتكۈزۈلدى.

19 ـ كۈنى، ئاپتونوم رايون ۋە ئۇرۇمچىدىكى خەلق ئاممىسى غەزەپكە كېلىپ، ئامېرىكا، ئەنگلىيىنىڭ لىۋان ھەم ئىئور-دانىيىگە تاجاۋۇز قىلغانلىقىغا ئېتىراز بىلدۇردى، ھەر مىللەت، ھەر ساھە ئاممىسى كۈنلەپ ئايرىم ھالدا يىغىلىش، نامايىش قىلىپ ئوتتۇرا شەرق خەلقىنىڭ تاجاۋۇزچىلىققا قارشى كۈرىشىگە ئاۋاز قوشتى.

26 ـ كۈنى، «شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرى: ئاپتونوم رايونىمىزدا 20 گە يېقىن ئورۇندا خرۇستال كېنى بايقالدى. ئۇلار تەڭرى تېغىنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالى، ئالتاي تاغلىق رايونى، پامىر

ئېگىزلىكى ۋە تۇرپان ئويمانلىقى قاتارلىق جايلار.

27 ـ كۇنى، «شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرى: ئىشلەپچىقىرىش ـ قۇرۇلۇش بىكىتۈەننىڭ بۇ يىلقى چارۇچىلىق ئىشلەپچىقىرىش نەتىجىسى كۆرۈنەرلىك بولدى.

28 ـ كۇنى، قاراماي شەھىرى رەسمىي قۇرۇلدى.

30 ـ كۇنى، ئاپتونوم رايونىمىزدا يېڭىدىن كۆتۈرۈلگەن سۇنئىي نېفىت سانائىتى ـ تاشكۆمۈر نېفىت سانائىتى قۇرۇلدى.

△ باي، شىخودا نېفىت ئايرىش زاۋۇتى قۇرۇلدى.

8 ـ ئاي

3 ـ كۇنى، مەملىكەتلىك سەھىيە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدى.

24 ـ كۇنى، «شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرى: ئاپتونوم رايونلۇق قول سانائەت كوپېراتىپ ئەزالىرى ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى: قول سانائەت شەھەرلەردىن چېقىپ تاغ، يېزىلارغا چۈشۈپ دېھقانچىلىق، چارۇچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى.

26 ـ كۇنى، «شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرى: ئاپتونوم رايونىمىزدىكى 60 ناھىيە، شەھەردە 1600 دىن ئارتۇق ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇلدى.

9 ـ ئاي

4 ـ كۇنى، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى تۇنجى خەلق گۇڭشىسى ـ خوتەن ناھىيىسى قىزىل بايراق گۇڭشىسى قۇرۇلدى.

4 ـ كۇندىن 25 ـ كۇنگىچە، مۇئاۋىن رەئىس جۇدې شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈردى. جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى جۇ كېجېن، جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ تەييارلىق ھەيئەت مۇدىرى بۇرھان شەھىدى،

مۇئاۋىن مۇدىرى گۇباۋ ھەمراھ بولۇپ جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى شىنجاڭ شۆبىسى تەييارلىق ھەيئىتىنى كۆزدىن كەچۈردى.

11 ـ كۇنى، سوۋېت ئىتتىپاقى قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ۋالبول، ۋاسكىتبول كوماندىسى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدى.

12 ـ كۇنى، «شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرى: تولى ناھىيىسىدە 1 چوڭ قىزىل تۇمۇر كېنى بايقالدى. تۇمۇر مىقدارى 30 ـ 60 پېرسەنت ئەتراپىدا بولۇپ، ساقلىنىش مىقدارى 500 مىليون تونىدىن بىر مىليارد تونىغا ئەتراپىدا.

14 ـ كۇنى، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى تۇنجى رەڭلىك مېتاللورگىيە زاۋۇتى قەشقەردە قۇرۇلۇش باشلىدى.

15 ـ كۇنى، شىنجاڭ گېزىتى: «رەھبەرلىكنى كۈچەيتىپ، خەلق گۇڭشىلىشىش ھەرىكىتىنى ساغلام قانات يايدۇرايلى» دېگەن تېمىدا باش ماقالە ئېلان قىلدى.

23 ـ كۇنى، ئافغانىستان پۇتبول كوماندىسى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدى.

29 ـ كۇنى، «شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرى: ئاپتونوم رايونىمىز يېزىلىرىدا خەلق گۇڭشىلىشىش ئاساسىي جەھەتتىن ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى.

10 ـ ئاي

1 ـ كۇنى، شىنجاڭ 2 ـ پولات ـ تۇمۇر بىرلەشمە كارخانىسى ـ قۇمۇل پولات ـ تۇمۇر زاۋۇتى قۇرۇلۇش باشلىدى.

6 ـ كۇنى، نېفىت سانائىتى مىنىستىرلىكىنىڭ نەق مەيدان يىغىنى قاراماي كان رايونى جۇڭگو ـ سوۋېت دوستلۇق سارىيىدا ئېچىلدى، يىغىن مەملىكەت بويىچە نېفىت سانائىتى تەرەققىياتى تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلىدى.

11 ـ كۇنى، «شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرى: شىنجاڭ ئۇيغۇر

ئاپتونوم رايونىدىكى يەتتە ئوتتۇرا، چوڭ تىپتىكى ماشىنا ياساش زاۋۇتى ۋە 2 قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى زاۋۇتى ئورۇمچىدە بىرلا ۋاقىتتا قۇرۇلۇش باشلىدى.

17 ـ كۈنى، «شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرى: پۈتۈن ئاپتونوم رايون يېزىلىرىدا 542 خەلق گۈڭشېسى قۇرۇلدى، 98% دېھقان گۈڭشېغا قاتناشتى.

25 ـ كۈنى، ئۈرۈمچى تۆمۈر يول ئىدارىسى قۇرۇلدى.

30 ـ كۈنى، تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئونىۋېرسىتېتى قۇرۇلدى.

11 ـ ئاي

1 ـ كۈنى، شىنجاڭ مېتاللورگىيە سانائىتى 1 ـ تۆمۈر قېتىشمىسى زاۋۇتى ئۈرۈمچى شۇيموگودا قۇرۇلۇشقا باشلىدى.

3 ـ كۈنى، شىنجاڭ رادىئو ئىستانسىسىنىڭ مۇڭغۇلچە ئاڭلىتىشى رەسمىي باشلاندى.

7 ـ كۈنى، سىڭگىم ئېغىزىدا كۆپ مىقداردا نېفىت چىقتى. بۇ، تۇرپان ئويمانلىقىنىڭ يۇقىرى مەھسۇلاتلىق نېفىت دېڭىزى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

10 ـ كۈنى، غەربىي شىمالدىكى 5 ئۆلكە، ئاپتونوم رايونىنىڭ توپ تۇرلىرى مۇسابىقىسىدە شىنجاڭ كوماندىسى ئەرلەرنىڭ ۋالىبول، ئەر، ئاياللارنىڭ ۋاسكېتبولدىن ئىبارەت 3 تۇردە چەمپىيون بولدى.

11 ـ كۈنى، «شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرى: شىنجاڭ بويىچە 800 مىڭ كىشىلىك پولات تاۋلاش چوڭ قوشۇنى كېچە ـ كۈندۈز كۈرەش قىلىپ، كۈندىلىك تۆمۈر ئىشلەپچىقىرىش مىقدارىنى 560 تونىدىن 750 نەچچە تونىغا كۆپەيتتى.

14 ـ كۈنى، «شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرى: جەنۇبىي شىنجاڭدا چوڭ كۆلەمدىكى ئالىيومىن، سىنىك كېنى بايقالدى.

27 ـ كۈنى «شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرى: ئاپتونوم رايوندىكى تۆمۈرنىڭ كۈندىلىك مەھسۇلات مىقدارى 16 مىڭ تونا ئىنلىق ئۆتكەلنى بۆسۈپ ئۆتتى.

12 ـ ئاي

30 ـ كۈنى، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى يەنە 1 پولات چۈيۈق ۋە سىموت بىلەن ياسىلىدىغان كۆۋرۈك ـ يۈرۈڭقاش كۆۋرۈكى قۇرۇلۇش باشلىدى.

△ لەنجۇ ـ شىنجاڭ تۆمۈر يولىدا رېلىس يانقۇزۇلۇپ، شىنجاڭ چېگرىسى ئىچىدىكى 1 ـ بېكەت ـ تىيەنخۇ بېكىتىگە كەلدى.

31 ـ كۈنى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ تەستىقى بىلەن، ئۆكتەبىر ماشىنا رېمونت زاۋۇتى شىنجاڭ ئۆكتەبىر تېراكتور زاۋۇتىغا ئۆزگەرتىلدى.

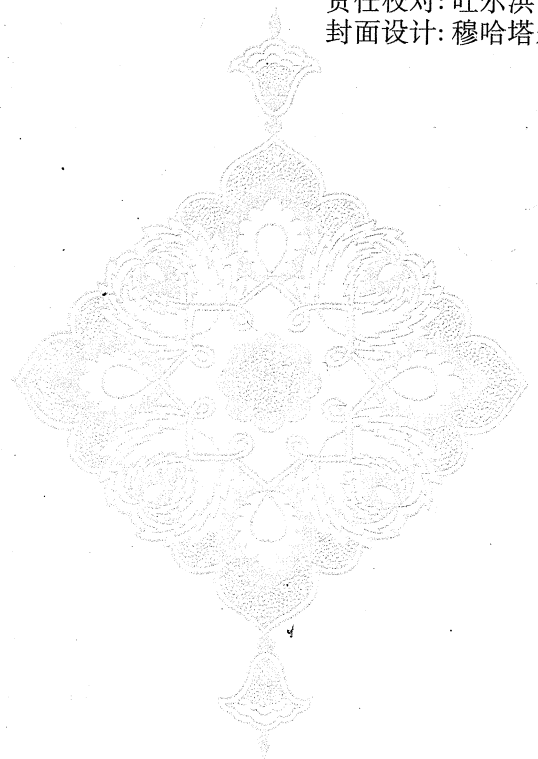
(شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى تارىخ تەتقىقات ئىنىستىتوتىنىڭ يېقىنقى ـ ھازىرقى زامان تارىخ تەتقىقات ئىشخانىسى تۈزگەن «شىنجاڭنىڭ ھازىرقى زامان تارىخىدىكى چوڭ ۋەقەلەر خاتىرىسى» دىن ئېلىندى)

تەرجىمە قىلغۇچى: تۇرغۇن ئۆمەر
جاۋابكار مۇھەررىر: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

باش مۇھەررىر: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى
مۇھەررىرلىرى: دىلدار ئېزىز
تۇرغۇن ئۆمەر
ئابدۇرېھىم مۇھەممەت
جۇرئەت ئابلىمىت
مەسئۇل كوررېكتور: تۇرغۇن ئۆمەر

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى (41)
جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ش ۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى ھەيئىتى تۈزدى
*
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق كوچا №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ «ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى» باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850×1168 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 13.875 قىستۇرما ۋاراقى: 2
1999 - يىل 7 - ئاي 1 - نەشرى
1999 - يىل 7 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 1—3,000
ISBN7—228—05152—1/K・704
باھاسى: 22.00 يۈەن

主　　编: 阿布力孜·穆罕默德·沙依拉米
编　　辑: 迪丽达尔·艾则孜
吐尔洪·吾买尔
阿布都热依木·买买提
居来提·阿布力米提
责任校对: 吐尔洪·吾买尔
封面设计: 穆哈塔尔·艾皮热

ISBN 7-228-05152-1

9 787228 051526 >

ZSBN – 228 – 05152 – 1
K·704(民文)定价: 22.00 元